

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DEDE KORKUT KİTABI'NIN VATİKAN NÜSHASININ
TARİHİ ve ETİMOLOJİK SÖZLÜĞÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif ÖZKAN

**Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Yeni Türk Dili**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL

MART – 2014

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DEDE KORKUT KİTABI'NIN VATİKAN NÜSHASININ
TARİHÎ ve ETİMOLOJİK SÖZLÜĞÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif ÖZKAN

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Yeni Türk Dili

“Bu tez 15/03/2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. M. Mehdi Engüzel	Basarılı	
Doc. Dr. Recep Akay	Basarılı	
Yrd. Doç. Dr. Ayşe AYIN	Basarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Elif ÖZKAN

13.03.2014

ÖN SÖZ

Her milletin hem tarihsel hem de kültürel bakımdan büyük bir önem taşıyan, geçmiş yaşamları hakkında bilgi veren önemli eserleri vardır. Dede Korkut Kitabı da Türklerin adeta genetik kodlarına ulaştığı, tarihten edebiyata, sosyal yaşamdan siyasal yaşama, ekonomiden tutun da coğrafik konumlarına kadar pek çok bilgiyi bulabilecekleri yaşam haritası gibidir. Bu nedenle yerli ve yabancı araştırmacıların her daim ilgisini çekmiş, Oğuzların hikâyelerde geçen bu destansı yaşamı, pek çok yönden araştırma konusu yapılmıştır. Biz de Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshasının Tarihî ve Etimolojik Sözlüğü'nü üç bölüm halinde hazırladığımız bu çalışmayla bir yandan eserin dili üzerinde çalışırken diğer yandan Dede Korkut Kitabı ve sözlükbilimin rehberliğinde sözlük kavramı hakkında bilgiler verdik.

Bu tezin yazılması aşamasında, çalışmamı sahiplenerek titizlikle takip eden ve yol gösteren danışmanım Prof. Dr. Mehmet Mehdi Ergüzel'e değerli katkı ve emekleri için içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Yrd. Doç. Dr. Ferhat Korkmaz, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin Ertan ve Arş. Gör. Berivan Can Emmez'e verdikleri desteklerden dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca dostlukları ve maneviyatlarıyla bana hep güç veren Burcu Ayık, Gülseren Ayaz ve Gülvan Fırat'a ve son olarak bütün süreç boyunca her anlamda yanımda olan, desteğini ve katkılarını esirgemeyen en önemlisi bu zorlu süreçte bana katlanan sevgili eşim Ramazan Özkan'a sonsuz teşekkür ederim.

Elif ÖZKAN

13.03.2014

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ	vii
ÖZET	ix
SUMMARY	x
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: DEDE KORKUT KİTABI HAKKINDA	6
1.1. Dede Korkut Kitabı ile İlgili Tartışmalı Konular.....	6
1.2. Dede Korkut Adı ve Dede Korkut'un Kişiliği.....	13
1.3. Eserin Ortaya Çıkışı ve Nüshaları.....	16
1.4. Eserin İçeriği.....	19
1.5. Eserin Dili ve Üslup Özellikleri.....	22
1.5. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	26
BÖLÜM 2: DİLBİLİMSEL BİR MALZEME OLARAK SÖZLÜK, ETİMOLOJİ ve ETİMOLOJİK SÖZLÜKLER ÜZERİNE	29
2.1. Dil Nedir?.....	29
2.2. Dilbilimin Doğuşu.....	30
2.3. Sözlükbilim ve Sözlük Kavramı.....	31
2.4. Etimoloji Kavramı ve Etimolojik Sözlükler.....	33
BÖLÜM 3: SÖZLÜK	36
3.1. A “a”...“azuğ” arasındaki kelimeler.....	37
3.2. B “baba” ...“bürü-” arasındaki kelimeler.....	81
3.3. C, Ç “cân”... “cüvân” arasındaki kelimeler.....	133
3.4. Ç “çabdur-”...“çüri-” arasındaki kelimeler.....	138
3.5. D “da”...“Düzmürd” arasındaki kelimeler.....	154
3.6. E, Ê “ebrişüm”...“ez-” arasındaki kelimeler.....	202
3.7. F “fânî”...“furşat” arasındaki kelimeler.....	223
3.8. G, Ğ “ğafil”...“güzêl” arasındaki kelimeler.....	225
3.9. H, Ğ, Ğ “haber”...“Hüseyn” arasındaki kelimeler.....	265
3.10 I “ılğa-”...”ışla-” arasındaki kelimeler.....	279
3.11 İ “imek”...“izzet” arasındaki kelimeler.....	282

3.12. K, Ķ “ķaba”...“ķuvlek” arasındaki kelimeler.....	294
3.13. L “lāf”...“luşf” arasındaki kelimeler.....	373
3.14. M “ma‘būd”...“müřkil” arasındaki kelimeler.....	374
3.15. N “nāgāh”...“Nūh” arasındaki kelimeler.....	384
3.16. O “o”...“ozan” arasındaki kelimeler.....	391
3.17. Ö “ög-”...“öz” arasındaki kelimeler.....	413
3.18. P “pādiřāh”...“pūki” arasındaki kelimeler.....	421
3.19. R “Rab”...“Rüstem” arasındaki kelimeler.....	425
3.20. S, ř “sā‘at”...“süvār” arasındaki kelimeler.....	427
3.21. ř “řād”...“şükür” arasındaki kelimeler.....	468
3.22. T, ř “tābūt”...“tüy” arasındaki kelimeler.....	475
3.23. U “uc, uç, uç”...“uzun” arasındaki kelimeler.....	501
3.24. Ü “üç, üç”...“üzer” arasındaki kelimeler.....	513
3.25. V “va‘de”...“vü” arasındaki kelimeler.....	518
3.26. Y “ya”...“yüzük” arasındaki kelimeler.....	528
3.27. Z, ř, ř, ř “zaşım”...“Zübeyde” arasındaki kelimeler.....	593
SONUÇ.....	596
KAYNAKÇA.....	599
ÖZGEÇMİş.....	602

KISALTMALAR

AD.	: Anadolu Türk diyalektleri
AH	: Abû Hayvan: Kitâb al-Idrâk li-lisân al-atrâk
Alt. Gr.	: A. Von Gabain, Alttürkische Grammatik
An. Ağl.	: Anadolu Ağızları
Ana Tü.	: Ana Türkçe
Ar.	: Arapça
AT.	: Anadolu Türkçesi
Az. Tü.	: Azeri Türkçesi
b. a.	: Boy adı
b. i.	: Birleşik isim
bk.	: Bakınız
Blg.	: Bulgarca
Br.	: Brahmi Metinleri
CC	: Codex Cumanicus
Çağ.	: Çağatayca
Çağbayır ÖTS	: Yaşar Çağbayır, Ötüken Türkçe Sözlük
Çuv.	: Çuvaşça
DLT	: Divanü Lûgat-it-Türk
DKK	: Dede Korkut Kitabı
Doğu Tü., Dtü.	: Doğu Türkçesi
DS	: Derleme Sözlüğü
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
EDPT	: Gerard Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

EO	: Eski Osmanlıca
Erm.	: Ermenice
esk.	: Eski
Eski Kıpç.	: Eski Kıpçakça
ET	: Eski Türkçe
ETG	: Eski Türkçenin Grameri
EUTS	: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
EUyg.	: Eski Uygurca
F., Fa., Fars., Far.	: Farsça
Gökyay DDK	: Orhan Şaik Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı
GT.	: Genel Türkçe
Gülensoy KBS	: Tuncer Gülensoy, Köken Bilgisi Sözlüğü
Har.	: Harezmece
Hou.	: Houstma, M. Th, Ein türkischer-arabischer Glossar.
hlk.	: Halk ağzı (Anadolu ağızları)
İKPO	: J. Hamilton, İyi ve Kötü Prens Öyküsü
k. a.	: Kişi adı
Kalm.	: Kalmuk Moğolcası
Karaağaç TVS	: Günay Karaağaç, Türkçe Verintiler Sözlüğü
KB	: Kutadgu Bilig
Kırg.	: Kırgızca
KLS	: Kuman Lehçesi Sözlüğü
krş.	: Karşılaştırınız
KS	: K. K. Yudahin, Kırgız Sözlüğü
lat., Lat.	: Latince
mat.	: Matematik
ME	: Kalużyński, Mongolische Elemente in der Jacuticshen Sprache
mec.	: Mecazen

mim.	: Mimari
Moğ., Mo.	: Moğolca
Nişanyan SS	: Sevan Nişanyan, Sözlereın Soyağacı
OGM	: C. Brockelmann, Osttürkische Grammatik der İslamischen Litteratur Sprachen Mittelasisens.
Osm.	: Osmanlıca
Orh.	: Orhun Türkçesi
OT	: Orta Türkçe
Ön Tü.	: Ön Türkçe
Pehl.	: Pehlevî
Rum.	: Rumence
S.	: Sayı
Sanskkr., sankr.	: Sanskritçe
s.a.v	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sf., sıf.	: Sıfat
Soğd.	: Soğdça
ss.	: Sayfa sayısı
Süm.	: Sümerce
tar.	: Tarih
Tat.	: Tatar Türkçesi
Terc.	: Tercüme
TETTL	: Andreas Tietze, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı
TMEN	: Gerhard Doerfer, Türkische und mongolische Elemente im Nuepersischen
Trkm.	: Türkmen Türkçesi
TS	: Tarama Sözlüğü
TT	: Türkiye Türkçesi
Tü., tr., Tk., T.	: Türkçe
Uyg.	: Uygur Türkçesi

ünl.	: Ünlem
vb.	: ve benzerleri
vs.	: ve saire
y. a.	: Yer adı
YTS	: Cem Dilçin, Yeni Tarama Sözlüğü
Yun.	: Yunanca
zf.	: Zarf
zm.	: Zamir

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

ا	file	،	a
ب	eb	B	b / ḅ
پ	ep	P	p
ت	et	T	t
ث	ṣe	Ṣ	ṣ
ج	cīm	C	c / ç
چ	çīm	Ç	ç
ح	hā	H	h
خ	hı	Ḥ	ḥ
د	dāl	D	d
ذ	lez	Z	z
ر	er	R	r
ز	ez	Z	z
ژ	ej	J	j
س	sīn	S	s
ش	nıṣ	Ṣ	ṣ
ص	ṣād	Ṣ	ṣ
ض	ḍād	Z	z
ط	tı	T	t
ظ	zı	Z	z
ع	'nıya	'	'
غ	ġnıya	Ġ	ġ
ف	ef	F	f
ق	kāf	K	k
ك	fek	K	k / g / ŋ
ل	lām	L	l
م	mīm	M	m
ن	nūn	N	n
و	vāv	V	v / yerine göre o / ō / ö / u / ū / ü
ه	eh	H	h / a / e / i
ی	ey	Y	ye / yerine göre è / ı / i / ī

ā	: Arapça ve Farsça sözcüklerde uzun a; <i>elif</i> ile gösterilir.
ḃ	: <i>be</i> harfi ile gösterilen p.
ç	: <i>cīm</i> harfi ile gösterilen ç.
ḏ	: “dh” sesi.
ḍ	: ön Türkçedeki *d sesi.
ä	: açık e
é	: kapalı e
ī	: Arapça ve Farsça sözcüklerde uzun ī; <i>ye</i> harfi ile gösterilir.
Ŋ, ŋ	: nazal n
ō	: Farsça sözcüklerde uzun o.
ū	: Arapça ve Farsça sözcüklerde uzun u; <i>vāv</i> harfi ile gösterilir.
w	: çift dudak ünsüzü.

Tezin Başlığı: Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshasının Tarihî ve Etimolojik Sözlüğü

Tezin Yazarı: Elif ÖZKAN

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL

Kabul Tarihi: 13 Mart 2014

Sayfa Sayısı: x (ön kısım) + 602 (metin)

Anabilimdalı Türk Dili ve Edebiyatı Bilimdalı: Yeni Türk Dili

Bugün elimizde iki nüshası bulunan ve içeriği itibarıyla büyük bir Oğuz destanın parçası olduğu düşünülen Dede Korkut Kitabı, sözlü gelenekte yüzyıllarca nesilden nesile aktarılmış olup 15.-16. yüzyıllarda yazıya geçirildiği anlaşılan, Oğuzların destansı hikâyelerinin anlatıldığı büyük bir yapıttır. Eserin dil özellikleri nüshalar arasında farklılık arz etmekte olup, Eski Anadolu devresine ait özelliktedir. İçerik bakımından Türk dünyasına dair pek çok bilginin yer aldığı eser, Oğuzların çok eski zamanlarından yazıya geçirilişine kadar tanıklık ettiği hayatı, tüm yönleriyle anlatmakta; inanışlarından ekonomilerine, sosyal hayattan siyasal yapılanmalarına, yeme-içmelerinden tutunda giyim-kuşamlarına varıncaya kadar hemen her konuda bilgiler vermekte olup, adeta tarihi bir belge niteliği taşımaktadır. Oğuzların yaşamsal faaliyetleri dışında, eserin, yazıldığı dönemin dil hususiyetlerini göstermesi ve Oğuzların dimağında yer alan deyimler, atasözleri gibi yaşam karşısında gösterdikleri tavrı anlatan sözlü kültür ürünlerine yer vermesi önem arz etmekte ve dilin geçmişine dair bilgiler vermektedir.

Biz de Türk dünyası için büyük bir önem taşıyan bu eserin Vatikan Nüshası'nın Tarihî ve Etimolojik Sözlüğü'nü sözlükbilimsel yöntemlerle hazırlamaya çalıştık. Abecesel olarak dizdiğimiz madde başlarını açıklarken eserde geçen anlamlarını verdik. Ayrıca her anlam için eserden alıntıladığımız örnek cümleler yazdık. Ardından sözcüklerin etimolojilerini hazırlarken yardımcı ve esas kaynaklardan elde ettiğimiz bilgileri alıntılarla sözcüklerin köklerine inmeye çalışıp, hangi dilden geldiklerine değindik. Etimoloji yaparken yalnızca Türkçe kelimeleri esas alıp, yabancı kökenli kelimelerin sadece hangi dile ait olduklarını parantez içerisinde belirttik. Kaynaklarda etimolojisi yapılmayan sözcüklerin ve özel adların etimolojileri hakkında bilgiler vermeyip sadece eserde hangi anlamlarda kullanıldıklarını gösterip örnek cümleler verdik. Böylelikle Dede Korkut Kitabı ile ilgili günümüze kadar yapılan sözlük çalışmalarından farklı olarak açıklamalı ve örnekli madde başları olan bir etimolojik sözlük çalışması hazırladık.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Vatikan Nüshası, Sözlükbilim, Etimoloji, Sözlük.

Title of the Thesis: Historical and Etymological Dictionary of the Book of Dede Korkut

Author: Elif ÖZKAN

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL

Date: 13 March 2014

Nu. Of Pages: x (pre text) + 602 (main body)

Department: Turkish
Language and Literature

Subfield: New Turkish Language

The book of Dede Korkut which is considered a part of Oghuz Khagan legend because of the book's content has passed from a generation to another with its two copies. It is a profound production telling the legendary stories of Oghuz Turks. The linguistic features of the book differ in two copies and those properties belong to ancient Anatolian era. The book of Dede Korkut consisting of various knowledge regarding Turkic world covers all aspects of daily life Oghuz Turks beginning from the archaic times until putting it down on a paper. The work has characteristics of a historical record due to the fact that it involves the concepts of the era such as religion, economy, policy, society and daily life. Apart from vital activities of the Oghuz, it is remarkable that the book brings a light over the language properties of the era in which it was written, and also it is worth noting that a range of oral culture works take place in the book and they inform today's world about the history of language.

All in all, we have tried to prepare a historical and etymological dictionary of Vatican edition of the book which has a leading role in Turkic world using lexicographic methods. Having referred to the entries listed alphabetically, we have explained the meanings mentioned in the book. Besides, the dictionary is provided with sample sentences for each meaning that we have cited from the book. In addition, origins of words are involved based on supplementary and primary sources while studying etymology of words. Our study of etymology has only fixed on Turkish words whereas foreign have been stated in parentheses to refer from which language they transferred from. The words without an etymological background are not covered in the dictionary, however their meanings in the book are provided within the dictionary along with sample sentences. Therefore, we have come up with a study of etymological dictionary that is distinct from other dictionaries concerning the book of Dede Korkut in terms of available explanations and examples.

Keywords: Dede Korkut, Vatican Copy, Etymology, Dictionary

GİRİŞ

Dede Korkut Kitabı gücünü Oğuzların yüzyılları aşan serüveninden alan, halkın belleğinden yazıya geçirilişine kadar ki süreçte tanıklığını ettiği yaşamın bütün renkleriyle içerisinde yer aldığı, belki de yalnızca Türk tarihinin değil dünya tarihinin de sahip olduğu en önemli eserlerden biridir. Bugün elimizde iki nüshası bulunan Dede Korkut Kitabı, toplamda on iki hikâyeden oluşmaktadır. “Dede Korkut Kitabındaki hikâyeler, destan geleneğinden hikâye geleneğine geçişin önemli bir halkasıdır. Destanî Türk dünya görüşünün yumuşadığı yeni aşama tarzı içinde yeni ihtiyaç ve kabullere göre şekillenmeğe başladığı dönemin akisleridir. Bu hikâyeler şekil itibariyle biyografik halk hikâyeciliği geleneğinin başlangıcı ve bugünkü bilgilerimize göre ilk örneğidir” (Günay, 1998: 3). Kitap, adını hemen her hikâyede çeşitli vesilelerle karşımıza çıkan Dede Korkut’tan almaktadır. “Çağına göre (XIV.-XV. yüzyıllar) bu hikâyelerin anlatıcısı sanılan Dede Korkut, büyük bir sanatçıdır. Bilim adamlarından çoğu, Türkler’in gelenek ve göreneklerini, yaşama biçimlerini, değer yargılarını yansıtan hikâyelerin anlatıcısı, derleyip toplayıcısı olarak Dede Korkut’u tanırlar, daha açıkçası, böyle bir yorumda birleşirler. Hikâyelerdeki dil gücü, anlatımdaki düşünsel düzen, bunların, büyük bir sanatçı tarafından oluşturulduğu kanısını pekiştirmektedir. Tarih belgelerine göre de, hikâyeleri anlatanın Dede Korkut olduğu yargısı, bir gerçek olarak belirmektedir. Ama bu tartışmalardan da öte, en önemli sonuç, Türk dilinin Dede Korkut gibi (ya da başka bir sanatçı) üstün yetenekli bir sanatçı yetiştirmesidir” (Binyazar, 1996: 7). Bugün Dede Korkut Kitabı ile ilgili çözülememiş pek çok sorun gibi eserin yazarının kim olduğu, hikâyelerin anlatıcısı olan Dede Korkut’un gerçekten yaşayıp yaşamadığı bilmeceğini sürdürmektedir. Ancak kim olduğu bilinmeyen usta bir sanatçı tarafından yazıya geçirilen bu eserin anlatıcısı, hiç şüphesiz ki Dede Korkut’un şahsında gizlenmiş Oğuz halkıdır. Anlatılanlar da Oğuzların hayatlarıdır. Yüzyıllarca insanların belleklerinde gezinen bu hikâyeler, Oğuzların yaşam karşısındaki mücadelelerini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini, coğrafyalarını gözler önüne sermekte Türklerin tarihini bir ayna çıplaklığıyla insanlığa yansıtmaktadır. 15.-16. yüzyıllarda yazıya geçirildiği tahmin edilen Dede Korkut Kitabı, sözlü kültürden aktarıldığı için içerik bakımından oldukça zengindir. Oğuzların hayatına dair pek çok bilgi eserde iç içedir. Bir taraftan çok açık olmasa da şamanizm gibi eski inançların

izlerini takip edebiliyorken diğerk taraftan İslamiyet’i kabul etmiş bir halkın bu din karşısındaki çeşitli ritüellerini görebiliyoruz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Dresden ve Vatikan olmak üzere eserin mevcut olan iki nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar dil özellikleri ve yazıya geçiriliş zamanları itibariyle farklılık arz etmekte olup, içerik bakımından aynıdırlar. Fakat çok daha sonra bulunan Vatikan nüshası Dresden nüshası gibi on iki değil biri eksik olmak üzere toplamda altı hikâyeden oluşmaktadır. Devir bakımından her iki nüsha da Eski Anadolu devrine rastlamakta fakat dil malzemesi bakımından Dresden daha çok Azerbaycan Türkçesine yaklaşırken, Vatikan nüshası Doğu ve Güneydoğu Anadolu ağız özellikleri taşıyan Batı Oğuzcasına yaklaşır. Fakat her iki nüshada da bu dil malzemelerinin hepsine birden rastlamak mümkündür. Çünkü hikâyelerin oluşturulduğu tarih ile yazıya geçirildiği tarih arasında büyük bir zaman aralığı vardır. Oğuzcanın Batı ve Doğu Oğuzca olarak birbirinden ayrılmadığı dönemlerde anlatılmaya başlanmış olan hikâyelerin yazıya geçirildiği tarih olan 15.-16. yüzyıllarda Azerbaycan Türkçesi kesin sınırlarla Eski Anadolu Türkçesinden henüz ayrılmış değildi. Bu bakımdan Dede Korkut’un dili nüshalar arasında genel olarak farklılık gösterse de Eski Anadolu Türkçesinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Azerbaycan ağızlarına dayanmaktadır.

Ait olduğu devre ve dil hakkında çeşitli bilgiler verdiğimiz Dede Korkut Kitabı kullanılan üslup bakımından oldukça ilgi çekicidir. Eserin kendine has bir üslubu, anlatım biçimi vardır. Her ne kadar ayrı ayrı hikâyelerden oluşsa da eseri bir bütün gibi değerlendirmemizi sağlayan, hepsinin birden bu bütünün parçası olduğunu düşündüren şey de bu anlatım tarzından gelmektedir. Dede Korkut Kitabı’ndaki her hikâyeye hemen hemen aynı cümlelerle başlayıp aynı cümlelerle son bulmakta, kahramanlar değişse de mücadele edilen durumlar ve kişiler hep aynı kalmaktadır. Kullanılan dil malzemeleri, verilen öğütler, edilen dua ve beddualar gibi hikâyelerin pek çok yönden ortaklığı vardır. Ayrıca manzum ve mensur parçalardan oluşan Dede Korkut Kitabı’nda asonans, aliterasyon gibi ses benzerliklerinin ve söz tekrarlarının sıklıkla kullanılması metinlerin diline kıvraklık, akıcılık ve hız kazandırmış, böylelikle okuyucuyu ya da dinleyiciyi sıkmayan samimi bir dil ortamı yaratılmıştır.

Kısaca bilgi verdiğimiz Dede Korkut Kitabı'nın bugüne kadar daha çok Dresden nüshası üzerinde çalışılmış olup Vatikan nüshası eksik olması ve sonradan ortaya çıkması hasebiyle hep geri planda kalmış, ihmal edilmiştir. Hatta Muharrem Ergin gibi onun Dresden nüshasının bir kopyası olduğunu düşünenler bile vardır. Ancak Vatikan nüshası üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda durumun böyle olmadığına dair görüşler ortaya atılmaya başlanmış, Vatikan nüshasının Dresden nüshasından daha doğru ve daha düzgün bir nüsha olduğunu savunanlar dahi olmuştur. Biz de bu çalışmamızda Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan nüshası'nı ele alacak, bu nüshanın tarihî ve etimolojik sözlüğünü hazırlamaya çalışacağız.

Çalışmanın Amacı: Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshasının Tarihî ve Etimolojik Sözlüğü'nü hazırlamak için yola çıktığımız bu çalışmamızda amacımız hem Dede Korkut Kitabı'nda geçen sözcüklerin köklerine inerek onların hangi dilden geldiklerini tespit etmek hem de bu sözcüklerin hikâyelerde geçen anlamsal boyutlarını yine metinden alıntıladığımız örnek cümleler vasıtasıyla somutlaştırmaktır. Böylelikle bir yandan sözcüklerin tarihsel serüvenin de dolaşacak ve geçirdikleri fonetik, morfolojik ve semantik değişiklikleri ortaya koyacağız bir yandan da IX.-XVI. yüzyıl Oğuz dünyasının söz varlığı, anlam ve çağrışım zenginliği, dil karşısındaki tutum ve eğilimleri, dili nasıl işledikleri hakkında bilgiler vereceğiz.

Çalışmanın Önemi: Bugüne kadar Dede Korkut Kitabı'nın hem Dresden hem de Vatikan nüshası ile ilgili pek çok çalışma yapılmış ve birçok araştırmacı bu eserin sözlüğünü de hazırlamıştır. Fakat yapılan bu çalışmaların hiçbiri kitapta geçen sözcüklerin metin içerisinde kazandığı anlamları derinlemesine açıklamamış, örnek cümleler vasıtasıyla bu anlamları desteklememiş ve tarihî-etimolojik bir sözlüğünü oluşturmamıştır. Zaten yapılan çalışmaların çok azı Vatikan Nüshası ile ilgilidir. Yalnızca Mustafa S. Kaçalın'ın hazırladığı *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi* adlı kitabının sonlarında küçük bir sözlükçük hazırlanmış olup Vatikan nüshasının sözvarlığını oluşturan sözcüklerin bir kısmı ele alınmış ve bu sözcüklerin hangi dilden geldikleri, metinde kazandıkları anlam ile ek-kök çözümlenmeleri yapılmıştır. Fakat dediğimiz gibi bu çalışma sınırlı sayıda kelime üzerinde yapılmış olup, eksiktir. Bu nedenle çalışmamız hem Dede Korkut Kitabı hakkında bilgi vermesi, hem dilbilim ve

sözlükbilim gibi alanlara temas edip sözlük ile ilgili pek çok konuyu işlemesi hem de Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan nüshasında geçen sözcükleri açıklamalı-örnekli bir biçimde ele alıp tarihî ve etimolojik bakımdan incelemesi sebebiyle önemlidir.

Çalışmanın Yöntemi: Üç bölüm halinde ele aldığımız çalışmamızın birinci bölümünde Dede Korkut Kitabı ile ilgili geniş bilgiler vererek, eserin tartışmalı konularına, ortaya çıkışından yazılışına, içeriğinden dil hususiyetlerine kadar pek çok konuyu ele almaya çalıştık. İkinci bölümde ise dil, dilbilim, sözlükbilim gibi konulara değindikten sonra genel olarak sözlük kavramı ve etimolojik sözlükler üzerinde durduk. Türk Dili ve Türkiye Türkçesi için hazırlanan etimolojik sözlüklerden bahsettik. Üçüncü bölümde ise çalışmamızın esasını oluşturan Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshası'nın Tarihî ve Etimolojik Sözlüğü'ne yer verdik. Nüshanın tarihî ve etimolojik sözlüğünü hazırlarken sözlükbilim ışığında öncelikle amacımızı tespit ettik. Amacımız Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshası'nın Tarihî ve Etimolojik Sözlüğü'nü hazırlamaktır. Dolayısıyla öncelikle metni okuyarak eserdeki anlam örgüsünü kavramaya çalıştık. Sonra sözcükleri madde başı olacak şekilde hazırlayarak abecesel düzende dizdik. Dizim işleminin ardından sözcüklerin hangi anlamlarda kullanıldıklarını tespit ederek bunları eserden aldığımız örnek cümlelerle somutlaştırdık. Ardından temel kaynaklarımız olan *Divanü Lûgat-it-Türk* ve Tuncer Gülensoy'un 2 cilt halinde hazırladığı *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nde yapılan etimolojik açıklamaları çalışmamızın etimoloji bölümlerine alıntıladık. Bu kaynaklarda yer almayan sözcüklerin etimolojini yaparken diğer araştırmacıların etimolojik kitaplarına ve *Tarama Sözlüğü*'ne başvurduk.

Çalışmamızı yaparken kullandığımız birincil kaynaklar şunlardır: Dede Korkut Oğuznameleri, Semih TEZCAN - Hendrik BOESCHOTEN, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006: Bu kitap bizim kaynak kitabımız olup kitapta geçen metin çevirisinden hareket ederek, kelimelerin yer aldığı sayfa ve satır numaralarını gösterdik. *Divanü Lûgat-it-Türk* (Dizin), Çeviren Besim ATALAY, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006: Etimoloji yaparken yararlandığımız ve sözcüklerin eski biçimlerine ulaştığımız ana iki kaynak kitabımızdan ilkidir. Tuncer GÜLENSOY, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (A-N, O-Z), Türk Dil Kurumu Yayınları,

Ankara, 2011: Sözcüklerin etimolojik açıklamalarını yaparken alıntılama yaptığımız ve esas aldığımız kaynaklardan ikincisidir. Ferit DEVELLİOĞLU, Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003: Madde başı Arapça ve Farsça kelimelerin anlamlarını yazarken yararlandığımız kaynaktır. Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005: Madde başı Türkçe kelimelerin anlamlarını yazarken yararlandığımız kaynaktır. Cem DİLÇİN, Yeni Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009: Madde başı sözcüklerin anlamlarını açıklarken ve etimolojik çözümler yaparken yararlandığımız kaynaktır. Muharrem ERGİN, Dede Korkut Kitabı-2 (İndeks-Gramer), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009: Madde başı sözcüklerin anlamlarını yazarken yararlandığımız ve emsal teşkil etmesi bakımından çokça istifade ettiğimiz bir kaynaktır.

Yardımcı kaynaklar: Aşağıda sıraladığımız kaynaklardan madde başı kimi sözcüklerin anlamını yazarken ve etimoloji yaparken kullandığımız asıl kaynaklar olan *Divanü Lûgat-it-Türk* ve Tuncer Gülensoy’un 2 cilt halinde hazırladığı *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*’nde yer almayan kelimelerin etimolojilerini yaparken yararlandık. Hasan EREN, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Ankara, 1999. Muharrem ERGİN, Dede Korkut Kitabı-1 (Giriş-Metin-Faksimile), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008. İsmet Zeki EYUBOĞLU, Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2004. Orhan Şaik GÖKYAY, Dedem Korkudun Kitabı, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2007. Mustafa S. KAÇALİN, Dedem Korkut’un Kazan Bey Oğuznâmesi, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006. Sadettin ÖZÇELİK, Dede Korkut (Araştırmalar-Notlar), Gazi Kitabevi, Ankara, 2005. Saim SAKAOĞLU, Dede Korkut Kitabı (İncelemeler, Derlemeler, Aktarmalar), Sel-ün Yayıncılık, Konya, 1998. Semih TEZCAN, Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, (2001). Andreas TIETZE, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (A-E), Simurg Yayınları, İstanbul, 2002.

Böylelikle tüm bu ana ve yardımcı kaynaklar etrafında amaç ve yöntemlerimizi belirleyerek Dede Korkut Kitabı’nın Vatikan Nüshası’nın Tarihî ve Etimolojik Sözlüğü’nü hazırlamaya çalıştık.

1. BÖLÜM: DEDE KORKUT KİTABI HAKKINDA

1.1. Dede Korkut Kitabı ile İlgili Tartışmalı Konular

Destan geleneğinden halk hikâyeciliğine geçişin ilk örneği sayılan Dede Korkut Kitabı taşıdığı önem itibariyle pek çok araştırmacının çalışmalarına ilham kaynağı olmuş, üzerinde çokça tartışılmış, Türk kültür ve edebiyatının en temel kaynaklarından birisidir. Bugüne kadar Dede Korkut Kitabı ile ilgili onlarca kitap, yüzlerce makale yazılmış olmasına rağmen eser içeriğinin zenginliği dolayısıyla her okunduğunda okuyucuya yeni bir söz söyleme ve yorumlama imkânı tanımıştır. Bugün hâlâ Dede Korkut Kitabı ile ilgili tartışmalar sona ermiş değildir. Bu tartışmalara neden olan konuların başlıcaları şöyledir:

Eserin ortaya çıktığı dönem ve yazıya geçirildiği tarih: Bilindiği üzere Dede Korkut Kitabı'nın her iki nüshasında da eserin ne zaman yazıya geçirildiği ve ilk defa ne zaman ortaya çıktığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Fakat eldeki tarihî kaynaklar ve eserin bilinen nüshalarından hareketle hikâyelerin ortaya çıktığı dönem ile yazıya geçirildiği tarih arasında büyük bir zaman aralığı olduğu bilinen bir gerçektir. Yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda Dede Korkut Kitabı'nın 15.-16. yüzyıllarda yazıya geçirildiği düşünülmekle birlikte tam olarak hangi yüzyılda yazıldığı tartışmalıdır. Kimi araştırmacılar 15. yüzyılda kimi araştırmacılar ise 16. yüzyılda yazıya geçirilmiş olabileceğini ifade eder. Muharrem Ergin bu konudaki görüşlerini şu şekilde aktarır: “Hikâyelerin tesbitine gelince bunun XV. yüzyılın ortalarında veya ikinci yarısında olduğu anlaşılmaktadır. Hikâyelerin başında bulunan ve Osmanlılara işaret eden kayıt bunların Osmanlılar'ın Anadolu'da kuvvetlenmeğe başladıkları bir zamanda yazıldığını göstermektedir.

Hikâyelerin XV. yüzyıldan önce yazılmış olamayacağını gösteren başka deliller de mevcuttur. Bunlardan biri hikâyelerdeki Akkoyunlu etkisidir. Akkoyunlular kendilerini Bayındır Han'ın torunları saymışlardır” (Ergin, 2008: 56).

Orhan Şaik Gökyay ise bu konuda şunları söyler: “Bütün bu incelemelerden çıkan sonuç odur ki, Dede Korkut hikâyeleri, elimizdeki kitapta bu son şeklini XV. yüzyılın başlarında almış ve Osmanlı devletinin güçlenerek Anadolu’ya tamamen hakim olduğu bir devirde yazıldığı için kitabın başına Osmanlı hanedanının kıyamete kadar sürüp gideceği hakkında bir kehanetin ilavesi, hikâyeleri toplayan kişi tarafından gerekli görülmüştür” (Gökyay, 2007: 748).

V. M. Jirmunskiy ise bir yazısında eserin 16. yüzyıldan kaldığını şöyle söyler: “«Kitab-ı Dede Korkut» XVI. yüzyıldan kalma iki el yazması halinde zamanımıza kadar gelmiştir” (Jirmunskiy, 1975: 285).

Hikâyelerin ortaya çıktığı dönem ile ilgili de farklı görüşler ortaya atılmışsa da yapılan çalışmalar ışığında hikâyelerde adı geçen Oğuzların IX.-XI. yüzyıldan XV. yüzyıla Sirderya boylarından Doğu Anadolu ve Azerbaycan’a kadar uzanan mücadele ve yaşayışları anlatılır. Bu konuda İlhan Başgöz bize şunları aktarır: “Dede Korkut Kitabı Oğuz göçebelerinin hayatını, özellikle, yerleşik düzene geçmiş çeşitli uluslarla kahramanca savaşlarını anlatır. Kökenleri 7’nci yüzyıla kadar çıkan Oğuzlar, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarının kurucularıdır. Ama destanda anlatılan Oğuzlar, ne tarih içinde belli bir zamana, ne de coğrafyada hudutları kesinlikle çizilebilen bir yere bağlanabilir. Dede Korkut Kitabı’ndaki Oğuz coğrafyası Sir-i Derya’dan Hazar Denizi’ne ve Doğu Anadolu’ya kadar geniş bir bölgeyi içine alır. Pek belirli olmayan tarih dilimi ise 9’uncu yüzyıldan 15’inci yüzyıla kadar uzayan tarih dilimidir” (Başgöz, 1998: 26).

Hikâyelerin teşekkül etmeye başladığı dönem hakkında da bilgi veren Muharrem Ergin bir sonuca varmadan önce elde ettiği bulguları maddeler halinde sıraladıktan sonra şöyle diyor: “Hikâyelerdeki türlü varlıklar Oğuzların iptidaî devirlerinde teşekküle başlamış, sonra onların IX.-XI. yüzyılda başlarından geçen büyük mücadeleler etrafında toplanmış ve bu suretle destan haline gelmiştir. Bu destanî hikâyelerle batıya gelen Oğuzlar Doğu Anadolu’da yaptıkları mücadelelerden bazı unsurları da bu destanlara katmışlar, esas Oğuz destanından ayrılan parçalar böylece bağımsız hikâyeler haline

gelmiş ve sonunda bilinmeyen bir sanatkâr eli ile destan devri bitmeden tesbit edilmiştir” (Ergin, 2008: 55-56).

Orhan Şaik Gökyay ise tarihsel izler başlığı altında hikâyelerin oluşum süreçlerine değinir. Barthold’dan başlayıp günümüze dek yapılan incelemelere dayanarak hikâyelerin oluşum ve gelişimini iki tarihsel tabakaya ayırır. IX. ve XI. yüzyılları kapsayan birinci tarihsel tabaka için şunları söyler: “Dede Korkut kitabındaki bahadırılık destanlarının ve soylamalarının önemli bir kısmı ilk olarak IX. ve XI. yüzyıllarda Oğuzların eski yurdu olan Sırderya boylarında yaratılmış ve Selçuklu hanedanının adı altındaki Oğuzların bir bölümünün Kuzey İran eyaletleri ile Güney Kafkasya ve Anadolu’yu ele geçirdikleri XI. yüzyılda Yakınoğu’ya ulaşmıştır” (Gökyay, 2007: 723).

Yazının sonuç kısmında da Orhan Şaik Gökyay şöyle devam eder: “Görüldüğü gibi Dede Korkut hikâyelerinde yer alan birtakım tarihsel unsurlar, güçlü bir ihtimalle, IX. yüzyıla dek geriye doğru izlenebilmektedir. Bunların içinde çizgileri en belli olanlar, Oğuzların Peçenekler ve Kıpçaklar ile olan savaşlarının izlerini taşımakta ve Dede Korkut hikâyelerinin tarih yönünden birinci tabakasını oluşturmaktadır” (Gökyay, 2007: 724).

Akkoyunlar devrine işaret eden ikinci tarihsel tabakaya ise hikâyelerde geçen kavim ve yer adlarından hareketle varılabileceğini dile getirmekte ve bu konuyla ilgili M. Fuat Köprülü, W. Barthold, P. N. Boratav, Faruk Sümer gibi araştırmacıların çeşitli görüşlerine yer vermektedir. Bu tabakayla ilgili olarak da şunları söyler: “Destanlarda yapılan fetihler dikkate alınırca, büyük bir imparatorluğun sınırı çizilmektedir. Bu imparatorluk kuzeydoğuda Horasan’a, kuzeyde Kafkas Dağları, Gürcü ve Abhaz memleketleri ile Trabzon Rum Krallığına, güneydeyse Fırat havzası, Mardin ve Diyarbakır’ı içine alarak Umman Denizi’ne kadar inmektedir. Bu durum, Akkoyunluların genişleyip güçlerinin arttığı devrin coğrafyasına uygun olduğu gibi bu devirde geçen tarihsel olaylara da uygundur” (Gökyay, 2007: 726-727).

Hikâyelerin geçtiği yerler ve teşekkül etmeye başladığı dönemlerden hareketle M. Fahrettin Kırzioğlu’nun ortaya attığı görüş oldukça ilginçtir. Kırzioğlu, Dede Korkut

hikâyelerinden hareketle Oğuzlar'ın Doğu-Anadolu, Azerbaycan ve Gürcistan'da altı asır hüküm sürmüş olan Arsaklılar olduğunu şu sözlerle dile getirir: “Yukarıda sıraladığımız “Dede Korkut Oğuznâmeleri” ndeki destânî haberleri ilbeğliklerini yeradlarını ve bunların yaşandığı zamanı 15 yıldanberi araştırmaya çalıştım. Ettore Rossi'nin de eseri çıktıktan sonra bu Oğuznâmelerin tarih vesikası olarak değerlerinin toplu bir eserle tanıtılmasına ihtiyaç duydum. Sözün kısası, bütün bu Oğuz destanlarının ve çok yaygın canlı an'anelerinin hep Arsaklılar çağındaki Oğuzların “Armeni” de denilen Doğu-Anadolu, Azerbaycan ve Gürcistan'daki 6 asra varan hâkim ve sonra da dağılık derebeğlikler halindeki yaşayışına ait olduğunu keskin dillerle tesbit ettim” (Kırzioğlu, 1952: 12).

Eserin yazarı: Dede Korkut hikâyeleri üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde karşılaşılan diğer bir tartışma konusu da eserin kim ya da kimler tarafından yazıldığı veya düzenlendiği meselesidir. Bu meseleyle ilgili de pek çok görüş ortaya atılmış kimi araştırmacılar hikâyelerin tek bir sanatçıya ait olmaktan çok bir toplumun ortak malı olduğunu dile getirirken kimileri ise bu hikâyeleri tek bir yazarın eseri saymaktadırlar. Orhan Şaik Gökyay bu konuyla ilgili olarak Pertev Naili Boratav, W. Ruben, Ettore Rossi ve Hamit Araslı gibi araştırmacıları örnek vererek onların bu hikâyeleri tek bir yazarın eseri olarak kabul ettiklerini söylemiş ve ardından bu fikre karşı çıkarak düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir: “Bence Dede Korkut hikâyelerini tek bir yazarın eseri saymak mümkün görünmüyor. Bu hikâyeler ozanlar tarafından yüzyıllar boyunca işlenmiş ve bir kuşaktan ötekine devredilmiş bir geleneğin ürünüdür” (Gökyay, 2007: 754).

Hikâyelerin dili: Bilindiği gibi Dede Korkut Kitabı'nın Dresden ve Vatikan olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan hareket eden araştırmacılar hikâyelerin dil özelliklerinden yola çıkarak çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları hikâyelerin dilinin sadece Azeri lehçesi özellikleri gösterdiğini söylerken bazıları Azeri özelliklerin yanı sıra Doğu Anadolu ağızlarının karıştığı Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini de taşıdığını söyler.

Orhan Şaik Gökyay hikâyelerin dili ilgili olarak şunları söyler: “Dede Korkut hikâyelerini, dil bakımından salt Azeri lehçesinin bir ürünü saymak, bir başka deyişle dil bakımından eserin sınırlarını yalnızca Azeri lehçesini içerecek şekilde daraltmak doğru olmasa gerektir. Hele de kimilerinin, Türkiye Türkçesinin gerek yazı dilinde gerekse konuşma dilinde bugün hâlâ rastlayıp duyduğumuz birçok kelime ve deyimini yalnızca Azeri lehçesine özgü olarak almaları ve bunları Dede Korkut hikâyelerinin Azeri dilinde yazıldığına baş kanıt gibi göstermeleri, bizce yanlış bir iddiadır.” (Gökyay, 2007: 891).

Muharrem Ergin ise Dede Korkut Kitabı'nın dili ile ilgili şu sözleri kaleme alır: “Dede Korkut Kitabı bir kere Azeri sahasının eseridir. İçinde geçen yer ve kavim adları bunu açıkça göstermektedir. Fakat bunun yanı sıra eserin dili de bu sahanın damgasını taşımaktadır. Daha 14. asırda Kadı Burhaneddin'de belirtilerini gördüğümüz Azeri Türkçesi Dede Korkut'ta artık belirli bir hâle, elle tutulur bir hâle gelmiş bulunmakta, böylece eserin dili kendi coğrafyasına ve etnik durumuna tamamiyle uygun düşmektedir” (Ergin, 2009: 352).

Semih Tezcan ise Muharrem Ergin'in görüşlerine karşı çıkarak şunları söyler: “Bizce Dresden nüshasının dili Azerbaycan Türkçesi değil, Doğu Anadolu ağız özellikleri karışmış Eski Anadolu Türkçesidir” (Tezcan ve Boeschoten, 2006: 11).

Bu konuda Zeynep Korkmaz şöyle demektedir: “Göçebe Oğuz boylarının bir hanlık düzeni içinde IX.-XI. yüzyıldan IV. yüzyıla, Sirderya boylarından Doğu Anadolu ve Azerbaycan'a kadar uzanan mücadele ve yaşayışlarının ifadesi olan Dede Korkut Kitabı, bilindiği üzere, XV. yüzyılın sonlarında yazıya aktarılmıştır. Dil yapısı Eski Anadolu Türkçesini temsil eder. Dede Korkut hikâyelerinin dili, Eski Anadolu Türkçesinin öteki eserleri ile karşılaştırıldığında, aralarında tam bir koşutluk olduğu görülür” (Korkmaz, 1998: 101).

Dede Korkut Kitabı'nın dili ile ilgili farklı görüşlerin ortaya çıkmasında şüphesiz teşekkül ettiği tarihsel tabakalar, kullanılan alfabe ve coğrafyanın etkisi çok büyüktür. Ortaya çıkmaya başladığı dönem ile yazıya geçirildiği tarih arasında büyük bir zaman

dilimi olması ve hikâyelerin çeşitli coğrafyalarda anlatılması, eserde pek çok dil ve ağız özelliğinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Saadettin Özçelik yaptığı çalışmasında şunları aktarır: “Dede Korkut gibi Orta Türkçe metinlerinde, Arap harflerinin kullanılmasında kesin bir imlâ geleneğinin yerleşmemiş olması, konuyla ilgili olarak üzerinde durulabilecek ayrı bir konudur. Çünkü, bir harf veya noktanın eksikliği veya fazlalığı sizi tereddüte düşürebildiği gibi sonuca da götürebilir. Bu tür metinlerdeki yanlışlık ve eksiklikler, metinleri çoğaltan yazıcıların, anlama dikkat etmeden, bir an önce yazmak ve kitabı çoğaltmak endişe ve düşüncesiyle çalışan kimseler olmasından kaynaklanmaktadır” (Özçelik, 2005: 7-8).

“Ancak Dede Korkut metinlerinin diğer yazılı metinlerden ayrılan çok önemli ve çözümleri güçleştiren bir yönü daha var ki bu da metinlerin sözlü geleneğe dayanmasıdır. Bu nedenle, böyle bir metin üzerinde çalışma ve tespit yapılırken sözlü gelenekler ve ağız özelliklerinin de hesaba katılması gerekir. Çünkü, Dede Korkut yüzyıllar boyunca ağızdan ağıza dolaşmış, günün birinde ilgili ve meraklı biri tarafından –farklı zamanlarda- yazıya geçirilerek derlenmiş olmalıdır” (Özçelik, 2005: 8).

“Dede Korkut metinlerinin bir başka zor tarafı da şudur: Metinlerin coğrafya değiştirmesi nedeniyle Dede Korkut’ta farklı ağız özelliklerinin ortaya çıktığı görülür. Yani, bu metinler başlangıçta veya sonuçta belli bir ağız ya da ağız grubuna ait olabilir; ama öyle anlaşılıyor ki, bu noktaya gelinceye kadar mutlaka farklı lehçelerin farklı birtakım söz varlığından, sözlerle ilgili anlam inceliklerinden etkilenmiş olmalıdır” (Özçelik, 2005: 8).

Nüshalar: Yukarıda da belirttiğimiz gibi Dede Korkut Kitabı’nın bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan biri on iki hikâyenin yer aldığı Dresden diğeri ise altı hikâyeden oluşan Vatikan nüshasıdır. Nüshaların farklı tarihlerde yazıya geçirilmesi ve ayırıcı özellikler taşıması nüshaların hangisinin daha doğru olduğu konusunda yine farklı görüşlerin çıkmasına yol açmıştır. Kimi araştırmacılar Dresden nüshasının daha doğru ve anlaşılır bir metin olduğunu öne sürerken kimileri ise Vatikan nüshasının daha doğru ve anlaşılır olduğunu ileri sürmektedir.

Bu konuda Muharrem Ergin şunları söyler: “Vatikan nüshası Dresden nüshasına nazaran çok kötü bir nüshadır. Harekeler çok yanlış bir şekilde konmuştur. Özel adlar bile birkaç şekilde yazılmış ve harekelenmiştir. Nüshanın bu vasfı esas ve çok iyi bir nüsha olan Dresden nüshasına onun yapacağı yardımı çok azaltmaktadır” (Ergin, 2008: 66).

Tıpkı Ettore Rossi gibi Semih Tezcan’da Muharrem Ergin’in aksine Vatikan nüshasının genel olarak Dresden nüshasından daha doğru olduğunu ifade etmektedir. Bu konudaki görüşleri şöyledir: “Dede Korkut Kitabı’nın iki yazma nüshası vardır. Bunlardan Dresden Kütüphanesinde bulunan yazmadaki metinlerde anlaşılması güçlük yaratan sözcükler vardır. Üstelik bu metinler apaçık yanlışlarla doludur. Dresden yazmasını çekimleyen kişinin son derece dikkatsiz olduğu, metni anlamak için de en ufak bir çaba göstermediği belirlenebiliyor” (Tezcan ve Boeschoten, 2006: 9). Yazının devamında Semih Tezcan Vatikan nüshasıyla ilgili olarak şunları ilave ediyor: “Vatikan Kütüphanesinde bulunan yazmadaki metinler ise anlaşılmaz sözcüklerden büyük ölçüde arındırılmıştır. Bu yazmada dikkatsizlik yanlışları da azdır. Çekimci, okuduğunu anlayarak çekimlemiş, anlamadığını da değiştirmiştir” (Tezcan ve Boeschoten, 2006: 9). Yine son dönemde Vatikan nüshası üzerine çalışmalarda bulunmuş olan Mustafa S. Kaçalın bu konuyla ilgili şu yorumu yapar: “Vatikan yazması genel olarak Dresden yazmasından daha doğrudur ve metni iyi anlayan biri tarafından yazılmıştır. Dresden yazmasında açık olarak Azerî Türkçesi özellikleri göze çarpmaktadır. Vatikan yazması ise Eski Osmanlıcaya yakındır; yalnız bir yerde benim yerine menüm geçmektedir” (Kaçalın, 2006: 14).

Eseri genel hatlarıyla tanıtmadan önce Dede Korkut Kitabı ile ilgili ortaya çıkan tartışmalı konulardan birkaçına bu şekilde yer vererek farklı görüşler ışığında kitabın daha iyi anlaşılacağını düşünmekteyiz. Çünkü konuyla ilgili çalışmalar incelendiğinde yapılan bu farklı yorumların bir an için okuyucu da kafa karışıklığına yol açması olağandır. Biz de yapılan çalışmalardan hareketle bu farklı görüşleri dört başlık altında toplayarak ortaya çıkan karışıklığı biraz da olsa gidermeye çalıştık.

1.2. Dede Korkut Adı ve Dede Korkut'un Kişiliği

Eserin muhtelif yerlerinde bu ad Korkut, Korkut Ata, Dede Korkut, Dedem Korkut, Dede Sultan ya da sadece Dede olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat en sık karşılaştığımız hitap Dede Korkut şekliyledir. Korkut ismiyle birlikte kullanılan dede, ata, sultan gibi hitaplar bize Korkut'un saygınlığı ve uluğunu ifade etmekte ayrıca ata ve dede kelimeleri Korkut'un yaşça büyük bir bilge kişi olduğunu da göstermektedir. İslam Ansiklopedisi'nde ata maddesinde şunlar yazar: "XII. yüzyıldan itibaren Orta Asya'da "şeyh, pîr", "halife" manasında kullanılan kelime, "terbiye eden, edep öğreten, yol gösteren; kendisine bağlananları kayıran ve koruyan şeyh" anlamına da gelmektedir. Türkler eskiden dinî bir kutsiyet de izâfe ettikleri menkıbevî şaysiyetlere, dervişlere, şeyhlere, ululara ve toplum içinde saygı kazanmış yaşlı kimselere ata veya bab (baba) unvanını verirlerdi (Alptekin, 1991: 32). Tıpkı ata gibi "dede sözü de halk arasında, milletin menkıbe kahramanlarına ve din ulularına verilen bir unvandır" (Gökyay, 2007: 801).

"Dede Korkut adındaki dede kelimesinin Korkut adı kadar eski olmadığı ve bunun efsanevî Korkut'un yaşlılığını vasıflandırmak için asıl ada sonradan eklendiği şüphesizdir. Tarihî kaynaklarda sadece Korkut, bazan da Korkut Ata şeklinde geçmesi bunu açıkça göstermektedir" (Ergin, 2008: 1).

Korkut kelimesine gelince bu adla ilgili pek çok etimolojik değerlendirme olduğunu görmekteyiz. Kelimenin *kork-* sözcüğünden türediğini söyleyenler de var *gor* ve *gut* sözcüklerinden hareket ederek Korkut adının "can veren ateş, hayat gücü" gibi anlamlara geldiğini düşünenler de.

Dede Korkut'un kimliği hatta varlığı dahi kesin olarak bilinmemekle birlikte biz onun kişiliği hakkındaki bilgileri hem elde bulunan tarihi kaynaklardan hem de Dede Korkut Kitabı'nda yer alan giriş kısmından ve hikâyelerden takip edebiliyoruz. Bugün hâlâ adından büyük bir saygı ve sevgi ile anılan Dede Korkut'un değişik coğrafyalarda mezarlarının bulunması onun halkın belleğinde ne kadar güçlü yer tuttuğunu bize göstermektedir. Dede Korkut hikâyelerde karşımıza çeşitli özellikleriyle çıkmaktadır.

Kitabın hem anlatıcısı hem de en önemli kişisidir. Bilgisi, tecrübeleri ile yol gösterip fikirler verirken kutsal kişiliğiyle en zor anlarda imdada koşan bir veli olarak karşımıza çıkmaktadır. Güvenilir kişiliği ile söyledikleri kabul gören pek çok mesele de kendisine danışılan biridir. Eserin giriş kısmında Dede Korkut ile ilgili olarak şunlar yazmaktadır: “Hazret-i Resûl zamanına yakın Bayat boyundan Korkut adlı bir er kobmuşıdı. Oğuzun içinde temâm vilâyeti zâhir olmuşıdı. İlhâm-ı Rabbânî ile niçe sözler söylerdi.

Bir gün Korkut Ata eyitdi: «Âhır zemânda girü hanlık Kayıya dege. Kimesne ellerinden almaya, kıyamet kopub âhır zemân olunca» didi. İmdi bu dedügi ‘Osmân neslidür, işte sürilüb gide yörür. Ve dahı niçe buna benzer sözler söyledi.

Korkut Ata Oğuz kavminin müşkilin hall iderdi. Her ne iş olsa ana tanışmayınca işlemezler idi. Nekim ol buyurursa kabûl iderlerdi” (Tezcan, 2006: 197)

Bu sözlerden anlaşılıyor ki Dede Korkut Hz. Resûl zamanında yaşamış olup Bayat boyuna mensuptur. Oğuzlar tarafından kutsal bir kişi olarak kabul edilmiş keramet sahibi olarak tanınmıştır. Ne konuda olursa olsun kendisine danışılır ne söylerse kabul edilirdi. Dede Korkut Kitabı’nda Dede Korkut yukarıda da bahsettiğimiz çok yönlü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunları çeşitli başlıklar altında şöyle değerlendirebiliriz.

Dede Korkut’un Anlatıcılığı ve Sanatçı Kişiliği: Kitabın isminden de anlaşılacağı üzere Dede Korkut hikâyelerin anlatıcısı ve yazarı konumundadır. Hikâyeleri bir hanın karşısında anlattığı düşünülmektedir. Çünkü hikâyelerin çeşitli yerlerinde “meğer hanım”, “meğer sultanım” denilerek bir hana seslenilmekte ve her hikâyenin sonunda “yom vereyim hanım” denilerek bu hana ve devletine dualar edilmektedir. Genellikle olayların içinde yer almayan Dede Korkut daha çok anlatıcı tarafı ve kişilik özellikleriyle karşımıza çıkar. Olayları anlatırken hikâyelerin giriş cümlesinde genellikle aynı kalıp cümleleri kurar. Tasvirler yapar ve olayların nasıl geliştiğini anlatır. Konuşmaları ise eyitdi, eydür gibi sözlerle bizzat kahramanların ağzından verir. Her hikâyenin sonunda boy boylar soy soylar dünyanın gelip geçici olduğunu söyleyerek ölümün kaçınılmazlığından bahsettikten sonra dualar eder.

Dede Korkut hikâyelerde bir de sanatçı kişiliği ile dikkatleri çeker. Şiirler söyler kopuz çalar. Bu yeteneği ile halkı eğlendirmektedir.

Dede Korkut'un Kutsal Kişiliği: Destanlarda Dede Korkut keramet sahibi biridir. Doğaüstü manevi güçlere sahiptir. Destanlarda şu gibi kerametleri görülür:

- a) Gelecekte haber verme,
- b) Duasının Allah katında kabul olması.

Dede Korkut'un kutsal kişiliğinin şamanist yaşantıdan gelmiş olabileceği düşünülebilir. Çünkü hem ozan oluşu hem de kerametlerini gizlememesi ve tıpkı şamanlar da olduğu gibi çok yönlü bir kimse olması kutsal kişiliğinin şaman inancından geldiğini güçlendirmektedir. Dede Korkut Kitabı İslamiyet'in kabulünden sonra 15.-16. yüzyıllarda yazıya geçirildiği için hikâyeler de hem eski Türk inanışları hem de İslamiyet'in etkisi kendisi hissettirmektedir. Fakat Dede Korkut'un kişiliğinde gözlemlediğimiz eski Türk inanışlarından gelen şaman tipine uygun özelliklerdir. Hem yetenekleri hem de ozan oluşu bize şamanlarda görülen özellikleri hatırlatır.

Dede Korkut'un Bilge Kişiliği: Hikâyelerde öne çıkan bir başka özellik ise Dede Korkut'un bilge kişiliğidir. Dede Korkut, sıradan insanlardan devlet adamlarına kadar herkesin saydığı ve danıştığı bir bilge olarak göze çarpar. Öğütleri ile daima yol göstericidir. Her konuda kendisinden bilgi alınır, onaylamadığı bir şey ise yerine getirilmez. Sorunların çözüm kaynağı olarak karşımıza çıkan Dede Korkut bu nedenle hep danışılan kişidir. Hemen her konuda bilgisi ve bir sözü mutlaka vardır. Bilgeliği ile eğitici, öğretici ve yol göstericidir.

Dede Korkut'un Ad Koyuculuğu: Hikâyelerde karşımıza çıkan ad koyma geleneği çok önemli yer tutmaktadır. Bir çocuğa ad konulması için çeşitli kahramanlıklar göstermesi, kan döküp baş kesmesi gerekmektedir. Bu nedenle kahramanlar genelde belirli bir yaşa gelip kendisini ispat ettiğinde ona yetenekleri ölçüsünde uygun bir ad verilmektedir. Ad kazanmayı hak eden kahramana ayrıca Dede Korkut'un tavsiyeleri doğrultusunda çeşitli hediyeler ile beylik verilir. Hikâyelerde ad koyma işini Dede Korkut yapmaktadır. Dede Korkut adı koyduktan sonra daima şu kalıp sözleri "adını

ben verdim, yaşını Allah versin” söyler. Böylelikle kahraman Dede Korkut’un verdiği adla anılmaya başlar.

1.3. Eserin Ortaya Çıkışı ve Nüshaları

Dede Korkut Kitabı’nın elde bulunan iki nüshası vardır. Bunlardan biri Dresden ötekisi Vatikan nüshasıdır. Dresden nüshasında on iki, Vatikan nüshasında ise biri eksik olmak üzere toplam altı hikâye bulunmaktadır. Bu nedenle bilimsel çalışma ve incelemeler yapılırken genellikle Dresden nüshası esas alınmıştır. Vatikan nüshası ise pek dikkate alınmamıştır.

Dresden Nüshası: Oğuzlar’ın sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik faaliyetlerini destansı bir şekilde anlatan Dede Korkut Kitabı’nın bu nüshası on iki hikâyeden oluşmaktadır. Nüsha, “Almanya’nın Dresden şehri Kral Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. İlk defa gören ve kayda alan Alman araştırmacısı Jacop Reyşke (1716-1774)’dir” (Sakaoğlu, 1998: 7). Fakat, “19. Yüzyılın başlarında aynı kütüphanedeki yazmaları yeniden düzenleyen H. O. Fleischer, bu yazmanın üzerinde yer alan, Osman Paşa’nın 993/1585 vefat ettiğini gösteren kaydı dikkate alarak eseri 16. yüzyılın yazmaları arasında göstermiştir” (Sakaoğlu, 1998: 7). Bu nedenle eser Fleischer kataloğunda yer almış ve nüshayı ilk defa bulan olarak H. O. Fleischer kabul edilmiştir. Fleischer 1831’de Dresden’de yayımladığı *Catalogus Codicum Manuscriptorum Orientalum Bibliothecae Dresdensis* adlı kataloğunda eserle ilgili şu bilgileri vermektedir: “152 yapraklık Türkçe mecmua, küçük 4°, nesih yazılı, eski Doğu Türkçesi veya Oğuz şivesi ile yazılmış Kitab-i Dede Korkut’tur. İç Oğuz ve Taş Oğuz kabilelerinin Muhammed devrindeki maceralarının hikâyeleridir. Kitabın adı bütün hikâyelerde Korkut adında birinin büyük rolü olmasından ileri gelmektedir. Korkut’un dindar, akıllı ve Oğuz kabileleri mensupları arasında büyük itibar sahibi olduğu rivayet edilir” (Ergin, 2008: 64).

Eserle ilgili ilk çalışmayı yapan ve onu bilim dünyasına tanıtan ilk araştırmacı Heinrich Friedrich von Diez’dir. Türkiye’de yapılan ilk çalışmalar onun elde ettiği bilgiler ışığında gerçekleşmiştir. Bugün elimizde fotokopisi bulunan Dresden nüshasının dış

görünümünü ve çerçevesini Orhan Şaik Gökyay şöyle anlatır: “Dede Korkut kitabının bilinen ilk yazması Dresden Krallık Kütüphanesi, Fleischer külliyyatı arasında 86 numaradadır. Bu yazma 153 yapaktır ve Avrupa rakamlarıyla numaralanmıştır. İlk yaprakta kitabın ünvanı Kitâb-ı Dedem Korkut âlâ Lisan-ı Taife-i Oğuzan diye verilmiştir. Pek güzel olmayan bir nesihle yazılmış olup sayfada 13 satır vardır. Pek az yerde konmuş olanlar bir yana, kitap baştanbaşa harekesizdir. Birçok yaprakta lekeler vardır. Gerek hikâyelerin başlıkları gerekse manzum parçalar ayrılmaksızın, bütün kitap düz-ara yazılmıştır. Yalnız hikâye başlıklarının yazısı ve tek tük kelimeler belli olacak denli büyük ve koyu yazılıdır. Boydan boya satırların içine serpilmiş iri noktaların gelişigüzel bulunduğu ve metnin okunuşunda bunların yararı olmadığı görülür” (Gökyay, 2007: 643).

Dresden nüshası bir giriş ve on iki hikâyeden oluşmaktadır. Hikâyelerden bağımsız olan giriş bölümü besmeleyle başlamaktadır. Giriş bölümünde Dede Korkut hakkında bilgi verilmiş olup onun ağzından söylenmiş atasözleri sıralanmış ve kadınların dört türlü olduğu anlatılmıştır. Daha sonra sırasıyla şu on iki hikâyeye yer verilmiştir:

1. Dirse Hân oğlu Boğaç Hân boyı
2. Şalur Kazanun evi yağmalandığı boy
3. Bay Büre Beg oğlu Bamsı Beyrek boyı
4. Kazan Beg oğlu Uruz Begün tutsak olduğu boy
5. Duha Koca oğlu Deli Domrul boyı
6. Kaçlı Koca oğlu Kan Turalı boyı
7. Kazılık Koca oğlu Yegenek boyı
8. Basat Depegözi öldürdüğü boyı
9. Begil oğlu Emrenün boyı
10. Uşun Koca oğlu Segrek boyı
11. Salur Kazan tutsak olub oğlu Uruz çıkardığı boyı
12. İç Oğuz Taş Oğuz ‘aşî olub Beyrek öldüğü boy

Vatikan Nüshası: Vatikan Kütüphanesi Türkçe yazmalar kısmı 102 numarada kayıtlı olan bu nüsha biri eksik olmak üzere toplam altı hikâyeden oluşmaktadır. Nüshayı bilim

dünyasına tanıtan ve nüsha üzerinde ilk çalışan kişi İtalyan araştırmacı Ettore Rossi'dir. Vatikan nüshası bir risale ile beraber aynı ciltte bulunmakta, cildin 58b ile 106a yaprakları arasında yer almaktadır. Cildin giriş kısmında yani 2a ile 58a yaprakları arasında ise “Hikâyet-i lâtime-i ucûbe ve mahcûbe-i zarîfe” adlı eser yer almaktadır.

Muharrem Ergin Vatikan nüshasının dış görünümünü genel hatlarıyla şöyle tanıtır: “20,5 x 15,2 en-boyunda olan Vatikan nüshası baştan başa harekeli bir nesih ile yazılmış olup her sahifede 13 satır vardır. Nüshanın başlığı “Hikâyet-i Oğuznâme-i Kazan Beg ve gayri” adını taşımaktadır. Bu nüsha da hep nesir şeklinde yazılmış olmakla beraber bazı yerlerde manzum parçaların mısra bitimlerinde biraz açıklık bırakılmıştır. 97-98. sahifeleri içine alan sondan bir evvelki yaprak kopmuştur” (Ergin, 2008: 66).

Vatikan nüshasında da tıpkı Dresden nüshasında olduğu gibi hikâyelerden bağımsız olarak yazılmış bir giriş bölümü vardır. Bu bölüm Dresden nüshasındaki gibidir. Fakat metinlerin başlığı Dresden nüshasından farklı bir biçimde yazılmış olup toplam altı hikâye bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla:

1. Hikâyet-i Dirse Hân oğlu Boğaç Hân
2. Hikâyet-i Bamsı Baryik
3. Hikâyet-i Şalur Kazanun evi yağmalandığıdır
4. Hikâyet-i Kazan Begün oğlu Uruz Hân dutsak olduğu
5. Hikâyet-i Kazılık Koca oğlu Yègenek Beg
6. Hikâyet-i Taş Oğuz İç Oğuz ‘âşî olub Baryek vefâtı

Dede Korkut Kitabı'nın Dresden ve Vatikan nüshaları ikinci nüsha olan Vatikan nüshasının ortaya çıkmasından bu yana araştırmacılar tarafından sürekli olarak karşılaştırılmış ve hangi nüshanın daha iyi, daha eski ve daha düzgün olduğu bir tartışma konusu haline gelmiştir. Öyleki kimi araştırmacılar için tek gerçek ve vazgeçilmez kaynak Dresden nüshası iken kimi araştırmacılar Vatikan nüshasının daha temiz ve doğru bir nüsha olduğu kanaatindedirler. Vatikan nüshasının eksik olması, içinde birtakım dil yanlışlıklarının yer alması ve Dresden'deki hataların aynen bu

nüşhada da tekrar ettiğini düşünenler için asıl ve gerçek kaynağın daima Dresden'deki nüsha olmasına yol açmış, Vatikan nüshası ise tamamlayıcı bir kopya gibi muamele görmüştür. Bu nedenle yapılan araştırmaların çoğunda Dresden nüshası esas alınmış, Vatikan nüshası hep geri planda kalmıştır. Hatta, "Ettore Rossi tarafından çevirisi ve tipkibasımı yayınlanan eserin 1997 yılına kadar çeviriyazılı yayını yoktur" (Kaçalın, 2006: 13).

Ancak son dönemlerde Vatikan nüshası üzerinde yapılan çalışmalar göstermiştir ki aslında bu nüsha düşünüldüğü kadar yanlış ve kötü değildir. Aksini düşünenler için Dresden nüshasından daha doğru ve güzel tertip edilmiştir. Kelimeler anlaşılır ve nettir. Ayrıca yazı üslûbundaki özellikler Vatikan nüshasının Dresden nüshasından daha eski olduğuna işaret etmektedir.

1.4. Eserin İçeriği

Dresden nüshasında on iki ve Vatikan nüshasında altı hikâye bulunan Dede Korkut Kitabı, Oğuzların hayatını destansı bir dille anlatan Türk dünyasının en önemli eserlerinden biridir. 15.-16. yüzyıllar arasında yazıya geçirildiği düşünülen bu eser bu tarihlerden çok daha eski zamanlara ışık tutmakta Oğuzların hayatı hakkında geniş bilgiler sunmaktadır. Eserde pek çok bilgiye rastlamak mümkündür. Yeme-içme alışkanlıklarından tutunda giyim-kuşamlarına varana dek hemen her türlü yaşam alışkanlıklarına yer verilmiştir. Oğuzların sosyo-kültürel, siyasal, ekonomik ve dinsel yaşantıları çok yönlü işlenmiş olup bugün hemen hemen bütün bilimlerin ilgi alanına girecek zenginlikte bir eser meydana gelmiştir. Dede Korkut Kitabı'nda yer alan bu destansı hikâyeler yüzyıllarca sözlü gelenekte var olmuş, kuşaktan kuşağa aktararak çok daha sonra yazıya geçirilmiştir. Bu nedenle eserde farklı pek çok unsur bir arada kullanılmış Türkler'e ait farklı yaşamsal faaliyetler bir sentez şeklinde eserde yerini bulmuştur.

Dede Korkut Kitabı'nda yer alan hikâyeler genellikle aynı giriş cümlesi ile başlayıp aynı dua cümleleriyle son bulmaktadırlar. Giriş cümlesinde Bayındır han ya da Kazan Han'ın düzenlediği toplantılar anlatılmakta, hikâyelerin sonunda ise Dede Korkut

dilinden hanlık için iyi dilekler sıralanmaktadır. “Toplum yapısının en üstünde hanlar hanı Han Bayındır bulunur. Fakat hikâyelerde doğrudan doğruya onunla ilgili işlenmiş bir konu yoktur. Bayındır Han eserde ikinci planda bir hükümdar olarak gösterilmiş, yerini Oğuz alplerinin başı sıfatıyla Salur boyundan ve onun beylerbeyi ve güveyisi olan Alp Kazan almıştır” (Gökyay, 1994: 79). Bu nedenle eserde öne çıkan isim Kazan olup hikâyelerde aktif olarak rol almıştır. Oğuz beyleri İç Oğuz ve Dış Oğuz beyleri olarak ikiye ayrılmakta olup Kazan’a bağlıdırlar. Dede Korkut hikâyelerinde genel olarak bir hiyerarşi ve sıralama söz konusudur. Her şey bu sraya ve düzene uygun olarak verilmektedir. Merkezde çadırın tam ortasında Kazan Bey vardır. “Onun sağına kendi soyundan gelen, kan akrabaları (Sağ Beyler) oturur. Salur Kazan’ın saği kadar saygın sol yanı evlilikle kurulan akrabalara ayrılmıştır. Salur Kazan’ın arkasında Has Beyler oturmaktadır” (Başgöz 1998: 27). Bu düzen sadece rütbe ya da makamla ilgili değildir. Hikâyelerdeki hemen herşey aynı düzen içinde verilir ve belli bir sraya göre tanzim edilir. Herkesin ve her şeyin görevi, yeri belidir. Her hikâyede bir Oğuz beyinin maceraları ve mücadelesi anlatılır, diğer Oğuz beyleri ise ismen geçer. Bu mücadele kimi zaman doğa üstü varlıklara, kimi zaman olağanüstü güçteki hayvanlara karşı, kimi zaman da hasımlarına karşıdır. Yalnız bir yerde İç ve Dış Oğuz beyleri birbiriyle mücadeleye tutuşur. Bu hikâyeler tek tek ele alındığında ayrı birer hikâye gibi görünüyorsa da esas olarak bir bütünü teşkil etmektedirler. Bunda tekrar edilen çevre, şahıs ve dil yapılarının etkisi büyüktür. Bu durumla ilgili olarak Kerime Üstünova şu tespitleri dile getirir: “Dede Korkut destanlarının bir bütün olarak görülmesinde tekrarların rolünün büyük olduğu kendini kanıtlamaktadır. Konu, zaman, mekân, kişi adları, gelenek, olayların akış sırası vb. konularda karşımıza çıkan tekrarlar, destanlara içerik olarak bütünlük kazandırmaktadırlar. Metinlerde ortak özelliklerin bulunması; kahramanların hem kadın, hem erkek, hem ana, hem eş olarak birbirlerine çok benzediklerini, âdeta her metinde tekrar edildiklerini gösterir. Bir metni okuyup bir başka metne geçen okuyucu kendini bildik, tanıdık bir ortamda bulur. Gelenek ve görenekler artık öğrenilmiştir. Çünkü kişilerin özellikleri aynı, olaylar aynı, izlenen yol aynı, savaşılan kâfir beyleri bile aynı. Hatta ölenleri bir başka metinde görebiliriz. Salur Kazan Boyu, Beyrek Boyu ve Uruz boylarında Şökli Melik, Kazan tarafından öldürülür” (Üstünova, 2008: 143).

Görüldüğü gibi hikâyelerin asıl ve en temel konusu savaşlardır. Çünkü hikâyelerin genel örgüsünde 15 yaşını tamamlamış her bey çocuğu bir kahramanlık göstermek suretiyle bir ad kazanmaktadır. Bu ad onun yetenekleriyle örtüşüp, kişiliğini ortaya koyar niteliktedir. Ad koyma bir gelenektir. Bir kahramanlık gösteren her bey oğluna bu ad, Dede Korkut tarafından bir tören eşliğinde verilir. Savaşta kahramanın en büyük yardımcısı atıdır. Hikâyelerde önemli bir yer tuttuğu gözlenen at; kahramanın dostu, sırdaşı ve yoldaşdır. Kahramanlar olağanüstü yeteneklerle donatılmış olup her seferinde kazanan taraftırlar.

Doğum, ölüm ve düğün gibi adetler büyük önem taşır. Doğurganlık önemlidir. Çocuğu olmayan pek kabul görmez. Tanrı tarafından beddua aldığına, lanetlendiğine inanılır. Erkek çocuğun yeri kızıdan farklıdır. Bunu renklerle dahi sembolize ederler. Kızı olan kızıl otağa, oğlu olan ak otağa, oğlu yada kızı olmayan ise kara otağa oturtulur. Doğum gibi ölüm de büyük önem taşır. Ölen kişilerin ardından yas tutulur ve karalar giyilir. Ölüm büyük bir üzüntü ve acı kaynağıdır. Ölen kişinin ardından ağıtlar yakılır. Hikâyelerde evlenme beşik kertmesi yoluyla ya da nişan yüzüğü takılması suretiyle gerçekleşir. Düğünler yedi gün yedi gece ya da kırk gün kırk gece sürer. Gerdekhane damadın okunun attığı yere dikilir. Düğünlerde davullar, zurnalar çalınır, oyunlar oynanır.

Aile yapısına oldukça önem verilir. Anne ve babaya büyük bir sevgi ve saygı duyulur. Babanın bir dediği iki edilmez. Anne, baba ve çocuklardan oluşan aile içinde bulunan toplumun temel yapıtaşdır. Aile fertleri birbirlerine karşı şefkat ve sevgi doludur. Tüm fertler aile şerefi için her türlü fedakârlığı yapmaya hazırdır. Göçebe Türk boylarının yaşamlarının anlatıldığı bu hikâyelerde, halk geçimini avcılık ve hayvancılıktan sağlamaktadır. Hemen her beyin tavla tavla atları, katar katar develeri vardır. Koyun, koç gibi hayvanları beslerler.

Bu dönemde Oğuzlar İslamiyet'i kabul etseler de Şamanizm ve Gök Tanrı inançlarının etkisinin sürdüğü hikâyelerin arka planında kendisini hissettirmektedir. Eserde geçen ağaç kültü, su kültü, dağ kültü, ozan tipi, gök ve yer metaforları bu ilkel inançların adeta yansıması gibidir. Eserde İslamiyet çok kuvvetli bir etkiye sahip değildir. Hiçbir savaş

din uğruna yapılmaz. Kahramanların dini yaymak gibi bir düşünceleri ve çabası yoktur. Bu konuyla alakalı olarak Suat Batur şu bilgileri aktarır: “Hikâyelerde Oğuzlar müslüman olarak gösterilir. Ancak yaşantılarında din güçlü bir olgu olarak görülmez. Savaşlardan önce iki rekât namaz kılarlar. Düşmana saldırırken adı görklü Muhammed’e salavat getirirler. Aldıkları kalelerin kiliselerini yıkıp mescit yaparlar. Bunların yanında eski Türk gelenek ve alışkanlıkları günlük yaşamlarına damga vurur: Bol bol şarap ve kımız içerler, at eti yerler, kadınlarla görüşür sevişirler, göçebe yaşamın gereklerine göre yaşam sürdürürler. Hiçbir mücadeleleri din uğruna değildir. Düşmanlarını “kâfir” diye nitelendirmelerine karşın mücadeleleri “dünyevi”dir ve hiçbir kahraman, din kahramanı değildir” (Batur, 1998: 32).

Tüm bunların dışında göçebe Oğuzların yeme-içme alışkanlıkları, giyim-kuşamları, komşuluk ilişkileri, besledikleri hayvanlar, içinde buldukları coğrafi ortamlar ve daha pek çok bilgiye bu metinlerden ulaşmak mümkündür. Kısacası Oğuzların sınırları ve zamanları aşan yaşamı bütün etkinlikleriyle hikâyelerde vücut bulmuştur. Bu bakımdan Umay Günay’ın sözleri konuya açıklık getirecek türdendir. “Dede Korkut hikâyeleri, Oğuz boyunun kültür ve insan tipine bağlı olarak doğmuştur. Türk tarihinin, Atlı-Göçebe dönemi medeniyet ve kültürünün zihniyet, ruh, çağrışım, tecrübe ve algılamalarının anlatımıdır. Dede Korkut kitabındaki hikâyeler, kahramanlık-kültür zihniyetini temsil eden Türk Atlı-göçebe medeniyet ve kültürünün belgesi niteliğindedir” (Günay, 1998: 3).

1.5. Eserin Dili ve Üslup Özellikleri

Dede Korkut Kitabı, sözlü kültürde yüzyıllarca hafızalarda dolaşan ve bu zamanı aşan macerasında Oğuzların yaşamına ait ne varsa bünyesinde toplayan, belki de hiçbir zaman kim olduğunu bilemeyeceğimiz usta bir sanatçının kaleme aldığı tarihî, kültürel, siyasal bir belge niteliğindedir. Hem içerik bakımından hem de dil hususiyetleri bakımından Türklerin geçmişine ışık tutmakta, pek çok yönden bilgi vermektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Dede Korkut Kitabı ile ilgili tartışmalar bugün hâlâ son bulmuş değildir. Bu tartışmalardan birisi de Dede Korkut’un dil hususiyetleridir. Kimi araştırmacılar Azeri sahası dil özelliği bulunduğunu söylerken kimisi de Doğu Anadolu

bölgesi ağız özelliklerini gösterdiğini ifade eder. Bu açıklamalar yapılırken araştırmacıların çıkış noktası elbette ki eserin nüshalarıdır. Bilindiği üzere Dede Korkut Kitabı tam olarak ne zaman yazıya aktarıldıkları bilinmemekle birlikte iki nüshadan meydana gelmektedir. Bunlardan biri ve üzerinde en çok çalışılmış olanı Dresden nüshasıdır. Öteki ise Dresden nüshasından daha hacimsiz olan ve sadece altı hikâyeden oluşan Vatikan nüshasıdır. Bu iki nüshayı karşılaştırdığımızda içerik bakımından genel itibarıyla aynı fakat dil hususiyetleri bakımından birbirinden farklı iki eser ile karşılaşırız. Dresden nüshası dil bakımından tıpkı Muharrem Ergin, Orhan Şaik Gökyay, Bekir Sami Özsoy, Aysu Ata, Ahmet Caferoğlu, Mustafa S. Kaçalın gibi araştırmacıların dediği gibi genel olarak Azeri Türkçesi özelliği göstermekle birlikte birebir bu lehçeyle uyuşmamaktadır. Çünkü kullanılan kelimeler, deyimler, atasözlerinden bir kısmı bugün hâlâ günlük hayatta kullandığımız ve bildiğimiz yapılarıdır. Dolayısıyla Dresden nüshasının dilini Azerbaycan Türkçesi ile sınırlandırmak onun teşekkül ettiği coğrafyaya ve yayıldığı Oğuz dünyasına haksızlık olur. Yazıya geçirilişinden önce yüzyılları aşan bir zamanda seyir ettiği düşünüldüğünde içinde var olduğu Oğuz diyarının bütün varlığını hissettirdiği ortak dilsel özellikler inkâr edilemeyecek kadar gerçektir. Bu bakımdan genel olarak Azerbaycan Türkçesinin özellikleri sirayet etmişse de içerisinde Doğu ve Güneydoğu ağızlarında görülen dilsel yapılar da mevcuttur. Vatikan nüshası ise bu açıdan Dresden nüshasından farklılık gösterir. Dil hususiyetleri bakımından Semih Tezcan, Mustafa S. Kaçalın'inde dediği gibi Eski Osmanlıca'ya ya da Doğu Anadolu ağız özellikleri karışmış Eski Anadolu Türkçesi'ne yani Batı Türkçesi'ne yakındır. Ancak genel olarak Batı Türkçesinin özelliklerini gösterse de içerisinde Azeri sahasına ait dilsel malzeme de bulunmaktadır. Dolayısıyla Dede Korkut Kitabı'nın hangi nüshasından yola çıkarsanız çıkın onu sadece bir alana sığdırmak ne dilsel açıdan ne de içerik özellikleri bakımından pek doğru olmaz. Çünkü bu onun yaratılış hikâyesine aykırıdır. Dili de genel olarak saha ayrılıkları gösterse de özelde ve aslında Oğuz dilidir. Bu konuda Hamza Zülfikar şunları kaydeder: “Öte yandan Dede Korkut hikâyeleri doğudaki Oğuzlar yani Azerî alanı içerisine girmektedir’ şeklinde genel olarak kabul gören görüşe de bir itirazımız yoktur. Ancak bu Doğu Oğuz sahası, bugünkü Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın siyasî sınırlarıyla değil, kültürel sınırlarıyla ilgili bir sav, bir iddia olmalıdır. Dede Korkut hikâyelerinde geçen ve bugün Azerbaycan topraklarında da kullanılan apar- (götür-),

çap- (koş-), kızıl (para, altın), kimi (gibi), yahşı (iyi, güzel), bile, çigin, bele, bayla gibi şekiller yalnız Azerbaycan'da değil, Van Gölü çevresinde, Van'da, Muş'ta, Bitlis'te de yaygın bir biçimde kullanılır.

Dede Korkut'un bu dil özelliği eklerde de kendisini gösterir. Pek çok ek Azerî sahasında olduğu gibi, Van Gölü çevresinde, Van, Bitlis ve Muş'ta görülür. Aslında ekler de kelimeler kadar bu belirlemeye yardımcı olan dil birlikleridir.

Kısaca belirtmeye çalıştığımız bu hususlara bakarak diyebiliriz ki Dede Korkut hikâyelerinin dili dar bir alana münhasır kalmaz, tarihî boyutu ile temelde eski Anadolu Türkçesi'ne dayanan bir yapı arz eder” (Zülfikar, 1998: 172). Yazının devamında Hamza Zülfikar şunları da ekler: “Dede Korkut Kitabı'ndaki dilin coğrafyası kuzeyde Kafkaslardan, güneyde Van Gölü ve çevresine ve oradan daha güneye kadar uzanan bir alandır. Kuzeyden güneye Azerbaycan sahasını da içerisine alan bu dil, geniş bir koridorun dilidir” (Zülfikar, 1998: 172).

Özetle denilebilir ki Dede Korkut Kitabı dil bakımından her ne kadar Azerbaycan ile Doğu ve Güneydoğu ağız özellikleri karışmış Eski Anadolu Türkçesi sahası dil hususiyetlerini taşısa da özgün bir dilsel yapıyla örülüdür. Bunun nedeni eserin yazıya geçirilmeden önce IX. ve X. yüzyıllardan başlayarak zamanları ve mekânları aşan serüveninde tanıklık ettiği dilsel ve kültürel sahadır. Yani Oğuz dili ve coğrafyasıdır. Ayrıca eserde yalnızca Oğuzcadan değil yazıya geçirildiği zamana kadar etkileşime girdiği Farsça, Arapça, Ermenice, Rumca, Moğolca gibi dillerden de kelimeler az da olsa yer almaktadır.

Dil bakımından özgün bir yapı sergileyen Dede Korkut üslup ve anlatım bakımından da oldukça orijinal bir eserdir. Eserde yer alan hikâyeler her ne kadar tek tek bakıldığında farklı konuları işliyor gibi görünse de dil malzemelerinin tekrar edilmesiyle bir bütünlük yakalanmaktadır. Çünkü hemen hemen bütün hikâyeler aynı giriş ve sonuç cümleleriyle başlamakta ve bitmekte, aynı kelimeler ve ifade tarzıyla anlatılmaktadır. Eserin dili oldukça akıcı, sürükleyici ve akılda kalıcıdır. Bunun nedeni eserde fazlaca bulunan asonans, aliterasyon ve söz tekrarlarıdır. Ayrıca eser manzum ve mensur olarak iki

parçadan oluşmakta, mensur kısımlarda görülen secili anlatım eserin diline şiirsel bir hava katarak anlatımın gücünü arttırmaktadır. Orhan Şaik Gökyay bu konudaki görüşlerini şöyle ifade eder: “Esere, gereksiz edebiyat süsleri bulunmayan, kısa, yalın, ifadelerle örülmüş, yapmacıksız, özentisiz bir üslûp hâkimdir. Üslûptaki bu canlı ifadenin kaynağı konuşma dilidir. Mecaz unsurları da bir tek kişiye ait değil halkın günlük hayatında anlatımı güzelleştirmek için başvurduğu ortak benzetmeler, ortak deyimlerdir. Hikâyeler, tabiiliği bozmayan kısa cümleler, bunların çeşitli kuruluşları ve yerli yerinde kullanılan, yadırganmayan sıfatlarla örülü, anlatıma sürat veren, okuyucu duraksatacak hiçbir engelle kösteklenmeden yürüyüp giden benzersiz bir üslûba sahiptir. Hikâyelerde nesri nazım saydıracak üstün bir âhenk duyulduğu gibi bunlardaki nazım da serbest nazmın ifade serbestliğine sahip bir dille verilmiştir. Aliterasyonlar üslûba başka bir renk katar. Dede Korkut hikâyelerinin üslûbunu, destan söyleyicileri arasında sürüp gelen anlatma geleneğine bağlı, Türk halkının öz malı olan bir üslûp saymak daha doğrudur” (Gökyay, 1994: 79).

Üslubundaki akıcılık ve şiirsel anlatım tarzı Dede Korkut Kitabı ile ilgili olarak destansı şiir kavramının ortaya atılmasına neden olmuştur. Kimi araştırmacılar için eser, destanı Türk şiirinin çok güzel ve orijinal örneklerini teşkil etmektedir. Ancak bunun aksini düşünenler için eserdeki bu anlatım tarzını şiire yaklaştırmak doğru değildir. Kitaptaki bu ifadeler soylama olup, buradaki soylamalar şiir değil karşılıklı konuşmalardır. Esasen eserin orijinal baskısında manzum ve mensur parçalar ayrı ayrı gösterilmemiştir. Eser, düzyazı biçiminde kaleme alınmış, manzum kısımlar özel olarak belirtilmemiştir. Soylama adı verilen bu bölümlerde kahramanların bizzat kendileri konuşturulur ve karşılıklı yapılan bu konuşmalar kafiyeli ve ahenkli bir yapı sergiler. Ancak diyalogların bu şekilde kafiyeli ve ahenkli olması şiirsel bir hava taşıyorsa da bunlara şiir demek pek doğru olmaz. Genel olarak bahsettiklerimizi toparlarsak Dede Korkut Kitabı devir olarak Eski Anadolu Türkçesi devrine rastlayan, nüshaları arasında zaman ve saha farklılıkları bulunsa da Oğuz Türkçesi özelliklerini kaybetmeyerek zamanları ve mekânları aşan, her okunduğunda okuyucu sıkmayan üslubuyla oldukça akıcı, akılda kalıcı bir eser olup, samimi anlatımıyla insanı Oğuzun efsanevi dünyasında dolaştıran eşsiz bir eserdir.

1.6. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Bugün elimizde iki nüshası bulunan Dede Korkut Kitabı, halkın belleğinde yüzyıllarca yaşamış, dilden dile, nesilden nesile aktarılarak tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte dil hususiyetlerinden hareketle 15.-16. yüzyıllarda yazıya geçirildiği düşünülen bir eserdir. Bulunuşu ise yazıya geçirilişinden çok daha sonraya rastlamakta, kitapla ilgili Türkiye'deki çalışmalar ise ancak buradaki ilk yayınından sonra gerçekleşmiştir. Dede Korkut Kitabı'nın ilk bulunan nüshası Almanya'nın Dresden şehri Kral Kütüphanesi'nde yer alan ve şehirle aynı adı taşıyan Dresden nüshasıdır. Esasen Saim Sakaoglu'nun da işaret ettiği gibi nüshayı ilk defa gören ve kayda alan Alman araştırmacı Jacop Reyşke'dir. Ne yazık ki araştırmacı elindeki bu metni anlayamamış ve yanlış kaydetmiştir. Bu nedenle kitabı ilk defa bulan olarak H. O. Fleischer kabul edilir. Fleischer de 19. yüzyılın başlarında aynı kütüphanedeki eserleri düzenlerken nüshayı fark etmiş ve üzerinde yazılı tarihten hareketle onu 16. yüzyıl yazmaları arasına yerleştirmiş ayrıca; eserle ilgili çeşitli bilgiler de vermiştir. “Fakat onu tanıtan ve ondan ilk defa faydalanan H. F. von Diez olmuştur. Diez *Denkwürdigkeiten von Asien* (Berlin, 1811-1815) adlı eserinde önce, atalar sözü kitabını incelerken Dede Korkut'un devrini araştırmağa çalışmış (s. 288-331) sonra asıl, Tepegöz hikâyesini Almancası ile birlikte yayınlarken (s. 399) Dede Korkut üzerinde durmuştur. Burada Diez, Tepegöz'le Homeros'un *Odysseia*'sındaki Polyphemos'u karşılaştırmış ve Dede Korkut'ta hikâyenin daha geniş olmasına dayanarak bunu Yunanlıların doğudan aldığına hükmetmiştir. Diez, aynı zamanda nüshanın bir kopyasını çıkararak Berlin kütüphanesine bırakmıştır (Pertsch kataloğu, No. 203). Diez metni iyi anlayamadığı ve birçok yerlerini yanlış okuduğu için, gerek Berlin'e getirdiği kopya, gerek *Denkwürdigkeiten*'deki Tepegöz metni ve tercümesi yanlışlarla doludur.

Bundan sonra Theodor Nöldeke 1859'da Dresden nüshasını istinsah etmiş, üzerinde çalışmağa başlamış, fakat metnin birçok noktalarını anlayamadığı için yayın yapmaktan vazgeçmiştir. Böylece Diez'den sonra uzun zaman incelemeyen kalan Dede Korkut Kitabı hakkında sonradan ilk mühim makaleyi W. Barthold yazmıştır” (Ergin, 2008: 57). Barthold'dan sonra Tumanskiy, Babinger gibi yabancı pek çok bilim adamı da Dede Korkut Kitabı ile ilgili araştırmalar yapmış, makaleler yayınlamıştır. Dresden

nüshası ile ilgili Türkiye’de yapılan ilk çalışma 1916 yılında Kilisli Muallim Rifat Bilge tarafından eserin Arap harfleriyle neşredilme çalışmasıdır. Fakat Kilisli Muallim Rifat Bilge Kitabın neşrini yaparken elinde bulunan metin asıl metin değil Diez’in yanlışlıklarla dolu olan ve Berlin kütüphanesine bıraktığı kopyanın fotoğraflarından ibarettir. Ancak yapılan bu ilk neşir Türkiye’de de Dede Korkut Kitabı’nın tanınmasına ve üzerinde çalışmalar yapılmasına vesile olmuştur. “Bundan sonra ilk yazıyı M. Cevdet yazmış” (Ergin 2008: 58) ve ondan sonra Fuat Köprülü, Pertev Naili Boratav, Abdülkadir İnan, Hüseyin Namık Orkun gibi pek çok Türkolog eserle ilgili yazılar yazmıştır. Kilisli Muallim Rifat Bilge’den sonra yine Diez’in kopyasından hareketle Orhan Şaik Gökyay 1938 yılında *Dede Korkut* adlı kitabında o zamana kadar eserle ilgili yapılmış en hacimli yayını yapmıştır. Orhan Şaik Gökyay’ın hazırladığı bu kitap pek çok eksiklik ve yanlışlıklarına rağmen uzun bir süre kendisinden çokça istifade edilmiştir. Bu zamana kadar eldeki tek nüsha Dresden nüshası olup yapılan bütün çalışmalar bu nüsha üzerinedir. Taa ki Ettore Rossi tarafından Vatikan kütüphanesinde bulunan yeni bir nüshaya kadar. Ettore Rossi Türkçe yazmalar kısmında bulduğu bu eserle ilgili önce 1950 yılında bir makale yazarak bu nüshayı bilim alemine tanıtmış ardından 1952 yılında *Kitab-ı Dede Qorqut* adlı eseri yayınlamıştır. Vatikan nüshası ile birlikte artık pek çok sorunun bilim insanları tarafından çözülebileceği düşünülmüş fakat düşünülenin aksine bu nüshanın bulunması bugün bile sürdürülen pek çok tartışmayı, fikir ayrılıklarını beraberinde getirmiştir. Vatikan nüshasının da bulunmasının ardından Türkiye’deki çalışmalar da hız kazanmıştır. İlk olarak 1953 yılında Fahrettin Kırzioğlu *Dede Korkut Oğuznâmeleri* adlı çalışmayı yayınlarken Dede Korkut Kitabı’nda geçen pek çok yer adını tespit etmiş ve Dede Korkut’un coğrafyası hakkında değerli bilgiler vermiştir. Artık elde iki nüshası olan bir eser bulunmakta ve pek çok soru halen yanıt beklemektedir. İşte tam da bu yıllarda Dede Korkut ile ilgili bilimsel ilk yayını hazırlayacak olan kişi Muharrem Ergin’dir. Bu konuyla ilgili Ergin düşüncelerini şöyle anlatır: “Rossi’nin bu eserinin bizim için esas değeri yeni bir Dede Korkut nüshası vermiş olmasıdır. Bu nüsha da ortaya çıktıktan sonra artık Dresden nüshasının ilk ve gerçek neşrini hazırlamak büyük bir zaruret haline gelmiş oldu. Çünkü Türk dili ve edebiyatı için çok önemli olan bu eserin bugüne kadar ortada esas nüshalara dayanan hiçbir neşri yoktur” (Ergin, 2008: 62). Bu minvalden hareketle 1958 yılında *Dede Korkut Kitabı I* adlı çalışmasını yayınladı. Ancak Muharrem

Ergin'in yaptığı bu çalışmada Vatikan nüshasına göre daha hacimli olan Dresden nüshası esas alınmış, diğer nüsha sadece tamamlayıcı kaynak olarak kullanılmıştır. Zaten Muharrem Ergin için Vatikan nüshası yanlışlık ve eksikliklerle dolu olup adeta Dresden nüshasının eksik bir fotokopisi gibidir. Yine Muharrem Ergin 1963 yılında *Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)* adıyla eserin ikinci cildini çıkarmıştır. Orhan Şaik Gökyay da bu ikinci nüshadan sonra daha önce yaptığı yayından daha hacimli ve kapsamlı bir çalışmayı *Dedem Korkudun Kitabı* adlı çalışmasıyla 1973 yılında tekrar yayınlamıştır. Yapılan bu ilk ve önemli çalışmalardan sonra Dede Korkut Kitabı ile ilgili binlerce makale yazılmış önde gelen bilim adamlarımızdan Mehmet Kaplan, Faruk Sümer, Şükrü Haluk Akalın, Metin Ekici, Ahmet Bican Ercilasun, Kerime Üstünova, Zeynep Korkmaz gibi pek çok araştırmacı Dede Korkut Kitabı hakkında yazılar yazmıştır. Bunların dışında eserle ilgili onlarca kitap neşredilmiştir. Bu bağlamda Dede Korkut kitabı ile ilgili Türkiye'de yazılan kitap yayınları şöyledir: Adnan Binyazar, *Dede Korkut*, Yapı Kredi Yayınları, 1996. Saim Sakaoğlu, *Dede Korkut Kitabı (İncelemeler – Derlemeler - Aktarmalar I-II)*, Sel-ün Vakfı Yayınları, 1998. Semih Tezcan-Hendrik Boeschoten, *Dede Korkut Oğuznâmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, 2001. Semih Tezcan, *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, Yapı Kredi Yayınları, 2001. Sadettin Özçelik, *Dede Korkut (Araştırmalar, Notlar / Dizin / Metin)*, Gazi Kitabevi, 2005. Mustafa S. Kaçalın, *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi*, Kitabevi Yayınları, 2006. Bekir Sami Özsoy, *Dede Korkut Kitabı (Transkripsiyon – İnceleme - Sözlük)*, Akçağ Yayınları, 2006. Osman Fikri Sertkaya, *Dede Korkut Kitabı'nın Dresden Nüshasının "Giriş" Bölümü*, Ötüken Neşriyat, 2006.

2. BÖLÜM: DİLBİLİMSEL BİR MALZEME OLARAK SÖZLÜK, ETİMOLOJİ ve ETİMOLOJİK SÖZLÜKLER ÜZERİNE

2.1. Dil nedir?

“Dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta; kendi kanunları içinde yaşayan ve gelişen canlı bir varlık; milleti birleştiren, koruyan ve onun ortak malı olan sosyal bir müessese; seslerden örülmüş muazzam bir yapı; temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar ve sözleşmeler sistemidir” (Ergin, 1988: 7). İletişimin en önemli aygıtı olan dil, toplu olarak yaşayan insanların nesnelere ve duygular dünyası karşısında verdikleri ortak tepkiler bütünüdür. Bu nedenle insanların çıkarttıkları sesleri anlamlı birlikler haline getirmesi sonucunda duyulan ve zihinde algılanan benzerlikler dil ve iletişimin gerçekleşebilmesi için oldukça önemlidir. Bu bakımdan her ne kadar ağızımızdan çıkan her söz ya da söz grubu ferdilik gösterse de dil toplumsal bir olgu, sosyal bir faaliyet alanıdır. Ancak üzerinde sınırsız yorum yapabileceğimiz dil hakkında her zaman kesin sonuçlara varamayabiliriz. Bu bağlamda insanoğlunun doğuştan sahibi olduğu konuşma yeteneğini dilsel göstergeler halinde ilk ne zaman ve nasıl oluşturduğu hâlâ bilmeceyi koruyan ve üzerinde pek çok teorisinin üretildiği bir konudur. Bilinen bir gerçek vardır ki o da insanlığın varolduğu andan itibaren dış dünyayı anlamlandırma ve konuşma aygıtları vasıtasıyla çıkarttıkları sesleri dilsel göstergelere dönüştürme çabasıdır. Bugün eldeki yazılı belgeler ya da mağara duvarlarına çizilen resimlerden hareketle insanlığın en eski dil malzemelerine ulaşabiliyor ve iletişimin seslerden ya da işaretlerden yol alarak yazıya geçirilişine tanıklık edebiliyoruz. “Bilindiği gibi, dillerin eski yapıları, ancak yazı ile izlenebilmektedir, oysa resmin yazılaşması ve yazının dil ile buluşması, dillerin oluşum süreçlerine oranla, oldukça yeni olgulardır. Dillerin yazı ile buluşma tarihi, her dil için farklı olmuştur; fakat diller yazı ile buluştuklarında, kök yapılarında değişimler, köklerin değişik söyleyişlerle ortaya çıkmış dal biçimleri çoktan oluşmuştu” (Karaağaç, 2012: 753). Çünkü dil yaşayan ve gelişen bir varlık, sesteki sözcüğe, sözcükten cümleye ve cümle birliklerine geçişte değişe değişe, evrile evrile dönüşen hareketli, esnek bir zemindir. Bu nedenle insanlığın çok eski zamanlarından beri merak edilen bir konu olan

dilin doğuşu ve yapısı, dili her yönüyle ele alacak olan bir bilim dalının yani dilbilimin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

2.2. Dilbilimin Doğuşu

“Yeryüzünde dili ele alan çalışmaların en eskileri Eski Hint’e, Eski Yunan’a kadar uzanır.” (Aksan, 2009: 16). Bu dönemlerde dil üzerine yapılan çalışmaların çıkış noktası dinî metinler olup, bu metinlerin doğru ve güzel bir biçimde kuşaktan kuşağa aktarılması için dil bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Böylelikle kökleri Eski Hint’e ve Eski Yunan’a kadar dayanan dilsel faaliyetler ilerleyen dönemlerde oldukça hız kazanmış, XIX. yüzyıla geldiğimizde Doğu’da ve Batı’da dil ile ilgili pek çok sorun çözüme kavuşmuş ve dil bilimsel çalışmalar ışığında büyük bir gelişim yakalanmıştır.

“Çağdaş anlamıyla dilbilimi, karşılaştırmalı-tarihî yöntemi kullanması ve karşılaştırmalı-tarihî dil bilgisi esasında XIX. yüzyılın başlarında oluşmuştur. Bu zamana kadar elbette ki, dil bilimi çalışmaları yapılmıştır. Ancak XIX. yüzyıla kadar ki dil biliminde, dilin ve dildeki çeşitli yapıların doğuşu, gelişmesi ve bunların sebepleri üzerinde durulmayıp, yalnızca betimleme yapmakla sınırlı kalmıştır. Kısaca, XIX. yüzyıla kadar ki dil bilimi, dildeki yapıları bilimlik değerlendirme bakımından açıklama derecesine çıkamamış ve dillik yapıları betimlemekle sınırlı kalmıştır” (Ahanov, 2008: 13-14).

“XIX. yüzyıl, diller arasında, daha önceki yüzyıllarda ilgiyi çeken, farkına varılan yakınlıkların sağlam temellere oturtulduğu, *karşılaştırmalı dilbilim*’in Franz BOPP tarafından, dilbilimin bir dalı olarak ortaya konulduğu çağdır. Daha önceleri SASSETTI, SCALIGER, LEIBNIZ GİBİ araştırmacıların gün ışığına çıkardıkları benzerlik ve yakınlıklar, dünyada birtakım dil ailelerinin varlığını belli etmiştir. Hindistan’dan İzlanda’ya kadar çok geniş bir alanda konuşulan pek çok dilin bağlı olduğu Hint-Avrupa dil ailesi, XVIII. yüzyıl sonlarında Hindistan’da Sanskrit’i inceleyen JONES gibi, RASK, BOPP, GRIMM, SCHLEICHER gibi araştırmacıların çabalarıyla kesinleşmiştir. Dilimizin içinde bulunduğu Altay dilleri grubunun varlığı da

bu yüzyılda belli olmuş, bu grupla Ural dilleri arasındaki yakınlıklar incelenmiştir” (Aksan, 2009: 21).

Bu yüzyıldan sonra dilbilim alanında çığır açacak gelişmeler kaydedilmiş, XX. yüzyıla geldiğimizde İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure’ün de katkılarıyla dilin ve dilbilimin ne olduğu ve bu konuda neler yapılması gerektiği iyice netlik kazanmıştır. Kısaca bahsini ettiğimiz dilbilim faaliyetlerine değinmemizin esasen bir nedeni vardır. Bugün antropoloji, sosyoloji, psikoloji, tarih, coğrafya gibi pek çok bilim dalıyla ilişkisi olan ve ortak çalışma zemini bulunan dilbilimin çeşitli alt türleri bulunmaktadır. Dede Korkut Kitabı’nın Vatikan Nüshası’nın tarihî ve etimolojik sözlüğünü hazırladığımız bu çalışmamızda biz de dilbilimin çalışma alanına giren ve dilbilimin bir alt türü olan sözlükbilimden bahsetme ihtiyacı duyduk. Çünkü “sözlüklerin oluşturulmasında dilbilimin bir alt dalı olan sözlük biliminden (lexicologie) yararlanır” (Karadüz, 2009: 636).

2.3. Sözlükbilim ve Sözlük Kavramı

Sözlükbilim sözlük yazımında uyulması ve dikkat edilmesi gereken ilkeleri açıklarken aynı zamanda sözlük hazırlarken yararlanılabilecek diğer disiplinlerden de bahseder. Sözlüklerde kavramlar amaçlarına göre seçilip sıralanırken çeşitli tanımlamalar, biçimsel uygulamalar yapılır. Bu nedenle sözlükbilim diğer dilbilim dalları olan anlambilim, biçimbilim, sözcükbilim ve toplumdilbilim gibi bilim dallarıyla çalışır. “Sözlükbilimi, sözlük yazımının kuramı ve uygulaması olarak nitelendirebiliriz. Bir dilin sözvarlığının yapısını oluşturan birimleri bir sözlük içinde dizgeli bir biçimde bir araya getirerek anlamlarını açıklarken izlenecek yöntemleri oluşturan ve uygulayan bir alan olan sözlükbilim, çalışmalarında büyük ölçüde sözcükbilimin ve anlambilimin verilerine dayanır” (Toklu, 2003: 112).

Öyleyse nedir sözlük? Türkçe Sözlük (2005: 1806)’te: “Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat” olarak tanımlanan kavram esasen bu tanımın dışına taşan, her tanım gibi eksik kalan bir tanımdır. Bugün

amaçlarına göre oldukça çeşitlilik gösteren sözlükleri bu tanıma sıkıştırmak doğru değildir. Bu konuda Ahmet Kocaman şu açıklamaları yapmaktadır: “Bir kez abece sırası bütün sözlüklerde en yaygın düzenleme olsa da kavramlar dizini (thesaurus), uyak sözlükleri, tersten abece düzenli sözlükler (reverse dictionaries) gibi özel sözlük düzenlemeleri de vardır” (Kocaman, 1998: 111). Sözlükbilimsel yöntemlerle hazırlanması gereken sözlüklerin yazımına geçmeden önce uyulması ve dikkat edilmesi gereken pek çok konu vardır. Sözlük yazımına başlamadan önce dikkat edilmesi gereken en önemli nokta sözlüğün amacının belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda veriler toplanmalı, odak kitle tespit edildikten sonra sözlük yazımı kuralları çerçevesinde çalışma hazırlanmalıdır. Ancak çalışma hazırlanırken söz varlığı ile sözlük biliminin kuram ve uygulamalarına yeterli düzeyde hakim olmak gerekir. Amaçlarına göre sözlükleri dört grupta toplamak mümkündür.

“I. Sözlüklerin kökeni ve anlam gelişmesiyle ilgili bilgi veren sözlükler: Köken bilimi Sözlükleri; 2. Tarihî Sözlükler.

II. Yaşayan dildeki sözlerin anlamlarını açıklayarak kullanılması hakkında bilgi veren sözlükler: 1. Açıklamalı Sözlükler; 2. Çeviri Sözlükleri; 3. Terminolojik Sözlükler; 4. Diyalekt Sözlükleri; 5. Deyimler Sözlüğü; Eş Anlamlılar Sözlüğü.

III. Sözlerin ses yapısı ve yazımıyla ilgili bilgi veren sözlükler. Bunlar: 1. Sesçil Sözlük; 2. Yazım Sözlüğü.

IV. Nesne veya durumların anlamlarını açıklayan sözlükler: 1. Ansiklopedik Sözlük; 2. Resimli Sözlük” (Ahanov, 2008: 188).

Tüm bu bilgilerden hareketle Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshası'nın Tarihî ve Etimolojik Sözlüğü'nü sözlükbilimin kaynaklığıyla hazırlamaya çalıştık ve üçüncü bölümde ele aldık. Çalışmamızın temel odak noktasını oluşturan sözlük bölümüne geçmeden evvel köken bilgisi, kök bilgisi ya da yapı bilgisi olarak da adlandırılan etimoloji kavramına değinecek ve Türk dili üzerine yapılan etimolojik sözlüklere genel hatlarıyla bakacağız.

2.4. Etimoloji Kavramı ve Etimolojik Sözlükler

Türkçe Sözlük (2005: 1228-1229)'te köken bilimi madde başı ile kavram şu şekilde açıklanmaktadır: “Bir dildeki kelimelerin kaynağını gösteren, ne zaman ortaya çıktıklarını, nereden geldiklerini, hangi evrelerden geçtiklerini araştıran, kelimelerin hem biçim, hem anlam tarihini ele alan dil bilimi dalı, etimoloji.” İngilizce *etymology*, Almanca *etimologie*, Fransızca *étimologie* olarak geçen kelime etymos (gerçek) ve logos (bilim) kelimelerinin birleşiminden doğmuştur. “Kelimelerin kökünü araştırma çok eskidir. Eski Ahit'te özel adların kökleri açıklanır. Eflatun “Kratyles” adlı diyalogunda etimolojiye yer verir. Arap dilciler kabile adlarının kökünü araştırmışlardır. Zamanımızda kabul gören ilmî çalışmalar ilk XIX. ortaya çıkmaya başladı” (Tekin, 2010: 388). Diğer taraftan “en eski dilcilerin yetiştiği yer olduğunu kabul ettiğimiz Eski Hint'te Sanskrit metinleri üzerindeki dilbilgisi çalışmaları arasında, İ.Ö. V. yüzyılda yaşamış olan Yāska'nın “Nirukta” (Köken bilgisi) adlı bir yapıtının bulunduğunu, bu bilginin nesnelere adlar arasında, nesnelere niteliklerine uyan bir ilişkinin olup olmadığı konusunu Eski Yunan'dan önce irdelediğini biliyoruz” (Aksan, 1996: 15). Yukarıda tanımını yaptığımız ve ilk örneklerine değindiğimiz etimolojinin amacı sözcüklerin köklerine inerek, en eski şekilleri ortaya çıkarmak sözcüklerin zaman içerisinde gösterdikleri değişiklikleri, gelişmeleri tespit edebilmektedir. Bu nedenle etimolojik bir çalışma yapılırken pek çok konuda bilgi sahibi olmak gerekir. Etimolojisi yapılan dilin lehçe ve ağız özellikleri ile fonetik, morfolojik ve semantik yönü çok iyi bilinmelidir. Çünkü etimolojisi yapılan bir sözcük zamanla hem bağlı bulunduğu dil ailesinden farklı olarak gelişmiş hem de morfolojik ve fonetik olarak değişikliğe uğramış ayrıca anlam kaymaları ya da genişlemeleri yaşamış olabilir. Bilindiği gibi bir kelimenin köküne inebilmek için yapılan çalışmalar art ve eş zamanlı olarak sürdürülür. Bu nedenle araştırmacı bir dilin yazılı belgeleri ışığında sahip olduğu en eski dönemlerinden itibaren günümüze gelinceye kadar ki bütün dilbilgisel özelliklerini öğrenmiş olmalı, etimolojisini yaptığı dilin mensuplarının sahip olduğu kültürel özellikleri ile dile karşı tutumlarını anlamış olmalıdır. Demek ki etimoloji çeşitli zorlukları olan ve uzmanlık gerektirecek çeşitli bilim dallarıyla çalışan çetrefilli bir alandır. Bu nedenle etimolojisi yapılan her sözcük doğru açıklanmamış olabilir. Eldeki yazılı kaynakların, fonetik, morfoloji gibi bilim dalları ile ilgili lehçe ve ağızların bize

sunduğu imkânlar doğrultusunda bir kelimenin etimolojisini yapabilir ve yorumlayabiliriz.

Türk Dilinin ve Özel Olarak Türkiye Türkçesi'nin Etimoloji Sözlükleri

Dilbilimsel çalışmaların hız kazanması ve XVIII. yüzyıl sonlarında karşılaştırmalı dilbilim ışığında çeşitli dil ailelerinin tespit edilmesiyle birlikte Türk dilinin de mensubu olduğu Ural-Altay dil ailesinin varlığı ortaya çıkarılmış ve bu grubun içerisinde yer alan dillerin benzeşen ve farklılaşan yönleri incelenmeye başlanmıştır. Böylelikle diller üzerinde yapılan çalışmalar daha sağlıklı bir bilimsel zeminde yapılmaya başlanmış, araştırmacılar dilbilimin çeşitlenen ve gelişen hareket alanıyla dili tüm yönleriyle incelemeye başlamıştır. Bu bağlamda sözlükbilimsel çalışmaların sayısı artmış, karşılaştırmalı dilbilimin gelişmesiyle birlikte etimolojik sözlükleri hazırlamak artık daha gerçekçi ve daha doğru bir ortamda hazırlanmaya başlanmıştır. Böylelikle izlerini Sümerce de dahi görebildiğimiz yaklaşık 5000 yıllık bir maziye sahip olan Türk dili üzerinde etimolojik pek çok çalışmanın yapılması için uygun şartlar oluşmaya başlamıştır. Yapılan ilk çalışma “karşılaştırmalı ilk örnek de olsa, Hermann Vámbéry'nin Türk-Tatar Dillerinin Etimoloji Sözlüğü'dür. 1878 yılında yayımlanmış olan çalışma Türkolojinin daha başlangıç dönemine ait bir üründür” (Ölmez, 1998: 175). Hermann Vámbéry'nin ardından “Türk Dilleriyle ilgili ikinci etimoloji sözlüğü olarak Bedros Keresteciyan'ın *Materiaux pour un dictionnaire étymologique de la langue turque* adlı çalışmasıdır” (Ölmez, 1998: 176). Fakat bu iki çalışma da ilk örnekler olmaları hasebiyle bir takım yanlışlıklar ve eksiklikler göstermekte, ayrıca sınırlı belgeler ışığında hazırlandıkları düşünülmektedir.

Bu bakımdan “Türk Dillerinin ilk etimoloji sözlüğü olarak anabileceğimiz en önemli çalışma Martti Räsänen'in “Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü Üzerine Bir Deneme başlıklı çalışmasıdır. Räsänen, 1969'da yayımlanan bu önemli çalışmasında, varsa, sözcüğün en eski biçimi (Eski Türkçe, Orta Türkçe vb.) ya da günümüzdeki biçimi (Azerî Türkçesi, Kumukça vb.) maddebaşı yapılmış, sözcüğün yaşadığı diller, farklı anlamları varsa bunlarla birlikte tek tek gösterilmiştir. Yeri geldikçe kimi sözcükler Ural ve Altay dillerindeki biçimleri karşılaştırılmış, özellikle Moğolcadan, Mançu-Tunguz dillerinden, Koreceden ve Finceden akraba olması olası örneklere yer vermiştir”

(Ölmez, 1998: 176-177). İşte bu nedenlerden dolayı Räsänen'in sözlüğü derli toplu olması bakımından Türk dillerinin ilk etimolojik sözlüğü olarak sayılır. Bunlar dışında yapılan etimolojik çalışmaların başlıcaları şöyledir: Sir Gerard Clauson, An Etymological Dictionary of the 13th Century Turkish (Oxford 1972). E. V. Sevortyan, Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov (3 cilt, 1979-1980). Hasan Eren, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (1999). Andreas Tietze, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (Cilt: 1, 2002). Sevan Nişanyan, Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü (2002). İsmet Zeki Eyuboğlu, Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü (2004). Tuncer Gülensoy, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (A-N) (2011). Tuncer Gülensoy, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (O-Z) (2011).

3. BÖLÜM: SÖZLÜK

3.1. A

- a** A! (ünlem), çeşitli duyguların anlatımına güç kazandıran söz 61b-3, 64a-8, 64a-10, 64b-1, 64b-6, 94b-9, 95b-3
“A *Dirse Hānum!*”
a < DLT a: şaşalamayı anlatan bir edat, 2006: 1; Gülensoy KBS a: ünlem, 2011: 1.
- aḫ-alaca** Apalaca, alacalı bulacalı, çok renkli 75a-5, 76a-1
“*Aḫ-alaca ordusına şivan girdi.*”
aḫ-alaca < DLT ala: ala, alaca, 2006: 18; Gülensoy KBS alaca: çok renkli, karışık renkli < āla+ca, 2011: 62; Gülensoy KBS ap: pekiştirme ön takısı, 2011: 72.
- ābdest** (< Fars.) Abdest, müslümanların belli ibadetleri yapabilmek için bir düzen içinde bazı organları yıkayıp bazılarını mesh etme yoluyla arınması
a. al- “müslümanların belli ibadetleri yapabilmek için bir düzen içinde bazı organları yıkayıp bazılarını mesh etme yoluyla temizlemek”
83a-11, 94a-7, 90b-10, 98a-4, 99a-13
“*Arı [şudan] ābdest alub iki rek‘at namāz kıldı, adı görklü Muḫammede şalavāt getürdi.*”
- Abḳaz** (k. a.) Abkaz
A.-uḡ (Ḳan A.) 91b-9
“*Ḳan Abḳazuḡ ḳarīmī,*
Ḳoḡur atuḡ eyesi,
Ḳara Gōnenüḡ ḳardaşı,
...”
- Abḳaza** (y. a.) Abkaza
A. (Ḳan A.) 92a-11
“*Ḳan Abḳaza kāfir eline ben gēderem...*”
- ‘aceb** (< Ar.) Acaba 73a-11
“*Hāy oḡul Ḳarḳar, ol bir ‘aceb cānaverdür.*”

- acı** 1. sf. Tadı bu nitelikte olan 59a-9, 59a-10, 81b-9, 82a-1, 86b-9, 95a-12, 97a-8
“*Ādem içmez acı sular*
Şızınca şızmasa yëg.”
2. sf. Keskin, şiddetli 74a-9
“*Acı dırnağ ağ yüzine çaldı, al yañağın yırttı.*”
3. sf. Kırıcı, üzücü, incitici, dokunaklı, kötü 76a-2
“*Baryek bu acı sözleri eşidüb ağlayu kırk yigidinün yanına geldi.*”
acı < DLT açığ: acı, acı olan her nesne, 2006: 3; Gülensoy KBS acı: tat alma organında bazı maddelerin bıraktığı yakıcı durum, 2011: 45.
- acığ** Kızgınlık, hiddet
acığı dut- “kızmak, öfkelenmek” 69b-11, 90b-5, 98b-7
“*Acığı dutanda kara taşı kül eyleyen...*”
acığ < Gülensoy KBS acık: öfke, 2011: 45.
- aç, aç** Aç, yemek yemesi gereken, tok karşıtı 61b-4, 64a-13, 73a-13, 87b-2
a.-dur 78b-2, 80a-3
a.-lar 67a-10
“*Çoban, karnum aç, hêç nesneñ yokmı yëyem?*”
aç, aç < DLT aç: karnı tok olmayan, 2006: 2; Gülensoy KBS aç: karnı aç olan, 2011: 47.
- aç-, aç-** 1. Açmak, bir şeyi kapalı durumdan açık duruma getirmek
a. 73b-3
a.-dı 73b-5, 105a-13
a.-duğda 101b-6
a.-ğil 65a-5
a.-ub 75a-4, 75b-12, 95a-6
a.-uban 64a-8, 74b-2, 76a-5
a.-ubanı 75b-4
“*Dede, Allāh ‘ışkına kapuyı aç, çıkayın!’*”
2. Bir konu ile ilgili konuşmak
a.-aram 81a-6
a.-dılar 71b-9

“*Yohsa dahi ‘aybuñ açaram, bellü bilgil...*”

3. Sarılmış, katlanmış, örtülmüş veya iliklenmiş olan şeyleri bu durumdan kurtarmak

a.-dılar 96b-7

“*Elin çözdiler, gözün açdılar.*”

aç-, aç- < DLT aç-: açmak, aramak, fethetmek, 2006: 2; Gülensoy KBS aç-: açmak, 2011: 47.

açık-, açık-

Acıkmak

a.-madın 87b-7

a.-ur 87b-10

“*Ƙarnuñ açıkmadın, kuvvetün gétmedin bu ağacı koparı gör!*”

açık-, açık- < DLT aç-: karnı acıkmak, 2006: 2; DLT açık-: acıkmak, 2006: 3; Gülensoy KBS acık-: acıkmak < aç-(ık-), 2011: 46.

açıl-

Açılmak, bir şeyi kapalı durumdan açık duruma getirmek

a.-acak 82b-11

a.-dı 82b-12

“*Gözleri açıldı.*”

açıl- < DLT açıl-: açılmak, 2006: 3; DLT açılın-: açılmak, 2006: 4; Gülensoy KBS açıl- < *aç-ıl-: açılmak, 2011: 48.

açuk

1. Açık, örtüsüz, çıplak

a. “alnı açuk: dürüst, hesap verebilecek durumda olan” 103b-4

a. a. 76b-5

“*Açuk açuk meydāna beñzer senüñ alıncuğuy...*”

2. (y. a.) Başı-A. Ʀatyan 93a-3

“*Meger Başı-Açuk Ʀatyardan Añ-Sağadan kâfirün çāsüsü geldi...*”

açuk < DLT açuk: açık, 2006: 5; Gülensoy KBS açuk: kapalı olmayan < ET *açuk: 2011: 47.

ad

1. Ad, isim 62a-12, 62a-13, 68b-7, 70a-1, 70a-4, 70a-10

a.-ı 59a-4, 62b-6, 70a-8, 81a-5, 83a-11, 89a-11, 90b-10, 94a-7, 99a-13, 100a-5, 102a-5, 103b-7, 106a-9

a.-ın 79b-13

a.-ına 71b-6, 100b-1, 100b-12, 103b-1

- a.-ını 62b-6, 70a-9
a.-lu 58b-2, 78a-5, 78a-6, 78a-6, 78a-6,
a.-uñ 81a-5
“*Dedem Korkut gelüb bu yigide ad kodı...*”
2. Nâm 92b-2, 92b-3, 93b-13
a.-ın 59a-10
“*Şağuma baķduğumda karındaşım Kara Göneyi gördüm, baş kesüb kan döküpdür, cüldi alupdur ad kazanupdur.*”
ad < DLT at: ad, isim; unvan, lakap, 2006: 45; Gülensoy KBS ad: isim, ad, unvan < *ât (KT, DLT), 2011: 48.
- adaħlu** Sözlü (bk. adaħlu)
a.-sı 77a-4
a.-sıydı 70b-2-3
“*Hân Baryegün adaħlusı Banı Çiçegi alur...*”
adaħlu < Gülensoy KBS adaklı (hlk.) < ada-k+lı: adanmış, 2011: 49.
- adaħlu** Sözlü (bk. adaħlu)
a.-sı 73b-10
a.-sını 77a-11
“*Adaklusı bir kırmızı kaftan gönderdi.*”
adaħlu < Gülensoy KBS adaklı (hlk.) < ada-k+lı: adanmış, 2011: 49.
- ‘adāvet** (< Ar.) Düşmanlık
a. bağla- 104a-2, 104a-5
“*Kazan Begi selāmlamağa gelmediler, ‘adāvet bağladılar.*”
- Ādem** (< Ar.) Dünyada ilk yaratılan adam, ilk peygamber
Ā.-e 102b-8
“*Ādeme sen tāc urduñ,
Şeytāna la‘net kılduñ...*”
- ādem** (< Ar.) İnsanoğlu, insan 58b-10, 59a-10, 59b-9, 60a-9, 88a-5, 93b-10, 94a-2, 100a-12, 101b-1, 104a-9, 104b-10, 105a-12
ā.-ile 104a-7
“*Kılbaş bir kaç ādemile binüb Taş Oğuz begleri tarafına gētdi.*”
- ‘ādet** (< Ar.) Alışkanlık

‘ā.-i 103b-11

“*Qazan Begün ‘ādeti buyıdiki hātūnınuñ eline yapışub evinden çıkardı.*”

ağ

1. Ak, beyaz (bk. aq) 60b-1, 60b-1, 60b-4, 60b-5, 60b-12, 61a-5, 61a-6, 62a-3, 62b-5, 62b-13, 62b-13, 65a-12, 65a-13, 65b-11, 66a-4, 66a-8, 66b-9, 66b-10, 67a-3, 67a-5, 67a-13, 67b-3, 67b-4, 67b-5, 68b-4, 69a-13, 71a-11, 71a-13, 71b-5, 72a-1, 72a-3, 73b-12, 74a-9, 74a-9, 74a-11, 74a-12, 74a-13, 74b-3, 74b-4, 75a-3, 75a-5, 75b-2, 75b-2, 75b-9, 75b-9, 75b-10, 75b10, 76a-5, 77a-13, 78a-13, 78b-1, 79b-2, 79b-12, 79b-12, 83a-1, 83b-8, 83b-8, 84a-2, 84a-3, 85b-13, 86b-4, 87a-3, 88a-8, 88a-13, 88b-1, 88b-5, 89b-8, 91b-4, 91b-5, 91b-5, 93b-5, 94b-6, 94b-6, 94b-7, 95a-11, 95b-12, 96b-9, 96b-9, 96b-11, 97a-1, 97a-6, 97a-6, 97a-11, 97b-3, 97b-7, 97b-8, 97b-8, 97b-10, 97b-10, 100a-2, 100a-3, 100a-3, 100a-4, 101a-4, 101b-6, 101b-6, 101b-8, 103b-5, 103b-6, 103b-7, 106a-8

a.-ca 64a-11, 77b-8, 78a-2, 81b-2, 86b-6, 95b-2, 96a-3, 97a-3, 97b-1, 97b-9, 104a-13

a.-lu 78a-3

“*Yedi kız qarındaşı ağ çıkardı, kara geydi.*”

2. Ağ Melik (k. a.) 90b-7

“*Ağ Melik kızına nikāh eden...*”

3. Ağca Qala Sürmelü (y. a.) 99b-9

“*Ağca Qala Sürmelüye geldi, otaq dikdi.*”

ağ < DLT ak: ak, beyaz 2006: 15; Gülensoy KBS ak: ak, beyaz < āk (ET., DLT), 2011: 58.

ağa

(< Moğ. ākā’dan)

1. Ağa, ağabey 77b-6

a.-m 77b-5, 77b-11, 77b-12, 77b-12, 77b-13, 77b-13, 77b-13, 78a-1, 78a-1, 78a-2, 78a-2, 78a-3, 78a-3, 78b-8, 78b-9, 78b-10, 78b-11

a.-ñ 77b-5

a.-ñuzun

“*Ağam Baryek gèdeli içerüm yok.*”

2. Ağa, halk arasında sayılan ve sözü geçen erkeklere verilen unvan

a.-m, 84b-3, 87a-3, 87a-9, 87a-11, 87b-5, 87b-10, 90a-4, 90a-11, 90a-13, 90b-2, 90b-9, 98b-11

a.-n 88b-4

a.-nuzun 77a-13

“Çoban eydür: «Ne kaçırsun, ağam Kazan?»”

3. Ağa, baba

a.-m 88b-9, 92a-8, 92a-10, 93a-10, 93a-10, 93b-5, 93b-8, 94a-10,

a.-n 88b-4

“Oğlı Uruz cilavisını çekdüirdi, budın bindi, babasına karşı vardı: «Berü gel-gil ağam Kazan!»”

ağa < Gülensoy KBS ağa < Moğ. *ākā, 2011: 51; Çağbayır ÖTS ağa:

[Moğ. ākā > ağa], 2007: 132.

ağaç, ağaç

Ağaç 77b-1, 77b-1, 89a-6, 89a-6, 89a-6, 89a-7, 89a-7, 89a-8, 89a-8

a.-a 87b-5, 89a-6

a.-dan 101b-8

a.-ı 87b-7, 87b-8, 87b-9, 87b-9

a.-ıla 87b-10, 89a-5

a.-um 78a-8, 98b-2

a.-un 67b-2, 84a-2, 91b-3, 100a-1, 103b-5

“Gölgelüce kaba ağacın kesilmesün!”

ağaç, ağaç < DLT yıgaç: ağaç, ağaç parçası, 2006: 780; Gülensoy KBS

ağaç: ağaç = ıgaç < *ī: ağaç topluluğu, koru, 2011: 51.

ağayıl

Ağıl, koyun ağılı, koyun sürüsü

a.-da 66b-5, 67a-2, 77b-8, 78a-2, 82a-13, 96a-3, 97b-1, 103a-10, 103a-7-8

a.-dan 62b-1

“Ağayıldan tümen koyun vèrgil bu oğlana, şişlik olsun erdemlidir.”

ağayıl < DLT agıl: ağıl, koyun yatağı, 2006: 9; Gülensoy KBS ağıl:

koyun barınağı < *āgıl, 2011: 53.

ağban

Ağban ev “büyük çadır, otağ” 67b-8, 72a-1, 79b-8, 86a-11, 100a-7

“Kara yerün üzerine ağban evin kurmuşıdı.”

ağıl

Ağıl, küçükbaş hayvanların barındığı yer

a.-uñ 85a-5

“Kıyan Güci, Demür Güci iki kardaşını yanına aldı, ağıluñ kapusını berkitdi.”

ağıl < DLT ağıl: ağıl, koyun yatağı, 2006: 9; Gülensoy KBS ağıl: koyun barınağı < *ağıl: 2011: 53.

ağır

1. Ağır, tartıda çok çeken, hafif karşıtı 59b-4, 64b-4, 70a-5, 84b-9, 89b-6, 95b-10, 97a-7

“Ağır hazîne böyük leşker ben alayın...”

2. Önemli, büyük, ciddi 75a-9, 78a-6, 95b-13

“Meger kâfirlerüñ ol gün ağır günleri idi.”

ağır < DLT ağır: ağır, 2006: 9; Gülensoy KBS ağır: ağır < āğ(-ı)r, 2011: 53.

ağır-

Ağırmak, anırmak, haykırmak

a.-ur 73b-1

“Aç büreler üşdi Delüye, bar bar bağırrur zar zar ağırrur; «Meded Dede» dëyüb çağırrur.”

ağır- < Gülensoy KBS ağır-: bağırmak, böğürmek, anırmak < *ā ‘yansıma’ + kIr-, 2011: 54.

ağırlık

Saygınlık, değer

a. ét- “saygı göstermek, ikramda bulunmak, ağırlamak 104b-12

“Aruz Taş Oğuz beglerine ağırlık ètdi, toyladı.”

ağırlık < DLT ağırlık: ikram, ağırlayış, 2006: 10; Gülensoy KBS ağırlık:

ağırlık < OT. *ağır+lık (DLT), 2011: 54.

ağız

1. Ağız; yüzde avurtlarla iki çene arasında bulunan, ses çıkarmaya, soluk alıp vermeye yarayan ve besinlerin sindirilmeye başlandığı organ 72a-2, 77b-9, 93a-10, 93b-7

a.-ı 61b-6, 61b-7

a.-ımı 76b-10

a.-ına 62b-13

a.-ından 72b-3, 100b-6, 101b-1

a.-lu 84b-2, 90b-3

a.-lular 72a-4

a.-lum 61a-4

a.-uñ 87a-8

“Kõşa bādām şıǵmayan tar aǵızlum...”

2. Kapların veya içi boş şeylerin açık tarafı

a.-ı 91b-12

“Aǵzı büyük humreler ortalıǵa şalınmışdı.”

3. Koy, körfez, liman vb. yerlerin açık tarafı

a.-ına 68b-10, 69a-4,

a.-ında 84b-3, 85a-2

“Pasinüñ Kara Dervend aǵzına konmuşlardı.”

4. Bir akarsuyun göle veya denize döküldüğü yer

a.-ında 90a-3, 90a-3, 98b-7

“Kara Dere aǵzında Kādir vèren...”

5. Uç, sınır

a.-ında 84b-3

“Gürcistān aǵzında oturursın.”

aǵız < DLT aǵız: aǵız, 2006: 10; Gülensoy KBS aǵız < *aǵız: aǵız, 2011: 55.

aǵla-

Aǵlamak, çeşitli duyguların etkisiyle gözyaşı dökmek

a.-dı 67b-13, 69a-6, 74b-3, 77b-3, 79b-1, 88b-10, 88b-12, 89a-11, 92a-6, 85b-10

a.-dılar 74b-13

a.-duǵum 82a-1

a.-duǵuma 92b-4, 92b-6

a.-duǵuñ 92a-12

a.-duñ 92a-9

a.-duñmı 81b-10

a.-mayasın 88b-7

a.-mayayın 68a-2

a.-r 74b-13, 75a-1, 75b-12, 75b-11, 77b-2

a.-ram 68a-4

a.-rdı 75a-4

- a.-rın 92b-6
a.-rlar 77a-7
a.-rsın 68a-2, 77b-4, 77b-6, 88b-12
a.-rsız 75a-1, 77a-8
a.-yan 101a-13
a.-yu 74a-10, 74a-10, 76a-2, 87a-6, 87a-6, 89a-3
“Baryek yayını gördüğünde yoldaşların anıdı, ağladı.”
ağla- < DLT ıgla-: ağlamak, 2006: 215; DLT yıgla-: ağlamak, 2006, 781; Gülensoy KBS ağla- < *ıgla- < ĩgla- < *hıgla-: ağla-, 2011: 56.
- ağlamak** Ağlama, gözyaşı dökme
a.-um 97b-6-7
a.-dan 82b-9
“Bay Büre Begün oğlu Baryek gèdeli ağlamakdan gözleri görmez olmuşdı.”
- ağlat-** Ağlatmak, ağlamasına yol açmak
a.-asın 97a-2
a.-dılar 94b-7
a.-mağıl 97a-3
“Kara gözlü kız kardaşumı ağlatmağıl...”
ağlat- < DLT yıglat-: ağlatmak, 2006: 781; Gülensoy KBS ağlatmak, 2011: 56.
- ağrı** Ağrı, vücudun herhangi bir yerinde duyulan şiddetli acı
a.-sını 59b-4
“Ĝāfil başuñ ağrısını beyni bilür.”
ağrı < DLT ağığ: ağrı, 2006: 12; Gülensoy KBS ağrı: ağrı, sızı < ET.
*ağığ, 2011: 57.
- ağrı-** Ağrımak, vücudun herhangi bir yeri ağrılı durumda olmak
a.-dı 84a-13
“Yata yata yanımız ağrıdı, tura tura belümüz kırıldı.”
ağrı- < DLT ağı-: ağrımak, 2006: 11; Gülensoy KBS ağrı-: ağrımak, 2011: 57.
- āh** (< Fars.) Ah/āh (ünlem), çeşitli duyguları anlatan bir söz
ā. èt- “acı ile içini çekmek” 74a-6, 87a-8

- ā. eyle- “acı ile içini çekmek” 67b-12
“Āh êtdi-ler yaqaların çak êtdiler, ‘aқılları başlarından gétdi.”
- aḥad** (< Ar.) Bir, tek
a.-sın 102b-8
*“Ḳamu yérde aḥadsın,
Ādeme sen tāc urduḡ,
Şeytāna la‘net ḳılduḡ,
Bir şuçdan ötüri dergāhdan sürdüḡ.”*
- ‘ahd** (< Ar.) Söz, and, yemin
‘a. ét- “sözleşmek, önceden bir söz üzerine yemin etmek” 83b-7
“Meliküḡ kızı ile Baryek ‘ahd êtmişdi.”
- aḥı** (< Ar. āḥir) Artık 65a-5, 65a-6, 65a-6
“Ḳara ḳuyma gözlerüḡ uyqu almıḡ, açğıl aḥı!”
- āḥır** (< Ar.) Nihayet, son, son olarak 58b-3, 58b-4, 62a-8, 74b-5, 82b-1, 84a-3, 103b-6, 106a-5
“Āḥır ḳızuḡ ḳardaşı Delü Ḳarçar bir [gün] Bayındır pādişāhuḡ dīvānına vardı.”
- Aḥ-Saḳa** (y. a.) Ah-Saka, Ahıska
Aḥ-S.-dan 93a-3
*“Meger Başı-Açuḳ Taḡyandan Aḥ-Saḳadan kāfirüḡ cāsūsı geldi, eydür:
«Ne oturursın? İtüḡi ulutmayan çetüḡüḡ mavlatmayan alplar başı Ḳazan oḡluyıla serḡvoş yaturlar» dedi.”*
- aḥşam** Akşam 86a-7, 86b-6, 86b-9, 86b-13
a.-da 85a-7
“Ḳaraḡu aḥşam olanda vaf vaf üren...”
aḥşam < DLT axşam: akşam, 2006: 14; Gülensoy KBS akşam: gündüzün son ve gecenin ilk saatleri < āk+şam, 2011: 60.
- aḥur** (< Fars. aḥūr) Ahır, dam
a. “emīr a. başı: imrahur, ahır beyi, ahır müdürü, evvelce padişahın ahırlarına nezaret eden kimse” 87b-12
“Allāh baḡa evümi verecek olursa seni emīr aḥur başı édeyim.”
- aḥvāl** (< Ar.) Durumlar, hâller, vaziyetler

- a.-ların 67a-8-9
“Ahvälların bir biriyile söyleşdiler.”
- aķ** Ak, beyaz (bk. aġ) 66b-10, 81b-4, 81b-6, 98b-12, 101b-6
a.-ıla 63b-3
“Elini çıkardı, aķ bileğini şıġadı.”
aġ < DLT ak: ak, beyaz 2006: 15; Gülensoy KBS ak: ak, beyaz < āk (ET, DLT) 2011: 58.
- aķ-** Akmak, sıvı maddeler bir yerden bir yere gitmek
a.-an 62b-13, 64b-2, 67b-3, 86b-3, 95b-8, 100a-1
a.-ar 65a-7, 80b-5, 91b-3
a.-ariken 65a-8
a.-dı 98a-7
a.-maz olsun 65a-8
a.-ub 88b-10, 98a-3
a.-ubanı 77b-3
“Kanın aķan görklü şuyuş şoġulmasun!”
aķ < DLT ak-: akmak, 2006: 15; Gülensoy KBS ak-: (sıvı ve çok ince taneli maddeler için) bir yerden başka bir yere doğru gitmek < *ak- 2011: 58.
- aķarlı** Akan, akan şeyler, akar şeyler, akıcılar
a.-da 65a-13
“Aķarlıda Kızılık Taġınuş ġünāhı yokdur.”
- aķça** Akçe, para 69a-9, 74b-8
a.-lık 102a-6
a.-mı 80a-2
“Kāfirler daġı bir yere düşün vėrüb aķça esbāb üleşürlerdi.”
aķça < Gülensoy KBS aķça: para < ET. aġ ‘varlık, hazine’+ça, 2011: 59.
- ‘āķibet** (< Ar. āķibet) Akıbet, nihayet, son 106a-5
“...
Bu kara yėr bizi daġı yėyecekdür, āġır ‘āķibet uzun yaşuş ucı ölüm.»”
- ‘aķıl** (< Ar. aķıl) Akıl, us
‘a.-ı 67a-5, 67b-13, 87a-8

- ‘a.-ları 74a-7
‘a.-umı 86a-2
‘a.-uŋ 92b-7
“Çoban böyle deýicek Kažan āh etdi, ‘aklı başından gétidi.”
- aķın** Akın, baskın 100a-11
“Bayındır Hāndan aķın diledi.”
aķın < DLT akın: sel, akıntı, 2006: 16; Gülensoy KBS akın: sel akıntı,
< ak-ın, 2011: 59.
- aķın-dı** Akıntı, suyun herhangi bir yöne doğru yer değiştirmesi
a.-lı 97b-11
a.-lu 72a-5
“*Aķındı-lı görklü şular ķurusa ķara daşmaz.*”
aķın-dı < DLT akındı: akıntı, 2006: 16; Gülensoy KBS akıntı: akmak işi,
cereyan < *ak-ıntı: 2011: 59.
- aķıt-** Akıtmak, akıp gitmesine yol açmak
a.-duŋsa 95b-9
“*Ķanın aķan yügrük şudan bir oğul aķıtduŋsa
değil baņa!*”
aķıt- < DLT akıt-: akıtmak, 2006: 16; Gülensoy KBS akıt-: akmasını
sağlamak, < aķ-(ı)t-, 2011: 59.
- al** Al, kırmızı, kanın rengi, kızıl 61a-4, 63a-8, 66a-11, 74a-10, 75b-11, 81b-
9, 81b-13, 88b-11, 92a-1, 95b-13, 98b-13
a.-ca 61a-13, 65a-4, 95b-11, 95b-13, 96b-11
a.-ça 64b-5
“*Al yaņaęını yırtdı, ķara şaçların yoldı*”
al < DLT al: al renk, 2006: 17; Gülensoy KBS al < OT. *āl (DLT), 2011:
61.
- al-** **1.** Bir şeyi elle veya başka bir araçla bulunduğu yerden ayırmak,
kaldırmak, tutmak
a.-ayınmı 61a-12
a.-dı 63b-12, 66a-9, 72a-12, 78b-6, 85a-6, 98a-9, 100b-6
a.-duğı 78b-12

a.-ub 63a-8, 79b-2, 81b-3, 95b-2, 98b-2

“Dirse Hān kırt siñürlü kıtı yayı eline aldı.”

2. Ele geçirmek, elde etmek, kazanmak, yenmek

a.-an 90b-7, 98b-12, 101a-11

a.-ayın 64b-4, 95b-10

a.-dı 79a-11, 100b-7, 102a-13, 102b-3

a.-dıñuz “başını ve beynini al-: başını şişirmek” 79a-3

a.-ımadı 98a-5, 102b-3

a.-ımadum 102a-3

a.-ımaduñ 102a-6

a.-ımazdı 87b-4

a.-ı vèr- 66b-5, 66b-6, 66b-7, 66b-8, 66b-10, 66b-11

a.-mayınca 83a-7

a.-mış 65a-5, 87a-5

a.-mışuz 85a-1

a.-saķ 85a-2

a.-ub 86b-6, 100b-9, 103a-13

a.-ub-sın 89b-6

a.-ur 80a-7, 80a-7

a.-uram 92a-12

“Yèdi kıatla vardum,

Ol kıal‘eyi alımadım.”

3. Bir şeyi veya kimseyi bulunduğu yerden ayırmak

a.-an 101b-1

a.-ayım 76b-1

a.-ayın 94b-12

a.-dı 62b-13, 67a-12, 73a-12, 83b-7, 83b-13, 91b-1, 96a-8, 99b-12, 106a-3

a.-duğ 78b-12

a.-maya 58b-4

a.-ub 62a-13, 66a-1,

a.-ubanı 65b-7, 65b-12, 66a-5

a.-urmısın 76a-13

“Neyerde bir güzel gördi ise çeküb aldı, ağ şakallu kocanınuñ ağızına sögdi, ağ bürçeklü qarınunıñ saçın yoldı.”

4. Yakalamak, ele geçirmek

a.-an 93a-2

a.-ayım 70b-1

a.-dı 93a-2

a.-ub 95a-8

“Av avladı, kuş kuşladı, şıgın geyik aldı.”

5. Erkek kadınla evlenmek ya da bu iş için kadını birinden isteyip razı etmek

a.-dum 72b-12

a.-ı vër- 71b-1, 71b-1

a.-ıvër- 71b-3

a.-ur 75a-6, 76a-6, 76a-12, 77a-3, 77a-4

a.-ursın 72b-7

a.-updur 105a-8

“Babası eydür: «Oğuz içinde kimün kızını alı vëreyin?» dedi.”

6. Satın almak

a.-ayım 77a-5

a.-duğum 79b-2, 79b-3

a.-ub 68b-5

“Baryik eydür: «Mere ozan, kopuzuñı baña vërgil. Atumı saña vëreyin, şakla. Geleyüm behāsını vëriib alayım» dedi.”

7. Bir işi yapmak, gerçekleştirmek

a.-dı 98a-3

a.-dılar 99a-13

a.-ub 83a-11, 90b-10, 94a-7

“Arı şudan ābdest alub namāz kıldılar, [adı] görklü Muhammede şalavāt vërdiler.”

8. Kendisine söylenenleri dinlemek, dikkate almak

a.-dum 101b-7

a.-maz 59a-4, 63a-5

“Kız anadan görmeyince öğüt almaz.”

9. Birinin bir şeye sahip olmasını sağlamak

a.-ıvèrelüm 85a-12

“ ...

Şöklı Melike eltelüm,

Saşa beglik alıvèrelüm!»

Dédiler.”

10. Birlikte götürmek, yanınca götürmek

a.-ayım 92b-11

a.-dı 60b-9, 62b-12, 63b-5, 64a-4, 66a-9, 85a-5, 93a-1, 93a-1, 105b-1

a.-ğıl 63b-1, 63b-1, 66a-6, 94a-2

a.-ub 63a-8, 73a-8, 92b-9, 94b-8

a.-up 94a-3

a.-uram 92a-10

*“Kalkubanı sen yerinden örü turgıl, yigitlerün oşşagıl, boyuşa algıl,
oğluşa uğragıl, yanuşa algıl.”*

11. Kendisine verilen bir şeyi kabul etmek

a.-dı 105a-12

a.-madın 92b-6

a.-updur 92b-2, 92b-3

“Şoluma bakduğumda dayım Aruzı gördüm,

Baş kesüb kan döküpdür, cüldi alupdur ad kazanubdur.”

12. Kötü bir durumun etkisi altına girmek, maruz kalmak

a.-miş 81b-4

“Ellerinden on barmağını şovuk almış.”

13. Geçmek, durmak

a.-a 98a-13

a.-sa 68a-5

a.-dı 80a-12

a.-ub 85b-10, 88b-12

“Karşum ala benüm ne manlarsın?”

14. Bir şeyi bulunduğu yerden kaldırarak başka bir yere koymak, geçirmek, takmak

a.-dı 66a-9, 102a-12

a.-ub 87b-9

“Altmış dutam süñüsini koltuğuna aldı.”

15. Bir şeyin birine verilmesini sağlamak

a.-dı “iḳrār al-” 72b-3

“Üç gez ağzından iḳrār aldı.”

16. Sarmak, kaplamak

a.-ub 102a-9 “çevre al-: etrafını sarmak, kuşatmak”

“Çevre alub kondılar.”

17. Bir şey birdenbire tutmak, başlamak

a.-dı “ağlayu al-” 89a-3

“Böyle deýicek anasınunḳarārı ḳalmayub ağlayu aldı yöriyi vèrdi.”

18. Mesafe katetmek, yol almak, gitmek

a.-dı 76b-13, 79a-3, 87a-13

a.-ur 86a-6

“Ben bu gün ḳoñur ata [mahmüz] ḳaḳarın, üç günlük yolu bir günde alur.”

19. Bir şeyi bir yerden temin etmek, edinmek

a.-ur 77b-2

“Baḳdı, gördikim kiçi kız ḳarındaşı bıyardan şu alur.”

20. Bir şeyi kendisi için seçmek, ayırmak

a., 69a-12 73a-11, 73a-13

a.- ı ḳo 73b-2

“«Hāy oğul Ḳarçar, ol bir ‘aceb cānaverdür. Bir yerde heḳ derüb dururam. Gel gèdelüm, eyüsin al, kemini ḳo» dedi.”

al- < DLT al-: almak, 2006: 17; Gülensoy KBS al-: almak < ET. al-, 2011: 61.

ala

Ela, ala, karışık renk, alaca 60b-1, 61b-3, 66b-9, 67b-4, 67b-8, 68b-13, 70a-11, 84a-9, 85a-6, 85a-13, 85b-2, 91b-11, 93a-1, 93b-6, 94a-2, 94b-3, 98b-10, 100a-3, 100a-8, 101b-5, 102a-5, 103a-8, 103a-11, 104b-11, 105b-7, 105b-10

- “Ağ yüzlü ala gözlü gelin
gèderse benüm gèder.”*
- ala < DLT ala: ala, alaca, 2006: 18; Gülensoy KBS ala: ala, alaca, 2011: 61.
- alaca** Birkaç rengin karışımından oluşan renk, ala (bk. ala) 84b-7, 85a-13, 86a-10, 87a-1, 87a-3, 91a-4
- “Ġāfillüce başını kesdi, alaca kanını yèr yüzine saçdı.”*
- alaca < Gülensoy KBS alaca < āla+ca: çok renkli, karışık renkli, 2011: 62.
- alağan** Alıcı, av kaçırmayan
- a.-ını 83b-6, 103b-1
- “Kuşuñ alağanını, kumaşuñ eyüsini, kızuñ gökçeğini Bayındır Hāna pençik çıkardılar.”*
- alan** Ala, alaca, sabahın ilk aydınlığı, alaca karanlık (krş. alar)
- a. şabāh 78a-13, 79b-7, 79b-12, 82a-3, 101a-3
- “Alan şabāh, hān kızı, yèrümnden durmadummu?”*
- alan < YTS alar: şabāh, [-tang] şafak sökmeden önceki yalancı aydınlık, 2009: 19; Tietze alassabāh/alessabah: şafak vakti, sabahleyin < Ar. ‘alā ‘üzere’ ve şabāh ‘sabah’ . Kelimenin başı halk dilinde ala ‘karışık, henüz tam olmayan’ sıfatı zannedilerek ‘erken, çok erken’ mânasını almıştır, TETTL, 2002: 142.
- alan** Düz, açık ve geniş yer, meydan, saha (bk. alañ) 93a-2
- “Gök alan, görklü çemene çadır dikdüirdi.”*
- alan < DLT alanğ: alan, düz ve açık yer, 2006:18; Gülensoy KBS alan: alan, düz ve açık yer < *alang, 2011: 63.
- alañ** Düz, açık ve geniş yer, meydan, saha (bk. alan) 75a-11
- a.-a 106a-1
- “Kazan gök alaña, görklü çemene çadırın otağın dikdüirdi.”*
- alañ < DLT alanğ: alan, düz ve açık yer, 2006: 18; Gülensoy KBS alan: alan, düz ve açık yer < *alang, 2011: 63.
- alar** Ala, aydınlık, ilk aydınlık, sabah aydınlığı (krş. alan) 60b-8, 63b-4, 97b-5
- “Alar tañla durduğum senüñiçün...”*

alar < DLT alar-: kızarmak, al olmak; ala olmak, alacalaşmak, 2006: 18; Gülensoy KBS alar-: şafak sökmek, ışımak < al+ar-, 2011: 63; YTS alar: şabâh, [-tang] şafak sökmeden önceki yalancı aydınlık, 2009: 19; Tietze alassabâh/alessabah: şafak vakti, sabahleyin < Ar. ‘alâ ‘üzere’ ve şabâh ‘sabah’ . Kelimenin başı halk dilinde ala ‘karışık, henüz tam olmayan’ sıfatı zannedilerek ‘erken, çok erken’ mânasını almıştır, TETTL, 2002: 142.

aları aları Aları aları bak- “dikkatli dikkatli, sert sert bak-“ 81b-8

“Aları [aları] dönüb dört yanına bakduğımı kız?”

aları aları < YTS [aları aları] -bakmak, [alardu bakmak, alaru alaru bakmak] dikkatli dikkatli, sert sert, bakmak, 2009: 19.

Ala Tağ (y. a.) Ala Tağ

A. T.-a 70a-11, 84b-5, 104b-6

A. T.-dan 63a-1, 63a-9

“Ala Tağa leşker ile Kazan ava çıktı.”

alât (< Ar. âlât) Vasıtalara, aygıtlara

a.-ı harb 102a-10

“Mel’ün tekür hemân bunu eşitdi, alât-ı harbıla kal’eden taşra çıktı.”

alay (< Yun.) Hayvan topluluğu 73b-1

“Bir alay büre getürdüm.”

alay < YTS alay -bağlamak ‘asker saf saf olmak, savaş düzenine girmek’; alay -göstermek ‘gösteri ve tören yapmak’, 2009: 19; Eyuboğlu alay: lat. alae (birlik, topluluk). Alay bağlamak, alay göstermek, alay düzmek deyimleri Anadolu Türkçesine özgüdür. Fars. âlûden (bulaşmak) sözcüğünden türeyen âlây, âlâyîş sözcükleriyle lat. alae (alay) ses benzerliğinden öte bir bağlantı yoktur. 2004: 23; Tietze alay: muhabere hattı, saf < Yun. (alayi) < Bizans Yun. (allágion) ‘askerî kıt’a’, TETTL, 2002: 144.

alþ Yiğit, kahraman (bk. alp)

a.-lar 101b-6

a.-ları 101b-6

“Ağ ışıklı alþları yanuma şaldım...”

alp < DLT alp: alp, yiğit, kahraman, bahadır, 2006: 21; Gülensoy KBS
alp: alp, yiğit < ET. ālp, 2011: 67.

alçak, alçak

1. Birine göre daha aşağı mevkide olan kimse 60b-11

*“Dirse Hān eydür: «Bayındır Hān benim ne egsikligüm gördi ki benden
alçak kişileri ağ otağa, kızıl otağa kondurdu, beni kara otağa kondurdu»
dedi.”*

2. Alçak, yerden uzaklığı az olan, yüksek karşıtı 64b-11, 75a-11

“Alçağdan yüce yerlere çapub çıkdılar.”

alçak, alçak < DLT alçak: yumuşak huylu, ince kişi, uslu 2006: 18;
Gülensoy KBS alçak: 1. yerden uzaklığı az olan, 2. aşağı, 3. kısa boylu,
4. aşağılık, soysuz, rezil < *al ‘alt, aşağı’+çak, 2011: 64.

alda-

Aldamak, aldatmak

a.-yalum 105a-9

a.-yuban 105b-11

“Aldayuban er dutmağ ‘avrat işidir.”

alda- < DLT alda-: aldatmak, 2006: 18; Gülensoy KBS: aldatmak,
kandırmak alda- < al ‘hile, yalan’+da-, 2011: 65.

aldur-

Aldırmak, -den başkasına kaptırmak

a.-duñ 76a-2

a.-duñsa 95b-9-10

a.-duğum 96b-1

a.-mışam 96a-2, 96a-3, 96a-4

“Gelmez olsañ Pay Bīcān kıızı Banı Çiçegi

Elüñden aldurduñ,

bellü bilgil...”

aldur- < DLT altur-: aldırmak, 2006: 22; Gülensoy KBS aldır-: aldırmak
< al-tur-, 2011: 65.

alduvağ

Gelinlerin başına örttüğü kırmızı örtü

a.-um 74b-1

“Vāy alduvağum eyesi!”

(al+)duvak < Eren duvak: gelinlerin başlarını (ve yüzlerini) kapayan örtü,
tuğ ‘örtü, kapak’+-(a)k ‘küçültme eki’ > duğak > duvak, 1999: 124;

Tietze duvak: gelin alayında gelini bürüyen örtü, Tk. dillerinde tubak/tumağ ‘kürk kalpak’ kelimesinden, TETTL, 2002: 666.

‘ālem

(< Ar.) Dünya, cihan 87a-8, 89b-3

‘ā.-leri 98a-2

“Kāfirūn eşitdükde ‘ālem başına tar oldı.”

‘aleyhi s-selām (< Ar.) Ona selam olsun manasında peygamberin adı anılırken

kullanılan bir söz 89a-11, 99a-13

“Arı şudan ābdest aldılar, namāz kıldılar, adı görklü Muḥammede, āleyhi s-selām şalavāt getürdiler.”

‘aleyk

(< Ar. aleyke) Senin üzerine

a. al- “selām almak” 105a-12

“Baryik ‘aleyk aldı, eyitdi: «Nedür?»”

‘aleykümü s-selām (< Ar.) Selam senin üzerine olsun, sağ esen olasın 72a-3

“Delü Qarçar eydür: «‘Aleykümü s-selām ey ‘ameli azmış, fi‘li dönmiş, Kādir Allāh ağ alnına kada yazmış! Ayaklılar bu araya geldügi yok, ağızlular bu şuyımdan içdügi yo k. ‘Amelünmi azdı, fi‘lünmi döndi? Bu aralarda neylersin?» dedi.”

alın

Alın, yüzün; kaşlarla saçlar arasındaki bölümü

a.-cuğuş 76b-5

a.-ı 101b-9, 103b-4

a.-ına 62a-4, 62a-6, 62a-9, 72a-3, 100a-10

a.-ından 62a-9

a.-ını 87b-1

a.-um 74b-1

a.-uğda 100a-4, 103b-7, 106a-8

“Atından èndi, çobanuş alnını öpdı...”

alın < DLT alın: alın, cephe; dağın ön cephesi, 2006: 19; Gülensoy KBS

alın < ET, OT. *alın, 2011: 66.

alın-

1. Alınmak, yenilmek, alt olmak

a.-dı 99b-6

a.-ubdur 78a-10

“Tekür alındı, Melik dutıldı, tuğ yıkıldı, uruşanı yanıldı.”

- 2. Yol gitmek, mesafe katetmek**
a.-maz 59a-3
“Kazağuşa binmeyince yol alınmaz.”
alın- < DLT alın-: alınmak; kendi başına alacağını almak, 2006: 20; Gülensoy KBS alın-: tutulmak, kızmak, üzülmek < al-(ı)n-, 2011: 66.
- ‘Alī** (< Ar.) Hazreti Ali, Ebū Tālib’in oğlu ve Peygamberimizin damadı, amcazādesi, dördüncü halife.
A.-nüñ 106a-7
“Şīr-i Merdān hazret-i ‘Alīnün elinden Şerāben t̄ahūr içmek Hudā erzānī kılsun!”
- alkış** Medih, dua, sitayiş, kargış karşıtı
a.-ı 68a-7
a.-ıdı 68a-7
a.-ıyıla 61b-6, 61b-8
“Allāhu te‘ālā bir ağız du‘ālınun alkışıyla bir oğul v̄erdi.”
alkış < DLT alkış: alkış, öğme, 2006: 21; Gülensoy KBS alkış: hayırdua; ‘kargış’ karşıtı < *alka- ~ *alkı- ‘övmek’, 2011: 66.
- Allāh** (< Ar.) Allah, Tanrı 58b-8, 58b-8, 59a-7, 60a-12, 62b-6, 68a-3, 70a-4, 72a-3, 73b-3, 78b-3, 84a-4, 86a-4, 87b-12, 98a-2
A.-a 76b-2, 83a-2, 102b-6
A.-dandur 61b-2
“Yaradan Allāh, meded senden!”
- Allāhu te‘ālā** (< Ar.) Yüce Allah, yüce Tanrı (bk. Allāh, te‘ālā) 61b-7, 68a-7, 68a-10, 68b-1, 70a-7
“Allāhu te‘ālā senün oğuşa fırsat v̄ersün!”
- alma** Elma, elma ağacının kabuğu parlak, sert, kırmızı, sarı ve yeşil renkte, kokusu hoş, tadı ekşi veya tatlı, dokusu gevrek, ufak çekirdekli meyvesi
74b-1, 81b-12, 95b-13
a.-sı 75b-11
a.-sına 61a-4
“Alma gibi al yañağını yırttı.”

alma < DLT alma: elma, 2006: 21; DLT almıla: elma, 2006: 21; Gülensoy KBS elma: elma = ET., OT. alma ~ almıla (DLT) < *al+mıla, 2011, 329; Gülensoy KBS almıla: elma = ET. alma ~ almıla (DLT) [<*al+mıla], 2011: 67.

almağ

1. Elde etmek, kazanmak 89b-13

a.-a 87b-1, 87b-2

“Sen evüñ almağa gèdersün, bende karındaşlarum kanını almağa gèderem...”

2. Kabul etmek 69b-5

a.-dan 69b-4

“Bunda minnetile almağdan ise anda minnetsüz almağ yègdür.”

Almış

(k. a.) El Almış 101a-12

“«Köşa bürçdan kayın okı eglenmeyen El Almış senüñile bile varsun» dedi.”

alp

Alp, kahraman, yiğit (bk. alþ) 103b-4, 104b-7

a.-lar 93a-4

*“Benden şonra alp ozanlar söylesün,
Alnı açuğ cömerdler diñlesün...”*

alp < DLT alp: alp, yiğit, kahraman, bahadır, 2006: 21; Gülensoy KBS alp: alp, yiğit < ET. ālp, 2011: 67.

Alp Evren

(k. a.) Eylik Koca oğlu A. E. 90b-9

*“Eylik Koca oğlu Alp E[v]ren
Çapar geldi...”*

alt

1. Oturulurken uyluk kemiklerinin yere gelen bölümü

a.-ına 60b-6, 60b-10, 61a-6

a.-ındağı 72a-10

a.-undağı 85a-13

“Altına kara keçe döşeñ, öñine kara koyun yahnisı koñ.”

2. Alt, bir nesnenin tabanı veya iç tarafı

a.-ında 89b-4

a.-ından 80b-13, 83a-5

“Mere çoban şabr ét, anamı kâfirden isteyeyim, at ayağı altında kalmasun.”

alt < DLT altın: aşağı, alt, 2006: 22; Gülensoy KBS alt: alt, aşağı(da) <*al ‘alt, aşağı’+t, 2011: 67.

altı Altı (bk. altı yüz, on altı, on altı biş, altmış altı, üç yüz altmış altı) 68b-5, 69a-13, 89a-12, 91a-7, 93a-5, 94b-12, 94b-12, 99a-8, 100b-9, 102b-2, 103a-1

“Altı barmak derişi zahım erişdüirdi.”

altı < Gülensoy KBS altı: altı < ? al+t+ı, 2011: 67.

altı yüz Altı yüz 85a-3, 85a-4, 85a-6, 87a-9

“Altı yüz kâfir seçilüb koyuna gétđi.”

altmış Altmış (bk. altmış altı, altmış biş, üç yüz altmış altı) 90a-5, 90b-2, 98b-10, 99a-7, 100b-1, 100b-2, 100b-5, 102a-12, 102a-13

“Ol kâfirüñ altmış arış kıaddı varıdı”

altmış < Gülensoy KBS altmış: 60 ‘altı kere on’ < ET. altmış, *altı+mış, 2011: 68.

altmış biş Altmış biş 90a-10, 99a-2

“Altmış biş kâfire kıan kıusduran...”

altun Altın, değerli bir maden 62b-3, 66a-9, 66b-8, 67a-4, 69a-7, 74a-11, 74b-8, 76a-4, 80a-2, 81b-4, 81b-7, 81b-11, 82a-2, 82a-7, 82b-6, 82b-13, 84a-10, 84b-8, 85a-8, 88a-11, 89b-6, 90b-1, 91a-10, 92a-1, 92a-11, 94a-8, 95b-4, 97a-2, 99a-6

a.-lı 102a-2

a.-lıca 96a-12

a.-lu 104a-9

“Dünlüğü altun evine Bay Büre Hānuñ şivan girdi.”

altun < DLT altun: altın, 2006: 22; Gülensoy KBS altın: altın madeni; bu madenden yapılmış < al+tın, 2011: 67.

amān 1. (< Ar. amān, emān) Aman! Bir suçun bağışlanmasının istendiğini anlatan söz 72b-1, 72b-2

2. Müsaade, izin 66b-1, 89a-5, 89a-5, 96b-6, 96b-6, 96b-7

“Mere kâfirler amān vērüñ amān!”

‘amel	(< Ar.) Niyet a.-i 72a-3 a.-üñmi 72a-4 “‘Amelüñmi azdı, fi ‘lüñmi döndi?’”
Amıt	(y. a.) Amıt, Amıt Suyu 79b-10, 84a-7, 101a-6 “Amıt şuyınuñ arşlanı!”
amîn	(< Ar. âmîn) Öyle olsun, yâ Rab duamızı kabul eyle! 84a-4, 84a-4, 91b-6, 100a-5, 103b-7, 106a-11, 106a-11 “Amîn amîn deýenler dîzâr görsün!”
ammā	(< Ar.) Ama, fakat 69b-2, 69b-2, 71a-1, 84b-3, 93b-3, 105a-8 “Ammā ben Banı Çiçegün dādūsiyam.”
añ-	Anmak, birini veya bir şeyi akla getirerek sözünü etmek veya onu düşünmek, zikretmek, hatırlamak a.-a (tır-) 104b-4 a.-ağlara 106a-6 a.-dı 79b-1, 98a-8, 104b-7 a.-ılmaz 62b-7 a.-ub 92b-6 “Şoñumı añub ağların.” añ- < Gülensoy KBS an-: zikretmek, sözünü etmek, 2011: 68.
ana	Anne, ana, valide 59a-11, 59b-3, 65b-2, 88b-12, 88b-13, 94b-7, 95a-12 ana “kayın a.” 82b-1 a.-dan 59a-4, 102b-7 a.-m 64a-7, 65a-12, 65a-13, 86a-12, 88b-5, 88b-6, 95a-6, 97a-5, 97a-8, 97a-11, 97b-2, 97b-3 a.-ma 97a-3 a.-mı 75b-3, 89b-4, 89b-8, 97a-1, 97a-3 a.-muñ 64a-7, 75a-12, 95a-6 a.-ñ 65a-3, 65b-4, 67b-5, 84a-3, 87a-5, 91b-5, 97b-8, 97b-9, 97b-13, 100a-3, 103b-6, 106a-6 a.-ña 76a-13 a.-ñı 75b-10, 89b-9

- a.-ıñ 89b-10
a.-sı 65a-3, 65b-5, 74a-6, 74a-9, 82b-2, 82b-12, 84b-10, 89b-12, 98a-8
a.-sına 63a-8, 72b-12, 75a-4, 82a-10, 94b-10
a.-sına “kayın a.-sına” 82a-11
a.-sını 85a-1, 85a-9, 89b-5, 91a-10
a.-sınıñ 63a-8, 65a-12, 66a-7, 89a-3, 89b-10, 94b-11
a.-sıyıla 63a-8
a.-ya 76a-10
“Ana rahmine düşüb toğunca toğmasa yég.”
ana < DLT ana: ana, 2006: 23; DLT aba: ana, 2006: 1; DLT apa: ana, 2006: 30; Gülensoy KBS ana: anne, ana < *ana (DLT), 2011: 69.
- aña** Ona, oraya (bk. ol)
aña < DLT anğa: ona, 2006: 25; Gülensoy KBS ona < ET., OT. anı ‘onu, ana’ ~ anga, angar’ona’, 2011: 625.
- añaru** Öte, öteye 60a-11
«Ne gelürse benüm götüme gelsün» deýüb yönin añaru götüni erine dönderür.
añaru < YTS añaru, [añarı]: öte, ileriye doğru, öbür taraf, 2009: 21; Tietze EO. añaru / añarı / AD. anarı: öte; -dan doğru, -dan beri, < TS 123-125 < ET. añaru a.m. Clauson 1972 s. 190 (an IV+-aru (yön eki)), 2002: 172.
- ancağ** Ancak, anca, en erken, bir an önce 69a-1
“«Ancağ varayım, meded isteyeyim» deýüb sürüb vardı.”
ancağ < DLT ança: o kadar, öyle, öylece, 2006: 24; Gülensoy KBS ancak: yalnız, sadece < *anca oğ ‘işte’, 2011: 69.
- ancılayın** Onun gibi (bk. ol) 59b-10
“Anuñ bebekleri bitsün, ocağuna ancılayın hātün gelsün.”
ancılayın < Gülensoy KBS ancılayın (hlk.) < an‘o’+çı+layın, [ET. *ançulayu], 2011: 69.
- and** Ant, yemin, ahit, söz verme
a. iç- “yemin etmek” 76b-1, 80b-7, 81a-3, 105a-6, 105a-6, 105b-3, 105b-12

“Bu oturan begler heḫ Qazana ‘āsī olup and içmişlerdür.”

and < DLT and: and, yemin, 2006: 24; Gülensoy KBS and/ant: yemin < *ānt, 2011: 69.

anda

Onda, orada (bk. ol)

anda < DLT anda: orada, onda, ondan sonra, 2006: 24; Gülensoy KBS onda: (zm.) ‘O’ zamirinin kalma durumu < o+n+da < OT. anda, 2011: 626.

andan

Ondan, ondan sonra, oradan (bk. ol)

andan < DLT anda: ondan, ondan sonra, 2006: 24; DLT andın: ondan, 2006, 25; Gülensoy KBS ondan: (zm.) ‘O’ zamirinin kalma durumu < o+n+dan < OT. andın ~ andan, 2011: 626.

aḫdur-

Andırmak, yad ettirmek, hatırlatmak

a.-ursın 88b-13, 98a-13

“Geçmiş günümü ne aḫdurursın?”

aḫdur- < YTS aḫdırmak, [aḫdurmak]: hatırlatmak, 2009: 21.

anı

Onu (bk. ol)

anı < DLT anı: onu, ona, 2006:27; DLT onu: onu, 2006: 439; Gülensoy KBS onu: ‘O’ zamirinin belirtme durumu < ET., OT. anı ~ onu, 2011: 627.

aḫla-

Anlamak, bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak

a. 69a-2, 75a-13, 79b-12, 87a-1, 92a-8

a.-laḫ 84a-13

“Ünüm aḫla sözüm diḫle.”

aḫla- < DLT aḫla-: anlamak, 2006: 27; Gülensoy KBS: anlamak, idrak etmek < ET. āḫla- [<*aḫ’düşünce, idrak, anlayış’+la-], 2011: 71.

anlar

Onlar (bk. ol)

anlar < Gülensoy KBS onlar: ‘O’ zamirinin çoğulu < o+n+lar, 2011: 627.

anuḫ

Onun (bk. ol)

anuḫ < DLT anın: onun, onunla, ondan, 2006: 28; Gülensoy KBS onun: ‘O’ zamirinin tamlayan durumu < o+nun, 2011: 627.

ap-alaca

Apalaca, alacalı bulacalı (bk. ab-alaca) 90a-12, 99a-4

“Ap-alaca gerdegine karşı gelen...”

ap-alaca < DLT ala: ala, alaca, 2006: 18; Gülensoy KBS alaca: çok renkli, karışık renkli < āla+ca, 2011: 62; Gülensoy KBS ap: pekiştirme ön takısı, 2011: 72.

apar-

Aparmak, götürmek, alıp götürmek

a.-savuz 69b-3, 69b-4

“Aña armağan aparsavuz gerek idi.”

apar- < Gülensoy KBS apar-: alıp götürmek < ap [<*al-(t)p]-ar- [<*bar-], 2011: 73.

apul apul

İki yana sallana sallana

a. a. yörü- “iki yana sallana sallana yürümek” 78b-9

“«Mere ozan, kara kıyma gözlerün çöngelmeseydi,

ağam Baryek dèyeydüm, ozan, saña.

Yüzünü kara saç örtmeseydi,

ağam Baryek dèyeydüm, ozan, saña.

Apul apul yöriyüşün,

Arşlan gibi durışun,

Kaşrulubanı bakışun,

Ağam Baryege benzedürem, ozan, seni.

Sevindürdün, yerindürme, ozan, beni»

dèdi.”

apul apul < YTS apul apul: iki yana sallana sallana, 2009: 23.

ara

1. Ara, orta

a.-ya 105a-5

“Aruz araya Muşhaf getürdi, eydür: «Begler, siz ne buyurursız?»

2. Mahal, yer

bu a.-larda 72a-4

bu a.-ya 72a-3

“Delü Karçar eydür: «‘Aleykümü s-selām ey ‘ameli azmış, fi’li dönmiş, Kâdir Allāh ağ alnına kada yazmış! Ayaklılar bu araya geldiği yok, ağızlular bu şuyımdan içdüğü yo kı. ‘Amelühmi azdı, fi’lühmi döndi? Bu aralarda neylersin?» dèdi.”

3. Esna, sıra, vakit

bu arada 93b-12, 97b-9

ol a.-da 64b-12, 88a-2, 102a-7

bu a.-dan 102a-8

a.-sında 104b-7

“*Meger, benim hānum, ol arada oğlan atdan yıkılmışdı.*”

4. Uzaklık, aralık, mesafe

bir a.-da 67a-10, 78a-12

bir a.-ya 65b-10

“*Hān kızı karşıu gelün Dirse Hān ile oğlunu bir arada gördi.*”

5. Ara, orta, kişiler arasındaki ilişki durumu

a.-dan 105a-1

“*«Aradan Bayrek gédicek Kazan ile işümüz hayır ola» dedi.*”

6. İki şey arasında kalan süre, zaman

a.-sında 59a-13

“*Üç otuz on yaşınız tolsun,*

Arasında Hağ size yaman göstermesün,

...”

7. İçinde, arasında

a.-sında 96a-12

“*Leş arasında oğlancuğunu bulmadı, altunluca kamçısını buldı.*”

ara < DLT ara: ara, arasında, 2006: 30; Gülensoy KBS ara¹ < DLT: ara, arasında < *ar ‘ara, iki tepe arası, < *āra [< ār- ‘arasından geçmek’+a ‘zarf-fiil eki’; ara² < ara (zf.) ‘...arada, ...zamanda’; ara³ < ara ‘arasında’, 2011: 74.

ara-

Aramak, birini yada bir şeyi bulmaya çalışmak

a.-ıuz

“*«Mere varuñ, iklīm iklīm arañuz, cigerüm pāresi gözüm aydını Baryegüñ ölisi, dirisi haberin getürün» dedi.*”

ara- < DLT arka-: yoklamak, arayıp taramak, 2006: 34; Gülensoy KBS

ara- < *arğa- [< *arğa- ‘yoklamak, arayıp taramak’ (DLT)] ~ arğa-, 2011: 74.

‘Arabī

(< Ar.) Arabi, Araplarla ilgili, Araplara özgü olan 88b-13

- “Hey ana, ‘Arabī otlar olan yèrde,
Bir kulumı olmazmı olur?”*
- ‘Arafāt** (< Ar. y. a.) Arafat dağı
‘A.-da 93b-13
*“‘Arafātda érkek koyun kurbán için,
Baba oğul kazanur ad için...”*
- ard** Art, arka, peş
a.-ı 81a-4
a.-ına 65b-11, 66a-5, 72a-9, 76b-13, 83a-4, 84a-11, 86b-12, 87a-13, 87b-8, 90a-1, 90b-6, 96a-10, 98b-6
a.-ınca 66a-10, 83b-10, 90a-5, 90a-7, 90a-9, 90a-11, 90a-13, 90b-2, 90b-4, 90b-6, 98b-5, 98b-9, 98b-11, 99a-1, 99a-3, 99a-5, 99a-7, 99a-10, 99a-11, 99a-11, 99a-11
a.-ında 80b-8
a.-ından 66a-10, 69b-5, 72a-11, 103a-3
a.-uma 96b-9
*“Eviñüz ardında şarvanlar seni gözler,
Kankı dereye gètdi ol? dèyü iziñ izler...”*
ard < Gülensoy KBS ard: ard, sırt, arka dağ sırtı [< *árt < hārt (Tekin)], 2011: 75.
- arğab** Kıvrım
a. a. “kıvrım kıvrım” 82a-11
“Arğab arğab kara tađuñ yıkılmışdı yüceldi gene.”
- arğış** Kervancı, bezirgan, kervan 75a-12, 75a-12, 75a-13, 75a-13, 75b-1, 75b-1, 75b-2, 75b-2, 75b-3, 75b-3, 75b-4, 75b-5, 75b-5,
a.-um 79b-3
“Ayağı uzun şebbāz ata binen arğış...”
arğış < DLT arkış: kervan; yurdundan uzak düşmüş olan birine gönderilen kimse, elçi, haberci, mektup, 2006: 35; YTS arğış: kervancı, bezirgan, kervan, 2009: 23; Kaçalın (Dedem Korkut’un Kazan Bey Oğuz-nāmesi) arğış: kervan, bezirān başı, <*arğı+ş, 2006: 308.
- arı** Saf, temiz 72a-7, 83a-11, 90b-10, 94a-7, 98a-3, 99a-12, 103b-6, 106a-5

- a.sını 103b-2
“Arı şudan ābdest alub namāz kıldılar, [adı] görklü Muḥammede şalavāt vërdiler.”
- arı < DLT arı: arı, 2006: 31; Gülensoy KBS arı: arı < *arı, 2011: 76.
- arık** Arık, zayıf, cılız (bk. arūk)
a.-ını 73b-2
“Dede eydür: «Delü Karçar, gavgayı ko! Bir alay büre getürdüm. Şonra şöyle böyle deme. Karva dut, semüzini alı ko, arığını koyuvër» dedi.”
- arık < DLT arık: zayıf, cılız, 2006: 33; Gülensoy KBS arık: zayıf, cılız < arı-k, 2011: 77.
- arış** (< Fars. erş, ereş) Arşın 100b-2
“Ol kāfirün altmış arış kaddı varıdı.”
- arğa** 1. Arka, sırt
a.-cuğun 76b-7
a.-muzdan 78b-12
a.-sına 82a-9, 87b-8, 87b-9
a.-sından 79a-1
a.sınıu 71a-7
“Bağdadı, kıızı arğasınınu üstine yere başdı.”
2. Destek, dayanak
a.-sı 68a-1, 70a-5, 79b-9, 84a-8, 91b-9, 99a-12, 101a-5
“Böyle edicek kalın Oğuz arğası, Bayındır Hānuḡ güyegüsi, Salur Kazan dizinüḡ üstine çökdi.”
- arğa < DLT arka: ara, sırt; sıkıntılı anlarda yardım eden kişi, yardımcı, 2006: 34; Gülensoy KBS arka¹: arka, sırt; < ET., OT. arka (DLT) < *ar+k(?) +a ‘yön eki’; Gülensoy KBS arka²: yardımcı < OT. arka (DLT), 2011: 78.
- arğuri** Yan üstü, tersine, yanlamasına 63a-1, 63a-9, 96b-2
“Oğlana kara kepenek geydürmişidi, kapu [eşiği] üstine arğuri birağmışlardı.”
- arğuri < DLT arkuk: aykırı, 2006: 35; Gülensoy KBS arkuri (hlk.) < arku[k]+ru < *arku[k]+garu, 2011: 78.

- armağan** Armağan, hediye 69b-3, 69b-4
a.-lar 68b-2
“*Aña armağan aparsavuz gerek idi.*”
armağan < DLT armagan: hısımlara doyumluktan verilen belek, 2006: 36; DLT amuç: doyumluktan verilen armağan, 2006: 23; DLT yarmakan: armağan, 2006: 751; Gülensoy KBS armağan: hediye < [y] armağ(/k)+an, 2011: 79.
- arpa** Arpa, buğdaygillerden bir bitki 97a-8
“*Arpa étmegi, acı şoğan öyüni dègil.*”
arpa < DLT arpa: arpa, 2006: 36; Gülensoy KBS arpa: arpa < *arp(/b)+a(y), 2011: 79.
- arşlan** 1. Aslan, arslan, bir tür memeli hayvan (bk. aşlan) 78b-9
a.-ı 79b-11
a.-ıla 64b-3
“*Arşlanıla kaplana bir oğul yédürdüñse dègil baña!*”
2. Gürbüz, cesur ve yiğit adam 103a-11
a.-ı 69a-9, 84a-6, 84a-7, 91b-8, 101a-6
a.-um 93a-11
“*Berü gel-gil, arşlanum oğul!*”
arşlan < DLT arslan: arslan, 2006: 37; Gülensoy KBS aslan, arslan: arslan < *ars+lan, 2011: 83.
- Arşun** (k. a.) Arşun oğlı Direk Tekür 100b-1, 102a-9
“*Çünkü kâfirler bunları gördi, Arşun oğlı Direk Teküre haber étdiler.*”
- artuğ** Fazla, ziyade 62b-9
a.-dur 70a-2
a.-ın 58b-11
“*Naşibinden artuğın, hānum, yeye bilmez.*”
artuğ < DLT artuk: fazla, ziyade 2006: 38; Gülensoy KBS artık: fazla, artık, geriye kalan < *ärtuk < *art-+-°k ‘edilgenlik ve sonuç bildiren ek’, 2011: 81.
- artur-** Artırmak, çoğaltmak
a.-sın 67b-1

- “*Şağlığın şağıncın devletün Hâk artursın!*”
 artur- < DLT artur-: artırmak; aşırı gitmek, 2006: 39; Gülensoy KBS
 artır-: çoğaltmak, yükseltmek < art-(u)r-, 2011: 81.
- aruk** Zayıf, cılız (bk. arık)
 a.-ındanda 73b-7
 “«*Dedecügüm, Tanrı [kur]tarsun bunun aruğındanda, semizindende!*»”
 aruk < DLT arık: zayıf, cılız, 2006: 33; Gülensoy KBS arık: zayıf, cılız <
 arı-k, 2011: 77.
- Aruz** (k. a.) Aruz, Aruz Koca, At ağızlu Aruz Koca 84b-2, 90b-3, 92a-4, 99a-9,
 99a-11, 104a-8, 104a-9, 104a-9, 104a-12, 104b-1, 104b-2, 104b-5, 104b-
 5, 104b-5, 104b-10, 104b-11, 104b-12, 104b-13, 105a-1, 105a-5, 105a-6,
 105a-7, 105a-13, 105b-2, 105b-2, 105b-3, 105b-8, 105b-9, 105b-12
 A.-a 104a-8, 104a-10, 105b-1
 A.-ı 92b-3, 104b-4
 “*Aruz Aruz, mere kavat Aruz!*”
- ‘arz** (< Ar.) Bir büyüğe sunma, gösterme, önüne koyma
 ‘a. eyle- 70a-3
 “*Oğlunuş kışşasını ‘arz eyledi.*”
- aş-** Asmak, geçirmek, bir şeyi aşağıya sarkacak biçimde bir yere iliştip
 sarkıtmak
 a.-suş 88a-8
 “«*Mere varuş, Kazanuş oğlı Uruzı tutuş, çengele aşuş...*”
 aş- < DLT as-: asmak, 2006: 40; Gülensoy KBS as-: bir şeyi aşağıya
 sarkacak biçimde bir yere iliştip sarkıtmak < ET. as-, 2011: 82.
- aşıl-** **1.** Bir kimseyi boğazından ip vb. geçirip sallandırarak asmak
 a.-ı 87a-5
 a.-u 84b-10
 “*Kazan Begüş karıcığ anası deve boynına aşılı gètdi.*”
2. Bir şeyi bir yere sabitlemek, yerden yüksekte kalmasını sağlamak
 a.-u 72b-1
 “*Hâk te ‘âlâ-nuş buyruğıyla Delü Karçaruş kılıç dutan eli yo karuda
 aşılı kaldı.*”

- aşıl- < DLT asıl-: asılmak, 2006: 40; Gülensoy KBS as-: asmak işi yapılmak, asmak işine konu olmak < as-ıl-, 2011: 82.
- aşhâb** (< Ar. ashâb, eshab) Peygamberimizi görmek ve sohbetine ermek şerefini kazanmış kimseler 90b-4
*“Peygamberüñ yüzün gören,
Oğuza gelüb aşhâb olan...”*
- aşıl** 1. (< Ar. aşl) Asıl, soy
a.-ıdur 60a-12
“Ol Nūh peygāberüñ eşegi aşıldur.”
2. Gerçek, esas 63a-2
“‘Dirse Hānuñ oğlı şu aşıl yaramaz bid‘at işler işlemiş’ dēyeler.”
- ‘āsī** (< Ar.) Asi, karşı gelen 103b-7, 105b-3, 105b-4
“Bu otran begler heḫ Qazana ‘āsī olup and içmişlerdür.”
- aşlan** Aslan, arslan, bir tür memeli hayvan (bk. arslan)
a.-danmı 65a-9
a.-ına 95a-10
*“Qazan, oğlancuğımı uçurduymı?
Yohsa tağun aşlanına yédürdüymü?”*
aşlan < DLT arslan: arslan, 2006: 37; Gülensoy KBS aslan, arslan:
arslan < *ars+lan, 2011: 83.
- Aşlan** (k. a.) Kara A. Melik 83b-3
“Qara Aşlan Meliki Qara Budak yıqub başın kesdi.”
- ‘asker** (< Ar.) Asker, ordu
‘a.-ine 102b-1
‘a.-ini 83a-10
“Tekür dahı ‘askerini cem ‘édüb qarşu çıkdı.”
- aşmaḫ** Asmak, bir kimseyi boğazından ip vb. geçirip sallandırarak öldürme
89a-7
*“Beni saña aşmaḫ isterler, götürme ağaç,
Götürecek olursañ yigitlüğüm seni dutsun, ağaç!”*
- āsumān** (< Fars. āsmān) Asuman, gök, gökyüzü 97b-13
“Āsumānlu gökde qara bulut oluban

*Kāfirūn üstine gürleyeyim,
Yıldırım oluban şakıyayım,
Uruşmadın, dögüşmedin ‘ālemleri doldurayım.
Yaradan Allāh, meded senden!»
dédi.”*

- aş** Yemek 94a-11
a.-larını 80a-6
a.-um 97a-10
“Andanşonra depdi, kazanların aşlarını dökdi.”
aş < DLT aş: yemek, aş, 2006: 42; Gülensoy KBS aş: aş, çorba < *āş,
2011: 83.
- aş-** **1.** Yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin öte yanına geçmek
a.-a 63a-1, 63a-9
a.-ar 70a-6
a.-duğunda 78a-4-5
a.-dum 101b-7
a.-ub 78a-4
“İleri yatan kara tağlar aşdum...”
2. Erkek hayvan dişisine binmek, çiftleşmek
a.-mamış 72b-6
“Biñ dahı ayğır getür, kışrağa aşmamış ola”
aş- < DLT aş-: aşmak, bir tepeyi aşıp öbür yana geçmek, 2006: 42;
Gülensoy KBS aş-: yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin öte yanına
geçmek < *āş-, 2011: 83-84.
- aşağa** Aşağı, aşağıya 76b-2, 76b-2
“Kız bir urğan getürdi, Baryigi Hişār-dan aşağıya şalındurdi.”
aşağa < DLT aşak: aşağı; dağ dibi, 2006: 42; Gülensoy KBS aşağıya:
aşağıya < aşak+a ‘yön anlamında datif eki’, 2011: 84.
- aşbaz** (aş + bāz < Fars.) Aşbaz, aşçı
a.-ı 93b-10
“Ādem etin yahni kılan anuñ aşbazı olur.”
- aşmak** Yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin öte yanına geçmek

- a.-a 72a-5
“*Karşu yatan kara tağun aşmağa gelmişem...*”
- aşuk** Aşık, aşık kemiği
a. oyna- aşık kemiğiyle oyun oynamak 62a-2
“*Meger sultānum, Dirse Hānuñ oğlancuğı, üç dahı ordı uşağı, meydānda aşuk oynarlardı.*”
aşuk < DLT aşuk: insanın aşığı, topuğu; topuk kemiği, 2006: 44;
Gülensoy KBS aşık: insanın aşığı, topuğu < *aşu+k, 2011: 85.
- aşur-** Yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin öte yanına geçirmek, aşırmaq
a.-dı 72a-11
“*Kova kova on beleñ yer aşurdı, yēne Dedem Korquduñ ardından yēdi.*”
aşur- < Gülensoy KBS aşır-: yüksek veya geçilmesi güç bir yerin
üstünden veya öte yanına geçirmek < aş-(1)r-, 2011: 85.
- aşut** Geçit 70a-6
“*Kadir Tanrı senüñ oğluña aşut vërsün!*”
- at** Atgillerden, binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan, tek
turnaklı hayvan 59a-9, 59b-3, 61b-8, 62b-1, 63b-6, 65b-8, 67a-7, 71a-1,
71a-3, 71b-11, 76b-2, 76b-7, 76b-8, 84b-2, 82a-5, 83a-12, 85b-3, 89b-4,
89b-4, 90b-3, 90b-7, 90b-11, 94a-8, 94a-13, 94b-2, 94b-2, 96a-2, 98a-4,
98a-6, 98b-3, 99a-13, 101a-11, 102b-2, 102b-13, 103a-2, 104a-2
a.-a 64a-9, 65b-7, 65b-9, 75a-12, 82a-10, 86a-6, 93a-5, 95b-5
a.-dan 60b-3, 61b-3, 64a-2, 64b-12, 68b-9, 71a-5, 83a-2, 91a-4, 94b-3,
95a-1, 99b-3, 99b-7, 104b-11
a.-dur 77a-6
a.-ı 59a-8, 71a-3, 86b-11, 96a-12, 98b-13
a.-ım 89a-8
a.-ımı 71a-4
a.-ın 64b-12, 69b-5, 86b-1, 96b-4, 103a-4, 105b-6
a.-ına 87b-5, 96b-5, 100b-4
a.-ından 87b-11, 90a-6, 94a-6, 98a-3
a.-ımı 64a-1, 66a-9, 84b-5, 86a-7, 92b-13, 93a-9, 94a-12, 94b-2, 94b-12,
102b-1

a.-inun 64a-1, 71b-2, 94b-8
a.-la 65b-13
a.-lar 66b-4, 66b-13, 88b-13, 90b-1397b-1, 101b-6
a.-ları 71b-13, 77b-7
a.-ların 67a-7
a.-larına 73a-6, 83a-11, 84b-8
a.-larımı 85a-8
a.-larum 82b-5
a.-laruğa 87a-4, 95a-8
a.-lı 79b-8
a.-lu 65a-1, 65b-3, 66a-5, 67b-7, 74a-3, 84b-7, 86a-10, 87a-1, 87a-3,
95b-6, 96b-10, 101a-4
a.-um 72a-8, 82a-5, 93b-5, 97a-10, 97b-6, 104a-13, 105b-9
a.-umdan 64b-5, 95b-11
a.-umı 69a-8, 77a-4
a.-uğ 67b-3, 79b-11, 82a-12, 84a-7, 85a-13, 91b-4, 91b-9, 95a-7, 96b-13,
98b-1, 100a-2
a.-uğu 82a-5, 87a-12
a.-uğla 96a-10

“Bedevî atın mahmûzladı ol tarafa yörüdi.”

at < DLT at: at, 2006: 45; Gülensoy KBS at < GT. ‘at’at, 2011: 86.

at-

Atmak, bir cismi bir yöne doğru fırlatmak

a.-alım 71a-1
a.-anda 86a-12, 89b-1
a.-ar 63b-10, 85b-6
a.-ardı 73b-9, 89b-1
a.-arlardı 79a-6, 79b-5
a.-ayım 79b-4
a.-dı 63b-12, 73b-9, 79a-12, 79b-5, 80a-7, 83b-10, 85b-3, 102b-9
a.-dılar 71a-3
a.-duğum 92b-12
a.-duğda 82a-6

- a.-dukların 79a-6
a.-ı vër- 79a-2
a.-madın 92b-5
a.-miş-sız 79b-13
a.-sa 79a-7, 79a-7, 79a-8, 79a-8
a.-ub 72a-2, 93b-9
“Baryek bir oğ atdı, urdı yüzügi pareledi.”
at- < DLT at-: atmak, 2006: 47; Gülensoy KBS at- < *at-: atmak, 2011: 86.
- ata** Baba, ata 59a-10, 59a-11, 69b-11, 82b-1, 92b-8, 94a-5, 97a-4
A. (Korkut A.) 58b-3, 58b-6
a.-danmı 92b-8
a.-m 64a-7, 92b-4, 95a-6
a.-nın 59a-5
a.-sı 74a-6, 82b-2, 82b-12, 82b-13
a.-sına 82a-10, 82a-11
a.-ya 76a-10, 94a-5
“Ol zemānda oğllar ataya muhālif [iş] étmezdi, oğullar ata sözün iki eylemezdi.”
ata < DLT ata: baba, ata, 2006: 47; Gülensoy KBS ata: ata, baba, büyük baba, 2011: 86.
- atıl-** Atılmak, atma işine konu olmak
a.-dı 90b-13
“Oğllar atıldı, demreni düşdi.”
atıl- < DLT atıl-: atılmak, 2006: 48; Gülensoy KBS atıl-: atmak işine konu olmak < *āt-ıl-, 2011: 87.
- atış** Atma işi
a.-ın
“Oğlumun at segirdişin, kılıç çalışın, oğ atışın göreyim.”
atış < DLT atış: atışma, 2006: 49; Gülensoy KBS atış: atmak işi veya biçimi < *āt-(ı)ş, 2011: 87.
- atış-** Atışmak, karşılıklı söz dalaşı yapmak

	a.-dılar
	<i>“Günlerden bir gün Yegenek [Oğuz] begleri ile oturub şöbet ederken Kara Göne oğı Budağ ile biribirine söz atışdılar.”</i>
	atış- < DLT atış-: atışmak, 2006: 49.
atlan-	Ata binmek
	a.-dı 68b-8, 76b-13, 83a-9
	a.-dılar 71a-3
	<i>“Bay Büre Begün oğhatlandı, ava çıktı.”</i>
	atlan- < DLT atlan-: ata binmek, atlanmak, 2006: 49; Gülensoy KBS
	atlan-: ata binmek < *at+la-n-, 2011: 88.
atlās	(< Ar.) Atlas kumaş
	a.-ıla 79b-8, 101a-4
	<i>“Atlāsıla yapılanda gök şayvanlu...”</i>
atmak	Atmak
	a.-a 79a-12
	<i>“«Daz yërde torğay atmağa yahşısı» dedi.”</i>
av	1. Karada, denizde, gölde ve akarsularda evcil olmayan hayvanları vurma ve yakalama işi
	a.-a (çık-, bin-, gêt-) 63a-7, 63b-1, 63b-5, 64a-9, 68b-8, 70a-10, 70a-11, 71a-1, 84b-6, 92b-11, 93a-2, 95a-7-8
	a.-da 71a-11, 96a-7, 96a-9
	a.-dadur 64b-8, 96a-6
	a.-ıdur 64a-2, 95a-1
	a.-umı 86a-5
	<i>“Ala Tağa leşker ile Kazan ava çıktı.”</i>
	2. Bu yollarla yakalanan hayvan 63a-7, 63b-1, 93a-2
	<i>“Ava çıkğıl kuş uç[ur]ub av avlağıl.”</i>
	av < DLT av (Oğuzca): av, 2006: 50; DLT aw: av, 2006: 50; Gülensoy
	KBS av: karada veya denizde evcil olmayan hayvanları vurma veya
	yakalama işi < *āb [< ET. (Orh.) ab; (Uyg.) av], 2011: 88.
āvāz	(< Fars.) Yüksek ses, nara, avaze 88a-6, 88a-7
	ā.-ı 86b-6

- ā.-um 77a-5
“Kırk yörden āvāz geldi.”
- avcı** Avı kendine iş edinen kimse 70b-5
“«Mere taṭı, ben avcı degülüm, beg oğlu begem, heḫ size» dēdi.”
 avcı < DLT awçı: avcı, 2006: 50; Gülensoy KBS avcı: avlanmayı seven veya avı kendine iş edinen kimse < āb+çı, 2011: 89.
- avla-** Bir avı diri veya ölü olarak ele geçirmek
 a.-dı 63a-7, 93a-2
 a.-gül 63b-1
 a.-r 65b-9
 a.-rken 68b-8
 a.-yalum 84b-1
“Yöriyelüm begler, avlayalum, kuşlayalum.”
 avla- < DLT aw-: toplamak, üşüşmek; etrafını çevirmek, avlamak, 2006: 50; DLT awala-: -karışıklık çıktığında- toplamak, üşüşmek; DLT awla-: toplanmak, üşüşmek; Gülensoy KBS avla- < ET. (Orh.) abla-: bir avı diri veya ölü olarak ele geçirmek < āb+la-, 2011: 89.
- Avnuk** (y. a.) Avnuk Kalesi 68b-10, 69a-4
“Yarımasun yarçımasun Avnuk Qal ‘esinün kâfiri bunları cāsüsladı.”
- ‘avrat** (< Ar.)
 1. Kadın 105b-11
“Aldayuban er dutmaḫ ‘avrat işidür.”
 2. Karı, eş 60a-2, 60a-8, 60a-9, 60a-10, 60a-13
 a.-ı 88a-1
 a.-lar 59b-7
 a.-uḫanmı 105b-11-12
“Andan dahı Allāh şaklasun, ocaḫuḫa anuḫgibi ‘avrat gelmesün.”
- ay** Ünlem! Kendisine söz söylenen kimse veya kimselerin dikkati çekilmek istendiğinde adın başına getirilen ve uzatılabilen bir seslenme sözü 94a-1, 95a-13
“Oḫul oḫul, ay oḫul!”

- ay < DLT ay: hitap edatı, 2006: 52; Gülensoy KBS ay: ünlem < *ay (DLT), 2011: 91.
- ay** Dünyanın uydusu olan gök cismi, kamer, mah, meh
a.-dan 72a-7
*“Aydan arı, [günden] görklü kız kartuşu
Bamsı Baryige dilemege gelmişem!”*
ay < DLT ay: yılın on ikide biri olan zaman; gökteki ay, kamer, 2006: 52; Gülensoy KBS ay: gökteki ay < āy (DLT), [< *hāy (T. Tekin)], 2011: 91.
- ay** Bir ayın herhangi bir gününden ertesi ayın aynı gününe kadar geçen veya yaklaşık otuz gün olarak kabul edilen süre 88a-12, 88a-12, 97a-8, 97a-9
a.-da 97a-8, 97a-9, 97a-9
a.-lar 61b-9, 68b-5
“On ay deyince dünyeye getürdügüm oğul...”
ay < DLT ay: yılın on ikide biri olan zaman; gökteki ay, kamer, 2006: 52; Gülensoy KBS ay: yılın on ikide biri zaman < *ay (DLT), 2011: 91.
- aya** Aya, sapanın taş konan yeri
a.-sına 85b-3, 85b-6
“Çoban şapanının ayasına taş kodı atdı.”
aya < DLT ata: avuç içi, aya, 2006: 53; Gülensoy KBS aya < ET. aya (Uyg.); OT. aya (DLT) < *hāya (T. Tekin.), 2011: 91.
- ayağ** Kadeh (bk. ayak) 84a-10
“Hān Kazan yerinden tırmuşıdı, toksan başlu ban evlerin kurmuşıdı, toksan yerde ala ipek hālī döşenmişıdı, seksen yerde badyalar kurulmuşıdı, altun ayağ sürāhīler dizilmişıdı.”
ayağ < DLT ayak: çanak, kâse, kadeh, 2006: 53; Gülensoy KBS ayak: çanak, kase = OT. ayak (DLT, KB), 2011: 92.
- ayağ** 1. Bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü
a.-ı 61b-8, 65b-875a-12, 89b-4, 89b-4, 104a-2
a.-ına 82a-8, 83a-5, 86b-11, 88b-11, 103a-12
a.-ının 76b-4
a.-lılar 72a-3
a.-um 59b-13

“Bu harāb olası ere varaldan arnım oyub yüzüm glmedi, ayağum başmak, burnım yaşmak görmedi.”

2. Kadeh (bk. ayağ)

a.-lu 92a-1

“ara gzli, hb şuretl, örme şaşlu, elleri bileginden ınalı, tırnaqları nigārlı, boğazları birer arış kāfir ızları altun ayaklu srāhler al řerābla Oğuz beglerine şunarlardı.”

ayak < DLT ayak: ayak, 2006: 54; DLT adhak: ayak, 2006: 5; DLT azak: ayak, 2006: 56; Gülensoy KBS ayak < ayak < adak < *adağ ~ azak (DLT) < *adağ < (Uyg.) adak, yadak, 2011: 91.

‘ayāl

(< Ar. ıyāl) ocuk, oğul 61b-6

“«Ola kim bir ağzı du ‘alınuş alışıyula bize Taņrı bir müsülmān, ‘ayāl vre»”

‘ayb

(< Ar.) Ayıp, kusur 70b-6, 81b-5, 81b-6, 97a-4

‘a.-umuzu 81a-8

‘a.-uş 81a-6

“şormak ‘ayb olmasun, bu otağ kimndr?”

aydın

ışık alan, ışıklı, aydınlık

a.-ı 75a-8, 83a-1, 87a-7, 95b-1, 97b-5

“arankuluca gözüm aydını oğul!”

aydın < DLT aydıņđ: aydın, ay aydınlığı, 2006: 54; Gülensoy KBS aydın: ışık alan, ışıklı, aydınlık < OT. aydıņ, 2011: 93.

ayđır

Ayđır, damızlık erkek at 60b-3, 61b-3, 64a-2, 68b-4, 72a-10, 72b-6, 73a-1, 73a-6, 76b-3, 79b-2, 95a-1, 97a-10, 103a-10, 104b-12

A. Gzler şuyı (y. a.) 90b-6

A. Gzli şu (y. a.) 101a-10

a.-a 72a-9, 72a-11

a.-ı 69a-12, 71b-12, 71b-12, 72a-8, 76b-4

a.-ın 70a-11

a.-ına 98a-9

a.-ları 73a-9

A.-lı “Boz A.-lı Bamsı Baryek” (k. a.) 70a-8

- A.-lu “Boz A.-lu Baryek” (k. a.) 90a-13, 99a-5
a.-midur 103a-7
a.-uñ 82a-4, 98a-11
aygır < DLT aygır: aygır, 2006: 54; DLT adhgır: aygır, 2006: 6;
Gülensoy KBS aygır: damızlık erkek at < ET. *aδgır, 2011: 93.
- ‘ayıb** (< Ar. ‘ayb) Ayıp, kusur (bk. ‘ayb)
‘a.-luca 81b-5
‘a.-lumıyam 81b-6
“*Ayıbluca hān kıızı ere varmağ ‘ayb olur.*”
- ayır-** Birbirinden uzaklaştırmak
a.-masun 67b-1, 84a-3, 84a-4, 103b-7, 106a-6
“*Oğulıla karındaşdan ayırmasun!*”
ayır- < DLT adhır-: ayırmak, 2006: 7; Gülensoy KBS ayır-: bölmek,
birbirinden uzaklaştırmak < ET. adru- ‘ayırmak, seçmek’ (Alt. Gr.); KT.,
Uyg. adır- ~ adır- DLT < *ad (< *δ)ru- [~ adır-] [< *hadır-], 2011: 94.
- ayırt** Ayırılma yeri, kavşak
a.-ında 75b-11, 94b-12
“*Varayın anasınıñ yanından alayın, çıkarıb altı pāre édüb altı yolun
ayırdında koyayın!*”
- ‘Āyişe** (< Ar. k. a.) Hazreti Āyişe
‘Ā. 59b-10
‘Ā.-yle 86b-4
“*Ol Āyişe Fāṭıma şoyıdur.*”
- Ayna** (k. a.) Ayna Melik 60a-6
“*Kız Zelhe, Zübeyde, Ürüveyde, Ayna Melik, Kutlu Melik, ölmege
yitmege getmemişdüm.*”
- ayran** Yoğurdun sulandırılıp çalkalanmasıyla yapılan içecek 86b-9
“*Acı ayran dökülende çap çap içen...*”
ayran < DLT ayran: ayran, 2006: 55; Gülensoy KBS ayran: süt veya
yoğurt yayıkta çalkanarak yağı lındıktan sonra kalan sulu bölüm = ET.,
OT. ayrān ~ Eski Kıpç. ayran [< *ayır- < *adır-]++-an, 2011: 95.
- ayrı** Yan yana olmayan, uzak

- a. düş- 91a-1
“Beg nökerden, nöker begden ayrı düşdi.”
 ayrı < DLT ayru: başka, 2006: 55; Gülensoy KBS ayrı: başka < OT. ayru (DLT) ~ ayruk < adruk, 2011: 96.
- ayrıl-** Bir yerden, bir kimseden, bir şeyden uzaklaşmak
 a.-dı 83b-1, 99b-2
“Beg nökerden nöker begden ayrıldı.”
 ayrıl- < DLT adhrıl-: ayrılmak, 2006: 8; Gülensoy KBS ayrıl-: ayrılmak < *aδrı+l-, 2011: 96.
- ayrık** Ayrı, yalnız, tek başına 86a-2
“«Néce bu düşi gördüm, ayrık uyıyamadum» dedi.”
 ayrık < DLT adhrük: ayrı, 2006: 8; DLT adhın; başka, diğer, ayrı, 2006: 7; DLT ayruk; başka, ayrı, 2006: 55; Gülensoy KBS ayrı: başka, ayrı < *adrı ‘ayrı, eğri, çatal’ (DLT)+k, 2011: 96.
- ayru** Başka, farklı
 a. a. 59b-2
“Ayrı ayrı yollar izin deve bilir.”
 ayrı < DLT ayru: başka, 2006: 55; Gülensoy KBS ayrı: başka < OT. ayru (DLT) ~ ayruk < adruk, 2011: 96.
- ayruk** Başkası 92a-12, 97a-11
“Başa dutan gerdege ayruk girsün.”
 ayrık < DLT adhrük: ayrı, 2006: 8; DLT adhın; başka, diğer, ayrı, 2006: 7; DLT ayruk; başka, ayrı, 2006: 55; Gülensoy KBS ayrı: başka, ayrı < *adrı ‘ayrı, eğri, çatal’ (DLT)+k, 2011: 96.
- az-** Azmak, herhangi bir şeyde aşırıya kaçmak
 a.-dı 72a-4
 a.mış 72a-3, 87a-2
 a.-ub 59b-6
“‘Amelünmi azdı, fi ‘lünmi döndi?’
 az- < DLT az-: azmak, yoldan çıkmak, 2006: 56; Gülensoy KBS az-: yoldan çıkmak, şaşırmaq < [*hāz- (T. Tekin)], 2011: 97.

- azād** (< Fars. āzād) Kurtulmuş, serbest olan, kimsenin kölesi olmayıp istediği gibi hareket eden 83a-3, 91a-12, 99b-10
“Kırk baş kul karavaş oğlu Uruz başına ‘azād eyledi.”
- ‘azāb** (< Ar. azāb) İşkence, keder (bk. ‘azap) 63a-11
“Seni çağırdalar, Bayındır Hānuş yanında saña katı ‘azāb ola.”
- ‘azāp** (< Ar. azāb) İşkence, keder (bk. ‘azāb) 61a-13
“Katı ‘azāp éderem şimdi sañal”
- azğın** Azgın, azmış olan, azmış 64b-4, 85a-13, 93a-8, 93a-13, 93b-3, 93b-10, 94b-1, 95b-9, 95b-10
“Sen varası kâfir degül azğın dīnlü kâfirdür.”
azğın < Gülensoy KBS azgın: azmış olan < az-gın, 2011: 97.
- ‘azīm** (< Ar.) Büyük 74b-4
“Kalın Oğuz begleri Bayrek için ‘azīm yas dutdılar.”
- ‘azīz** (< Ar.) Aziz, sevgide üstün tutulan, muazzez 71a-13, 71b-5, 103b-1
‘a.-ler 59b-9
“Keşişlerin öldürüb bañ bañlatdılar, ‘azīz Tanrı adına huṭbe okutdılar.”
- azlan-** Azalmak, küçülmek
a.-ma 89a-6
“Ağaç ağaç dērsem saña, azlanma ağaç...”
- azuğ** Azık, gereken yiyecek ve içecek şeyler, nevale
a.-ıla 92b-1
“Yēdi gūnlik azuğıla çıkayın.”
azuğ < DLT azuk: azık, 2006: 57; Gülensoy KBS azık: yiyecek, azık < OT. azuk [< āzık], 2011: 98.

3.2. B

- baba** Çocuğu olan erkek, peder 59a-6, 71a-12, 71a-13, 71b-1, 71b-3, 71b-5, 92b-7, 93b-1, 93b-2, 93b-12, 93b-13, 93b-13, 94a-1, 94b-7, 95a-12, 97a-13
b.-cuğum 96b-10, 96b-13, 97a-2, 97a-4, 97b-3
b.-m 63b-8, 67a-6, 70b-9, 89a-2, 92a-13, 96b-8, 96b-8, 101a-7, 101b-13
b.-ma 65b-2
b.-mı 75b-2, 101a-6
b.-muğ 64a-7, 64b-4, 75a-12, 76a-4, 95a-5, 95b-10
b.-ğ 63b-6, 66a-5, 66a-7, 66b-10, 67b-5, 84a-2, 91b-5, 96b-6, 97b-8, 97b-12, 100a-3, 103b-6, 106a-6
b.-ğa 66a-7, 76a-13
b.-ğı 66a-4, 66a-7, 75b-9, 101a-1
b.-ğuş 66a-4, 66a-4, 76a-10
b.-sı 61b-9, 62b-9, 63b-8, 69b-6, 71a-11, 71a-13, 71b-1, 71b-3, 71b-5, 74a-8, 79b-11, 84a-8, 89a-12, 91b-10, 103a-12
b.-sına 62a-13, 62b-9, 69b-6, 75a-4, 82b-8, 93a-9, 96b-8, 103a-9
b.-sını 67a-8, 100b-11
b.-sinuş 62b-7, 63b-11, 66a-10, 68b-8, 77a-6, 77a-13, 82b-12, 94a-4, 100b-11, 103a-12
b.yıla 67a-8
“Babasını öldi bilürdi, babasınuş dutsağ idüğini oğlandan şakırlardı.”
baba< Gülensoy KBS < *yansıma: çocuğu olmuş erkek, 2011: 99.
- bādām** (< Fars.) Badem 61a-4
“Koşa bādām şığmayan tar ağızlum...”
- badya** (< Yun. batheia'den) İçine şarap konan büyük kap, batya
b.-lar 84a-10
“Hān Kazan yerinden tırmuşıdı, toksan başlu ban evlerin kırımışıdı, toksan yerde ala ipek hālī döşenmişıdı, seksen yerde badyalar kurılmışıdı, altun ayağ sürāhīler dizilmişıdı.”

- bağ** Bağ, bir şeyi başka bir şeye veya birçok şeyi topluca birbirine tutturmak için kullanılan ip, sicim, şerit, tel vb. düğümlenebilir nesne
b.-lu 84b-11, 87a-7, 94b-7, 94b-7, 97a-6, 97b-10
“*Elü bağılu, boynu bağılu alub yöriyü vërdiler.*”
bağ < DLT ba-: bağlamak, örgü yapmak, 2006: 58; Gülensoy KBS bağ: bağ, düğüm, bağlanacak ip vb., = ET. bāğ-, bāy- ‘sarmak, bağlamak’, < *bā- ‘bağlamak’+ -ğ, 2011: 100.
- bağda-** Güreşte sarmaya almak, çelme takmak
b.-dı 71a-7
“*Bağdadı kıızı arkasınun üstine yere başdı.*”
bağda- < DLT badga-: güreşte ayak yakalamak, çelme vurmak, 2006: 58; DLT bagda-: güreşte sarmaya almak, sarmalamak, ayak yakalamak, çelme vurmak, 2006: 56; Gülensoy KBS bağda-: çelme takmak, güreşte sarmaya almak, < bağ+da-, 2011: 102.
- bağır** Bağır, göğüs, ciğer, sine
b. baş- “saygı göstermek için elini göğsüne koyarak selam vermek” 69a-2, 69b-9, 72a-2, 104a-10
b.-ı 64a-5, 79b-7, 85a-11, 86b-1, 95a-4, 96a-5, 101a-2
b.-ımıla 88b-13
b.-ına baş- “kucaklamak” 67a-11, 103a-12
b.-um 64a-12, 77b-5, 77b-7, 78a-9, 95a-9, 95b-3
b.-un 77b-6
“*Yandı yüregüm, göyüندی bağırum.*”
bağır < DLT bağır: bağır; karaciğer, 2006: 59; Gülensoy KBS bağır: göğüs = ET., OT. bağır ~ bağar, 2011: 102.
- bağır-** Bağırmak, insan yüksek ve gür ses çıkarmak
b.-ur 73a-13
“*Aç büreler üşdi Delüye, bar bar bağırur zar zar ağırur; «Meded Dedede» deyüb çağırur.*”
bağır- < DLT bakır-: bağırmak, 2006: 63; Gülensoy KBS bağır-: (insan) yüksek ve gür ses çıkarmak < bākır- [*bā ‘yansıma’+kır-, 2011: 103.
- bağışla-** 1. Bir mal veya hakkı karşılık beklemeden birine vermek

b.-dı 71a-8, 74b-10

b.-r 92a-2

b.-rdı 92a-3

“Barmağından çıkarub yüzüğünü bağısladı kızın barmağına geçürdi.”

2. Herhangi bir kötü davranış için ceza vermektan vazgeçmek, affetmek

b.-sun 84a-4, 91b-6, 100a-5, 103b-7, 106a-9

“Günāh-ları-ıjuzı Habīb hürmetine bağıslasun Allāh!”

bağısla- < DLT bağısla-: bağıslamak, 2006: 60; Gülensoy KBS bağış:

bağıslamak işi ya da biçimi < bağış(+la-), 2011: 104.

bağla-

1. Bağlamak, bir şeyi bir yere veya bir şeye tutturmak

b.-dılar 65b-7, 65b-13, 66a-5, 94b-6

b.-rıdum 105b-10

b.-yalum 65b-12, 96b-11

“Zebūn édüb dutdılar, karusından ağ ellerin bağladılar.”

2. Anlaşma yapmak, karar kılmak

b.-dılar 104a-2, 104a-6

“Cemī ‘ begler ittifā[k] Kazan Begi selāmlamağa gelmediler, ‘adāvet bağladılar.”

bağla- < DLT ba-: bağlamak; örgü yapmak, 2006: 58; DLT bağla-:

bağlamak, 2006: 60; DLT boğla-: boğlamak, bohçalamak, 2006: 99;

Gülensoy KBS bağla-: bağ veya başka bir araçla tutturmak < *bā-+-ğ+la-

2011: 104.

bağlan-

Bağlanmak, bağlama işine konu olmak

b.-anda 89a-8

b.-duğın 96b-9

“Ağ ellerüm arduma bağlanduğın?”

bağlan- < DLT bağlan-: bağlanmak, 2006: 61; DLT boglan-:

bohçalanmak, 2006, 99; Gülensoy KBS bağlan-: bağlamak işine konu

olmak < *bā-g+la-n-, 2011:105.

bağlat-

Bağlatmak, bağlama işini yaptırmak

b.-duğmı 95a-11

“Ağ ellerin karusından bağlatduğmı?”

- bağlat- < DLT bağlat-: bağlatmak, bohçalatmak, 2006: 61.
- baħrī** (< Ar.) Tüyünden kürk olan, patka da denilen, gagası kaşığa benzer bir çeşit deniz ördeği 98b-13
“Atı baħrī hotazlı
Göne oğlu Kara Budak
Çapar yètdi,
«Çal kılıcuñ begüm Kazan, yètdüm!» dèdi.”
- baħş** (< Fars.) Bağış, ihsan
b. èt- “karşılıksız olarak vermek, bağışlamak, sunmak”103b-2
“Kuşuñ alaķanını, kumaşuñ arısını, kızuñ güzelini, toķuz[lama] çargab çuħa Bayındır Hāna pençik çıkardılar, bāķisin gāzilere baħş ètdiler.”
- baħt** (< Fars. baht) Baht, talih, kader, kısmet
b.-ı 61a-3, 64a-7, 95a-5, 97a-1,
“Başum baħtı, evüm taħtı Kazan Beg!’ Dèyü ağladasın.”
- baķ-**
1. Bak bak!, şaşma bildiren bir söz
b. b. 103b-13
“Baķ baķ!Şimdiye değin Kazanuñ evi yađmalanduķda heķ bile olurduķ.”
2. Bakmak, bakışı bir şey üzerine çevirmek
b.-a 69b-5, 94a-9
b.-ar 70b-3, 80b-9
b.-arlardı 61b-12
b.-dı 62a-3, 64a-4, 65a-12, 68b-12, 70b-2, 76a-8, 76b-3, 77a-1, 77a-7, 77b-1, 87b-8, 92a-5, 92a-5, 92a-5, 92a-13, 95a-3, 101b-12
b.-duğumda 92b-1, 92b-2, 92b-3
b.-dum 101b-11
b.- duñ 92a-8, 92a-8, 92a-9
b.-duñmı 81b-8
b.-đil 98a-11
b.-sa 64b-11, 65a-4, 90a-13, 99a-6
b.sam 68a-6
b.-ub 74a-6, 79b-6
“Baķsa görse oğlanuğı alca ķana ğarķ olmuş yatur.”

- 3. Gözetmek, korumak**
b.-aydunuz 60a-7
“Nolaydı benim evüme bir lahza bakayduñuz.”
- 4. Yolunu gözlemek, beklemek**
b.-sun 97a-8, 97a-9, 97a-9
*“İki ayda varmazsam üç ay bakşun,
Üç ayda varmazsam öldüğümü ol vaqt bilsün...”*
bak- < DLT bak-: bakmak, 2006: 61; Gülensoy KBS bak-: bakışı bir şeyin üzerine çevirmek < *ba-k-, 2011: 105.
- bağdur-** Baktırmak, bakmasına yol açmak, bakmasını sağlamak
b.-duñmı 95a-12
“Dili damağı kırıyub dört yanına bağdurduñmı?”
bağdur- < DLT bakur-: baktırmak, 2006: 64.
- bağış** Bakış, bakma işi
b.-uñ 78b-10
*“Kañrulubanı bağışuñ,
Ağam Baryege beñzedürem, ozan, seni.”*
bağış < DLT bakış: bakış, bakışma; gözle birbirine bakış, 2006: 63; Gülensoy KBS bakış: bakmak işi veya biçimi < bak-(ı)ş, 2011: 106.
- bağış-** Bakışmak
b.-dılar 62a-6
“Hān Bayındır [ile beg]leri temāşāya bağışdılar.”
bağış- < DLT bakış-: bakışmak -göz ucu ile-, 2006: 63; Gülensoy KBS bakış-: iki veya daha çok kişi birbirine bakmak < bak-ış- (işteş), 2011: 106.
- bāki** (< Ar.) Artık, artan, fazla, geri kalan
b.-sin 103b-2
“Kuşuñ alağanını, kumaşuñ arısını, kızuñ güzelini, toñuz[lama] çargab çuħa Bayındır Hāna pençik çıkardılar, bākinin gāzilere bağış etdiler.”
- balık** Omurgalılarından, suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı, balık
b.-ı 102b-10

- “Karnı yarığ balığı karşı dutan Cebbârsın.”*
- balık < DLT balık: balık, 2006: 65; Gülensoy KBS balık: balık = Uyg., OT. balık, [< *bâlık (T. Tekin, J. Hamilton)], 2011: 109-110.
- balkı-** Parlamak, parıldamak, ışık saçmak
b.-r 101b-9
“Alnı başı balkır bir er gördüm...”
- balkı- < YTS balkımağ, [balk urmak, balk urmak, barkımağ]: parlamak, parıldamak, ışık saçmak, 2009: 36; Tietze barkı-/balkı-: şimşek çakmak; parlamak, parıldamak < balk/bark + başka dillerden alınan isimlerden fiil yapmak için kullanılan -ı- eki, TETTL, 2002: 282; Eyuboğlu balkır-: tr. balk (parıltı, ışık, ışın)dan, 2004: 70.
- Bam Bam** (y. a.) B. B. Depe 81b-8, 81b-12
“Baryek gèdeli Bam Bam Depeye çıkduymı kız?”
- Bamsa** (k. a.) Bamsa, Bamsı Baryek, Bamsı Baryik, Bamsı Bayrek
B.-m 70a-8
“Senüñ oğluñ adı, ‘Bamsam’ deyü oğşarsın...”
- Bamsı** (k. a.) Bamsı (bk. Bamsa, Baryek, Baryik, Bayrek) 67b-7, 70a-8, 70a-12, 70b-2, 70b-12, 72a-7, 75b-6, 75b-7, 75b-7, 75b-8, 75b-8, 75b-9, 75b-9, 75b-10, 75b-10, 81b-10, 82a-1, 82a-2, 82a-7
“‘Sevdüğüm Bamsı Baryek!’ deyü ağladuymı kız?”
- ban** Ulu, görkemli, büyük çadır 60b-1, 62b-3, 66b-8, 67a-4, 74a-7, 76a-4, 82b6, 82b-13, 83b-8, 84a-9, 84b-8, 85a-8, 85b-13, 87a-3, 88a-11, 89b-6, 97a-2, 101a-4
“Gök yüzünden ağ ban evüm üstine yıldırım şakır gördüm.”
- ban < YTS ban: ulu, büyük, ileri gelen, bey, 2009: 36.
- bañ** Ezan 83b-6, 103b-1
“Bañ bañlatdılar, namâz kıldılar.”
- bañ < DLT bañğ: bağıрма, 2006: 66; Gülensoy KBS banla-: yüksek sesle bağırmak < Uyg. mañra- ‘bağırmak’, < māñra- < *mā (veya mañ)+kır-a-, 2011: 112.
- baña** (bk. ben)

- baña < DLT manğa: bana, 2006: 406; Gülensoy KBS bana: ben birinci şahıs zamirinin datif eki almış biçimi < [bana < baña < benge < ben+ge], 2011: 111.
- Banı** (k. a.) Banı Çiçek (bk. Bānū) 70b-2, 70b-3, 70b-6, 70b-7, 70b-8, 70b-10, 71a-1, 71a-8, 71a-8, 71a-9, 74a-13, 75a-2, 75b-4, 76a-2, 76a-6, 77a-4, 81a-11, 81a-13, 81b-5, 82a-10
“Hemān Banı Çiçek şıçradı, bir ata bindi.”
- bañla-** Ezan okumak
b.-duğda 63b-3
“Sağalı uzun Tat kocası bañladuğda...”
- bañla- < DLT bañğ: bağıрма, 2006: 66; DLT manğra-: bağırmak: 2006, 407; DLT münğre-: böğürmek, 2006: 417; Gülensoy KBS banla-: yüksek sesle bağırmak < Uyg. mañra- ‘bağırmak’, < māñra- < *mā (veya mañ)+kır-a-, 2011: 112.
- bañlat-** Ezan okutmak
b.-dılar 83b-6, 103b-1
“Keşişlerin öldürüb bañ bañlatdılar, ‘aziz Tanrı adına hutbe okutdılar.”
- bañlat- < DLT manğrat-: bağırtmak, 2006: 408; DLT münğret-: böğürtmek; bünğüldetmek, 2006: 417.
- Bānū** (k. a.) Bānū Çiçek (bk. Banı) 71b-4, 75b-13
*“Pay Bīcān kıızı Bānū Çiçek
Kiçi düğünini etdi,
Ulu düğünine va ‘de kodı.”*
- bar** Bağırmak fiili ile kullanılarak bağırışın öfkeli ve yüksek sesle olduğunu anlatan bir söz
b. b. 73a-13
“Aç büreler üşdi Delüye, bar bar bağırur zar zar ağırur; «Meded Dede» deyüb çağırur.”
- bar < Gülensoy KBS bar-bar bağır-: yüksek sesle bağırmak, feryat etmek < bar (bar) ‘yansıma’, bā+kır-, 2011: 113.
- Baraçuk** Baraçuk, bir köpek ismi 81a-5
“İtiñüz adı Baraçuk degilmidür?”

- Barasarun** (y. a.) Barasarun Bayburt hisarı 75a-9, 99a-3
“Günlerde bir gün Barasarun Bayburt hisârına vardılar.”
- bârgâh** (< Fars.) Otağ (bk. bârigâh) 104b-11
“Aruz Koca ala bârgâh otağların düze dikdi.”
- barışdur-** Barıştırmak, barışmalarını sağlamak, ara bulmak
b.-asın 105b-1
b.-sun 105a-8
“Gelsün, bizi Kazanıla barışdursun dëyelüm, aldayalum, odamuza getürelüm.”
barışdur- < DLT barış-: birbirine gitmek, gitmekte yardım ve yarış etmek, 2006: 70; Gülensoy KBS barış-: barışmak < bar-ış-, 2011: 114.
- bārī** (< Fars.) Bari, hiç olmazsa, hiç değilse 71b-11
“Bārī Bayındır Hānuñ tavlasından iki at getirüñ: bir keçü başlu keher ayğırı, bir toklı başlu dorı ayğırı.”
- bārigâh** (< Fars.) Otağ (bk. bârgâh) 105b-7
“Ala bârigâh otağına çok girmişem, Bilmezsem baña zindân olsun.”
- Bariyek** (k. a.) Bariyek (bk. Baryek, Bayrek, Baryik) 105b-3
“Bariyek «Buyuruñ» dëdi.”
- barmaq** 1. İnsanda ve bazı hayvanlarda ellerin ve ayakların son bölümünü oluşturan, boğumlu, oynak, uzunca organların her biri 81b-4
b.-ın 69b-4
b.-ına 71a-9
b.-ından 71a-8, 81b-7
b.-ını 81b-4, 82b-11
b.-um 86a-2
b.-uğa 82a-7
b.-uğdağı 81b-11
“Baryegün vërdügi altun yüzük barmaqından gözükdi.”
2. Eni bu organ kadar olan 103a-1
“Altı barmaq deriñi zahım erişdürdi.”

barmak < DLT ernek: parmak, 2006: 191; DLT erngek: parmak, 2006: 192; Gülensoy KBS parmak: parmak < *bar ‘sein’ (Räsänen, V 63), ET. bar ~ par ‘var, hep, mevcut’ EUTS 32, ET. erngek ~ OT. ernek (DLT), 2011: 687.

Baryek

(k. a.) Bamsı Baryek (bk. Bariyek, Bayrek, Baryik) 70a-8, 70a-12, 70b-5, 71a-12, 74a-4, 74a-5, 75a-1, 76a-2, 76a-12, 76a-13, 76b-4, 76b-5, 76b-8, 77a-7, 77b-2, 77b-2, 77b-4, 77b-12, 77b-13, 77b-13, 78a-1, 78a-2, 78a-3, 78a-5, 78a-5, 78a-6, 78a-11, 78b-3, 78b-8, 78b-9, 78b-13, 79a-2, 79a-6, 79b-1, 79b-5, 80a-3, 80a-5, 80a-13, 80b-6, 81b-2, 81b-7, 81b-7, 81b-8, 81b-10, 81b-12, 82a-1, 82a-3, 82a-7, 82a-8, 82b-9, 82b-10, 82b-12, 83a-4, 83a-5, 83a-7, 88a-8, 83b-7, 83b-9, 83b-11, 90a-13, 99a-5, 103b-8, 105b-3, 105b-4

B.-den 75a-5-6, 81a-11

B.-e 74a-3, 76b-8, 78b-7, 78b-10, 80a-10, 83a-6, 106a-6

B.-i 76a-7, 76b-3, 79b-6

B.-ile 83b-4

B.-ünj 74a-6, 74b-12, 75a-8, 77a-4, 77b-11, 77b-12, 77b-13, 78a-1, 78a-2, 78b-3, 78b-5, 79a-13, 81b-6, 82a-8, 82a-9, 82a-10, 82b-2, 82b-8, 83a-3, 83a-5, 105b-8

B.-üñdür 78a-3, 82b-11

“Bay Büre Begünj oğlu Baryek gèdeli ağlamakdan gözleri görmez olmuşdı.”

Baryik

(k. a.) Bamsı Baryik (bk. Bariyek, Baryek, Bayrek) 67b-7, 70a-11, 74b-13, 75a-4, 75a-11, 76a-3, 76a-9, 76b-2, 76b-10, 77a-2, 77a-3, 77a-4, 77a-6, 77a-9, 77a-12, 79a-11, 81b-10, 82a-2, 83b-5, 105a-7, 105a-11, 105a-12, 105a-13, 105b-1, 105b-8, 105b-13

B.-e 72a-7, 77b-3, 105a-11, 105a-12

B.-i 76b-1, 82b-8

“Baryik hemān kırk yigidin boyına aldı, Aruza geldi.”

baş-

1. Doldurmak, sıkıştırmak

dıka b.-a “çok sıkıştırarak, boş kalmayacak bir biçimde” 59b-12

*“Elin yüzün yumadın tokuz bazlambañ ile bir küvlek yoğurd gözler
doynca dıka basa yer.”*

2. Baskın yapmak

b.-an 90a-9, 99a-2

b.-arsın 87b-10

“Anuñ ardınca

BayındırHānuñ yağısın başan,

Altmış biñ kâfire kan kusduran,

Ğaflet Koca oğlı Şer Şemse’ d-dīn yètdi...”

3. Vücudun ağırlığını verecek bir biçimde ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak

b.-ar 96b-3

b.-ardı 96b-3

b.-duğın 102b-11

b.-dı 71a-7

*“Oğlana kara kepenek geydürmişidi, kapu [eşiği] üstine arkuru
bırakmışlardı. Giren başar, çıkan başardı.”*

4. Basmak, koyup bastırmak, kapatmak

b.-aram 92a-11

b.-dı 85b-9

“Od yağıdı, keçe bırağıdı korumsı ètdi yarasına başdı.”

5. Bağına basmak, kucaklamak

b.-ub 67a-11, 103a-12

“Babası dağı oğlını bağına başub gözlerin öpüb kuçdı.”

6. Bağı basmak, saygı göstermek için elini göğsüne koymak

b.-dı 69a-2, 69b-9, 72a-2, 79b-7, 104a-10

b.-ğıl 85a-11

*“Dedem Korkut geldi, baş èndürdi, bağı başdı, ağız dilden görklü selām
vèrdi.”*

baş- < DLT bas-: basmak, üzerine çökmek, yıkmak, 2006: 71; DLT
basık-: düşman tarafından basılmak, 2006: 71; DLT bassık-: basılmak,

baskına uğramak, 2006: 72; Gülensoy KBS bas-: ayak tabanını bir yere koymak, 2011: 115.

başıl-

Basılmak, yenilmek, alt olmak

b.-dı 94b-8

b.-aydı 103a-5

“Eyle sandıkim yağı başıldı.”

başıl- < DLT basık-: düşman tarafından basılmak, 2006: 71; DLT bassık: basılmak, baskına uğramak, 2006: 72.

baş

1. Kafa, ser 62a-12, 68b-7, 69b-9, 70a-1, 90b-12, 92b-2, 92b-3, 92b-5, 92b-9, 92b-12, 93b-11, 94a-1, 94a-3, 94a-11, 99b-1

b. ändür-/ëndir- “itaat etmek, boyun eğmek” 69b-9, 72a-2, 79b-7, 85a-11,

b. kaldur- “karşı gelmek, isyan etmek” 69a-10

b. üstüne “bir isteği, buyruğu hemen yerine getireceğini bildiren söz” 71a-10

b.-ı 101b-9, 103a-2, 103a-4

b.-ıla 83b-1

b.-ımuza kaç- “ yüzüne vurmak” 81a-8

b.-ın 65a-11, 83b-2, 83b-3, 96b-5, 96b-5, 96b-11

b.-ına 59a-1, 84a-12

b.-ında 93a-12

b.ından 76a-3

b.-ından “aklı başından get-: çok korkudan veya üzüntüden ne yapacağını şaşırarak” 67b-13, 87a-8

b.-ını 62a-11, 64a-1, 76b-8, 91a-4, 103a-2

b.-lar 93b-9

b.-ların 80a-11

b.-larından “akılları başlarından get-: çok korkudan veya üzüntüden ne yapacağını şaşırarak” 74a-7

b.-larını 93b-11

b.-lu 71b-12, 72a-9, 72a-10, 85a-13

b.-mı 70a-1

b.-um 78a-7, 79a-2

b.-umdağı 85b-1

b.-uñ 59b-4, 97a-1

b.-uñı 61a-12

b.-uñdağı 85b-1

“Başuñdağı tuğılğanı ne ögersin, itüm kâfir?

Başumdağı kēçe bōrkümce gelmez baña.”

2. İnsan ve hayvanlarda tane 91a-11

“Kırk baş kul qaravaş oğlu Uruz başına azād eyledi.”

3. Üst (yönetim)

b.-da 59a-7

“Baba mālından ne fāyide, başda devlet olmasa?”

4. Önem veya yönetim bakımından ileride olan, lider, başkan

b.-ı 68b-8, 79a-4, 87b-12, 93a-4, 99a-11, 99a-11

“Anuñ ardınca biñ başı Dügür yétدی,

Anuñ ardınca toköz koca başı Aruz yétدی,

Anuñ ardınca Oğuz arkası [Bügdüz] Emen yétدی.”

5. Kendi, hayatı

b.-ı 105b-13

b.-ım 101b-5

b.-ına 58b-9, 91a-12

b.-ı gözi şadağası 78b-4

b.-ına 85b-7, 87a-8, 89b-3, 100b-6, 102b-1, 104b-3, 106a-2

b.-um 61a-3, 64a-7, 64b-6, 65a-7, 65a-10, 69a-5, 74b-1, 75b-5, 76b-7,

77b-10, 82b-7, 92a-9, 92a-13, 93a-11, 93b-8, 94a-1, 94a-10, 95a-5, 97a-

1, 97a-12, 97b-6, 98a-9, 104a-12, 105a-1

b.-uma 76b-8, 104b-1

b.-uñ 69a-6, 101a-7

b.-uña 80b-12, 81a-12, 93b-12, 97a-12

“Evvelinden yazılmasa kul başına kada gelmez.”

6. Arazide en yüksek nokta

b.-ına 94a-2

“Gögsi güzel kaba dağlar başına alup çıkgıl...”

7. Akıl, zihin

b.-ına 87a-2

“*Ƙara ƙaygular başına üşmiş,
Ölmişmidün yetmişmidün?*”

8. Çadırın en tepesinde bulunan altından yapılan sembol

b.-lu 62b-3, 66b-8, 67a-4, 84a-9

“*Altun başlu ban evler,
Gèderse benüm gèder.*”

baş < DLT baş: baş, 2006: 72; Gülensoy KBS baş: baş, kafa; başlangıç < *bāş (Hamilton), < *bal (Ramstedt), < *balç (T. Tekin), 2011: 118.

Başı-Açuk Ʀatyan (y. a.) Başı-Açuk Ʀatyan 93a-3

“*Meger Başı-Açuk Ʀatyandan Aħ-Saƙadan ƙāfirün ğāsūsı geldi...*”

başla-

Bir işe girişmek, harekete geçmek

b.-dı 60b-7, 83b-8, 100b-3

“*Pes Ƙazılık Ƙoca ƙal‘eye yètdükde cenge başladı.*”

başla- < DLT başla-: başlamak, kılavuzluk etmek, komutanlık etmek, 2006: 74; Gülensoy KBS başla-: başlamak < baş+la-, 2011: 120.

başmak

Ayakkabı 59b-13

“*«Bu ħarāb olası ere varaldan ƙarnım Ʀoyub yüzüm gülmedi, ayağum başmak, burnum yaşmak görmedi. Nolaydı bu er öleydi, birine daħı varaydum, umarımdan yaħı umar olaydı» dèr.*”

başmak < DLT başmak (Oğuzca ve Kıpçakça): pabuç, 2006: 75; DLT başak (Çiğilce): pabuç, 2006: 74; Gülensoy KBS başmak: pabuç < *baş-(m)ak, 2011: 120.

bat-

Bir sıvının üstüneyken içine gömülmek

b.-dı 73b-7

“*Delü cān ƙayusıyla tuzlu şuya boğazına dağ batdı.*”

bat- < DLT bat-: batmak, gözden kaybolmak, 2006: 75; Gülensoy KBS bat-: bir sıvının üstünde iken içine gömülmek, 2011: 120.

batman

Batman, altı okkalık veya sekiz kiloluk ağırlık ölçüsü 89b-1, 100b-2, 100b-5, 102a-13

“*Altmış batman gürz şalardı.*”

batman < DLT batman: batman, 2006: 75; Gülensoy KBS batman: eski bir ağırlık ölçüsü < bat ‘bir tür takoz’+man, 2011: 121; Nişanyan SS batman: ET batman ‘terazi, bir tartı birimi’, 2003: 43.

Bay

(k. a.) Bay Büre Beg, Bay Bīcān

B. Bīcān 68a-8, 75b-4

B. Büre Beg 67b-9, 67b-12, 68a-1, 68a-2, 68a-11, 68a-12, 68b-1, 68b-4, 68b-6, 68b-8, 69b-3, 69b-7, 69b-8, 69b-11, 69b-13, 70a-2, 70b-12, 72b-9, 72b-9, 72b-13, 73a-1, 73a-5, 73a-6, 73a-7, 74a-11, 75a-7, 82b-9, 82b-9, 82b-10

“*Bay Büre Beg daḥı Bayındır Hānuḡ şoḥbetine dērilmışdı.*”

bayağı

Bayağı, önceki gibi, eskisi gibi

b.-dur 59b-8, 60a-8

“*Birisi neçe söylersen bayığıdır.*”

bayağı < DLT baya: az önce, 2006: 76; Gülensoy KBS bayağı: önceki, deminki < ET. bayakı, 2011: 122.

Bayat

Bayat, Oğuz boylarından biri 58b-2

“*Hāzret-i Resūl zemānına yakın Bayat boyundan Korkut adlı bir er koḫmuşıdı.*”

Bayburt

(y. a.) Bayburt hisarı, Bay-burt hisarı, Parasaruḡ Bay-burt hisarı, Baraşarun Bayburt hisarı, Baraşarun Bay-burt hisarı 74a-2, 75a-9, 76a-1, 83a-9, 90a-11, 99a-3

“*Günlerde bir gün Baraşarun Bayburt hişarına vardılar.*”

bayı-

Zengin olmak, zenginleşmek

b.-maz 58b-9

“*Kādīr Taḡrı vermeyince er bayımaz.*”

bayı- < DLT bayu-: zenginlemek, zenginleşmek, 2006: 76; Gülensoy KBS bay: zengin < *bāy ‘zengin’ < *bāy+u- ‘zengin olmak’, 2011: 121.

Bayındır

(k. a.) Bayındır Han, Kazılık Koca Bayındır Han, Bayındır padişah 60b-1, 60b-2, 60b-9, 60b-9, 60b-11, 60b-12, 61a-5, 61b-9, 61b-10, 61b-12, 62a-6, 62b-5, 63a-1, 63a-10, 63a-11, 67a-11, 67b-7, 67b-9, 67b-10, 67b-10, 68a-1, 71b-11, 71b-13, 74b-6, 74b-11, 74b-11, 75a-1, 79b-10, 83b-7,

- 83b-9, 84a-8, 90a-9, 99a-2, 100a-7, 100a-9, 100a-11, 100a-11, 100b-9, 101a-2, 101a-8, 101b-3, 103b-2
- B.-uñ 68a-5
- “Oğlanuñ babası bir gün göçdi, Bayındır Hānuñ ordusına qarışdı.”*
- bayır** Bayır, kır
- b.-uñ 102a-1
- “Yég (?) Bayıruñ kurdına beñzerdi yigitlerüm.”*
- bayır < Gülensoy KBS bayır: küçük yokuş < ET. *bāğır, [= OT. ya bağı ‘yayın orta yeri’ (DLT)], 2011: 123.
- bāzırgān** (< Fars. bāzergān) Bezırgān, tacir, alışverişçi 69a-1, 69a-8
- b.-lar 68b-1, 68b-3, 68b-10, 68b-11, 69a-11, 69b-1, 69b-1, 69b-1, 69b-5, 69b-7, 69b-9, 75a-8, 75b-5
- b.-lardan 69a-13
- b.-ları 75a-11
- b.-ların 75a-7
- b.-larını 68b-1
- b.-laruñ 69a-10-11
- b.-uñ 68b-11-12
- “Bāzırgānlar ğafil iken beş yüz kâfi kuyulub çapdılar, yağmaladılar.”*
- bazlambaç** Bazlamaç, yağlı ekmek 59b-12
- “Elin yüzün yumadın tokuz bazlambaç ile bir küvlek yoğurd gözler doynca dıka basa yer.”*
- bazlambaç < Gülensoy KBS bazlama = bazlamaç, bazlambaç: kalın açılmış yufka ekemği < baz ‘yansıma’+la(m)-ba(ç), 2011: 125.
- Bayrek** (k. a.) Bamsı Bayrek (bk. Bariyek, Baryek, Baryik) 70b-7, 70b-10, 70b-11, 70b-11, 70b-12, 70b-12, 71a-2, 71a-4, 71a-6, 71a-8, 71a-10, 71a-11, 71a-6, 71b-6, 73b-9, 73b-10, 73b-11, 73b-12, 74b-2, 74b-4, 74b-6, 74b-10, 75a-10, 76a-8, 77a-1, 77b-4, 81a-3, 105a-10
- B.-e 70b-9, 72b-3, 72b-12, 105b-8
- B.-i 75a-10
- B.-üñ 70b-2, 71a-3, 74a-13, 74b-3, 74b-5
- “On altı yıl geçdi, Bayregüñ ölüsi dirisi bilinmedi.”*

- bebe** Bebe, bebek
b.-cügüm 95a-9
“Bebecügüm görünmez, bağrum yanar.”
bebe < Tietze AD. bebe: bebek, çocuk < çocuk dilinden alınmış kelimelerden, 2002: 300.
- bebek** Bebek (bk. bebe)
b.-leri 59b-10, 60a-2, 60a-8
“Anuñ gbinüñ bebekleri bitmesün, ocağuna ancılayın ‘avrat gelmesün.”
bebek < Gülensoy KBS bebek: küçük çocuk, bebek < *be+be ‘yansıma’+k, 2011: 125.
- bedevî** (< Ar. badavî “salma , yabanî”den) Cins at, bir cins at, bir at cinsi, iri hayvan, iri mahlûk 62b-1, 64b-12, 66a-9, 66b-4, 66b-13, 67a-6, 93b-5, 94b-1, 95b-6, 96a-12
“Bedevî atın mahmûzladı ol tarafa yörüdi.”
- beg** Bey 58b-1, 64b-9, 66a-8, 67b-10, 67b-11, 68a-2, 68b-1, 68b-4, 69a-11, 69b-3, 69b-5, 69b-7, 69b-8, 69b-13, 70a-2, 70b-5, 70b-6, 70b-12, 71a-4, 71a-10, 72b-9, 72b-13, 73a-1, 73a-5, 73a-6, 74b-13, 75a-7, 75a-12, 77a-2, 79a-5, 79b-6, 80a-1, 82b-8, 82b-9, 82b-9, 82b-10, 83a-8, 83a-13, 83b-2, 83b-8, 84b-11, 85b-10, 85b-11, 86a-9, 86b-6, 86b-8, 88b-7, 91a-1, 91a-2, 91a-9, 91a-11, 92a-5, 92b-10, 93b-2, 94a-6, 94a-6, 94a-12, 94b-4, 96b-4, 97a-2, 97b-7, 99b-1, 99b-2, 99b-3, 99b-10, 100a-6, 102a-5, 104a-3, 104b-6
b.-den 80b-1, 80b-2, 83a-13, 91a1, 99b-2
b.-e 80a-8, 82a-9
b.-em 70b-5
b.-i 75b-7, 83b-1, 101a-8, 102b-5, 104a-1
b.-ile 89a-12
b.-ine 74a-2
b.-ini 101b-3
b.-inüñ 76a-7, 90b-8
b.-ler 62a-6, 63a-2, 68a-3, 68a-8, 68a-11, 68b-6, 68b-7, 70a-3, 75b-9, 79a-5, 79b-4, 79b-13, 79b-13, 80a-1, 80a-4, 82b-7, 82b-8, 83a-8, 83b-4,

84a-13, 84b-1, 84b-13, 85b-12, 87b-13, 92b-10, 92b-11, 92b-13, 94b-9, 94b-10, 94b-11, 98b-6, 101b-3, 102a-7, 104a-1, 104b-7, 104b-13, 105a-3, 105a5, 105a-5, 105a-6, 105a-7, 105b-3, 105b-8

b.-leri 58b-7, 60b-7, 61b-12, 62a-11, 67b-9, 68a-6, 68a-9, 68a-13, 70a-9, 70a-10, 74b-4, 74b-13, 75a-5, 78b-13, 79b-6, 83a-9, 84b-5, 87b-13, 90a-1, 90a-2, 90b-10, 91a-2, 91a-3, 91a-9, 98b-5, 99a-12, 99b-2, 99b-3, 99b-9, 100a-9, 100b-12, 101b-2, 103b-10, 103b-13, 104a-7, 105a-2, 105a-3, 105a-7, 105b-2

b.-leri 104a-3

b.-lerle 93a-3

b.-lerin 60b-3, 61b-4, 64a-3, 71b-7, 71b-8, 95a-1, 103b-9

b.-lerinden 66a-1, 103b-12, 104a-8

b.-lerine 69a-3, 84a-12, 92a-1, 104b-10, 104b-12

b.-lerini 70a-2

b.-lerümi 105b-10

b.-lerüñ 68a-7

b.-üm 59a-7, 59b-6, 64b-7, 69a-2, 74a-12, 75b-6, 77b-2, 88a-10, 90a-9, 90b-3, 92b-7, 93a-11, 93b-12, 95a-12, 96a-4, 97b-4, 99a-1, 99a-5, 106a-12

b.-ümüz 69b-2, 77a-10

b.-üñ 68a-11, 68a-12, 68b-6, 68b-8, 69b-10, 69b-11, 70b-13, 72b-9, 73a-8, 79b-5, 84b-7, 84b-10, 84b-12, 85a-8, 86b-11, 88a-5, 88b-4, 89b-12, 90a-4, 91b-7, 98b-5, 98b-8, 99a-4, 99a-9, 103b-11

b.-üñüz 69b-3

“Beg nökerden nöker begden ayrıldı.”

beg < DLT beg: bey, koca, evli erkek, 2006: 78; DLT bæg: koca, 2006: 79; Gülensoy KBS bey: bey < *bæg, 2011: 125; Gülensoy KBS bey: bey, 2011: 136.

begen-

Beğenmek, iyi veya güzel bulmak

“Develeri gördi, beğendi.”

begen- < Gülensoy KBS beğen-: hoşlanmak < begen- (< ? *beg+e-n-) ‘bey gibi görünmek’, 2011: 126.

- beglik** Beylik, bey olma durumu 62b-4, 62b-7, 67a-11,85a-11
b.-e 89a-10
b.-üm 80a-4
“Dirse Hân oğluna beglik vèrdi taht vèrdi.”
beglik < DLT beg+-lik: beylik, 2006: 79; Gülensoy KBS beylik: bey olma durumu; devletle ilgili; çok bilinen, basma kalıp < bey [< *beg]+lik], 2011: 136.
- begzâde** (Tü. + zâde < Fars.) Beyzâde, bey oğlu
b.-ler 87a-6
“«Begzâdeler içinde görklü gözün aydını Uruz oğlu
Boynu bağlu, kâfir elinde esîr gördüm»dedi.”
- behâ** (< Fars.) Değer, kıymet, fiyat
b.-sını 77a-5
“«Atımı saña vèreyin şakla. Geleyüm, behâsını vèrüb alayım»dedi.”
- behişt** (< Fars.) Cennet 67b-5, 91b-6, 100a-3, 103b-6, 106a-6
“Ag bürçeklü anañ yèri behişt olsun!”
- bel, bêl** İnsan bedeninde göğüsle karın, sırtla kalçalar arasında kalmış bölüm, bel (bk. bil)
b.-i 78b-6
b.-inden 59a-11
b.-ine 66a-8, 71a-6, 71b-2, 78b-6, 98b-1
b.-üm 97b-5
b.-üme 105b-10
b.-ümüz 84b-1
“Boyu boyına yakışdı, kolu kolına yakışdı, beli beline yakışdı.”
bel, bêl < DLT bêl: bel, 2006: 81; Gülensoy KBS bel: kalça ile karın arası < bêl, 2011:127.
- bele-** Belemek, çocuğu kundaklamak
b.-yüb 88a-13
“Beşiklere belelyüb ağ südimi emzürdüğüm oğul,
Hiç bilürmisin neler olı yörür oğul?”

- bele- < DLT bele-: belemek, beşiğe bağlamak; bulaştırmak, 2006: 81; Gülensoy KBS bele-: beşiğe bağlamak < OT. belä- (DLT) < bê:l+e-, [*<bêle- ‘kundaklamak’ (T. Tekin)*], 2011: 128.
- beleñ** Tepe, sırt, dağ, dağ beli 72a-11
“Kova kova on beleñ yêr aşurdi, yêne Dedem Korğudun ardından yêtdi.”
 beleñ < Gülensoy KBS belen: dağ sırtında geçit veren çukur yer < bêl+(e)n, 2011: 128-129.
- beli** (< Fars.) Evet 68a-5, 70a-1, 70a-2, 71a-13, 71b-5, 81b-2
“«Belī, maqşūdum budur.”
- beliñle-** Korku ile birden sıçramak, irkilmek
 b.-yü 85a-5
“Beliñleyü örü durdi.”
 beliñle- < DLT beliñle-: belinlemek, korku ile uykusundan sıçramak, hayvan habersizce bir şeyden korkup sıçrayarak ürkmek, 2006: 83; Gülensoy KBS belinle-: (hlk.) korkmak < OT. beliñ ‘korku’+le-, 2011: 130.
- belirt-** Belirtmek, açıklamak, göstermek, tebarüz etmek (bk. belürtmek)
 b.-di 83a-13
“Cigerinde olan-lar belirdi, muğannaşlar kenār şıyırtdi.”
 belirt- < Gülensoy KBS belirt-: açıklamak < bel+ür-t-, 2011: 130.
- bellü** Belli, gizli olmayan, açık, aşikâr, bilinen 60b-7, 61a-10, 63b-2, 76a-2, 80b-10, 81a-6, 102a-5, 104b-4, 105b-7
“Adı bellü yiğitleri sen yöritmedün.”
 bellü < DLT belgölüğ: belli, 2006: 82; Gülensoy KBS belli: belli < bel ‘işaret, nişan’+gü+lüg, 2011: 131.
- bélük** Okluk, okların konduğu muhafaza, sadak
 b.-ümde 102a-2
“Şom altunlı bélügümde kayın talı benüm oğum.”
 bélük < YTS bilük [belik, belük, bilik]: ok ve yay kaburu, sadak, 2009: 45; Tietze EO. belik/bilük: ok kaburu, sadak, bellik ‘belde taşınan şey’; ortadaki çift /l/’nin tekleşmesi, TETTL, 2002: 310.
- belürt-** Belirtmek, açıklamak, göstermek (bk. belirtmek)

b.-meyen 102b-11

“Başduğın belürtmeyen yüce Tanrı...”

belirt- < Gülensoy KBS belirt-: açıklamak < bel+ür-t-, 2011: 130.

ben

Ben (bk. men, baña) 61a-8, 62a-9, 62b-6, 64b-4, 64b-4, 64b-5, 66b-2, 70a-9, 70b-1, 70b-5, 71a-1, 71b-1, 71b-2, 72b-4, 73a-5, 73b-2, 74b-9, 77b-10, 78a-10, 80b-3, 81a-4, 81b-2, 82a-6, 82a-7, 86a-6, 86a-6, 87b-10, 92a-9, 92a-11, 92a-11, 92a-12, 92a-12, 92a-12, 92b-4, 92b-4, 92b-9, 92b-11, 93b-10, 93b-11, 95b-10, 95b-10, 95b-11, 96a-6, 96a-7, 97b-9, 101a-6, 101b-12, 104a-6, 104b-8, 104b-13, 105a-2, 105a-9, 105b-4, 105b-5, 105b-7, 105b-11, 105b-13, 105b-13

baña 61a-1, 61a-13, 63a-4, 64b-2, 64b-2, 64b-3, 64b-4, 64b-4, 64b-6, 65a-7, 65a-10, 65b-3, 66b-1, 66b-5, 66b-6, 66b-7, 66b-8, 66b-9, 66b-11, 66b-12, 68a-9, 68a-10, 68b-2, 69a-6, 70b-12, 71b-1, 71b-2, 71b-3, 72b-7, 75b-5, 77a-4, 76b-11, 77b-9, 78a-7, 79a-10, 80b-1, 80b-1, 81a-1, 81a-11, 81b-6, 81b-11, 82b-2, 85a-13, 85b-1, 85b-2, 85b-2, 86b-5, 86b-7, 86b-10, 87a-12, 87a-12, 87b-12, 89b-8, 89b-9, 92a-9, 92a-13, 93a-11, 93b-3, 93b-4, 93b-7, 94a-11, 94b-11, 95b-3, 95b-7, 95b-8, 95b-9, 95b-10, 96a-5, 97a-11, 97b-3, 98a-11, 98a-12, 98a-12, 101a-7, 101b-13, 103a-9, 104a-12, 104b-1, 105b-6, 105b-6, 105b-7, 105b-9

b.-dağı 68a-6, 92b-4

b.-de 87b-1

b.-den 60b-11, 80a-2, 97b-3, 102a-3, 103b-4

b.-dendür 61a-1-2, 61b-1

b.-denmidür 61a-10

b.-em 71a-8, 80b-5, 81a-3, 81b-1

b.-i 60b-12, 61a.-8, 66b-2, 68a-3, 69a-8, 71a-2, 71b-10, 76a-11, 76a-13, 78b-2, 78b-11, 78b-13, 80a-3, 80b-12, 82a-4, 83a-8, 87b-5, 88b-6, 89a-5, 89a-7, 92b-9, 94a-11, 97a-5, 101a-7, 104a-4

b.-in 88a-5

b.-üm 60a-7, 60a-11, 63b-6, 64a-10, 64b-5, 64b-12, 66b-1, 66b-4, 66b-6, 66b-7, 66b-8, 66b-9, 66b-10, 68a-5, 68a-9, 68a-11, 68b-2, 69a-7, 69b-12, 69b-13, 70b-9, 71a-4, 71b-5, 72a-8, 72b-2, 72b-8, 73a-10, 75b-3, 76a-4,

76b-10, 77b-10, 79a-1, 79a-10, 80a-13, 80b-10, 81a-7, 82a-5, 82b-7, 83b-13, 86a-2, 86a-5, 86a-10, 87a-9, 88b-6, 89a-2, 91b-1, 93b-9, 94a-1, 94a-3, 94a-3, 94a-10, 96b-9, 97a-8, 97a-12, 97a-12, 97b-6, 98a-13, 98a-13, 98b-11, 99b-12, 101a-6, 102a-2, 102a-2, 104b-1, 106a-3

b.-ümçün 97a-11

b.-ümde 66b-13, 67a-1, 67a-2, 67a-3, 67a-4, 67a-5

b.-ümdür 81b-11

b.-ümiçün 66b-11, 97a-8

“*Ben varıcağ gelübeni beni karşıladılar.*”

ben < DLT ben: ben (Oğuz, Kıpçak ve Suvarlar dilinde), 2006: 83; DLT men: ben (Türklerce), 2006: 409; DLT min: ben (Uygur, Çağatay, Özbek Türkmen vs.), 2006: 412; Gülensoy KBS ben: birinci tekil şahıs zamiri, 2011: 131.

benir (< Fars. penîr) Peynir 78b-1

“*Benir gibi uyunanda yoğurtdan ne var?*”

beñze- Benzemek, iki kişi veya nesne arasında birbirini andıracak kadar ortak nitelikler bulunmak, andırmak

b.-r 58b-5, 61a-4, 76a-5, 76b-5, 76b-5, 76b-6, 76b-6, 83a-1, 88a-11, 97b-7, 104b-1

b.-rdi 102a-1

“*Ƙaza beñzer Ƙızum gelinüm ağ ƘıƘardı Ƙara geydi.*”

beñze- < DLT menğze-: benzemek, 2006: 412; Gülensoy KBS benze-: benzemek < beñze- (< beñiz ‘yüz rengi’+e-), < *meng(i)z+e-, 2006: 132.

beñzet- Benzetmek, bir şeyde başka şeye benzeyen yönler bulmak

b.-di 78b-7

“*Ağam Baryege beñzedürm, ozan seni.*”

beñzet- < DLT menğzet-: benzetmek, 2006: 412.

berâber (< Fars.) Beraber, birlikte, bir arada

b.-i 76b-7

“«*Başum berâberi,
Başuma iş geldi, yoldaş dèrem*»”

beri (bk. berü)

- 1.** Konuşanın önündeki iki uzaklıktan kendisine daha yakın olanı
 “«Baryik: Beri!» dëyüb herifün yayını aldı çekdi, kabzasından iki päre
 ètdi.”
- 2.** -den bu yana 69b-7
*“Babasına haber geldi kim «Bunca yıllardan beri gèden bāzīgānlar
 geldi-ler» dëyü.”*
- beri < DLT berü: beri, tarafına, 2006: 85; Gülensoy KBS beri: beri <
 *bërü ~ bè:rü, 2011: 133.
- berk** Sağlam 105b-10
“Egni berk demür tonum geyer idüm...”
- berk < DLT berk: muhafaza edilmiş, tahkim edilmiş, sağlam, 2006: 84;
 DLT bek: muhkem, kavi, pek, sağlam, sıkı, 2006: 79; Gülensoy KBS
 berk: katı sağlam, sert (~bek) < ET. berk, bek ‘güç, kuvvet, güçlü,
 kuvvetli, sık’, 2011: 133.
- berkit-** Sağlamlaştırmak
 b.-di 73a-13, 85a-6
“Dede kapuyı berkitdi.”
- berkit- < DLT berkit-: berkitmek, sağlamlaştırmak, 2006: 85; DLT bekit-
 : pekit-, sağlamlaştırmak, 2006: 80; DLT beküt-: pekitmek,
 sağlamlaştırmak, 2006: 81; Gülensoy KBS berki-(t-): sağlamlaştırmak,
 kökleştirmek = be(r)kü- < *be(r)k+i- ‘sağlamlaşmak, kuvvetlenmek’,
 2011: 133.
- berü** (bk. beri)
- 1.** Beri, konuşanın önündeki iki uzaklıktan kendisine daha yakın olanı
 (bk. beri) 64a-6, 65a-12, 78a-6, 85a-10, 88b-5, 92b-1, 93a-10, 93a-11,
 93b-5, 94a-10, 96b-8
“Berü gelgil, ağ südin emdügüm hātün anam!”
- 2.** -den bu yana (bk. beri) 74b-7, 100b-10
“Ol vaktndan berü on altı yaşına girmişdi.”
- beri < DLT berü: beri, tarafına, 2006: 85; Gülensoy KBS beri: beri <
 *bërü ~ bè:rü, 2011: 133.
- beslet-** Besleme işini başkasına yaptırmak

- b.-diler 61b-8
“Oğlanı tayalara vèrdiler, besletdiler.”
 beslet- < Gülensoy KBS besle-: gıda vermek; yedirmek; semirtmek <
 bes(i) ‘yem’+le-, 2011: 134.
- beş** Beş (bk. on beş, beş bin) 100a-4, 102a-6, 103b-7, 106a-8
 b.-in 85b-4, 85b-6
“Ağ alnuñda beş kelime du ‘ā kılduğ, kabül olsun!”
 beş < DLT bēş: sayıda beş, 2006: 86; Gülensoy KBS beş: sayıda beş =
 ET., OT. beş, biş < *bēş, 2011: 134.
- beş bin** Beş bin 99b-6
“Kāfir kaçdı, beş bin [kāfir] kılıçdan geçdi.”
- beşik** Beşik, bebekleri yatırmaya ve sallayarak uyutmaya yarayan, tahta veya demirden yapılmış sallanır bir tür küçük karyola
 b.-i 89a-7
 b.-inüñ 90a-3, 98b-7
 b.-lere 88a-12
*“Hasanıla Hüseynüñ beşigi ağaç,
 Beni sana aşmak isterler, götürme ağaç...”*
 beşik < DLT bēşik (beşik): beşik, 2006: 86; Gülensoy KBS beşik: beşik <
 *bēşik < *bēlçik (T. Tekin), 2011: 135.
- beşik** Beşik, bebekleri yatırmaya ve sallayarak uyutmaya yarayan, tahta veya demirden yapılmış sallanır bir tür küçük karyola
 b. kertme “bebeğin daha beşikteyken bir başka bebekle anası babası tarafından nişanlanması 68a-11
“Pay Bīcān eydür: «Kādir Tañrı baña kız vèreceğ olursa, begler siz tanığ oluñ, benüm kızum Bay Büre Begüñ oğlına beşik kertme olsun» dedi.”
 beşik < DLT bēşik (beşik): beşik, 2006: 86; Gülensoy KBS beşik: beşik <
 *bēşik < *bēlçik (T. Tekin), 2011: 135.
- beş yüz** Beş yüz 91a-9
“Beş yüz Oğuz yigidi şehīd oldı.”

- beyin** 1. Kafatasının içinde beyin zarları ile örtülü, iki yarım küre biçiminde sinir kütesinden oluşan, duyum ve bilinç merkezlerinin bulunduğu organ, ensefal, dimağ
b.-i 89a-7
b.-üm 79a-3
“*Ġāfil başuñ ağrısını beyni bilür.*”
2. Akıl, anlayış
b.-üñ 92b-8
“*Depece böyümiş-sin, daruca beynüñ yok.*”
- beyin < DLT minği: beyin, 2006: 413; Gülensoy KBS beyin: kafa tasının içindeki organ; muhakeme, usa vurma < ET. mēñi/*bēñi, bēyni ‘beyin, ilik’, 2011: 136.
- bez** Pamuk veya keten ipliğinden yapılan dokuma, çaput 59a-2
“*Eski pamuk bez olmaz, karı düşmen dost olmaz.*”
- bez < DLT böz: bez, 2006: 108; Gülensoy KBS bez: bez < ET., OT. bö:z, 2011: 136.
- beze** (< Fars.) Fakir, miskin 79b-9, 84a-6, 91b-8, 101a-5
“*Beze miskīn ümīdi, Tülü kuşuñ yavrısı, Türkistānuñ diregi, Amit şuyınuñ arşlanı!*”
- bezen-** Bezenmek, bezeme işine konu olmak, süslenmek
b.-en 63b-4
“*Kalın Oğuz kıızı gelini bezenen çağda, alar şabāh Dirse Hān yerinden örü durdı.*”
- bezen- < DLT bezen-: süslenmek, bezenmek, 2006: 86; DLT bezel-: bezenmek, nakışlanmak, 2006: 86; Gülensoy KBS bezen-: süslenmek < bedze-n- < *bed(i)z+e-n-, 2011: 138.
- Bīcān** (k. a.) Pay Bīcān 68a-10, 68a-13, 70b-2, 70b-6, 70b-13, 71a-7, 71b-4, 74a-2, 75b-12, 76a-1
“*Pay Bīcān kıızı Bānū Çiçek*”

- Kiçi düğünini etdi,
Ulu düğünine va 'de kodı."*
- bıçak** Bıçak, bir sap ve çelik bölümden oluşan kesici araç
b.-ına 62a-10
"Oğlan bıçağına el urdı, boğanuñ başını kesdi."
bıçak < DLT bıçgu: bıçkı, bıçak, 2006: 88; DLT bıçek: bıçak, 2006: 90;
Gülensoy KBS bıçak < *bıç- ~ bıç- + -(A)k, 2011: 139.
- bıñar** Pınar, çeşme 77b-1
b.-dan 77b-2
"Ol ağaç dibinde bıñar varıdı."
bıñar < DLT mınğar: pınar, su gözü (Oğuzca), 2006: 412; Gülensoy KBS
bınar, bunar (hlk.) ~ EAT bıñar < *bun 'yansıma: yerden kaynakayan suyun
çıkardığı ses'+ar: pınar, 2011: 141; Gülensoy KBS pınar: yerden
kaynayarak çıkan su = OT. bunar ~ mınğar < *buñ 'yansıma'+ar, 2011:
694.
- bırağ-** 1. Düşürmek
b.-dı 85b-4, 99b-6
"Kāfirüñ üç yüzini şapan taşıyıla yere bırağdı."
2. Koymak
b.-dı 85b-9
b.-dılar 65b-13
b.-mişlardı 96b-3
b.-ub 90b-6
*"Oğlana kara kepenek geydürmişidi, kapu [eşiği] üstine arkuru
bırağmışlardı."*
bırağ- < Gülensoy KBS birağ-: birağmak, koyuvermek < birağ-(a)k-, 2011:
142.
- bıyık** Bıyık, üst dudak üzerinde çıkan kıllar
b.-ı 90b-5
b.-ını 90a-3
b.-larından 90b-5
b.-ın 98b-8

“Bıyığı Kınlu[Bügdüz] Emen

Çapar yét-di.”

bıyık < DLT bıdhık: buyık, 2006: 89; Gülensoy KBS bıyık: bıyık < OT.
bıdhık (DLT) ~ Eski Kıpç. bıyık, 2011: 142.

bid‘āt

(< Ar.) Bid‘at, sonradan meydana çıkan şey 63a-2, 63a-10

*“Ala Tağdan haber aşa, hānlar hānı Bayındır Hāna haber vara: ‘Dirse
Hānuş oğlu şu aşıl yaramaz bid‘āt işler işlemiş’ deyeler.”*

bil

Bel (bk. bel)

b.-üñ 98b-3

“At üstinde eglenmeyüb yortan Kāzan,

Senüñ bilüñ ulmuş...”

bil < DLT bël: bel, 2006: 81; Gülensoy KBS bel: kalça ile karın arası <
bël, 2011: 127.

bil-

1. Bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak

b.-dikim 96a-13

b.-dimki 104b-9

b.-düm 101b-11

b.-101a-7

b.-dün 96b-9

b.-eydüm 105b-9

b.-eyim 82b-10, 104a-6, 104b-8

b.-eyin 65a-9, 79a-1, 96a-9

b.-gil 63b-2, 76a-2, 80b-10, 81a-6, 105b-7-8

b.-medi 66b-3

b.-mediler 88a-6

b.-medük 88a-7

b.-mez 102b-7

b.-mezdi 77a-10

b.-mezdüm 101a-7

b.-mezmisin 104a-4

b.-miş 71a-7

b.-sem 103a-7, 103a-8, 103a-9, 105b-11, 103a-7

b.-sün 60b-7, 61a-10, 97a-10, 104b-4

b.-ün 88b-2

b.-ür 59b-1, 59b-1, 59b-2, 59b-2, 59b-3, 59b-3, 59b-3, 59b-4, 59b-4, 59b-4, 59b-5

b.-ürdi 80b-6

b.-ürdün 81a-12

b.-ürmisin 88a-13, 105b-2

b.-ürmisiz 76a-3, 87b-13, 104b-13

b.-ürseñ 86b-10

b.-ürsin 104a-7

b.-ürsüz 71b-11

“Nereden bildün benüm tuşsağ olduğum?”

2. Tanımak, hatırlamak

b.-di 75a-11, 82a-9

b.-en 97b-7

b.-mediler 66a-12

b.-mesünler 88b-8

b.-ür 75a-2, 80b-4

“Ol kırk nāmerd Boğaç Hānı gördiler, bilmediler.”

3. -a / -e ekli fiillerle yeterlik bildiren birleşik fiiller oluşturur

b.-men 86a-4

b.-mez 58b-11, 59a-8, 97b-13

“Naşibinden artuğın, hānum, yeye bilmez.”

4. Kabul etmek, inkâr etmemek

b.-mezsem 105b-5, 105b-6, 105b-6, 105b-7

“Ben Kazanuñ ni ‘metin çok yemişem

Bilmezsem gözüme dursun.”

5. Sanmak, zannetmek

b.-ür 65b-9

b.-ürdi 65b-11, 100b-11

“Avlar, kuşlar oldu Dirse Hānuñ haberi yok oğlancuğını öldi bilür.”

- bil- < DLT bil-: bilmek, 2006: 90; Gülensoy KBS bil-: bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak < KT., Uyg., DLT, KB bil-, 2011: 144.
- bilan** Süslü ve işlemeli kılıç kemeri, belen 92a-11
*“Bilan geyen keşişün elin ben öperem,
 Kara gözlü kâfir kızların ben aluram,
 Ayruğ senün yüzüne ben gelmezem.”*
- bilan < YTS bilan, [belen]: süslü ve işlemeli kılıç kemeri, 2009: 44; Tietze belen (bağı): ihtiyarların soğuktan korunmak için bellerine bağladıkları yünden dokunmuş kuşak < belki *belek* ‘kundak’ kelimesinin varyantı, TETTL, 2002: 309.
- bildür-** Bildirmek, anlatmak, ifade etmek, söylemek
 b.-eyinmi 61a-12-13
 b.-medi 103a-10
“Cân tatlusını saña bildüreyinmi?”
- bildür- < DLT bildüz-: bildirmek, öğretmek (Oğuzca), 2006: 91; Gülensoy KBS bildir-: herhangi bir şeyi haber vermek = Uyg. biltiz- ~ OT. bildüz-, biltür- < bil-t(<d)ür-(~z-), 2011: 144.
- bile** Bile, ile, birlikte, beraber (bk. bilen) 87b-4, 87b-12, 96a-1, 96a-2, 96a-4, 96a-9, 101a-10, 101a-12, 101a-12, 101a-13, 101b-1, 101b-2, 101b-2, 103b-13, 104a-1, 104a-5, 104b-3, 105a-3, 105a-4
“Bağ bağ!Şimdiye değin Kazanun evi yağmalandukda heğ bile olurduk.”
- bile < DLT bile: ile, beraber, 2006: 91; Gülensoy KBS ile: bağlaç < ET. bile ~ birle < *bir ile; OT. bile ~ birle, 2011: 403.
- bilek** Elle kolun, ayakla bacağın birleştiği bölüm
 b.-inden 84a-11, 91b-13
 b.-ini 81b-6
 b.-ümden 86a-1
“Elini çıkardı, ağ bileğini şığadı.”
- bilek < DLT bilek: bilek, 2006: 91; Gülensoy KBS bilek: bilek = OT. bilek, 201: 145.
- bilen** Bilen, ile (bk. bile) 90a-7
“Hamid bilen Mardın Kal’esin yıkan,

- Çap-çak Melike kan kUSDuran,
Kara GÖne oğlı Kara Budak çapar yÛtdi,
«Çal kılıcuğ begüm Kazan, yÛtdüm!» dedi.»*
- bilgi** Öğrenme, araştırma veya gözlem yolu ile elde edilen gerçek, malumat, vukuf (bk. bili)
b.-si 67a-5
“...Benüimde içinde
‘aklı şaşmış, bilgisi yitmiş bir koca babam vardur,
komağum yok kırk nāmerde»”
bilgi < Gülensoy KBS bilgi: insan aklının erebileceği olgu, malumat < *bil-ig, 2011: 146.
- bili** Bilinç, şuur (bk. bilgi)
b.-si 87a-2
“Mere bilisi azmış, devleti düşmüş,
Kara kayđular başına üşmüş,
Ölmüşmidüğ yitmişmidüğ?”
bili < DLT bilig: akıl, us; hikmet; bilgi, 2006: 93; Gülensoy KBS bilgi: insan aklının erebileceği olgu, malumat < *bil-ig, 2011: 146.
- bilin-** Bilme işine konu olmak, anlaşılmak, öğrenilmek
b.-medi 74b-5
“On altı yıl geçdi, Bayregüğ ölüsi dirisi bilinmedi.”
bilin- < DLT bilin-: kendi işini bilmek; itiraf etmek; bilinmek, anlaşılma, 2006: 93; Gülensoy KBS bilin- < bil-in-, 2011: 147.
- biğ** Bin (sayı) (bk. beş biğ, yedi biğ, altmış biğ, on iki biğ, on altı biğ) 60a-12, 60b-2, 67b-9, 72b-5, 72b-5, 72b-6, 72b-7, 73a-1, 73a-2, 73a-2, 73a-3, 73a-6, 73a-6, 73a-7, 73a-7, 73a-7, 91b-11, 93b-2, 100a-8
b.-dağı 72b-6, 73a-3
“Biğ yerde ipek kālīçesi döşenmişidi.”
biğ < DLT miđđ: sayıda bin, 2006: 412; Gülensoy KBS bin: sayıda bin, 1000 = ET. miđđ ~ miđđ, 2011: 147.
- bin-** 1. Yüksek bir şeyin veya bir hayvanın üstüne çıkıp ayaklarını sallandırarak oturmak

b.-di 70a-11, 71b-13, 72a-9, 72a-11, 76b-9, 82a-10, 84b-5, 84b-5, 84b-9, 86a-7, 92b-13, 93a-5, 93a-9, 93a-9, 98a-9

b.-digüm 81a-3

b.-dügüm 80b-7

b.-dünj 64a-9, 95a-7, 95a-8

b.-e bil- 59a-8

b.-em 71b-12

b.-en 75a-12, 98b-1

b.-enler 95b-6

b.-er 96b-5

b.- erim 78a-1

b.-eridüm 105b-9

b.-ince 59a-8

b.-medümmi 82a-4

b.-meyince 59a-3

b.-mese 59a-9

b.-miş 87a-4

b.-mişem 105b-6

b.-mişüz 85a-9

b.-sün 69a-8, 83a-8

b.-üb 65b-9, 66a-9, 87b-5, 104a-7

b.-übeni 80b-7, 81a-4

“Dedem Korkut toklu başlu dorı ayğıra bindi dağı kaçdı.”

2. Çıkmak

b.-diler 70a-10

“«Bu ad bu yigide mübârek olsun» deyüb bu şen[l]igile heḫ Oğuz begleri ava bindiler.”

bin- < DLT mün-: binmek, 2006: 416; Gülensoy KBS bin-: yüksek bir şeyin veya bir hayvanın üstüne çıkıp ayaklarını sallandırarak oturmak < ET. min- ~ mün-, 2011: 147.

biḫ başı

Orduda rütbesi yüzbaşı ile yarbay arasında bulunan ve asıl görevi tabur komutanlığı olan subay 99a-11

- “Anuñ ardınca biñ başı Dügür yètdi...”*
- bindir-** Bindirmek, bir kimseyi bir şeyin üzerine çıkartmak, oturtmak veya içine yerleştirmek, binmesini sağlamak
b.-diler 65b-7
“Ata bindirdiler, alubanı orduya getürdiler.”
bindir- < DLT mündür-: bindirmek, 2006: 416.
- binid** Binit, binilecek taşıt veya hayvan (bk. binit) 62b-1
*“Dirse Hân,
Boynı uzun bedevî at vèrgil bu oğlana,
binid olsun, hünerlidir.”*
binid < Gülensoy KBS binit (hlk.): binek atı < bin-i/(e)t ~ minit ‘binek hayvanı’, 2011: 148.
- binit** Binit, binilecek taşıt veya hayvan (bk. binid) 77b-8, 82b-5
b.-i 77b-13
b.-im 66b-13
b.iñ 66b-4
*“Tavla tavla atları
şorar olsam binit kimüñ?”*
binit < Gülensoy KBS binit (hlk.): binek atı < bin-i/(e)t ~ minit ‘binek hayvanı’, 2011: 148.
- binmek** Binmek, yüksek bir şeyin veya bir hayvanın üstüne çıkıp ayaklarını sallandırarak oturmak 71b-2
“Baba baña bir kız alı vèr kim ben yèrümnden durmadın ol[-]durmak gerek, şehbâz atınuñ bêline binmek gerek...”
- bir** 1. Herhangi bir varlığı belirsiz olarak gösteren (sayı)
58b-3, 58b-7, 58b-10, 59b-9, 60a-7, 60a-9, 60b-3, 60b-4, 60b-4, 60b-4, 60b-8, 61a-5, 61a-5, 61a-5, 61b-6, 61b-7, 61b-9, 62a-6, 62a-8, 62a-12, 62b-10, 62b-12, 63a-6, 64b-11, 66a-11, 68a-4, 68a-12, 68b-6, 68b-7, 69a-1, 69a-9, 70a-12, 70a-12, 71b-1, 73a-10, 73a-11, 73b-9, 73b-12, 73b-13, 74b-6, 74b-7, 75a-9, 75a-10, 77a-8, 82a-10, 84a-6, 85b-9, 87b-5, 88a-2, 91b-8, 93a-6, 94a-12, 98a-5, 100a-9, 100a-13, 100b-12, 101a-13, 101b-1, 101b-9, 102a-8, 102b-9

b. kaç “çok olmayan, az sayıda, az” 63b-5, 74b-10, 77a-7, 93a-3, 93b-7, 104a-7

b. kaçı “az sayıda olanı” 63b-9

b. kaçına “az sayıda olan kimse veya şeye” 83b-9

b.-süri “çok sayıda, pek çok” 70a-12

b. türlü “hiçbir biçimde, hiçbir yolla” 63b-2

“Bir gün gene toy edüb atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç kurdurmışdı.”

2. Bir, tek, bu sayı kadar olan 59b-12, 60b-2, 61a-10, 61b-6, 61b-8, 61b-10, 61b-10, 64a-10, 64b-1, 64b-2, 64b-3, 64b-3, 67a-5, 68a-7, 68a-9, 68a-9, 68a-10, 68a-13, 68a-13, 68b-2, 68b-4, 68b-4, 68b-5, 68b-5, 68b-13, 68b-13, 69b-2, 70a-4, 70a-12, 70a-13, 70b-4, 71a-8, 71b-6, 71b-12, 71b-12, 73b-1, 73b-10, 74b-10, 76a-10, 76a-11, 76b-1, 76b-2, 77a-3, 77a-6, 77a-10, 77b-1, 78a-5, 78a-6, 78a-6, 78a-10, 79a-2, 79a-3, 79b-5, 80b-4, 80b-13, 82a-4, 82a-9, 83a-8, 85a-1, 85b-8, 86a-6, 87a-10, 87b-2, 88b-8, 89a-1, 89a-13, 94b-11, 95a-8, 95b-4, 95b-6, 95b-7, 95b-8, 95b-9, 95b-9, 96a-4, 97a-8, 97a-8, 98a-5, 99b-1, 100a-10, 100b-1, 100b-5, 100b-8, 100b-10, 101b-9, 102b-4, 103a-1, 103b-9, 104a-3

kırk bir 88a-6, 88b-1

b. b. “tek tek” 60b-7, 90b-8, 98b-6

birbirine “karşılıklı olarak biri ötekini, öteki de onu” 60a-5, 71a-6

bir biriyile “karşılıklı olarak biri ötekini, öteki de onu” 67a-9

b.-er 83b-10, 91b-13

b.-i 82a-9, 93b-9

biribirin “karşılıklı olarak biri ötekini, öteki de onu” 67a-8

biribirine “karşılıklı olarak biri ötekini, öteki de onu” 91a-10, 100b-13

b.-idür 59a-5

b.-in 71b-13, 71b-13, 76b-12

b.-ine 60a-1, 88a-6

b.-ini 60a-12

b.-inüñ 92a-1

b.-isi 59b-7, 59b-7, 59b-8, 59b-8, 66a-1, 75a-9, 85a-1

b.-isini 71b-12, 71b-13

“Meger, hānum, Bayındır Hānuḡ bir boğası ve bir buğrası varıdı.”

3. Kez, defa 61b-11, 61b-11, 65b-5, 82a-6,

b. daḡı “bir daha, yeniden” 65b-5, 69a-12, 69a-13, 72b-8

“Bir yazın, bir güzün bu boğayıla buğrayı şavaşdururlar idi.”

4. Aynı, farklı olmayan, tek bir 66a-13, 73a-11, 83b-1, 85a-12, 85b-6, 90b-12, 96b-12

“İtümile bir yalağdan yuyundum içen azğun kâfir,

Altuḡdağı alaca atuḡ ne ögersin?”

5. Bazı sözcüklerle kullanıldığında birlikte, toplu, beraber anlamı katar

b. arada “toplu bir durumda, birlikte, toplu olarak” 67a-10, 78a-12

b. araya gel- “toplanmak” 65b-10

“Hān kıızı karşu gelüb Dirse Hān ile oğlını bir arada gördi.”

bir < DLT bir: bir, 2006: 94; Gülensoy KBS bir: bir = ET., OT., bir < *bi:r (T. Tekin), 2011: 148.

bire

Pireler takımından, insanın ve bazı hayvanların kanını emerek yaşayan, iyi sızradığı için kolay yakalanamayan, küçük, asalak böcek (bk. büre)

b.-ler 73b-5

“Delü Karçar daşra kaçdı, çırçıplağ bireler üşmiş, gün şovuk Dede eydür: «Mere Delü, şuya vur kırtul!» dedi.”

bire < DLT bürge: pire, 2006: 125; Gülensoy KBS pire: pire < ET., OT. bürge, 2011: 697.

birlik

Tek, bir olma durumu, vahdaniyet, Tanrının birliği

b.-ine 66b-1, 72b-1, 89a-5, 96b-7

b.-üçe 102b-12

“Tanrınıḡ birliğine yokdur gümān.”

birlik < Gülensoy KBS birlik: bir ve tek olma; toplanmış, anlaşma; uyuşmuş; askerî birlik < bi:r+lik, 2011: 149.

bişir-

Pişirmek, bir besin maddesini gerektiği kadar ısıda tutarak yenebilecek veya içilebilecek bir duruma getirmek, pişirmek (bk. bişür-)

b.-en 80a-3

b.-irdüm 87b-2

“Bir kuzu bişirdüm.”

bişir- < DLT pışur-: pişirmek, 2006: 474, Gülensoy KBS pişir-: pişirmek, olgunlaştırmak = ET. bışır- ~ pışır-, < bış- / biş- / pış-, 2011: 698.

bişür-

Piştirmek, bir besin maddesini gerektiği kadar ısıda tutarak yenebilecek veya içilebilecek bir duruma getirmek, piştirmek (bk. bişir-)

b.-ürürin

“«Bu ağacıla ben saña yemek bişürürin» dedi.”

bişür < DLT pışur-: pişirmek, 2006: 474, Gülensoy KBS pişir-: pişirmek, olgunlaştırmak = ET. bışır- ~ pışır-, < bış- / biş- / pış-, 2011: 698.

bit-

1. Bitki, tüy, saç vb. şeyler çıkıp yetişmek

b.-er 65a-8

b.-eriken 65a-8

b.-ince 59a-10

b.-mese 59a-10

b.-mez 65a-8, 89b-2, 89b-11, 97b-11

“At yemeyen acı otlar

Bitince bitmese yég.”

2. Olmak, oluşmak

b.-mesün 60a-2, 60a-8

b.-sün 59b-10

“Anuñ gibirinñ bebekleri bitmesün ocağuna ancılayın ‘avrat gelmesün.’”

bit- < DLT büt-: bitmek –neşvü nema-; yaratılmak, doğmak, 2006: 126; Gülensoy KBS bit-: (bitki, saç, tüy gibi şeyler için) çıkıp yetişmek < KT., Uyg., DLT büt- ~ püt-, 2011: 151.

bit-

Bitmek, tükenmek

b.-mesün 73a-1

“Yarımasun yarçımasun Delü Karçar eyle māl istediki hêç bitmesün.”

bit- < DLT büt-: ses kısılmak, alçalmak; borcu veya alacağı gerçekleşmek; yara kapanmak; sona ermek, yok olmak; bir şeye inanmak, ikrar etmek, 2006: 126; Gülensoy KBS bit-: tükenmek, son bulmak < ET., OT. büt-, EAT bit-, 2011: 151.

bī-tekellüf

(< Fars. + tekellüf Ar.) Külfetsiz, sıkıntısız, rahat olarak 80a-13

“Mere kavat ođlı kavat, saña dūşermi bī-tekellūf benüm üzerime gelesin? dēdi.”

biterli

Yerden biten şeyler, nebatlar, bitkiler

b.-de 65a-13

“Biterlide otlarınun ğünāhu yokdur...”

biterli < YTS biterli: bitki yetişen yer, bitkili yer, 2009: 48.

bī-tevaqquf

(< Fars.+ tevaqquf Ar.) Durmadan 99a-13

“Bī-tevaqquf kāfire at şaldılar, kılıç urdılar.”

biz

Biz 60a-10, 60b-7, 60b-13, 61a-9, 63a-4, 63a-12, 73b-12, 75a-1, 85a-1, 85a-9, 85a-9, 85a-8, 85a-9, 85a-9, 85a-9, 85a-10, 89b-10, 93b-1, 104b-4, 105a-4, 1056a-6

b.-den 69b-2, 105a-7-8

b.-e 61a-10, 61b-6, 62b-8, 69a-11, 70b-3, 70b-4, 78b-11, 81a-9, 81a-10, 85a-11, 93b-1, 97b-13, 105a-9

b.-i 65b-11, 105a-8, 105b-1, 106a-4

b.-üm 62b-9, 63a-5, 63a-13, 69b-2, 63a-4, 69b-13, 77a-9, 77a-10

b.-ümle 73b-3, 104a-5

“«Senün oğluğ bizüm sözümüz almaz, bizüm sözümüzle bunda gelmez» dēdiler.”

biz < DLT biz: biz, 2006: 97; Gülensoy KBS biz: biz, ben’in çokluk biçimi = OT. biz < bi:+z ‘çoklık bildiren ek’, 2011: 153.

bī-zevāl

(< Fars.+ zevāl Ar.) Sonu olmayan, ebedî 102b-6

“Yaradan Allāha şıgındı, bī-zevāl ma’būdı öğdi, görelüm hānum, nece öğdi...”

bi-zni-llāh

(< Ar.) Allah’ın izniyle 65a-2

“Oğlan anda yıkıldığda boz atlu yeşil tonlu Hızır İlyās oğlana bi-zni-llāh yetişdiler.”

boğa

Boğa, damızlık erkek sığır 61b-10, 62a-3, 62a-5, 62a-7, 62a-10, 79b-2, 90a-3, 98b-7

b.-nun 62a-4, 62a-5, 62a-7, 62a-9, 62a-11

b.-sı 61b-10

b.-yı 61b-12, 61b-13, 62a-2, 62a-7

b.-yıla 61b-11, 62a-6, 62b-5

“Ol boğa katı taşa ursa un éderdi.”

boğa < DLT bogra: her hayvanın aygırı; boğa; deve aygırı, pohur, 2006: 100; DLT boka: boğa, 2006: 101; Gülensoy KBS boğa < *būka: boğa, 2011: 154.

Boğacık

(k. a.) Boğacık Melik 91a-7, 99b-4

“Şol tarafta Boğacık Melike Kara Budak karşı geldi, şancubanı yere şaldı.”

Boğaç

(k. a.) Boğaç Han, Boğaç Beg 60a-13, 66a-8, 66a-12, 66a-12, 66b-12, 67a-7, 62b-6

“Senüñ oğluñ adı Boğaç Hān olsun.”

boğaz

Boğaz, boynun ön bölümü ve bu bölümü oluşturan organlar, imik, kursak b.-ına 73b-6

b.-ları 91b-13

b.-undan 6a-11

“Delü cān kayusıyla buzlu şuya boğazına dağ batdı.”

boğaz < DLT bogaz: boğaz, 2006: 99; DLT bog(uz): boğaz, 2006: 101; Gülensoy KBS boğaz: Uyg. boğuz ~ OT. boğaz ~ boğ(u)z < *boğ-(u)z < *buğ-ur = Çuv. pır < *bogur, 2011: 156.

boğaz

Gebe hayvan, hayvanın gebeliği 81a-3

“And içeyim bu gez boğaz kışrağa bindüğüm yok,

Binübeni karavata varduğum yok.”

boğaz < Gülensoy KBS boğaz = Tü. boğaz ‘gebe, hâmile’, Moğ. bogos, boyi- ‘çocuk doğurmak’, 2011: 156.

Boğazca

(k. a.) Boğazca Fatmacık, Boğazca Fatima 80b-13, 81a-5, 81a-7

“Senüñ aduñ kırk oynaşlu Boğazca Fāţmacık degilmidür?”

boğazla-

Boğazlamak, hayvan veya insanı boğazından keserek öldürmek

b.-dı 95a-1

b.-yub 97a-10

“Atdan ayğır, deveden buğra, koyundan çoç boğazladı.”

boğazla- < YTS boğuzlamak: boğazlamak, 2009: 48; Tietze boğazla-: boğazından keserek, kısarak öldürmek < ET. boğuzla- a.m. Clauson 1972 s. 322, boğaz+la- ‘isim-sıfat’tan fiil yapan ek’, TETTL, 2002: 365.

boğma

Boğmaca

b.-lar 81a-7

*“Buyı buyı! Boğmalar çıkar delü ozan,
Gelüb datlucağ şöhetimüz bozan...”*

boğma < Tietze boğma: boğaz ağrısı, anjin < boğ+-ma eki, TETTL, 2002: 365.

boğul-

Boğulmak, bir şeyin oluşması engellenmek

b.-madın 77a-5

“Ozan eydür: «Avāzum boğulmadın çopuzum kırılmadın bir atdur elime girdi. Êlteyim, şaklayayım» dedi.”

boğul- < DLT boğ-: boğmak, 2006: 98; Gülensoy KBS boğ-: boğmak = ET., Uyg., OT. bog-, 2011: 154.

bol

Nicelik bakımından olağandan veya alışıldandan çok, kıt karşıtı 79b-9, 87a-5, 101a-5

*“Bol hazîneñ kâfir almış,
Düne gün buradan geçdi.”*

bol < Gülensoy KBS bol: kıt’ın aksi; geniş < *böl, 2011: 159.

bolat

(< Fars. pülād) Polat, çelik 66a-8

“Oğlan anasının sözünü kabül edüb kalkubanı Boğaç Beg yerinden örü durdı, kara bolat uz kılıcın beline kuşandı, ağ tozluca katı yayın eline aldı, altın cıdasını kolına aldı.”

bolayki

Ola ki, ihtimal ki 103a-5

“Kâfirler bu hâli gördi, «Bolayki kavğa başılaydı» deyü dutsağ olan Kazılığ [Kocayı] koyu vërdiler.”

bolayki < Gülensoy KBS ola ki: olsa ki < Çağ. bolay ki (< Fars. ki), EAT balay ki, 2011: 620.

borç

Borç, geri verilmek üzere alınan veya ödenmesi gerekli para veya başka bir şey

b.-ından 61b-5

b.-luyı 61b-5

“Borçluyı borcından kırtar

Depe gibi et yığgıl,

Göl gibi kıımız şağdur.”

borç < Gülensoy KBS borç: ödünç verilen veya alınan para < *börç (T. Tekin), 2011: 161.

borı

Çalgı olarak kullanılan boru, borazan

b.-lar 83a-13, 90b-12, 94a-9

“Naqāralar çalındı, borılar ötdi.”

borı < DLT borguy: üflenerek öttürülen boru, 2006: 103; Gülensoy KBS boru: içi boş, uçları açık, uzun ve dar silindir = OT. borguy < *bo ‘yansıma’+r+gu(y), 2011: 162.

Borlı

(k. a.) Borlı Hatun, Uzun Boylı Borlı Hatun, Boyı Uzun Borlı Hatun 80a-12, 80b-1, 81a-12, 84b-10, 85a-9, 87a-3, 87a-6, 88a-1, 88a-2, 88a-3, 88a-9, 88b-10, 89b-7, 94b-13, 95a-4, 98a-8, 98a-10, 98a-13, 99b-5, 99b-7

“Hān kıızı Borlı Hātūn eşitdikim Każan geli yörür.”

boşan-

Boşanmak, boşalmak, bol bol akmak

b.-dı 100b-7

“Ağzından burnından kıan boşandı.”

boşan- < DLT boşun-: boşalmak, 2006: 104; DLT boşgun-: boş kalmak, boş olmak, işten yorulmak, 2006: 104; Gülensoy KBS boşan-: kendini bir yerden kurtarmak = OT. boşun-< *bōş+u-n-, 2011: 162.

boy

Uzunluk, boy

b.-ı 78b-6

B.-ı (B. Uzun Borlı Hātūn) 84b-9, 85a-9, 88a-1, 88a-9, 88b-10, 99b-5

b.-ına 78b-6

B.-lı (Uzun B. Borlı Hātūn) 81a-12, 87a-3

B.-lu (Uzun B. Borlı Hātūn) 87a-6

b.-lum 61a-3

b.-uñ 102b-10

“Senüñ boyuñ kıadduñ yok.”

- boy < DLT bod: boy, 2006: 98; DLT bodh: boy, kamet, 2006: 98; DLT boy: boy, ulus; kavim, kabile, aşiret, hısım, 2006: 105; Gülensoy KBS boy: uzunluk = boy < *boð, 2011: 163.
- boy** Ortak bir atadan türediklerine inanılan toplumsal ve ekonomik ilişkilerinde anaerkil, ataerkil anlayışı uygulayan geleneksel topluluk, kabile, klan
b.-ın 99a-10
b.-ına 60b-9, 62b-12, 63b-5, 66a-9, 93a-1, 93a-1, 94a-2, 105b-1
b.-ından 58b-2
b.-uğa 63b-1
“Anuğ ardınca yigirmi dört boyun oğşadı Dundar yetdi.”
boy < DLT bod: boy, 2006: 98; DLT bodh: boy, kamet, 2006: 98; DLT boy: boy, ulus; kavim, kabile, aşiret, hısım, 2006: 105; Gülensoy KBS boy: kavim, boy = OT. boy < *bod < *bo-d, 2011: 163.
- boy** Destan 67a-12, 83b-12, 91a-13
“Dedem Korkut şoy şoyladı, boy boyladı, kopuz çaldı, şazılık eyledi.”
boy < Gülensoy KBS boy: halk destanının bölümü < boy, 2011: 163.
- boyla-** Destan söylemek, hikâye anlatmak
b.-dı 67a-12, 83b-12, 91a-13
“Dedem Korkut boy boyladı, şoy şoyladı, bu Oğuznâmeyi söyledi...”
boyla- < Tietze boy boyla-: destan söylemek, TETTL, 2002: 375.
- boynuz** Bazı hayvanların başında bulunan, tırnaksı bir maddeden, uzun, kıvrık veya çatallı korunma organı
b.-ı 78b-12
b.-ın 61b-11
“Boynuzı burma koçlarımız aldığı yok.”
boynuz < DLT müngüz: boynuz, 2006: 417; Gülensoy KBS boynuz = ET. müngüz ~ mingiz ~ müyüz < münjüz ~ Çağ. bünjüz, mügüz; [<*müDür] (Räsänen), 2011: 164.
- boyun** Gövdenin başla omuz arasında kalan bölgesi, boyun
b.-cuğın 97a-7
b.-ı 62b-1, 66b-4, 66b-13, 84b-11, 87a-7, 94b-7, 95a-8

b.-ıma 92a-10, 96b-9,

b.-ın 67a-8, 90b-8, 103a-4

b.-ına 65b-12, 65b-13, 66a-5, 79a-3, 84b-10, 94b-6, 97a-6

b.-ında 87a-5, 97b-10

“Kıl urganı ağ boynuna dağdılar.”

boyun < DLT boyun: boyun, tutamak, 2006: 105; DLT boyun: boyun, 2006: 105; Gülensoy KBS boyun: gövdenin başla omuz arasındaki kalan bölgesi = OT. boyun ~ boyun ~ böyn+ı, böyn+ın < *böyun, 2011: 164.

boz

Kül rengi, gri 65a-1, 65b-3, 67b-3, 67b-7, 68b-4, 69a-12, 70a-10, 76b-3, 76b-3, 76b-4, 82a-4, 86b-7, 91b-4, 100a-2, 101b-6

B. (B. Oğlan) 69a-9, 69b-6

B. (B. Atlu Baryek) 74a-3

B. (B. Aygırlı Baryek, B. Aygırlı Baryek) 70a-8, 90a-12, 99a-5

“Boz atlu Hızır İlyās başa geldi.”

boz < DLT boz: boz renk, 2006: 106; Gülensoy KBS boz: boz renk = ET., OT. boz < *böz, 2011: 165.

boz-

Bir yerin, bir şeyin düzenini karıştırmak, dağıtmk

b.-an 81a-8

b.-ma 86a-5

“Gelüb datlucağ şöhetimiz bozan,

Olanca ‘aybumuzı başımuza kaçan,

Eller içinde yüzümüz şuyın döküb ‘ırzımız yıkan!’”

boz- < DLT boz-: bozmak, yıkmak, 2006: 106; Gülensoy KBS boz-= ET. (Orh., Uyg.) buz- ~ OT. boz- (DLT boz-), (KB buz-) < *buz- [<*bur-], 2011: 166.

bozla-

Bağıra bağıra ağlamak, feryat etmek, çığlık koparmak

b.-dı 96b-1

b.-rsın 68a-2, 77b-4, 77b-6, 88b-12

b.-yayınmı 96a-1, 96a-2, 96a-4

b.-yub 96a-1

“Torumcuğum aldırmaşam, bozlayayınmı?”

- bozla- < DLT bozla-: ses vermek, bağırarak; bozlamak, 2006: 106; Gülensoy KBS bozla- = OT. bozla- < *boz(u)+la-, 2011: 167.
- bozlaş-** Bağırıp ağlaşmak
b.-dılar 83a-2
“«Gözlerimiz aydını oğul!» deyüb ağlaşdılar, bozlaşdılar, Qādir Allāha şükürler eylediler.”
- bozlat-** Ağlatmak, feryat ettirmek, bağirtmek
b.-dılar 94b-7, 104a-13
b.-duşmı 95a-12
“Ağ etinden kan çıkınca dögdiler, «Baba!» deyü ağlatdılar, «Ana!» deyü bozlatdılar.”
bozlat- < DLT bozlat-: böğürtmek, 2006: 106.
- Boz Oğ** Boz Ok, Oğuzların Boz Ok kolu, Taş (Dış) Oğuz 104b-2
“Aruz: Mere Kılbaş, olvaqt kim Üç [Oğ] Boz Oğ yığnaç olurdu, Kazan andanşoñra evin yağmaladurdu.”
- bögrüş-** Böğrüşmek, bağıra bağıra ağlaşmak
b.-diler 74a-13
“«Vāy begüm kardaş! Murādına, maqşūdına erişmeyen yalnız karındaş!» deyüb ağlaşdılar bögrüşdiler.”
bögrüş- < DLT münğreş-: böğrüşmek, gürültü etmek, 2006: 417; DLT manğraş-: bağrıışmak, 2006: 407; Gülensoy KBS bögrüş-: karşılıklı böğürmek < *bö: ‘yansıma’+gür-üş-, 2011: 171.
- bögür** Böğür, göğüs 59b-12
Elin bögrine urur, eydür: «Bu harāb olası ere varaldan karnım toyub yüzüm gülmedi, ayağum başmaq, burnum yaşmaq görmedi. Nolaydı bu er öleydi, birine dahı varaydum, umarımdan yahşı umar olaydı.”
bögür < DLT bögür: böğrek, böbrek, 2006: 107; Gülensoy KBS bögür: böbrek = ET. bögür ~ OT. bögür (DLT); bögür (KB) < *bö(/ü)g+ür, 2011: 172.
- bögür-** Böğürmek, bağıra bağıra ağlamak
b. b. ağla- 67b-13, 76a-6
b.-di 74a-8-9

“«Oğul! Oğul!» deyüb böğürdi zārılıq kıldı.”

bögür- < DLT münğre-: böğürmek, 2006: 417; DLT manğra-: bağırmaq, 2006: 407; Gülensoy KBS böğür-: (davar) bağırmaq < *bö: ‘yansıma’+kür-, 2011: 172.

bögürt-

Bögürtmek, bağirtmək

b.-en 90a-5-6, 98b-10, 101a-9

b.-ibeni 91a-4

b.-übeni 99b-3

“Bögürdibeni atdan yère şaldı.”

bögürt- < Gülensoy KBS böğürt-: böğürtmek < *bö:+kür-t-, 2011: 172.

bölük

Bölük, bir bütünden ayrılmış olan parça, kısım 62b-10, 93a-5, 93a-6

“Vardı bu kırk yigit iki bölük .”

bölük < DLT bölük: bölük, 2006: 107; Gülensoy KBS bölük: bölük < *bö:l-ük, 2011: 173.

börk

Börk, genellikle hayvan postundan yapılan başlık

b.-lü 93a-8

b.-ümce 85b-1

“Başumdağı borkümce gelmez başa.”

börk < DLT bork: başlık, külâh, bork, 2006: 108; Gülensoy KBS bork: genellikle hayvan postundan yapılan başlık = OT. bork (DLT), 2011: 173.

böyle, böylê

Böyle, bu şekilde, bu biçimde 61a-13, 63a-3, 63a-3, 63a-5, 63a-10, 63a-11, 63b-2, 64b-7, 65a-11, 65b-4, 65b-11, 67b-13, 68a-6, 69b-1, 69b-11, 71a-10, 72a-7, 73b-2, 74b-8, 76a-6, 76a-12, 80a-1, 86a-5, 87a-7, 89a-3, 93b-4, 105b-11

“Böyle deyicek kırk yigit böğür böğür ağlaşdılar.”

böyle < Gülensoy KBS böyle: bunun gibi < bu+il-e, 2011: 174.

böyü-

1. Organizmanın bütününde veya bu bütünün bir bölümünde, boyutlar artmak, irileşmek, eskisinden büyük duruma gelmek

“Begüm baba, devece böyümüş-sin,
köşekçe ‘akluş yok.’”

2. Büyülemek, yaşı artmak, yaşlanmak

b.-r 61b-9

b.-yende 58b-13

b.-yince 68b-2-3

“Böyüyende Şalur gèder seni, gördüm dèmez.”

böyü- < DLT bedü-: büyümek, 2006: 77; Gülensoy KBS büyü-: büyümek < OT. bedü- [< *beḏü-], 2011: 197.

böyük

1. Boyutları benzerlerinden daha büyük olan, küçük karşıtı 77b-1, 85b-8, 86b-3, 86b-3, 91b-12, 95b-10

“Kāfir leşinden bir böyük depe yıgdi.”

2. Niceliği çok olan 64b-4, 95b-10

“Ağır hazīne, böyük leşker ben alayın...”

3. Çok, önemli derecede 85a-2-3

“ Kāfir eydür: «Kapulu Kara Dervend ağzında Kazanuş on biş koyunu var. Şol koyu[nı]dahı alsaq, Kazana böyük hayf olurdu» dedi.”

böyük < DLT bedük: büyük, 2006: 77; DLT bedhük: büyük, 2006: 78; Gülensoy KBS büyük: büyük < OT. bedük ~ beḏük [< *beḏü-k > büyü-k], 2011: 197.

bu

1. *şf.* Yerde, zamanda veya söz zincirinde en yakın olanı gösteren bir söz 58b-4, 59a-11, 59b-13, 60a-1, 60a-4, 60a-4, 60a-6, 60a-10, 61a-1, 61b-11, 62a-12, 62b-1, 62b-2, 62b-2, 62b-3, 62b-4, 62b-4, 62b-5, 62b-8, 62b-9, 62b-10, 65a-2, 65a-10, 65b-2, 65b-2, 65b-3, 66a-1, 67a-12, 67a-12, 69b-2, 70a-1, 70a-4, 70a-10, 70a-10, 70a-10, 70a-13, 70a-13, 70b-2, 70b-3, 70b-6, 70b-6, 70b-8, 70b-8, 71a-2, 71b-9, 72a-4, 72b-7, 73b-10, 75a-1, 75a-2, 76a-2, 77a-8, 78b-13, 78b-13, 81a-12, 81b-2, 82b-3, 83b-8, 83b-12, 84b-12, 85b-7, 85b-10, 86a-2, 86a-2, 86a-13, 86b-2, 87a-13, 87b-7, 87b-9, 87b-10, 88a-2, 91a-13, 91b-6, 92a-6, 92b-8, 92b-11, 93a-7, 94a-9, 94b-8, 96a-5, 96b-4, 99b-11, 100a-5, 101a-2, 102a-7, 103a-5, 103b-3, 104a-3, 105a-12, 105b-3, 105b-9, 105b-11, 105b-12, 106a-4, 106a-9

b. gez 69a-6, 81a-3

b. gün 71a-11, 73b-12, 86a-6, 93b-5, 93b-6, 93b-7

b. günki 80a-4

- b. günümde 98a-12
- b. katla 62a-5
- b. maħalda 69a-9, 82b-8, 90a-2, 92b-8, 98b-6
- b. tarafda 85b-11, 90a-1
- b. yaņa “beri yana, öte yana” 84b-6
- b. yaņada 82b-7, 87b-13, 98b-5
- b. yaņadan 68b-9

“Yalan söz bu dünyāda

Olinca olmasa yēg.”

2. zm. En yakında bulunan bir varlığı veya biraz önce anılan bir şeyi işaret yolu ile belirtmek için kullanılan bir söz 69b-12, 69b-13, 70b-9, 74b-11

- b. arada “bura” 93b-12, 97b-9
- b. aradan “bura” 102a-8
- b. aralarda “bura” 72a-4
- b. araya “bura” 72a-3
- b.-dur 68a-5, 80b-3, 92b-6
- b.-mı 87a-11
- b.-mıdur 68a-4
- b.-ņa 58b-5, 74b-10
- b.-nca “epey, çok” 69b-7
- b.-nda “burada” 63a-5, 69b-4, 76b-3, 87b-7, 98b-5, 100b-13
- b.-ndan “buradan” 76a-13, 77a-11, 78a-11, 87a-1, 96a-1, 96a-2, 96a-3
- b.-nı 65b-10, 66a-2, 66a-13, 68a-13, 74a-2, 74b-3, 78b-6, 79b-6, 80a-12, 80b-6, 83a-3, 85b-2, 88a-9, 89b-11, 102a-10, 103b-13
- b.-nlar 65b-13, 68b-5, 69b-11, 74a-4, 98b-5
- b.-ņlar 104b-4
- b.-nlara 69a-8, 102a-10
- b.-nları 67b-12, 68b-11, 69a-13, 73a-3, 75b-5, 102a-9
- b.-nlarıņ 63b-7, 73b-13, 79a-6
- b.-nuņ 60a-7, 62a-9, 68a-12, 70a-8, 73b-2, 73b-7, 80a-4, 90a-5, 90a-7, 90a-11

b.-nuᅡgibi “bu gibi, böyle” 60a-8, 71b-3, 79a-10

b.-yıldı 73b-8

b.-yıldıki 103b-11

“«Hānum, bu senüñ oġluᅡmıdır?» dēdiler.”

bu < DLT bu: bu, 2006: 109; Gülensoy KBS bu: yerde, zamanda veya söz zincirinde en yakın olanı gösteren sıfat; en yakında bulunan bir varlığı veya biraz önce anılan bir şeyi işaret yolu ile gösteren zamir = ET. (Uyg.) bu, buu ~ OT. bu, 2011: 174.

buçuk

Buçuk, yarım

b.-ında 74a-4

“Dün buçuġında kâfirler kıyıldı.”

buçuk < DLT bıçuk: kesik, parçalanmış her şeyin yarısı, buçuk, 2006: 89; Gülensoy KBS buçuk = OT. bıçuk < bıç- ‘kesmek’+uk, 2011: 175.

bud

1. Hayvanların, arka bacaklarının gövdeye bitişik olan dolgun, etli bölümü, but (bk. but)

b.-ın 93a-9, 93a-9, 95a-7

“Kazan koᅡur atını çekdüirdi, budın bindi.”

2. İnsan vücudunun kalça ile diz arasındaki bölümü 64b-5, 95b-12

b.-ı 99a-9

“Koli budı hezanca,

Kazan Begüñ tayısı Aruz Koca

Çapar yētdi,

«Çal kılıcuᅡ hānum Kazan, yētdüm!» dēdi.”

bud < DLT but: but, 2006: 119; Gülensoy KBS but: but = OT. büt < büt, 2011: 188.

budağ

Budağ, dalın gövde içindeki başlangıç yeri olan ve tahtalarda görülen yuvarlak koyuca renkte sert bölüm

b.-ında 79-13

“Ağ kavaġuᅡ budaġında

Yırġanubanı geçmiş-siz...”

- budağ < DLT butak: budak, dal, 2006: 120; DLT butık: budak, dal; ağaç, 2006: 120; Gülensoy KBS budak: budak = OT. butak, butık < būta- < *būt+{+ı-k}, 2011: 175.
- Budağ** (k. a) Kara Budak 67b-11, 75a-1, 79a-5, 79a-7, 83b-3, 90a-8, 91a-3, 91a-6, 91b-10, 99a-1, 100b-13, 100b-13
B.-ı 75b-2, 75b-8
“Bayındır Hānuñ karşıusunda Qara Göne oğlı Qara Budak yayın tayanub durmışıdı.”
- bugün** İçinde bulunulan gün
b. yarın “çok yakında, neredeyse” 64b-8
“«Ođluñ sağdur, esendür, avdadur. Bugün yarın gelür» dediler.”
bugün < Gülensoy KBS bu gün< bu+kün, 2011: 176.
- buğra** Erkek deve, iki hörgüçlü deve, buğur 60b-3, 61b-4, 72b-5, 73a-2, 95a-1, 104b-12
b.-sı 61b-10
b.-yı 61b-11
“Atdan ayğır, deveden buğra, koyundan çoç kırdurdı.”
buğra < DLT bogra: her hayvanın aygırı; boğa; deve aygırı, pohur, 2006: 100; Gülensoy KBS buğra: erkek deve = OT. buğra (DLT, KB), 2011: 177.
- bukağı** Bukağı, hayvanın ayağına vurulan köstek 97a-7
*“Kıl kepenek boyıncuğın sürer’ dëgil,
‘Ağır bukağı topucağın döger’ dëgil,
‘Arpa ëtmegi, acı şoğan öyüni’ dëgil.”*
bukağı < DLT bukagu: hırsızların ellerine vurulan kelepçe, 2006: 112; Gülensoy KBS bukağı: (eski) ağır cezalıların ayaklarına takılıp ucuna pranga ağlanan demir halka < *buk- ‘bükmek, kıvırmak’+ -a-ğı, 2011: 178.
- bul-** 1. Arayarak veya aramadan bir şeyle, bir kimse ile karşılaşmak, bulmak
b.-dı 73a-7, 79a-3, 83b-5, 96a-13
b.-ıcağ 73a-5
b.-sa 77a-8

b.-sam 76b-12, 76b-13

b.-madı 94b-9, 96a-12

b.-mazsam 96a-8

b.-ub 65b-12, 96b-1

b.-urmısın 73a-5

b.-ursam 96a-8

“Kāfirūn izin bulub izledi.”

2. İstenilen şeye kavuşmak, nail olmak, sahip olmak

b.-duğum 64a-10, 95a-9

b.-dum 64b-1

“Karaņu dünde bulduğum oğulkanı?”

bul- < DLT bul-: bulmak, 2006: 113; Gülensoy KBS bul-: bulmak = ET.

bul-, 2011: 179.

bulaşdur-

Bulaştırmak, bulaşmasına yol açmak, bir maddenin bir şeye sürülmesini sağlamak

b.-dı 74b-11

b.-ub 82b-11

“Bir kaç gündən sonra, meger Bayrek buña bir gömlek bağışladı idi, geymez imiş, şaqlar imiş, Vardı kana kına bulaşdurdı, getürdi Bayındır Hānuñ öñine kodi.”

bulaşdur- < Gülensoy KBS bulaş- < bula-ş-(tır-): bulaşmak, (bulaştırmak), 2011: 180.

bulın-

1. Bulma işine konu olmak, istenilen şeye kavuşulmak, nail olunmak, sahip olunmak

b.-mazmı 89a-2

“Sen sağ ol, babam sağ olsun,

benüm gibi oğul bulunmazmı olur?”

2. Bir yerde olmak, bulunmak

b.-madı 104a-5

b.-maduk 104a-1, 105a-4

“Evün yağma kıldu[rdu]ğun vakt Taş Oğuz bile bulunmadı.”

bulun- < DLT bulun-: bulunmak, 2006: 115; Gülensoy KBS bulun-: bulunmak işine konu olmak < bul-(u)n- ‘dönüştürme eki’, 2011: 182.

buluş-

1. Karşılaşmak

b.-dı 86b-6

“Yolda kurda buluştu.”

b.-maduymı 78a-5, 78a-6, 78a-6

2. Kavuşmak

b.-dı 91a-10

“Kazan Beg ordusını, oğlunu, anasını, hātūnını kurtarıb hasretler birbirine buluştu.”

buluş- < DLT buluş-: buluşmak, 2006: 116; Gülensoy KBS buluş-: bir araya gelmek, karşılaşmak < bul-(u)ş- ‘işleşme eki’, 2011: 182.

bulut

Atmosferdeki su damlacıkları ve buz taneciklerinin görülebilir yoğunluk kazanmasıyla oluşan, biçimleri, yükseklikleri ve yol açtıkları hava olaylarıyla birbirinden ayrılan yığın, bulut 86a-3, 98a-1

“Kara Göne eydür: «Kardaş kara bulut dedüğüñ senüñ devletüñdür...”

bulut < DLT bulut: bulut, 2006: 115; DLT bulut: bulut, 2006: 116; Gülensoy KBS bulut: bulut = ET., OT. bulut, bulut <*bū ‘buhar, buğu’+lı-t, 2011: 182.

buğ

1. Sıkıntı, acı, keder

b.-lı 103a-2, 104a-11, 104a-12, 105a-1

b.-lu 97b-8

“Kara başı banaldı, buğlı oldı.”

2. Tehlike

b.-lı 79b-3

“Buğlı yerde kodum geldüm

Kırk yoldaşum, iki arğışum,

dedi.

buğ < DLT muğ: sıkıntı, ızdırıp; bun, mihnet, 2006: 414; Gülensoy KBS bun: sıkıntı = ET. buğ < *muğ, 2011: 182.

buğal-

1. Yorulmak, usanmak

b.-dı 71a-6, 94b-1

“Karvaşdılar, iki pehlevān olub birbirine şarmaşdılar. Bayrek buñaldı, kızuñ memesine yapışdı.

2. Çok sıkılmak, çok tedirgin olmak

b.-dı 103a-2, 104a-12

b.-miş-sın 98b-4

“Kara başı bañaldı, buñlı oldı.”

buñal- < DLT mungadh-: bunalmak, 2006: 415; Gülensoy KBS bunal-: soluk alması güçleşmek < buñ (= bung) ‘sıkıntı’+a-l-, 2011: 183.

bura

Bu yer

b.-da 59a-13, 61b-2, 65a-7, 66b-12, 76b-4, 77b-4, 78a-7, 78b-7, 86a-9, 92b-7, 93b-4, 93b-8, 97b-4, 101a-3, 101b-13, 103a-6, 104b-5, 105b-8

b.-dan 87a-5

“Düne gün buradan geçdi.”

bura < Gülensoy KBS bu+ara: bu yer, 2011: 184.

bürç

(< Ar. burc) Burç, kale duvarlarından daha yüksek, yuvarlak, dört köşe veya çok köşeli kale çıkıntısı

b.-dan 101a-12

“«Kõşa bürçdan kayın oķı eğlenmeyen El Almış senüñile bile varsun» dedi.”

burma

Burulmuş, burularak yapılmış, kıvrılmış 78b-12, 79b-3

b.-sı 94a-8

“Ol gün burması altun tuç borılar çalındı.”

burma < DLT bür-: büzmek, 2006: 125; Gülensoy KBS burma: burma = OT. bür- ‘büzmek’ < bur-ma, 2011: 186.

burun

Alınla üst dudak arasında bulunan, çıkıntılı, iki delikli koklama ve solunum organı, burun

b.-ım 59b-13

b.-ından 100b-7

“Ağzından burnından kan boşandı.”

burun < DLT burun: burun, öne doğru çıkıntı yapan yer; önce, 2006: 118; Gülensoy KBS burun: burun; bazı şeylerin ön ve sivri bölümü = OT. burun < bur-un, 2011: 187.

- buṭ** Hayvanların, arka bacaklarının gövdeye bitişik olan dolgun, etli bölümü (bk. bud)
b.-uṇ 64a-9
“*[Yelesi] kara kazılık ata
buṭuṇ bindüṇ,
Gögsi güzel kaba dağlar üstine
ava çıkdıṇ.*”
buṭ < DLT but: but, 2006: 119; Gülensoy KBS but: but = OT. büt < büt, 2011: 188.
- buyı** Buy, endişe ve şaşma ifade eden ünlem; oy
b. b. 80b-11, 81a-7
“*«Buyı buyı! Boğmalar çıkar delü ozan,
Gelüb datlucaḡ şöhetimüz bozan,
Olanca ‘aybumuzı başımuza kaḡan,
Eller içinde yüzümüz şuyın döküb ‘ırzımız yıkan!’
deyüb vardı.*”
- buyrıḡ** Belirli bir davranışta bulunmaya zorlayıcı söz, buyuru, emir, ferman (bk. buyruk) 68b-1
“*Bay Büre Beg bāzırgānlarını yanına oḡdı.*”
buyrıḡ < DLT buyur-: buyurmak, emretmek, 2006: 121; Gülensoy KBS buyruk = ET. buryuk ~ buyruk < buy-(u)r-uk: buyruk, emir, 2011: 189.
- buyruk** Belirli bir davranışta bulunmaya zorlayıcı söz, buyuru, emir, ferman (bk. buyrıḡ) 60b-13, 80b-1, 80b-2
b.-ıyıla 72a-6, 72a-13, 72b-2
“*Ḥaḡ te‘ālā-nuṇ buyruḡıyla Delü Ḳarḡaruṇ kılıḡ dutan eli yo ḡaruda aşılu ḡaldı.*”
buyruk < DLT buyur-: buyurmak, emretmek, 2006: 121; Gülensoy KBS buyruk = ET. buryuk ~ buyruk < buy-(u)r-uk: buyruk, emir, 2011: 189.
- buyur-** 1. Bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını kesin olarak söylemek, emretmek
b.-dı 69b-8, 101a-8
b.-mışıdı 61a-7

b.-ursa 58b-7

b.-ursuz 104b-13

“*Nekim ol buyurursa kabül ederlerdi.*”

2. Söylemek, demek, düşüncesini bildirmek

b.-uñ 105b-3

b.-ursuz 105a-5

“*Aruz araya Muşhaf getürdi, eydür: «Begler, siz ne buyurursuz?» Begler eyitdiler: Çün sen düşmen olduñ, biz dahı olduñ» dediler.*”

3. Almak

b.-uñ 87b-3

“*«Bir kuzu bişirdüm. Hâzır buyuruñ» dedi.*”

buyur- < DLT buyur-: buyurmak, emretmek, 2006: 121; Gülensoy KBS buyur-: emretmek < buyur-, 2011: 189.

buz

Donarak katı duruma gelmiş su

b.-ı 64b-10

b.-lu 73b-6

“*Delü cān kayusıyla buzlu şuya boğazına dağ batdı.*”

buz < DLT buz: buz, 2006: 121; Gülensoy KBS buz = OT. büz < *bū-z krş. buy- ‘üşüme, donmak’ (< bū-y-), 2011: 189.

büdir-

Sendelemek, ayağı titremek

b.-mesün 67b-3, 91b-4, 100a-2

“*Çaparken ağ boz atıñ büdirmesün!*”

büdir- < YTS büdirmek, [büdremek, büdrimek]: sendelemek, 2009: 54; Tietze büdür-: sürçmek, ayağı bir şeye takılarak sendelemek (at hakkında) < Tat. böterü ‘çevirmek, burmak’, TETTL, 2002: 403; Çağbayır ÖTS büdremek: [eT, büdī-mek > büd(i)-re-mek], 2007.

Bügdüz

(k. a.) Bügdüz Emen (bk. Emen) 90b-5, 99a-12

“*Anuñ ardınca Oğuz arkası (Bügdüz) Emen yètdi.*”

büldür

Tane tane, damla damla, boncuk boncuk

b. b. 74a-9, 77b-3, 88b-10

“*Ağ bürçeklü anası büldür büldür gözinüñ yaşın dökdi.*”

bürçek, bürçek Alından ve şakaktan sarkan saç, kâkül

b.-lü 62b-13, 65a-13, 67b-4, 74a-9, 75b-2, 75b-10, 88b-5, 91b-5, 97a-1, 100a-3, 103b-6

“Ağ bürçeklü anañ yeri behişt olsun!”

bürçek, bürçek < DLT pürçek: insanın kâkülü, perçemi; atın perçemi, 2006: 475; Gülensoy KBS bürçek (hlk.): saç, kâkül, zülûf = OT. pürçek, 2011: 195.

büre, þüre

Pireler takımından, insanın ve bazı hayvanların kanını emerek yaşayan, iyi sıçradığı için kolay yakalanamayan, küçük, asalak böcek (bk. bire) 72b-6, 73a-3, 73a-7, 73b-1

B. (Bay B. Beg) 67b-10, 67b-12, 68a-1, 68a-2, 68b-1, 68a-11, 68a-12, 68b-4, 68b-6, 68b-8, 69b-3, 69b-7, 69b-8, 69b-11, 69b-13, 70a-2, 70b-12, 72b-9, 72b-9, 73a-7, 72b-13, 73a-1, 73a-5, 73a-6, 74a-11, 75a-7, 82b-9, 82b-9, 82b-10

b.-ler 73a-13

b.-leri 73a-10

þ.-lerüñ 73b-7

b.-m 73a-10

“Korkut Dede ħod büreleri bir ev içinde şaklamışdı.”

büre, þüre < DLT bürge: pire, 2006: 125; Gülensoy KBS bürge (hlk.): pire = ET., OT. bürge, 2011: 195; Gülensoy KBS pire: iyi sıçradığı için kolay yakalanamayan, küçük asalak böcek < ET., OT. bürge, 2011: 697.

bürü-

Bürümek, sarmak, kaplamak, örtmek, basmak, istila etmek

b.-di 94b-2

“Gözlerini kan bürüdi.”

bürü- < Gülensoy KBS bürü- = ET. büri- [< *bü-r-i-], 2011: 195.

3.3. C

- cān** 1. (< Fars.) Can, insan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan ve ölümlerle vücuttan ayrılan madde dışı varlık 58b-10
c.-ın 91a-7
c.-ına 88a-3
c.-uñ 65a-6, 65a-10, 65a-6
“Çıkan cān kıyamet olmayınca gèrü gelmez.”
2. Yaşama, hayat 73b-6
“Delü cān kayusiyıla buzlu şuya boğazına dağ batdı.”
3. İnsanın kendi varlığı, özü 61a-12
c.-um 89a-10
c.-uña 82b-2
“Cānuña kurban olayın, gelincügüm.”
4. Gönül 79b-13
“Cān yacuğın egmiş-siz,
Oķcuğazın atmış-sız...”
5. Canımdan çok sevdiğim
c.-um 65a-13, 65b-2, 67b-7, 75b-6, 96b-8
“Ağ bürçeklü ‘izzetlü cānum anam!”
- cānaver** (< Fars. cānver veya cānāver) Canavar, kurt, domuz vb. cana kıyan yaban hayvanı
c.-dür 73a-11
“«Hāy oğul Karçar, ol bir ‘aceb cānaverdür. Bir yerde heþ dèrüb dururam. Gel gèdelüm, eyüsin al, kemini ÷o» dèdi.”
- cāsūs** (< Ar.) Bir devlet veya kuruluşun gizli amaçları için çalışan kimse, çaişit, ajan, cāsus
c.-ı 74a-1, 84b-6, 93a-4
c.-ları 83a-10
“Yarimasun yarçimasun kāfirüñ cāsūsı bunı cāsūsladı.”
- cāsūs-la-** (cāsūs < Ar.+la-) Cāsuslamak, gizlice bildirmek
c.-dı 68b-10, 74a-2

- c.-yub 84b-6
- cebbār** (< Ar.) Kuvvet ve kudret sahibi, Allah
C.-sın 102b-10
“Karnı yarık balığı karşı dutan Cebbārsın.”
- cedd** (< Ar.) Dede, büyük baba, ananın veya babanın babası, ata
c.-ün 102b-10
*“Senün boyuñ kadduñ yok,
Yā cismile ceddün yok.”*
- cehennem** (< Ar.) Dinî inanışlara göre, dünyada günah işleyenlerin öldükten sonra ceza görecekleri yer, tamu
c.-de 81a-10
c.-e 91a-7
“Şol tarafta Kara Göne oğlu Budak karşı geldi Boğacık Melike, altı perli gürzile depesine çaldı, cānın cehenneme şaldı.”
- cellād** (< Ar.) Cellat, ölüm cezasına çarptırılanları öldürmekle görevli olan kimse
c.-ı 93b-9
“Hāy demedin başlar keser anlaruñ celladı olur.”
- cem‘** (< Ar.) Toplama, bir araya getirme
c. ét- 83a-10, 103b-9
c. eyle- 100a-12
c. ol- 83b-4, 101b-3, 104b-7
“Kazan üç yılda bir İç Oğuz beglerin cem‘ ederdi.”
- cemī‘** (< Ar.) Bütün 104a-1, 105a-6
“Cemī ‘ begler ittifā[k] Kazan Begi selāmlamağa gelmediler, ‘adāvet bağladılar.”
- ceng** (< Fars.) Cenk, kahramanca mücadele, çarpışma, savaş 62b-5, 93b-2, 96a-11, 98a-6
c.-e 94a-9, 94a-9, 100b-3
“Bayındır Hānuñ ağ meydānında bu oğlan boğayıla ceng édüb öldürübdür.”

- cennet** (< Ar.) Dinî inanışlara göre imanlı, dünyada iyi işler yapmış kimselerin öldükten sonra sonsuz bir mutluluğa kavuşacakları yer, uçmak, behişt
84a-3, 100a-3
“*Ağ bürçeklü anañ yeri cennet olsun!*”
- cevāb** (< Ar.) Bir soruya, bir isteğe, bir söz, bir davranış veya yazıya verilen karşılık, yanıt, cevap
c. vēr- 64b-7, 64b-9
c. gel- 86b-8
“*Böyle deýicek Dirse Hān hātūnına cevāb vērmedi.*”
- cezā** (< Ar.) Uygunsuz davranışlarda bulunanlara uygulanan üzüntü, sıkıntı, acı verici işlem veya yaptırım, eziyet
c.-yile 96b-3
“*«Karı düşmen Tatar oğlu ele girmişken cezâyile öldürelüm» derlerdi.*”
- cıda** (< Moğ.) Süngü, kargı, mızrak 92b-12, 95b-4, 95b-4
c.-mı 93b-6
c.-ñıla 96a-10
c.-sıdur 93a-13
c.-sını 66a-9
“*Yılduz gibi parlayub gelen kāfirüñ cıdasıdur.*”
cida < Gülensoy KBS cıda < Moğ.: mızrak, 2011: 201.
- cılavı** (< Moğ. cillau’dan) Gem, dizgin, yular 93a-9, 94b-9
“*Atınuñ cılavısını dönderdi, gëri döndi.*”
cılavı < YTS cılav, [cılavı]: gem, dizgin yular, 2009: 58; Tietze cılav < Moğ. cillau: at yuları, dizgin, TETTL, Cilt 2, A-N, 2002: 437.
- cılavula-** (cılavu < Moğ.+la-) Dizginlemek
c.-yub 64a-1
“*Ol kırk nāmerd komadı, atını cılavulayub: «Varma» dediler.*”
- cılasın** (< Moğ. calagu’dan) Kahraman, babayiğit, gürbüz delikanlı (bk. cılasun)
91a-2, 99b-2
c.-lar 94a-9
“*[Taş] Oğuz begleri Tundarıla sağdan depdi, cılasın beg yigitler şoldan depdi.*”

- cılasın < YTS cılasın [cılasun, calasın, calasun, carasun]: kahraman, babayiğit, gürbüz delikanlı, 2009: 58; Tietze celâsin/celâsun/cılasın < [Moğ. calagu + bir ek (O. N. Tuna)], [ET. çal-‘yere çalmak’< çalık ‘inatçı, inirli’ (at hakkında) kelimesi+-sun/-sın eki: eli çabuk, becerikli (I. Vásáry)]: yiğit adam, TETTL, Cilt 2, A-N, 2002: 425.
- cılasun** (< Moğ. calagu’dan) Kahraman, babayiğit, gürbüz delikanlı (bk. cılasın) 91a-12, 99b-10
“Cılasun koç yiğitlere kıla ölke vèrdi, cübbe çuğa vèrdi.”
 cılasun < YTS cılasun [cılasın, calasın, calasun, carasun]: kahraman, babayiğit, gürbüz delikanlı, 2009: 58; Tietze celâsin/celâsun/cılasın < [Moğ. calagu+bir ek (O. N. Tuna)], [ET. çal-‘yere çalmak’< çalık ‘inatçı, sinirli’ (at hakkında) kelimesi + -sun/-sın eki: eli çabuk, becerikli (I. Vásáry)]: yiğit adam, TETTL, Cilt 2, A-N, 2002: 425.
- cılbur** (< Moğ. çilbūr’dan) Yular, yular sapı c.-in 94b-2
“Oğlan at cılburın yığamadı.”
 cılbur < YTS çılbur [cılbur, cılbur, çılbur]: yular, yular sapı, 2009: 67; Gülensoy KBS çılbur < Moğ. çilbuğur, çilbūr: yulara takılan ip veya zincir, 2011: 236; Tietze çılbur / cılbur / çilbir/cilbir < Mo. çilbūr: yular, TETTL, Cilt 2, A-N, 2002: 507.
- ciger** (< Fars.) Ciğer, yürek, iç c.-inde 83a-13
 c.-üm 75a-7
 c.-ün 87a-3
“Cigerinde olan-lar belirtdi, muhannaşlar kenār şıyrtdı.”
- cism** (< Ar.) Cisim, gövde, beden vücut c.-ile 102b-10
“Yā cismile ceddün yok.”
- cömerd** (< Fars.) Cömert, para ve malını esirgmeden veren, eli açık, selek, semih, ahi, bonkör c.-in 59b-5
 c.-ler 103b-4

- “Er cömerdin er nekesin ozan bilür.”*
- cüş** (< Fars.) Coşma, kaynama
c.-a gel- 58b-7
“Bir gün Dede Korkut cüşa gelüb Oğuz begleri içinde soy soylamış anlara naşihat yüzinden söylemiş, görelim emdi hānum, ne demiş: ...”
- cübbe** (< Ar.) Elbise üstüne giyilen uzun, yanları geniş, düğmesiz giysi 62b-4, 91a-12, 99b-10
“Çigni kuşlu cübbe ton vēr bu oğlana, geyür olsun hünerlidir.”
- cülde** (< Moğ.) Ödül (bk. cüldi) 92b-5
“Kanlu kair elinden cülde almadın Tācımı tahtımı saña vermeyeler dēyü Şoñumu añub ağların.”
- cüldi** (< Moğ.) Ödül (bk. cülde) 92b-2, 92b-3
“Şoluma baқduğumda dayım Aruzı gördüm, Baş kesüb kan döküpdür, cüldi alupdur, ad kazanubdur.”
cüldi < Tezcan cüldi, çuldı < Mo. ‘ödül’, DKOÜN, 2001, 404-405.
- cümle** (< Ar.) Bütün, hep 70a-3, 102a-7
c.-müzi 85b-7
“Cümle begler istihsān étdiler.”
- cüvān** (< Fars.) Genç, taze delikanlı 68b-13
“Baқdı gördi, Oğuzuñ ucında bir ala sayvan dikilmiş, içinde bir mirzā hūb cüvān kırk yoldaşıyla sağ şol oturmuşlardı.”

3.4. Ç

- çağdur-** Koşturmak
ç.-ur 101b-6
“Ağ boz [atlar] çağdurur alblar gördüm...”
çağdur- < DLT çaptur-: suda yüzdürmek; çamurla sıvlatmak; (Uyg.) boyun vurdurmak, 2006: 136; Gülensoy KBS çap-: (atı) koşturmak; akın etmek, koşmak < çap-, OT. çap- ‘yüzmek’, 2011: 219.
- çadır** Keçe, deri, kıl dokuma, sık dokunmuş kalın bez veya plastik maddelerden yapılarak direklerle tutturulan, taşınabilir barınak, çerçe, oba, otağ 61b-3, 93a-3
ç.-lar 92a-2
ç.-ın 104b-6, 106a-1
“Gök alan, görklü çemene çadır dikdürdi.”
çadır < DLT çağır: çadır, 2006: 129; DLT çağır: çadır, 2006: 137; DLT çağır: çadır, 2006: 137; Gülensoy KBS çadır: çadır < *çāt-ır, 2011: 209.
- çağ** Çağ, kendine özgü bir özellik taşıyan zaman parçası, dönem, devir
ç.-da 63b-3, 63b-4
*“Akıla kara seçilen çağda,
Kalın Oğuz kızı gelini bezenen çağda,
alar şabāh Dirse Hān yerinden örü durdı.”*
çağ < Gülensoy KBS çağ: zaman parçası, vakit; devir; tarihin ayrıldığı dört büyük bölümden her biri = ET. çağ < Moğ. çāg/çāk ‘zeit’, 2011: 210.
- çağır-** 1. Birinin gelmesini kendisine yüksek sesle söylemek, seslenmek
ç.-asız 88a-4
ç.-ıb 76b-9
ç.-ub 64a-6, 65a-4, 78a-12, 88a-10, 89a-6, 92a-7
ç.-uban 79b-9, 101a-4
ç.-up 87b-5
ç.-ur 60a-5, 73b-1
“Çağırub Dirse Hāna şoylamış, görelüm hānum, ne şoylamış:”

2. Herhangi birinin bir yere gelmesini istemek, davet etmek
 ç.-dalar 63a-11
 ç.-dı 70a-3
 ç.-dılar 70b-10
 ç.-uñ 62a-11, 70b-10
 “*«Çağırın Dedem Korkut gelsün, bu oğlana ad kosun» dediler.*”
 çağır- < DLT çağıla-: bağırmaq, çağırmaq, 2006: 129; DLT çoğıla-: bağırmaq, çağırmaq, 2006: 155; Gülensoy KBS = ET. çağur- ‘iftira etmek, leke sürmek, çamur atmak’ < *çā[r] ‘yansıma’ + kır-: seslenmek, 2011: 211.
- çağla-** Çoğalarak akmak, çağlamak
 ç.-dı 77b-3, 88b-10
 “*Gözinüñ yaşı akubanı çağladı.*”
 çağla- < Gülensoy KBS çağla-: şakırtı ile akmak = ET. çağıl, çığıl ‘yansıma’ < *çağ ‘yansıma’ + la-, 2011: 211.
- çağnam** Çağlayarak
 ç. ç. “çağlaya çağlaya” 86b-3, 86b-3
 “*Çağnam çağnam kayalardan akan şu...*”
- çağrışdur-** Çağrıştırmak, bağrırttırmak, feryat ettirmek
 ç.-dı 84b-8
 ç.-dılar 104b-1
 “*Kaza beñzer kızımı gelinimi çağrışdurdılar.*”
 çağrışdur- < DLT çakrış-: çağrışmak (Oğuzca), 2006: 132.
- çaķ** (< Fars. çâk) Yarık, yırtık
 ç. ét- “yırtmak” 74a-7
 “*Āh ét-di-ler yaķaların çaķ ét-diler, ‘aķılları başlarından gét-di.*”
- çaķmaķlu** Bir çeşit tülbent 85a-7, 87a-1
 ç.-ca 86b-6
 “*Karda yağmurda çaķmaķlu çoban, Ünüñ anla sözüñ diñle.*”
 çaķmaķlu < YTS çaķmaķlı: bir çeşit tülbent, 2009: 61.
- çal** Boz, kır, alaca, kül rengi (bk. çal kara kuş) 68b-6, 90b-1, 99a-6

“Begler içinde çalımlu, çal kara kuş erdemli bir yahşı kılınc[lu] yiğit olmışıdı.”

çal < DLT çal: alaca, kır, 2006: 132; Gülensoy KBS çal: alaca, çal, gri; yaşlı, kocamış = OT. çal < *çāl, 2011: 213.

çal kara kuş Doğan türünden bir kuş 68b-6, 90b-1, 99a-6

“Begler içinde çalımlu, çal kara kuş erdemli bir yahşı kılınc[lu] yiğit olmışıdı.”

çal-, çal-

1. Gizlice almak, kaçırmak

ç.-ıp 90b-8

“Otuz yedi kal‘e beginiñ kızlarınuñ çalıp

Bir bir boynın öpen

Eylik Koca oğlu Alp E[v]ren

Çapar geldi,

«Çal kılıcuñ ağam Kazan, yétüim!» dedi.”

2. Bir müziği dinlemeyi sağlayan aleti çalıştırmak

ç. 80b-6, 81a-2, 81b-1

ç.-am 80b-3

ç.-dı 83b-12

ç.-ma 77b-10, 78a-10, 78b-11

ç.-ub 59b-6

“«Çal kopuzuñı, oynayayın» dedi.”

3. Atmak, çarpmak, vurmak

ç. 90a-4, 90a-7, 90a-9, 90a-10, 90a-13, 90b-1, 90b-3, 90b-5, 90b-9, 98b-9, 98b-11, 99a-1, 99a-3, 99a-5, 99a-7, 99a-9

ç.-a 72a-12

ç.-arsañ 72a-12

ç.-ayınmı 95b-13

ç.-dı 69a-7, 69b-4, 74a-8, 74a-10, 75a-3, 76a-3, 91a-7, 92a-6, 92b-10
100b-6, 102b-1, 102b-3

ç.-dıkım 103a-4

ç.-ınca 59a-9

ç.-ıp 59a-9

ç.-masa 59a-9

ç.-mayınca 59a-3

ç.-ub 92b-12, 93b-11

ç.-up 94a-3

“*Şol tarafda Kıara Göne oğlı Budak karşıu geldi Boğacığ Melike altı perli gürzile depesine çaldı, cānın cehenneme şaldı.*”

çal-, çal- < DLT çal-: yere çalmak, vurmak, yenmek; söz kulağa çalmak, 2006: 132; Gülensoy KBS çal-: vurmak; yere atmak; def, davul gibi müzik aletlerini çalmak; yemek, yoğurt bozuşmak; kamçı ile vurmak; hayvan kesmek; hırsızlık etmek; ısırarak, dalamak; hafifçe andırmak; *bakır* çalmak; yoğurt çalmak; bir şeye vurarak ses çıkartmak < *çel- ET. çal- [*çā ‘yansıma’ + l-], OT. çal-: 2011: 213.

çalap

Tanrı, Allah

ç.-um 102b-12

“*Birliğüne sığındım çalabum kâdir Tanrı...*”

çalap < Gülensoy KBS çalap: Tanrı = ET. çalap < çala ‘eski, kadim’+apa, 2011: 214.

çaldur-

Çaldırmak, müzik aletini kullanırmak

ç.-urlar 75a-10

“*Bayregi dahı getirüb kópuz çaldururlar idi.*”

çalım

Karşıdakini etkilemek amacıyla yapılan abartılı davranış, kurum, caka, afra tafra, afur tafur, zambır

ç.-lu 68b-6, 99a-6, 90a-13

“*Begler içinde çalımlı, çal kara kuş erdemli bir yahşı kılınç[lu] yiğit olmuşıdı.*”

çalım < Gülensoy KBS çalım: gösteriş, kurum, caka < çal-(ı)m, 2011: 215.

çalın-

1. Bir müziği dinlemeyi sağlayan aletin çalışmasını sağlamak

ç.-dı 83a-12, 90b-11, 94a-8, 94a-9

“*Gümür gümür davullar çalındı.*”

2. Çarpma, vurma işine konu olmak

ç.-dı 90b-13

- “*Kılıçlar çalındı, yalmanı düşdi.*”
- çalın- < DLT çalın-: kendini yere atmak; çalmak; kulağına söz erişmek; arıklanmak; zayıflamak, 2006: 133; Gülensoy KBS çalın-: yere vurulmak = OT. çalın- < çal-(1)n-, 2011: 215.
- çalış** Çalış, çalma, vuruş
ç.-ın 63b-7
“*Oğlumun at segirdişin, kılıç çalışın ok atışın göreyim.*”
- çalış-** Çalışmak, vuruşmak
ç.-anda 67b-4, 91b-4, 100a-2
“*Çalışanda kara polat uz kılıcuñ gedilmesün!*”
- çalış- < DLT çalış-: bir şeyin çatlakları, ekleri açılmak; güreşmek, 2006: 133; Gülensoy KBS çalış-: çalışmak = ET. çalış- < çal-(1)ş-, 2011: 215.
- çap** Bir şey yerken ya da içerken köpeğin çıkardığı ses, ağız şapırtısı
ç. ç. 86b-6, 86b-9
“*Karañu ahşam olanda vaf vaf üren,
Acı ayran dökülende çap çap içen,
Gece hırsuz gelende gavgâ eden,
Ordumdan, bilürseñ, haber vër baña,
Yohsa qarış vërirem, köpek saña!»*”
- çap < DLT çap çap: ses bildiren bir kelime; vurulan kamçının ve dudağın şırdamasından çıkar, 2006: 135.
- çap-** 1. Yağma, çapul etmek, saldırmak, atılmak, hücum etmek
ç.-dı 84b-8
ç.-dılar 68b-11
“*Bāzīrgānlar gāfil iken beş yüz kāfir kuyulub çapdılar, yağmaladılar.*”
2. Koşmak, süratle hareket etmek
ç.-ar 90a-4, 90b-1, 90b-5, 90b-9, 98b-9, 98b-11, 99a-1, 99a-3, 99a-5, 99a-7, 99a-9
“*Kazılık Koca oğlu Yegenek
Çapar yètdi,
«Çal kılıcuñ ağam Kazan, yètdüm!» dedi.*”
3. At sürmek, at koşturmak

ç.-arken 67b-3, 100a-2

ç.-ariken 91b-4

ç.-dı 69b-5

ç.-dılar 71a-3

ç.-maduğmı 82a-5

ç.-ub 64b-11, 66a-12

ç.-up 65a-3

“Atın çapdı, yola girdi.”

çap- < DLT çap-: yüzmek; arı çamurla sıvamak; vurmak, 2006: 135; DLT çap çap: ses bildiren bir kelime; vurulan kamçının ve dudağın şıprıdamasından çıkar, 2006: 135; Gülensoy KBS çap-: (atı) koşturmak; akın etmek, koşmak < çap-, 2011: 219.

çapıl-

Yağmalanmak, yağma edilmek

ç.-dı 105a-1

“Ëlüm günüm çapıldı, kara başum buğlı oldu.”

çapul- < DLT çapıl-: ince, iyi, yumuşak çamurla sıvamak; boynu vurulmak, 2006: 135; Gülensoy KBS çapul: yağmalamak < ET. çap-+u-l, 2011: 220.

çardak

(< Fars. çâr-tak) Çardak, dört köşe çadır

ç.-da 75a-10

“Bayrek bir yüce çardakda otururdi

çargab

Elbise, altın işlemeli süslü elbise, çargap, kaftan 92a-2, 103b-2

“Çargab çuħa, çadırlar otağlar bağışlar idi.”

çargab < Tietze çarkab/çarbak ‘kıymetli bir cins kumaş’, TETTL, 2002: 477.

çarhacı

(çarħa < Fars.+cı) Öncü asker

ç.-lar 91a-1, 99b-1

“Çarħacılar şavaşdı.”

çarħacı < YTS çarkacı, [çarħa, çarħacı]: öncü asker, 2009: 63; Tietze çarħacı/çarkacı: Osmanlı ordusunda öncü asker < Fa. çarħa ‘çark’ + -cı eki, TETTL, 2002: 477.

çarp-

Çarpmak, hızla değmek, vurmak

ç.-an 86b-6

“Ağca koyun görende kuyruk çarpan...”

çarp- < DLT çap çap: ses bildiren bir kelime; vurulan kamçının ve dudağın şırdamasından çıkar, 2006: 135; Gülensoy KBS çarp-: çarpmak, vurmak < *çap (DLT) ‘yansıma’, -r- türeme ünsüzdür, 2011: 221.

çat

Sert bir şeyin kırılırken çıkardığı ses

ç. ç. 73b-4

“Delü Karçar diñ diñ kalķır çat çat ezer.”

çat < DLT çat çat: bir şeyin düştüğü zaman çıkardığı sesi anlatır, 2006: 137; Gülensoy KBS çat: yere düşen sert cismin çıkardığı ses < *yansıma, 2011: 222.

çatlağuç

Çatlağuç, kamçı ya da vb. şeylerin uçlarına konan tüy veya yarılmış kayış ki kamçıyı şaklatmaya yarar

ç.-ı 89b-1

“Üç keçi tüyünden şapanuñ kolları varıdı, bir keçi tüyünden şapanınuñ çatlağuçı varıdı.”

çatlağuç < DLT çatıla-: şaklamak, 2006: 137; Gülensoy KBS çatla-: şaklamak = *çatıla- (DLT) < *çat(ı) ‘yansıma’+la- ‘el şaklatmak’, 2011: 224.

çatlat-

Çatlatmak, şaklatmak, şak diye ses çıkartmak

ç.-dı 89b-3

“Eyle olsa Karacık Çopan kâfir ordusını gördükde ihtiyârı kalmayub şapanını çatlatdı.”

çatlat- < DLT çatıla-: şaklamak, 2006: 137; Gülensoy KBS çatla-: şaklamak = *çatıla- (DLT) < *çat(ı) ‘yansıma’+la- ‘el şaklatmak’, 2011: 224.

çatma

Çatma, çatık, çatılmış olan 61a-4

“Kurlu yaya beñzer çatma kaşlum...”

çavuş

Bekçi

ç.-lı 79b-9

ç.-lu 101a-4

“Çağıruban dād vèrende yol çavuşlı...”

çavuş < DLT çavuş: çavuş; savaşta safları düzelden ve askeri zulüm etmeğe bırakmayan kimse, 2006: 139; Gülensoy KBS çavuş: askerlikte onbaşidan sonra gelen ve görevi manga komutanlığı olan er rütbesi < ET., OT. çaw+(uş), 2011: 224.

çay

Çay, dereden büyük ırmaktan küçük akarsu

ç.-lara 64a-12

“Kuru kuru çaylara
şucu şaldum.”

çay < DLT say: kara taşlık yer, 2006: 500; Gülensoy KBS çay: ırmaktan küçük akar su < *say ‘kara taşlık yer; çakıl taşlı sığ dere yatağı’ (DLT); say taşı ‘çakıl taşı’ (KB), 2011: 225.

çay-

Dönmek, salınmak

ç.-a 90a-13, 99a-6

“Çaya baksa çalımlu,
Çal kara kuş erdemli...”

çay- < Gülensoy KBS cay-: sözünden, kararından dönmek, vazgeçmek < ? çav-, 2011: 200.

çayır

Üzerinde gür ot biten düz ve nemli yer, çayır

ç.-uñ 70a-12-13

“Kova kova bir yère geldi, gördi gök çayırın üzerinde bir kırmızı otağ
dikilmiş.”

çayır < Gülensoy KBS çayır: çayır, çimen; yeşillik yer < çay ~ çiy ‘yağmurluk yapılan ince keçe’ (DLT) + (i)r, 2011: 225.

çek-

1. Bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmek

ç. 79a-10

ç.-di 63b-12, 79a-11, 81a-13

ç.-erdi 100b-2

ç.-eyim 79b-4

ç.-üb 62b-13, 75a-3, 100b-6

ç.-üñ 88b-2

“Dirse Hān kurt siñirlü kıtı yayı eline aldı. Üzenjüye kalkub kıtı çekdi, uz atdı.”

2. Güç durumlara dayanmak, katlanmak

ç.-en 59b-4

ç.-üb 87b-4

“Ne yêrde şızılar varışa çeken bilür.”

3. Koparmak

ç.-sünler88b-7

“Kıo etümden çeksünler,

Kıara kıavurma etsünler,

Kırkı beg kıızı öñine getürsünler.”

çek- < DLT çek-: kitap noktalamak; attan kan almak; sıkılan oku çekmek; çekerek bağlamak, 2006: 139; Gülensoy KBS çek-: (geçişli fiil olarak) tutup kendine doğru hareket ettirmek = ET., OT. çek-, 2011: 226.

çekdür-

Çektirmek, çekme işini yaptırmak

ç.-di 70a-11, 84b-5, 92b-13, 93a-9, 93a-9

“Boz aygırın çekdürdi, Baryik bindi.”

çekdür- < DLT çektür-: noktalamak; kan aldırtmak, 2006: 140; Gülensoy KBS çektir-: çekmek işini yaptırmak < çek-tir-, 2011: 229.

çekil-

Çekilmek, geri gitmek, ricat etmek, çekilmek

ç.-di 70b-7

ç.-ende 79b-8, 101a-4

“Bayrek yab yab gerü çekildi.”

çekil- < DLT çekil-: kitap noktalanmak, 2006: 140; Gülensoy KBS çekil-: geri çekilmek, ricat < çek-il-, 2011: 227.

çekiş-

Çekişmek, üstün gelmek için karşılıklı çabalamak

ç.-diler 62a-6

“Boğayıla oğlan meydānda bir miqdār çekişdiler.”

çekiş- < DLT çekiş-: nokta koymakta yardım ve yarış etmek, 2006: 140; Gülensoy KBS çekiş-: birlikte karşılıklı çekmek < çek-(i)ş-, 2011: 228.

çember

(< Fars. çenber) Çember, yazma, yemeni, başörtüsü

ç.-ime 95b-13

- “Çemberime alca kanum dürteyinmi?”*
- çemen** (< Fars.) 1. Yeşil ve kısa otlara verilen ad, çimen 59a-2
ç.-lerin 59b-1
“Yapağulu gökçe çemen güze kalmaz.”
2. Ağaç ve çiçeği olan çayır, yeşillik
ç.-e 93a-2, 106a-1
“Gök alan, görklü çemene çadır dikdüirdi.”
- çengel** (< Fars. çengâl) Bir yere takılmaya, geçirilmeye yarayan eğri ve ucu sivri demir, çengel
ç.-e 88a-8, 88b-1, 88b-6
“Mel’ün eyitdi: «Mere varuñ, Kazanuñ oğlı Uruzı tutuñ, çengele aşuñ...”
- çetük** Kedi, çetik
ç.-üñ 93a-4
“«Ne oturursın? İtüñi ulutmayan çetüğüñ mavlatmayan alplar başı Kazan oğluyıla serh’oş yaturlar» dedi.”
çetük < DLT çetük: kedi (Oğuzca), 2006: 143; DLT muş: kedi (Çiğilce), 2006: 415.
- çevre** Bir şeyin yakını, dolayı, etraf, periferi
ç. al- “çevirmek, etrafını kuşatmak” 102a-9
ç.-sinde 86b-4
*“Ağ koyunlar çevresinde yatduğı şu,
Ordumuñ haberin vèrgil başa,
Yohsa karış vèürin şimdi saña!”*
çevre < DLT çewür-: çevirmek; bir şeyi sol elin baş parmağı üzerinde çevirmek, 2006: 144; Gülensoy KBS çevre: (zarf) çepçevre; etraf, muhit; kenarları pullu mendil = ET., OT. *çewür- < çevü-(>i)r-e, 2011: 234.
- çevük** Kolaylık ve çabuklukla davranan, tetik, atik, atik tetik, çevik 61b-9, 65b-8, 89b-5, 104a-2
“At ayağı külük, ozan dili çevük olur.”
çevük < Gülensoy KBS çevik: müşkül < ? *çabuk < *çap-, 2011: 233.
- çevür-** 1. Bir şeyin yönünü değiştirmek, döndürmek, çevirmek
ç.-üb 103a-2

“Hemān at başını çevürüb hişāra kaçdı.”

2. Öteki yüzünü görünür duruma getirmek

ç.-diler 94b-3

“Uruzun < > kırk yiğidi atdan endi, ala kalkan çevürdiler, kından kılıç şıyrdılar.”

3. Bir yerin çevresini bir şeyle sarmak, kuşatmak

ç.-diler 94b-5

“Şağın şolın beg oğlunun çevürdiler.”

çevür- < DLT çewür-: çevirmek; bir şeyi sol elin baş parmağı üzerinde çevirmek, 2006: 144; Gülensoy KBS çevir-: çevirmek = OT. çewür- < *çew-(i)r-, 2011: 233.

çık-

1. Çıkmak, gitmek, içeriden dışarıya gitmek, bulunduğu yerden ayrılmak

ç.-a gel- “beklenmedik bir zamanda gelmek” 63a-6, 93a-8

ç.-alum 71a-1

ç.-an 58b-10, 96b-3

ç.-ayın 73b-3, 92b-11

ç.-dı 63a-7, 63b-5, 65b-6, 68b-8, 70a-11, 83a-5, 84b-6, 93a-2, 100b-3, 102a-10

ç.-dılar 71a-3

ç.-duñ 64a-9

ç.-ğıl 63b-1

ç.-ınca 94b-7

ç.-sun 64a-10

ç.-ub 90b-6, 103a-6

“Çıksun benüm gözlerüm, a Dirse Hān, yaman segrir.”

2. Yükselmek

ç.-ar 64b-11

“Bağsa görse bir derenün içinde karga kuzğun ener, çıkar.”

3. Oluşmak, ortaya çıkmak

ç.-ar 81a-7

“«Buyı buyı! Boğmalar çıkar delü ozan,

*Gelüb datlucaş şoĥbetimüz bozan,
Olanca ‘aybumuzı başımuza kaķan,
Ëller iķinde yüzimüz şuyın döküb ‘ırzımız yıķan!’»
deyüb vardı.”*

4. Bir şeyin yukarisına doğru yürümeķ

ç.-ayın 92b-13

ç.-dı “şarap başına/alnına çık-: sarhoş olmak” 84a-12, 100a-10

ç.-dılar 64b-11

ç.-duğum 81b-12

ç.-duņmı 81b-8

ç.-ğıl 94a-3

“Alçaķdan yüce yerlere çapub çıkdılar.”

5. Görünür kılmak, bulup getirmek

ç.-ayın 96a-7

“Yerde ise çıkarayın, gökde ise endüreyin.”

6. Gelmeķ

ç.-dı 83a-10

“Tekür dahı ‘askerini cem’ edüb karşı çıkdı.”

7. Bir makama gelmeķ, erişmeķ

ç.-ıcaķ “tahta çık-: hükümdar olmak” 62b-7

“Oğlan tahta çıkıcaķ babasının kırk yigidi aņılmaz oldu.”

8. Yayılmak, duyulmak

ç.-maz 59a-4

“Er mālına kıymayınca adı çıkmaz.”

çık- < DLT çık-: çıkmak, 2006: 146; DLT taşık-: dışarı çıkmak, 2006: 583; DLT tışık-: dışarı çıkmak, 2006: 618; Gülensoy KBS çık-: dışarı çıkmak = OT. çık- (DLT) [< *taş (> tış) ‘dış’+ık > tışık- > çık-], 2011: 235.

çıkār-

1. Birinin veya bir şeyin iķerden dışarıya doğru çıkmasını sağlamak, bulunduğu yerden ayrılmasını sağlamak

ç.-dı 81b-6, 103b-11

ç.-dılar 61b-13

ç.-1b 94b-12

ç.-ub 83a-7

“Boğayı saraydan çıkardılar.”

2. Giysi, ayakkabı vb.ni vücuttan ayırmak, soyamak

ç.-dı 74a-12, 74a-13, 74b-3, 75b-9, 75b-10, 83a-1, 97b-7, 97b-8

ç.-miş 76a-5

ç.-1b 74b-4, 79a-1

ç.-sun 97a-11

ç.-ub 71a-8, 75a-5, 78b-1, 101b-8

“Kara benzer kız gelini ağ çıkarmış kara geymiş.”

3. Sunmak

ç.-dılar 83b-7, 103b-2

“Kuşun alakanını, kumaşun eyüsini, kızun gökçegini Bayındır Hāna pençik çıkardılar.”

çıkır- < DLT çıkar-: çıkarmak, 2006: 147; Gülensoy KBS çıkar-: (birinin veya bir şeyin) çıkmasını sağlamak < ET. taşğar- < *taş ‘dış’, 2011: 236.

çınla-

"Çın" diye ses çıkarmak, çınlamak

ç.-r 95b-1

“Şām yelleri esmedi, Kazan kulağum çınlar...”

çınla- < DLT çinğ etmek: çınlamak, 2006: 149; DLT çinğra-: çınlamak, 2006: 150; Gülensoy KBS çınla-: çın diye ses çıkarmak < OT. çingra- (DLT) [< *çin], 2011: 238.

çırāk

(< Fars. çerâg) Fitol, mum, ışık, kandil (krş. çıra, çırağ)

ç.-uñ 67b-5

“Hak yanduran çırāğun yana dursun!”

çırçıplak

Tamamen çıplak, çırılçıplak, anadan doğma, anadan üryan 73b-5

“Delü Karçar daşra kaçdı, çırçıplak bireler üşmiş, gün şovuk.”

çırçıplak < Tietze çırılçıplak: tamamen çıplak < çırçıplak, genişlemiş ön takı ile, TETTTL, 2002: 511.

çiçek

1. Dağlarda kendiliğinden yetişen çiçekli bitki, çiçek

Ç. (k. a.) Banı Çiçek (bk. Banı) 70b-2, 70b-3, 70b-6, 70b-8, 70b-10, 71a-8, 71a-9, 71b-4, 74a-13, 75b-4, 75b-13, 81a-11, 81a-13, 81b-5, 82a-10

Ç.-e 75a-2

Ç.-i 76a-2, 76a-6, 77a-4

Ç.-ünj 71a-1

ç.-i 65a-3, 65b-4, 65b-5, 65b-6

“Tağ çiçeği ile südi, karışdurub Oğlanuñ yarasına urdılar, bağladılar.

2. Birine duyulan sevgiyi dile getirirken kullanılan söz

ç.-i 88a-11

“Kaza beñzer kızımıñ gelinimüñ çiçeği oğul.”

çiçek < DLT çeçek: çiçek, 2006: 139; Gülensoy KBS çiçek: çiçek; çiçek hastalığı = ET. (Uyg.) çeçek ~ OT. çeçek (DLT); çiçek (KB) < çeç- (< seç-)+-ek, 2011: 240.

çigin

Omuz, çigin

ç.-i 62b-4

ç.-ine 103a-1

“Ol kâfirün çignine bir kılıç urdı.”

çigin < Gülensoy KBS çigin: omuz < OT. çik ‘dik’ +(i)n, 2011: 241.

çoban

(< Fars. çübān, şübān) (bk. çopan) Koyun ve keçi sürülerini otlatan kimse, çoban 85a-7, 85a-8, 85a-8, 85a-10, 85a-12, 85b-7, 87a-1, 87a-2, 87a-7, 87a-8, 87a-9, 87a-9, 87a-11, 87b-1, 87b-1, 87b-2, 87b-5, 87b-6, 87b-9, 87b-9, 87b-10, 89b-3

Ç. (k. a.) “Kıracık Çoban” 85a-4, 85b-3, 85b-8

ç.-da 87a-13

ç.-ı 87b-5

Ç.-ı (k. a.) “Kıracık Çobanı” 86b-13

ç.-ları 86b-6

ç.-uñ 87b-11

“Kazan bakdı gördi çoban ağacı arkasına alub gelür.”

çok, çok

Sayı, nicelik, değer, güç, derece vb. bakımından büyük ve aşırı olan, az karşıtı, çok 68b-5, 69b-2, 81b-12, 81b-12, 81b-13, 81b-13, 82a-1, 82a1, 82a-2, 94b-4, 100a-13, 105b-5, 705b-6, 105b-6, 105b-7

ç.-mı 69b-1

“Bunlar gelince çok yıllar çok aylar geçdi.”

çok, çok < DLT çok: kötü, alçak, 2006: 156; DLT çokraş-: çoğalmak ve dalgalanmak, 2006: 157; Gülensoy KBS çok: çok, az'ın karşıtı < ET. çok/çoh, 2011: 248.

çopan

(< Fars. çübān, şübān) (bk. çoban) Koyun ve keçi sürülerini otlatan kimse, çoban 86b-13, 87b-4

Ç. (k. a.) “Karacık Çopan” 89a-12, 89b-2, 89b-11

ç.-ıla 87b-3, 87b-3

ç.-lar 77a-7, 77a-8, 77a-9, 77a-10

ç.-uñ 87a-13, 89a-12

Ç.-uñ (k. a.) “Karacık Çopanuñ, Karacık Çopanuñ” 85b-8, 86b-8, 86b-12

“Yolda Karacık Çopanuñ köpegini gördi.”

çök-

Çökmek, çömelmek, eğilmek

ç.-di 68a-1, 74b-6, 84a-13, 84b-2, 92a-7

ç.-üb 100a-10

“Kaba dizi üstine çöküb oturdu.”

çök- < DLT çök-: diz çökmek, dibe çökmek, 2006: 157; Gülensoy KBS

çök-: bulunduğu düzeyden aşağıya inmek, çukurlaşmak < ET. sök- ‘çökmek’; OT. çök-: diz çökmek, oturmak; çukur olmak; dibe çökmek (DLT, KB) < *çö-k-, 2011: 252.

çöngel-

Zayıflamak, kuvveti kaybolmak, görevini iyi yapamaz hâle gelmek, körleşmek

ç.-meseydi 78b-8

“«Mere ozan, kara kuyma gözlerüñ çöngelmeseydi,

ağam Baryek dëyeydüm, ozan, saña.

Yüzüñi kara saç örtmeseydi,

ağam Baryek dëyeydüm, ozan, saña.

Apul apul yöriyüşüñ,

Arşlan gibi durışuñ,

Kañrulubanı bağışuñ,

Ağam Baryege beñzedürem, ozan, saña.

Sevindürdüñ, yerindürme, ozan, beni»

dëdi.”

çöngel- < YTS çöngel-: zayıflamak, gücünü yitirmek, görevini iyi yapamaz duruma gelmek, körleşmek; (diş için) kamaşmak, 2009: 71; Tietze EO. çöngel- veya çüngel-: küntleşmek; kuvveti kaybolmak, vazifesini yapamaz hale gelmek < çöng + fiil yapan -el eki, TETTL, 2002: 535.

çöz-

Düğümlü, bağlı veya sarılı bir şeyi açmak, çözmek

ç.-diler 96b-7, 99b-7

“Elin çözdiler, gözün açdılar.”

çöz- < DLT şeş-: çözmek, 2006: 507; DLT şeş-: çözmek, 2006: 557; Gülensoy KBS çöz-: çözmek = ET., OT. (DLT) şeş- ~ şeş- (DLT); çöj- (DLT) ~ çüj- (DLT), 2011: 256.

çuha

(< Fars. çūha) Çuha, cübbe, palto (bk. çuğa, çuğa) 92a-12, 103b-2

“Çarğab çuğa, çadırlar otaqlar bağışlar idi.”

çuğa, çuğa

(< Fars. çūha) Çuha, cübbe, palto (bk. çuğa) 91a-13, 99b-10

“Cılasun yeg erenlere kıla, ölke, cübbe, çuğa vèrdi.”

çul

(< Ar. cūll) Kıldan veya yünden yapılmış hayvan örtüsü, çul

ç.-ını 79a-3

“Bir deve çulını buldı, delüb boynına geçürdi, gendüyi delüligè urdı.”

çün

(< Fars.) Mademki 71a-9, 81b-11, 100b-13, 105a-5

“Begler eyitdiler: «Çün sen düşmen olduñ, biz dañı olduñ» dediler.”

çünkü

(< Fars.) Ne vakit ki, vakte ki 82a-10, 102a-9

“Çünkü kâfirler bunları gördi, Arşun oğlı Direk Teküre haber ètdiler.”

çünkü

(çün+ki< Fars.+m) Mademki 71b-10, 80b-2

“Mere, çünkü Kim Kağan Begden buyruğ oldu, otur» dedi.”

çürü-

Çürümek, bozulup dağılmak

ç.-sün 87a-9

“«Ağzun kurusun çoban,

Dilün çürisün çoban»”

çürü- < Gülensoy KBS çürü-: çürümek < *çürü- (T. Tekin), 2011: 257.

3.5. D

- da** Da, dahi (bk. de) 81a-1, 81a-11, 92b-7
“«Hāy şu delü mağmun başa da şāyed ancılayın olmaz sözler söyleye» dedi.”
da < DLT dakı: dahi, 2006: 165; DLT takı: dahi, 2006: 562; Gülensoy KBS dahi: da, de; bile = OT. takı ~ dakı (DLT) < takı < tak- ‘takmak, iliştiirmek’ +-ı ‘zarf-fiil eki’ (Hamilton), = EAT. dakı, 2011: 261.
- dād** (< Fars.) Yardım isteme, imdat, yardım isteyen ses 79b-9, 101a-4
“Çağıruban dād vèrende yol çavuşlı...”
- dādū** (< Fars.) Bir kimsenin küçüklüğünden beri hizmetinde bulunan ihtiyar kişi, lala, daye
d.-sıyam 71a-1
“Ammā ben Banı Çiçegün dādūsiyam.”
- dağ** Yer kabuğunun çıkıntılı, yüksek, eğimli yamaçlarıyla çevresine hâkim ve oldukça geniş bir alana yayılan bölümü, dağ (bk. tağ)
d.-lar 64a-9, 94a-2
D.-ı (Kazılık D.) 65a-8
“Gögsi güzel kaba dağlar üstine ava çıkdıñ.”
dağ < DLT tağ: dağ, 2006: 560; DLT tağ: dağ, 2006: 560; Gülensoy KBS dağ: dağ = ET., OT. tağ < tāğ, 2011: 259.
- dağıt-** Yenilgiye uğratmak, dağıtmak
d.-ma 86a-5)
“Avumı bozma benüm kardaş, leşkeri-mi dağıtma kardaş.”
dağıt- < Gülensoy KBS dağıt-: dağıtmak < *tāğı-t-, 2011: 260.
- dahı** 1. De, dahi 60b-13, 62a-1, 63a-6, 63a-6, 65b-5, 66a-11, 66a-13, 66b-12, 67a-12, 67b-10, 68a-5, 68a-7, 68a-8, 68a-9, 68a-9, 68a-10, 68a-13, 68b-3, 68b-5, 68b-9, 69a-9, 69a-12, 69a-13, 71a-2, 72a-1, 72b-6, 72b-7, 73a-2, 73a-2, 73a-3, 73b-4, 74a-1, 75a-10, 75b-5, 76b-3, 78b-13, 80a-9, 83a-10, 83b-9, 85a-2, 85b-9, 86b-9, 87a-9, 88b-4, 93b-12, 96b-2, 97b-4, 97b-

13, 98b-6, 100a-11, 102a-4, 102b-13, 103a-10, 103a-12, 104a-9, 104b-5, 105a-6, 105a-7, 105b-4, 106a-4

“Böyle deýicek alın Oğuz begleri el ldurub du ‘ā dilediler: «Allāhu te‘ālā saña daı bir oğul vėrsün» dėdiler.”

2. Daha, bundan baka, aynı zamanda, hem de, ve 58b-5, 60a-1, 65a-12, 63b-10, 65b-5, 72a-9, 81a-6, 95b-4, 95b-7, 85a-1, 101a-3

“«Bu arāb olası ere varaldan arnım oyub yūzüm gūlmedi, ayağum bamak, burnum yamak görmedi. Nolaydı bu er öleydi, birine daı varaydum, umarımdan yaı umar olaydı» dėr.”

3. Artık, sonra, bundan sonra 60a-12, 62a-3, 63b-2, 67a-6, 70a-2, 72a-9, 72b-8, 76b-13, 83a-5, 87b-10, 89a-11, 94a-7, 102b-13, 103a-12

“Daı kır yigidine ol aldı. Kır yigit bedevī atların oynatdı , Boğaq ānu üstine yığna oldu.”

4. Daha ziyade, daha çok 102a-3

“...

Yėdi atla vardum,

Ol al‘eyi alımadum.

Benden daı yėg er opmayasın,

Yėgenegüm, dōn!»

dėdi.”

5. Henüz, hala 103a-9

“Yėgenek daı babasına gendūyi bildürmedi.”

da < DLT daı: dahi, 2006: 165; DLT taı: dahi, 2006, 562; Gūlensoy KBS dahi: da, de; bile = OT. taı ~ daı (DLT) < taı < ta- ‘takmak, ilitirmek’ + -ı ‘zarf-fiil eki’ (Hamilton), = EAT. daı, 2011: 261.

da-

Takmak, bir eyi baka bir yere uygun bir biimde tutturmak, ilitirmek, geirmek

d.-alum 65b-12

d.-dılar 65b-3, 66a-5, 94b-6

d.-madummi 82a-7

“Altun yūzūgi barmaqūna damadummi?”

- dağ- < DLT tak-: takmak, 2006:562; Gülensoy KBS tak-: iliştiirmek, geçirmek = ET., OT. tak- < *tak-, 2011: 851.
- dağıl-** Takılmak, geçirilmek
t.-duğın 96b-9-10
“Kıl sicim ağ boynuma dağılduğın?”
- dağıl- < DLT takıl-: takılmak, dizilmek, 2006: 563; Gülensoy KBS takıl-: takmak işi yapılmak; bir yere ilişip veya dokunup kalmak = OT. takıl- < tak-(ı)l-, 2011: 851.
- dağılu** Takılmış, tutturulmuş, asılmış, geçirilmiş 97a-6, 97b-10
“Ağ boynında kıl urgan dağılu dëyeyinmi?”
- dağılu < Gülensoy KBS takılı: takılmış, tutturulmuş, asılmış < tak-(ı)l-ı, 2011: 852.
- dağın-** Takınmak, kuşanmak
d.-ur 96b-5
“Kimi atına biner, kimi kılıcın dağınur, kimi geyimin geyer.”
- dağın- < Gülensoy KBS takın-: kendine takmak; (mec.) bir nitelik veya durum almak < tak-(ı)n- ‘dönüşlülük eki’, 2011: 852.
- dağ** Kadar, değın, dek 73b-7
“Delü cān kayusiyıla boğazına dağ batdı.”
- dağ < DLT tegü: kadar,dek, 2006: 595; DLT tek: tek, sadece, bir şey dilemiyerek; gibi, benzetme edatı, 2006: 595; Gülensoy KBS dek: gibi, benzetme edatı < ET., OT. tek ~ tegü ‘kadar, dek’, 2011: 274.
- dal** Bitkilerin genellikle yapraksız olan, sapın değışik uzunluk veya büyüklükteki sap ve sürgün kısımları (bk. ʔal)
d.-ı 101b-9
*“Kargu dalı uz süjümi kapdum,
...”*
- dal < DLT tal: dal, yaş dal, 2006: 563; Gülensoy KBS dal: dal = ET. tal ‘dal, söğüt’ ~ OT. tal ‘dal, yaş dal’ < * tal [kısa /a/ ile], 2011: 261.
- dalbı-** Çırpınmak, oynayıp sıçramak
d.-yan 85b-12
“Yumrıgumda dalbıyan şāhın kuşum öldi.”

dalbı- < DLT dalbın-: -kuş- dalbınmak, çırpınmak, 2006: 563; DLT talpın-: -kuş- dalbınmak, çırpınmak, 2006: 565; DLT talpır-: kanat çırpamak, dalbınmak, 2006: 565; DLT talpış-: kanat çırpışmak, dalpışmak, dalgalanmak, 2006: 566.

dalbın- Çırpınmak, oynayıp sıçramak (bk. dalbı-)
d.-anda

“Yumruğumda dalbınanda şahinüm yazık.”

dalbın- < DLT dalbın-: -kuş- dalbınmak, çırpınmak, 2006: 563; DLT talpın-: -kuş- dalbınmak, çırpınmak, 2006: 565; DLT talpır-: kanat çırpamak, dalbınmak, 2006: 565; DLT talpış-: kanat çırpışmak, dalpışmak, dalgalanmak, 2006: 566.

dam Hayvan barınağı
d.-ında 97a-7

“Kara toğuz damında yatur” değil.

dam < DLT tam: duvar, dam, kale, 2006: 566; Gülensoy KBS dam: yapıları dış etkilerden korumak amacıyla üzerlerine yapılan çoğu kiremit kaplı bölüm = ET. tām ~ (>OT. tam) < *tām, 2011: 264.

damak Ağız boşluğunun tavanı, damak
d.-ı 95a-11

“Dili damağı kurıyub dört yanına bakdurduymı?”

damak < DLT tamak: boğaz, 2006: 566; DLT tamgak: boğaz, damak, 2006: 567; Gülensoy KBS damak: damak = OT. tamak ~ tamgak ‘boğaz’ < *tam- ‘damlamak, sızmak’ + ğak < *tamga- < *tam-, 2011: 264.

dan danşuḥ Hayret verici, şaşılacak, mühim 69a-3

“Dan danşuḥ kāfir mālın Oğuz beglerine getürmişdük.”

dan danşuḥ < DLT taḅ: şaşacak, şaşılacak nesne, danılacak şey, acayip şey, 2006: 570; DLT taḅsuk: şaşılacak, acayip; nefis, 2006: 571; Gülensoy KBS tansık: insan aklının alamayacağı, şaşırtıcı, olağanüstü olay, mucize = OT. tangsuk (DLT) < OT. tang ‘şaşacak, şaşılacak nesne’+sık (<+suk), 2011: 857-858.

- daniş-** Bir iş için bilgi veya yol sormak, görüş almak, istişare etmek, müracaat etmek, meşveret etmek, danışmak
d.-dılar 96b-10
“Sen gelmedin, babacuğum, kâfirler danişdılar:...”
daniş- <DLT tanu-: danışmak; işaret etmek; söylemek, emretmek; tavsiye etmek, 2006: 572; DLT tanuş-: danışmak, işaretleşmek, 2006: 572; Gülensoy KBS daniş- = ET. *tanuş- ‘istişare etmek, karşılıklı konuşmak, söyleşmek’ < tan-u-ş-, 2011: 266.
- daniş** Önemli bir konuda birkaç kişinin bir arada konuşması, müşavere
d. èt- 71b-9
“Söz açdılar, daniş ètdiler.”
daniş < Tietze daniş: danişma, meşveret < daniş- + fiilden nomen actionis –ış genişlemesi ve fiilin ortaklık halinde olan /ıış/ haplologie, TETTL, 2002: 558.
- dar** (< Fars. târ) karanlık
d. ol- 85b-7, 87a-8
“Kâfirün gözi korkdı, diünyâ kâfirün başına dar oldu.”
- darı-** Musallat olmak, arız olmak, talan etmek
d.-miş 86a-11
“Seni kâfir nereden darımış, güzel yurdum?”
darı- < DLT tar-: dağıtmak; yaymak, ayırmak, 2006: 576; DLT tara-: taramak, dağıtılmak, 2006: 576.
- dart-** Çekmek
d.-madın 92b-5
“Karularuñ yay dartmadın oğ atmadın baş kesmedin...”
dart- < DLT tart-: tartmak; cezbetmek; çekmek, uzatmak, germek; getirmek, almak, çıkarmak, 2006: 580; Gülensoy KBS tart-: bir şeyin birim cinsinden ağırlığını bulmak; dikkatle incelemek, değer biçmek; binek hayvanlarının dizginlerini çekip bırakarak sallamak = ET., OT. tart- < OT tar- ‘dağıtmak, yaymak, ayırmak’ (DLT) +t-, 2011: 862.
- daru** Buğdaygillerden kuraklığa dayanıklı bitki, darı
d.-ca 92b-5

“Depece böyümiş-sin daruca beynüñ yok.”

daru < DLT tarıg: ekin, bitki; arpa, buğday; tane, tohum; zahire, 2006: 577; DLT tarıg: ekin, bitki; arpa, buğday; tane, tohum; zahire, 2006: 577; Gülensoy KBS darı: darı, mısır = OT. tarıg ‘ekin, bitki, arpa, buğday, tane, tohum’(DLT) < tarı- ‘ekin ekmek’ + -g, 2011: 267.

daş-

İçinde buldukları yere sığmayarak kabarmak, taşmak
d.-maz 97b-11

*“Akın-dılı görklü şular kırusa
kara daşmaz.”*

daş- < DLT taş-: taşmak, 2006: 582; Gülensoy KBS taş-: sıvı maddeler, içinde buldukları kaba sığmayacak kadar çoğalma ve kabarma yüzünden kenarları aşmak = ET. taş- ~ taşıq- ‘taşmak, dışarı çıkmak’ ~ OT. taş- (DLT) < taş-, 2011: 866.

daş

Kimyasal veya fiziksel durumu değişiklikler gösteren, rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde, taş 77a-7, 77a-8, 77a-8
“Bağdı, gördi bir kaç çopanlar yoluñ üzerine daş yığmışlar dururlar, ağlarlar.”

daş < DLT taş: taş, kaya, 2006: 582; Gülensoy KBS taş: rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde = ET., OT. taş (DLT) < tās/tāş, 2011: 865.

daşra

Dışarı 73b-5

“Delü Kıarçar daşra kaçdı, çırçıplak bireler üşmiş, gün şovuk.”

daşra < DLT taşra: dışarı, 2006: 582; Gülensoy KBS taşra: bir ülkenin başşehri veya en önemli şehirleri dışındaki yerlerin hepsi, dışarlık <tāş+ır+a, 2011: 867; Gülensoy KBS dışarı: dışarı < dışaru < tışaru < tışgaru < taşgaru < taş (DLT)+garu ‘yön eki’, 2011: 281.

datlu

Hoşa giden, insanı çeken, tatlı

d.-cağ “tatlı tatlı”81a-8

“Gelüb datlucağ şoşbetimüz bozan...”

datlu < DLT tatlıgıg: tatlı, 2006: 584; DLT tatlıg: tatlı, 2006: 586; Gülensoy KBS tatlı: şeker tadında olan; acı olmayan, içilebilen, yenilebilen; (mec.) insanı çeken; göze, kulağa hoş gelen, rahatlatan,

dinlendiren, sevindiren = ET. tatıglıg ~ tataglıg, OT. tatıglıg ~ tatlıg < *tāt+ıg+(~ğ)+lı(ğ), 2011: 869.

da‘vet

(< Ar. dā‘vet, dā‘vāt) Çağrı, çağırma
d. ét- “çağırma” 104b-11

“*Taş Oğuz beglerine ādem şaldı, da‘vet étđ.*”

da‘vile-

(da‘vī “bir kimsenin hakkını araması” < Ar.+le-) Hesap sormak
d.-rlermi 93b-2

d.-mez 93b-3

“*Kažan eydür: Oğul, biğ kāfir öldürseğ kimse senden kan da‘vilemez.*”

davlıbaz

(tabl < Ar. + bāz < Fars. b. i.) Davul, kös 94a-6

“*Uruz Beg davlıbaz urub süñüsini yere şancub durđ.*”

davul

(< Ar. tabl) Büyük ve enlice bir kasnağın iki yanına deri geçirilerek yapılan, tokmak ve değnekle çalınan çalgı, davul
d.-lar 94a-8

“*Gümür gümür davullar çalındı.*”

daya-

Bir şeye yaslanarak onu durdurmak, engellemek için güç almak, dayamak

d.-dı 62a-6

“*Oğlan bu katla boğanuğ alnına elin dayadı.*”

daya- < DLT taya-: dayak koymak, dayak dikmek, dayamak, 2006: 589; Gülensoy KBS daya-: bir şeyi bir yere dokunur duruma getirmek ve bu durumda bırakmak veya tutmak = ET., OT. taya- (DLT) < *tay ‘eş, destek, denk’ +a-, 2011: 268.

dayı

Annenin erkek kardeşi, dayı

d.-m 92b-2, 101b-11, 101b-13, 104a-11, 105a-1

“*...Dayım Aruz Taş Oğuz begleri ile gelsün’ demiş.*”

dayı < DLT tagay: dayı, 2006: 561; Gülensoy KBS dayı: dayı, annenin erkek kardeşi < OT. tagay (DLT) < tāy ‘anne tarafından akraba’, 2011: 269.

dāyīm

(< Ar. dā‘īm) Daim, daima, devamlı, sürekli

d. 104a-3

“*Qazan Beg eydür: «Mere Qılbaş, bu Taş Oğuz begleri her dāyīm gelürler, beni selāmlar idi.»*”

daz

Çıplak (toprak) 79a-12

“*«Daz yërde torğay atmağa yahşısı» dedi.»*”

daz < DLT taz: kel, daz; boynuzsuz; bitkisiz, çorak, 2006: 591; Gülensoy
KBS daz: kel, çorak < OT. taz ‘kel, tepesinde saç dökülmüş olan
(kimse)’, 2011: 270.

de

De, dahi (bk. da) 60a-10, 60b-7, 61a-9, 66b-4, 70b-4

“*Seniñ de içinde binidiñ varısa güzel yigit,
değil baña.»*”

de < DLT dakı: dahi, 2006: 165; DLT takı: dahi, 2006: 562; Gülensoy
KBS dahi: da, de; bile = OT. takı ~ dakı (DLT) < takı < taç- ‘takmak,
iliştirmek’ + -ı ‘zarf-fiil eki’ (Hamilton), = EAT. dakı, 2011: 261.

dê-

Demek, söylemek, söz söylemek

d.-di 58b-4, 60b-12, 61a-2, 61a-10, 61a-13, 61b-7, 62b-6, 63a-4, 63a-12,
63b-7, 64a-3, 64b-7, 65a-3, 65a-3, 65a-7, 65a-11, 65b-2, 65b-4, 66a-6,
66b-2, 66b-12, 67a-6, 68a-2, 68a-4, 68a-9, 68a-12, 68b-2, 68b-3, 69a-8,
69b-1, 69b-5, 69b-12, 69b-12, 70a-1, 70a-2, 70a-4, 70a-9, 70a-13, 70b-1,
70b-4, 70b-4, 70b-5, 70b-5, 70b-7, 70b-8, 70b-10, 70b-12, 70b-12, 70b-
13, 71a-2, 71a-3, 71a-5, 71a-8, 71a-9, 71a-10, 71a-12, 71a-13, 71a-13,
71a-13, 71b-1, 71b-3, 71b-5, 71b-5, 71b-6, 72a-5, 72a-7, 72a-8, 72a-13,
72b-3, 72b-4, 72b-8, 72b-9, 72b-12, 73a-1, 73a-4, 73a-5, 73a-5, 73a-12,
73a-13, 73b-2, 73b-4, 73b-6, 73b-8, 73b-11, 73b-13, 74a-3, 74b-8, 74b-
10, 74b-12, 74b-12, 75a-2, 75a-3, 75a-8, 75b-5, 76a-2, 76a-9, 76a-13,
76b-1, 76b-8, 76b-13, 77a-2, 77a-3, 77a-4, 77a-5, 77a-6, 77a-9, 77a-9,
77a-13, 77b-11, 78a-4, 78a-11, 78a-13, 78b-3, 78b-5, 78b-11, 78b-13,
79a-3, 79a-11, 79a-12, 79b-1, 79b-3, 79b-4, 80a-1, 80a-3, 80a-4, 80a-5,
80a-5, 80a-9, 80a-13, 80b-1, 80b-2, 80b-3, 80b-5, 80b-6, 80b-11, 81a-2,
81a-3, 81a-6, 81a-7, 81a-11, 81a-13, 81b-1, 81b-5, 81b-6, 81b-11, 82a-3,
82a-8, 82b-2, 82b-7, 82b-9, 82b-12, 83a-1, 83a-6, 83a-7, 83a-8, 83b-13,
84b-2, 84b-3, 84b-4, 84b-4, 85a-3, 85a-3, 85a-4, 85b-2, 85b-11, 86a-2,
86a-3, 86a-5, 86b-3, 86b-5, 86b-7, 86b-10, 86b-13, 87a-2, 87a-7, 87a-9,

87a-11, 87a-11, 87a-13, 87b-1, 87b-2, 87b-2, 87b-3, 87b-6, 87b-6, 87b-9, 87b-11, 87b-12, 88a-2, 88a-9, 88b-1, 88b-2, 88b-3, 88b-4, 88b-10, 89a-3, 89a-6, 89b-4, 89b-9, 90a-1, 90a-4, 90a-7, 90a-9, 90a-11, 90a-13, 90b-2, 90b-4, 90b-6, 90b-9, 92a-13, 92b-6, 92b-8, 92b-10, 92b-13, 93a-5, 93a-7, 93a-11, 93a-13, 93b-1, 93b-1, 93b-4, 93b-8, 93b-12, 94a-1, 94a-4, 94a-4, 94a-11, 94a-12, 94b-10, 95a-2, 95a-13, 95b-4, 95b-7, 96a-6, 96a-6, 96a-10, 96b-6, 97a-13, 97b-3, 98a-3, 98a-13, 98b-9, 98b-11, 99a-1, 99a-3, 99a-5, 99a-7, 99a-10, 100a-11, 101a-1, 101a-8, 101a-12, 101a-13, 101a-13, 101b-12, 102a-4, 102a-6, 102b-13, 103a-9, 103a-11, 103b-4, 103b-5, 104a-4, 104a-5, 104a-6, 104a-6, 104a-7, 104a-9, 104a-12, 104b-2, 104b-3, 104b-4, 104b-8, 104b-9, 105a-5, 105a-10, 105a-11, 105b-3, 105b-4, 105b-8, 105b-13, 105b-13

d.-diki 63b-6

d.-diler 60b-13, 61a-10, 62a-2, 62a-12, 62b-10, 63a-3, 63a-5, 63a-12, 63b-2, 63b-7, 63b-11, 64a-1, 64b-9, 64b-9, 65b-11, 66a-13, 68a-7, 68a-10, 69a-12, 69b-3, 69b-6, 69b-12, 69b-13, 70a-1, 70a-2, 70b-8, 71b-9, 71b-10, 72b-11, 72b-13, 73b-12, 77a-9, 77a-12, 80a-10, 80b-5, 81a-1, 81a-2, 81a-12, 85a-12, 88a-7, 89b-10, 94b-11, 104a-1, 104b-13, 105a-6, 105a-7, 105b-4

d.-digüm 99b-12

d.-dügi 58b-4-5

d.-dügüm 72a-8, 91b-1, 106a-3

d.-dügümi 69a-7

d.-dügün 86a-3, 86a-4

d.-düklerümi 72b-7

d.-düm 101b-12, 101b-13, 105a-4

d.-gil 61a-13, 64b-2, 64b-2, 64b-3, 64b-3, 64b-4, 64b-6, 65a-10, 66b-5, 66b-6, 66b-7, 66b-8, 66b-9, 66b-11, 75b-5, 78a-7, 92a-9, 92a-13, 95b-3, 95b-8, 95b-9, 95b-10, 96a-5

d.-me 73b-2

d.-medin 93b-9

d.-meyince 58b-8

d.-mez 58b-13, 85b-5, 85b-5, 92a-10, 95b-3
d.-mezem 76b-7
d.-miş 58b-8, 59a-8, 59b-1, 86a-9, 95a-13, 98b-4, 105a-2, 105b-1
d.-mişdür 60b-13
d.-mişidi 60b-7, 61a-7, 61a-8
d.-mişsin 105a-4-5
dendi 73a-12
d.-ñüz 82b-2
d.-r 60a-1, 60a-7, 60a-11, 73b-3, 104a-12, 104b-2
d.-rdi 63b-9, 70b-9, 79a-7, 79a-7, 79a-8, 79a-8, 79a-9
d.-rem 76b-7, 76b-8
d.-rin 79a-1
d.-rken 97a-1
d.-rler 70b-12, 71b-6, 76a-11, 77a-3, 93a-13, 93b-1, 100b-8, 100b-12,
104a-2
d.-rlerdi 60b-8, 70b-4, 80b-4, 80b-13, 96b-4, 100a-10, 100b-1
d.-rsem 89a-6
d.-rsin 93b-12
d.-rsüz 71b-10
d.-se 60a-9, 60a-10, 97b-9
d.-yeler 63a-2, 63a-10, 87b-4
d.-yelüm 105a-9
d.-yen 101b-1
d.-yenler 83b-13, 84a-4, 91b-11, 91b-6, 99b-12, 100a-5, 106a-3, 106a-11
d.-yeydüm 78b-8, 78b-9
d.-yeyin 97b-9
d.-yeyinmi 97b-10, 97b-10
d.-yicek 61a-13, 63a-3, 6a-5, 64b-7, 65a-11, 65b-4, 68a-6, 69b-1, 72a-7,
74b-8, 76a-6, 76a-12, 80a-1, 86a-5, 87a-7, 89a-3, 93b-4
d.-yince 88a-12
d.-yü vèr- 72b-12

d.-yüb 60a-11, 62a-9, 65b-12, 68b-3, 69a-1, 69a-6, 70a-10, 71b-8, 72b-11, 73b-1, 73b-5, 74a-8, 74a-13, 74b-2, 74b-13, 75a-1, 75a-4, 77b-2, 79a-11, 80b-12, 81a-9, 83a-1, 83a-9, 85b-7, 86a-7, 87b-4, 87b-7, 86b-6, 89a-11, 94b-12, 96b-1, 97b-10, 105a-13

d.-yüben 96a-1, 96a-4

d.-yübeni 88b-11

“Başa bu dedüklerümi getirürseñ kıızı alursın.”

dë- < DLT të-: demek, söylemek, 2006: 591; Gülensoy KBS de-: söylemek = ET. ti- ~ ti: ~tè- (DLT) < ET. *tè:- / tē- / ti-, 2011: 270.

deḫ-

Tepmek, at tepmek, (atı) ileri sürmek (bk. depmek)

d.-di 67a-7

d.-diler 85b-3, 94a-8

“Kırk yigidile at deḫdi, şavaş ètdi.”

deḫ- < DLT tep-: döğmek, vurmak, tepmek, 2006: 601; Gülensoy KBS tep-: hayvan ayağıyla vurmak; üzerine basarak sıkıştırmak; güçlükl, çokça yürümek; (mec.) değerini anlamamak; (mec.) yeniden ortaya çıkmak, tazelenmek = ET. tep- ‘vurmak, tepmek, çifte atmak’ ~ tep- (DLT) < tēp-, 2011: 880.

Dede

(k. a.) Dede Korkut, Korkut Dede (bk. Qorqut)

D. 59a-13, 72b-2, 72b-4, 72b-10, 73a-5, 73a-10, 73a-13, 73b-1, 73b-1, 73b-3, 73b-6

D.-cügüm 73b-2, 73b-4, 73b-7

D. Qorqut 58b-7, 59b-7, 62a-13, 62a-13, 71b-10, 71b-13, 72a-5, 72a-10, 72b-4, 72a-12, 72a-12, 72b-1, 72b-8, 72b-9, 72b-13, 73a-5, 73a-7, 101b-7

D.-m 73b-3, 73b-5

D.-m Qorqut 59a-8, 62a-12, 67a-11, 70a-3, 70a-4, 72a-2, 72a-8, 72a-10, 72a-11, 83b-12, 91a-13, 99b-11, 103b-3, 106a-2

Qorqut D. 73a-10

“Dede Qorqut keçi başlu keher ayğıra şıçradı, bindi.”

dede < DLT dede: baba, 2006: 165; Gülensoy KBS dede: büyük baba = ET. dede ‘yansıma’ ‘baba’(çocuk dili), 2011: 270.

- deg-** Ulaşmak, erişmek
d.-e 58b-4
d.-er 80a-7
“Sağdan gedeni sağ alur soldan gedeni sol alur, haklıya hakkı değer, haksuza yüzi karası kalur.”
deg- < DLT teg-: değmek; dokunmak; ermek, erişmek, varmak; yakalamak; düşmek; hücum etmek, 2006: 592; Gülensoy KBS değ-: yaklaşmak, değmek, dokunmak, ermek, erişmek, varmak, düşmek; olgunlaşmak = ET. (Uyg.) tæg- ~ OT. teg- (DLT), 2011: 271.
- degenek** Değnek, elde taşınacak incelikte düzgün ağaç, sopa, çomak
d.-ümce 85b-1
*“Gönderüñi ne ögersin, mel’un kâfir?
Degenegümce gelmez başa.”*
degenek < Gülensoy KBS değnek: değnek < teg-enek [~anak] ~ EAT degenek, 2011: 273.
- dègil, degil** Değil, cümle içinde art arda kullanılan iki veya daha çok özneyi, tümleci, yüklemi, aralarından bazılarına olumsuzluk kavramı vererek birbirine bağlayan veya yüklem olumsuz çekimini sağlayan kelime (bk. degül)
66b-12, 97a-6, 97a-6, 97a-6, 97a-7, 97a-7, 97a-7, 97a-8
d.-dür 70b-13, 82a-2, 88a-9
d.-midür 81a-5, 81a-5
d.-sin 82a-2
“İtiñüz adı Baraçuk degilmidür?”
dègil, degil < DLT dağ ol: değil, 2006: 165; DLT tegül: değil, 2006: 595; Gülensoy KBS değil: isim cümlesinde yükleme veya başka öğelere olumsuzluk anlamı veren sözcük = OT. tegül ~ dağ ol (DLT) > EAT degül [< *tegül (< *tağ > dağ) ol], 2011: 271.
- degin** Değın, dek, kadar
d. (...-e d.) 73b-13, 96a-7, 103b-13
d.-ince (...-e d.-ce) 60a-4
“Şimdiye degin Kazanuç evi yağmalandukda heḫ bile olurduk.”

- degin < DLT tegin: deġin, 2006: 593; Gülensoy KBS deġin: deġin; kadar = OT. tegin (DLT) < teg-in (instrumental), 2011: 271.
- degirmen** Deġirmen, içinde oġtme işi yapılan yer
d.-den 60a-10-11
“«Un yoġ bu yıķılacaķ evde, elek yoġ, deve degirmenden gelmedi» dr.”
degirmen < DLT tegirmen: deġirmen; deġirmen taşi 2006: 594; Gülensoy
KBS deġirmen: deġirmen = ET., OT. tgirmn (DLT) < *tek- ‘dönmek’
+ -ir- ‘evirmek, döndürmek’ + men, 2011: 272.
- degül** Deġil, cümle içinde art arda kullanılan iki veya daha çok özneyi, tümleci,
yükleme, aralarından bazılarına olumsuzluk kavramı vererek birbirine
baġlayan veya yüklemin olumsuz çekimini saġlayan kelime (bk. degil,
deġil) 73b-3, 86b-6, 93b-10
d.-miyem 82a-7
d.-m 70b-5
“Sen varası kfir degül azġun dnl kfirdr.”
degül < DLT daġ ol: deġil, 2006: 165; DLT tegül: deġil, 2006: 595;
Gülensoy KBS deġil: isim cümlesinde yükleme veya başka ġelere
olumsuzluk anlamı veren sözcük = OT. tegül ~ daġ ol (DLT) > EAT
degül [< *tegül (< *taġ > daġ) ol], 2011: 271.
- del-** Delmek, delik açmak, delik duruma getirmek
d.-b 79a-3
“Bir deve çulını buldı, delb boynuna geçürdi, gendüyi dellige urdı.”
del- < DLT tel-: delmek; sürüye katmak, 2006: 596; Gülensoy KBS del-:
delmek < ET., OT. tel- (DLT), 2011: 274.
- deli** Deli, davranışları aşırı ve taşkın olan (kimse), çılgın (bk. delü) 81b-2,
81b-6
“Ben bu yrden geğeli
Delü olmuş[-sın] deli.”
deli < DLT tel: deli, ılgın, 2006: 597; DLT telwe: deli, 2006: 597;
Gülensoy KBS deli: deli = OT. tel ~ telwe (KT., Uyg. tlwe) [< *tl
(T. Tekin)], 2011: 274.
- Deli Tndar** (k. a.) Deli Tndar

	<p>“<i>Şağ tarafda Kıara Tekür Melike Kıyan Selcük oğlı Deli Tıandar karşu geldi.</i>”</p>
delim	<p>Çok, birçok, ziyade 81b-2</p> <p>“<i>Delim ağca karlar yağmış, dize yetmiş.</i>”</p> <p>delim < DLT telim: çok, pek çok; bol, fazla; daima, hep, pek, 2006: 596; Gülensoy KBS delim: çok fazla <OT. telim (DLT), 2011: 275.</p>
delin-	<p>Bir şeyde delik oluşmak, delinmek</p> <p>d.-ibdür 78a-9</p> <p>“<i>Yüregümde kara bağrum delinibdür, Ozan, seniñ haberüñ yokmı?</i>”</p> <p>delin- < DLT telin-: delinmek, 2006: 597; Gülensoy KBS delin-: delinmek = ET. tälın- < tel-(i)n-, 2011: 275.</p>
delü	<p>1. Deli, davranışları aşırı ve taşkın olan (kimse), çılgın (bk. deli) 71b-6, 79b-6, 80a-2, 80a-4, 80a-8, 80b-2, 80b-4, 80b-5, 80b-11, 81a-1, 81a-3, 81a-7, 81b-1, 81b-2</p> <p>“<i>«Hây, şu delü mağmun başa da şâyed ancılayın olmaz sözler söyleye» dedi.</i>”</p> <p>2. (k. a.)</p> <p>D. Dunder 74b-3, 75b-1, 75b-7, 90a-6, 98b-11, 101a-10, 102a-11, 102a-13</p> <p>D. Evren (k. a.) 101b-1</p> <p>D. Karçar (k. a.) 71b-6, 71b-11, 72a-1, 72a-3, 72a-7, 72a-9, 72a-11, 72a-13, 72b-1, 72b-5, 72b-11, 73a-1, 73a-8, 73a-8, 73a-12, 73a-12, 73b-1, 73b-4, 73b-5, 73b-6, 73b-6 74b-5, 79a-6</p> <p>“<i>«Adına Delü Karçar derler» dedi.</i>”</p> <p>delü < DLT telü: deli, çılgın, 2006: 597; DLT telwe: deli, 2006: 597; Gülensoy KBS deli: deli = OT. telü ~telwe (KT., Uyg. tëlwe) [< *tëlü (T. Tekin)], 2011: 274.</p>
delülük	<p>Delilik, deli olma durumu</p> <p>d.-e 79a-4</p> <p>“<i>Bir deve çulını buldı, delüb boynına geçürdi, gendüiyi delülige urdı.</i>”</p>
demren	<p>Okun ucuna geçirilen kemik veya demir parça</p>

d.-i 90b-13

“Oklar atıldı, demreni düşdi.”

demren < DLT temürgen: ok temreni, 2006: 598; DLT temürken: ok temreni, 2006: 598; Gülensoy KBS temren: ok, kargı gibi şeylerin ucundaki sivri demir = OT. temürgen, temürken (DLT) < temür’ demir’ + gen ‘küçültme eki’, 2011: 879.

demür

1. Demir, bu elementten yapılmış olan 61b-13, 98b-12, 105b-10

“Egni berk demür tonum geyer idüm...”

demür < DLT temür: demir, 2006: 598; Gülensoy KBS demir: demir = ET., OT. temür (DLT) < temür, 2011: 275.

Demür Güci (k. a.) 85a-5

“Kıyan Güci, Demür Güci iki kardeşini yanına aldı, ağıluñ kapısını berkitdi.”

Demür Kapu D. Kapu Derbendi, D. Kapu Dervendi (y. a.) 90a-5, 98b-9, 101a-9

“Demür Kapu Derbendin tepüp yıkan...”

deñe-

Değerini anlamak, gerekli niteliği taşıyıp taşımadığını bulmak için bir insanı, bir nesneyi veya bir düşünceyi sınamak, tecrübe etmek, denemek d.-düm 101b-10

“Karşusından ol eri sancasum vaqt deñedüm...”

deñe- < Gülensoy KBS dene- = deñe- ‘tart-’ < ET. teñ ‘eşit, eşdeğer’ + e- 2011: 276.

deñiz

Yer kabuğunun çukur bölümlerini kaplayan, birbiriyle bağlantılı, tuzlu su kütlesi, deniz 58b-12, 68b-4, 69a-12, 76b-3, 93a-7, 93a-10, 93a-12

d.-e 101b-7

d.-i 101b-8

“Deñiz gibi kararib gelen kâfirün leşkeridür.”

deñiz < DLT teñiz: deniz, 2006: 599; Gülensoy KBS deniz: deniz = ET., OT. teñiz (DLT), EAT deñiz < *teñ ‘göl, bataklık’ + (i)z, 2011: 276.

dep-

1. Tepmek, at tepmek, (atı) ileri sürmek (bk. deþmek)

d.-di 86b-1, 94a-13, 102b-2

“Koñur atın depdi, kâfirün gëtdügi yola girdi.”

2. Hücum etmek, saldırmak (bk. deþmek)

d.-di 80a-6, 91a-2, 91a-3, 91a-3, 99b-2, 99b-2, 99b-3

d.-elüm 94a-12

“Ol gün Taş Oğuz begleri ile Tundar sağdan depdi, cılasun beg yigitleri ile Kara Göne oğlu Budak soldan depdi.”

3. Tepmek, geri çevirmek

“Böyle deycecek Kazan Beg dizi üzerine geldi, eydür: «Mere delü ozan, dile benden ne dilersin. Altn aqçamı istersin, vëreyim» dedi. Baryek eydür: «Sultānum, beni qosañ şol bişen yëmegüñ yanına varsam, qarnum açdur toyursam» dedi. Kazan eydür: «Delü ozan devletin depdi. Begler, bu günki beglügüm bunuñ olsun» dedi.”

dep- < DLT tep-: döğmek, vurmak, tepmek, 2006: 601; Gülensoy KBS tep-: hayvan ayağıyla vurmak; üzerine basarak sıkıştırmak; güçlülk, çokça yürümek; (mec.) değerini anlamamak; (mec.) yeniden ortaya çıkmak, tazelenmek = ET. tep- ‘vurmak, tepmek, çifte atmak’ ~ tep- (DLT) < tēp-, 2011: 880.

depe

1. Yüksekliği genellikle birkaç yüz metreyi geçmeyen, çok kez tek başına, yamaçları yatık yer biçimi, tepe 100a-13

d.-cük 58b-13

D.-ye “Bam Bam D.” (y. a.) 81b-8, 81b-12

“Çok dere, depe, tağlar geçdi.”

2. Mecazen bir şeyin büyüklüğü veya yüksekliği anlatılırken kullanılan söz 61b-5, 85a-6, 85b-8

d.-ce 92b-8

“Kāfir leşinden bir büyük depe yığıdı.”

3. Başın üst, kafatasının iki kulak arasında kalan bölümü

d.-sine 91a-7

d.-sinüñ 62a-10

“Şol tarafda Kara Göne oğlu Budak qarşu geldi Boğacık Melike altı perli gürzile depesine çaldı, cānın cehenneme şaldı.”

depe < DLT tüpü: tepe, insanın başının üst tarafı, 2006: 673; Gülensoy KBS tepe: bir şeyin en üstündeki bölümü = ET. töbü ~ töpü ~ töpö

- (EUTS); Uyg. töpü, töpi ~ OT. töpü (Atalay; tüpü) < *tö- [krş. to-]+-p+e[<ü], 2011: 880.
- depere** Tepesi üzerine kaldırmak
d. dut- 100b-6, 102b-1, 102b-2
“*Ol altmış batman güz ile Delü Dundarı depere dutub çaldı.*”
depere < YTS depere: tepesine, depere tur-: tepesi üzerine kaldırmak, 2009: 76; Tietze depere (çal-): tepesine (vurmak) < depe + -re ‘yön eki’, TETTL, 2002: 590.
- dér-** 1. Toplamak, aklını toplamak
d.-emedüm 86a-2
“*«Néce bu düşü gördüm ayrık uyuşamadum» dedi, «‘aqlımı dèremedüm. Benüm bu düşümü yorgıl» dedi kardaşına.*”
2. Toplamak, bir araya getirmek
d.-üb 73a-11
“*Bir yèrde heþ dèrüb dururam.*”
dér- < DLT tèt-: dermek, toplamak, 2006: 604; Gülensoy KBS der-: derlemek, toplamak, devşirmek = OT. ti:r- (DLT) < tèt:r-, 2011: 278.
- derbend** (< Fars. der-bend) Derbent, geçit, dağ geçidi (bk. dervend)
D. “Pasinüñ Kara D.” 69a-4
D.-e “Kıapılı Kara D.” 96b-2
D.-in “Demür Kıapu D.” 90a-5
D.-inde 74b-12, 101a-9 “Pasinüñ Kara D.”, “Demür Kıapu D.”
“*«Pasinüñ Kara Derbendinde öldürmişler» dedi.*”
- dere** (< Fars. derre’den) Genellikle yazın kuruyan küçük akarsu, dere 59b-2, 100a-13
D. “Kıara D.” 90a-2, 98b-7
d.-cük 81a-4
d.-nüñ 64b-11
d.-ye 80b-8
“*Çok dere, depe, tağlar geçdi.*”
- dergâh** (< Fars.) Cenâb-ı Hakk’ın rahmet kapısı, huzuru
d.-dan 102b-9

- d. (-ı Hakk) 89a-1
*“Şeytāna la ‘net kılduñ,
 Bir suçdan ötüri dergāhdan sürdüñ.”*
- deri** İnsan ve hayvan vücudunu kaplayan tüy, kıl veya pulla kaplı tabaka, cilt, ten, deri
 d.-sinden 89a-12, 90a-3, 90b-2, 98b-7, 99a-8, 99a-8
“Çopanuñ altı yaşar tana derisinden şapanı varıdı.”
 deri < DLT teri: deri, 2006: 605; Gülensoy KBS deri: deri = ET. tãri ~ OT. teri (DLT) < *tēri, 2011: 278.
- dēril-** Toplanmak, tecemmü etmek, derilmek
 d.-mişidi 67b-9, 91b-12, 100a-9
“İç Oğuz Taş Oğuz begleri Bayındır Hānuñ şöhetine dērilmişidi.”
 dēril- < DLT tēril-: derilmek, toplanmak, 2006: 605; Gülensoy KBS deril-: derilmek = Uyg. teril- ~ tiril- < ET. tē:r-(i)l-, 2011: 278.
- deriñ** Yüzeyden içeri inen, derin
 d.-i 103a-1
“Altı barmağ deriñi zañım erişdüirdi.”
 deriñ < DLT teriñğ: -yalnız su için- engin, geniş, derin; (Oğuzlarca) her derin ve çok şey, 2006: 605; Gülensoy KBS derin: derin = KT., Uyg., OT. teriñ < ter+iñ, 2011: 278.
- dervend** (< Fars. der-bend) Derbent, geçit, dağ geçidi (bk. Derbend)
 D. “Pasinüñ Kara D.”, “Kıapulu Kara D.” 68b-10, 85a-2
 D.-in “Demür Kıapu D.” 98b-9
“Bu yanadan dañı bāzirgān-lar gelübeni Pasinüñ Kıara Dervend ağızına konmuşlardı.”
- derviş** (< Fars. derviş) Derviş, fakir ve ihtiyaçlı kimse
 d.-e 73b-13
 d.-lere 64a-13
*“Kıara tonlu dervişlere
 nezir vėrdüm.”*
- destimāl** (< Fars. destmāl) Mendil
 d.-ına 82b-11

d.-ını 67b-13

“Beg bunları gördüğünde āh eyledi, başından ‘aklı gētdi, destimālını yüzine dutdı, böğür böğür ağladı.”

destur, destūr (< Fars. destūr) Destur, müsaade, izin 97a-10, 100a-11

d.-sızca 99a-1

*“Yad kıızı nişānlum destur vērsün,
Baņa dutan gerdege ayruķ girsün.”*

deve

1. Geviş getiren memelilerden, boynu uzun, sırtında bir veya iki hörgücü olan, yük taşımakta kullanılan hayvan (camelus), deve 59b-2, 60a-10, 62b-2, 66b-7, 67a-1, 73a-6, 79a-3, 84b-10, 86a-1, 87a-5, 96a-1, 97b-1 d.-den 60b-3, 61b-4, 83a-2, 95a-1, 104b-12

d.-ler 89b-11

d.-leri 73a-9, 77b-8, 78a-1

d.-lerin 85a-9

d.-lerine 73a-6

d.-lerini 84b-9

d.-lerüm 82b-5, 104a-13

d.-lerüñ 87a-4

d.-ñ 82a-13

d.-si 89a-1

d.-sin 103a-7

Atdan ayğır, deveden buğra, koyundan koç kırdurdı.”

2. Mecazen bu hayvan kadar büyük olan, büyüklüğü ve iriliği anlatmak için benzetilen

d.-ce 92b-7

*“«Begüm baba, devece böyimiş-sin,
köşekçe ‘akluñ yok...”*

deve < DLT deve: deve, 2006: 165; DLT devey: deve, 2006: 166; DLT teve: deve, 2006: 608; DLT tevey: deve, 2006: 608; DLT tewe: deve, 2006: 609; DLT tewey: deve, 2006: 609; DLT tēwi: deve, 2006: 609; DLT tewi: deve, 2006: 609; DLT tiwi: deve, 2006: 628; Gülensoy KBS

deve: deve = OT. devey, tewey, teve, tewe, tēwi, tiwi; tiwē (DLT), Moğ.
teme (+gen), 2011: 279.

devlet

(< Ar.)

1. Devlet, siyasi bakımdan örgütlenmiş topluluğun oluşturduğu tüzel varlık 59a-7, 87a-2

d.-iğüz 59a-13

d.-süzler 59a-7

d.-üñdür 86a-3

d.-üñe 104a-11

“Baba mālından ne fāyide başda devlet olmasa?”

2. Zenginlik, refah, mutluluk 58b-12

d.-i 87a-2

d.-in 80a-4

d.-süz 59a-6

d.-üm 71a-12

d.-üñ 67b-1

“Şağlıgın şağıncın devletün Hax artursın!”

3. Büyük rütbe, bu rütbede olan kişi, han

d.-i 84a-8

“Kalin Oğuz devleti,

Qalmıŷ yigit arkaŷı,

*Hān Qazan yerinden tırımıŷıdı, toksan başlu ban evlerin kırımıŷıdı,
toksan yerde ala ipek hālī döŷenmiŷıdı, seksen yerde badyalar
kırılmiŷıdı, altun ayağ sürāhīler dizilmiŷıdı.”*

devletlü

(< Ar.+lü) Refah, saadet ve nimet sahibi olan, önemli kişilere verilen unvan, devletli 59a-5, 74b-6, 101a-7

“Dizin çökdi, eydür: «Devletlü pādiŷāhum, Bayrek diri olaydı on altı yıldanb berü yā haberi yā gendi gelürdi. Sulṭānum, bir yigit olsa dirisi haberin getirse altun akça vürürdüm, ölüsi haberin getirse kız kardaŷum vürürdüm» dedi.”

devşür-

Bir araya getirmek, derlemek, toplamak

d.-diler 65b-5

“Böyle dèyicek kırk ince kız yayılıb tağ çiçeği devşürdiler.”

devşür- < Gülensoy KBS devşir-: [~ devir-] ‘çevirmek, devirmek’ + -(i)ş- [> devişir- > devşir-], (-r-ş > -ş-r olmuştur. < derşür- fiilinin varyantı. /v/ türemedir.), ET. tegşür- ‘ulaştırmak, getirmek, eriştirmek’, EAT devşür-, değşür-, 2011: 280.

dèye

Diye (bk. dèyü) 81a-2

“«Kız, dèye, nesne yokdur!» dèdiler.”

dèye < Gülensoy KBS diye: diye < ET. *ti-yin < *té-, 2011: 290.

dèyü

Diye (bk. dèye) 60a-7, 61a-7, 64a-2, 69b-7, 70a-8, 75b-12, 76a-11, 76b-3, 77b-5, 77b-6, 80a-8, 80b-8, 80b-9, 81a-11, 81b-1, 81b-10, 82a-1, 88a-4, 88a-5, 88a-5, 89a-9, 92b-6, 93a-13, 94b-7, 94b-7, 95a-12, 96b-11, 96b-12, 96b-12, 97a-2, 98a-9, 101a-8, 101a-10, 103a-5, 103a-6, 104a-9, 104b-8

“Ağ etinden kan çıkınca dögdiler, «Baba!» dèyü ağlatdılar, «Ana!» dèyü bozlatdılar.”

dèye < Gülensoy KBS diye: diye < ET. *ti-yin < *té-, 2011: 290.

dık-

İterek, zorla, aceleyle sokmak, tıkmak

d.-a basa “çok sıkıştırarak, boş kalmayacak bir biçimde” 59b-12

“Elin yüzün yumadın tokuz bazlambañ ile bir küvlek yoğurd gözler doynca dıka basa yer.”

dık- < DLT tık-: tıkmak, doldurmak, 2006: 614; Gülensoy KBS tık-: bir şeyin ağzını, deliğini, içine konulan veya dışarıdan uygulanan bir nesne ile kapamak = ET., OT. tık- (DLT) < tük-, 2011: 889.

dırnağ

Tırnak, parmak uçlarının dış bölümünü örten boynuzsu tabaka (bk. tırnağ) 74a-9

“Acı dırnağ ağ yüzine çaldı, ağ yañağın yırttı.”

dırnağ < DLT tırnğak: tırnak, 2006: 618; Gülensoy KBS tırnak: insanda ve birçok omurgalı hayvanda parmak uçlarının dış bölümünü örten boynuzsu tabaka = ET. tırnğak ~ tırnğak ~ tırnak, OT. tırnğak (DLT; KB) <tırnğa-/tırna- ‘tırmalamak’ + -k, 2011: 895.

di

Haydi, haydin, haydin bakalım! 73b-13

“Bayrek eydür: «Yoldaşlar, ne [saht olursız?] Bu gün ben geydümse yarın nāyibüm geystün. Kırk güne degin şıra var, di geyün, andanşoñra bir dervişe vèrüy» dedi.”

di < YTS di, [diñ, diñ imdi]: haydi, haydin bakalım, 2009: 78.

dib, dib

1. Dip, alt, kök

d.-inde 77b-1

d.-ine 89a-4

“Ol ağaç dibinde bıñar varıdı.”

2. Kapalı bir yerin kapıya göre en uzak bölümü

d.-de 80a-1

“Dibde o[tu]ran hāş begler

Dügünüñüz kutlu olsun.”

dib, dib < DLT tüb: dip, asıl, kök, 2006: 667; DLT tüp: asıl, kök, dip, temel, her hangi bir şeyin aslı, kökü, insanın aslı, 2006: 672; Gülensoy KBS dip: asıl, kök, dip, temel = OT. tüp (DLT) < *tüp, 2011: 287.

dik-

1. Kurmak, saplamak

d.-di 73b-10, 83b-10, 99b-9, 104b-11

d.-erdi 73b-9

d.-mişidi 104a-10

“Bayrek okın atdı, gerdeğın dikdi.”

2. Biçilmiş veya yırtılmış kumaş, deri, yara vb. ni iğneye geçirilmiş iplikle tutturmak

d.-üpdür 75a-2

“«Biz bu gömleği tanımazuz. Nişānlusı-na éltüy. Ol yahşı bilür, zīrā ol diküpdür» dedi.”

dik- < DLT tik-: bir şeyi delmek, dürtmek, sokmak; -ağaç- dikmek; bir şeyi dikey hale getirmek; -dikiş- dikmek, 2006: 620; Gülensoy KBS dik-: dikmek = ET., OT. tik- (KT., Uyg., DLT) < *tı:- ‘delmek, saplamak’, 2011: 282.

dikdür-

Diktirmek, yaptırmak, kurdurmak

d.-di 69b-8, 93a-3, 106a-2

d.-gil 61b-3

- d.-mişidi 67b-8
“*Kara yerün üzerine ağban evin dikdürmişidi.*”
dikdür- < DLT tiktür-: -dikiş- diktirmek, 2006: 622.
- dikil-** Dikilmek, yapılmak, kurulmak
d.-ende 86a-11, 101a-4
d.-miş 68b-13, 70a-13
“*Kova kova bir yere geldi, gördi gök çayırın üzerinde bir kırmızı otak dikilmiş.*”
dikil- < DLT tikil-: dikilmek; -ağaç- dikilmek, bir şeyi dikine koymak, 2006: 620; Gülensoy KBS dikil-: dikilmek = dikel- < dik-, [ET. tik-] + - (i)l-, 2011: 283.
- dil-** Yarmak
d.-düm 101b-8
“*İleri yatan denizi dildüm geçdim.*”
dil- < DLT til-: dilmek, uzunluğuna yarmak veya kesmek, 2006: 622; Gülensoy KBS dil-: dilmek < ET. til- ‘uzunlamasına kesmek’, 2011: 284.
- dil** 1. Ağız boşluğunda, tatmaya, yutkunmaya, sesleri boğumlamaya yarayan organ, dil
d.-den 72a-2, 77b-9, 93a-10, 93b-7
d.-i 95a-11
d.-ün 82b-2, 87a-9
“*Dili damağı kırıyub dört yanına bakdurdunmı?*”
2. Söyleme biçimi, konuşma üslubu
d.-i 61b-8, 65b-8, 89b-5, 104a-2
d.-inden 59b-7
“*Dede Korçut dilinden ozan eydür: ...*”
dil < DLT tıl: dil; söz; lûgat, 2006: 615; Gülensoy KBS dil: dil; lisan = KT., Uyg., OT. tıl ‘dil, söz, lûgat’ (DLT) / til < *ti- ‘demek’ + -l (Brockelmann), 2011: 283.
- dile-** Dilemek, istemek, arzu etmek
d. 61b-6, 80a-2
d.-di 73a-2, 100a-11, 100b-3, 102a-11

d.-diki 102a-12
d.-dikim 63b-13
d.-diler 61b-7, 68a-7, 68a-10
d.-ñ 70b-4
d.-se 80a-9
d.-señ 100a-11
d.-sin 80a-2, 101a-11
d.-yeni 71b-11
d.-yü 71b-6

“«Varuñ andan pay dileñ» dedi.”

dile- < DLT tile-: dilemek, istemek; beklemek, aramak, 2006: 622; Gülensoy KBS dile-: demek, söylemek > isteği ve dileği söylemek, dilemek < *til+e- / *tıl+a- / til+ä:-, 2011: 284.

dilek

Bir kimsenin dilediği şey, istek, talep

d.-i 72b-1

“Korkut, zîrâ vilayet issiyidi, dilegi kabûl oldu.”

dilek < DLT tilek: dilek, 2006: 623; Gülensoy KBS dilek: dilek, istek, arzu = ET., OT. tilek (DLT, EUTS) ~ tilik (EUTS) < dil [< til]+e-k / *tıl+a-k, 2011: 284.

dilemek

Dilemek, istemek

d.-e 72a-7

“Bamsı Baryige dilemege gelmişem!”

dilkü

Köpekgillerden, uzunluğu 90, kuyruğu 30 santimetre kadar, ırklarına göre çeşitli renklerde olan, ağız ve burnu uzun ve sivri, kümes hayvanlarına zarar veren, kürkü beğenilen bir tür memeli (vulpes), tilki 59b-2

“Yedi dere koğuların dilkü bilür.”

dilkü < DLT tilki: tilki, 2006: 623; DLT tilkü: tilki, 2006: 624; Gülensoy KBS tilki: kürkü beğenilen bir memeli türü = ET. tilkü (EUTS) ~ OT. tilki ~ tilkü (DLT), [Çağ. tüklü, OT. tülüg ‘tüylü’ < *tülü-g], < *tül- ‘tüyünü dökmek’ (DLT tüle-, tülek(g) ‘dört ayaklı hayvanların tüylerini atıp döktükleri sıra’) + (e-)kü, 2011: 899.

- din, dīn** (< Ar. dīn) Tanrı'ya, doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı gerektiren inanç sistemi, din 98a-4
d.-lü 64b-3, 64b-5, 76b-10, 84b-3, 88b-3, 88b-8, 88b-8, 93a-5, 93a-8, 93a-13, 93b-3, 93b-10, 94a-7, 94b-1, 95a-10, 95b-9, 95b-11, 100b-4, 102b-13
“Ammā azğun dīnlü kāfirdür.”
- diñ** Yavaş sesle konuşulan, gizlice konuşulan şey, gıybet
d. d. “yavaş sesle yapılan, yavaş yavaş” 73b-4
“Delü Karçar diñ diñ kalķır, çat çat ezer.”
d. diñle- “iki kişinin hafifçe konuştuğı sözlere kulak vermek” 60a-4
“Elin yüzün yumadın obanuñ ol ucından bu ucına, bu ucından ol ucına Iķov kovlayu, diñ diñleyü şabāhdan öyleye degince gezdi.”
diñ < YTS diñ diñlemek: iki kişinin hafifçe konuştuğı sözlere kulak vermek, 2009: 80.
- diñ** Haydi, haydin, haydin bakalım! (bk. di) 105a-6
“Aruz eydür: «Diñ emdi, and içüñ!»”
diñ < YTS di, [diñ, diñ imdi]: haydi, haydin bakalım, 2009: 78.
- diñle-** Dinlemek, kulak vermek
d. 69a-2, 75a-13, 79b-12, 87a-1, 92a-8, 93b-9
d.-ñ 84a-13
d.-sün 103b-4
diñ d.-yü 60a-4
“Ünüñ anla, sözüñ diñle, yigit!”
diñle- < DLT tıñla-: dinlemek, 2006: 617; DLT tıñle-: dinlemek, 2006: 624; Gülensoy KBS dinle-: duymak, dinlemek < diñle- < *tıñ ‘ses, seda, sadanın perdesi, nağme’ + la-, 2011: 286-287.
- dir-** Dirmek, toplamak
d.-meyen 98b-3
“Üzengüye dirmeyen dizüñ ulmuş...”
dir- < DLT tēr-: dermek, toplamak, 2006: 604; Gülensoy KBS der-: derlemek, toplamak, devşirmek = OT. ti:r- (DLT) < tēr-, 2011: 278.
- dirāz** (< Fars. dirāz) Uzun

- d. ét- “uzatmak” 102b-4
“Kıışsayı ne dirāz edelüm.”
- direk**
1. Ağaçtan veya demirden yapılan uzun ve kalın destek 62a-8
“Āhır oğlan fikr eyledi, eydür: «Bir tama direk ururlar, ol tama tayak olur durur, şöyleki tayağı gederseler tam yıkılır.”
2. Değerli, saygın, önde gelen kimse
d.-i 79b-10, 101a-6
*“Türkistānuñ diregi,
Amıt şuyınuñ arşlanı!*
3. (k. a.) Arşun oğlu D. Tekür 100b-1, 102a-9
“Ol kal’enüñ bir teküri varıdı, adına Arşun oğlu Direk Tekür derlerdi.”
- direk < DLT tiregü: direk, kendisine bir şey dayanılan ve kendisiyle bir şey durdurulan her nesne, direcen ve buna benzer şeyler, 2006: 624-625; DLT tirek: direk; kavak, 2006: 625; Gülensoy KBS direk: direk; kavak = ET. tircük (EUTS) ~ OT. tirek (DLT) < *ti:re- ‘dikmek’ + -k, 2011: 287-288.
- diri**
- Yaşamakta olan, yaşayan, canlı, ölü karşıtı, diri sağ 63a-2, 74b-7, 74b-9
d.-misin 85b-10
d.-si 74b-5, 74b-7, 75a-8, 77a-10
“On altı yıldur ki ölüsi dirisi haberin kimse bilmezdi.”
- diri < DLT tiriğ: diri, canlı, yaşayan, 2006: 625; Gülensoy KBS diri: canlı = ET., OT. tiriğ ‘canlı’ < tir- ‘yaşamak, canlı olmak’ (EUTS) + -g < *ti:r- 2011: 288.
- diril-**
- Yeniden canlanmak, dirilmek
d.-mez 58b-10
“Ölen ādem dirilmez.”
- diril- < DLT tiril-: dirilmek, yaşamak, 2006: 625; Gülensoy KBS diril-: dirilmek = ET., OT. tiril- (DLT) < ti:r-il-, 2011: 289.
- Dirse**
- (k. a.) Dirse Han 60a-13, 60b-8, 60b-8, 60b-9, 60b-11, 60b-13, 61a-2, 61b-1, 61b-2, 61b-3, 61b-7, 62a-1, 62a-2, 62b-1, 62b-6, 62b-8, 62b-10, 63a-1, 63a-3, 63a-6, 63a-10, 63a-12, 63b-4, 63b-9, 63b-12, 63b-13, 64a-1, 64a-2, 64a-4, 64a-6, 64a-8, 64a-10, 64b-1, 64b-6, 64b-7, 64b-7, 64b-9,

65b-7, 65b-9, 65b-10, 65b-11, 65b-12, 65b-13, 66a-1, 66a-2, 66a-13, 66b-2, 66b-3, 66b-4, 67a-9

“Oğlanı Dirse Hāndan şakladılar.”

dişi

Dişi, kadın 61b-7

“Dirse Hān dişi ehlinün söziyle ulu toy etdi.”

dişi < DLT tışı: dişi, her hayvanın dişisi; kadın, 2006: 618; DLT tişi: dişi, her hayvanın dişisi; kadın, 2006: 627; Gülensoy KBS dişi: dişi, erkek karşıtı < ET., OT. tışī (DLT); eski Kıpçak: tişi ~ tışī < *tışī, 2011: 290.

dişle-

Bir şeyin bir parçasını ısırarak veya koparmak, dişlemek

d.-yüb 82a-6-7

“Üç öpüp bir dişleyüb

Altun yüzügi barmağuna dağmadummu?

dişle- < DLT tışlat-: dişletmek, 2006: 618; DLT tişle-: dişlemek, dişle ısırarak, 2006: 627; Gülensoy KBS dişle-: dişlemek = OT. tışla(t)- ~ tişle- (DLT) < *ti:ş+le-, 2011: 290.

dīvān

(< Ar.) Divan, meclis, kurultay, beylerin meclisi 69b-7

d.-ına 74b-6

Bay Büre Beg sevindi. Dīvān buyurdu.”

diz

Kaval, baldır ve uyluk kemiğinin birleştiği yer, diz

d.-e 81b-3

d.-i 80a-1, 84a-13, 100a-10

d.-in 74b-6, 84b-2, 92a-7

d.-inüñ 68a-1

d.-üñ 98b-4

“Kaba dizi üstine çöküb oturdu.”

diz < DLT tiz: diz, 2006: 628; Gülensoy KBS diz: diz = OT. ti:z (DLT) < *ti:z (T. Tekin) / < *tīf, 2011: 290.

dīzār

(< Fars. dīzār) yüz, Allah'ın yüzü 84a-4, 91b-6, 100a-5, 106a-12

d.-ını 86b-2

“Kazan eydür: Şu Hağ dīzārını görmüşdür.”

dizil-

Dizilmek, yan yana sıralanmak

d.-mişidi 84a-10

“Hān Kazan yerinden tırımıdı, toksan başlu ban evlerin kurımıdı, toksan yerde ala ipek hālī döşenmişidi, seksen yerde badyalar kurulmuşidi, altun ayağ sürāhīler dizilmişidi.”

dizil- < DLT tizil-: dizilmek, 2006: 629; DLT tizin-: dizinmek, 2006: 629; Gülensoy KBS dizil-: dizilmek = OT. tizil- ~ tizin- (DLT) < tiz-(i)l-, 2011: 291.

doğ-

Dünyaya gelmek, doğmak

d.-mişdi 100b-10

“Meger Kazılık Koca Bayındır Hānuñ elin öpüp getdükde bir oğlanuğı doğmuşdi.”

doğ- < DLT tog-: doğmak, meydana çıkmak, belirlemek; yükselmek, havalanmak, göğe ağmak, 2006: 631; DLT toğ-: doğmak, meydana çıkmak, belirlemek; yükselmek, havalanmak, göğe ağmak, 2006: 631; Gülensoy KBS doğ-: doğmak = ET., OT. toğ ~ tuğ- (EUTS) < to(u)g-, 2011: 291.

dokun-

Dokunmak, değmek

d.-dı 98a-6-7

“Nāgāh kazā yetişüb ceng içinde gözinüñ kapağına kılıç dokundi.”

dokun- < DLT tokın-: -insan- döğülmek (Oğuzca); çarpmak, döğülerek sertleştirmek; dokunmak, 2006: 634; Gülensoy KBS dokun-: dokunmak = OT. tokın- (DLT) < tokī-n-, 2011: 293-294.

dol-

Dolmak, bir şey ile iyice kaplanmak

d.-dı 64a-6, 95a-4

“Kara bağı şarşıldı, dom yüreği oynadı, kara kuyma gözleri kan yaş doldı.”

dol- < DLT tol-: girmek, 2006: 636; Gülensoy KBS dol-: dolmak = ET. tol- ‘dolmak’ (KT., Uyg.), ‘girmek’ (DLT) < *tō- ‘doldurmak, tıkmak’ + -l-, 2011: 294.

doldur-

Dolmasını sağlamak, dolu duruma getirmek, doldurmak

d.-ayım 98a-2

“Uruşmadın, döğüşmedin ‘ālemleri doldurayım.”

- doldur- < DLT toltur-: doldurmak, 2006: 637; Gülensoy KBS doldur-: doldurmak = ET. (KT., Uyg.), OT. (DLT) toltur- < töl-tur-, 2011: 296.
- dom** Bütün, tamam 64a-5, 86b-1, 95a-4, 96a-5, 101a-2
“Kara bağı sarşıldı, dom yüreği oynadı.”
- donat-** Birinin giyimini sağlamak
d.-dum 64a-13
“Yalıncağ görsem donatdum.”
- donat- < DLT tonat-: giydirmek, donatmak, 2006: 639; Gülensoy KBS donat-: birinin giyimini sağlamak = OT. tonat-, tonıδ- ‘giydirmek, donatmak’ (DLT) < ton ‘elbise’ + a-t-, 2011: 299.
- dori** Gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi koyu renkli olan, yağız (at), doru 71b-12, 72a-9, 72a-10
“Dedem Korkut toklu başlu dori aygıra bindi dahı kaçdı.”
- dori < DLT torıġat: doru renkli at, 2006: 641; DLT toruġ: at rengi, doru renk, 2006: 641; Gülensoy KBS doru: gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi kara olan at = ET. (EUTS), OT. (DLT) torıġ ~ toruġ (at) < *tör, tōriġ, 2011: 299.
- dōst, dost** (< Fars. dūst, dost) Dost sevilen, güvenilen, iyi anlaşılın kimse 59a-3, 67b-1, 67b-6, 105a-7
d.-lar 81a-10
d.-um 79a-1
d.-uņa 105a-6-7
“Eski pamuk bez olmaz, karı düşmen dost olmaz.”
- dōstlık** (< Fars. + lık) Dostluk, dost olma durumu (bk. dōstlık)
d.-ın 104a-6
“Kılbaş eydür: «Hānum, ben varayın, anlaruġ dōstlıġın düşmānluġın bileyim» dedi.”
- dōstluġ** (< Fars. + luġ) Dostluk, dost olma durumu (bk. dōstlık)
d.-uġ 104b-9
“Hemān senüġ dōstluġuġ düşmenlüġüġ şınayı geldüm.”
- doy-** Yeter bulmak, kanmak, tatmin olmak
d.-ınca 59b-12

- d.-madum 89a-10
“Yigitlige doymadum, cānum yazıķ!”
- doy- < DLT todh-: doymak, 2006: 630; DLT toy-: doymak, 2006: 642; Gülensoy KBS doy-: doymak < toy- < toğ < toğ- (KT, Uyg., OT.) < *tō-đ-, 2011: 300.
- doyur-** Açlığını gidermek
d.-dılar 78b-3
“Baryegüñ qarnın doyurdılar.”
- doyur- < DLT todhgur-: doyurmak, bıktırmak, 2006: 630; DLT todhur-: doyurmak, 2006: 631; Gülensoy KBS doyur-: doyurmak < ET. toğur- ~ toğgur- ~ toğgur- (EUTS) ~ OT. toğur- ~ toğgur- (DLT), 2006: 300.
- dög-** Tokat, yumruk, tekme vurarak canını acıtmak, dövme (bk. döy-, düg-)
d.-di 80a-11
d.-diler 94b-7
d.-e d.-e 65b-13
d.-er 97a-7
“Ve lhāşıl, kimin döğdi, kimin söğdi.”
- dög- < DLT tög-: döğmek, dövme, inceltmek, 2006: 643; Gülensoy KBS döğ-: dövme < tög-, 2011: 300.
- dögüş-** Karşılıklı birbirini dövme, vuruşmak, dövüşmek
d.-dügüm 94a-3
d.-eyim 93b-11
d.-medin 98a-2
“Uruşmadın, döğüşmedin ‘ālemleri doldurayım.”
- dögüş- < DLT tögüş-: döğmekte yardım ve yarış etmek, 2006: 644; DLT töküş-: döğmekte ve dökmekte yardım ve yarış etmek, 2006: 644; Gülensoy KBS döğüş-: döğüşmek < tög-(ü)ş-, 2011: 301.
- dök-** 1. Sıvı veya tane durumunda olan şeyleri buldukları kaptan başka bir yere boşaltmak
d.-di 80a-6
“Andanşonra depdi, qazanlaruñ aşlarını dökdi.”
2. Akıtmak, düşürmek

d.-di 74a-9, 78b-7, 97b-8

d.-dügüm 82a-1

d.-dünmi 81b-9

“Kara kıyma gözleri kan yaş dökdi.”

3. Ölümüne yol açmak, cana kıymak

kan d.-di 70a-1

kan d.-dügünü 94a-11

kan d.-elüm 96b-12

kan d.-eyinmi 61a-13

kan d.-medün 94a-2

kan d.-mese 62a-12, 68b-7

kan d.-üpdür 69b-10, 92b-2, 92b-3

“Şoluma bakduğumda dayım Aruzı gördüm,

baş kesüb kan döküpdür, cüldi alupdur, ad kazanubdur.”

4. Mecazen yüz suyunu dökmek, ayıp ve kusurları açığa vurmak, söylemek, ortaya koymak

d.-üb 81a-9

“Olanca ‘aybumuzı başımuza kağan,

Éller içinde yüzümüz şuyın döküb ‘ırzımız yıkan!”

dök- < DLT tök-: dökmek, 2006: 644; Gülensoy KBS dök-: dökmek < ET. (KT., Uyg.), OT. (DLT) tök-, 2011: 301.

dökdür-

Akıttırmak, döktürmek

d.-dünmi 95a-12

“Kara gözlerinden acı yaşı dökdürdüñmi?”

dökdür- < DLT töktür-: döktürmek, 2006: 644.

dökül-

1. Yere akma ya da yere boşalmasına yol açmak, dökme işine konu olmak

d.-ende 79b-9, 86b-9

“Acı ayran dökülende çap çap içen...”

2. Düşmek

d.-ür 85b-13

“Gök yüzünden ban evüm üstine yıldırım şakır gördüm. Kara pusarık ordum üstine dökülür gördüm.”

dökül- < Gülensoy KBS dökül-: dökülmek = ET. tögül- ~ tökül- ~ töklün- (EUTS) < tök-(ü)l-, 2011: 301.

döl

Canlıların üremesi sonucu ortaya çıkan yeni birey veya bireylerin bütünü, zürriyet, nesil, döl

d.-in 89b-12

“Oğuzun dölün almak isterseş, Şökli Melik kara gözlü kızını Kazana versün, andan oğlu toğsın, siz anı Kazana qarım koyasız ...”

döl < DLT töl: yavrulama zamanı; yavru, döl, 2006: 645; Gülensoy KBS döl: döl; nesil, yavru = ET., OT. töl < *tö:l, 2011: 302.

Dölek

(k. a.) Dönebilmez D. Evren (bk. Dönebilmez, Evren) 101a-11, 102b-2

“Andan Dönebilmez Dölek Evren at depdi, altı perlü gürz ile yetüb kâfiri dıtub çaldı, alımadı.

dölek < DLT tölek: dölek, gönlü sâkin kişi, 2006: 645; Gülensoy KBS dölek: ağır başlı, uslu, sakin = OT. *tölek (DLT), EAT (DKK; TS) dölek <tö:l+(e)k, 2011: 302.

dön-

1. Kendi eksenini üzerinde veya başka bir şeyin dolayında hareket etmek

d.-üb 81b-8

d.-e d.-e 93b-11, 93b-11, 94a-9, 98a-5

“Aları [aları] dönüb dört yanına baqduşmı kız?”

2. Geri gelmek, geri gitmek

d. 102a-4

d.-di 64b-9, 69a-11, 72b-9, 83b-7, 94b-9, 94b-13, 96a-10, 99b-8, 102b-4

d.-diler 103b-3

d.-dün 95a-8

d.-eyim 89b-8

d.-gil 66b-5, 66b-6, 66b-7, 66b-9, 66b-10, 66b-11, 66b-12, 97a-2, 97a-4

d.-mez 59a-3

d.-meyem 64b-6

d.-meyeyin 95b-12

d.-üb 71a-11

“Şavaşmadın alı vèreyin,
döngil gèrü.”

3. Yönelmek

d.-düm 101b-11

“Göz ucıyla ol ere baqdum,
Dayım Emen idügin bildüm,
Döndüm ol ere selām vèrdüm...”

4. İnanç, din veya düşüncesini değiştirmek

d.-mezem 105b-7, 105b-13

“Baryık eydür: «Va-llāhi, ben Qazanuñ uğurına başı qomışam. Ben Hān
Qazandan dönmezem» dèdi.”

5. Mecazen şaşmak, bir şeyin tersi olmak

d.-di 72a-4

d.-miş 72a-3

“‘Amelühmi azdı, fi ‘lüñmi döndi?’”

dön- < DLT tön-: dönmek, 2006: 645; Gülensoy KBS dön-: dönmek <
tö:n- (KT., Uyg., DLT), 2011: 302.

dönder-

Yönünü çevirmek, döndürmek

d.-di 94b-9, 102b-1

d.-ib 103a-4

d.-üb 64a-1

d.-ür 60a-12

“Dirse Hān atınuñ başını dönderüb ordusına gelür oldı.”

dönder- < DLT tönğder-: döndermek, altını üstüne getirmek, 2006: 645;
Gülensoy KBS dönder-: döndürmek = OT. tönğdür- (DLT) < *tö:n-/tö:ng-
2011: 302.

döndür-

Dönmesini sağlamak, geri getirmek

d.-eyim 66b-2

“Benüm elümi şeşüñ, kolça qopuzum elüme vèrüñ. Ol yigidi ben
döndüreyim.”

döndür- < DLT tönğder-: döndermek, altını üstüne getirmek, 2006: 645; Gülensoy KBS döndür-: döndürmek < tö:n-der- ~ OT. tönğder-, 2011: 303.

Dönebilmez (k. a.) D. Dölek Evren (bk. Dölek, Evren) 101a-11, 102b-2
“*Andan Dönebilmez Dölek Evren at depdi, altı perlü gürz ile yëtüb kâfiri dıtub çaldı, alımadı.*”

dört Dört (rakam) (bk. yigirmi dört) 59b-7, 69b-2, 81b-8, 95a-11
d.-in 85b-4, 85b-6
d.-incisi 60a-8

“*‘Avratlar dört dürlüdür,
Birisi év yapan şulpdur,
Birisi şolduran şopdur,
Birisi ıolduran ıobdur,
Birisi néçe söyllerseñ bayağıdur.’*”

dört < DLT tört: sayıda dört, 2006: 646; Gülensoy KBS dört: dört = ET., OT. tört < tö:rt, 2011: 304.

döşe- Döşemek, sermek, yaymak
d.-diler 60b-10
d.-ñ 60b-6, 61a-7

“*Altına kara keçe döşeñ, öñine kara koyun yañınısı koñ.*”

döşe- < DLT töşe-: döşemek, 2006: 647; Gülensoy KBS döşe-: döşemek = ET. töşe- ‘yatak yaymak, sermek’ (KT., Uyg., DLT) <tö:ş+ē-, 2011: 304.

döşek Döşek, yatak
d.-ine 88b-4, 88b-9
d.-üme 88b-2

“*...Senüñ etünnden yeyeyinmi, yoħsa şaşı dīnlü kâfirüñ döşeğine gireyinmi, ağan Kazan Begüñ nāmūsını şındurayınmi oğul?» dedi.*”

döşek < DLT töşek: döşek, 2006: 647; Gülensoy KBS döşek: döşek =OT. töşek (DLT) < tö:ş+(e)k, 2011: 304.

döşen- Döşenmek, yayılmak, serilmek
d.-mişidi 60b-2, 67b-9, 84a-10, 91b-11, 100a-8

- “Biñ yèrde ipek kâlîçesi döşenmişidi.”*
- döşen- < DLT töşel-: döşenmek, 2006: 647; DLT töşen-: döşenmek, kendi kendine döşemek, 2006: 648; Gülensoy KBS döşen-: döşenmek < OT. tö:şen-/tö:şel-, 2011: 305.
- döşet-** Döşetmek, serdirmek, yaydırmak
d.-di 69b-8
“Şayvanın dikdürdi, ipek kâlîçeler döşetdi.”
- döşet- < DLT töşet-: döşetmek, 2006: 648; Gülensoy KBS döşet-: döşetmek < OT. tö:şet- (DLT), 2011: 305.
- döy-** Tokat, yumruk, tekme vurarak canını acıtmak, dövmek (bk. dög-, düg-)
d.-medüm 76b-11: 76b-11
“Kara toņuz etini yahni yèdürdüñ, döymedüm.”
- döy- < DLT tög-: dögmek, dövmek, inceltmek, 2006: 643; Gülensoy KBS dög-: dövmek < tög-, 2011: 300.
- du‘ā** (< Ar.) Du‘ā, yakarış 61b-6, 61b-7, 68a-7, 68a-9, 68a-9, 70a-10, 72b-3, 100a-4, 103b-7, 106a-8
d.-lar 104a-11
d.-ları 68a-8
d.-lınuñ 61b-6, 61b-7-8
d.-ma 100a-5
d.-ya 91b-6
d.-yıla 106a-8
“Bu du‘āya āmīn deýenler dīzār görsün!”
- Dundar** (k. a.) Delü Dundar, Dundar (bk. Delü)
Delü D. 74b-3, 90a-6, 98b-11, 101a-10, 102a-11
D. 83b-2, 99a-10, 99b-4
D.uñ 102b-1
Delü D.-ı 75b-1, 75b-8, 102a-13
“Kıyan Selcük oğlı Delü Dundar yerinden duru geldi.”
- dur-** 1. Durmak, beklemek, olduğu yerde hareketsiz kalmak
d. “ilerü dur-: uzaklaşmak, yaklaşmamak uzak bir yerde beklemek” 71a-10

d.-a 81a-1

d.-dı 62a-3, 76b-4, 94a-6

d.-sun “gözüme dursun: Allah bu nankörlüğün cezasını versin anlamında bir ilenme sözü” 105b-5

d.-ursuz 94a-12

“«Beni seven yigitlerüm ne durursuz? Kāfirün bir ucına depelüm» dedi.”

2. Ayağa kalkmak, ayakta durmak, dikilmek

d. 80b-4

d.-an 78a-13, 86b-6, 98b-1

d.-ayınmı 61a-11

d.-dı 80b-5, 102b-5

d.-dı “örü dur-: ayağa kalmak, ayakta durmak” 61a-1, 63b-4, 64a-3, 66a-8, 68a-8, 85a-5, 95a-2, 100b-4

d.-duğum 97b-5

d.-dum “örü dur-: ayağa kalkmak, ayakta durmak” 101b-9

d.-duş “örü dur-: ayağa kalkmak, ayakta durmak” 64a-9, 95a-7

d.-ğıl “örü dur-: ayağa kalkmak, ayakta durmak” 66a-6

d.-ı gel- “kıyam etmek, ayağa kalkmak” 81a-2, 104b-6

d.-madın 71b-2

d.-madummı 82a-3-4

d.-mışıdı 60b-1, 67b-8, 67b-11, 100a-7

d.-miş idi 91b-10, 92a-3

d.-miş-sız 79b-12

d.-sa 68a-5

d.-u gel- “kıyam etmek, ayağa kalkmak” 102a-11

d.-uñ “örü dur-: ayağa kalkmak, ayakta durmak” 61a-1

d.-ur “örü dur-: ayağa kalkmak, ayakta durmak” 59b-11

d.-urlar 77a-7

d.-uram 92a-10

“Kam Gan oğlu Hān Bayındır yerinden durmuşıdı.”

3. Birisinin malı olarak bulunmak

d.-maz 58b-12-13

“Gönliñ yüce dutan erde devlet durmaz.”

4. Var olmak, bulunmak

d.-an 61b-2

d.-urken 69b-11

“Mere kavatlar, ata dururken oğul elinmi öperler» dedi.”

dur- < DLT tur-: durmak; çıkmak, yükselmek; ayakta durmak, kalkmak, kalkımak; zayıflamak, 2006: 653-654; Gülensoy KBS dur-: hareketsiz kalmak, yürümez olmak < ET., OT. tur- ~ turuğ-, 2011: 307.

dur-

Durmak, süreklilik bildiren yardımcı fiil

d.-dı 79a-6

d.-sun 67b-5-6

d.-ur 58b-11, 62a-8, 94b-11, 94b-11

d.-uram 73a-11

d.-urın 62a-9

d.-ursın 89b-6

“Dünlügi altun ban evümi getirüb durursın,
saña gölge olsun.”

dur- < Tietze dur- (yardımcı fiil olarak) < dur-, TETTTL, 2002: 660.

durı

Duru, saf, temiz, berrak 62b-13

“Akan durı şulardan haber geçe, arğuri yatan Ala Tağdan haber aşa,
hānlar hānı Bayındır Hāna haber vara...”

durı < Gülensoy duru: bulanık olmayan, temiz, berrak < *toruğ ‘zayıf’ (torukla- ‘durgunlaştırmak, arık saymak; toruklan- ‘durgun, arık saymak; torukluk ‘durgunluk, cılızlık’), 2011: 308.

durış

Duruş, durma işi

d.-uñ 78b-10

“Arslan gibi durışuñ,
Kağrulubanı bağışuñ,
Ağam Baryege benzedürem, ozan, seni.”

durmak

Durmak, ayağa kalkmak 71b-2

“Eydiir: «Baba, baña bir kız alı vèr kim ben yèrimden durmadın ol[-
]durmağ gerek, şebbâz atınuñ bêline binmek gerek, ben qarîme varmadın
ol baña baş getürmek gerek. Bunuñgibi kız alıvèr, baba baña!» dèdi.”

duşak

Köstek, ayak bağı, bağ

d. ol- 93b-3

“...Hüb yèrde tuş oldı baña, yaman yèrde duşak olduñ baña, oğul» dèdi.”

tuşak < DLT tuşağ: köstek, at ayağına vurulan bukağı, 2006: 660; DLT
tuşagu: köstek, 2006, 660; Gülensoy KBS duşak: köstek = tuşa- (KT.,
Uyg., DLT, KB) < tuş+a-k [DLT: tuşağ], 2011: 308.

dut-

1. Elde bulundurmak, ele almak, elle kavramak

d. 73b-2

d.-dı 105b-8

d.-an 72a-13

d.-anda 89a-10

d.-ayım 105a-10

d.-ayınmı 61a-11

d.-ub “depere dut-: tepesi üzerine kaldırmak, baş aşağı tutmak” 100b-6,
102b-1, 102b-3

“Hak te‘âlâ-nuñ buyruğıyla Delü Qarçaruñ kılıç dutan eli yo qaruda
aşılı kaldı.”

2. Yakalamak, ele geçirmek

d.-alum 96b-11, 65b-11, 66a-13

d.-ayın 76b-2

d.-dılar 66a-4, 68b-12, 94b-6

d.-mişlardı 61b-13

d.-sun 89a-8

d.-ub 65b-12

“Zebün édüb dutdılar, qarısından ağ ellerin bağladılar.”

3. Saklamak, muhafaza etmek

d.-a vèr- “korumak, emanet olmak” 70a-5

“«Allāh saña bir oğul vèrmiş, duta vèrsün!

...”

4. Bir kimsenin yerini almak, onun bıraktığı işi sürdürmek
d.-a bil- 97b-13

d.-dum 92b-4

*“Senden yègrek Tañı bize
oğul vèmez.*

Vèrse dahı senüñ yèrüñ duta bilmez.”

5. Herhangi bir durumda bulundurmak

d.-an 58b-12

“Göñlin yüce dutan erde devlet durmaz.”

6. Sunmak

d.-an 97a-11

“Baña dutan gerdege ayruķ girsün.”

7. Başlamak, sancımak

d.-anda 98b-7

d.-dı 69b-11

*“Bunlar böyle dèyicek Bay Büre Begüñ acığı dutdı: «Mere kavatlar, ata
dururken oğul elinmi öperler» dèdi.”*

8. Kapamak, seddetmek

d.-dı 67b-13

*“Bay Büre Beg bunları gördüğünde āh eyledi, başından ‘aklı gètdi,
destimālını yüzine dutub bögür bögür ağladı.”*

9. Yapmak, etmek, bir işi uygulamak, başlamak

d.-alum “göreş dut-: güreşmek, güreş etmek” 71a-2, 71a-5

d.-dılar 74b-4

d.-sun “yas dut-: birinin acıcsını, üzüntüsünü duymak” 97a-12

d.-ub “tike dut-: dikkatlice bir şeyi yapmak” 98a-11

*“Gel senüñle ava çıķalum, oķ atalım, at yarışduralum ve hem göreş
dotalum.”*

10. Sabit kılmak, bir şeye odaklanmak, öylece durup izlemek

d.-dı “gözi dut-: beğenmek” d.-dı 69a-12

d.-ub 89a-11

“Yigidüñ gözi deniz kılunu boz ayğırı dutdı.”

- dut- < DLT tut-: tutmak, yakalamak, 2006: 661; Gülensoy KBS tut-: elde bulundurmak, ele almak; ele geçirmek; avlamak; anlamak, farkına varmak, alıkoymak; tevkif etmek; kaplamak vb. = ET., OT. tut- (EUTS, DLT) < tut- [~ tuta-], 2011: 935.
- dutam** Avuç içi veya parmak uçlarıyla tutulabilen miktarda olan, tutam 90a-5, 98b-10, 102a-12
“Altmış dutam sünjüsini koltuğuna aldı.”
 dutam < Gülensoy KBS tutam: avuç içi veya parmak uçlarıyla tutulabilen miktar; az, azıcık = OT. (KB) tutam ‘avuç dolusu, tutma hareketi’ < *tuta-m [T. Tekin: tut- ~ tuta- ‘tutmak, yakalamak’], 2011: 936.
- dutdur-** Tutturmak, yakalatmak
 d.-asın 96b-13
“Şavaşurken gendüñi dutdurasın...”
 dutdur- < DLT tuttur-: tutturmak, yakalamak, 2006: 662; Gülensoy KBS tutturmak; tutmasını sağlamak = ET. (Orh.), OT. (DLT) tut-uz- ‘tutturmak, yakalatmak’ < tut- tur-, 2011: 937.
- dutıl-** Tutulmak, yakalanmak, ele geçirilmek, tutuk duruma gelmek
 d.-dı 99b-6
“Tekür alındı, Melik dutıldı, tuğ yıkıldı, uruşanı yañıldı.”
 dutıl- < DLT tutul-: tutulmak, yakalanmak, 2006: 663; Gülensoy KBS tutul-: tutmak işi yapılmak veya tutmak işine konu olmak = OT. tutul- (DLT), 2011: 938.
- dutmağ** Tutmak, ele geçirmek, yakalamak 105b-11
“Aldayuban er dutmağ ‘avrāt işidir.”
- dutsağ** Tutsak, esir 91b-7, 98b-5, 100b-7, 100b-8, 100b-11, 101a-7, 101a-8, 101b-13, 103a-5
 d.-dur 96a-13, 101a-1
 d.-ıyam 76a-10
“On altı yıldur ki senüñ babanuñ dutsağıyam, ataya anaya hasretem.”
 dutsağ < Gülensoy KBS tutsak: esir [= ET. tutsuk- ‘hapsetmek’ (EUTS)] < tut-sa-ğ, 2011: 937.
- duy-** Duymak, işitmek, ses almak

- d.-mışıdı 66a-2
“Meger, hānum, Dirse Hānuḡ ḡātūni bunı duymışıdı.”
- duy- < DLT tuy-: duymak, 2006: 664; Gülensoy KBS duy-: duymak < tuy- (KT., Uyg., DLT), 2011: 309.
- düğ-** Düğümlemek, bağlamak
d.-en 90a-4, 98b-8
*“Kara bıyıḡın yēdi yērde eḡsesinde dügen,
Kaẓan Begüḡ karḡaşı Kara [Göne]
Çapar yētdi.”*
- düğ- < DLT tüg-: düğmek, düğümlemek, bağlamak, 2006: 667; Gülensoy KBS düğ- (hlk.): düğüm yapmak < ET., OT. tüg- ~ tük- ‘buruşmak, somurtmak (EUTS, DLT), 2011: 310.
- düğün** Evlenme dolayısıyla yapılan tören, eğlence, düğün (bk. düğün) 73b-8
d.-e 79a-4
“Sürdi dügine geldi.”
- düğün < DLT tügün: düğüm, 2006: 668; Gülensoy KBS düğün: düğün = ET., OT. tügün, tügün ‘düğüm’ (DLT) < tüg-ün, 2011: 311.
- düğme** Giyecek, yorgan vb. nin bazı yerlerine ilikleyici veya süs olarak dikilen kemik, metal, sedef gibi sert maddelerden yapılmış küçük tutturma aracı, düğme
d.-lü 84a-11
*“Tokuz kara göz[lü] ḡüb şüretlü, şacı ardına örilü, gögsi kızıl dügmelü,
elleri bileginden kınalı kâfir kızları Oḡuz beglerine şaḡrak şunub
içerlerdi.”*
- düğme < DLT tügme: düğme, 2006: 667; Gülensoy KBS düğme: düğme = ET., Uyg., OT. tügme < tüg-me, 2011: 310.
- düğün** Evlenme dolayısıyla yapılan tören, eğlence, düğün (bk. düğün) 77a-2, 78a-11, 80a-5, 83b-11
d.-de 78b-4
d.-e 77a-2, 78a-11, 78b-4, 83b-8
d.-ine 75a-6, 75b-13
d.-ini 75a-6, 75b-13

- d.-ünüz 80a-1
“Kırk gün kırk gece düğün oldu.”
 düğün < DLT tügen: düğüm, 2006: 668; Gülensoy KBS düğün: düğün = ET., OT. tügen, tügün ‘düğüm’ (DLT) < tüg-ün, 2011: 311.
- Dügür** (k. a.) Dügür 99a-11
“Anuñ ardınca biñ başı Dügür yètdi...”
- düken-** Tükenmek, bitmek, sona ermek, kalmamak
 d.-di 85b-5
 d.-se 90b-10, 101b-2
“Karacık Çopanuñ taşı dükendi.”
 düken- < DLT tüke-: tükenmek, bitmek; yetmek, kifâyet etmek, 2006: 668; Gülensoy KBS tüken-: bitmek, sona ermek = ET. (Taryat) tüke-n-; tükä- ‘bitmek, tükenmek’ (EUTS) ~ OT. tüke- < tüke-n-, 2011: 942.
- dün** Bugünden bir önceki gün, dün
 d.-e gün 87a-5
“Düne gün buradan geçdi.”
 dün < DLT tün: gece, 2006: 670; Gülensoy KBS dün: dün, bugünden bir önceki gün = ET., OT. tün ‘gece’ < tün, 2011: 312.
- dün** Gece 74a-4, 86b-6
 d.-de 64a-10, 95a-9
“Karañu dünde bulduğum oğul kanı?”
 dün < DLT tün: gece, 2006: 670; Gülensoy KBS tün: gece = ET. ‘gece, karanlık’ (EUTS) ~ OT. tün ‘gece’ (DLT) < tü- ~ tu- ‘*karanlık olmak’+ n-, 2011: 946.
- dünle** Geceleyin 59b-2
“Dünle kervân göçdügin torğay bilür.”
 dünle < DLT tünle: geceleyin, 2006: 670.
- dünlük** Pencere, baca (bk. dünluğ)
 d.-i 74a-10, 82b-13, 85a-8, 88a-1, 89b-5
“Dünlügi altun evine Bay Büre Hānuñ şivan girdi.”
 dünlük < DLT tünlük: pencere, 2006: 672; DLT tünğlük: pencere, ocak, baca gibi evdeki delikler, 2006: 671.

dünlük	<p>Pencere, baca (bk. dünlük)</p> <p>d.-ı 76a-4</p> <p><i>“Dünlüğü altun ban evine babamıñ şivan girmiş.”</i></p> <p>dünlük < DLT tünlük: pencere, 2006: 672; DLT tünğlük: pencere, ocak, baca gibi evdeki delikler, 2006: 671.</p>
dünyā	<p>(< Ar.) Dünya, üzerinde yaşadığımız toprak ve denizler, yeryüzü (bk. dünyē) 67a-13, 67a-13, 67a-13, 84a-1, 84a-1, 84a-1, 85b-6, 91b-1, 99b-13, 99b-13, 100b-6, 101b-6, 102b-1, 106a-4, 106a-4, 106a-4</p> <p>d.-da 59a-11</p> <p>d.-ya 67a-12, 83b-13</p> <p>d.-yı 91b-1, 106a-3</p> <p><i>“Yalan söz bu dünyāda</i> <i>Olnca olmasa yēg.”</i></p>
dünye	<p>(< Ar.) Dünya, üzerinde yaşadığımız toprak ve denizler, yeryüzü (bk. dünyā) 91b-2, 91b-2, 99b-12</p> <p>d.-ye 88a-12</p> <p>d.-yi 99b-12</p> <p><i>“Gelimli gēdimli dünyē,</i> <i>Şon ucı ölümlü dünyē!”</i></p>
dünyelik	<p>(< Ar. + lik) Dünyalık, dünya, üzerinde yaşadığımız toprak ve denizler, yeryüzü</p> <p>d.-de 78a-9</p> <p><i>“Dünyelikde bir kardaşum alınubdur,</i> <i>senüñ haberüñ yokmı?”</i></p>
düp	<p>Merkez, orta, dip</p> <p>d.-e 91a-3, 94a-8</p> <p><i>“İç Oğuz begleri ile Kazan [düpe] depdi.”</i></p> <p>düp < DLT tüb: dip, asıl, kök, 2006: 667; DLT tüp: asıl, kök, dip, temel, her hangi bir şeyin aslı, kökü, insanın aslı, 2006: 672; Gülensoy KBS dip: asıl, kök, temel, temel = OT. tüp (DLT) < *tūp, 2011: 287; Gülensoy KBS tüp (hık.): alt, dip = OT. tüp (DLT) < tūp, 2011: 947.</p>
dürlü	<p>Türlü, çeşitli 63b-2</p>

d.-dür 59b-7

*“Avratlar dört dürlüdür,
Birisi ev yapan şulpdur,
Birisi şolduran şopdur,
Birisi tolduran tobdur,
Birisi neçe söylersen bayagıdur.”*

dürlü < DLT türlüg: türlü, 2006: 675; Gülensoy KBS türlü: çok çeşitli özellikleri olan, çeşit çeşit, muhtelif; çeşit veya çeşitleri toplayan daha geniş bir bölüm; herhengi bir yolda ya da biçimde; çeşitli sebzelerle pişirilen etli yemek = ET. (Uyg.) törlüg ~ OT. törlüg [Atalay türlüg] (DLT) < *tö- ‘yaratmak, oluşturmak’+r+lü(g), 2011: 949.

dürt-

Dürtmek, sürmek, sürtmek

d.-eyinmi 95b-13

“Çemberime alca kanum dürteyinmi?”

dürt- < DLT türt-: sürtmek, sıvamak, çalmak, 2006: 675; Gülensoy KBS dürt-: dürtmek, hafifçe itmek = ET., OT. türt- ‘sürtmek, sıvamak, çalmak’ (DLT) < türt-, 2011: 313.

dürtüş-

Birbirine karşı savunma aracı kullanmak, dürtüşmek

d.-ürken 67b-4, 100a-2-3

“Dürtüşürken ala gönderüñ ufanmasun!”

dürtüş- < DLT türtüş-: -yağ- sürmekte yarış etmek, 2006: 676.

dürışdür-

Derleyip toplamak, katlayıp bükmek, katlamak, bükmek, dürmek (bk. dürüşdür-)

d.-sün 106a-9

“Yığışdursın dürışdürsün,

Günāhuñuzı adı görklü Muhammed Muştafā

Yüzi şuyına bağışlasun!”

dürışdür- < DLT tür-: dürmek, 2006: 673; Gülensoy KBS dür-: dürmek, katlamak = ET., OT. tür- < *tūr- ‘katlamak, dürmek’ (EUTS, DLT), 2011: 313.

dürüşdür-

Derleyip toplamak, katlayıp bükmek, katlamak, bükmek, dürmek (bk. dürışdür-)

d.-sin 100a-4

“Yığışdursın dürüşdürsin,

Günāhlarıñı Qādir Tanrı [adı] görklü Muhammedün

Yüzi şuyına bağışlasun!”

dürüşdür- < DLT tür-: dürmek, 2006: 673; Gülensoy KBS dür-: dürmek, katlamak = ET., OT. tür- < *tūr- ‘katlamak, dürmek’ (EUTS, DLT), 2011: 313.

düş-

1. Yerçekiminin etkisiyle boşlukta, yukarıdan aşağı inmek, yere inmek, konmak

d.-düği 89b-2

d.-meyince 64b-6, 95b-12

d.-se 73b-9

“Üç yiladağ taşuñ düşdüği yerün otı bitmez idi.”

2. Durduğu, bulunduğu yerden ayrılarak veya dayanağını dengesini yitirerek yukarıdan aşağıya gelmek

d.-di 83a-5, 90b-13, 90b-13, 91a-1, 103a-4

d.-miş 74a-8

d.-üb 59a-11

“Şehbāz atlar yügürdi, nalı düşdi.”

3. Yıkılmak, yere serilmek

d.-em 68a-4

“...Bir [gün] ola düşem ölem, yerümde yurdumda kimsem kalmaya» dedi.”

4. Üzerine yürümek, hücum etmek

d.-diler 94b-3

“Kāfirler Uruzuñ üstine düşdiler.”

5. Yağmak

d.-di 94b-1

“Şanaşınkim taz yerlere tolu düşdi, kara kazuñ içine şāhīn girdi.”

6. Bazı deyimlerde “yürümek, birlikte gelmek” anlamlarında kullanılan bir fiil

d.-di 72a-9, 83a-4, 86b-12, 87a-13, 87b-8, 98b-6

d.-esin 96a-10

d.-mişlerdi 90a-2

“Baryek ardına düşdi, ol şaza od urdı.”

7. Kapanmak

d.-di 82a-8, 88b-11, 103a-12

“Kız hemân tanıdı, Hân Baryegün ayagına düşdi.”

8. Bir kimsenin üzerine atlamak

d.-di 82b-13

d.-eydi 64a-1

“Atası anası güvleyüb oğlanuñ üstine düşdi.”

9. Bir duyguya kapılmak, o duygu içine girmek

d.-di 85b-4, 88a-3

“Yüregiyile cānına odlar düşdi.”

10. Biriyle yaşama, çalışma, birlikte olma durumunda kalmak

d.-di “ayrı düş-: ayrılmak” 91a-1

“Beg nökerden, nöker begden ayrı düşdi.”

11. Bir şey ortaya çıkmak, ansızın gelmek

d.-ende 93b-12

“... ”

«Kara başuñ [iş] düşende gerek olur»

dèdi.”

12. Yakışık almak, uygun gelmek

d.-ermi 79a-10, 80a-13

“Bunu gördi Kazan Hānuñ hātünü Borlı Hātün kaçıdı, eydür: «Mere kavat oğlı kavat, saña düşermi bī-tekellüf benim üzerime gelesin» dèdi.”

13. Azalmak, eksilmek

d.-miş 87a-2

“«Mere bilisi azmış, devleti düşmiş,

... ”

düş- < DLT tüş-:düşmek; inmek, 2006: 677; Gülensoy KBS düş-: düşmek; yüksekte yere inmek = KT., Uyg., OT. tüş- ~ tüş kıl- / tuş kıl-, tüşlen- ‘inmek, toplanmak’ (DLT) < tüş-, 2011: 314.

- düş** Konak, durak, menzil
d.-ün vër- “konaklamak” 69a-9
“*Kāfirler dahı bir yere düşün vërüb akça esbāb üleşürlerdi.*”
düş < DLT tüş: eğlek, durak, yolculukta dinlenilecek yer ve konulacak zaman, 2006: 676.
- düş** Uyrurken zihinde beliren olayların, düşüncelerin bütünü, rüya 85a-5, 85b-12, 101b-4, 101b-5
d.-i 86a-2, 102a-7
d.-imi 86a-3
d.-inde 102a-4
d.-üni 101b-4
“*Géce yaturken Karacıq Çoban kara kaygulu düş gördi.*”
düş < DLT tüş: düş, rüya; düş azması, ihtilam, 2006: 677; Gülensoy KBS
düş: rüya, düş = ET. tüs ~ tüş (EUTS) < *tū-ş, 2011: 314.
- düşmānluk** (düşmān < Fars.+lık) Düşmanlık, düşmanca duygu veya davranış, yağılık, hasımlık, adavet, muhasamat, husumet, antagonizm (bk. düşmenlük)
d.-ın 104a-6
“*Qılbaş eydür: «Hānum, ben varayın, anlaruñ dōstluğın düşmānluğın bileyim» dedi.*”
- düşmen** (< Fars.) Düşman, birinin kötülüğünü isteyen, ondan nefret eden, ona zarar vermeye çalışan kimse, yağı, hasım, antagonist, dost karşıtı 59a-3, 96b-3, 104b-4, 104b-8, 104b-9, 105a-4, 105a-5, 105a-7
d.-ler 81a-10
d.-üm 79a-1
d.-üğe 105a-7
“*Dōstlar düşmenler heḫ bize güldi.*”
- düşmenlük** (düşmen < Fars.+lük) Düşmanlık, düşmanca duygu veya davranış, yağılık, hasımlık, adavet, muhasamat, husumet, antagonizm (bk. düşmānluk)
d.-üñ 104b-9
“*Hemān senüñ dōstluğın düşmenlüğün şınayı geldüm.*”

düz Ova, düzlük yer
d.-e 104b-11

“Aruz oca ala bārgāh otaqların düze dikdi.”

düz < DLT tüz: düz, 2006: 679; Gülensoy KBS düz: düz, eğik ve dik olmayan; eşit; ova, kır = ET., OT. tüz (DLT) < tüz, 2011: 315.

Düzmürd (y. a.) Düzmürd Kal‘esi 100a-13, 101b-13, 102a-8

“Günlerden bir gün Düzmürd al‘esine geldiler.”

3.6. E

- ebrişüm** (< Fars. ebrīşüm) İbrişim, bükülmüş ipek 76b-6
“*Ebrişüm ipege beşzer,
senüñ kılacuğuş...*”
- ecel** (< Ar.) Ecel, hayatın sonu, ölüm zamanı 58b-9, 67a-12, 83b-13, 91b-1, 99b-12, 106a-3
“*Ecel va ‘de یرmeyince kimse olmaz.*”
- edeb** (< Ar.) Edep, iyi terbiye, naziklik, zariflik
e.-ile 70b-7
“*Bayrek yah yah edebile gerü çekildi.*”
- edeblen-** (< Ar. + le-n) Utanmak, sıkılmak
e.-di 70a-13
“*Edeblendi bu otağuş üzerine varmağa.*”
- eg-** Eğmek, eğik duruma getirmek
e.-miş-siz 79b-13
“*Cān yacuğın egmiş-siz,
Oğcuğazın atmış-sız,
...*”
eg- < DLT eg-: eğmek, 2006: 170; Gülensoy KBS eğ-: eğmek = ET. (KT, Uyg.), OT. (DLT, KB) eg- < ēg- < *ēk-, 2011: 319.
- eger** (< Fars.) 1. Eğer, şart anlamını güçlendirmek için şartlı cümlelerin başına getirilen kelime, şayet 71a-12, 73a-3, 76b-1, 86a-7, 87b-4, 92a-10
“*Baryek and içdi: «Eger Oğuz varacak olursam gelüb seni alayım» dedi.*”
2. Gerek, ister, yahut 74b-9, 74b-9
“*«Şultānum, ben varayın haberin getüreyin, eger öli eger diri» dedi vi getdi.*”
- eglen-** Bir yerde durmak, beklemek, tevakkuf etmek, eğlenmek
e.-meyen 101a-12
e.-meyüb 98b-3
“*At üstinde eglenmeyüb yortan Kağan...*”

- eglen- < Gülensoy KBS eğlen-: beklemek < egle-n-, 2011: 322.
- egin** Eğin, sırt, arka
e.-i 105b-10
“Egni berk demür tonum geyer idüm...”
egin < DLT egin: eğin, sırt, 2006: 171; Gülensoy KBS eğin: sırt, arka = OT. egin (Uyg., DLT, KB) ‘sırt, arka, omuzlar; boy, pos, endam’= ängin ‘omuz’ (EUTS) < *ēk-(i)n, 2011: 320.
- egsiklik** Eksiklik, kusur
e.-üm 60b-11
“Dirse Hān eydür: «Bayındır Hān benüm ne egşikligüm gördi ki benden alçaq kişileri ağ otağa, kızıl otağa kondurdu, beni kara otağa kondurdu» dedi.”
- egsük** 1. Eksik, bir bölümü olmayan, noksan, natamam 76b-12, 76b-13
“Onun egşik bulsam yerine yüz öldürürin, dedi.”
2. Eksik, az 62b-8
“Bu oğlan zühür edeli Dirse Hānuş nazarı bize egşik oldı.”
egsük < DLT eksük: eksik, 2006: 175; Gülensoy KBS eksik: eksik = ET., OT. ek(g)sük (DLT, KB) < *eg-sü/eksü+k veya -eksü-k, 2011: 326.
- ehil** (< Ar. ehl) Karıkocadan her biri, eş
e.-inüñ 61b-7
“Dirse Hān dişi ehlinüñ söziyle ulu toy etdi.”
- ejderhā** (< Fars.) Ejderha, büyük yılan
e.-lar 101b-1
“Ejderhālar ağzından ādem alan [Delü] Evren senünile bile varsun.”
- el** 1. Kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümü, el
e. götür- “el kaldırmak, elini göğe doğru açmak” 61b-7, 70a-9
e. kaldur- “el kaldırmak, elini göğe doğru açmak” 68a-6
e. ur- “el atmak, eline almak” 62a-10
e. uzat- “el sürmek, dokunmak” 63a-9
e.-e gir- “ele geçmek, elde edilmek, yakalanmak” 96b-3

e.-i 72a-13, 72b-4, 84b-11
e.-ime gir- “ele geçmek, elde edilmek” 77a-6
e.-in 59b-11, 59b-12, 60a-3, 60a-11, 62a-6, 92a-6, 92a-11, 92b-10, 96b-7, 99b-7, 100b-10
e.-in gèder- “çekmek” 62a-10
e.-indeki 69a-7
e.-inden 92a-1, 92b-5, 102a-13, 102b-3, 106a-7
e.-ine 63b-12, 66a-9, 66b-3, 72a-12, 74a-11, 79b-1, 85a-6, 92a-6, 92b-10, 98a-9, 100b-6, 103b-1
e.-ine gir- “eline geçmek, elde edilmek, yakalanmak” 64b-4
e.-ini 66b-2, 69b-10, 81b-6
e.-inmi 69b-11
e.-leri 84a-11, 91b-13, 97a-6, 97b-10
e.-lerin 65b-11, 66a-5, 81a-13, 94b-6, 95a-11, 96b-11
e.-lerinden 81b-4
e.-lerinden al- “bir şeyden mahrum bırakmak” 58b-4
e.-lerüm 96b-9
e.-ü 94b-7
e.-üme 61a-12, 66b-1
e.-üme gir- elde edilmek, ele geçmek” 78b-5
e.-ümi 66b-1, 72b-2, 92a-11
e.-ünj 72a-13, 79a-7, 79a-7, 79a-8, 79a-8
e.-ünjdeki 98a-12
e.-ünjden aldur- “bir şeyden mahrum edilmek, o şeye sahip olamamak” 76a-2
e.-ünjden ne gelir? “çaresiz bir durumda yapılacak bir şey olmadığını anlatan bir söz” 81a-13
“Elindeki altun kadehi yere çaldı, eydür: «Ne dedüğümü yetürün, geyümümle benüm şehbâz atımı getirün!» dedi.”

2. Yönetim, baskı, etki

e.-inden 66a-6, 72b-11, 73b-7, 101a-1
e.-inde 87a-7, 101a-1, 102b-5

“*Ol kırk nāmerdüñ elinden babanı kırtargıl.*”

el < DLT eliğ: el, 2006: 176; Gülensoy KBS el: el, uzuv = ET. (Uyg.)

elig, elg ~ OT. elig (DLT); el ~ elig ‘el’ (KB) < el (elg/elig), 2011: 327.

él, el

Memleket, ülke, yurt, vilayet

è.-de 66a-3

è.-den 59b-5, 90b-6

è.-e 59b-5

è.-inde 97a-12

è/e.-ine 68b-2, 66a-5, 92a-11

è.-ini 106a-1

è/e-lerine 65b-12, 65b-13

è.-üm 105a-1

“*Èlüm günüm çapıldı, kara başum buñlı oldı.*”

él, el < DLT él: il, vilayet, 2006: 175; Gülensoy KBS il: barış, barış hâli;

*barış içinde yaşayan boylar, kabileler; boylar, kabileler birliği, siyasî

birlik; devlet; ülke, yurt; halk, ahali; yabancı insanlar; vilâyet = KT. él;

OT. (DLT) él, i:l [< *é:l (T. Tekin; Hamilton), 2011: 429.

él

Halk, kendisine yabancı olanlar, başkası 97a-13, 97b-11

e.-ler 81a-8

“*«Buyı buyı! Boğmalar çıkar delü ozan,*

Gelüb datlucağ şöhetimüz bozan,

Olanca ‘aybumuzı başımuza kaçan,

Èller içinde yüzümüz şuyın döküb ‘ırzımız yıkan!’»

déyüb vardı.”

él < DLT él: il, vilayet, 2006: 175; Gülensoy KBS il: barış, barış hâli;

*barış içinde yaşayan boylar, kabileler; boylar, kabileler birliği, siyasî

birlik; devlet; ülke, yurt; halk, ahali; yabancı insanlar; vilâyet = KT. él;

OT. (DLT) él, i:l [< *é:l (T. Tekin; Hamilton), 2011: 429.

Èl

(k. a.) El Almış (bk. Almış) 101a-12

“*«Koşa bürçdan kayın oğı eglenmeyen Èl Almış senünñile bile varsun»*
dédi.”

elbette

(< Ar.) Elbette, tabiî, mutlaka 104a-11, 104a-11

- “...*Ķatı buñlı oldu, ‘Elbette elbette dayım Arız baña gelsün yėtişsün! Ķara bjkaşum buñaldı, buñlı oldu. Üstümüze yağı geldi’ dër» dëdi.*”
- elek** Taneli veya un gibi toz durumunda olan şeyleri yabancı maddelerden ayıklamak veya incisini kabasından ayırmak için kullanılan, tahta bir kasnak ve tek tarafa gerilmiş, gözenekli tel, kıl, bez vb. nden oluşan araç, elek 60a-10
- “«*Un yoķ bu yıķılacaķ evde, elek yoķ, deve degirmenden gelmedi» dër.*”
- elek < DLT elge-: elemek, 2006: 176; Gülensoy KBS elek: elek < elge-k, 2011: 328.
- elli yëdi** Sayı, elli yedi 90b-7, 101a-11
- “*Elli [yëdi] Ķal‘enüñ kilidin alan...*”
- elli yëdi < DLT elig (ellig): sayıda elli, 2006: 177; Gülensoy KBS elli: sayıda elli, 50 = ET. (ä)l(i)g (Eleges) ~ elig~ ellig (DLT); elig (KB) < *elig, 2011: 329.
- ël-t-** İltmek, iletmek, yerine ulaştırmak, götürmek
- è.- diler 75a-3
- è.-elüm 85a-11
- è.-eyim 77a-6
- è.-übeni 61a-8
- è.- üñ 75a-2
- “*Vardılar bu gömlegi Banı Çiçege ëltdiler.*”
- ël-t- < DLT ilet-: iletmek, götürmek, 2006: 231; Gülensoy KBS ilet-: götürmek, ulaştırmak =ET. (Uyg.) elit-, elt- (İKPÖ) ~ élit- ‘getirmek, iletmek [< él- ‘yaklaşmak, iletmek’] (EUTS) ~ OT. ilet- (DLT) < ilät-ür (geç biçim) < *ilä-t-, (KB’de il-, ilet, ilt, ilin, iliş, iltgüçi) < *ıl-ä-t-, = Moğ. ilä- ‘göndermek’ 2011: 431.
- em-** Dudak, dil ve soluk yardımıyla bir şeyi içine çekmek, somurmak, emmek
- e.-dügüm 65a-12, 88b-5, 89b-8
- e.-en 64a-11
- “*Ağ südin emdügüm örme saçlu Ķarıcık anamı vërgil baña...*”
- em- < DLT em-: emmek, 2006: 178; Gülensoy KBS em-: emmek < ET. em-, 2011: 330.

- emānet** (< Ar. emānāt) Birine geçici olarak bırakılan ve teslim alınan kişiye korunması gereken eşya, kimse vb., inam, vedia, emanet 76b-12
“Kırk yigidiüm saña emānet vèrürüm, mere kâfir!”
- èmdi** İmdi, şimdi 58b-4, 58b-8, 69a-11, 71a-4, 83a-6, 98a-8, 99b-12, 105a-6
“Hân Kazan Baryege eydür: «Gel èmdi, şimden gèrü murāduña èriş» dèdi.”
èmdi < DLT emdi: şimdi (bk. imdi), 2006: 178; Gülensoy KBS imdi: şimdi = OT. imdi (DLT) ~ emdi, 2011: 433.
- emekdār** (emek + dār < Fars.) Bir görevde uzun süre kalıp o işe emeği geçmiş olan (kimse), emektar
e.-um 74b-13
“Kazan Beg eydür: «Emekdārum Baryik!» dèyüb ağlar.”
emek < DLT emgek: emek, zahmet, 2006: 179; Gülensoy KBS emek: emek = ET. ämgäk ‘ızdırıp, acı, zahmet’ (EUTS) ~ OT. emgek (DLT) < *emge- ‘emek, zahmet ve sıkıntı çekmek’ + -k, 2011: 331.
- Emen** (k. a.) Emen, Bügdüz Emen (bk. Bügdüz) 90b-5, 99a-12, 100b-8, 101b-11, 102a-1, 105a-4
*“Dayım Emen idügin bildüm,
Döndüm ol ere selām vèrdüm...”*
- emir** (< Ar. emr) Emir, buyruk
e. èt- 85a-3
e.-iyile 72b-3
“Du ‘ā eyledi, Hâk te ‘ālānuş emriyile Karçaruş eli şabba şağ oldi.”
- emir-āhūr başı, emir ahur başı** (Fars. emīr-i āhūr) Tavlacı başı; beyin, hanın tavlalarına, hayvanlarına bakan 68b-8, 87b-12
“«Allāh baña evümi vèrececek olursa seni emīr ahur başı èdeyim» dèdi.”
- ‘emmi** (< Ar. ‘emm’den) Amca
‘e.-si 91b-10
*“Kara Budak ‘emmişi,
Hân Uruzuş babası...”*
- emzür-** Kadın veya dişi hayvan, memesindeki sütü yavruya vermek
e.-dügüm 88a-13

*“Beşiklere beleyüb ağ südümi emzürdügüm oğul,
Hêç bilürmisin neler olı yörür oğul?”*

emzür- < DLT emür-: emzirmek, 2006: 182; DLT emüz-: emzirmek, 2006: 182; Gülensoy KBS emzir-: emzirmek = ET. ém-iz- (EUTS) + - (i)r- [ET. (KT, Uyg.) ämiz-; OT. (DLT) emür- ~ emüz-; ME. emdür-; NF. emzür- ~ emdür-], < em-°z-(i/ü)r-, 2011: 332.

ên-

1. Yüksekten veya yukarıdan aşağıya doğru gelmek

è-di 97b-7

“Sen gèdeli ağlamağum

Gökde iken yère èndi senüñiçün,

...”

2. Bir taşıt veya binek hayvanından yere basmak

è.-di 76b-2, 87b-11, 94a-6, 94b-3, 98a-3, 105b-2

è.-diler 71a-5, 99b-7

“Hemān atdan èndiler.”

è.-meyince 64b-5, 95b-11

3. Alçalmak

è.-er 64b-11

“Bağsa görse bir derenüñ içinde karga kuzgun èner, çıkar.”

ên- < DLT ıl-: inmek, 2006: 215; DLT in-: inmek, 2006: 232; Gülensoy KBS in-: alçalmak, aşağı inmek < ET. (KT., Uyg.) én-; en-/in- ~ DLT ĩn-; CC en-, < *ēn- (T. Tekin, Hamilton), OT. (KB) indür-, iniş, = ılmak (DLT), ılsamak ‘inmek istemek’ < AT. *ıl- ‘inmek, alçalmak’, 2011: 433-434.

èndir-

Eğmek (baş) (bk. èndür-)

è.-gil 85a-11

“Baş èndirgil bağır başğıl...”

èndir- < Gülensoy KBS indir-: yüksekten veya yukarıdan aşağıya inmesini sağlamak; azaltmak, düşürmek < indür- < èndür- < é:n-dür-, 2011: 436.

èndür-

(bk. èndir-)

1. Yukarıdan aşağıya inmesini sağlamak

è.-eyin 96a-8

“Yerde ise çıkarayın, gökde ise endüreyin.”

2. Bir taşıt veya binek hayvanından aşağıya almak

è.-üb 68b-9

“Emir-āhūr başı karşı gelüb atdan endürüb kondurdi, konukladı.”

3. Eğmek (baş)

è.-di 69b-9, 72a-2, 79b-7

“Delü ozan geldi, baş endürdi, bağır başdı.”

éndür- < Gülensoy KBS indir-: yüksekte veya yukarıdan aşağıya inmesini sağlamak; azaltmak, düşürmek < indür- < éndür- < é:n-dür-, 2011: 436.

eñse

Boynun arkası, ense

e.-mden 86a-1

e.-sinde 90a-3, 98b-8

e.-sine 100b-5

“Kara deve eñsemden karvar gördüm.”

eñse < Gülensoy KBS ense: ense = ET. eñse ‘boynun arka tarafı’, 2011: 335.

er

1. Koca, zevç 60a-1,

e.-e 59b-13, 71a-13, 80b-3, 80b-5, 80b-10, 81a-3, 81a-6, 81b-1, 81b-11, 81b-5

e.-i 60a-9,

e.-ine 60a-11

“Kışırca Yenge durdı, eydür: «Mere ozan, delü ozan, ere varacak kız benem» dedi.”

2. Erkek, kişi, adam 58b-2, 58b-9, 59a-4, 59b-3, 59b-3, 59b-5, 59b-5, 59b-9, 86b-6, 90a-5, 98b-10, 100b-3, 101a-1, 101a-9, 101b-2, 101b-9, 102a-11, 105b-11

e.-de 58b-12, 60a-9

e.-e 101b-10, 101b-11, 101b-11

e.-i 76b-6, 101b-10,

e.-midür 103a-8

*“Ala gözlü helālum yükli qodum,
ermidür kızmıdur, anı bilsem.”*

3. Yiğit, kahraman 97b-12, 102a-3

“... ”

Yedi katla vardum,

Ol kal ‘eyi alımadum.

Benden dağı yeg er qopmayasın,

Yegenegüm, dön!»

dédi.”

er < DLT er: er, erkek, adam, 2006: 184; Gülensoy KBS er: erkek, adam
< ET., OT. er (DLT) , KB: er+deş ‘arkadaş’, er+keç, er+kek, 2011: 336.

er-

1. Tamamlanmak, tamam olmak

è.-meyince 58b-9

“Ecel va ‘de ermeyince er bayımaz.”

2. Ulaşmak, erişmek

è.-sün 67b-2, 67b-6

“Ol öğdügüm yüce Tağrı dōst olub meded ersün!

er- < Gülensoy KBS er-: ulaşmak, varmak, erişmek; yetişmek; olmak,
olgunlaşmak, anlamak < *ēr- (T. Tekin), 2011: 336.

erçel

(< Ar. arcal) Namert, hırçın, yaramaz, huysuz 62b-11, 63a-9

“Yarımasun yarçımasun seniñ oğluñ kür qopdı, erçel qopdı.”

erçel < YTS erçel: namert, hırçın, huysuz, yaramaz, 2009: 96; Tietze
erçel: hırçın, huysuz, yaramaz < Ar. arcal ‘bir at donu cinsi’ (?), TETTL,
2002: 732.

erdem

Fazilet, hüner

e.-li 90b-1, 99a-6

e.-lidür 62b-2, 62b-3, 62b-5

e.-lü 68b-6

“Beglik vèrgil bu oğlana,

taht vèrgil erdemlidür.”

erdem < DLT erdem: fazilet, edep, terbiye; hüner, 2006: 188; DLT
erdhem: fazilet, edep, terbiye; hüner, 2006: 188; Gülensoy KBS erdem:

fazilet, edep, hüner = ET., OT. érdem (DLT); ädrem ~ ädirem (EUTS);
(ä)rd(ä)m (Eleges) < er+de-m, 2011: 336.

eren

Er, yiğit, kahraman

e.-ler 83b-13, 85b-3, 91b-1, 97b-2, 99b-12, 104b-7, 106a-2, 106a-3

e.-lere 99b-10

e.-leri 83a-10

e.-lerinde 101b-11

e.-lerüñ 69a-9, 72b-11, 84a-6, 91b-8

“Dedem Korkut gelüb şāzılık édüb şoy şoyladı, erenler başına neler geldüğünü söyledi.”

eren < DLT eren: er’in kuraldışı çoğul şekli, 2006: 187; Gülensoy KBS

eren: ermiş kişi, evliyâ = ET. éren ‘yiğit, asil kimse, kahraman’ (EUTS)

< ér+en (DLT), 2011: 336.

érgür-

Ulaştırmak, eriştirmek

é.-ür 76b-7

“Eri murādına érgürür,

Seniñ arkacuşıñ...”

érgür- < DLT ergür-: erişmek, vaktinde yetişmek, 2006: 189.

eri-

Katı cisim ısı etkisiyle sıvı duruma gelmek, erimek

e.-meyen 64b-10

“Gèrü katlanımayub kalķub oğlancuşın isteyü kırķ ince kızıla kışda yazda qarı buzı erimeyen Kāzılık Tağına geldiler.”

eri- < DLT eri-: erimek, 2006: 189; DLT erü-: erimek, 2006: 193;

Gülensoy KBS eri-: erimek = ET ergü- [>erü- > eri-] ~ Uyg. är-güz-

‘ettirgen çatı’; yirü- ~ irü-, iri- ‘çürümek, bozulmak’ ~ OT. (DLT) ärü-,

äri-; ärgür-; ärüt-; iri- ‘çürümek, bozulmak’, < AT. *i:rü- ~ *i:ri-, 2011:

337.

ériş-

Erişmek, ulaşmak

e. 83a-6

e.-meyen 74a-12

“Hān Kāzan Baryege eydür: «Gel èmdi, şimden gèrü murāduña ériş» dedi.”

- eriş- < Gülensoy KBS eriş-: varmak, ulaşmak; belirl bir olgunluk durumuna varmak < ET. ér-(i)ş-, 2011: 338.
- erişdür-** Eriştirmek, erişmesine yol açmak
 è.-di 103a-1
“Altı barmağ deriği zahım erişdüirdi.”
- erişdür- < Gülensoy KBS eriştir-: erişmesini sağlamak < er-(i)ş-tir-, 2011: 338.
- erkeç** Erkeç, üç yaşını dolduran erkek keçi
 è.-ümce 85a-13
*“Altındağı alaca atıñ ne ögersin?
 Ala başlu érkeçümce gelmez başa.”*
- erkeç < DLT erkeç: erkeç, genç teke, 2006: 190; Gülensoy KBS erkeç: erkeç, teke = OT. erkeç (DLT, KB); Eski Kıpç. erkeç, irkeç <i(/e)r(i)k ‘koç’+(e)ç ‘küçültme eki’, 2011: 338.
- erkek** İnsan, hayvan ve bitkilerin dişiyi dölleyecek cinsten olanı, erkek 68a-13, 93b-13
“Néçe müddetdenşonra bir erkek oğlı oldı.”
- erkek < DLT erkek: her hayvanın erkeğı, 2006: 190; Gülensoy KBS erkek: erkek = OT. erkek (DLT) < *irk ‘koç’ (M. Erdal) + (e)k, 2011: 339.
- erlik** Erkeklik, yigitlik
 e.-inimi 70b-3
“«Mere bu kıavat oğlı kıava bize erliginimi göseterür?» dedi.”
- erlik < DLT erlik: erkeklik, 2006: 187; Gülensoy KBS erlik: erkeklik = OT. erlik (DLT, KB) < er+lik, 2011: 339.
- erte** Ertesi, gelecek sabah
 è.-si 74a-5
“Értesi şabāh oldı.”
- erte < DLT érte: erte, 2006: 192; Gülensoy KBS erte: erte, ertesı = ET., OT. érte < ér+te, [krş. *ert- ‘geçmek’ (DLT) + -e; irt- ‘devam etmek, sürmek’], [EUyg. Írtä, irtäkä, irtäki, ‘yarınki’, irtäkün ‘sabah, yarın, erte’ (EUTS)] <*är+tä, 2011: 340.

- erzānī** (< Fars.) Layık görülme, liyakat
e. kı1- “ihsan kılmak 106a-7
“Şerāben tahūr içmek Hudā erzānī kılsun!”
- es-** Hava bir yönden bir yöne akmak, rüzgâr olmak, esmek
e.-di 102a-2
e.-düginde 63b-3
e.-medi 95b-1
“Yel esdi, yağmur yağdı, püki kopdı,
Yedi katla vardum,
Ol kal‘eyi alımadum.”
es- < DLT es-: esmek; kalburliyerek savurmak; uzatmak, 2006: 194;
Gülensoy KBS es-: esmek < OT. es- (DLT), 2011: 340-341.
- esbāb** (< Ar.) Vasıtalar, araçlar 69a-9
e.-dan 69a-12
e.-ımı 103b-12
“Kāfirler dahı bir yere düşün vērüb aqça esbāb üleşürlerdi.”
- esen** Sağ salim, sağlıklı, sıhhatli, esen 97a-13, 97a-13, 97b-1, 97b-1, 97b-2,
97b-2, 97b-2, 97b-2
e.-dür 64b-8, 86a-7
e.-misin 75b-6
“Sen esen ol, anma esen olsun,
Benden yeğrek Tanrı size oğul vērün...”
esen < DLT esen: sağ, salim, 2006: 194; Gülensoy KBS esen: sağ, salim,
selāmet = OT. esen (DLT) ~ Uyg. esān ~ asan ~ (āsān ?), ’’YS’N’’S’N
‘sağlık, esen, iyi’; Uyg. āsānū ‘sağlık, iyi sağlık’, āsān ‘sağlıklı’ (T.
Tekin), < esen [< esenū], 2011: 341.
- esen-** Yetişmek, uzamak, boylanmak
e.-mişidi 60b-2, 67b-8, 91b-11, 100a-8
“Ala sayvan gök yüzine esenmişidi.”
esen- < DLT esin-: bir şeyi çekmek, germek, uzatmak, 2006: 195; DLT
asın-: bir şeyi çekmek, germek, 2006: 41.
- esİR** (< Ar.) Esir, tutsak 84b-10, 84b-11, 85a-10, 87a-3, 87a-4, 87a-7

“*Hān Kazanun oğlu Uruz Beg kırk yigidile eli [bağlu], boynu bağlu esir getdi.*”

eski

Eski, çoktan beri var olan, üzerinden çok zaman geçmiş bulunan, yeni karşıtı 59a-2, 78b-4, 79a-2

«*Ne siz olun ne Baryek olsun. Bir eski kıtan vèrdinüz, başum beynüm aldınız*» *dèdi.*”

eski < DLT eski: eski, 2006: 195; Gülensoy KBS eski: eski = ET., OT. äski (DLT) < es-ki, 2011: 341.

eşek

Atgillerden, uzun kulaklı binek ve hizmet hayvanı, merkep, karakaçan, eşek

“*Kara eşek başına uyan ursan kıtır olmaz.*”

eşek < DLT eşek: eşek, 2006: 197; DLT eşgek: eşek, 2006: 197; DLT eşyek: eşek, 2006: 200; Gülensoy KBS eşek: eşek = ET., OT. eşgek ~ eşyek ~ eşek (DLT) < *eş+(g)ek, 2011: 343.

ëşik

Kapı önü, eşik

è.-deki 79b-13

è.-i 96b-2

è.-in 80a-12

“*Kızlar hātünlar oturduğı otağa geldi, eşigin aldı, oturdu.*”

ëşik < DLT eşik: eşik, 2006: 198; Gülensoy KBS eşik: kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak = OT. eşik (DLT) ~ işik (KB), krş. eşük ‘bürgü, örtü’ (EUTS, DLT), (< eşü- ‘örtmek, bürümek + -k), < *e:şik (T. Tekin), 2011: 344.

ëşit-

Kulakla algılamak, duymak, işitmek

è.-di 66a-13, 74b-3, 83a-3, 88a-3, 88a-9, 89b-11, 96a-5, 102a-10

è.-dikim 94b-13,

è.-diler 68b-1, 85b-2, 98b-5

è.-dükde 89b-3

è.-en 82b-7

è.-icek 77b-3, 101a-2

è.-üb 76a-2, 90a-1, 103b-13

è.-ürem 93b-12

“Kazan bu sözleri eşitdi.”

eşit- < DLT eşit-: işitmek, 2006: 198; DLT işit-: işitmek, 2006: 239; Gülensoy KBS işit-: işitmek, duymak = ET. (Uyg.) eşid-, eşid-, eşit- (EUTS) ~ işid-, işit- (EUTS) ~ OT. işit-, eşit- (DLT) < eşit-, 2011: 441.

et

İnsanlarda, hayvanlarda deri ile kemik arasındaki kas ve yağdan oluşan tabaka, et 61b-5, 64b-1

e.-in 93b-10

e.-inden 88a-8, 88b-1, 94b-7

e.-ini 76b-1

e.-ümden 88b-7

e.-üğden 88b-3

“Kara toğuz etini yahni yedürdün, döymedüm.”

et < DLT et: et, 2006: 200; Gülensoy KBS et: et = ET., OT. et, Uyg. (İKPÖ) at (at ?) < et, 2011: 345.

ét-

Etmek, eylemek, yapmak

è. 89b-4

è.-di 61b-7, 62b-12, 63a-8, 67a-7, 67a-8, 68b-1, 72a-12, 75a-6, 75b-13, 79a-12, 80a-8, 82b-12, 84b-10, 85a-3, 85b-9, 87a-8, 87b-3, j99b-10, 104a-11, 104b-11, 104b-12

è.-diler 62a-11, 65b-10, 70a-3, 71b-9, 74a-5, 74a-6, 74a-7, 83a-10, 83b-5, 94b-4, 94b-5, 102a-10, 103a-13, 103b-2

è.-de 62a-4

è.-dügi 96a-11

è.-düm 87a-10, 101b-8

è.-dür 61b-6

è.-ecegün 105b-9

è.-eli 62b-8

è.-elüm 71b-8, 102b-4

è.-emedi 100b-9, 102a-12

è.-en 86b-10, 90b-7, 102b-12

è.-er 58b-11

è.-erdi 58b-6, 61b-11, 79b-6, 103b-9, 105a-3

è-erem 61a-13
è.-erken 100b-12
è-erlerdi 58b-7, 103b-12
è.-ersin 73b-4
è.-eyim 87b-12
è.-gil 61b-4, 69a-6
è.-ib 65b-6
è.-icek 67b-13, 69b-11, 73b-5
è.-medüñ 102b-8
è.-mesün 67b-6, 100a-2, 106a-8
è.-mezdi 94a-5
è.-miş 63a-10, 87a-1, 87a-3, 87a-4
è.-mişdi 83b-7
è.-mişüz 85a-10
è.-seler 90b-3
è.-sün 97a-10, 97b-3, 106a-11
è.-sünler 88b-7
è.-üb 60b-3, 60b-3, 62b-5, 62b-8, 66a-8, 69a-5, 76a-13, 79b-5, 83a-2,
83a-10, 86a-8, 87b-8, 94b-6, 94b-12, 105a-13, 105b-1, 106a-2
è.-üñ 68a-9, 88a-8, 88b-1

“Kažan ođlı Uruzuñüzerinde çok şavaş ètdiler.”

èt- < DLT èt-: (yardımcı fiil), yapmak, etmek, eylemek; kılmak, 2006: 201; Gülensoy KBS et-: etmek; yapmak, eylemek = KT. èt-, Uyg. et-, DLT èt-, it- ‘yapmak, etmek, eylemek < *èt- (T. Tekin), 2011: 345.

ètdür-

Ettirmek, yaptırmak

è.-di 103b-12

è.-ürdi 105a-2

“Gerü yağma èdürdi.”

ètdür- < Gülensoy KBS ettir-: başkasının yapmasını sağlamak = ET.

itdür- (EUTS) < *it-dür-, 2011: 347.

etek

Giysin belden aşığıda kalan bölümü, etek

e.-üñe 72a-6

“Geñ etegüñe tar koltuğuna şığınmağa gelmişem,
...”

etek < DLT etek: etek, 2006: 202; Gülensoy KBS etek: etek, alt kısım;
elbise eteği = ET., OT. etek (DLT) < et ‘vücut’ + (e)k, 2011: 346.

etmek, étmek Ekmek 60a-9

e.-den 78b-2

è.-i 77a-13, 97a-8

“Baryık eydür: «Mere yüziñüz ağ olsun, ağanuzun étmeği size helâl olsun» dedi.”

etmek, étmek < DLT etmek (étmek): yenecek ekmek, 2006: 203; DLT epmek: ekmek, 2006: 184; DLT ötmek: ötmek: -yenecek- ekmek, 2006: 468; Gülensoy KBS ekmek: yenecek ekmek < OT. etmek ~ étmek ~ epmek ~ ötmek (DLT), 2011: 325.

étmek

Etmek, eylemek, yapmak 88a-1

“Eydür: «Begler, Kazana bilürmisiz nece hayf étmek gerekdür? Kazanun avratı Boyı Uzun Borlı Hâtünü getirüb şagraş sürdürmek gerek» dedi.”

ev, év

Ev, otağ, çadır 59b-8, 62b-3, 73a-10

e.-de 59b-9, 60a-9, 60a-10, 88a-2,

e.-demi 75b-4

e.-e 59b-9, 64b-9, 73a-12, 96a-6, 97a-4, 97b-9

e.-i 74a-7, 84a-5, 84b-12, 103b-13

e.-imünj 88a-11

e.-in 60b-1, 67b-8, 72a-1, 100a-7, 103b-9, 103b-10, 104b-3, 105a-2

e.-inde 81b-3, 103b-11

e.-inden 103b-11

e.-ine 60a-5, 61a-2, 72b-9, 73a-8, 73a-8, 73b-8, 74a-10, 74a-11, 76a-4, 83b-8, 94b-13, 104a-8

e.-ini 60a-5, 84b-13

e.-iñüz 80b-8

e.-ler 59a-9, 66b-8, 67a-4

e.-leri 77b-1

e.-lerin 84a-9, 85a-8

e.-lerine 69b-6, 71a-11, 103b-3

e.-lerini 84b-8

e.-li 79b-8, 101a-4

e.-üm 61a-3, 64a-7, 85b-13, 82b-6, 86a-11, 87b-6, 95a-5, 97a-1

e.-üme 60a-7, 82b-13

e.-ümi 87b-12, 89b-6

e.-üñ 87a-3, 87b-1, 104a-4

e.-üñe 97a-2

e.-üñi 87a-12

e.-üñüz 81a-4

“Geyesisini geydi, evine gètdi.

ev, év < DLT ef: ev, 2006: 170; DLT ev: ev, 2006: 205; DLT ew: ev, 2006: 205; DLT öw: ev, 2006: 470; DLT üv: ev, 2006: 719; DLT üw: ev, 2006: 719; Gülensoy KBS ev: yalnız bir ailenin oturabileceği biçimde yapılmış yapı; konut = [KT. ew; Uyg. (İKPÖ) āβ ~ ’β; OT. (DLT) ew, ef, ev, öw, üv, üw], < *eb [> *ew ‘Oğuzlar’], 2011: 347.

éver-

Evermek, evlendirmek

è.-mi 71a-13

è.-miş 71a-12

“Babası eydür: «Oğul, yā seni évermekmi gerek?» dèdi.”

éver- < Gülensoy KBS ever- (hlk.): evlendirmek < ev+er-, 2011: 348.

evlen-

Erkekle kadın, aile kurmak için birleşmek, izdivaç etmek, evlenmek

e.-se 73b-9

“Oğuz zemānında kâ‘ide buyıdı ki bir yigit evlense oğ atardı, oğı nereye düşse anda gerdek-ğāne dikerdi.”

evlen- < DLT edhlen-: evlenmek, 2006: 169; DLT ewlen-: evlenmek, 2006: 207; Gülensoy KBS evlen-: erkekle kadın yuva kurmak = ET., OT. evlen- (DLT), 2011: 350.

evren

Büyük yılan, ejderha 93b-6

e.-i 85b-3

“Erenler evreni Karacık Çoban şapanınıñ ayasına taş kòdı atdı.”

evren < YTS evren, [evran]: ejderha, büyük yılan, 2009: 99; Tietze evran/evren: büyük yılan < ET. evren, TETTL, 2002: 755.

Evren

1. (k. a.) Alp E. 90a-9

“Eylik Koca oğlu Alp E[v]ren

Çapar geldi...”

2. (k. a.) Delü E. 101b-1 (bk. Delü)

“Ejderhâlar ağzından âdem alan [Delü] Evren senünile bile varsun.”

3. (k. a.) Dönebilmez Dölek E. (bk. Dönebilmez, Dölek)101a-11, 102b-2

“Andan Dönebilmez Dölek Evren at depdi, altı perlü gürz ile yétüb kâfiri dıtub çaldı, alımadı.

evvel

(< Ar.) Önce, evvel 62b-10, 69b-10, 101a-9

e.-inden 58b-9

e.-ki 59b-8

“Yüz yère koyub yöriyüb evvel ol yigidün elini öpdiler.”

ëy

Ünlem! Kendisine söz söylenilen kimse veya kimselerin dikkati çekilmek istendiğinde adın başına getirilen ve uzatılabilen bir seslenme sözü 72a-3

“Aleykümü s-selâm ëy ‘ameli azmış, fi’li dönmiş, Kâdir Allâh ağ alına kada yazmış!”

ëy < DLT ay: hitap edatı, 2006: 52; Gülensoy KBS ey: ünlem = ET., OT. ay ‘buyruğu tanınamayı bildiren bir söz; hitap edatı (DLT), 2011: 350.

eye

Malik, sahip, efendi

e.-si 74b-1, 79b-11, 84a-7, 91b-9

“Koşur atun eyesi,

Hân Uruzuñ babası,

Hânum Kazan!”

eye < DLT idhi: sahip, efendi; Tanrı, 2006: 226; Gülensoy KBS iye: sahip = ET. igé, ié (EUTS) ~ OT. idi (DLT); Doğu T. ĩge; MA. İdi ‘Tanrı’, ide ‘sahip’, iye ‘sahip’; [< *é:di (T. Tekin); < *ä:kä (Räsänen), 2011: 444.

eyit-

Söylemek, demek, anlatmak

e.-di 58b-3, 61a-1, 69a-2, 69b-12, 70b-1, 70b-11, 72a-12, 73a-1, 74b-9, 79b-4, 80b-3, 81b-1, 82b-8, 83a-7, 84a-13, 84b-4, 88a-7, 105a-12

e.-diki 93b-1

e.-diler 60b-12, 62b-8, 62b-10, 63a-6, 63b-5, 64b-8, 65b-10, 69a-11, 69b-1, 69b-3, 69b-12, 73b-11, 81a-1, 85b-7, 103b-13, 104b-13, 105a-5

e.-düm 101b-12, 105a-2

e.-eler 87b-4

e.-en 59b-6

e.-me 77b-10, 78a-10, 78b-11

e.-miş 102a-4

e.-ür 59b-7, 59b-12, 60a-10, 60b-11, 61a-3, 61b-1, 62a-8, 62b-1, 63a-3, 63a-4, 63a-12, 63a-12, 63b-9, 65a-12, 65b-2, 66b-1, 66b-4, 68a-2, 68a-4, 68a-5, 68a-8, 68a-10, 69a-1, 69a-7, 69b-1, 69b-13, 70a-4, 70b-5, 70b-6, 70b-7, 70b-8, 70b-9, 70b-11, 70b-12, 70b-13, 70b-13, 71a-4, 71a-7, 71a-9, 71a-11, 71a-12, 71a-13, 71b-1, 71b-1, 71b-3, 71b-5, 71b-7, 71b-7, 71b-10, 72a-3, 72a-5, 72a-7, 72b-1, 72b-4, 72b-5, 72b-5, 72b-9, 72b-10, 72b-13, 72b-13, 73a-1, 73a-5, 73a-10, 73b-1, 73b-3, 73b-6, 73b-11, 73b-12, 74a-2, 74b-6, 74b-11, 74b-12, 74b-13, 75a-1, 75a-7, 75a-11, 75b-6, 76a-3, 76a-8, 76a-9, 76a-12, 76b-5, 76b-10, 77a-1, 77a-2, 77a-2, 77a-3, 77a-3, 77a-3, 77a-4, 77a-5, 77a-7, 77a-9, 77a-9, 77a-10, 77a-12, 77b-4, 77b-10, 78a-4, 78a-7, 78a-13, 78b-11, 78b-13, 79a-9, 79a-13, 80a-2, 80a-3, 80a-4, 80a-7, 80a-9, 80a-13, 80b-1, 80b-1, 80b-5, 80b-7, 80b-11, 81a-3, 81a-7, 81a-9, 81a-12, 81b-2, 81b-5, 81b-7, 81b-11, 82a-3, 82a-11, 82b-2, 82b-10, 82b-13, 83a-6, 84b-3, 84b-13, 85a-1, 85a-1, 85a-1, 85a-7, 85a-12, 85b-10, 85b-12, 86a-3, 86a-5, 86a-10, 86b-2, 86b-3, 86b-6, 87a-2, 87a-8, 87a-9, 87a-11, 87b-1, 87b-1, 87b-2, 87b-3, 87b-5, 87b-6, 87b-6, 87b-9, 87b-10, 87b-11, 87b-13, 88a-4, 88a-10, 88b-12, 89a-5, 89b-3, 89b-9, 89b-11, 92a-7, 92b-1, 92b-7, 92b-10, 93a-4, 93a-6, 93a-6, 93a-6, 93a-11, 93a-13, 93b-2, 93b-2, 93b-5, 93b-12, 94a-1, 94a-10, 94b-10, 94b-11, 95a-5, 96a-9, 96b-6, 96b-6, 97b-11, 98a-11, 98a-13, 100b-13, 101a-3, 101b-5, 102a-1, 103a-10, 104a-3, 104a-4, 104a-5, 104a-6, 104b-13, 104b-13, 105a-4, 105a-5, 105a-6, 105a-7, 105a-12, 105b-2, 105b-4, 105b-12, 105b-13

“Baryik eydür: «Mere yüziñüz ağ olsun, ağañuzun etmegi size helâl olsun» dedi.”

eyit- < DLT ay-: söylemek, 2006: 53; DLT ayıt-: söylemek; sormak, 2006: 55; Gülensoy KBS ayıt-: söylemek = OT. *ay-it- ‘ayıtmak’ (DLT), 2011: 95.

eyle

Öyle 61a-10, 62a-4, 62a-13, 70b-13, 73a-1, 89b-2, 94b-8

“Eyle şandıkim yağı başıldı.”

eyle < DLT eyle: öyle, 2006: 209; Gülensoy KBS öyle: onun gibi, ona benzer = ET. äyin ‘böylece, buna göre (EUTS) ~ OT. eyle ‘öyle’ (DLT), < o il-e, 2011: 678.

eyle-

Etmek, yapmak

e. 61b-6

e.-di 62a-8, 63a-9, 67a-10, 67b-12, 70a-3, 72b-3, 73a-12, 74a-3, 83b-12, 91a-12, 99b-11, 100a-12, 102a-7

e.-diler 83a-2, 83a-3

e.-dünj 69a-11

e.-mesün 91b-4

e.-mez 94a-5

e.-mezdi 94a-5

e.-mezlerdi 94a-5

e.-se 68a-6, 94a-5, 99a-8, 99a-8

e.-sün 80a-9

e.-yen 98b-8

e.-yeni 58b-12

e.-yeyim 96a-9

“Tekebbürlük eyleyeni Tanrı sevmez.”

eyle- < Gülensoy KBS eyle-: eylemek < *eğ+le- (KB) ‘hürmet etmek, değer vermek’, 2011: 351.

Eylik

(k. a.) E. Koca 84b-11, 90b-9, 101a-11

“Eyle [Koca] oğlu Şarı Kulmaş Kazan Begün evi üstinde şehid oldu”

eylük

İyilik, yardım 69a-11

“Bāzīrgānlar eyitdiler: «Beg yigit, bize sen eylük eyledün. Gel emdi, beğendügün esbābdan māldan al» dediler.”

eylük < DLT edhgülügü, 2006: 168; Gülensoy KBS eylük (hlk.): iyilik < *eyü [< edgü]+lük, (> eyi+lik > iyi+lik), 2011: 351; Gülensoy KBS iyilik: iyi olma durumu < OT. edgülüg(/k), 2011: 444.

eyü

İyi 65b-8, 105a-4

e.-si 73b-3

e.-sin 73a-11

e.-sini 83b-6

“Hānum, Oğlanuñ kırk günde yarası tamam eyü oldı.”

eyü < DLT edhgü: iyi, 2006: 168; Gülensoy KBS iyi: iyi, hoş, güzel; istenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan’ < eyi < (EAT) eyü < *eygü < ET. (Uyg.) ädgü (İKPÖ), OT. (DLT), MA. *edgü, < *äd ‘değer, kıymet, mal’+gü, 2011: 444.

ez-

Ezmek, ağır bir şey başka bir şeyin üzerinden geçmek, çiğnemek

e.-er 73b-4

“Delü Karçar diñ diñ kalkır, çat çat ezer.”

ez- < DLT ez-: kazımak, sıyırmak, 2006: 209; Gülensoy KBS ez-: ezmek = ET. (KT., Uyg.), OT. äz- ‘bozmak, sıyırmak’ < är- (T. Tekin), 2011: 351.

3.7. F

- fānī** (< Ar.) Fānī, gelip geçici, kalımsız 67a-13, 84a-1, 91b-1, 99b-12, 106a-4
“«Anlar dađı bu dūnyāya geldi gētdi,
Ecel aldı yēr gizledi
Fānī dūnyā kime kaldı?
Gelimli gēdimli dūnyā,
Şođ ucı ölümlü dūnyā!»”
- Fāţıma** 1. (< Ar. Fāţıma k. a.) Hazreti Fatıma, Peygamberin kızı ve Hazreti Ali'nin karısı 59b-10
F.-nuş 86b-4
“Ol 'Āyişe Fāţıma şoyıdur.”
2. (Ar. k. a.) Boğazca Fāţıma Faţma (bk. 80b-13, 81a-7
“Andan şoğra Boğazca Fāţıma derlerdi bir ĥātūn varıdı.”
- Fāţma** (< Ar. Fāţıma k. a.) Boğazca Fāţmacık (bk. Fāţıma)
“Senüñ aduñ kırk oynaşlu Boğazca Fāţmacık degilmidür?”
- fāyide** (< Ar. fāide) Fayda, yarar 59a-7
“Baba malından ne fāyide, başda devlet olmasa?”
- feryād** (< Fars.) Haykırış, çığlık
f. ét- “haykırmak, bağırmak” 73b-5
“«Meded Dedecüğü!» dēyüb feryād ēdicek Dedem kapuyı açdı.”
- fi'l** (< Ar.) Fiil, amel, niyet, iş
f.-i 72a-3
f.-üñmi 72a-4
“‘Amelüñmi azdı, fi'lüñmi döndi?’”
- fikr** (< Ar.) Fikir, düşünce
f. ét- 87b-3
f.-e var- 81a-11, 81a-11
“ «Ne fikre varduñ? Baryekden şoğra bu işler başuñya gelecegin bilürdüñ?» dēdiler.”
- fırāk** (< Ar.) Hüzün, keder, sıkıntı 77b-3
“Ēşidecek Baryige katı fırāk geldi. Kātlanımadı, büldür büldür ağladı.”

- fulān** (< Ar.) Falan, filan 104b-8
“Üstümüze yağı *fulān* gelmedi.”
- furşat** (< Ar.) Fırsat, herhangi bir şey için en uygun zaman, uygun durum veya şart, vesile
“*Allāhu te‘ālā* senüñ oğluña *furşat* vèrsün!

3.8. G, Ğ

- ğāfil** (< Ar.) Gaflette bulunan, ilerisini iyi düşünmeyen, dikkatsiz, ihtiyatsız, dalgın, tembel 59b-4, 63b-10, 68b-11, 74a-4
ğ.-le 63b-1
ğ.-lice 91a-4
ğ.-lüce 96b-11, 97a-1, 101b-5
“Bāzīrgānlar ğāfil iken beş yüz kāfir kıyulub çapdılar, yağmaladılar.”
- Ġaflet** (k. a.) Ġaflet Koca oğlu Şer Şemse‘d-dīn 79a-5, 90a-10, 99a-2
“Gördi, güyegü olacaķ ve Ġara Göne oğlu Ġara Budak, Ġazan Beg oğlu Uruz, begler başı Yegenek, Ġaflet Ġoca oğlu Şer Şemse‘d-dīn, kızuķ kardaşı Delü Ġarçar ok atarlardı.”
- Ġan** (k. a.) Kam Gan 60a-13, 67b-7, 100a-7
“Ġam Ġan oğlu Hān Bayındır yerinden durmuşıdı.”
- ğarīm** (< Ar.) Hasım (bk. qarīm) 89b-10
ğ.-e 101a-9
“«Evvel Demür Ġapu Derbendinde sultān olub qarģu sūñü uçında er böğürden, ğarīme yētdükde ‘Kimsin?’ dēyü şormayan Ġıyan Selcük oğlu Delü Dundar senüñile bile varsun.”
- ğark** (< Ar.) Batma
ğ. ol- “batmak” 65a-4
“Baķsa görse oğlancuĝı alca kana ğark olmuş yatur.”
- ğavĝā** (< Fars.) Kavga, dövüşme, dalaşma 86b-6, 86b-10
ğ.-yı 73b-1
*“Ġarañu aħşam olanda vaf vaf üren,
Acı ayran dökülende çap çap içen,
Ġece hırsuz gelende ğavĝā eden,
Ordumdan, bilürseñ, haber vēr baña,
Yoħsa karış vērürem, köpek saña!»”*
- gavur** (< Ar. kāfir‘den) Gāvur, kâfir, müslüman olmayan kimse 87a-1
*“Aħşam olanda kayĝılı çopan,
Ġarda yağmurda çakmaklı çoban,*

Ünüm anla sözüm dinle.

Alaca atlu qaraca gavur ordum yağma etmiş,

Bundan geçdimi gördünmi?”

ğāyet

(< Ar.) Çok, pek, pek çok, aşırı bir biçimde 104b-10

“Aruz Koca ğāyet saht oldı.”

ğayib

(< Ar. ğa‘ib) Gaib, görünmeyen, yok olan, kayıp

ğ. ol- 65a-3

“«Tağ çiçegi anañ südi senüñ yaraña melhemdür» dedi. Ğayib oldı.”

ğayret

(< Ar.) Gayret, çalışma, çaba

ğ. çek- “bir işi başarabilmek için istek duymak, cesaretlenmek, kendi kendine güç vermek” 87b-4

ğ.-i 93b-13

“Oğulda kılıç kuşanır baba ğayreti için.”

ğayrı

(< Ar. ğayr) Gayrı, başka, diğer 58b-1

“Hikāyet-i

Oğuz-nāme-i Kazan Beg ve ğayrı”

ğazā

(< Ar.) Gaza, İslam dinini korumak veya yaymak amacıyla Müslüman olmayanlara karşı yapılan kutsal savaş 69a-10, 87a-10, 99b-8

“Ġazā mübārek oldı.”

ğazab

(< Ar.) Gazap, kızgınlık, öfke, hiddet 61a-1

ğ.-ıla 61a-11, 94b-13

“Kazan ğazabıla yola girdi, evine döndi.”

ğāzī

(< Ar.) Gazi, savaştan sağ ve muzaffer dönen

ğ.-lere 103b-2

“Kuşuñ alakanını, kumaşuñ arısını, kızuñ güzelini, toköz[lama] çargab çuħa Bayındır Hāna pençik çıkardılar, bāķisin gāzīlere bahş etdiler.”

ğēce

Gece, gün battıktan gün ağarıncaya kadar geçen süre, tün, şeb 68b-3, 83b-11, 83b-11, 84b-7, 85a-4, 85b-11, 86b-10, 91a-11, 99b-10, 101b-4

“Gece yaturken Karacık Çoban kaygulu düş gördi.”

ğēce < DLT kéçe: gece, 2006: 290; Gülensoy KBS gece: gece = (Orh.)

kiçā ‘geceleyin’ ET. kiç ‘geç’ < *kēç < kēç ‘geç, zaman, uzun süre’ + e ‘datif’, 2011: 358.

geç-, geç-

1. Gitmek, geçip gitmek, bir yerden başka bir yere gitmek

g.-di 78a-11, 86b-6, 86b-8, 87a-5, 96a-1, 96a-1, 96a-2, 96a-3, 96a-4

g.-dimi 87a-1

g.-er 77a-11

g.-erdi 63b-12

“Oğlan geyigi kovub babasının önünden gelüb geçerdı.”

2. Akarsu vb. içinden gitmek

g.-düm 101b-8

g.-er 70a-6

g.-miş-siz 79b-13

g.-üb 78a-5

*“Taşkun taşkun şuları geçüb geldün,
Baryek adlu bir yigide bulışmadunı?”*

3. Bir yeri aşmak öbür yana ulaşmak

g.-e 63a-1

g.-di 100a-13

“Çok dere, depe, tağlar geçdi.”

4. Bir duruma uğramak

g.-di 83a-5, 83b-2, 91a-8, 99b-7

“Yedi kâfir begi kılıçdan geçdi.”

5. Bırakmak, vazgeçmek, affetmek

g.-di 83a-6

*“Yalancı oğlu Yaltacığ gördiki yanar, çıkdı. Baryegün ayağına düşdi,
kılıcı altından geçdi. Baryek dahı suçından geçdi.”*

6. Geride bırakmak, öne geçmek, üstünlük sağlamak

g.-di 71a-3, 71a-4

g.-dügi 71a-4, 71a-4

g.-ersin 71a-2

g.-medimi 82a-5

g.-medümme 82a-6

“Ok atdılar, Bayrek geçdi.”

7. Zamanı aşmak, geride bırakmak

g.-di 68a-12, 68b-5, 74b-5

g.-er 61b-9

g.-miş 88b-13, 98a-13

“Bunun üzerinden bir zemān geçdi.”

8. Bir yere gidip oturmak

g.-di 69b-8, 91a-11

g.-üb 105b-2

“Aruz yēr gösterdi. Geçüb oturdi.”

9. Geçinmek, yaşamak

g.-elüm 84b-2

“...Otağumuza geledüm, yeyelüm içelüm, h̃oş geçelüm» dedi.”

geç-, geç- < DLT keç-: geçmek, ölmek, 2006: 289; Gülensoy KBS geç-: geçmek, aşmak, ölmek; uykuya dalmak; bilincini yitirmek; sönmek = ET., OT. kéc- (DLT), 2011: 359.

geçim

Savaşta atların ve insanların giydiği zırh

g.-ini 103a-1

“Ol kāfirün çignine bir kılıç urdı. Geyimini geçimini togradı.”

geçim < YTS keçim, [geçim, keçim], 2009: 144.

geçmek

Geçmek, bir yeri aşmak, öbür yana ulaşmak

g.-e 72a-6

Karşu yatan kara tağun aşmağa gelmişem,

Akın-dilu görklü şuyun geçmege gelmişem,

Geñ etegine tar koltuğuna şığınmağa gelmişem,

Taınruñ buyruğıyla, Peyğamberün kavlıyla

Aydan arı, [günden] görklü kız kartaşuñı

Bamsı Baryige dilemege gelmişem!”

geçür-

Geçirmek, takmak, bir şeyi kendisine ayrılmış olan yere yerleştirmek

g.-di 71a-9, 79a-3

“Barmağından çıkarub yüzüğini bağsladı kızun barmağına geçürdi.”

geçür- < DLT keçür-: evirip çevirmek, başarmak; bağışlamak, 2006: 291.

geçüt

Geçmeye yarayan yer, geçecek yer 70a-7

“Kanlu kanlu şular geçer olsa geçüt vërsün!”

geçüt < Gülensoy KBS geçit: geçit < geç-(i)t < *keç-, 2011: 359.

gedil-

Bıçak, keser gibi şeylerin ağızları aşınmak, körelmek

g.-mesün 67b-4, 91b-5, 100a-2

g.-miş 96a-10

“Çalışanda kara polat uz kılıcuñ gedilmesün!”

gedil- < YTS gedilmek, [gediklenmek]: gedik açılmak, eksilmek, 2009: 102.

gèder-

Gidermek, kaldırmak, yok etmek, çıkarmak

g.-erdi 62a-10

g.-seler 62a-9

g.-erür 77a-8

“Āhır oğlan fikr eyledi, eydür: «Bir tama direk ururlar, ol tama tayağ olur durur, şöyleki tayağı gèderseler tam yıkılır. Ben bununuñ alnına neye tayağ olup dururın?» dèyüb oğlan boğanuñ alnından elin gèderdi, yolundan şavuldi.”

gèder- < DLT kéter-: gidermek, 2006: 307; DLT kiter-: gidermek, kaldırmak, 2006: 336; Gülensoy KBS gider-: gidermek = OT. kiter- ~ kéter- (DLT) < *ké:t-er-, 2011: 371.

gel-

1. Varmak, ulaşmak, bir yere doğru gitmek

g. 69a-11, 71a-5, 73a-11, 75b-5, 79a-10, 83a-6, 105b-12

g.-di 60b-9, 62a-4, 64b-9, 65a-4, 66a-4, 68b-8, 68b-12, 69b-6, 69b-7, 69b-9, 70a-12, 70a-12, 70b-4, 70b-10, 71a-11, 72a-2, 72b-9, 73a-8, 74a-10, 76a-3, 76a-8, 76b-2, 76b-9, 77a-1, 77a-6, 77a-13, 79a-4, 79b-7, 80a-2, 80a-12, 82b-1, 82b-9, 83b-5, 83b-8, 86a-8, 86b-11, 86b-12, 88a-5, 88a-6, 88a-7, 89a-12, 90b-9, 91a-13, 92a-7, 93a-4, 95b-4, 95b-5, 95b-5, 95b-6, 96a-6, 96a-11, 96b-6, 98a-10, 98a-11, 99b-9, 102b-2, 103a-5, 103a-6, 104a-9, 105a-12, 105b-1

g.-di “çıka gel-” 63a-6, 93a-8

g.-di “durı gel-” 104b-6

g.-di “duru gel-” 102a-11

g.-di “karşu gel-” 71a-11, 73a-8, 76b-8, 91a-6, 91a-6, 95a-3, 96b-8, 99b-

5

g.-di “kuyulu gel-” 85a-7
g.-di “(bir şeyin) üstine gel-: bir şey yapılırken veya konuşulurken çıkagelmek” 80a-5
g.-di “üstine gel-: saldırmak, baskın vermek” 84b-8, 104a-12
gel-di “üzerine gel-: saldırmak, baskın vermek” 87a-10
g.-diler 64b-11, 68b-4, 69b-7, 71b-8, 102a-9, 104b-11
g.-diler “karşı gel-” 64b-8
g.-dügi 72a-3, 78b-12, 86b-12, 96a-10
g.-dügini 96b-4
g.-dügümce 76a-9
g.-düm 69a-5, 70b-13, 79b-3, 104b-8, 104b-9
g.-dün 64a-10, 70b-12, 78a-4, 78a-5, 78a-6, 95a-8
g.-dünise 66b-11
g.-e 80b-9, 98a-10, 98a-10
g.-e gör- 76a-1
g.-elüm 84b-2
g.-en 59b-6, 75a-12, 93a-7, 93a-10, 93a-10, 93a-12, 93a-13
g.-en “karşı gel-” 90a-12, 99a-4
g.-ende 86b-10
g.-enile 81b-10, 81b-13
g.-esin 80a-13, 105a-13
g.-eyüm 77a-5
g.-gil 61a-3, 64a-7, 65a-12, 85a-10, 88b-5, 92b-1, 93a-10, 93a-11, 93b-5
g.-i 86a-8, 86a-8, 94b-13, 95a-2, 96b-8
g.-icek 100b-5
g.-ince 68b-5
g.-medi 60a-11, 98a-9, 104b-8
g.-mediler 104a-2
g.-medin 96b-10
g.-mese 59a-11
g.-mesün 60a-2, 60a-8, 60a-13
g.-meyesin 88b-6

g.-mez 63a-5, 63a-13, 75b-12, 76a-1,
g.-mez “g r  gel-: d nmek” 58b-10
g.-mezem 92a-12
g.-mezler 104a-4, 104a-5
g.-mişem 72a-5, 72a-6, 72a-6, 72a-7
g.-mişidi 67b-10
g.-se “karşu gel-” 97a-5, 97b-9
g.- b 60b-7, 62a-11, 63b-5, 63b-11, 65b-10, 70a-4, 76a-9, 76a-13, 81a-8,
87b-6, 90a-2, 90b-4, 90b-10, 98b-6, 99a-12, 99b-7, 99b-11, 100a-13,
100b-3, 102a-8, 104a-10, 105a-3, 105a-9, 106a-2
g.- b “karşu gel-” 66a-2, 66b-3, 67a-9, 68b-9
g.- beni 61a-8, 68b-10, 96a-8, 103b-3
g. n 62b-8, 65b-11, 66a-12, 94a-10
g.- r 64a-2, 64b-8, 72b-9, 72b-9, 72b-10, 76a-7, 77a-11, 81a-13, 87b-9
g.- rdi 74b-7
g.- rem 78b-2
g.- rin 86a-7
g.- rler 104a-3
g.- rmid m 105b-11
g.- rse 60a-11
g.-s n 59b-11, 60a-11, 62a-12, 70b-10, 81a-6, 101a-8, 104a-9, 104a-12,
104b-1, 104b-4, 105a-2, 105a-8
“Ben varıcak gelübeni beni karşuladılar.”

2. Ziyaret etmek, yanına gitmek

g.-di 65b-3
g.-meyen 59a-9
g.-se 59b-9, 60a-9
*“Eve bir udlu konuş gelse er  dem evde olmasa ol anı yedir r içirür,
‘azizler göndürür.”*

3. Bir Şey olmak, uğramak

g.-di 65a-10, 104b-1
g.-di “başuma iş gel-” 76b-8

g.-di “dünyā başına ʔar gel-” 100b-6

g.-di “firāk gel-” 77b-3

g.-di “h̄oş gel-” 87b-11

g.-di “kahır gel-” 61b-1, 87a-13, 92a-7

g.-di “şevki gel-” 94a-10

g.-dügini 106a-3

g.-ecek “zevāl gel-” 80b-11

g.-ecegin “başuḡa iş gel-” 81a-12

g.-medi “h̄oş gel-” 73b-10, 92a-6

g.-mez “kada gel-” 58b-9

g.-üb “cūşa gel-“ 58b-7

“Evvelinden yazılmasa kul başına kada gelmez.”

4. Ortaya çıkmak, doğmak

g.-di “dünyāya gel-” 67a-12

“«Anlar daḡı bu dünyāya geldi gètdi,

Ecel aldı yèr gizledi

Fānī dünyā kime kaldı?

Gelimli gèdimli dünyā,

Şoḡ ucı ölümlü dünyā!»”

5. Çıkmak, rastlamak

g.-di 86b-2

“Koḡur atın depdi, kāfirüḡ gètdüḡi yola gètdi. Kazanüḡ öḡine şu geldi.”

6. Belli bir zamana ulaşmak

g.-di “güni gel-” 93b-5, 93b-6, 93b-7

g.-düginde 67a-13, 106a-5

“Ölüm vaḡtı geldüḡinde arı imāndan ayırmasun!”

7. Akmak

g.-medi 65b-5, 65b-5

“Bir daḡı sıḡdı, süd gelmedi.”

8. Çıkmak, yönelmek

86b-8

“Kurdan cevāb gelmedi.”

9. Gibi olmak, kadar olmak, eş olmak

g.-mez 85a-13, 85b-1, 85b-1, 85b-2, 94a-11

“Başunđadı tuđılđanı ne ögersin, itüm kâfir?

Başumdağı kęçe börkümce gelmez baña.”

gel- < DLT kel-: gelmek, 2006: 295; Gülensoy KBS gel-: gelmek < ET.
kel-, 2011: 360.

gelim

Gelme işi, gelme

g.-li [gëdimlü] “gelinip gidilen, geçici” 67a-13

g.-lü [gëdimlü] “gelinip gidilen, geçici” 84a-1, 91b-2, 99b-13, 106a-4

“... ”

Gelimli gëdimli dünya,

Şon ucı ölümlü dünya!»”

gelin

Gelin, aileye evlenme yoluyla girmiş kadın 66b-9

g.-cügüm 82b-3, 82b-3, 82b-4, 82b-4, 82b-5, 82b-5, 82b-6, 82b-7, 82b-7

g.-i 63b-4, 74a-11, 76a-5

g.-imi 104b-1

g.-ini 84b-8

g.-üm 83a-1, 97b-7

g.-ümün 88a-11

“Kaza beñzer kızımı gelinimi çağrışdurdılar.”

gelin < DLT kelin: gelin, 2006: 298; Gülensoy KBS gelin: gelin = ET.,
OT. kelin (EUTS, DLT), 2011: 362.

geliş

Gelme, gelme işi

g.-ün 70b-11

“«Eydür: Yigit, gelişün kandandır?»”

Geliş < DLT keliş: geliş, 2006: 298; Gülensoy KBS geliş: geliş = ET.,
OT. keliş (DLT) < *kel-, 2011: 363.

gemi

Gemi, su üstünde yüzen insan ve yük taşıyan büyük taşıt, sefine 101b-8

g.-leri 86b-3

“«Çağnam çağnam kayalardan akan şu,

Böyük böyük gemileri oynadan şu,

... ”

gemi < DLT kemi: gemi, 2006: 299; DLT kimi: gemi, 2006: 330; Gülensoy KBS gemi: gemi = ET., OT. kemi ~ kimi (DLT) < *kēmi ‘gemi, kayak’ (Räsänen; T. Tekin), 2011: 363.

geñ

Geniş 72a-6, 93b-6

“*Ḳaba ḳarın geñ gögisde oynadayın
senüñiçün,
...*”

geñ < DLT kinğ: geniş, 2006: 330; Gülensoy KBS gen (hlk.): geniş < ET., OT. king (DLT), 2011: 364.

genç

Genç, yaşı ilerlememiş olan 91b-12

“*Toḳsan tümen genç Oğuz Ḳazanuñ şoḫbetine dērilmışidi.*”

genç < DLT kenç: genç, çocuk; her hayvanın küçüğü, 2006: 300; Gülensoy KBS genç: genç = ET. kânç (EUTS) ~ OT. kēnç (DLT) < kēnç, 2011: 364.

gendi

Kendi, kendisi (bk. gendü) 74b-7, 85b-9, 87b-5, 102b-3

g.-nün 76b-3

“*Bayrek diri olaydı on altı yıldan berü yā ḫaberi yā gendi gelürdi.*”

gendi < DLT kendü: kendi, zat, nefis, kendisi, 2006: 300; Gülensoy KBS kendi: iyelik ekleri alarak kişilerin öz varlığını anlatan sözcük = ET. kentü; Uyg. kântü (İKPÖ) ~ kändü (EUTS) ~ OT. kendü (DLT) < *ki/kä ‘içerde’ + -n + -tü ‘bulunma hâli eki’ (Hamilton), 2011: 496.

gendü

Kendi, kendisi (bk. gendi)

g.-ñe 71b-3

g.-ñi 96b-13

g.-ye 65b-6

g.-yi 79a-4, 103a-9

“*Yēgenek daḫı babasına gendüyi bildürmedi.*”

gendü < DLT kendü: kendi, zat, nefis, kendisi, 2006: 300; Gülensoy KBS kendi: iyelik ekleri alarak kişilerin öz varlığını anlatan sözcük = ET. kentü; Uyg. kântü (İKPÖ) ~ kändü (EUTS) ~ OT. kendü (DLT) < *ki/kä ‘içerde’ + -n + -tü ‘bulunma hâli eki’ (Hamilton), 2011: 496.

gendüzi

Kendisi

g.-ne 87b-6-7

“Çoban eydür gendüzine: «Karnuñ açıkmadın, kuvvetüñ gétmedin bu ağacı koparı gör!...”

gendüzi < Gülensoy KBS kendisi: bizzat kendi < kendüzi < *kendözi, kendü (DLT) [< *kentü] özi (DLT), EAT gendüzi, 2011: 496.

gène

Gene, yine, yeniden 59a-8, 59a-13, 60a-6, 60b-3, 61b-12, 62b-9, 65a-7, 70b-1, 73b-3, 76a-8, 78a-4, 78a-7, 78b-5, 78b-11, 82a-12, 82a-12, 82a-13, 82a-13, 82b-1, 82b-1, 82b-6, 86a-7, 95a-13, 97a-13, 97b-10

“Kıanlu kıanlu şularuñ şoğulmuşdı, Yaşardı gène.”

gène < DLT yana: gene, yene, yine, tekrar, ikinci defa olarak; geri dönme bildiren edat, 2006: 740; Gülensoy KBS gene: yeniden, bir daha, yine < ET., OT. yan- [< *yan- ‘dönmek’] + -a ‘zarf-fiil eki’, 2011: 364.

gerçek, gerçek Gerçek, doğru olan şey, yalan olmayan, hakikat 63b-8, 82b-3

g.-ise 82b-3

g.-lerüñ 59a-12

“Oğlandır, bunlaruñ sözünü gerçek şandı, geyigi kıovarak babası öñine getirürdi.”

gerçek, gerçek < Gülensoy KBS gerçek: gerçek, hakiki < gérçek / girçek < ET. kırçek, 2011: 365.

gerdek

(< Fars. girdek) Gerdek, gelinle damadın düğün gecesi baş başa kalması için hazırlanan yer, zıfak çadırı 79b-13

g.-e 97a-11

g.-in 73b-9

g.-ine 90a-12, 99a-4

g.-üñe 76a-1

“Baryek okın atdı gerdegin dikdi.”

gerdek-hâne (< Fars.) Gerdek çadırı 73b-9, 74a-6

“Oğuz zemânında kâ ‘ide buyıdı ki bir yigit evlense ok atardı, okı nereye düşse anda gerdek-hâne dikerdi.”

gerek

1. Gerek, lazım, lüzumlu 63a-11, 69b-3, 69b-4, 71a-13, 71b-2, 71b-2, 71b-3, 77b-11, 88a-2, 92b-13, 93b-12

g.-dür 88a-1

“Babası eydür: «Oğul, yā seni évermekmi gerek?» dedi.”

2. İster...ister 66b-2

“...Gerek beni şonra öldürün, gerek koyu vèrün» dedi.”

gerek < DLT kerek: gerek, olmalı, yaraşır, lâzım, ihtiyaç; gerekli, 2006: 302; Gülensoy KBS gerek: elzem, lüzumlu = ET. (Uyg.) kârgâk (İKPÖ) ~ kârâk, kârgâk (EUTS) ~ OT. kerek (DLT) < *kerge- ‘yaraşmak’ + k ‘sonuç bildiren ek’, 2011: 365.

gerek-

Gerekmek, gerek olmak

g.-mez 63a-4

“Böyle dèyicek Dirse Hân eydür: «Varun getirün ol oğlanı, öldüreyim.”

gerek- < Gülensoy KBS gerek-: bir şeyin yapılabilmesi veya gerçekleşmesi için bazı nesne, fiil vb.’ye bağlı olmak < kergek-, 2011: 365.

gèrü

1. Geri, tekrar, eskisi gibi 58b-4, 58b-10, 62a-5, 64b-10, 103b-9, 103b-12

“Kazan üç yılda bir İç Oğuz Taş Oğuz beglerin cem’ éderdi, evin yağmaladurdi. Gèrü Hân Kazan evin yağmaladır oldu.”

2. Geri, arka, ileri karşıtı

g. dön- “geri gelmek, geldiği yere gitmek, yönünü çevirmek” 66b-5, 66b-6, 66b-8, 66b-9, 66b-10, 66b-11, 66b-12, 69a-11, 83b-7, 89b-8, 94b-9, 95a-8, 96a-10, 97a-2, 97a-4, 99b-8,

g. çekil- “ilerlememek, geriye gitmek, bir işi sürdürmekten vazgeçmek” 70b-7

“Atınun cılavısını dönderdi, gèrü döndi.”

3. Geri, art, sonra

şimden g. “bundan sonra” 83a-6

“Hân Kazan Baryege eydür: «Gel emdi, şimden gèrü murāduña eriş» dedi.”

gèrü < DLT kirü: geri, arka, 2006: 334; Gülensoy KBS geri: geri = ET. kerü, kirü (EUTS) ~ OT. kirü (DLT) ~ kèrü, < *kerü/ *kirü, [< ké:d ‘arka, geri, son’ (T. Tekin)], 2011: 366.

gèt-

1. Gitmek, bir yere doğru gitmek

g.-di 66a-10, 69b-13, 70a-12, 73a-8, 73b-8, 74a-5, 74b-10, 80b-8, 82a-9, 82a-10, 83b-10, 84b-10, 84b-11, 85a-4, 86b-2, 86b-6, 86b-8, 86b-12, 87b-5, 94b-10, 96a-11, 98a-10, 100b-7, 104a-7

g.-diler 66a-1, 66a-6, 69a-5, 75a-8, 87b-12, 103b-3

g.-dügi 86b-1

g.-dükde 59b-1, 100b-10

g.-e 77a-1, 77a-1

g.-eli 77b-12, 77b-13, 78a-1, 78a-2, 78a-3, 78a-3, 78b-11, 81b-2, 81b-8, 81b-12, 82b-9, 82b-13, 97b-6

g.-elüm 65b-12, 73a-8

g.-en 69b-7, 98a-3

g.-enden 81b-10, 81b-13

g.-eni 80a-7, 80a-7

g.-er 58b-13, 76b-11, 77a-1, 87a-6

g.-erek 86b-12

g.-erem 77a-2, 87b-2, 92a-11

g.-ersin 77a-2, 87b-1, 101b-12

g.-ersün 87b-1

g.-erüm 101b-13

g.-eyim 92b-11

g.-memişdüm 60a-6

g.-miş 98b-6

g.-mişidün 87a-3

g.-sün 60b-6, 61a-8

g.-üb 94b-10

“Döndiler evlerine gëtdiler.”

2. Bir yerden ayrılmak

g.-miş 69a-3

“On beş yıldur ki Oğuz içinden gëtmış idük.”

3. Sürmek, devam etmek

g.-ë yörür 58b-5

“Ëmdi bu dedügi ‘Osmān neslidür, işte sürilüb gëde yörür.”

4. Ölmek

g.-di 67a-12

g.-imli 67a-13

g.-iml 84a-1, 91b-2, 99b-13, 106a-4

“«Anlar dağı bu dny geldi gtdi,

Ecel aldı yr gizledi.

Fn dny kime kaldı?

Gelimli gdimli dny,

Ŗođ ucu ölümlü dny!»”

5. mec. ıkmak, kaybolmak

g.-di “ağlı başından gt-: Çok korkudan veya üzüntüden dolayı Ŗařırmak, düşünemez olmak” 67b-13, 74a-7, 87a-8

“*h tdiler yakların ağ tdiler, ‘ağılları başlarından gtdi.’*”

6. Gtrlmek

g.-er 66b-4, 66b-6, 66b-7, 66b-8, 66b-9, 66b-10, 66b-13, 67a-1, 67a-2, 67a-3, 67a-5

g.-erse 66b-4, 66b-5, 66b-7, 66b-8, 66b-9, 66b-10, 66b-13, 67a-1, 67a-2, 67a-3, 67a-4, 67a-5

“*Altun başlı ban evler*

Gderse benim güder.’”

7. Tükenmek, bitmek

g.-medn 87b-7

“«*Ėarnuđ aığmadn, kuvvetün gtmedin bu ağacı koparı gr! Yoğsa seni bunda kırtlar yr*» dyb zr db ağacı kkyile kopardı, arkasına urdı.”

8. ekilmek, çıkmak

g.-ecek 105a-10

“«*Aradan Bayrek gdecek Ėazan ile işimiz hayır ola*» ddi.”

gt- < DLT kit-: gitmek; çekilmek, 2006: 336; Gülensoy KBS git-: gitmek = ET. (Uyg., Br.) kt-; (EUTS) kt-, kir- ‘kovmak, kovalamak, atmak’ ~ OT. ki:t- (DLT), < kt-, 2011: 372.

getür-

1. Gelmesini sağlamak, alıp gitmek

g. 60b-9, 72b-6, 72b-5, 72b-6, 72b-7, 72b-7

g.-di 61a-2, 62b-10, 63a-6, 73a-12, 74b-11, 76b-1, 79a-12, 89a-4

g.-diler 60b-10, 61a-9, 65b-7, 70b-7, 71b-13, 72a-8, 78b-3, 78b-6, 79b-1, 82b-8

g.-düm 73b-1

g.-ecek 73a-3

g.-elüm 63a-4, 63a-12, 66a-13, 71b-7, 105a-9

g.-irdi 63b-8

g.-meyecek 73a-4

g.-mezseñ 72b-8

g.-mişdük 69a-3-4

g.-mişüz 85a-9

g.-sün 63b-6

g.-sünler 88b-7

g.-üb 75a-10, 88a-1, 88b-6, 89b-6

g.-üñ 61a-7, 63a-3, 63a-12, 68b-2, 69a-8, 71b-12, 72a-8, 79b-1, 81b-4, 81b-5, 88b-2

g.-ür 63b-10

g.-ürseñ 72b-7

“Gelsün, bizi Kazanla barışdursun deyelüm, aldayalum, odamuza getürelüm”

2. İletmek, bildirmek

g.-di 77a-11

g.-eyin 74b-9

g.-se 74b-8, 74b-8

g.-üñ 75a-8

“Yarımasun yarçımasun Yalancı oğlu Yaltacuk ölüsü haberin getürdi.”

3. Bazı kelimelerle birleşik fiil yapar

Muşhaf g.-di 105a-5

şalavât g.-di 94a-7

şefî' g.-di 89a-11

şalavât g.-diler 99a-13

Muşhaf g.-diler 105b-4

şalavāt g-üb 83a-12

tekbīr g.-üb 83a-12, 90b-11

“Oğuz erenleri arı şudan ābdest alub iki rek‘at namāz kıluub atlarına süvār olub adı görklü Muhammede şalavāt getirüb kından kılıç şıyırub tekbīr getirüb kāfire at şaldılar.”

getür- < DLT keldür-: getirmek, 2006: 297; DLT keltür-: getirtmek, 2006: 298; Gülensoy KBS getir-: getirmek = ET. ketür- < keltür- (DLT) < kel-tür-: 2011: 367.

getürmek

Gelmesini sağlama, alıp gelme 71b-3

“Eydür: «Baba, baña bir kız alı vēr kim ben yerümden durmadın ol[-]durmağ gerek, şehbāz atnuñ bēline ol binmek gerek, ben karīme varmadın ol bañbaş getürmek gerek...”

gevde

Gövde, vücut

g.-ñde 65a-6, 65a-10

g.-ñden 61a-12

“Öz gevdeñden başuñı keseyimi?”

gevde < Gülensoy KBS gövde: gövde < *ET. kevde [~ ködön] ‘ceseti, insan veya ağaç gövdesi’; kövtüng (EUTS), 2011: 388.

gey-

Giymek, örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek

g.-di 73b-8, 73b-10, 74a-12, 74b-1, 74b-3, 75b-9, 75b-10, 78b-6, 81a-13, 83a-1, 97b-7, 97b-8

g.-diler 74b-4, 75a-5

g.-dümse 73b-12

g.-en 78b-1, 92a-11

g.-er 96b-5, 105b-10

g.-ersiz 73b-12

g.-erüz 73b-12

g.-eyin 78b-4

g.-mez 74b-10

g.-miş 76a-5

g.-mişem 105b-6

g.-sün 73b-13, 97a-11

g.-üb 78a-12

g.-ün 73b-13

g.-ür 62b-4

g.-ürseñ 59a-1

“Kalkdı Banı Çiçek kaftanın geydi, ellerin yèñine çekdi, [yüzük] gözükmesün dèyü.”

gey- < DLT kedh-: giymek, 2006: 292, DLT ket-: giymek, 2006: 307; Gülensoy KBS giy-: giymek < kiy- < kéy- < key- < ked- (KT., Uyg., DLT) < *kéd- [< *ké-đ-], 2011: 372.

geydür-

Giydirmek, giyme işini yaptırmak

g.-diler 81a-2

g.-mişidi 96b-2

“Kızun kaftanların geydürdiler.”

geydür- < DLT kedhür-: giydirmek, 2006: 294; Gülensoy KBS giydür-: giymek işini yaptırmak = ET., OT. kedür- (DLT) < keç-ür-, 2011: 372.

geyesi

Giysi, elbise

g.-sini 73b-8

“Geyesisini geydi, evine gètdi.”

geyesi < Gülensoy KBS giysi: elbise, giyecek < gey- [< kéd-] + -(e)si, 2011: 372.

geyik

Geyik, yırtıcı olmayan dört ayaklı bir hayvan 59b-1, 70a-12, 93a-6, 93a-6

şığın g. “yabani geyik ve sığır” 84b-1, 93a-2

g.-e 86a-10

g.-i 63b-6, 63b-8, 63b-10, 63b-10, 63b-11, 70a-12, 70b-1, 70b-7, 82a-4

g.-leri 95a-8

g.-lerine 65b-2

g.-lerinün 65b-1

g.-lerün 65a-9

“Negāhından Oğuz üzerine bir süri geyik geldi.”

- geyik < DLT keyik: geyik; yaban hayvanı; aslında yabani olan her şey, eti yenen hayvanlardan ceylan, sığın, dağ keçisi gibi hayvanlar; yabani (vahşi) –evcil (ahli) karşıtı-; av hayvanı ve av, 2006: 309; Gülensoy KBS geyik: geyik = ET., OT. keyik (DLT) ‘her çeşit av hayvanı’, < kedik [< keç ‘pek, sağlam’ + ik], Eski Kıpç. keyik ‘yabani hayvan’, 2011: 368.
- geyim** Giyim, elbise (bk. geyüm)
g.-in 96b-5
g.-ini 103a-1
“Kimi atına biner, kimi kılıcuñ daķınur, kimi geyimin geyer.”
geyim < DLT kedhgü: giyilecek nesne, 2006: 292-293; Gülensoy KBS giyim: giyim, giyecek = kiyim < ET., OT. kédim < keç-im, 2011: 372.
- geyüm** Giyim, elbise (bk. geyim)
g.-ümle 69a-7, 72a-8
“«Ne dedüğümi yétürüñ, geyümümle benüm şebbāz atımı getürüñ!» dedi.”
geyüm < DLT kedhgü: giyilecek nesne, 2006: 292-293; Gülensoy KBS giyim: giyim, giyecek = kiyim < ET., OT. kédim < keç-im, 2011: 372.
- geyür-** Giydirmek
g.-diler 82a-9
“Ṭayalar Baryegüñ arķasına ķaftanlar geyürdiler.”
geyür- < DLT kedhür-: giydirmek, 2006, 294; Gülensoy KBS giydir-: giymek işini yaptırmak = ET., OT. keğer- (DLT) < keç-ür-, 2011: 372.
- gez** Kez, defa, kere 69a-6, 72b-3, 81a-3, 90a-5, 98a-6
“Bir sā‘at içinde kāfire üç gez at şaldı.”
gez < DLT kez: gez, 2006: 310; Gülensoy KBS kez: defa, kere < ET. kez ~ OT. kez (DLT) < kez, 2011: 505.
- gez-** Gezmek, dolaşmak
g.-di 60a-4
g.-dügünden 63a-2
g.-er 59b-5
g.-erken 96a-11
“Ṙolca ķopuz götürüb elden ele ozan gezer,

Er cömerdin er nekesin ozan bilür.”

gez- < DLT kez-: gezmek, dolaşmak, 2006: 310; Gülensoy KBS gez-: gezmek = ET., Uyg., OT. kez- ‘dönmek, dolaşmak’ < kez-, 2011: 369.

gezdür-

Gezdirmek, dolaştırmak

göz g.-di “göz gezdür-: bir yeri, bir şeyi çabucak incelemek” 64a-5, 95a-3
“Şağılan şolına göz gezdürdi, oğlancuğunu görmedi.”

gezdür- < DLT kezit-: gezdirmek, 2006: 310.

gibi

Gibi (edat)

1. *edat* -e benzer 61b-5, 61b-5, 64a-13, 64b-1, 74a-10, 74b-1, 75b-11, 78b-10, 81b-9, 81b-12, 81b-12, 85a-6, 86a-1, 89a-2, 90a-6, 95b-13
g.-nüñ 60a-2, 60a-8

“Göl gibi kıımız şağdum.”

2. *zf.* İmişçesine, benzer biçimde 63b-10, 78b-1, 80b-12, 86b-6, 93a-7, 93a-7, 93a-7, 93a-10, 93a-10, 93a-12, 93a-12, 93a-12, 98a-1, 100b-4, 102b-13, 102b-13, 103a-4

“Deñiz gibi kararıb gelen kâfirünñ leşkeridür.”

3. Sanki 104a-6

“Kažan eydür: «Bizümle ‘adāvet bağıladılar gibi?» dedi.”

gibi < DLT kibi: gibi, 2006: 328; Gülensoy KBS gibi: gibi = OT. kipi (DLT) < kip+i ‘iyelik eki’ ‘ölçü’, [< *ki:p-i ‘kalıbı, modeli’ (T. Tekin)], 2011: 371.

gir-

1. Dışarıdan içeriye girmek, içeri dahil olmak

g.-di 74a-11, 75a-5, 83a-1, 88a-3, 94b-1

g.-di “oğa gir-: oklanmak, okla vurulmak” 94b-1

g.-en 78b-1, 96b-3

g.-ende 70a-7

g.-eyinmi 88b-4

g.-miş 76a-5

g.-mişem 105b-7

g.-mişiken 103a-3

g.-miş-siz 79b-12

g.-sün 97a-11

g.-üb 94a-1, 102a-11

*“Ağ otağı koyubanı kara otağa giren kızlar,
Ağ tonları çıkarub qaraları geyen kızlar,
Benir gibi uyunanda yoğurtdan ne var?”*

2. Erişmek, ulaşmak

g.-di 61b-9, 68b-6

g.-mişdi 100b-10

“Aylar yıllar geçer, oğlan böyür, on beş yaşına girdi.”

3. Geçmek

g.-di 64b-4, 77a-6

g.-mişken 96b-3

g.-ürse 78b-5

*“Kara dinlü kâfir eline girdi ise
dêgil baña!”*

4. Girişmek, başlamak

yola g.-di “yola gir-: yola çıkmak, yola düşmek, yola koyulmak” 69b-5,
76b-13, 86a-8, 94b-13, 100a-13

yola g.-diler “68b-3, 68b-5, 101b-4

yola g.-üb 87b-12

“Atın çapdı, yola girdi.”

5. El, kol vb. bir yere geçirmek

g.-di 71a-7

“Bayrek kızuñ ince bêline girdi.”

6. Katılmak, dâhil olmak

g.-di 81b-1

*“Oyuna girdi, eyitdi: «Çal, mere deli ozan, men ‘ayıblumıyam, baña ‘ayb
koşarsın» dedi.”*

gir- < DLT kir-: girmek, 2006: 331; Gülensoy KBS gir-: girmek = ET.
(Uyg.), OT. (DLT) kir- < *ki:r- < *kī:r-, 2011: 371.

gizle-

Gizlemek, saklamak

g.-di 67a-13, 83b-13, 91b-1, 99b-12, 106a-3

“Ecel aldı, yêr gizledi.”

gizle- < DLT kizle-: gizlemek, 2006: 336; Gülensoy KBS gizle-: saklamak, görünmeyecek, belli olmayacak bir yere veya bir duruma koymak < ET. (Uyg.), OT. (DLT) kizlä-, 2011: 372.

göç-

Göçmek, yer değiştirmek

g.-di 61b-9

g.-dügin 59b-2-3

“Oğlanuñ babası bir gün göçdi, Bayındır Hānuñ ordusına karşıdı.”

göç- < DLT köç-: göçmek, 2006: 354; Gülensoy KBS göç-: göçmek = ET., OT. köç- (DLT) < köç-, 2011: 374.

göçür-

Göçürmek, yerini değiştirmek, yer değiştirmek, nakletmek

g.-ürüm 78a-3

“... ”

Ağlu göklü otağı

şorar olsañ ağam Baryegüñdür,

Ağam Baryek gèdeli göçürürüm yok»

dèdi.”

göçür- < DLT köçür-: göçürmek; yazmak, istinsah etmek; nakletmek, 2006: 354; Gülensoy KBS göçür-: göçürmek = ET., OT. köçür- (DLT) < köç-ür-, 2011: 375.

göğüs

1. Vücutun boyunla karın arasındaki kısmı

g.-de 93b-6

g.-ini 76b-8

“At başını kaldırdı, Baryege karşı geldi. Baryek anuñ gögsini kucaqladı, iki gözlerinden öpdü.”

2. Bu vücut bölümünün ön tarafı

g.-i 84a-11

“Tokuz kara göz[lü] hūb şüretlü, saçı ardına örülü, gögsi kızıl dügmeli, elleri bileğinden kınalu kâfir kızları Oğuz beglerine şagrağ şunub iççerlerdi.”

3. Meme

g.-ümde 95b-2

“Kurumuşça göğsümde südüüm oynar,

... ”

4. Herhangi bir şeyin başı ile sonu arasında kalan vücuda benzer orta kısmı, dağın göğsü

g.-i 63a-7, 64a-9, 94a-2, 95a-7

g.-ine 93a-1

“Gögsi güzel kaba dağlar üstine

Ava çıkdı.”

gögüs < DLT kögüz: göğüs, 2006: 356; DLT kök(ü)s: göğüs, 2006: 358; Gülensoy KBS göğüs: göğüs = ET., OT. kögüz ~ kögüs (EUTS; DLT); köküz, köküzmək ‘göğüs zırhı’ < kökü-z < *kökü-r, 2011: 376.

gök

Gök, sema

g.-de 96a-8, 97b-7, 97b-13

g.-e 102b-9, 102b-11

“Yerde ise çıkarayın, gökde ise endüreyin.”

gök < DLT kök: gök, hava, sema, 2006: 356; Gülensoy KBS gök: gök, hava, sema; gök rengi, lâcivert; ham, olmamış (meyva); yeşil = ET. kök ‘mavi, gök rengi; sema; gece (EUTS); köök (Eleges) ~ kö:k ‘mavi’ (DLT), 2011: 377.

gök

Mavi, masmavi, yeşil, yemyeşil 70a-12, 79b-8, 93a-2, 101a-4, 106a-1

g.-lü 77b-9, 78a-3

“Karalu göklü otağı

şorar olsam gölge kimün?”

gök < DLT kök: gök rengi, gök renk, lâcivert, 2006: 356; Gülensoy KBS gök: gök, hava, sema; gök rengi, lâcivert; ham, olmamış (meyva); yeşil = ET. kök ‘mavi, gök rengi; sema; gece (EUTS); köök (Eleges) ~ kö:k ‘mavi’ (DLT), 2011: 377.

gökçe

Yeşil, yemyeşil 59a-2

“Yapağulu gökçe çemen güze kalmaz.”

gökçe < Gülensoy KBS gökçe: gökle ilgili; gök rengi, mavi; güzel < kö:k+çe, 2011: 377.

Gökçe

(y. a.) Gökçe Tağ 92b-13

Kāfir ser-ḥaddına Gökçe Tağa çıkayın.”

- gökçek** Güzel, sevimli, hoş
g.-ini 83b-7
“Kuşuñ alakanını, kumaşuñ eyüsini, kızuñ gökçeğini Bayındır Hāna pençik çıkardılar.”
gökçek < Gülensoy KBS gökçek: güzel (insan) < gök [< kö:k] + çe+k, 2011: 377-378.
- gök yüzi/ü** Gökyüzü, atmosferin gözle görünen bölümü
g. yüzi 67b -8, 100a-8
g. yüzünden 85b-13
g. yüzine 91b-11
g. yüzü 60b-2
“Gök yüzünden ağ ban evüm üstine yıldırım şakır gördüm.”
gök yüzi/ü < Gülensoy KBS gök yüzü: gök yüzü, sema, 2011: 278.
- göl** Göl, akıntısı olmayan durgun su birikintisi 61b-5, 64b-1
“Göl gibi kıımız şağdum.”
göl < DLT köl: göl, havuz, birikmiş su, 2006: 358; Gülensoy KBS = ET., OT. köl < *kö:- ‘toplanmak’ + -l, 2011: 378.
- gölge** Gölge, güneş ışınlarının engellenmesi ile ışıklı yerde oluşan karanlık, serin alan 62b-3, 77b-9, 82b-6, 89b-6
g.-lüce 67b-2, 78a-8, 84a-2, 91b-3, 98b-2, 99b-13-100a-1, 103b-5
“Dünlügi altun ban evümi getirüb durursın, saña gölge olsun.”
gölge < DLT kölige: koyu gölge, 2006: 358; DLT kölik: gölge, 2006: 359; Gülensoy KBS gölge: gölge = ET. köligä (EUTS) ~ OT. kölik ~ kölikē (DLT) < kö:- ‘toplanmak’ l+īg+e, 2011: 378.
- gömlek** Gömlek, vücudun üst kısmına giyilen yakalı giysi (bk. gönlek) 74b-10
g.-dür 74b-12
g.-i 75a-1, 75a-2
g.-idür 74b-12
“Vardılar, bu gömlegi Banı Çiçeğe eltdiler.”

gömlek < DLT könglek: gömlek, 2006: 361; Gülensoy KBS gömlek: gömlek = ET., OT. könglek (DLT) < *kö:ŋ'lek, [< ET. *kö:ŋ 'deri, ham deri; işlenmiş deri + lek], 2011: 380.

gönder

Kargı, mızrak

g.-inde 90a-5

g.-inüŋ 98b-10

g.-üŋ 67b-4

g.-üŋi 85b-1, 100a-3

“Dürtüşürken ala gönderüŋ ufanmasun!”

gönder < Gülensoy KBS gönder: kayık ve yelkenli gemilere yön vermeye yarayan, 4-5 cm. uzunluğunda ucu madenî ağaç sopa; bayrak ya da mızrağın ağaç sapı; hayvanları dürtmeye yarayan ucu bizli sopa; marangozların cetvel yerine kullandıkları düz kenarlı ensiz sopa; mezarların baş ve ayak ucuna dikilen ağaç kazık; gemi halatı < ET. köndger- ‘doğrultmak, düzeltmek, dikmek, yola kılavuzlamak’ (DLT) ~ köndgür-, könger- [> könder- > gönder-], 2011: 381.

gönder-

(bk. göndür-)

1. Yollamak, göndermek

g.-di 73b-10, 105a-13

g.-diler 105a-11

“Adağlusı bir kırmızı kaftan gönderdi.”

2. Yetki vererek gitmesini sağlamak

g. 101a-8

g.-miş 105a-1

“... Devletlü başuŋ için başa leşker koşub beni babam dutsak olduğı kal‘eye gönder» dedi.”

gönder- < DLT köndger-: doğrultmak, düzeltmek, dikmek; yola kılavuzlamak; ikrar ettirmek, 2006: 360; DLT köndgür-: doğrultmak, 2006: 360; DLT könger-: doğrultmak; doğru yolu göstermek, kılavuzlamak; doğruyu söyletmek, 2006: 361; Gülensoy KBS gönder-: göndermek = KT., Uyg., köntür-; OT. köndger- ~ köndgür- ~ köŋer- (DLT) < *kön-(i)t-er- / *könd-ger-, 2011: 381.

- gönderle-** Gönderlemek, mızraklamak
g.-ye 102a-12
“Dilediki kâfiri gönderleye edemedi.”
- göndür-** Göndermek, yollamak, uğurlamak
g.-ür 59b-10
*“Eve bir udlu konuk gelse er âdem evde olmasa ol anı yedirür içirür,
‘azîzler göndürür.”*
- gönder- < DLT köndger-: doğrultmak, düzeltmek, dikmek; yola kılavuzlamak; ikrar ettirmek, 2006: 360; DLT köndgür-: doğrultmak, 2006: 360; DLT könger-: doğrultmak; doğru yolu göstermek, kılavuzlamak; doğruyu söyletmek, 2006: 361; Gülensoy KBS gönder-: göndermek = KT., Uyg., köntür-; OT. köndger- ~ köndgür- ~ könger- (DLT) < *kön-(i)t-er- / *könd-ger-, 2011: 381.
- Göne** (k. a.) Kara Göne 67b-10, 74b-13, 75b-1, 75b-8, 79a-4, 86a-3, 90a-4, 90a-8, 91a-3, 91a-6, 91a-8, 92a-4, 98b-9, 98b-13, 100b-13
G.-nüñ 91b-9
G.-yi 92b-2
“Şağ yanında Kazanuç kardaşı Kara Göne oturmuşıdı, şol yanında tayısı Aruz oturmuşıdı.”
- gönlek** Gömlek, vücudun üst kısmına giyilen yakalı giysi (bk. gömlek)
g.-üm 101b-8
*“Ağ gönlegüm çıkarub yelken êtdüm,
...”*
- gönlek < DLT könğlek: gömlek, 2006: 361; Gülensoy KBS gömlek: gömlek = ET., OT. könlek (DLT) < *kö:ñ'lek, [< ET. *kö:ñ ‘deri, ham deri; işlenmiş deri +lek], 2011: 380.
- gönül** Gönül, yürek
g. vër- “sevmek, âşık olmak” 64a-8, 74b-2, 75a-4, 75b-4, 75b-12, 76a-5, 95a-6
g.-i 85a-10
g.-i h̄oş ol- “isteği gerçekleşip sevinmek” 74a-1
g.-iñ yüce dut- “para ve malını esirgmeden dağıtmak” 58b-12

“Boyu Uzun Borlu Hâtûnı ve

Gönlü yemişi Uruz oğlını biz esîr etmişüz.”

gönül < DLT köngül: gönül, kalp, yürek; anlayış, 2006: 361; Gülensoy
KBS gönül: gönül = ET., Uyg. (İKPÖ) köñül, köñl; köngül (EUTS) ~
OT. köñül (DLT) < *köñ’ül, [< ? kö-n-gü+l], 2011: 382.

gör-

1. Göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek

g.-di 62b-12, 67a-10, 68b-13, 70a-12, 70b-2, 73a-9, 73a-9, 73a-9, 73a-9,
75a-3, 75a-11, 76a-8, 76b-3, 76b-377a-1, 77a-7, 78a-12, 79a-4, 79a-13,
80a-12, 86b-8, 87b-9, 92a-6, 100b-4, 102a-9, 103a-5

g.-di “düş gör-” 85a-5, 101b-4

g.-di “vâkı‘a gör-” 85b-11

g.-diki 83a-5

g.-dikim 60a-5, 77b-1, 86a-8, 95a-2, 96a-11, 105a-13

g.-diler 66a-12, 69b-9, 69b-9, 72b-10, 74a-6, 74a-7

g.-dügünde 67b-12, 77b-2, 79b-1

g.-dügüm 64a-8, 74b-2, 75a-4, 75b-4, 76a-5, 95a-6

g.-dügün 75b-12

g.-dükde 86a-13, 89b-2

g.-düm 58b-13, 75b-11, 75b-11, 75b-12, 75b-13, 85b-12, 85b-13, 86a-1,
86a-1, 86a-1, 86a-2, 86a-2, 87a-5, 87a-6, 87a-7, 92b-2, 92b-3, 92b-3,
92b-9, 97a-5, 101b-6, 101b-6, 101b-9

g.-düm “düş gör-” 85b-12, 101b-5

g.-dünmi 87a-2

g.-dün 92a-9

g.-en 90b-4

g.-ende 86b-6, 86b-13, 98b-13

g.-gil 93b-11, 94a-3, 94a-3

g.-icek 79b-6, 81b-7

g.-medi 64a-5, 95a-3

g.-memiş 72b-5, 72b-7

g.-mez 82b-10

g.-miş 80b-12

g.-mişdür 86b-2

g.-se 64b-11, 65a-3

g.-sem 64a-13, 64a-13

g.-señ 61b-4, 61b-5

g.-sün 63b-8, 84a-4, 91b-6, 100a-5, 106a-12

g.-ürdüm 76a-9

g.-ürmisin 63b-9

g.-ürmisiz 94a-10

g.-üb 64b-13, 96b-5, 100b-8

“Karşusına bakdı, oğlu Uruzı gördi.”

2. Zarf fiil eki almış fiillerden sonra gelerek emir, istek anlamı katan yardımcı fiil ya da süreklilik bildiren yardımcı fiil

g. 72b-2, 87b-7

g.-gil 63b-2, 63b-11, 76a-1, 76a-1, 80b-10

g.-üb 77a-1

“Oğluñı gāfille oklayub öldüre görgil.”

3. Bir duruma maruz kalmak, o durumu yaşamak

g. 73b-4

“Dedem eydür : «Şoñra bizümle gene nizā‘ edersin. Hele dahı gör!» dedi.”

4. Bakıp değerlendirmek, dinleyip değerlendirmek

g. 103b-3

g.-elim 58b-8, 59b-1, 65a-5

g.-elüm 59a-8, 61a-2, 61b-2, 62a-13, 64a-6, 66a-2, 66b-3, 66b-13, 70a-4, 75a-11, 75b-6, 76b-4, 76b-10, 77b-4, 78a-13, 78b-7, 79b-2, 79b-7, 80b-6, 83b-13, 86a-9, 86b-3, 86b-13, 88a-10, 89b-5, 90a-2, 92a-7, 92b-1, 92b-7, 93b-4, 93b-8, 95a-13, 96b-8, 97b-4, 98a-7, 98b-6, 101a-3, 101b-4, 101b-13, 102b-6, 103a-7, 104b-5, 105b-5, 105b-9

“Dedem Korkut gene soylamış, görelüm ne demiş:

... ”

5. Belirli bir zaman içinde bir olaya tanık olmak, yaşamak

g.-di 60b-11

g.-dün 71a-12

g.-eyim 63b-7, 71a-12

“Dirse Hân eydür: «Bayındır Hân menüm ne egsiklügüm gördi ki benden alçak kişileri ağ otağa, kızıl otağa kondurdı, beni kara otağa kondurdı» dedi.”

6. Yapmak, etmek

g.-di 73b-8

g.-diler 101b-3

g.diler “maşlaḥat gör-“ 71b-9

g.-miş “iş gör-”100a-12

g.-üb 68b-3, 75a-8

g.-ürlerse “maşlaḥat gör-“ 71b-8

“Geyesisini geydi, evine gètdi. Dügin yarağın gördi.”

7. Anlamak, fark etmek

g.-dünmi 78b-13

g.-ürmisin 61a-4, 62b-11, 66a-2-3

“Baryek eydür: «Gördünmi? Bu kızlar beni tanıdılar. Bu kaftanıla kalın Oğuz begleri daḥı tanur» dedi.”

8. Karşılaşmak, rastlaşmak

g.-dünjise 78a-7

g.-medük 73a-2, 73a-2, 73a-2-3

g.-mese 101a-13

“Baryek adlu bir yigide bulışmaduñmi?

Mere ozan, gördünjise dègil baña,

...”

9. Bir şeye erişmek, sahip olmak

g.-medi 59b-13

“«Bu ḥarāb olası ere varaldan ḥarnım toyub yüzüm gülmedi, ayağum başmaq, burnım yaşmaq görmedi. Nolaydı bu er öleydi, birine daḥı varaydum, umarımdan yaḥı umar olaydı» dèr.”

10. Öğrenmek

g.-ür 92b-8, 92b-8

- g.-meyince 59a-4, 59a-4
*“Kız anadan görmeyince ögüt almaz.
 Oğul atadan görmeyince şifra yaymaz.”*
- gör- < DLT ködh-: gözlemek; görmek, 2006: 354; DLT kör-: görmek, bakmak, 2006: 363; DLT közün-: görülmek, 2006: 372; Gülensoy KBS gör-: görmek = ET., OT. kör- (KT., Uyg., DLT), [> kür-], 2011: 383.
- göre** zf. Bir şeye uygun olarak, bir şey uyarınca, gereğince 71b-8
*“Eydür: «Oğul, kalın Oğuz beglerin okuyalum, odamuza getiirelüm.
 Néce maşlahat görürlerse aña göre iş edelüm» déyüb kalın Oğuz
 beglerin heḫ okıdılar.”*
- göre < Gülensoy KBS göre: göre < gör-e < *kör-, 2011: 383.
- göreş** Belli kurallar içinde, güç kullanarak iki kişinin türlü oyunlarla birbirinin sırtını yere getirmeye çalışması
 g. dut- “güreşmek” 71a-2, 71a-5
 g.-dükde 82a-6
“Göreşdükde ben seni yèḫmedümmi?”
- göreş < DLT körüş-: güreşmek, 2006: 366; DLT küreş-: güreşmek, 2006: 399; Gülensoy KBS göreş: göreş = ET., OT. küreş (DLT) < *küre-ş, 2011: 397.
- görin-** Görünmek, gözükmek, göz ile bir şeyin varlığı anlaşılma, görülür duruma gelmek, görünür olmak (bk. görün-)
 g.-mez 64a-12, 95a-9, 95b-3, 96a-4
 g.-mez ol- “yok olmak, ortadan kalkmak” 74a-6
 g.-ür 66a-10
“Bebecüğüm görünmez, bağrum yanar.”
- görin- < DLT közün-: görülmek, 2006: 372; Gülensoy KBS görün-: görünmek = ET. (Uyg.) közün- (İKPÖ) < kör- [‘ün varyantı *köz-]+-°n- ‘dönüşlülük eki’, 2011: 386.
- görk** Güzellik
 g.-lü “güzel, temiz, iyi, mukaddes, mübarek, cazibeli, gösterişli” 67b-3, 72a-2, 72a-5, 72a-7, 83a-11, 87a-6, 89a-11, 90b-10, 93a-2, 94a-7, 96b-11, 97b-11, 99a-13, 100a-1, 100a-5, 102b-12, 103b-7, 106a-1

görmek < DLT körk: güzellik, 2006: 363; Gülensoy KBS görk: güzellik, gösteriş = ET., (Uyg.) körk ~ körg ‘güzellik, görünüş, güzel’ (EUTS) < kör-(ü)k, 2011: 384.

görmek

Ziyaret etmek, görmek

g.-e 70b-13, 76a-7, 76a-8

“Meger kāfir begi-nün kıızı varıdı Baryegi sever idi. Her gün görmege gelür idi.”

görün-

Görünmek, gözükmek, göz ile bir şeyin varlığı anlaşılma, görülür duruma gelmek, görünür olmak (bk. görün-)

g.-di 93a-6

“On altı biñ kara dinlü kāfir ata bindi, Kazanuj üstine yörüdi. Altı bölük göründi.”

görün- < körün-: görünmek; kavuşmak, 2006: 365; DLT közün-: görülmek, 2006: 372; Gülensoy KBS görün-: görünmek = ET., (Uyg.) közün- (İKPO) < kör- < kör- [‘ün varyantı *köz-]+-°n- ‘dönüşlülük eki’, 2011: 386.

görü-

Görüştürmek, tokalaşmak, öpüşüp kucaklaşmak

g.-diler 99b-8

“Kazan ve Borlu Hätün gelüb atdan ediler. Elin çözdiler, kuca kuca görüşdiler.”

görü- < DLT körüş-: -gözle- bakmak, 2006: 365; Gülensoy KBS görüş-: görüşmek = ET., OT. körüş- ‘gözle bakmak’ (DLT) < gör- [< ET. kör-]+-üş-, 2011: 386.

göster-

1. Birini veya bir şeyi işaretle belirtmek

g.-di 105b-2

g.-diler 104a-11

g.-eyim 92b-12

g.-eyin 92b-12

“Aruz yer gösterdi.”

2. Görülmesini sağlamak, yaşatmak

g.-mesün 59a-13

“...

*Arasında Hâk size yaman göstermesün,
Devletinüz pâyende olsun,
Hânum hey!»”*

3. Sergilemek

g.-e 80b-11

g.-ür 70b-3

“ ...

*Ere varan kız yerinden örü dura,
K̄ol şaluban oyun göstere!»
dedi.”*

göster- < DLT körküt-: göstermek, 2006: 364; Gülensoy KBS göster-: göstermek = ET. körkit-, körtgür-, körtur- ~ OT. körküt- (DLT), 2011: 386.

göt

1. Göt, kaba et, kış (hayvan ya da insan)

g.-üme 60a-11

g.-üne 60a-11

g.-ünün 62a-5

*“Elin götüne urur, «Ne gelürse benim götüme gelsün» d̄eyüb yönin
aḡaru götüni erine dönderür.”*

2. Arka, sırt

g.-üni 60a-11

*“Elin götüne urur, «Ne gelürse benim götüme gelsün» d̄eyüb yönin
aḡaru götüni erine dönderür.”*

göt < DLT köt: göt, arka, 2006: 367; Gülensoy KBS göt: göt, makat = ET., OT. köt ‘arka, geri, kış’, 2011: 387.

götür-

1. Taşımak, yüklenmek, ulaştırmak veya koymak

g.-di 79a-1-2

g.-dügüm 88a-12

g.-ende 70a-5

g.-üb 59b-5, 69a-5

“Aḡır şancaḡ götürende müsülmānlar arḡası olsun.”

2. Bir kimseyi bir yerden aldirmek

g.-dügin 102b-11

“Götürdügin göge yetüren görklü Tanrı,

...

3. Ortadan kaldırmak, yok etmek, ölmesine yol açmak

g.-ecek 89a-8

g.-me 89a-7

“Beni saña aşmak isterler götürme ağaç,

Götürecek olursañ yigitlügüm seni dutsun, ağaç!”

4. Kaldırmak, yukarı kaldırmak

g.-üb 61b-7, 70a-9, 74a-8, 76a-3

“Kaba şarığ başından götürüb yere çaldı.”

götür- < DLT kötür-: götürmek, 2006: 368; Gülensoy KBS götür-: götürmek = OT. kötür- (DLT), 2011: 388.

götürül-

Götürülmek, yukarı kaldırılmak

g.-di 91a-1

“Şancağlar götürüldi.”

götürül- < YTS götrülmek, [götürülmek]: yukarı kaldırılmak; kaldırılmak, bertaraf edilmek; toplanmak, 2009: 111.

göyün-

Yanmak, içi acımak, çok üzülmek

g.-di 77b-5, 77b-7

g.-e 95b-3, 95b-7

g.-er 95b-2

“Yandı bağrum, göyüندی yüregüm.”

göyün- < DLT köy-: yanmak; yakmak, 2006: 368; DLT köytür-: yakmak; yaktırmak, 2006: 369; DLT köyür-: yanmak, yaktırmak, 2006: 369.

göz

Görme organı

g. aç- “(bir kadın bir erkekte) göz açmak, kadın ilk ilişkisini o erkekle kurmuş olmak” 64a-8, 74b-2, 75b-3, 76a-5, 95a-6

g. gezdür- “derinlemesine incelemeyen, göz ucuyla bakmak” 64a-5, 95a-3

g. ucıyla ... bak- “belli etmemeye çalışarak, başını çevirmeden göz kenarı ile yandan bakmak” 101b-10

g.-cügezün 76b-6

g.-den 81b-9, 81b-13

g.-i “g.-i bir şeyi dut-: beğenmek” 69a-12

g.-i “g.-i kork- “birinden veya bir şeyden zarar gelebileceği endişesine kapılmak” 85b-6

g.-i “g.-i önünde (bir şey olmak): bir olaya ya da duruma tanık olmak, görmek” 94b-5

g.-i “başı g.-i şadağası: ileride karşılaşılabilecek felaketler için önceden sadaka vermek” 78b-4

g.-in 96b-7

g.-ine 82b-12

g.-inün 59a-5, 74a-9, 77b-3, 88b-10, 98a-6

g.-ler “g.-ler doy-: çok istenen bir şeye kavuşup, artık istemez duruma gelmek” 59b-12

g.-leri 61b-1, 64a-6, 78b-7, 82b-10, 82b-12, 86a-13, 95a-4, 96a-5-6

g.-lerimüz 83a-1

g.-lerin 67a-11, 103a-12

g.-lerinden 76b-9, 95a-12

g.-lerini 94b-2

g.-lerinün 80b-9

g.-lerüm 64a-10, 97b-5

g.-lerün 65a-5, 78b-8

g.-lü 66b-9, 67a-3, 76a-10, 84a-10, 89b-13, 91b-12, 92a-10, 92a-2, 92a-12, 93a-1, 94a-2, 96b-10, 97a-3, 102a-5, 103a-8, 103a-11, 105b-10

g.-üm 75a-8, 88a-10, 95b-1, 101b-5, 101b-6

g.-üm “(bir kadın bir erkekte) gözünü açmak, kadın ilk ilişkisini o erkekle yaşamak olmak” 75a-3

g.-üme 72b-8, 73a-4, 82b-11, 105b-5

g.-üme “(g.-üme dursun:” yapılan emekler inkar edildiğinde söylenen bir beddua”

g.-ün 87a-7, 98b-4

g.-ün “(bir kadın bir erkekte) g.-ün aç-: kadın ilk ilişkisini o erkekle yaşamak olmak” 75b-12

“Oğlunu bağına başub gözlerin öpdü.”

göz < DLT köz: göz, 2006: 369; Gülensoy KBS göz: göz = ET., OT. köz (DLT) < *kö:z, 2011: 389.

gözle-

Gözlemek, gözetlemek, izlemek

g.-r 80b-8

“Eviñüz ardında şarvanlar seni gözler,
‘Kankı dereye gètdi ola?’ dèyü iziñ izler,
‘Kankı yañadan gele?’ dèyü yola bakar,
Gözlerinüñ yaşı revān olub aqar.”

gözle- < Gülensoy KBS gözle-: gözetlemek < göz [< ET. küzā-]+le-, 2011: 391.

Gözler

(y. a.) Aygır Gözler şuyı 90b-6

“Èlden çıkub Aygır Gözler şuyından at yüzdüren,
Elli [yèdi] qal ‘eniñ kilidin alan,
Ağ Melik kızına nikāh eden,
Şofi Şandal Melike qan kuşduran,
Otuz yèdi qal ‘e beginüñ kızlarınuñ çalıp
Bir bir boynın öpen
Eylik Koca oğlu Alp E[v]ren
Çapar geldi,
«Çal kılıcuñ aqam Kazan, yètdüm!» dèdi.”

Gözlü

(y. a.) Aygır Gözlü şı 101a-10

“...Aygır Gözlü şudan at yüzdüren, elli [yèdi] qal ‘eniñ kilidin alan Eylik
Koca oğlu Dönebilmez Dölek Evren seniñile bile varsun» dèdi.”

gözük-

Görünmek, gözükme

g.-di 81b-7

g.-e 71a-1

g.-ecek 72b-8

og.-me 72b-8, 73a-4

- g.-mesün 81b-1
“Baryegün vèrdügi altun yüzük barmağndan gözükdi.”
- gözük- < Gülensoy KBS gözük- [< ET. kör-’in varyantı *köz-] < *kö:-z-(ü)k-, 2011: 391.
- güc** Zorluk, güçlük (bk. güç, güç)
g.-ile 73b-7
g.-ün 64b-1
“Bürelerün elinden gücile kurtuldu.”
güc < DLT küç: kuvvet; zor, güç; zulüm, 2006: 392; Gülensoy KBS güç: yardım, destek; kuvvet < ET., OT. küç, 2011: 393.
- Güc** (k. a.) Kıyan G., Demür G.
G.-i 85a-5, 85a-5
“Kıyan Güci, Demür Güci iki kardeşini yanına aldı, ağıluñ kapusını berkitdi.”
- güç, güç** 1. Güç, kuvvet (bk. güc)
g. ét- “gücünü, kuvvetini toplamak” 65b-6
g.-lü 97b-5
“Güçlü belüm kuvveti oğul!
2. Zulüm, haksızlık eziyet
g. ét- 102b-8
*“Kimse rızkın yemedün,
Kimseye güç étmedün,
Kamu yerde aħadsın,
Ademe sen tãc urduñ,
Şeytãna la’net kılduñ,
Bir suçdan ötüri dergãhdan sürdüñ.”*
güç, güç < DLT küç: kuvvet; zor, güç; zulüm, 2006: 392; Gülensoy KBS güç: yardım, destek; kuvvet < ET., OT. küç, 2011: 393.
- gül-** 1. İnsan, hoşuna veya tuhafına giden olaylar ve durumlar karşısında, genellikle sesli bir biçimde duygusunu açığa vurmak, gülmek
g.-di 73a-10, 81a-10, 92a-5, 92b-10
g.-düñ 92a-8, 92a8

- g.-e g.-e 72b-10
yüzüm g.-medi “yüzü gül-: mutlu olmak” 59b-13
g.-mez 74a-11
“Kazan Beg elin eline çaldı, kaş kaş güldi.”
- 2. Mutlu, sevinçli zaman geçirmek, eğlenmek, hoşça vakit geçirmek**
g.-er 76a-9
“Geldüğümce seni şen görürdüm, güler oynardın.”
- 3. Alay etmek**
“Dōstlar düşmenler heḫ bize güldi.”
- gül- < DLT kül-: gülmek, 2006: 395; Gülensoy KBS gül-: gülmek < ET.
kül- (KT., Uyg., DLT) ~ külçir- ‘gülümsemek’, 2011: 393.
- güliš-** Güleşmek, karşılıklı veya birlikte gülmek
g.-diler 79b-6, 80b-13
“Oğuz begleri bunu göricek gülišdiler.”
güliš- < DLT külüş-: güleşmek, 2006: 397; Gülensoy KBS güleş-:
karşılıklı veya birlikte gülmek = ET., OT. külüş- (işteş) < kül-(ü)ş-, 2011:
395.
- gümān** (< Fars.) Şüphe 66b-1, 72b-2, 89a-5, 96b-7
“Taḫrınunıḫ birliğine yoḫdur gümān.”
- gümüş** Gümüş, bir tür element 81b-4
“Ak gümüş getirün,
tırnaḫ yonayım.”
gümüş < DLT kümüş: gümüş, akça; kadın adı, 2006: 397; Gülensoy KBS
gümüş: gümüş = ET., OT. kümüş (KT., Uyg., DLT) ~ künüḫ (EUTS) <
ET. kü- ‘saklamak, korumak’ (EUTS)+-m-üş, 2011: 395.
- gümür** Gümür (bk. güpür)
g. g. 94a-8
“Gümür gümür davullar çalındı.”
- gün** **1. Güneş** 74a-5, 100a-13, 101a-13
g.-den 72a-7
g.-i 86b-6
“Ērtesi şabāḫ oldı. Gün toḫdı.”

2. Yer yuvalağının kendi eksenini etrafında dönmesiyle geçen 24 saatlik süre 58b-3, 58b-7, 60b-3, 61b-9, 68a-4, 71a-11, 73b-5, 73b-12, 74b-6, 75a-9, 75a-9, 76a-7, 76a-7, 83b-11, 84a-5, 86a-6, 87a-5, 91a-2, 91a-11, 91b-8, 92b-4, 93a-3, 93a-12, 93b-5, 93a-7, 93b-6, 93b-7, 94a-8, 94a-9, 99b-9, 100a-13, 100b-12, 101a-13, 102a-8

g.-de 65b-8, 86a-6

g.-de 75a-9, 100a-13, 100b-12

g.-den 74b-10

g.-dür 78b-2

g.-e 73b-13, 78b-2, 96a-7

g.-i 83b-1, 90b-12

g.-ini 106a-1

g.-ki 80a-4

g.-lerden 102a-8

g.-lik 86a-6, 92b-11

g.-ümde 98a-12

g.-ümi 88b-13, 98a-13

“Yarınki gün bendahı ölem, sen kalasın.”

3. Zaman, sıra

g.-i 93b-5, 93b-6, 93b-7

“Kırk yigidiim şaklarıdum

Bu gün için,

Güni geldi,

...”

4. Bayram niteliğinde özel gün

g.-leri 75a-9

“Meger kâfirlerün ol gün ağır günleri idi.”

gün < DLT kün: gün, güneş, gündüz, 2006: 397; Gülensoy KBS gün: gün < ET., OT. kün (DLT); Uyg. küün < *kūn ‘gün, güneş’, 2011: 395.

gün

Gün, memleket, ülke, yurt, çevre

g.-ini 106a-1

g.-üm 105a-1

- “‘*Ēlüm günüm çapıldı, kara başum buñlı oldı . Dayım Aruz Taş Oğuz begleri ile gelsün’ demiş.*”
- günāh** (< Fars.) Günah, dini bakımdan suç sayılan iş veya davranış 65b-2
 g.-ı 65a-13, 65b-1, 65b-1
 g.-ıñı 103b-7
 g.-larıñı 100a-4
 g.-larıñuz 84a-4
 g.-larıñ 91b-6
 g.-uñızı 106a-9
 “*Hak te ‘ālā günāhlarıñ bağışlasun!*”
- gündüz** Gündüz, günün sabahtan akşama kadar süren aydınlık bölümü
 gece g. “ara vermeden, aralıksız” 68b-3
 “*Gece gündüz yöriyüb İstambola geldiler.*”
 gündüz < DLT kündüz: gündüz; gün ışığı, 2006: 398; Gülensoy KBS
 gündüz: günün sabahtan akşamakadar olan bölümü < ET., OT. kün+tüz,
 2011: 396.
- günlük** Şemsiye
 g.-in 104a-9
 “*Aruz dahı altunlı günlüğün dikmişidi, oğlanları ile otururdu.*”
 günlük < YTS günlük: (tr. gün’den) şemsiye, gölge yapmaya yarayan
 perde, 2009: 116; Eyuboğlu günlük: güneşlik, örtü, şemsiye, gündelik, tr.
 gün’den, 2004: 304.
- güpür** Gümbür (bk. gümür)
 g. g. 90b-11
 “*Güpür güpür tavullar çalındı, borular ötdi.*”
- Gürcistān** (y. a.) Gürcistan 84b-3
 G.-a 69b-13
 “*Ammā şaşı dinlü Gürcistān ağzında oturursın. Orduñ üstine kimi
 korsun? dedi.*”
- gürle-** 1. Kalın ve gür ses çıkarmak, gürlemek

“Budak eydür: «Bunda laf urub ne gürlersin? Çün er dilersin, varub baban kâfir elinden kırtarsañne! On altı yıldur kâfir elinde dutsağdur» dedi.”

2. *mec.* Kuvvetli ve etkili bir biçimde varlığını göstermek, gürelemek
g.-yeyim 98a-1

“*Āsumānlu gökde kara bulut oluban
Kāfirūñ üstine güreleyeyim,
Yıldırım oluban şakıyayım,
Uruşmadın, döğüşmedin ‘ālemleri doldurayım.
Yaradan Allāh, meded senden!*»
dedi.”

gürle- < DLT kürlen-: gürelemek, 2006: 400; Gülensoy KBS gürele-: gürelemek; (hlk.) anlatmak, söyletmek < ET. (KT., Uyg., DLT) *kür+len- (yansıma), 2011: 398.

gürz

(< Fars. gurz) 68b-5, 100b-2, 102a-13, 102b-2, 102b-4

g.-i 69a-13, 100b-5, 102b-3

g.-ile 91a-7

g.-in 102b-3

“*Tekür kırmalayub elinden gürzün aldı. Gendi güzzi ile sırtına bir gürz urdı.*”

güven-

Güvenmek, itimat etmek, sevinmek, öğünmek

g.-eyim 63b-7

g.-sem 68a-6

“*Ol kırk nāmerdüñ bir kaçı oğlana gelüb eyitdiler: «Baban dediki: ‘Geyiği kovsun getürsün, benüm öñümde öldürsün. “Oğlumun at segirdişin, kılıç çalışın ok atışın göreyim. Sevineyim, güveneyim, kıvamayım’ dedi» dediler.*”

güven- < DLT küwen-: öğünmek, 2006: 402; Gülensoy KBS güven-: itimat etmek = ET. (KT., Uyg.), OT. (DLT) küven- < *küve-n-, 2011: 399.

güvle-

Gürelemek

g.-yüb 63b-13, 82b-12

- “Atası anası güvleyüb oğlunun üstine düşdi.”*
güvle- < YTS güvle-: gürlmek, 2009: 116.
- güvegü** Damat, güveyi 59a-1, 79a-4, 79a-8, 79b-4
g.-lere 79a-9
g.-müzdür 105a-8
g.-si 64a-7, 68a-1, 79b-10, 84a-8, 95a-5
“Böyle edicek kalın Oğuz arkası, Bayındır Hānuñ güvegüsü, Salur Kazan diziniñ üstine çökdi.”
güvegü < DLT küdhegü: güveyi, 2006: 394; Gülensoy KBS güvey: güveği, damat = ET. (Uyg.) küdān ‘davetli, konuk, düğün’, [(İKPÖ); küteçi ‘güden, saklayan, koruyan (EUTS) < *küç- ‘gözlemek, beklemek’+°n (J. Hamilton)], < *küç-ē-gü ‘güveyi’, 2011: 400.
- güz** Sonbahar 61a-4, 75b-11
g.-e 59a-2
g.-in 61b-11
“Yapağulu gökçe çemen güze kalmaz.”
güz < DLT küz: güz, güz mevsimi, sonbahar, 2006: 403; Gülensoy KBS güz: güz, sonbahar < ET., OT. küz (DLT), 2011: 400.
- güzel** 1. Göze hoş gelen, hayranlık uyandıran, çirkin karşıtı 63a-7, 64a-9, 69a-6, 86a-11, 94a-2, 95a-7, 97a-1
g.-ini 103b-2
“Gögsi güzel kaba dağlar üstine ava çıkdıñ.”
2. Güzel kız veya kadın 62b-12
“Neyerde bir güz el gördi ise çeküb aldı, ağ şakallu kocanın ağzına sögdi, ağ bürçeklü karının saçın yoldı.”
3. Soyluluk ve ahlaki üstünlük düşüncesi uyandıran 66b-4, 66b-11
“Senün de içinde binidiñ varısa güzel yigit, degil başa.”
güzel < Gülensoy KBS güzel: güzel < göz+el < *köz, 2011: 401.

3.9. H, H, H

- haber** (< Ar.) haber, bir olay bir olgu üzerine edinilen bilgi, salık 63a-1, 63a-1, 63a-1, 63a-9, 63a-10, 65a-6, 69b-6, 69b-6, 70b-10, 73a-8, 74a-2, 74a-13, 75a-5, 76a-11, 77b-9, 80a-8, 83a-10, 84b-6, 86b-5, 86b-6, 86b-7, 86b-9, 86b-10, 86b-11, 88a-6, 89b-9, 93a-11, 93b-7, 97a-5, 102a-10, 103a-9
h.-i 55b-9, 66a-1, 74b-7, 84b-12, 94b-8, 101a-2, 104a-8, 104b-8
h.-in 64b-1, 64b-6, 74b-7, 74b-8, 74b-9, 75a-8, 76a-4, 77a-10, 77a-11, 81b-10, 81b-13, 86b-5, 95b-3, 95b-6
h.-ün 77a-9, 78a-8, 78a-9, 78a-9, 78a-10, 82b-3, 85b-11
“On altı yıldır ki ölüsi irisi haberin kimse bilmezdi.”
- haberleş-** (< Ar.+leş-) Haberleşmek, karşılıklı olarak haber alıp vermek, iletişmek, muhabere etmek
h.-di 78a-12, 86b-13
h.-elüm 70b-10
h.-eyim 86b-2
h.-miş 75a-11, 75a-11, 86a-9
“Baryek bunda öte geçdi. Gördi, heb kız kardaşları qaralar geyüb bir arada otururlar. Yanlarına vardı, çağırub haberleşdi.”
- Habīb** (< Ar.) Habip, Allah’ın sevgilisi, Hz. Muhammed 84a-4
“Günāh-ları-ηuzı Habīb hürmetine bağışlasun Allāh!”
- habs** (< Ar.) Hapis, bir yere kapatıp salıvermemem 88a-2
“Ol arada Borlı Hātūn kırk kızıyla oğlu Uruz bir evde habs idi.”
- hacet/hācet** (< Ar.) Tanrı’dan veya kutsal sayılan kişiden beklenen dilek 61b-6
h.-ile 64b-1
“Hacetile Tanrıdan bir oğul gücün buldum.”
- haç** (< Fars. hāc’tan) Hristiyanlığın sembolü sayılan ve birbirini dikey olarak kesen iki çizgiden oluşan biçim, istavroz, salıp, haç
h.-a 92a-11
*“Altun haça elümi ben başaram,
Bilan geyen keşşüñ elin ben öperem,
Qara gözlü kâfir kızların ben aluram,*

- Ayrık senüñ yüzüñe ben gelmezem.”*
- hadd** (< Ar.) Had, bir şeyin sonu, sınırı
 h.-uñ 102b-10
*“Ululuğa hadduñ yok,
 Senüñ boyuñ kadduñ yok,
 Yā cismile ceddüñ yok.”*
- Hak, Hakk** (< Ar.) Hak, Allah, Tanrı 59a-13, 66a-10, 67a-10, 67b-1, 67b-5, 68a-9, 70a-9, 72a-13, 72b-3, 72b-11, 86b-2, 91b-6
 H.-a 89a-11
*“Kara ölüm geldiğinde ağ imāndan ayırmasun!
 Sağlığın şağincın devletüñ Hak artursın!”*
- hak, hakk** (< Ar.) **1.** Geçmiş, harcanmış emek
 h.-ı 60a-7, 60a-7
“«Kız Zelhe, Zübeyde, Ürüveyde, Ayna Melik, Kutlu Melik, ölmege yitmege gétmemişdüm. Yatacak yerüm gene bu harāb olası-dur. Nolaydı benüm evüme bir lahza bakayduñuz. ‘Koñşı hakkı Tanrı hakkı’ deyü söylerler» dër.
- 2.** Pay, hisse
 h.-ı 80a-7
 h.-ıma 68a-9
 h.-ına 85b-8
“Yahnınuñ kimin şağa kimin şola atdı [eydür]: «Şağdan gèdeni şağ alur şoldan gèdeni şol alur, haklıya hakkı değer, haksuza yüzi qarası kalur.»”
- haklı** (< Ar.+lu) Haklı, hakka uygun, doğru, yerinde
 h.-ya 80a-7
“Yahnınuñ kimin şağa kimin şola atdı [eydür]: «Şağdan gèdeni şağ alur şoldan gèdeni şol alur, haklıya hakkı değer, haksuza yüzi qarası kalur.»”
- haksuz** (< Ar.+suz) Davası, iddiası, davranışı, düşüncesi doğru ve yerinde olmayan (kimse)
 h.-a 80a-7
“Yahnınuñ kimin şağa kimin şola atdı [eydür]: «Şağdan gèdeni şağ alur şoldan gèdeni şol alur, haklıya hakkı değer, haksuza yüzi qarası kalur.»”

- hāl** (< Ar.) Bir şeyin içinde bulunduğu şartları veya taşıdığı niteliklerin bütünü, durumu, vaziyet, hâl 66a-1
 h. –dur 96b-6
 h.-ı 103a-5
 h.-ları 86a-13
 h.-ımızdan 77a-9
 h.-ıñuz 77a-9
 “Çopanlar eydür: «Mere senüñ bizüm hālımızdan haberüñ yok» dediler.”
- halāş** (< Ar.) Bir yerden, bir şeyden kurtulma, kurtuluş
 h. ét- “kurtarmak” 100b-9
 “Emen dèrler bir pehlevān altı kerre vardı, hişārı alub Kazılık Kocayı halāş edemedi.”
- hālī** Yere serilmek ya da duvara gerilmek için çoğu yünden dokunan kısa ve sık tüylü, nakışlı, kalın yaygı, halı 84a-9
 “Hān Kazan yerinden tırmuşıdı, toksan başlu ban evlerin kırmuşıdı, toksan yerde ala ipek hālī döşenmişıdı, seksen yerde badyalar kurulmuşıdı, altun ayağ sürāhīler dizilmişıdı.”
 hālī < Gülensoy KBS halı: yere veya mobilya üstüne serilmek, duvara gerilmek için, çoğu yünden dokunan, kısa ve sık tüylü, nakışlı, kalın yaygı < ET., OT. kaling ‘kadına çeyiz olarak verilen şey’ (DLT), 2011: 402.
- hall** (< Ar.) Çözme, karışık bir meselenin içinden çıkma
 h. ét- “çözmek” 58b-8
 “Korkut Ata Oğuz kavminuñ müşkilin hall ederdi.”
- Hamīd** (y. a.) Hamid, Diyarbakır 90a-7
 H.-ilen 98b-11-12
 “Bunuñ ardınca
 Demür Kapu Derbendin tepüp yıkan
 Altmış dutam gönderinde er böğürden,
 Kazan gibi pehlevānı üç gez atından yıkan
 Kıyan Selcük oğlu Delü Dundar yetdi,

«Çal kılıcuñ hānum Każan, yētdüm!» dedi. »

hāmīle

(< Ar.) Gebe (kadın) 68a-12

“Bunuñ üzerine bir zemān geçdi. Bay Büre Begüñ hātūnı hāmīle oldı.

hān

Türk hükümdarlarına özgü bir san, han 60a-13, 60a-13, 60b-1, 60b-2, 60b-8, 60b-8, 60b-11, 60b-11, 60b-13, 61a-2, 61a-5, 61a-11, 61a-13, 61b-3, 61b-7, 61b-12, 62a-6, 62b-1, 62b-6, 62b-6, 63a-3, 63a-12, 63b-4, 63b-12, 63b-13, 64a-1, 64a-7, 64a-10, 64b-2, 64b-4, 64b-6, 64b-7, 65b-10, 65b-13, 66a-12, 66a-13, 66b-3, 66b-4, 66b-12, 67a-9, 67a-9, 67a-11, 67b-7, 68a-2, 68a-5, 71a-9, 74b-11, 75a-1, 77a-4, 79b-11, 81b-2, 81b-3, 81b-3, 81b-5, 81b-8, 82a-3, 82a-8, 82b-2, 83a-6, 83b-4, 83b-9, 84a-7, 84a-8, 84b-11, 89a-4, 89a-6, 91b-7, 91b-10, 94b-13, 95a-2, 95a-5, 95b-10, 96a-6, 96a-9, 98b-4, 100a-7, 100a-11, 101a-8, 101b-3, 103b-9, 104a-9, 104a-11, 104b-9, 105b-13

h.-a 63a-1, 63a-10, 63b-9, 64a-4, 64a-6, 66a-1, 68a-13, 83b-7, 103b-2

h.-dan 60b-12, 65b-7, 71b-13, 100a-11, 104a-9

h.-ı 60b-2, 60b-9, 63a-1, 63a-10, 65b-11, 65b-12, 66a-12, 67a-11

h.-lar 60b-2, 63a-1, 63a-10, 67a-11, 80b-12, 82b-8

h.-um 58b-8, 58b-11, 59a-7, 59a-13, 59b-6, 59b-10, 60a-8, 60b-12, 61a-2, 61b-1, 61b-2, 61b-10, 62b-10, 63a-5, 63a-6, 64a-6, 64a-8, 64b-12, 65b-8, 66a-1, 66b-3, 66b-13, 67b-2, 67b-7, 68b-3, 69a-2, 69b-12, 70a-2, 70b-8, 74b-2, 75a-4, 76a-8, 76b-4, 78a-13, 79b-11, 80a-8, 80b-1, 83a-7, 84a-1, 86b-13, 88a-10, 90a-2, 90a-7, 90b-5, 91b-2, 92b-7, 93b-4, 95a-5, 96b-8, 98a-8, 98b-6, 98b-11, 99a-3, 99a-7, 99a-9, 99b-13, 100a-5, 101a-6, 101b-4, 102a-1, 102b-6, 103a-7, 103b-3, 103b-5, 104a-6, 104b-5, 104b-7, 105a-12, 106a-5, 106a-12

h.-uñ 60b-9, 60b-9, 61b-1, 61b-2, 61b-10, 61b-10, 62a-1, 62a-3, 62b-5, 62b-8, 63a-2, 63a-10, 63a-11, 64a-2, 64a-4, 64b-7, 64b-9, 65b-9, 66a-2, 66b-2, 67a-7, 67b-9, 67b-10, 67b-10, 68a-1, 71b-11, 74a-11, 74b-11, 79b-10, 80a-12, 84a-8, 90a-9, 99a-2, 100a-9, 100b-9, 101a-2

“Dirse Hān oğluna beglik vèrdi taht vèrdi. ”

hān < DLT xan: Türkler’in en büyük başbuğu; Afrasyab oğullarına verilen ungun, 2006: 212; Gülensoy KBS han: Osmanlı padişahlarının

adlarının sonuna getirilen unvan *Tü. ~ Moğ. қаған [> қа'an > қаан > қән > han], Tü. > Fars., Ar. hān, 2011: 403.

hānı

Hani, nerede (bk. қanı) 91b-1

“«Hānı dēügüm yēg erenler,
Dünyāyı benüm dēyenler?
...»

hānı < DLT kanı: nere, 2006: 261; DLT kanu: hangi, hangi şey, 2006: 262; DLT kayu: hangi, hani, nice, 2006: 286; DLT xayu: hangi, hani, 2006: 213; Gülensoy KBS hani: hani, nerede, ne oldu, nerede kaldı < қanı < *қа+n+ği, ET. қану, қаны, қайу ‘hangi, hangisi, kim’ (EUTS), OT. қanı ‘nere?’; қану ‘hangi, hangi şey’ ~ xayu, қайу (DLT), 2011: 404.

hānlık

Hanlık, hanın egemenliğindeki yer 58b-4

“Bir gün Қорқут Ata eyitdi: Āhır zemānda gērü hānlık Қайыа dege.
Kimesne ellerinden almaya, қыyāmet қопub āhır zemān olınca» dēdi.”

harāb

(< Ar.) Harap, yıkkın, viran 60a-6

h. ol- harap duruma gelmek, perişan olmak 59b-13

“Yatacaқ yērüm gēne bu harāb olası-dur. Nolaydı benüm evüme bir
lahza baқayduñuz.”

harb

(< Ar.) Cenk, savaş

h.-ıla 102a-10

“Mel’ün tekür hemān bunu eşitdi, alāt-ı harbıla қал ‘eden taşra çıқdı.”

harclık

(< Ar. harc) Harclık, ufak tefek gereksinimler için ayrılmış para

“Ağır hazīnem alub-sın,
saña harclık olsun.”

hāş

(< Ar. hāşş) mec. İyi nitelikleri kendinde toplamış olan (kimse) 80a-1

“Eşikdeki inaқlar,
Dibde o[tu]ran hāş begler...”

Hasan

(< Ar., k. a.) Hazreti Hasan

H.-ıla 86b-4, 89a-7

“Hasanıla Hüseynüñ beşiği aғaç,
Beni saña aşmaқ isterler, götürme aғaç...”

- hased** (< Ar.) Haset, kıskançlık, çekemezlik 62b-8
“Ol kırk yigit hased edüb eyitdiler: «Bu oğlan zühür edeli Dirse Hānuñ nazarı bize egsük oldı . Gelüñ oğlanı babasına yavuzlayalum. Ola kim babası bu oğlanı öldüre, gene bizim ‘izzetimüz hürmetimüz artuğ ola» dediler.”
- hāşıl** (< Ar.) Sonuç, ortaya çıkan, türeyen
 h.-ı 87a-4
*“Cigerüñ pāresi ‘ömrüñ hāşılı Uruz oğluñı esir etmiş,
 Tavla tavla atlaruñ kâfir binmiş,
 Katar katar develerüñ kâfir yetmiş,
 Bol hazîneñ kâfir almış,
 Düne gün buradan geçdi.”*
- hasret** (< Ar.) Hasret, özlem, özlem çeken
 h.-em 76a-10
 h.-i 75b-6, 82b-1, 86b-4
 h.-ler 91a-10
“On altı yıldur ki senüñ babanuñ dutsağıyam, ataya anaya hasretem.”
- hātün** Hatun, kadın, hanım, karı 59b-10, 65a-4, 65a-7, 65a-12, 70b-4, 80a-12, 80b-1, 80b-4, 80b-13, 81a-12, 88a-2, 88a-3, 88a-9, 88b-5, 88b-5, 88b-11, 89b-7, 94b-13, 95a-5, 95a-13, 98a-8, 98a-13, 99b-5, 99b-7
 h.-a 64b-8
 h.-ı 61b-2, 64a-2, 64b-9, 66a-2, 68a-12, 80a-12, 84b-10, 85a-10, 88a-1, 88a-4, 88a-5, 87a-3, 87a-6, 88b-2, 98a-10
 h.-ına 61a-11, 61b-1, 64b-7
 h.-ını 61a-2, 91a-10
 h.-inuñ 103b-11
 h.-lar 80a-11, 82a-8
 h.-ları 80b-12
 h.-umdandır 61a-2
“Bay Büre Begüñ hātünü hāmile oldı.”
 hātün < DLT katun: kadın, hatun; Afrasyab kızlarından olanların adı, 2006: 281; Gülensoy KBS hatun: kadın; bayan, hanım; eş, zevce; yüksek

makamdaki kadınlara ve hakan eşlerine verilen unvan < ET. atun [Fars., Ar. xtn > T. hatun, OT. atun (DLT), < *a ‘akrabalık bildiren szck’+tun, 2011: 405.

avle

(< Ar.) Havale, ynelme

. t- “ynelmek” 72a-12

. ol- “ynelmek” 91a-4, 99b-3

“*Del arar ılıcın eline aldı, Dede orkuda avle tdi ki ala.*”

y

nl. Hay 66a-3, 73a-11, 73b-2, 76a-3, 81a-1, 81a-4, 93b-9

“*ay ben seni b tanırım,*

Evz ardı dereck,

tiz adı Barau degilmidir?”

y < YTS hay: ha, sakın, asla, sakın ha, aman; aman, medet, eyvah; vay; hey, ey, 2009: 118; Eyubolu hay: tr. hay (yansma ses)dan hay, 2004: 319.

y y

nl. Hayhay, elbette70b-9

“*Banı iek eydr: y y, atlar.*

y y < Glensoy KBS hayhay (zf.): isteyerek, seve seve anlamlarında onama bildirir < hay ‘yansma’, 2011: 407.

yf

(< Ar.) Haksızlık, cevir, zulm, ktlk 85a-1, 85a-3, 87b-13

“*Kfir eydr: «apulu ara Dervend azında azan on bi koyunu var. ol koyu[nu]dah alsa, azana byk ayf olurdu» ded.*”

yır

(< Ar. ayır) Hayır, iyi, faydalı, hayırlı, yarar 105a-10

.-a yor- “iyiye yormak” 86a-4

“*Aradan Bayrek gdicek azan ile iimz ayır ola» ded.*”

yır

(< Ar. ayır) Hayır, yok, yle deil, olmaz anlamlarında onamama, inkr bildiren bir sz 69b-1

“*Bzirgnlar eyitdiler: «ayır, sultnum, ne ok olsun?...”*

yır-

Haykırmak, yksek sesle sylemek

.-d 83a-8

“*Hemn azan Beg bir kerre ayırd:« Baryek uurna, beni seven begler yigitler binsn!» ded.*”

haykır- < Gülensoy KBS haykır-: bağırmaq, haykırmak < alakır-
'bağırmaq, haykırmak; (< *ayakır- > aykır-) (EDPT) < *āy 'yansıma' +
kır- [-l/-l- > -y/-y- değişmesi olmuştur.], 2011: 407.

hâzır

(< Ar.) 1. Bir iş yapmak için gereken her şeyi tamamlamış olarak bir yerde bulunma 103b-10

“Taş Oğuz begleri hâzır olmayub hemân İç Oğuz begleri yağmaladı.”

2. Hazır, yapılmış bir halde bulunan 87b-3

“«Bir kızı bişirdüm. Hâzır, buyuruñ» dedi.”

hazîne

(< Ar.) Hazine, devlet malı veya parası, altın ve gümüş gibi değerli eşyaların tümü 64b-4, 95b-10

h.-m 89b-6

h.-ñ 87a-5

h.-sini 84b-9

“Ağır hazînesini kâfir yağmaladı.”

hazret

(< Ar.) Hazret, saygı saymak üzere büyüklere verilen unvan

h.-i Resül 58b-1

h.-i 'Alî 106a-7

“Hazret-i Resül zemânına yakın Bayat boyundan Korkut adlu bir er koşmuşıdı.”

heþ

1. Hiçbiri dışarda tutulmamak veya eksik olmamak üzere, hepsi, bütün, tüm olarak, hep 65b-11, 70a-10, 70b-5, 71b-8, 74b-4, 78a-12, 81a-10, 90b-10, 99a-12, 103b-13, 104b-11, 105a-7, 105b-3

“Aruz: «Bu oturan begler heþ Kazana 'aşı olup and içmişlerdür.»”

2. Hep, sürekli olarak her zaman, daima 73a-11

“«Hây oğul Karçar ol bir 'aceb cânaverdür. Bir yerde heþ dërüb dururam. Gel gèdelüm, eyüsin al, kemini ko» dedi.”

heþ < Çağbayır ÖTS hep [eT. kop/köp ? > hep], 2007: 1933; Eyuboğlu hep, tr. köp/küp (çok, bütün)ten, 2004: 322.

hêç

(< Fars.) 1. Olumsuz yargılı cümlelerde fiilin anlamını pekiştiren bir söz 87b-2, 88a-13

“Hêç bilürmisin neler olı yörür oğul?”

2. Hiç, hiçbir zaman 73a-1

	<i>“Dede Korkut eydür : «Yarımasun yarçımasun Delü Karçar eyle māl istediki hêç bitmesün» dèdi.”</i>
helāk	(< Ar.) Ölme öldürme, yok etme 62a-4 <i>“Boğa dahı oğlanuñ üstine sürdi geldi, istedikim oğlanı helāk éde.”</i>
helāl	(< Ar.) 1. Helal, dinin kurallarına aykırı olmayan, haram karşıtı h. ét- “üzerinde hiçbir hak iddia etmeksizin bağışlamak” 97b-3 h. ol- “üzerinde hiçbir hak iddia etmeksizin bağışlamak 77a-13 <i>“Baryık eydür: «Mere yüziñüz ağ olsun, ağanuzuñ étmegi size helāl olsun» dèdi.”</i> 2. Nikâhlı eş h.-um 103a-8 h.-uñı 98b-4, 103a-11 <i>“Ala gözlü helālum yükli kodum, ermidür kızmıdur, anı bilsem.”</i>
helālîk	(< Ar. helāl) Helallik, karılık, eşlik h.-a 76a-13 <i>“Böyle dèyicek kız eydür: «Baryek, seni hişârdan urğanıla şalınduracağ olursam, babaña anaña varacağ olursañ beni bundan gelüb helālîğa kabül édüb alurmısın?» dèdi.”</i>
hele	Hele, uyarma, korkutma anlatan bir söz 73b-4 <i>“Dedem eydür: «Şoñra bizümle gene nizâ‘ édersin. Hele dahı gör!» dèdi.”</i>
hem	(< Fars.) 1. Hem, bir de 71a-2, 76a-10, 94a-4 <i>“Gel senüñle ava çıkalum, oğ atalım, at yarışduralum ve hem göreş dutalum.”</i> 2. Hem...hem... “her ikisi de geçerli olan iki durumu anlatan bağlaç türü” <i>“Baryek eydür: «Mere çopanlar! Bir kişi yolda daş bulsa gèderir, siz bu yolda hem daş yığarsız hem de ağlarsız, sebeb nedür» dèdi.”</i>
hemān	(< Fars.) Hemen, derhal, o anda, çarçabuk 61a-11,70a-2, 71a-5, 71a-10, 74a-3, 82a-8, 82a-9, 83a-8, 84b-5, 85a-3, 85b-2, 100b-3, 100b-4, 102a-10, 103a-2, 103b-10, 104b-9, 105b-1

	<i>“Bay Büre Beg hemān Qalın Oğuz beglerini çağırđı, konuqladı.”</i>
hemīşe	(< Fars.) Daima, her vakit, her zaman 104b-3 <i>“Hemīşe Qazanuñ başına buñlar gelsün, tayısı Aruzı añ tursun.”</i>
hemtā	(< Fars. hem-tā) Benzer, taydaş, denk 71b-4 <i>“Babası eydür: «Oğul, sen kız istemez imiş-sin. Gendüñe yoldaş ve hemtā ister imiş-sin. Oğul, senüñ istediğün kız meger Pay Bīcān kıızı Bānū Çiçek ola» dedi.”</i>
her	(< Fars.) Önüne geldiğı ismin benzerlerini “teker teker hepsi, birer birer hepsi, birer birer tamamı anlamıyla” kapsayacak şekilde genelleştiren söz, her 58b-6, 75a-9, 76a-7, 82a-9, 88a-8, 88a-9, 89b-1, 92a-1, 104a-3 <i>“Her ne iş olsa aña tanışmayınca işlemezler idi.”</i>
herif	(< Ar. sârif den) Herif, adam h.-üñ 79a-11 <i>“Baryik: «Berı!» dēyüb herifün yayını aldı, çekdi, kabzasından iki pāre etti.”</i>
herze	(< Fars.) Saçma söz, herze merze 85a-12, 105b-12 <i>“Aruz eydür: «Herze merze söyleme, kanuña şuşama! Gel and iç!» dedi.”</i>
hey	1. Seslenmek veya ilgi ve dikkat çekmek için söylenen bir söz 88b-13 <i>“Hey ana, ‘Arabī atlar olan yerde, Bir kulunu olmazmı olur?’”</i> 2. Coşku, sevinç vb. dyguları bildiren cümlelerde kullanılan bir bağlaç 59a-7, 59a-8, 59a-13, 59b-6, 59b-6, 100a-5, 106a-12, 106a-12 <i>“Āmīn āmīn dēyenler dīzār görsün! Hānum hey, begüm hey!”</i>
hezan	(< Erm. hecan) Toprak damların üzerine konulan kalın ağaç kirişi, sırık h.-ca 99a-9 <i>“Koli budı hezanca, Qazan Begün tayısı Aruz Koca Çapar yètdi, «Çal kılıcuñ hānum Qazan, yètdüm!» dedi.”</i>
hırsuz	Hırsız, başkasının malını çalan kimse, uğru 86b-10

*“Karaņu aḥşam olanda vaf vaf üren,
Acı ayran dökülende çap çap içen,
Gece hırsuz gelende gavgâ eden,
Ordumdan, bilürseñ, haber vër baña...”*

hırsuz < Eyuboğlu hırsız: tr. Kırgız (bir Türk topluluğu)dan kırgız-hırsız (Kırgızların ılgarcı, saldırcı, alıp kaçıcı olmalarından), k-h dönüşümü; ır (utanma, sıkılma) bundan ırsız (utanmaz, saygısız, saygısız) türemiş. Kırgız-hırsız bağlantısını ır’la birleştirenlere göre k-ır-sız/kırsız/hırsız ilişkisi doğar. Irlı (utanan, saygılı), ırsız (utanmaz, saygılı), hırsız (utanmaz, saygısız). Hangi anlamda alınırsa alın, sözün kökü kır/hır-ır, 2004: 324.

Hızır (< Ar., k. a.) Hızır aleyhisselâm, içenlere ölmezlik veren âb-ı hayat’ı içmiş bulunan ve kul sıkıldığı zaman imdadına yetişmekle bilinen peygamber 65a-1, 65b-3

“Boz atlu Hızır İlyās baña geldi.”

hikâyet (< Ar.) Hikâye

h. eyle- “anlatmak, hikaye etmek” 102a-7

h.-i 58b-1, 60a-13, 67b-7, 84a-5, 91b-7, 100a-6, 103b-8

“Hikâyet-i

Bamsı Baryik”

hıl’atla- (< Ar. hıl’at+la-) Kaftan giydirmek, kaftan hediye etmek

h.-dı 105a-7

“Aruz heḥ begleri hıl’atladı, eydür: «Begler, Baryik daḥı bizden kız alupdur, güyegümüzdür.”

himmet (< Ar.) Yardım

h.-i 72b-11

“«Hak te’âlâ kırtardı. Erenlerün himmeti oldı» dëyüb olan kışşaları dëyü vërdi.”

hişâr (< Ar.) Hisar, kale 103a-3

h.-a 83b-4, 103a-2, 103a-13

h.-da 100b-8

h.-dan 76a-12, 76b-1-2

- h-ı 83a-7, 83a-9, 100b-9, 103a-13
h.-ına 75a-9
h.-ından 76a-1, 90a-11, 99a-4
h.-ınuñ 74a-2
h.-uñ 76b-9
“*Kazılık Koca temām on altı yıl hişārda dutsak kaldı.*”
- ḥod** (< Fars. hūd) Kendi 73a-10
“*Korkut Dede ḥod büreleri bir ev içinde şaklamışdı.*”
- ḥorla-** (hūr < Fars.+la-) Hor görmek, küçümsemek, değersiz bulmak
h.-yan 90b-6
“*[Kāfirleri] it a[r]dına [bırağub] ḥorlayan,
Elden çıkub Aygır Gözler şuyından at yüzdüren...*”
- horyad** (< Rum.) Hoyrat, huysuz, kaba
“*Ata adın yöritmeyen horyad oğul
Ata belinden gelmese yæg,
Ana rahmine düşüb toğunca toğmasa yæg.*”
- ḥoş** (< Fars. hūş) Hoş, iyi 71a-3, 73a-5, 73b-10, 74a-1, 84b-2, 87b-11, 92a-6, 105a-9
“*Kazan oğlı Uruza bu važi ‘ ḥoş gelmedi, kahır geldi.*”
- hotaz** Hotaz, hotoz, sorguç, bazı kuşların tepelerinde bulunan uzunca tüy, tuğ, tepelik
h.-lı 98b-13
“*Atı bahrī hotazlı
Göne oğlı Kara Budak
Çapar yètdi,
«Çal klicuñ begüm Kazan, yètdüm!» dedi.*”
hotaz < Gülensoy KBS hotoz: kadınların süs için saçlarının üstüne taktıkları, çeşitli renk ve biçimde yapılmış küçük başlık; tavus kuşu, tavuk gibi kuşların başlarında bulunan tüyler < ? ET. kutuz ‘yaban sığırı’ (DLT) [Bu tür sığırın uzun yünlerinden yapılmış süslü başlık olmalı], 2011: 411.
- hova** Ova (?) 75a-12

- “Baryik eydür:*
«Alaň alçak, hova yêrden gelen arğış, ...”
- hüb** (< Fars.) Güzel, hoş, iyi 68b-13, 81a-4, 84a-11, 91b-13, 92b-10, 93b-3, 94a-13
“Toköz kara göz[lü] hüb şüretlü, saçı ardına örilü, gögsi kızıl dügmelü, elleri bileginden kınalu kâfir kızları Oğuz beglerine şağrak şunub içerlerdi.”
- Hudā** (< Fars.) Tanrı, Allah 68a-13, 103b-7, 106a-7
“Pay Bīcān Hāna dahı Hudā bir kız vêrdi.”
- humre** (< Fars.) Humra, ağzı geniş küçük kap, kavata, toprak çanak 91b-12
“Ağzı böyük humreler ortalığa şalınmışıdı.”
- hurrem** (< Fars.) Şen, sevinçli 72b-13
“Sevindiler, şād hurrem oldılar.”
- huṭbe** (< Ar.) Cuma ve bayram namazlarında minberde okunan dua ve verilen öğüt 103b-1
“Keşişlerin öldürüb baň başlatdılar, ‘azīz Tanrı adına huṭbe okutdılar.”
- hüner** (< Fars.) Hüner, marifet
 h.-leri 92b-8
 h.-lidür 62b-1, 62b-3, 62b-4
“«Begüm baba, devece böyümiş-sin, köşekçe ‘akluň yok. Depece böyümiş-sin, daruca beynüň yok. Bu hünerleri oğul atadanmı görür, Yoḥsa ata oğuldanmı görür?» dedi.”
- hürmet** (< Ar.) Saygı
 h.-imüz 62b-9
 h.-ine 84a-4, 103b-7
“Adı görklü Muhammed hürmetine günāhıñı Hudā bağışlasun!”
- Hüseyn** (< Ar. Hüseyn k. a.) Hazret-i Hüseyin
 H.-üň 86b-4, 89a-7

“*Hasanla Hüseyinün hasreti şu,
'Âyişeyle Fâtimanın nîgâhı şu...*”

3.10. I

- ılğa-** Dört nala koşmak
1.-yuban 98b-1
“İlgayuban kara tağum yıkan Kazan...”
ılğa- < YTS ılğamak: dörtnala koşmak, 2009: 121.
- ılğar** Atla ansızın yapılan doludizgin saldırı, akın
1. eyle- “akın etmek, atı hızlıca koşturarak hücum etmek” 74a-3
“Hemān yēi yüz kāfirile ılğar eyledi.”
ılğar < Eren ılğar: atla ansızın yapılan dolu dizgin saldırı < ılğa- ‘(at) dört nala koşmak + -r, 1999: 183; Eyuboğlu ılğar: tr. ılğamak (atla dörtnala gitmek, hızlanmak)tan ıl-g-a-r/ılğar..., 2004: 330.
- ılkı** Yılkı, ulkı, at sürüsü
1.-sına 76b-2
“Kāfirün ılkısına geldi, «Bir at dutayın» deyü.”
ılkı < DLT yılık: hayvan, yılık, hayvan sürüsü; dört ayaklı hayvanlara verilen genel ad, 2006: 784; Gülensoy KBS ılkı (hık.): hayvan sürüsü < OT. yılık (DLT), 2011: 416; Gülensoy KBS yılık (hık.): at, eşek gibi tek tırnaklı (yoynaklı) hayvan sürüsü; başıboş bırakılmış at ve eşek sürüsü = ET. yılık, yılık, yıllık (EUTS) ~ OT. yılık ‘hayvan, hayvan sürüsü’ (DLT) < *yıl ‘yıl, sene’ + kı (/lık), 2011: 1141.
- īmān** (< Ar.) İman, inanç
ī.-dan 67a-13, 84a-3, 103b-6, 106a-5-6
“Ölüm vakti geldiğinde arı imāndan ayırmasun!”
- ınak** Kendisine inanılır ve güvenilir emin kimse, inal
1.-ı 90a-12, 99a-5
1.-ıdur 105a-8
1.-lar 80a-1
*“Kazanın ınagı, Boz Aygırlu Baryek yētdi,
«Çal kılıcuñ ağam Kazan, yētdüm!» dedi.”*
ınak < YTS inak, [ınağ, inağ, yınak]: kendisine inanılan ve güvenilen kimse, mutemet; kendisini emniyette bilen, 2009: 127.

- ırak** Irak, uzak
1.-ından 85a-10
“İraqından yakınından berü gel-gil...”
ırak < DLT yırak: uzak, irak, 2006: 786; DLT barık: uzaktan beliren karaltı, 2006: 70; Gülensoy KBS irak: uzak = ET. (Orh., Uyg.) irak ~ OT. yırak (DLT; EUTS) < [y]ıra- ‘uzaklaşmak’ + -k, 2011: 417
- ‘ırz** (< Ar.) Bir kimsenin, başkaları tarafından dokunulmaması ve saygı gösterilmesi gereken iffeti, ırz
‘1.-ımız 81a-9
*“«Buyı buyı! Boğmalar çıkar delü ozan,
Gelüb datlucağ şöhetimiz bozan,
Olanca ‘aybumuzı başımuza kaçan,
Eller içinde yüzümüz şuyın döküb ‘ırzımız yıkan!»
dëyüb vardı.”*
- ısrır-** Isırmak, dişleri arasına alıp sıkmak
1.-d1 69b-4, 71a-8
“Bayrek üç öpdi, bir ısrırdı.”
ısrır- < DLT ısrır-: ısırmak, sokmak, 2006: 219; Gülensoy KBS ısrır-: dişleri arasına alıp sıkmak; dişleriyle koparmak = ET. (Uyg.) ısrır- ~ ısur-, OT. (DLT) ısrır- < *ıs-(1)r-, 2011: 419.
- ısmarla-** Tevdi etmek, emanet etmek
1.-d1 76b-10, 76b-10
“Hişāruñ karşıusına geldi, kırk yoldaşını çağırıp kâfire ısmarladı.”
ısmarla- < Eyuboğlu ısmarlamak: ısmarlamak/sımarlamak sözcüğünün kökü sümürmek / sömürmek tir. Ses değişimleri sonucu sımarlamak / ısmarlamak, 2004: 334.
- ışık** Işık, ziya
1.-ıdur 93a-12
1.-lu 101b-6
“Ağ ışıklı albları yanuma şaldım...”
ışık < Gülensoy KBS ışık: aydınlık = ET. (Uyg.) yaşuk, OT. (KB) yaşık ‘güneş’, Çağ. yaşık < *yaşu- (> yışu-) >ışı- + -k, 2011: 421.

- ‘ışk** (< Ar.) Aşk, aşırı sevgi ve bağlılık duygusu, sevi
‘1.-ına 73b-3, 97a-4, 103a-9
‘1.-uñuza 79b-4
*“Yaradan ‘ışkına, babacuğum gerü döngil,
Eve varğıl.”*
- ışıla-** Işıldamak, parıldamak
1-yan 93a-12
“Gün gibi ışıl原因 kâfirün başında ışığıdur.”
ışıla- < YTS ışılamağ: ışıldamak, parıldamak, 2009: 123; Eyuboğlu
ışılamağ: ışın saçmak, parlamak, ışıldamak, ışımak’tan ışı-la-mak /
ışılamağ, 2004: 335.
- ışıla-** Işıldamak, parıldamak, lemean etmek
1.-dı 93a-7
“Toz yarıldı, gün[-]gibi ışladı, deniz gibi yaykandı, meşe gibi kararadı.”
ışıla- < YTS ışılamağ: ışıldamak, parıldamak, 2009: 123; Eyuboğlu
ışılamağ: ışın saçmak, parlamak, ışıldamak, ışımak’tan ışı-la-mak /
ışılamağ, 2004: 335.

3.11. İ

- i-** İmek
i.-di 58b-6, 60b-3, 61b-12, 68b-12, 69b-4, 69b-13, 70b-3, 72a-1, 76a-7, 76a-7, 74b-10, 75a-9, 75a-10, 75a-10, 76a-7, 77b-13, 78a-1, 80b-4, 82a-12, 88a-2, 89b-2, 91b-10, 92a-2, 92a-3, 100a-12, 100b-12, 102a-7, 104a-4, 104a-8
i.-dük 69a-3
i.-dügin 101b-11
i.-dügini 66b-3, 80b-6, 82a-8, 82b-10, 96a-9, 100b-11
i.-düm 105b-10
i.-miş 65a-6, 74b-10, 74b-10, 101a-7, 101b-13
i.-mişsin/miş-sin 71b-3, 71b-4, 104b-9
i.-se 62b-12, 64b-4, 66a-7, 69b-4, 96a-7
i.-señ 95b-7
“Ol oğlanuñ adına Yegenek dèrler idi.”
i- < Gülensoy KBS i-: ek fiil < *er-, 2006: 423.
- icâzet** (< Ar.) İzin, ruhsat
i.-iñüz 79b-4
“Andan eyitdi: «İcâzetiñüz ile begler, sizün ‘ışkuñuza çekeyim yay, atayım oq!» dèdi.”
- iç** 1. (b. a.) İ. Oğuz 61b-4, 67b-9, 70b-11, 70b-11, 91a-3, 99b-3, 100a-8, 103b-8, 103b-9, 103b-10
“Taş Oğuz begleri hâzır olmayub hemân İç Oğuz begleri yağmaladı.”
2. Bir şeyin sınırları arasında kalan, dâhil, ara
i.-inde 58b-2, 58b-7, 63a-2, 66b-4, 66b-6, 66b-7, 66b-8, 66b-9, 66b-10, 67a-1, 67a-2, 67a-3, 67a-4, 67a-5, 68b-6, 68b-13, 71b-1, 74b-13, 75a-13, 75b-7, 81a-8, 87a-6, 96a-11
i.-inden 69a-3
i.-inde 64b-11, 73a-10, 68b-13
i.-ine 88a-3
“On beş yıldur ki Oğuz içinden gètmiş idük.”

3. Esnasında, vaktinde, arasında

i.-inde 84b-7, 93b-2, 98a-6

“Yedi biñ alaca atlu qaraca kâfir yulğadı, gece içinde Qazan Begün ordısının üstine geldi.”

4. Süresince, zarfında

i.-inde 98a-5

“Bir şā‘at içinde kâfire üç gez at şaldı.”

5. Akıl, gönül, irade gibi insanın manevi varlığını oluşturan şeylerden herhangi biri

i.-ine 85b-4

“Kâfirlerün içine korhu düşdi.”

6. Mide, karn

i.-ine 94b-1

i.-üm 95b-2

*“Şarımşak otın yemedüm, içüm göyner,
...”*

iç < DLT iç: iç, 2006: 223; Gülensoy KBS iç: dahil; dış karşıtı = ET., OT. iç 2011: 423.

iç-, iç-

1. Bir sıvıyı ağza alıp yutmak, içmek

i.-di 63a-8, 93a-3

i.-diler 71b-9

i.-dügi 72a-4

i.-elüm 84b-2

i.-en 85a-13, 86b-9

i.-erek 84a-12, 100a-10

i.-erlerdi 66a-11, 84a-12

i.-erken 69a-6

i.-erüm 77b-13

i.-mez 59a-10, 69a-6

i.-mişidi 92a-2

i.-üb 68b-9, 74a-1, 74a-4, 87b-13, 105a-11

i.-ünüz 92b-11

“Geldiler, yediler içdiler.”

2. Yardımcı fiil “ant içmek”

i. 105b-4, 105b-13

i.-di76b-1

i.-diler 105a-6

i.-eyim 80b-7, 81a-3

i.-mişlerdür 105b-4

i.-ün 105a-6

“Aruz: Bu oturan begler heḫ Ḳazana ‘āṣī olup and içmişlerdür.»”

iç-, iç- < DLT iç-: içmek; bir şeyi içmek veya sorup içine çekmek, 2006: 223; Gülensoy KBS iç-: içmek = ET. (KT, Uyg.), OT. (DLT) iç-, 2011: 423.

içerü

İçeri 70b-7

“Kızlar geyigi içerü getürdiler.”

içerü < Gülensoy KBS içeri: içeri, içerisi = ET. içgärü (İKPÖ) < iç+gerü ‘yön eki’, OT. (DLT) içre ‘iç, içinde, içerisinde’, 2011: 424.

içit

İçilecek şey, içecek, içit 82b-4

i.-idür 77b-12

“Şovuk [şovuk] şuların

şorar olsaḫ ağam Baryegün içididür,

Ağam Baryek gèdeli içerüm yok.”

içit < Gülensoy KBS içit (esk.): içilecek şey < iç-it, 2011: 425.

içir-

İçeceği içmesini sağlamak, içirmek

i.-ür 59b-9

“Eve bir udlu konuḫ gelse er ādem evde olmasa ol anı yèdirür içirür,
‘azızler göndürür.”

içir- < DLT içür-: içirmek, 2006: 225; Gülensoy KBS içir-: içirmek = ET., OT. içür- (DLT) < iç-(I)r-, 2011: 425.

içme

İçmek işi, içiş, içme 91a-11, 99b-10, 100a-9

i.-de 75a-10

“Yème içme oldı.”

içme < Gülensoy KBS içme: içmek işi; suyu şifa için içilen kaynak < içme, 2011: 425.

içmek

Bir sıvıyı ağza alıp yutma eylemi 104b-7, 106a-9

“Şerāben tahūr içmek Hudā erzānī kılsun!”

içün

1. Maksudıyla, amacıyla, -den dolayı 93b-13, 93b-13, 93b-13

“Baba oğul kazanur ad için

Oğulda kılıç kuşanur baba gayreti için.”

2. İçin, özgü, ayrılmış 68b-4, 93b-5, 93b-6, 93b-7

“Bay Büre Beg oğlu için bir deniz kulunu boz aygır, bir ağ tozlu katı yay, bir dağı altı perli gürz ve bir yahşi kılıç alub yola girdiler.”

3. Uğruna, yoluna 74b-4, 82b-2, 88b-6, 97a-4, 101a-7

“Oğul için ata ölmek ‘ayb olur.”

içün < DLT uçun: sebep bildiren bir edat; için, 2006: 682; Gülensoy KBS için: amacıyla, maksudıyla = ET. uçun ~ için < *uç+(u)n veya < *uç ‘sebepe’+u+n ‘vasıta durumu eki’, 2011: 424.

ihtiyār

(< Ar. ihtiyār) Katlanma, sabır

i.-ı 89b-2

“Eyle olsa Karıcığ Çopan kâfir ordusını gördükde ihtiyāri kalmayub şapanını çatlatdı.”

iki

Birden bir artık, iki (bk. on iki, on iki biñ) 59a-5, 62a-7, 62b-10, 63b-13, 64a-9, 64b-13, 71a-5, 71b-11, 76b-4, 76b-5, 76b-6, 76b-9, 79a-11, 79b-3, 83a-11, 85a-5, 85b-5, 85b-9, 87a-10, 88b-8, 93a-6, 94a-7, 95a-8, 97a-9, 97a-9, 98a-4

i. eyle- “bir işi hemen yapmamak, ikinci kez söyletmek” 94a-5, 94a-5

i.-si 71a-3, 87b-12

i.-sini 66a-13, 73a-5, 96b-12

“Oğul atanıñ sırrıdur, iki gözünün biridür.”

iki < DLT iki: sayıda ik; ikisi, 2006: 228; DLT ikki: iki, birbiri; ikisi, ikiden her biri, 2006: 229; Gülensoy KBS iki: 2, iki = ET. (KT) (ā)ki, eki (Uyg.) ékki (İKPO) ~ äki; OT. ikki ~ iki (DLT) < *i:ki < *ēki, 2011: 427.

ıklım

(< Ar.) Ülke, diyar

i. i. “diyar diyar” 75a-7

	<p>“«Mere varuñ, iklīm iklīm arañuz, cigerüm pāresi gözüm aydını Baryegüñ ölisi, dirisi haberin getürüñ» dedi.”</p>
ikinci	<p>İki sayısının sıra sıfatı ikinci i.-si 59b-11 “İkincisi şolduran şopdur.” ikinci < DLT ikinç: sayıda ikinci, 2006: 228; Gülensoy KBS ikinci: iki sayısının sıra sıfatı = OT. (DLT) ikinç; Uyg. ekkinti (İKPÖ); (DLT) ikindi ‘bazısı, öteki, ikinci’ < *ēki+nç, 2011: 428.</p>
ıkrār	<p>(< Ar.) Tasdik, onay, kabul i . al- 72b-3 “Üç gez ağzından ıkrār aldı.”</p>
ile, [i]le	<p>Bağlaç, kelimenin sonuna geldiğinde birliktelik, beraberlik, araç, neden veya durum anlatan cümleler yapmaya yarayan bir söz 58b-3, 59b-12, 61b-12, 61b-13, 62a-6, 63a-13, 65b-6, 67a-9, 72a-1, 79b-4, 83b-7, 83b-11, 84b-5, 87b-13, 89a-10, 91a-2, 91a-2, 91a-3, 99b-3, 100b-12, 100b-13, 101b-5, 102a-7, 102a-13, 102b-2, 102b-3, 104a-10, 105a-2, 105a-10, 105a-11 “Bayındır Hān Oğuz begleri ile temāşāya bakarlardı.” ile < DLT bile: ile, beraber, 2006: 91; DLT birle: ile, beraber 2006: 95; Gülensoy KBS ile: bağlaç < ET. bile ~ birle < *bir ile; OT. bile ~ birle (DLT) veya < il-e ‘ilgili olarak’, 2011: 430.</p>
ilerü	<p>1. Herhangi bir şeye göre daha ötede olan yer, geri karşıtı, ileri 71a-10, 92a-7 “İleri geldi, dizin çökdi, çağırub soylar görelüm ne soylar.” 2. İleri doğru, öne doğru 101b-7, 101b-7, 101b-8 “İleri yatan kara tağlar aşdum...” ilerü < DLT Gülensoy KBS ileri: her hangi birşeye göre daha ötede olan yer; gelecek, sonra; önceki, evvelki = ET., OT. ilgerü < *il+gerü, 2011: 430.</p>
ilet-	<p>İletmek, ulaştırmak, nakletmek i.-miş 76a-4 “Yalancı oğlu Yaltacuk benüm ölüm haberin iletmiş.”</p>

ilet- < DLT ilet-: iletmek, götürmek, 2006: 231; Gülensoy KBS ilet-: götürmek, ulaştırmak = ET. (Uyg.) elit-, elt- (İKPÖ) ~ élit- ‘getirmek, iletmek’ [< él- ‘yaklaşmak, iletmek] (EUTS) ~ ilt- ‘sevketmek, iletmek (EUTS) ~ OT. ilet- (DLT) , KB’de il-, ilet-, ilt-, ilin-, iliş-, iltgüçi, < ĩl-ä-t-, Moğ. ilä- ‘göndermek’, 2011: 431.

iley

Huzur, yan, ön, karşı taraf

i.-ünde 78a-11

i.-ünüzde (59b-5)

“İleyünüzde çalıp eyden ozan olsun!”

iley < YTS iley: huzur, ön, kat, yan, karşı taraf, 2009: 126.

ilhām-ı Rabbānī (< Ar.) Allah tarafından içe telkin edildiği kabul edilen duygu

i.-ı R. 58b-3

“İlhām-ı Rabbānī le neçe sözler söyledi.”

ilk

Zaman, sıra, yer ve önem bakımından ötekilerden önce gelen, son karşıtı,

ilk 64a-2, 95a-1

“Dirse Hānuñ hātūnı: «Oğlancuğumuñ ilk avidur» deyü atdan ayğır koyundan çoç kırdurdi.”

ilk < DLT ilk: ilk, her şeyin evveli, 2006: 231; Gülensoy KBS ilk:

birinci, ilk = OT. ilk (DLT) < il ‘ön taraf, doğu’+k, 2011: 432.

ilyās

(k. a.) Hızır İlyās, içenlere ölmezlik veren ab-ı hayat’ı içmiş bulunan ve kul sıkıldığı zaman imdadına yetişen peygamber 65a-2, 65b-3

“Oğlan anda yıkılduğda boz atlu yeşil tonlu Hızır İlyās oğlana bi-zni-llāh yetişdiler.”

imrence

İmrenç, imrenilen şey, herkesin imrendiği

i.-si 90a-12, 99a-4

“Kılın Oğuz imrencesi,

Kažanuñ inağı, Boz Atlu Baryek yètdi,

«Çal kılıcuñ ağam Kažan yètdüm» dèdi.”

imrence < Gülensoy KBS imren-: özenmek, beğenmek; gıpta etmek <

ET. (KT., Uyg.) amran- ‘sevmek’, 2011: 433.

inde-

İndemek, çağırarak, seslenmek

i. 65a-6

*“Tanrı vèren öz cānuñ seyranda imiş,
inde ahu!”*

inde- < DLT ünde-: ünlemek, çağırarak, 2006: 731; Gülensoy KBS ünle-: seslenmek = ET., OT. ünde- ‘seslenmek, çağırarak’ (DLT) < ū-n+le- [< ū-n+te-], 2011: 992.

inan- Bir şeyi doğru olarak benimsemek, inanmak
i.-ub 74b-13

“Oğuz begleri içinde yalan yoğudı. İnanub ağladılar.”

inan- < DLT inan-: inanmak, güvenmek, 2006: 217; Gülensoy KBS inan-: bir şeyi doğru olarak benimsemek = OT. inan- (DLT) < *ina-n- ‘dönüşlülük), 2011: 434.

ince Zayıf, ince 64a-4, 64b-10, 65b-4, 71a-6, 84b-9, 88a-3

“Kırk ince kıızı yanına aldı.”

ince < DLT yinçge: ince, 2006: 785; DLT yinçge: ince, 2006: 792; Gülensoy KBS ince: ince; kalın karşıtı = ET. yinçgä, yinçkä (EUTS) ~ inçgä, OT. yinçge, yinçge (DLT) < *yi:nçge (T. Tekin), 2011: 435.

ip Pamuk, keten, yün, ipek, naylon vb. dokuma maddelerinin uzun, ince liflerinin bükülmüş ve çekilmiş durumu, ip 93a-8

“On altı biñ ip üzengülü, azgun dīnlü, keçe börklü kâfir Kazanuñ öñine çıka geldi.”

ip < DLT yıp: ip, tel, kendisiyle at bağlanan uzun örk, 2006: 785; Gülensoy KBS ip: ip = ET. (Uyg.) yıp (yip ?) (İKPÖ; EUTS) ~ OT. yıp (DLT) [< *δip], KB. yip, < yıp, 2011: 437.

ipek İpek böceği kozaları çözülerek çıkarılan ve dokumacılıkta kullanılan çok ince, esnek ve parlak telden yapılmış olan, ipek 60b-2, 67b-9, 69b-8, 76b-6, 84a-9, 91b-11, 100a-8

“Biñ yèrde ipek kālīçesi döşenmişidi.”

ipek < Gülensoy KBS ipek: ipek < ? yıp [< *δip]+{+Ak} ‘ince ip’, 2011: 438.

iri Olağandan daha hacimli, olağanı aşan büyüklüğü olan, ince karşıtı 72b-6, 73a-3

“Biñdañı iri büre istedi.”

iri < Gülensoy KBS iri: iri, büyük < ET. irig ‘iri, büyük’;
OT. (KB) irig, iriglen- [~ Süm. dirig (Tuna)], < *irig (T. Tekin), 2011:
438.

ise Olunca, olursa, olsa da, -ince, -diği için, diği vakit 96a-7, 96a-8
“*Yerde ise çıkarayın, gökde ise endüreyin.*”
ise < Gülensoy KBS ise < er-se, 2011: 440.

issi İs, sahip, malik
i.-yidi 72b-1
“*Korkut, zīrā vilayet issiyidi, dilegi kabūl oldu.*”
issi < Gülensoy KBS issi: sahibi < īsi < *iye+si < *idi+si, 2011:440.

İstambol (y. a.) İstanbul
İ.-a 68b-4
“*Gece gündüz yöriyüb İstambola geldiler.*”

iste- **1.** İstek duymak, arzulamak
i.-dikim 62a-4
i.-rdi 64b-13
i.-rler 89a-7
i.-rseñ 89b-12-13
“*Boğa dağı oğlanıñ üstine sürdi geldi, istedikim oğlanı helāk ede.*”
2. Bir şeyin kendisine verilmesini veya yapılmasını söylemek, dilemek
i.-di 69a-13, 72b-13, 73a-1, 73a-2, 73a-2, 73a-3, 73a-2, 89b-5
i.-diki 73a-1
i.-[d]ügi 71b-13
i.-düm 69b-1
i.-dün 69b-2
i.-r 71b-4
i.-rsem 72b-4
i.-rseñ 82a-3
i.-rsin 72b-5, 80a-2
i.-yeyim 69a-1, 89b-4
“*Biñdağı iri büre istedi.*”
3. Biriyle evlenmek dileğinde bulunmak

i.-dügüm 71b-5

i.-dügün 71b-4

i.-mez 71b-3

“Babası eydür: «Oğul, sen kız istemez imiş-sin. Gendüñe yoldaş ve hemtā ister imiş-sin. Oğul senünj istedügünj kız meger Pay Bīcān kıızı Banu Çiçek ola» dedi.”

4. Aramak, araştırmak

i.-yü 64b-10

“Gērü katlanamayub kalkub oğlancuğın isteyü kırk ince kızıla kışda yazda qarı buzı erimeyen Qazılık Tağına geldiler.”

iste- < DLT iste-: istemek; arkasına düşmek; aramak, 2006: 238; DLT irte-: arkasına düşmek; istemek, 2006: 236; Gülensoy KBS iste-: istemek = ET. istā- ~ iztā- ‘aramak’ (EUTS) ~ OT. iste- (irte-) (DLT), = izde- (xııı) < *īz+tā-, DLT: istet- ‘aranması için arkasından adam göndertmek’, EAT: irde- ‘araştırmak’ // izde-, iste- ‘aramak, araştırmak, izlemek, < *īz+de-t, 2011: 440.

istemek

Evlenme dileğinde bulunma işini yapmak

i.-e 71b-9

“Söz açdılar, danış étdiler: «Bu kıızı istemeğe kim varur?» dediler.”

istihsān

(< Ar.) Beğenme, güzel bulma

i. ét- “beğenmek” 70a-3

“Cümle begler istihsān étdiler.”

iş

1. Bir sonuç elde etmek, herhangi bir şey ortaya koymak için güç harcayarak yapılan etkinlik, çalışma 71b-8

i.-i 105b-12

i.-idür 105b-11

i.-ler 58b-8

“Eydür: «Oğul, kalın Oğuz beglerin okuyalum, odamuza getürelüm. Nêce maşlahat görürlerse aña göre iş edelüm.”

2. Sorun, konu, mesele, maslahat 58b-6, 93b-12

“Her ne iş olsa aña tanışmayınca işlemezler idi.”

3. Durum, vaziyet, hal 73b-10

i. “başuna i. gel-: “büyük, içinden çıkılması zor güçlüklerle karşılaşmak, kötü duruma düşmek 76b-8

i.-i 105b-9, 105b-11

i.-imüz 105a-10

i.-ler 81a-12

i.-lerden 84b-12, 85b-10-11, 94b-8

“Adaklusı bir kırmızı kaftan gönderdi. Bayrek kaftanı geydi. Yoldaşlarına bu iş hoş gelmedi, saht oldılar.”

4. Davranış, eylem, yapılan şey 94a-5

i.-ler 63a-2

“Ol zemānda oğullar ataya muhālif [iş] étmezdi, oğullar ata sözün iki eylemezdi.”

5. Birinden istenen hizmet veya birine verilen görev

i.-e yara- “elverişli, faydalı olmak” 100a-12

i. gör- “bir görevi tecrübe edip iyi sonuç almak” 100a-12

“Kazılık Koca iş görmüş, işe yarar ādem idi.”

iş < DLT iş: iş, 2006: 220; DLT iş: iş, 2006: 239; Gülensoy KBS iş: iş, görev, vazife = ET., OT. iş ~ iş (DLT) < *İş, 2011: 440.

işle-

Yapmak, çalışmak

i.-mezler 58b-6

i.-miş 63a-2

“Her ne iş olsa aña tanışmayınca işlemezler idi.”

işle- < DLT işla-: işlemek, 2006: 221; DLT işle-: işlemek, 2006: 239; Gülensoy KBS işle-: bir şeye emek vererek onu daha elverişli hale getirmek; nakışlamak; etkilemek, nüfuz etmek = OT. işle- ~ işla- (DLT) < *İş+le-, 2011: 441.

işte

İşte, bir şeye işaret edilirken söylenen bir söz, aha, ahacık 58b-8

“Ēmdi bu dēdügi ‘Osmān neslidür, işte sürilüb gēde yörür.”

işte < DLT uş: şimdi, işte; gibi, 2006: 700; Gülensoy KBS işte (zf.): gösterirken veya bir şeye işaret ederken söylenir < ET., OT. uş (DLT), 2011: 442.

it

1. Köpek 90b-6

i.-inüz 81a-5

i.-ümile 85a-12

i.-ünji 93a-4

“İtiñüz adı Baraçuk degilmidür?”

2. Değersiz, terbiyesiz kimse

i.-im 89b-11

i.-üm 85a-12, 85b-1, 85b-2

“Başuñdağı tuğılğanı ne ögersin, itüm kâfir?”

it < DLT it: it, köpek, 2006: 221; Gülensoy KBS it: it, köpek = ET., OT.

(DLT) it ~ it < *it, 2011: 442.

iti

Sert, keskin, şiddetli, sertlik, keskinlik

i.-si 100a-10

i.-sinden 63a-8, 66a-11

“Al şerābuñ itişinden alub içdi, anasıyla şöhbet ètdi.”

iti < DLT yitik: keskin, bilenmiş, 2006: 794; Gülensoy KBS iti: keskin <

OT. yitik (DLT), 2011: 443.

ittifak

(< Ar.) Anlaşma, sözleşme, uyuşma 65a-3, 75a-11, 104a-1

“İttifāk oğlanuñ anası çapup oraya geldi.”

iz

Bir şeyin geçtiği veya önce bulunduğu yerde bıraktığı belirti, nişan, alamet, emare, iz

i.-in 59b-2, 96b-1, 80b-8, 98a-10

“Kāfirün izin bulub izledi.”

iz < DLT iz: yerde ve deride uzunlamasına olan çizik 2006: 241; DLT

ezik: uzunlamasına çizik, tırnak yarası, 2006: 209; Gülensoy KBS iz:

belirti, nişan, alâmet = OT. i:z ~ az ~ ezik (DLT), 2011: 444.

izle-

Birinin veya bir şeyin arkasından gitmek, takip etmek, izlemek

i.-di 96b-1, 98a-10

i.-r 80b-8

“Kāzanuñ izin izledi, gètdi.”

izle- < Gülensoy KBS izle-: birinin veya bir şeyin arkasından gitmek,

takip etmek < ĩz+le- [< *ĩz ‘tekerlek izi’], 2011: 445.

‘izzet

(< Ar.) Değer, kıymet, itibar

‘i.-imüz 62b-9

‘i.-lü 65a-13, 88b-5

“Ağ bürçeklü ‘izzetlü cānum anam

3.12. K, K

- ķaba** Kaba, büyük, iri, kocaman, yüksek 61a-11, 63a-7, 64a-9, 67b-2, 74a-8, 76a-3, 78a-8, 84a-2, 84a-13, 86b-6, 87b-5, 89a-5, 91b-3, 93b-6, 94a- 2, 95a-7, 98b-2, 100a-1, 100a-10, 13b-5
“Ĥānum, senüñ ođluñ yerinden öri tırdı, gögsi güzel ķaba tağa ava çığdı.”
ķaba < DLT kapa: kaba ve yüksek olan her nesne, 2006: 263; Gülensoy KBS kaba: özensiz, gelişigüzl yapılmış, sakil < OT. kapa (DLT) < *kāpa, 2011: 446.
- ķabla** (< Ar. kabāil’den) Kabile 86a-10
*“«Ĥavum ķabla brnüm ķona[r] yurdum,
Ĥulanıla şığın geyige ķoņşı yurdum,
...”*
- ķabül** (< Ar.) **1.** Bir şeye isteyerek veya istemeyerek razı olma
ķ. ét-/eyle- 58b-7, 66a-7, 76a-13, 94a-5
“Nekim ol buyurursa ķabül ederlerdi.”
2. Gerçekleşme, onaylanma
ķ. ol- 72b-1, 100a-4, 103b-7, 106a-8
“Ağ alnuğda beş kelime du ‘ā kılduğ, ķabül olsun!”
- ķabza** (< Ar.) **1.** Silah, kılıç vb. şeylerde tutulacak yer, tutak, sap
ķ.-sından 79a-11
“Baryik: «Berı!» dēyüb Ĥerıfün yayını aldı, çekdi, ķabzasından iki pāre etti.”
2. Tutak, *mec.* direk
ķ.-sı 88a-11
*“Dünlügi altun ban evimün ķabzası oğul,
...”*
ķabza < Gülensoy KBS kabza: tüfeğin elle tutulan sapı < ET. kavza- ‘sıkıştırmak’ (EUTS), 2011: 449.
- ķaç, ķaç** Kaç, bir şeyin niceliğini ifade etmek için kullanılan değer bir ķ. “çok olmayan, az sayıda, az” 74b-10, 77a-7, 93a-3, 93b-7, 104a-7

bir k.-ı “çok olmayanı, az sayıda olanı, azı” 63b-5, 63b-9

bir k.-ına “çok sayıda olmayanına, az sayıda olanına, azına” 83b-8, 83b-9

“Bir kaç gün beglerle yedi içdi.”

kaç, kaç < DLT kaç: kaç, sayı soran bir edat, 2006: 243; Gülensoy KBS kaç: herhangi bir şeyin niteliğini sormak için kullanılan soru sıfatı = OT. kaç (DLT) < *ka+ç, 2011: 449.

kaç-

1. Kaçmak, hızlıca koşup uzaklaşmak, bulunduğu yeri terk etmek

k. 62a-2

k.-a 72a-9

k.-an 86b-6

k.-ar 65a-8

k.-ariken 65a-9

k.-dı 62a-2, 72a-9, 73b-5, 103a-2

k.-dılar 85b-8, 100b-8

k.-madı 62a-3

k.-maz 65a-9

k.-ub 94b-10

“Boğayı koyu vericek oğanlara: «Kaç» dediler.”

2. Kimseye bildirmeden bulunduğu yeri terk edip saklanmak

k.-dı 83a-4

“Yalancı oğlu Yaltacı buni eşitdi, Baryegün korkusundan kaçdı özünü Tana Şazına urdı.”

3. Kaçmak, birinin elinden kurtulmak

k.-arağ 68b-12

k.-dı 99b-6

“Bāzīrgānuḡ ulusını dutdılar, kiçisi kaçaraq Oğuz geldi, zīrākī Oğuz yakın yêrde idi.”

kaç- < DLT kaç-: kaçmak, gitmek, 2006: 243; Gülensoy KBS kaç-: firar etmek = ET., OT. < kaç-, 2011: 449.

kaçan

Ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman 60a-9, 86b-11, 92b-9

k.-kim 79a-7, 79a-8, 105a-2

“«Kaçan sen kâfir ser-ḥasd[d]ına beni alub varduñ, öñümde kılıç urub baş kesdüñ?»”

kaçan < DLT kaçan: ne vakit, vaktaki, ne zaman, 2006: 244; Gülensoy KBS haçan, haçağ, haçanda, haçen (hlk.): ne vakit ne zaman < *ka+çan(da)/+ağ/en, 2011: 402.

kaçma

Kaçış, kaçmak işi 71b-12

“Dede Korkut eydür: «Yārenler, çünkim beni ‘Varsun’ dērsüz, bilürsüz kim ol[-] Delü Karçar kız dileyeni öldürür. Bārī Bayındır Hānuñ tavlasından iki at getirüñ: bir keçü başlu keher aygırı, bir toklu başlu dorı aygırı. Nāgāh kaçma qovma ola, birisini binem, birisini yedem.»”

kada

(< Ar. kaḏā) Kada, kaza, bela 58b-9, 72a-3

q.-dur 86a-4

q.-ñuzı 59b-6

“Azub gelen qadañuzı Tañrı savsun!”

qadd

(< Ar.) Boy

q.-ı 100b-2

q.-uñ 102b-10

“Ol kâfirüñ altmış arış qaddı varıdı.”

qadeh

(< Ar.) Kadeh, bardak, içki bardağı

q.-i 69a-7

“Elindeki altun qadehi yere çaldı, eydür: «Ne dēdügümi yētürüñ, geyümümle benüm şehbāz atumu getirüñ!» dēdi.”

qader

(< Ar.) Kader, genellikle kaçınılmaz kötü talih

q.-im 68a-3

“Oğulda ortacum yok, qardaşda qaderim yok.”

qādir

(< Ar.) 1. Kuvvet sahibi, kudretli, her şeye gücü yeten (Tanrı) 58b-9, 68a-10, 70a-6, 72a-3, 83a-2, 91b-4, 100a-5, 102b-12, 106a-6

“Qādir Tañrı Baryege raḥmet qılsun!”

2. Allah’ın sıfatlarından biri, Kadir, Allah 67b-6, 90a-3, 98b-7, 100a-1, 106a-8

“Qādir seni nāmerde muḥtāc etmesün!”

kāfir

(< Ar.) Kāfir, genellikle müslüman olmayanlara verilen ad 64b-3, 65b-12, 65b-13, 66a-5, 68b-11, 69a-3, 76a-7, 76b-10, 76b-11, 76b-12, 76b-13, 83b-1, 84a-11, 84b-7, 84b-8, 84b-8, 84b-9, 84b-9, 85a-1, 85a-3, 85a-4, 85a-7, 85a-7, 85a-12, 85a-13, 85b-1, 85b-1, 85b-2, 85b-8, 86a-11, 87a-3, 87a-4, 87a-4, 87a-5, 87a-6, 87a-7, 87a-9, 87a-10, 87b-13, 88a-6, 89b-2, 89b-9, 89b-11, 91a-8, 91b-13, 92a-11, 92a-12, 92b-5, 92b-9, 92b-13, 93a-5, 93a-8, 93b-2, 93b-10, 94b-1, 94b-5, 96b-2, 96b-6, 96b-7, 99b-6, 99b-7, 101a-1, 101a-1, 102a-13, 102b-5, 103a-3

k.-de 98b-5, 101a-7

k.-den 86a-10, 87a-12, 89b-4, 89b-5

k.-dür 93a-13, 93b-3, 93b-10

k.-e 64b-5, 70a-7, 76b-10, 83a-12, 87a-11, 87b-3, 90a-10, 90b-11, 94a-8, 95a-10, 95b-11, 96a-13, 98a-4, 98a-6, 99a-2, 99a-13, 100b-4, 100b-5, 102a-12, 102b-13

k.-i 68b-11, 69a-4, 87b-4, 87b-10, 94a-13, 98a-1, 98a-5, 102a-12, 102b-2, 103a-6

k.-ile 74a-3

k.-ler 69a-9, 74a-4, 85b-2, 88a-13, 88b-8, 89a-4, 89a-5, 94b-2, 94b-5, 95a-11, 96b-4, 96b-5, 96b-6, 96b-10, 102a-9, 103a-5

k.-lere 69a-10, 95b-9

k.-leri 69a-10, 90b-6

k.-lerün 75a-9, 83a-9, 85b-4, 85b-6

k.-ün 74a-1, 76b-2, 83b-3, 84b-6, 85a-1, 85b-3, 85b-4, 85b-6, 85b-7, 86b-1, 88b-3, 88b-9, 89b-3, 91a-7, 93a-3, 93a-12, 93a-12, 93a-13, 93b-9, 94a-12, 94a-12, 96b-1, 98a-1, 99b-5, 100b-1, 100b-5, 102b-13, 103a-3, 103a-3

“Kara dinlü kāfir eline girdi ise

Dégil başa!”

kaftan

Kaftan, genellikle ipakten yapılan bir çeşit uzun üst giysisi 73b-10, 73b-12, 73b-12, 78b-5, 79a-2

ķ.-ı 73b-10, 78b-4, 78b-5, 79a-1

ķ.ıla 78b-13

ķ.-ımuuz 78b-12

ķ.-ın 81a-13

ķ.-ııuz 78b-5

ķ.-lar 82a-9

ķ.-ların 81a-2, 105b-6

“Adaķlusı bir kırmızı ķaftan ķonderdi. Bayrek ķaftanı ķeydi.”

ķaftan < DLT kaftan: kaftan; ellbise; kapama, 2006: 250; Gülensoy KBS

kaftan: Çoğu ipek bir çeşit uzun, süslü üst giysisi = OT. kaftan (DLT) <

*kap+t n ‘elbise’, 2011: 451.

ķaęıt

(< Fars. k g d) Yazılı k ğıt yaprağı

ķ.-ı 105a-12

“Ol kişi eydür: H num, bo ķaęıdı Aruz ķonderdi» d y b şundı.”

ķaęız

(< Fars. kögüz) K ğıt 105a-11

“K ğız yazdılar, Baryige ķonderdiler.”

ķahh r

(< Ar.) Allah’ın sıfatlarından, her şeyi yok eden (Tanrı) 102b-12

“Ķaķıduęın ķahr eden ķahh r Tanrı,

...”

ķahir

(< Ar. ķahr) Derin üzüntü, sıkıntı, acı 102b-12

ķ. gel- 61b-1, 87a-13, 92a-7

“Böyle d yicek Dirse H nuş h t nına ķahir geldi. Ķara kıyım gözleri ķan yaş ıoldı.”

ķ ‘ide

(< Ar.) Kaide, kural 73b-8

“Oğuz zem nında ķ ‘ide buyıdı ki bir yigit evlense oķ atardı, oķı nereye düşse anda gerdek-h ne dikerdi.”

ķaķ-

1. akmak

ķ.-arın 86a-6

“Ben bu gün ķoņur ata [mahm z] ķaķarın,   g nlik yolu bir günde alur.”

2. Yüze vurmak

ķ.-an 81a-8

“«Buyı buyı! Boğmalar ıķar delü ozan,

Gelüb datlucaķ řoķbetim z bozan,

*Olanca 'aybumuzu başımıza kaçan,
Eller içinde yüzümüz şuyın döküb 'ırzımız yıkan!'
deyüb vardı."*

kaç- < DLT kak-: kakmak, hafifçe vurmak, 2006: 251; Gülensoy KBS
kak-: itmek, vurmak = OT. kak- (DLT), 2011: 452.

kağı-

Kakımak, öfkelenmek, kızmak

ğ.-dı 79a-12, 80a-12, 105b-8

ğ.-duğın 102b-12

ğ.-rsun 87a-9

ğ.-yub 86b-11

"Aruz kağıdı, karvayub Baryegün şakalın dutdı."

kağı- < DLT kakı-: birine kızmak, darılmak, 2006: 252; DLT kaku-:
birine kızmak, darılmak, 2006: 253; Gülensoy KBS kakı- (hık.): kızmak,
öfkelenmek, darılmak = OT. kakı- (DLT), krş. ET. kakın- 'pişman
olmak' (EUTS), < kak-ı, 2011: 453.

kal-

1. Olduğu yeri ve durumu korumak, sürdürmek, bir yerde ya da durumda
bulunmak

ğ.-an 96a-7

ğ.-dı 67a-13, 72b-1, 84a-1, 91b-2, 99b-12, 106a-4

ğ.-maya 68a-4

ğ.-masun "altında ğ.-: ezilmek" 89b-4

*"Hağ te'ālā-nuğ buyruğıyla Delü Karçaruğ kılıç dutan eli yo karuda
aşılı kaldı."*

2. Hayatını sürdürmek, yaşamak

ğ.-asın 92b-5

ğ.-dum 92b-4

ğ.-miş 74a-7, 79b-9, 86a-8

"Atam öldi, ben ğaldum

Yerin yurdın ben dutdum."

3. Varlığını korumak, sürdürmek, bulunmak

ğ.-dı 85a-1

ğ.-mayub 81b-3

ķ.-mış 86a-11, 86a-12, 86a-12, 86a-13

“*Kafirün birisi eydür: «Kazana bir hayf dağı kaldı.»*”

4. (yardımcı fiil) Olmak, herhangi bir durumda bulunmak

ķ.-dı 100b-8

“*Ėazılık Ėoca temām on altı yıl hiřārda dutsaķ kaldı.*”

5. (yardımcı fiil) Kōk ve gövdeleri sonuna –a (-e), -ıp (-ip) zarf-fiil eki almış fiillere gelerek süreklilik bildiren birleşik fiiller oluřtururķ.-dılar 69b-5

“*Bāzirgānlar ardından baķa kaldılar.*”

6. Herhangi bir durumu sürdürmek

ķ.-madı 98a-8

ķ.-mayub 81b-3, 89a-3, 89b-3

ķ.-maz 59a-2, 59a-2

“*Meger, hānum, Uruz anası Borlı Hātün oğlancuğın açdı, Ėarārı Ėalmadı.*”

7. Miras olarak geçmek

ķ.-masa 59a-6

“*Oğul neylesün, baba ölüb mālī Ėalmasa?*”

8. Oturmak, yaşamak

ķ.-mış 86a-9

“*Gördikim uçarda Ėuzđun Ėalmıř, tāzī toluşup yur[d]ında Ėalmıř.*”

9. Eline geçmek, payına düşmek 80a-8

“*Yahnınuğ kimin şağa kimin şola atdı [eydür]: «Şağdan gēdeni şağ alur şoldan gēdeni şol alur, Ėađluya Ėađķı değer, Ėađsuza yüzi Ėarası Ėalur.»*”

ķal- < DLT kal-: kalmak, bırakmak, 2006: 253; Gülensoy KBS kal-: kalmak, bırakmak < KT., Uyg., OT. kāl- < *kā- ‘yığmak, biriktirmek’ + -l- ‘edilgenlik eki’, 2011: 454.

Ėala

(y. a.) Ağca Ėala Sürmelü 99b-9

“*Ağca Ėala Sürmelüye geldi, otaķ dikdi.*”

ķalaba

(< Ar. Ėalaba’dan) Sayıca çok, pek çok, kalabalık 106a-1

“*Yigit yēnil Ėalaba toğum oldı.*”

çalaba < DLT kala-: yığmak, sandığa koymak, 2006: 254; DLT ka-: yığmak, sandığa koymak, 2006: 254; Gülensoy KBS kalaba (hlk): kalabalık < çalala- (DLT) + ma ~ kamak (DLT), 2011, 454; Kaçalın çalaba (< Ar. ğalaba, g-l-b), 2006: 319; Çağbayır TS kalaba, [Ar. ğalebe ?], 2007: 2346.

çalabalık (ğalaba < Ar.+lık) Kalabalık, çok sayıda insanın bir araya gelmesiyle oluşan insan topluluğu 70a-7

“Kalabalık kãfire girende

Allãhu te ‘ãlã senn oğluğa fursat vrsn!”

çalabalık < Gülensoy KBS kalabalık: Çok sayıda insan topluluğu < OT. kala- ‘yığmak, sandığa koymak’ (ba+lık) (DLT); alın KB, 2011: 454.

alan öbür, diğer, geri kalan, bundan sonrası

.-ını 86a-4

“...alanını yora bilmen, Allãh hayra yorsun» dedi.”

alan < YTS alan: Öbür, teki, başka, geri kalan, sonraki; artık, gayri, bundan sonra, 2009: 134.

alayık (< Ar. ğalã‘ik) Halayık, cariyeye

.-um 82b-6

“Kulum alayığum

sağa kırnağ olsun, gelincğm,

...”

aldur- Kaldırmak, yukarı doğru hareket ettirmek

baş .-an “baş kaldır-: ayaklanmak, isyan etmek, karşı gelmek” 69a-10

.-dı 64a-4, 65a-11, 76b-8, 95a-3, 96b-5

.-ub 68a-6, 101b-12

“Başın aldurdu, anasının yüzine bakdı dağı şoyladı.

aldur- < Gülensoy KBS kaldır-: bulunduğu yerden almak = ET. kal(đ)ır- < *kal-(đ)ı ‘kalkmak’ (Nişanyan), 2011: 454.

al‘e (< Ar. al‘a) Kale, güvenliği sağlamak iin yapılan kalın duvarlı, burlu, mazgallı yapı, kermen 90b-8

.-den 100b-3, 102a-10

.-nn 90b-7, 100b-1, 101a-11

Mardīn Ƙ.-sin 90a-8, 98b-12

Düzmürd Ƙ.-sinde 101b-13

Düzmürd Ƙ.-sine 100a-13, 102a-8

Avnuk Ƙ.-sinüñ 68b-11, 69a-4

ƙ.-ye 100b-2, 100b-7, 101a-8

ƙ.-yi 102a-3, 102a-6

“Ƙazılıƙ Ƙocayı ƙarmalayub ƙal‘eye dutsaƙ aldı gètdi.”

ƙalın

Kalın, kalabalık, sayısız, sayıca çok 61b-12, 62b-12, 63b-4, 67b-13, 68a-6, 68a-9, 68a-13, 70a-2, 70a-9, 71b-7, 71b-8, 74b-3, 75a-5, 75a-13, 75b-7, 78b-13, 83a-9, 84a-8, 84b-5, 90a-12, 91a-9, 91b-9, 97a-12, 99a-4, 99a-6

“Ƙazan bindi, yanınca ƙalın Oğuz begleri bindi.”

ƙalın < DLT kalın: kalabalık; çok; sürü; kalın, kesif, yıgarlı olan her nesne, 2006: 255; Gülensoy KBS kalın: ince karşıtı = ET. ƙalın ‘çok, sayısız, pek, kalabalık, koyu (EUTS) ~ OT. kalın ‘kalın, kesif, yoğun’ (DLT., KB) ~ [Süm. kalag (Tuna)], 2011: 455.

ƙalıçe

(< Fars. kâli‘den+çe) Kalıçe, küçük halı

ƙ.-ler 69b-8

ƙ.-si 60b-2, 67b-9, 91b-11, 100a-8

“Biñ yèrde ipek ƙālīçesi döşenmişidi.”

ƙalk-

1. Gitmek üzere yerinden ayrılmak

ƙ.-dı 80a-10, 101a-2, 104b-10

ƙ.-ır 73b-4

ƙ.-ub 64b-10, 102a-8

“Ƙalkdı Bayındır Hānuñ nazarına vardı, yüz yère ƙodı.”

2. Oturma durumundan dik duruma gelmek, doğrulmak

ƙ. 81a-13

ƙ.-a 80b-3

ƙ.-dı 81a-13

ƙ.-ub 62a-5, 63b-12

ƙ.-uban 101b-9

ķ.-ubanı 60b-8, 61a-1, 61a-3, 61a-5, 61b-3, 63a-6, 63a-13, 64a-8, 66a-6, 66a-8, 92a-10, 93b-5, 95a-6, 98b-1, 102a-4, 104b-6

“*Ķalkūbanı Hān Bayındır yerinden tūrmıřıdı.*”

3. Uyanarak yataktan ayrılmak

ķ.-ar 60a-3

“*Ķuřlık uyūudan oyanur, ķalkar.*”

4. Kabarmak

ķ.-ub 64a-12, 95b-2

“*řaru yılan řoķmkaduķ ađca tenūm
ķalkūb řiřer.*”

ķalk- < Ķülensoy KBS kalk-: doğrulmak; uyanarak yataktan ayrılmak; gitmek üzere yerinden ayrılmak; yukarı doğru yükselmak; (taşıtlar için) yola çıkmak; uçmak; yerinden ayrılıp yol almaya başlamak; (hayvan) iki art ayağı üzerinde dik durum almak; kabarmak, ayrılmak; (kapak, örtü) kaldırmak; derlenip götürölmek; iyileşerek gezecek duruma gelmek; yok olmak; (-e) girişmek, başlamak; geçerli olmamak; uygulanmaz olmak; güncelliğini yitirmek; taşınmak; (e) geçmek; ayakta beklemek < ET. ķalı-ķ- / ķal(đ)-, 2011: 455.

ķalkān

Ok, kılıç vb. den korunmak için savaşçıların kullandığı korumalık, kalkan 94b-3

“*Uruzuñ < > kırķ yigidi atdan ėndi, ala ķalkān ķevürdiler, ķından ķılıç şıyurdılar.*”

ķalkān < DLT kalkan: kalkan, 2006: 256; DLT kalkanđ: kalkan, 2006: 256; Ķülensoy KBS kalkan: oktan veya kılıçtan korunmak için savaşçıların kullandığı korumalık = ET. ķalkān, ķalkāñ; KB. kalķān, 2011: 455.

ķalmıř

Ķciz, dūřkūn 79b-9, 84a-8, 91b-8, 101a-5

“*Ķalmıř yigit arķası,*

Beze miskān ūmīdi,

Tūlū ķuřuñ yavrusı,

Tūrkistānuñ diređi,

Amıt řuyınuñ arşlanı!”

- kalmiş < YTS kalmiş: âciz, düşkün, 2009: 135.
- Ꞑam** (k. a.) Kam Gan 60a-13, 67b-7, 100a-7
“Boz atlu Ꞑam Ğan oğlı Ğān Bayındır yerinden durmuşıdı.”
- Ꞑamçı** Kamçı, kısa kılıç
 Ꞑ.-sını 96a-13
“Leş arasında oğlancuğını bulmadı, altunlıca Ꞑamçıasını buldı.”
 Ꞑamçı < DLT kamçı: kamçı, 2006: 257; Ğülensoy KBS kamçı: bir ucuna ip, deri vb. bağlı vurma aracı = ET. Ꞑamçı (EUTS) ~ OT. kamçı ‘at, deve ve sığırın erkeklik organı’ (DLT, KB), 2011: 456.
- Ꞑamış** Kamış, buğdaygillerden bir tür bitki, saz 98a-1
*“Kāfiri Ꞑamış gibi od olub yakayım,
 Uruşmadın, dōđüşmedin ‘ālemleri doldurayım.”*
 Ꞑamış < DLT kamış: kamış; kamışlık, 2006: 259; Ğülensoy KBS kamış: sulak, nemli yerlerde yetişen, boğumlu sert gövdesinden ney ve kalem yapılan bitki = ET. Ꞑamış Ꞑamuş (EUTS) ~ OT. Ꞑamış (DLT), < *Uyg. kam ‘hinschleudern’ (Räsänen), 2011: 457.
- Ꞑamu** **1.** Bütün, hep, her 102b-8
*“Ꞑamu yerde ağadsın,
 Ādeme sen tāc urduñ,
 Şeytāna la‘net kılduñ,
 Bir suçdan ötüri dergāhdan sürdüñ.”*
2. Herkes
 Ꞑ.-muzı 59a-7
*“Devletsüzler şerrinden Allāh şaklasunꞐamumızı,
 ...”*
 Ꞑamu < DLT kamuğ: bütün, hep, kamu, hepsi, 2006: 259; Ğülensoy KBS kamu: hep, bütün < ET. Ꞑama ~ kamuğ ‘bütün, hep, hepsi’ ~ kamuğ ~ Ꞑamađ ~ kamuğağ (EUTS; DLT), kamuğ (KB), 2011: 457.
- Ꞑan** Kan, atardamarların ve toplardamarların içinde dolaşarak hücrelerde özüleme, yadımlama görevlerini sağlayan plazma ve yuvarlardan oluşmuş kırmızı renkli sıvı 61b-1, 64a-6, 64b-13, 65b-6, 78b-7, 86a-4, 86a-13, 86b-1, 90b-5, 94b-7, 95a-4, 96a-6, 97b-8, 100b-7

ķ. ağla- “büyük bir üzüntü içinde bulunmak” 92a-9, 101a-13
(gözlerini) ķ. bürü- “adam öldürecek kadar öfkelenmek” 94b-2
ķ. da‘vîle- 93b-2, 93b-3
ķ. dök- “ölüme yol açmak, can almak” 62a-12, 68b-7, 69b-10, 70a-1,
92b-2, 92b-3, 94a-2, 94a-11
ķ. kusdur- “çok eziyet çektirmek” 90a-8, 90a-10, 90b-8, 98b-12, 99a-2
ķ.-a 65a-4, 74b-11
ķ.-da 86a-2
ķ.-ı 98a-7, 103a-1
ķ.-ın 64b-2, 67b-3, 95b-8, 96b-11, 97a-13, 100a-1
ķ.-ını 91a-4
ķ.-ını al- “birini öldüreni ölümlle cezalandırmak” 87b-2
ķ.-lu 70a-6, 70a-6, 82a-12, 82a-12, 86b-6, 90b-5, 92b-5, 96a-13, 97a-13
ķ.-mı “ķ. dök-: ölüme yol açmak, can almak” 70a-1
ķ.-um 64b-5, 95b-11, 95b-13
ķ.-uñ 61a-13
ķ.-uña şusa- “belasını aramak” 105b-12
“Alca kanuñ yèr yüzine dökèyinmi?”
ķan < DLT kan: kan, 2006: 259; Gülensoy KBS kan: insan ve
hayvanların damarlarında bulunan kırmızı renkli sıvı = ET., OT. ķān
(DLT), ķan (KB) < kān, 2011: 457.

ķan

1. (k. a.) K. Abkaz 91b-9

Bıyığı ķ.-lu [Bügdüz] Emen 90b-5

“ķan Abķazuñ ķarīmī,

ķoñur atuñ eyesi,

ķara Gönenüñ ķardaşı,

...”

2. (y. a.) K. Abkaza 92a-11

“ķan Abķaza kāfir eline ben gèderem,...”

ķanad

Kanat

ķ.-larum “kanatları kırıl-: çaresiz kalmak, bir şey yapamaz hale gelmek”
98b-2

ķ.-ların “kanatları kırıl-: çaresiz kalmak, bir şey yapamaz hale gelmek”
91b-3, 100a-1

*“Bıçak alub kanadlarum kıran Kazan,
Yalunuz oğlum Uruza kıyan Kazan,*

...

kanad < DLT kanat: kanat, 2006: 260; Gülensoy KBS kanat: kuşlarda ve böceklerde uçmayı sağlayan organ = OT. kanat (DLT), [< kana ‘kuş kanadındaki tüy, Moğ. kana+t ‘eski bir çokluk eki (T. Tekin)], < kânât, 2011: 457.

kanāra (< Ar. kinnāre’den) Hayvan kesim yeri, mezbaha 89a-4

“Oğlunu kāfirler kanāra dibine getürdi.”

kanat- Kanatmak, kanamasına yol açmak, kanamasını sağlamak

ķ.-sun 82b-11

“Bay Büre Beg eydür: «Oğlum Baryek idüğini andan bileyim ki barmağını kanatsun, destimālına bulaşdurub gözüme sürüñ. Açılacak olursa Baryegüñdür» dedi.”

kanat- < DLT kanat-:kanatmak, 2006: 260; Gülensoy KBS kanat-: kanamasına yol açmak veya kanamasını sağlamak = OT. kanat- (DLT) < kan+a-t-, 2011: 457.

kanarı Nereye, ne tarafa? 94b-10

“Kazan oğlını koğuğı yerde bulmadı. «A begler, oğlancuğum kanarı gétidi ola?» dedi.”

kanarı < DLT kança: nereye, 2006: 260; Gülensoy KBS kança (hık.): ne kadar?, nice? (DS. VIII), = ET. kanç? ‘ne kadar? (EUTS); kança ‘nereye?’ < *ka+n+ça, 2011, 458.

kanda Nerede, nereye? 80a-9, 87b-1, 101b-12

ķ.-sın 83a-9

“Kazan eydür: «Oğul çoban, kanda gèdersin?» dedi.”

kanda < DLT kanda: nerede, 2006: 261; DLT kayda: nerede, 2006: 284; DLT kayuda: nerede, 2006: 286; DLT xanda: nerede, 2006: 213.

kandan Nereden

ķ.-dur 70b-11

- “Eydür: «Yigit, gelişün qandandır?»
 qandan < YTS qandan: nereden, 2009: 136.
- qanı** Hani, nerede? 64a-10, 64a-10, 73a-10, 95a-9, 95a-9, 99b-12, 106a-3
 “İki varduñ, bir geldüñ,
 yavrum qanı?”
 qanı < DLT kanı: nere, 2006: 261; DLT kanu: hangi, hangi şey, 2006: 262; kayu: hangi, hani, nice, 2006: 286; DLT xayu: hangi, hani, 2006: 213; Gülensoy KBS kani (hık.): hani = ET. qanı < *ka+nı, 2011: 458; Gülensoy KBS hani: hani, nerede, ne oldu, nerede kaldı <qanı < *qa+n+ğı, ET. qanu, qanyu, kayu ‘hangi, hangisi, kim’ (EUTS), OT. qanı ‘nere?’; qanu ‘hangi, hangi şey’ ~ xayu, kayu (DLT), 2011: 404.
- qankı** Hangi? 80b-8, 80b-8
 q.-ñuza 88a-4
 q.-ñuzdur 88a-5
 q.-sı 88b-2
 q.-sıdur 88a-6, 88a-7
 “Şökli Melikden ādem geldi. «Kazan Begün hātünü qankıñuzdur?» deyü şordi. Kırk yerden āvāz geldi. Bilmediler qankısı-dur.”
 qankı < DLT kanu: hangi, hangi şey, 2006: 262; kayu: hangi, hani, nice, 2006: 286; DLT xayu: hangi, hani, 2006: 213; Gülensoy KBS hangi: hangi [< kanyu < *ka+n+yu] < qankı [< *ka+n+ğı], 2011: 403.
- qanrul-** Bir tarafa eğilmek
 q.-ubanı bakış “yan bakış” 78b-10
 “Qanrulubanı bakışuñ,
 Ağam Baryege beñzedürem, ozan, seni.”
 qanrul- < YTS qanrıl-: bir tarafa eğilmek, 2009: 137.
- qap-** Birdenbire yakalayarak, çekerek almak, kapmak
 q.-dum 101b-10
 “Qarğu dalı uz süñümü kapdum,
 Qarşulayı ol ere yëtdüm,
 ...”

kap- < DLT kap-: kapmak, çalmak; dokunmak, çarpmak, uçurmak; hücum ve defî etmek, 2006: 262; Gülensoy KBS kap-: birden bire yakalayarak, çekerek almak; ısırıp parçalamak; koparmak, ısırarak; işitir işitmeez veya görür görmez bellemek, öğrenmek; (yer için) ayırmak, tutmak; bulaşmış olmak,geçmek = OT. kap- (DLT), 2011: 459.

kapak

Göz kapağı, gözü örten ince deri 64a-4, 95a-3

ķ.-ına 98a-6

ķ.-ların 101b-12

“Kapak kaldırdı, Dirse Hānuñ yüzine bakdı.”

kapak < DLT kapak: göz kapağı, 2006: 263; DLT kapgak: kapak, sadağın kapağı, 2006: 263; Gülensoy KBS kapak: kapları örtmeye veya delikleri kapamaya yarayan nesne = ET. kapıg / kapag ~ OT. kapak ‘göz kapağı; bekâret (DLT) < *kâ-p ‘kapamak’ + ğ(a)ķ < kapga-, 2011: 459.

Kapçak, Kap-çak (k. a.) Kapçak/ Kap-çak Melik 90a-8, 98b-12

“Kap-çak Melike kan kuşduran,

Ķara Göne oğlı Ķara Budak yêtdi,

«Çal kılıcuñ begüm Ķazan, yêtdüm!» dedi.”

kaplan

Kaplan, kedigillerden bir tür yırtıcı hayvan

ķ.-a 64b-3

ķ.-danmı 65a-9-10

ķ.-ı 79b-11, 84a-7

“Ķaracuğun kaplanı,

Ķoñur atunñ eyesi,

Hān Uruzunñ babası,

Hānum Ķazan!”

kaplan < Gülensoy KBS kaplan: kedigillerden, enine siyah çizgili, koyu sarı postu olan, Asya’da yaşayan çevik ve yırtıcı hayvan < ? kap-lan, 2011: 461.

kapu

Kapı, bir yere girip çıkarken geçilen şey 96b-2

Demür Ķ. Derbendi (y. a.) 90a-5, 98b-9, 101a-9

Ķ.-lı Ķara Dervend/Derbend (y. a.) 85a-2, 96b-2

ķ.-sı 89a-7

ķ.-sına 103a-3

ķ.-sını 85a-6

ķ.-yı 73a-13, 73b-3, 73b-5

“Dedem ķapuyı açdı.”

ķapu < DLT kapuğ: kapı, 2006: 264; Gülensoy KBS kapı: bir yere girip çıkarken geçilen yer < ET. (Uyg.) ķapağ ~ ķapı (EUTS; İKPÖ), OT. ķapuğ (DLT; KB), 2011: 460.

ķar

Kar, havada beyaz ve hafif billurlar biçiminde donarak yağın su buharı

ķ.-a 76a-5

ķ.-ı 64b-10

ķ.-da 87a-1

ķ.-ıla 85a-7, 86a-4, 86b-6

ķ.-lar 59a-2, 81b-2

“Yapa yapa ķarlar yağsa yaza ķalmaz.”

ķar < DLT kar: kar, 2006: 265; Gülensoy KBS kar: havada beyaz ve hafif billûrlar halinde donarak yağın su buharı < ET., OT. ķar (DLT) < *ķār, 2011: 462.

ķara

Kara, en koyu renk, siyah 58b-10, 59a-1, 59a-3, 60b-4, 60b-5, 60b-6, 60b-6, 60b-10, 60b-10, 60b-10, 60b-12, 61a-3, 61a-5, 61a-6, 61a-7, 61a-7, 61a-8, 61a-9, 61a-12, 63b-3, 64a-9, 64a-13, 64b-2, 64b-3, 66a-8, 67a-3, 67a-13, 67b-2, 67b-4, 70a-5, 72a-5, 72a-8, 74a-10, 74a-12, 74b-1, 74b-3, 74b-4, 75a-5, 75b-9, 75b-10, 76a-5, 76a-10, 76b-11, 77b-7, 77b-11, 78a-4, 78a-8, 78a-13, 78b-9, 81b-9, 81b-9, 81b-12, 81b-12, 82a-11, 82b-3, 83a-1, 84a-1, 84a-10, 86a-1, 86a-1, 86a-3, 86a-12, 87a-12, 88b-7, 88b-11, 89b-11, 89b-13, 90a-3, 91b-2, 91b-12, 92a-2, 92a-10, 92a-12, 93a-1, 93a-5, 94a-7, 94b-1, 95a-7, 95a-10, 95a-12, 95a-13, 95b-8, 95b-12, 96a-9, 96a-13, 96b-2, 96b-10, 97a-3, 97a-6, 97a-11, 97a-13, 97b-4, 97b-7, 97b-8, 97b-11, 98a-1, 98a-7, 98a-9, 98a-9, 98a-11, 98a-12, 98b-1, 98b-7, 98b-8, 98b-8, 99a-6, 99b-5, 99b-13, 100b-4, 101b-7, 101b-7, 101b-9, 102b-13, 103a-1, 103a-3, 103b-5, 105b-10

ķ. bağır “dertli gönül” 64a-5, 77b-6, 78a-9, 86b-1, 95a-4, 96a-5, 101a-2

ķ. baş “dertli, akılsız baş” 64b-6, 65a-7, 65a-10, 69a-5, 75b-5, 77b-9, 78a-7, 82b-7, 92a-9, 92a-13, 93a-11, 93b-8, 93b-12, 101b-5, 103a-2, 104a-12, 104b-1, 105a-1

ķ.  v “b y k adır” 59a-9

ķ. ķayġu “acı d ş nce” 87a-2

ķ. kayġulu d ş “korkulu r ya, k bus” 85a-4

ķ. ķoyma “aık siyah, siyah tahrirli” 61b-1

ķ. ķura d ş “korkulu r ya, k bus” 85b-12

ķ. ķuyma “aık siyah, siyah tahrirli” 64a-6, 65a-5, 78b-7, 78b-8, 86a-13, 95a-4

ķ. pusarıķ “kara sis” 85b-13

ķ. yer “toprak, yer, zemin” 60b-1, 67b-8, 72a-1, 91b-10, 100a-7, 106a-4

ķ. Aslan Melik 83b-3

ķ. Budak (k. a.) 67b-10, 75a-1, 75b-1, 75b-8, 79a-5, 79a-7, 83b-3, 90a-8, 91b-9, 99a-1, 99b-5

ķ. Derbend (y. a.) 69a-4, 74b-12, 96b-2

ķ. Dere (y. a.) 90a-2, 98b-7

ķ. Dervend 68b-10, 85a-2

ķ. G ne (k. a.) 67b-10, 74b-13, 75b-1, 75b-8, 79a-4, 86a-3, 90a-4, 90a-8, 91a-3, 91a-6, 91a-8, 91b-9, 92a-4, 92b-2, 98b-8, 98b-13, 100b-12

ķ. Tek r Melik (k. a.) 83b-2, 91a-5, 99b-4

ķ.-ca “yaġmacı” 84b-7, 87a-1, 87a-3

ķ.-lar gey- “karalara b r nmek, yas elbisesi giymek” 78a-12

ķ.-ları 78b-1

ķ.-lıca “bahtsız, talihsiz, kara bahtlı” 78a-10

ķ.-lu 77b-9

ķ.-luca “bahtsız, talihsiz, kara bahtlı” 77b-10

ķ.-sı “y zi ķ.-sı: utanılacak bir durum veya Şey” 80a-8

*“Aġ y zli ķara g zli kıız
gèderse senün güder.”*

ķara < DLT kara: kara; karanlık, 2006: 265; Gülensoy KBS kara: siyah = OT. ķara (DLT), 2011: 462.

- qara** (< Ar. qārra) Kara, yeryüzünün denizle örtülü olmayan bölümü 97b-11
*“Aqın-dılı görklü şular qurusa
qara daşmaz.”*
- qara-** Lekelemek, karalamak
q.-rısañ 65b-2
q.-mağıl 65a-13, 65b-1, 65b-2
q.-ruz 60b-7, 60b-13, 61a-9
q.-yıbdur 60b-13, 61a-9, 68a-3
“...
*Qazılıq Tağınuñ geyikleriniñ günāhı yoqdur,
geyiklerine qaramağıl.
Qararısañ babama qarğa, buşuç bu günāh anuñdur» dedi.”*
qara- < DLT kara- (hık.): hor görmek; kara çalmak, lekelemek;
kötülemek < ET., OT. kara- , 2011: 462.
- Qaracık** (k. a.) Karacık Çoban/Çopan (bk. Qaracık) 85a-4, 85b-3, 85b-5, 85b-8,
86b-8, 89a-12, 89b-2, 89b-10
“Yolda Qaracık Çopanuñ köpegini gördi.”
- Qaracık** (k. a.) Karacık Çoban/Çopan (bk. Qaracık) 86b-12, 86b-13
“Qazan Qaracık Çobanı görende haberleşdi.”
- Qaracık** (y. a.) Karaçuk Dağı
Q.-uñ 79b-11, 84a-7
““Qaracuğun qaplanı,
Qoñur atunı eyesi,
Hān Uruzunı babası,
Hānum Qazan!”
- qarañu** Karanlık (bk. qaranqu) 64a-10, 86b-6, 86b-9, 95a-9
*“Qarañu dünde bulduğum
oğlum qanı?”*
qarañu < DLT karanğgu: karanı, karanlık, 2006: 267; DLT karanğku:
karanlık, 2006: 267; Gülensoy KBS karanlık: ışığı olmayan < ET.
qaraggu ~ qaranqu ~ qarangqu (EUTS) ~ qararığ/qararıq (EUTS) ~ OT.
qaranggu ~ qarang+qu (DLT, KB) < *qara+ñgu+luk, 2011: 465.

- karanķu** Karanlık (bk. karanjı) 85a-7
 ķ.-lu 97b-5
 ķ.-luca 95b-1, 96a-5
 “*Ķarankulu gözlerim aydını oğul!*”
 karanku < DLT karangĖu: karanı, karanlık, 2006: 267; DLT karangĖu: karanlık, 2006: 267; Ėülensoy KBS karanlık: ışığı olmayan < ET. karagĖu ~ karanku ~ karangķu (EUTS) ~ kararığ/kararıķ (EUTS) ~ OT. karangĖu ~ karang+ķu (DLT, KB) < *ķara+ĖĖu+luk, 2011: 465.
- ķarār** (< Ar.) Karar, rahat, sükûn, huzur
 ķ.-ı 89a-3, 98a-8
 “*Böyle deycecek anasının ķarārı ķalmayub ağlayu aldı yöriyü vèrdi.*”
- ķarar-** Kararmak, rengi karaya dönmek, siyahlaşmak
 ķ.-dı 93a-7
 ķ.-ıb 93a-10, 93a-12
 “*Deñiz gibi ķararıb gelen kâfirün leķkeridür.*”
 ķarar- < DLT karar-: kararmak, 2006: 267; DLT kara er-: kararmak, 2006: 266; Ėülensoy KBS karar-: rengi karaya dönmek = OT. karar-, kara er- (DLT) < kara+r- < kara ér-, 2011: 466.
- ķaravaş** Cariye, hizmetli 83a-3, 91a-11, 92a-3
 ķ.-a 59a-1, 81b-3
 ķ.-lar 99b-10
 “*Ķaravaşa ton geyürseñ ķatun olmaz.*”
 ķaravaş < karabaş: gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın, sağdıç kadın; köle ve cariyelere verilen adlardandır, “kara baş” anlamındadır, 2006: 266; Ėülensoy KBS karabaş (~karavaş): avam < OT. karabaş ‘hizmetçi kadın’ (DLT) < kara ‘avam’ + baş (< vaş) ‘kişi’, 2011: 463.
- ķaravat** (< Fars. ĥarābāt) Genelev, meyhane
 ķ.-a 80b-7, 81a-4
 “*«And içeyim kışır kışrağa bindüğüm yok,
 Binübeni ķaravata vardüğüm yok.
 ...»*”

- Karçar** (k. a.) Delü Karçar, Karçar 71b-6, 71b-11, 72a-1, 72a-3, 72a-7, 72a-9, 72a-12, 72b-1, 72b-5, 73a-1, 73a-11, 73b-1, 73b-4, 73b-5, 74b-6, 79a-6
 K̇.-a 73a-8
 K̇.-ı 73a-12, 73a-12
 K̇.-uñ 72a-13, 72b-4, 72b-11, 73a-8
 “*Delü Karçar ardına düşdi.*”
- kardeş** Kardeş, aynı anne babanın çocuklarına verilen ad (bk. karındaş, kız) 74a-12, 75b-12, 76b-7, 86a-3, 86a-5, 86a-5, 98b-9
 k̇.-a 76b-6
 k̇.-da 68a-3
 k̇.-ı 71b-6, 74b-5, 79a-6, 85b-5, 91b-9, 92a-4, 98b-8
 k̇.-ımdan 76b-7
 k̇.-ımı 73a-4
 k̇.-um 74b-8, 78a-10, 87a-10
 k̇.-umi 97a-3
 k̇.-ına 86a-3
 k̇.-ını 77b-2, 85a-5
 k̇.-ları 78a-12
 k̇.-larını 85b-8
 “*«Vāy begüm kardeş! Murādına, maqşūdına erişmeyen yalnız karındaş!» deyüb ağlaşdılar bögrüşdiler.*”
 kardeş < DLT kadaş: kardaş; hısım, akraba, 2006: 245; DLT kadhaş: kardaş gibi yakın olan hısım; akraba, 2006: 247; DLT karındaş: kardaş, 2006: 270; Gülensoy KBS kardeş: aynı anne ve babadan doğmuş veya ana babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adı = OT. kadaş ~ kadaş ~ karındaş (DLT) < k̇ā ‘arkadaş, akraba’ (EUTS) + daş, 2011: 466.
- karğa** Karga, kanatları geniş ve tüyleri kara renkte bir kuş türü 64b-11, 64b-13, 65b-2
 k̇.-yı 65a-1
 “*Karğa kuzgun kan görüb oğlanuñ üstine konmak isterdi.*”

ķarġa < DLT karga: karga, 2006: 268; ġülensoy KBS karga: karga kuşu = ET., OT. ķarġa (DLT) ~ harġa (EUTS) < *ķā ‘yansıma’ + r ‘türeme ünsüz’ + -ķā (/ġa) ‘yansıma’, 2011: 467.

ķarġa-

Beddua etmek, lânet okumak

ķ.-ram 95b-3, 95b-7

“ ...

Oġul haberin, a Ķazan, dēġil baġa,

Demez olsaġ yana ġöyne ķarġaram Ķazan saġa!»

dēdi.”

ķarġa- < DLT karga-: lânet etmek, beddua etmek; lânetlemek, 2006: 268; ġülensoy KBS karga- (hlk.) : ilenmek = ET., OT. ķarġa- (EUTS, DLT) < * ķā ‘yansıma’ + r ‘türeme ünsüz’ + ġa- ‘yansıma’, 2011: 467.

ķarġu

1. Kamış, saz 74a-10, 81b-9, 81b-12, 86a-1, 101b-9

“Ķarġu gibi ķara şaçum uzanur ġördüm.”

2. Kargı, silah olarak kullanılan, ucu sivri ve demirli uzun mızrak 95b-4, 101a-9

“«Ķarġu cıda oynadanlar

vardı geldi,

Altun cıda oynadana

yā Rab, noldı?

...”

ķarġu < ġülensoy KBS kargı: kamış, saz = ET. ķarġı / ķarġu ‘mızrak; kalın kumaş’ < ET. ķar ‘omuz, kolun üst kısmı’ (EUTS) + ġı, 2011: 468.

ķarı

Eski 59a-3, 96b-3

“Eski pamuk bez olmaz, ķarı dūřmen dost olmaz.”

ķarı < YTS ķarı: ihtiyar, yaşlı; eski, köhne, 2009: 139.

ķarı

1. Karı, ihtiyar, yaşlı 97b-13

“Babaġ koca, anaġ ķarı,

Senden yēgrek Tanrı bize

oġul vērmez.”

2. Karı, yaşlı kadın

ķ.-nuġ 62b-13

“Neyerde bir güzel gördi ise çeküb aldı, ağ şakallu kocanınu ağzına sögdi, ağ bürçeklü karınun şaçın yoldı.”

karı < DLT karı: yaşlı, ihtiyar; yaşlı olan her hangi bir şey, 2006: 269; Gülensoy KBS karı: yaşlı, ihtiyar = ET. karı ~ karığ (EUTS) ~ OT. karı (DLT); KB. karı- ~ karığ < *kārı, 2011: 468.

karı- Karımak, ihtiyarlanmak, kocamak, yaşlanmak

ķ.-miş 82a-12

ķ.-mişdi 82a-13, 82a-13

ķ.-sa 97b-11, 97b-12, 97b-12

ķ.-yıbdur 89b-12, 89b-12

ķ.-yubdur 89b-11

“Kazan Begün anası

karıyıbdur, oğlu toğmaz.”

karı- < DLT karı-: kocalmak, yaşlanmak, kocamak, 2006: 269; Gülensoy KBS karı- (hlk.) : yaşlanmak, kocamak = OT. karı- (DLT, KB.) < *kārı- (T. Tekin), 2011: 468.

karı- Hor görmek; karalamak, lekelemek

ķ.-yıbdur 60b-7

“«Oğlı olanı ağ otağa ve kıızı olanı kızıl otağa konduruñ. Anuñkim oğlı kıızı yok kara otağa konduruñ. Altına kara keçe döşeñ, öñine kara koyun yañnısı koñ. Yérse yésün, yemezse tursun gêtsün. Tanrı anı karıyıbdur, biz de kararuz, bellü bilsün» demişidi.”

karı- < Gülensoy KSB kara- (hlk.): hor görmek; kara çalmak, lekelemek; kötölemek < ET., OT. kara- , 2011: 462.

karıcık İhtiyar, yaşlı kadın 84b-10, 84b-13, 85a-9, 86a-12, 87a-5, 89b-8, 89b-9, 97a-3, 97a-5, 97b-8

“Karıcık anañ kan yaş dökdi.”

karıcık < YTS karıcık, [karıcuk]: ihtiyar, yaşlı kadın, 2009: 139.

karın 1. Karın, insan ve hayvanlarda gövdenin kaburga kenarlarından kasıklara kadar olan ön bölgesi 93b-6

ķ.-ı 102b-9

ķ.-umda 88a-12

*“Tokuz ay tar karınumda götürdügüm oğul,
On ay deyince dünyeye getürdügüm oğul,
Beşiklere beleyüb ağ südimi emzürdügüm oğul,
Heç bilürmisin neler olı yörür oğul?”*

2. Karın, mide

ķ.-ım 59b-13

ķ.-ın 78b-3, 80a-6

ķ.-um 78b-2, 80a-3, 87b-2

ķ.-uı 87b-7, 87b-10

“Ķarınum açdur, toyuruı beni.”

ķarın < DLT karın: karın, 2006: 270; Gülensoy KBS karın: insan ve hayvanlarda gövdenin kaburga kenarlarından kasıklara kadar olan ön bölge = ET., OT. ķarın (EUTS, DLT, KB) < kar ‘omuz, kolun üst kısmı’, 2011: 469.

ķarındaş

Kardeş, aynı anne babanın çocuklarına verilen ad (bk. ķardaş, ķız) 74a-13
ķ.-dan 84a-3

ķ.-ı 77b-2, 78b-6, 78b-7

ķ.-ım 92b-1

ķ.-ımı 72b-3

ķ.-ımuı 72b-4

ķ.-larına 72b-12

ķ.-larum 87b-1

ķ.-um 69a-5

ķ.-umı 75b-3

ķ.-uı 75b-11

*“«Vāy begüm ķardaş! Murādına, maķşūdına erişmeyen yalnız
ķarındaş!» deyüb ağlaşdılar bögrüşdiler.”*

ķarındaş < DLT kadaş: kardaş; hısım, akraba, 2006: 245; DLT kadhaş: kardaş gibi yakın olan hısım; akraba, 2006: 247; DLT karındaş: kardaş, 2006: 270; Gülensoy KBS kardeş: aynı anne ve babadan doğmuş veya ana babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adı = OT. kadaş

~ kadaş ~ karındaş (DLT) < kâ ‘arkadaş, akraba’ (EUTS) + daş, 2011: 466.

karış

Parmaklar birbirinden uzak duracak biçimde gergin duran elde, baş parmak ile serçe parmağın uçları arasındaki açıklık, karış 91b-13

“Kara gözlü, hûb şüretlü, örme saçlu, elleri bileginden kınalı, tırnakları niğârlı, boğazları birer karış kâfir kızları altun ayaklu sürâhîler al şerâbıla Oğuz beglerine şunarlardı.”

karış < DLT karı: karış, ölçü; bez ölçülen arşın, 2006: 269; DLT karış: karış, 2006: 271; Gülensoy KBS karış: beş parmak ve serçe parmakların uçları arasındaki açıklık = OT. karı ~ karış (DLT); karış(la-), EUTS: karış ‘mekik ipliği, atkı, argaç’, < karı (-la-) ‘boylamak, karışlamak, arşınlamak, ölçmek’ + -ş, 2011: 470.

karış

İlenç, beddua 86b-5, 86b-7, 86b-10

“...
Ordumuñ haberin vèrgil baña,
Yohsa karış vèürin şimdi saña!»
dedi.”

Ordumuñ haberin vèrgil baña,

Yohsa karış vèürin şimdi saña!»

dedi.”

karış < DLT kargış: lânet, beddua; ilenme, 2006: 268; DLT kargak: lânet, kargış, 2006: 268; Gülensoy KBS kargış: beddua = OT. kargış (DLT) ~ kargağ < OT. karga- ‘beddua etmek’ + -ş (> kargış), 2011: 468.

karış-

Karışmak, katılmak, içine girmek

k.-dı 61b-10

“Oğlanuñ babası bir gün göçdi, Bayındır Hānuñ ordusına karışdı.”

karış- DLT karış-: karışmak; karmaşmak; karşılanmak; karşı koymak, 2006: 271; Gülensoy KBS karış-: iki veya ikiden çok şey bir araya gelip birbirinin içinde dağılmak, birbirinin içine girmek = ET. karış- ‘düşman kesilmek’ (EUTS), = Tü. *karış- ‘karşı çıkmak’, = [Moğ. qarılça- < *qari-, < *qarıç- < *qar-ı-ç-], [< *qar- ‘karşı olmak, karşılarında olmak, karşı durmak’], 2011: 470.

karışdur-

Karıştırmak, bir araya getirip karmak

k.-ub 65b-6-7

“Tağ çiçeği ile südi, karışdurub oğlanuñ yarasına urdılar, bağladılar.”

- karışdur- < Gülensoy KBS karıştır-: (bk.) karış-, 2011: 470.
- karışık** Karışık, karışmış, birbirine girişik 65b-6
“Üçüncide gendiye katı güç edib katı şıkdı, südile kan karışık çıkdı.”
karışık YTS karışık: birbirine karıştırılmış tahıl, 2009: 140; Eyuboğlu
karışık: arılmış, birbirine katılmış, altüst edilmiş olan, salt olmayan, duru
olmayan < kar-ı-ş-mak / karışmak / karış-ık / karışık, 2004: 380.
- karīm** (< Ar. ġarīm) Hasım (bk. ġarīm) 59a-3, 89b-13
k.-e 71b-2
k.-i 91b-9
“Kara polat uz kılcı çalmayınca karīm dönmez.”
- karķış** İlenç, beddua
k.-ı 68a-8
k.-ıdı 68a-8
“Ol zemānda beglerün alkıştı alkıştı, karķışı karķıştı.”
karķış < DLT kargış: lânet, beddua; ilenme, 2006: 268; DLT kargak:
lânet, kargış, 2006: 268; Gülensoy KBS kargış: beddua = OT. karģış
(DLT) ~ karģaķ < OT. karģa- ‘beddua etmek’ +-ş (> kargış), 2011: 468.
- karġala-** Karmalamak, şurasından burasından kavramak, avuç içine alıp tutmak,
yakalamak
k.-yub 100b-7, 102a-13, 102b-3
“Tekür karġalayub elinden ġürzin aldı.”
karġala- < DLT karmala-: yağma etmek, kapmak, yağmalamak, 2006:
272.
- karşu** Bir şeyin, bir yerin, bir kimsenin esas tutulan yüzünün ilerisi 64b-2, 70a-
5, 72a-5, 77b-7, 77b-11, 78a-4, 78a-8, 82b-3, 89b-11, 95a-13, 95b-7,
97b-4, 97b-11, 102b-10
k. çık- “gelenlere karşı durmak, karşılamak” 83a-10
k. gel- “ona doğru gitmek” 66a-2, 64b-8, 66b-3, 67a-9, 68b-9, 71a-11,
73a-8, 76b-8, 90a-12, 91a-5, 91a-6, 95a-2, 96b-8, 97a-5, 97b-9, 99a-4,
99b-5
k. var- “karşlamak” 64a-4, 93a-9

ķ.-m “ķarşusını al-: ķarşısına geçmek, ķarşısında durmak” 88b-12, 98a-13

ķ.-ma 92b-3

ķ.-ņa 92a-9

ķ.-sın “ķarşusını al-: ķarşısına geçmek, ķarşısında durmak” 68a-5

ķ.-sına 76b-9, 92a-5

ķ.-sında 67b-10, 92a-3

ķ.-sından 101b-10

“Ķarşuma bakduğumda seni gördüm.”

ķarşu < DLT ķarşı: ķarşı, zıt, 2006: 273; DLT ķarşu: ķarşı, 2006: 274; Gülensoy KBS ķarşı: bir şeyin, bir yerin, bir kimsenin önü = ET. (Uyg.) ķarşı (EUTS) ~ OT. ķarşı ~ ķarşu (DLT, KB) < kar- ‘ķarşı durmak’ + -ış-ı, 2011: 471.

ķarşula-

1. Karşılama, dışarıdan gelen bir kimseye karşılayıcı olarak çıkmak, istikbal etmek

ķ.-dılar 60b-9, 61a-8

“Bayındır Ħānuñ yigitleri Dirse Ħānı ķarşuladılar.”

2. Karşısına çıkmak

ķ.-yı 101b-10

“Ķarğu dalı uz süñümü kapdum,

Ķarşulayı ol ere yètdüm,

...”

ķartaş

Kardeş, aynı anne babadan olan çocuklara verilen ad (bk. ķardaş, ķarındaş] 89a-9

ķ.-ı 90a-4

ķ.-uñı 72a-7

“Ķazan Begüñ ķartaşı Ķara [Göne]

Çapar yètdi,

«Çal kılıcuñ ağam Ķazan, yètdüm!» dedi.”

ķartaş < DLT kadaş: kardaş; hısım, akraba, 2006: 245; DLT kadhaş: kardaş gibi yakın olan hısım; akraba, 2006: 247; DLT karındaş: kardaş, 2006: 270; Gülensoy KBS kardeş: aynı anne ve babadan doğmuş veya

ana babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adı = OT. kadaş
~ kadaş ~ karındaş (DLT) < kâ ‘arkadaş, akraba’ (EUTS) +daş, 2011:
466.

karu

Karu, pazı, kol

ķ.-laruŋ 92b-5

ķ.-sından 94b-6, 95a-11, 96b-11, 97a-6, 97b-10

“Ağ ellerin karusından bağlatduŋmı?”

ķaru < YTS ķaru: pazu, kol, 2009: 141.

karva-

Karvamak, kavramak, yakalamak

ķ. 73b-2

ķ.-r 86a-1

ķ.-yub 105b-8

“Kara deve eŋsemden ķarvar gördüm.”

ķarva- < DLT karva-: ararken bir Şeye dokunmak, 2006: 274; DLT
karwa-: ararken bir Şeye dokunmak, 2006: 275; DLT kawur-: kavramak,
sıkmak, 2006: 283; Gülensoy KBS kavra-: elle sıkıca tutmak; (mec.) her
yönünü anlamak, iyice anlamak, tam anlamak = ET. ķavra- (EUTS) ~
OT. ķawra- ~ ķavur- (DLT), < *ķavı- [> *kavıra-r > *ķavr-ar (DLT)],
2011: 478.

ķarvaŝ-

Kavraŝmak, birbirini alt etmek üzere kavramak

ķ.-dılar 71a-5

“Kavvaŝdılar, iki pehlevān olub birbirine şarmaşdılar.”

ķarvaŝ- < DLT karvaŝ-: aramakta yardım etmek; karanlıkta el ile bir Şey
aranmak, 2006: 275.

ķaŝ

Kas kaş, kıs kıs

ķ. ķ. gül- “içten içe, sessiz ve alaylı gülmek” 73a-9-10, 74a-11, 80b-12,
92a-5, 92a-5, 92b-10

“Köpekleri gördi, ķaŝ ķaŝ güldi.”

ķaŝ < YTS ķaŝ ķaŝ gül-: kahkahayla gülmek, 2009: 141.

ķaŝd

(< Ar.) Dövmek, yaralama gibi kötü bir işe kalkıŝma, kötü bir niyet gütmek,
kast

ķ. eyle- 63a-8

	“Anasına <i>kaşd eyledi, el uzatdı.</i> ”
kaş	Kaş, gözlerin üzerinde kemerli bir çizgi oluşturan kısa kıllar k.-lum 61a-4 “ <i>Ƙurlu yaya beşzer çatma kaşlum, Ƙoşa bādām şıǵmayan tar aǵızlum, Güz almasına beşzer al yañaqlum, Görürmisin neler oldı neler oldı?</i> ” kaş < DLT kaş: göz üstündeki kaş, 2006: 276; Gülensoy KBS kaş: kaş, gözüstündeki kaş = OT. kaş (DLT), 2011: 473.
kat-	Katmak, karıştırmak k.-miş 60a-5 k.-ub 94a-13 “ <i>Şaǵı şola, şoli şaǵa katub kâfiri hûb taǵıtdı.</i> ” kat- < DLT kat-: katmak, karıştırmak; katlaşmak, sert olmak; mihnete ve sıkınıya düşmek; yorulmak, 2006: 278; Gülensoy KBS kat-: eklemek, ilave etmek, karıştırmak = OT. kat- (DLT), 2011: 474.
katâr	(< Ar. <i>katâr</i>) Katar, birbiri ardınca sıralanmış hayvan sürüsü, dizisi k. k. 73a-6, 77b-8, 78a-1, 82b-5, 84b-9, 85a-9, 87a-4 “ <i>Ƙatar katâr develerine vardı, biş deve seçdi.</i> ”
katı	1. Katı, çok, şiddetli 61a-13, 63a-11, 63b-12, 65b-6, 77b-3, 79a-13, 100b- 2, 104a-11 “ <i>Ƙatı kağıdı, eydür: «Mere varuñ, Baryegün yayı vardur, getirün» dédi.</i> ” 2. Katı, sert, sağlam 61b-11, 63b-12, 66a-9, 68b-4, 79b-2 “ <i>Ol boǵa katı taşa boynuzın ursa un éderdi.</i> ” katı < DLT katı: katı, sert, 2006: 279; DLT katkı: katı, 2006: 280; Gülensoy KBS katı: sert, katı < ET. katkı (EUTS) ~ OT. katkı ~ katkı (DLT) ~ katkı, = KB. <i>qadr</i> ‘sert’, 2011: 475.
kañın	Kadın, hanım (bk. <i>kañun</i>) 64a-7, 75a-12, 88b-6, 88b-12 “ <i>Ƙo beni, kañın anam, çengele ursunlar, Sañın üzerüme gelmeyesin, ‘Oǵul!’ dëyüb benüm için ağlamayasın.</i> ”

- katın < DLT katun: kadın, hatun; Afrasyab kızlarından olanların adı, 2006: 281; Gülensoy KBS hatun: kadın; bayan, hanım; eş, zevce; yüksek makamdaki kadınlara ve hakan eşlerine verilen unvan < ET. katun [Fars., Ar. xātūn > Tü. hatun, OT. katun (DLT), < *ka ‘akrabalık bildiren sözcük’ + tun, 2011: 405; Gülensoy KBS kadın: dişi cinsten erişkin insan = OT. katın < katun ‘kağanın eşi, hatun’ < kātun < *kādīn, 2011: 450.
- katır** Atgillerden, kısarak ile erkek eşeğin çiftleşmesinden doğan melez hayvan, katır 59a-1, 59b-4
“Kara eşek başına uyan ursa katır olmaz.”
katır < DLT katır: katır, 2006: 280; Gülensoy KBS katır: atgillerden, kısarak ile erkek eşeğin çiftleşmesinden doğan melez hayvan = OT. katır (DLT) < kat-(i)r, 2011: 476.
- katla** Kat, defa, kerre 62a-5, 65a-2, 65b-3, 102a-3
*“Yedi katla vardum,
Ol kal‘eyi alımadum.”*
katla < DLT kata: kere, defa, gez, 2006: 279.
- katlan-** Katlanmak, dayanmak, tahammül etmek
k.-ımadı 77b-3
k.-ımayub 64b-10
“Katlanımadı, büldür büldür ağladı.”
katlan- < DLT katıġlan-: çabalamak, uğraşmak, 2006: 279; Gülensoy KBS katlan-: sabretmek, tahammül < OT. katıġlan- (DLT) < kat-ıġ+lan-, 2011: 476.
- kaṭun** Kadın hanım, (bk. katın) 59a-1, 95a-5
“Karavaşa ton geyürsey kaṭun olmaz.”
kaṭun < DLT katun: kadın, hatun; Afrasyab kızlarından olanların adı, 2006: 281; Gülensoy KBS hatun: kadın; bayan, hanım; eş, zevce; yüksek makamdaki kadınlara ve hakan eşlerine verilen unvan < ET. katun [Fars., Ar. xātūn > Tü. hatun, OT. katun (DLT), < *ka ‘akrabalık bildiren sözcük’+tun, 2011: 405; Gülensoy KBS kadın: dişi cinsten erişkin insan = OT. katın < katun ‘kağanın eşi, hatun’ < kātun < *kādīn, 2011: 450.
- kavak** Kavak, söğütgillerden uzun boylu bir ağaç türü

- ķ.-uŋ 79b-12
*“Aĝ ķavaĝuŋ budaĝında
 Yırĝanubanı geĉmiŝ-siz,
 ...”*
- ķavaķ < Ğülensoy KBS kavak: sĝġtgillerden bir tšr uzun aĝaĉ < kabak (Räsänen); *kav(a)k (Eren), 2011: 477.
- ķavat** (< Ar. ķavvād) Kavat, pezevenk 70b-3, 70b-3, 79a-9, 79a-10, 79a-10, 80a-13, 80a-13, 104b-5, 105a-4, 105b-11, 105b-12
 ķ.-lar 69b-11
“Ķavat, ben bu iŝi bilsem bšyle gelšrmiđim?”
- ķavĝa** (< Fars. ĝavĝā) Kavĝa, dšvšŝme, vuruŝma 103a-5
“Ķāfirler bu ĥālġi ĝrdi, « Bolayki ķavĝa baŝılaydı» dēyš dutsaķ olan Ķazılıķ [Ķocayġ] koyu vġrdiler.”
- ķavl** (< Ar.) Sšz, kavil
 ķ.-ıyġla 72a-6, 72b-2
“Delš Ķarĉar eydšr: «Amān Dede Ķorkšt amān, Taŋrġnuŋ birliğine yokđur ĝimān! Dede, beniim eliimi ŝaĝalda ĝšr, Taŋrı buyruĝıyġla, peyĝamber ķavlıyġla kız ķarındaŝımı Bayrege vereyim!» dēdi.”
- ķavm** (< Ar.) Kavim, aralarında tšre, di ve kšltšr ortaklıĝı bulunan, boy ve soy bakımından birbirine baĝlı insan topluluĝu, budun (bk. ķavum)
 ķ.-ıŋun 58b-6
“Ķorkšt Ata Oĝuz ķavmıŋun mšŝkilin ĥall ēderdi.”
- ķavum** (< Ar. ķavm) Kavim, aralarında tšre, di ve kšltšr ortaklıĝı bulunan, boy ve soy bakımından birbirine baĝlı insan topluluĝu, budun (bk. ķavm)
 86a-10
*“«Ķavum ķabla brnšm ķona[r] yurdum,
 Ķulanıla ŝıĝın ĝeyige ķoŋŝı yurdum,
 ...”*
- ķavurma** Kavrulmuŝ et, kavurma 88a-8, 88b-1, 88b-7
“Aĝ etinden kesšŋ, ķavurma ēdšŋ.”
 ķavurma < Ğülensoy KBS kavurma: kavurmak işi; tencerede pişirilip kendi yaĝıyla kıztarıldıktan sonra dondurulup saklanan et; kavrulmuŝ

olan = ET. ağur-ma ~ OT. awur-(ma) (DLT) < kav [< ağ]+ur-ma, 2011: 480.

aya

Büyük ve sert taş kütlesi, kaya

.-lar 66a-3

.-lardan 86b-4, 95a-9

“řarę ayalar oynamadın yer obrıldı.”

aya < DLT kaya: kaya, 2006: 284; Gülensoy KBS kaya: büyük ve srt taş kütlesi = ET., OT. aya (DLT); aya (KB) ~ ayan ‘kayalar’, 2011: 482.

ayęı

Üzüntü, endişe duyulan düşünce, tasa (bk. ayęu)

.-lu 86b-13

“ «Ağşam olanda ayęılı Çopan,

arda yağmurda ağmağlu opan,

Ünüm anla sözüm dinle.

Alaca atlu araca gavur ordum yağma etmiş,

Bundan geçdimi gördünmi?

dedi.”

ayęı < DLT kadęu: kayęı, 2006: 246; DLT kadhęu: kayęı, tasa, 2006: 247; Gülensoy KBS kayęı: üzüntü, endişe duyulan düşünce, tasa = adęu ~ ayęu ~ atęu (EUTS) ~ OT. adęu ~ adęu (DLT) < *ad- ‘bunalmak, bükme, boyun eğme’ (?) + ęu, 2011: 483.

ayęu

Üzüntü, endişe duyulan düşünce, tasa (bk. ayęı)

.-dur 86a-4

.-lar 87a-2

.-lu 85a-4, 85a-7, 85b-11

“şağ ayęudur, an adadur.”

ayęu < DLT kadęu: kayęı, 2006: 246; DLT kadhęu: kayęı, tasa, 2006: 247; Gülensoy KBS kayęı: üzüntü, endişe duyulan düşünce, tasa = adęu ~ ayęu ~ atęu (EUTS) ~ OT. adęu ~ adęu (DLT) < *ad- ‘bunalmak, bükme, boyun eğme’ (?) + ęu, 2011: 483.

ayı

ayı (Oğuz boyu)

.-ya 58b-4

- “Bir gün Korkut Ata eyitdi: «Āhır zemānda gērü hānlık Qayıya dēge. Kimesne ellerinden almaya, kıyāmet qopub āhır zemān olunca» dēdi.”
- qayın** Kayın, kayingillerden bir orman ağacı 101a-12, 102a-2
 “Som altunlı bēlūgümde qayın ƣalı benüm oqum.”
 qayın < DLT kayınğ: kayın ağacı, 2006: 285; DLT kadhınğ: kayın ağacı, 2006: 248; Gülensoy KBS kayın: kayın ağacı < ET., OT. qadıng ~ qaying (DLT), 2011: 484.
- qayın** Kayın, hısım/akraba ismi
 q. ana 82a-11, 82b-1
 q. ata 82a-11, 82b-1
 “Çünkü vardı, qayın atasına qayın anasına kız eydür:
 ...”
 qayın < DLT kayın: kardaş, hısım ve akraba, 2006: 285; DLT kadhın: kayın, dünür, hısım, 2006: 248; DLT kazın: kayın, dünür, hısım, 2006: 288; Gülensoy KBS kayın: kayın, dünür < qadın ~ qayın ~ qazın (DLT) < *qādın [< *qā ‘aile’+đ+(1)η], 2011: 483.
- qayır-** Kayırmak, kaygılanmak, tasalanmak, endişe etmek (bk. qayur-)
 q.-mağıl 96a-7
 “ «Avda qalan oğuliçün qayıрмаğıl. Yēdi güne [degin] ben Qazana mühlet vērgil. Yerde ise çıkarayın, gökde ise endüreyin. Bulursam buldum, bulmazsam Tanrı vērdi, Tanrı aldı, neyleyeyim. Gelübeni qara şīven senüñile bile eyleyeyim.» ”
 qayır- < DLT kaygur-: kayırmak, kaygılanmak, 2006: 285; DLT kadhgur-: kayırmak, kaygıya düşmek, kaygılanmak, 2006: 247; Gülensoy KBS kayır-: elinden tutmak, himmet etmek < ET.,OT. qayğur- ~ qadğur- (DLT), 2011: 484.
- qayıt-** Kayıtmak, geri dönmek, avdet etmek
 q.-alum 84b-1
 q.-dılar 67a-9
 q.-uban 97a-2, 97b-9
 “Andan obalarına qayıtdılar.”
 qayıt- < YTS qayıt-: geri dönmek, geri gelmek, 2009: 143.

- ķāyim** (< Ar. ķā‘im) Kaim, Allah’ın sıfatlardan, her zaman var olan (Tanrı) 61b-2
“Eydür: «Hānum, ne bendendür, ne senden, üstümüzde ķāyim duran Allāh-dandır» dedi.”
- ķayna-** 1. Kaynamak, bir sıvı sıcaklığı belli bir dereceyi bulduğunda fokurdamak
ķ.-r “çok sıcak, kızgın” 77b-5
“Yüregüñe ķaynar yağlar kıyulubdur?”
2. Pişmek, haşlanmak
ķ. 81a-11
“...
Oynamazsañ cehennemde ķayna!»
dedi.”
3. Çalkantı durumunda olmak, dalgalanmak
ķ.-dı 86b-1
“Kan tamarları ķaynadı, ķara bağı sarşıldı, [dom] yüregi oynadı.”
- ķayna- < DLT kayna-: kaynamak; karşı gelmek, kabulden çekinmek, sözünü reddetmek, 2006: 285; DLT kayın-: kaynamak, 2006: 285; Gülensoy KBS kayna-: bir sıvı, sıcaklığı belli bir dereceyi bulunca, buhar durumuna geçerek fokurdamak = OT. ķayın-, ķayna- (DLT); ķayna- (KB) [< ? *kay-(1)n-a-, 2011: 485.
- ķaytaban** (< Fars. ğaytān + bān < Ar.) Sürü, deve sürüsü, deve ahır
ķ.-da 62b-2, 66b-6, 67a-1, 96a-1, 97b-1, 104a-13
ķ.-lar 97b-12
ķ.-um 103a-7
ķ.-uñ 103a-10
“Ķaytabanlar ķarısa torum vërmez.”
ķaytaban < YTS ķaytaban: sürü, deve sürüsü, deve ahır, 2009: 144.
- ķayu** Kaygı, endişe, tasa
ķ.-sıyıla 73b-6
“Delü cān ķayusıyıla buzlu şuya boğazına daķ batdı.”

ķayu < DLT kadgu: kaygı, 2006: 246; DLT kadhgu: kaygı, tasa, 2006: 247; Gülensoy KBS kaygı: üzüntü, endişe duyulan düşünce, tasa = ķadġu ~ ķayġu ~ ķatķu (EUTS) ~ OT. ķadġu ~ ķadġu (DLT) < *ķad- ‘bunalmak, bükmeķboyun eġmek’ (?) +ġu, 2011: 483.

ķayur-

Kayırmak, kaygılanmak, tasalanmak, endişe etmek (bk. ķayır-)
ķ.-masun 97a-8

“Benüm anam benümiçün ķayurmasun,

[Bir ay baķsun],

Bir ayda varmazsam iki ay baķsun,

İki ayda varmazsam üç ay baķsun,

Üç ayda varmazsam öldüğümü ol vaķt bilsün,

...”

ķayur- < DLT kaygur-: kayırmak, kaygılanmak, 2006: 285; DLT kadhgur-: kayırmak, kaygıya düşmek, kaygılanmak, 2006: 247; Gülensoy KBS kayır-: elinden tutmak, himmet etmek < ET., OT. ķaygur- ~ ķadġur- (DLT), 2011: 484.

ķaz

Perde ayaklılardan, uzun, beyaz veya gri boyunlu, suda ve karada yaşayan bir kuş türü, kaz

ķ.-a 83a-1, 88a-11, 97b-7, 104b-1

ķ.-uņ 94b-1

“Ķaza beņzer ķız gelinüm

Aġ çıkardı, ķara geydi senüniçün.”

ķaz < DLT kaz: kaz, 2006: 287; Gülensoy KBS kaz: perde ayaklılardan, uzun, beyaz veya gri boyunlu, suda ve karada yaşayan, uçan, yabanî veya evcil kuş = ET., OT. ķaz (DLT) < *ķāz [< *ķāf (Räsänen)], 2011: 486.

ķazā

(< Ar.) Kaza, beklenmedik kötü olay 98a-6

ķ.-lar 65a-10

“Ne bileyin oġul,

saņa aşlandanmı oldu yoķsa kaplandanmı oldu?

Saņa bu ķazālar nereden geldi?”

ķazaġuç

At; ehlileştirilmiş, bakımlı at ya da at sürüsü 95b-5, 97a-13, 100b-4

ķ.-a 59a-3

ķ.-da 96a-2, 104a-13, 105b-5, 105b-9

ķ.-lar 97b-12

ķ.-um 103a-7

ķ.-uŋ 103a-10

“*Ķazaĝuĝlar ħarısa*

ķulun v rmez.”

ķazan

Kazan, ok miktarda ye mek pişirmeye yarayan b y k, derin kap

ķ.-laruŋ 80a-6

“*Andanşonra depdi, ķazanlaruŋařlarını d kdi.*”

ķazan < DLT kazan: ok miktarda yemek pişirmeye veya bir Şey kaynatmaya yarar b y k, derin ve kulplu kap < OT. ķ zĝan ‘sel sularının aĝtıĝı yer’ < ķ zĝan[< *ķ r²+ĝan (R s nen)], 2011: 488.

Ķazan, Ķazan (k. a.) Ķazan/Ķazan, Ķazan/Ķazan Beg, Salur Ķazan, Ķazan Ĥ n, Ulaş oĝlı Salur Ķazan/Ķazan, Ĥ n Ķazan/Ķazan 58b-1, 67b-11, 68a-1, 68a-2, 68a-4, 74b-13, 75a-13, 75b-7, 79a-5, 79b-6, 79b-12, 80a-1, 80a-4, 80a-8, 80a-8, 80a-12, 80b-1, 80b-2, 82b-8, 83a-6, 83a-7, 83a-8, 83b-2, 83b-4, 83b-8, 84a-8, 84b-3, 84b-4, 84b-5, 84b-6, 84b-7, 84b-10, 84b-12, 85a-8, 85b-10, 85b-11, 86a-5, 86a-8, 86a-9, 86a-9, 86b-2, 86b-3, 86b-6, 86b-8, 86b-11, 86b-11, 86b-12, 86b-13, 87a-3, 87a-8, 87a-9, 87a-12, 87b-1, 87b-2, 87b-3, 87b-4, 87b-5, 87b-6, 87b-8, 87b-9, 87b-10, 88a-4, 88a-5, 88b-1, 88b-4, 88b-9, 89a-12, 89b-3, 89b-5, 89b-5, 89b-9, 89b-12, 90a-4, 90a-4, 90a-6, 90a-7, 90a-9, 90a-11, 90a-13, 90b-2, 90b-3, 90b-5, 90b-9, 91a-3, 91a-8, 91a-9, 91a-10, 91b-7, 91b-10, 92a-2, 92a-5, 92a-6, 92a-8, 92a-13, 92b-10, 93a-2, 93a-4, 93a-6, 93a-8, 93a-10, 93a-11, 93a-11, 93b-2, 93b-5, 93b-8, 94a-1, 94a-6, 94a-11, 94b-3, 94b-9, 94b-11, 94b-13, 94b-13, 95a-2, 95a-5, 95a-10, 95b-1, 95b-3, 95b-4, 95b-6, 95b-7, 95b-12, 96a-5, 96a-9, 96a-10, 96b-4, 97a-1, 97b-4, 98a-3, 98a-7, 98a-9, 98a-10, 98a-11, 98b-1, 98b-1, 98b-1, 98b-2, 98b-2, 98b-3, 98b-3, 98b-4, 98b-5, 98b-5, 98b-8, 98b-9, 98b-11, 99a-1, 99a-3, 99a-4, 99a-5, 99a-7, 99a-9, 99a-10, 99b-3, 99b-7, 99b-8, 99b-10, 99b-11, 103b-9, 103b-10, 103b-11, 104a-1, 104a-3, 104a-5, 104a-7, 104a-9, 104a-11, 104b-2, 104b-6, 105a-1, 105a-2, 105a-10, 106a-1

Ḳ.-a 84b-13, 85a-1, 85a-2, 87a-13, 87b-11, 87b-13, 89b-13, 89b-13, 96a-7, 98a-10, 104b-4, 104b-9, 105a-4, 105b-3, 105b-4

Ḳ.-dan 105b-7, 105b-13

Ḳ.-ı 96b-10, 105a-3

Ḳ.-ıla 105a-8, 105b-1

Ḳ.-uñ 84a-5, 84a-12, 84b-11, 84b-13, 85a-2, 86a-13, 86b-2, 87a-13, 87b-8, 88a-1, 88a-7, 88b-2, 90a-1, 90a-1, 90a-12, 91b-12, 92a-4, 93a-5, 93a-8, 94b-8, 95a-3, 96b-4, 98a-10, 98b-6, 103b-13, 104a-2, 104a-8, 104b-3, 105a-8, 105b-5, 105b-13

“Ḳazan üç yılda bir İç Oğuz Taş Oğuz beglerin cem‘ éderdi , evin yağmaladurdi.”

Ḳazan-

Kazanmak, elde etmek, sahip olmak

Ḳ.-ubdur 92b-3

Ḳ.-updur 92b-2

Ḳ.-ur 93b-13

“Şağuma bakduğumda Ḳarındaşım Ḳara Göneyi gördüm baş kesüb Ḳan döküpdür, cüldi alupdur ad Ḳazanupdur.”

Ḳazan- < DLT kazgan-: kazanmak, 2006: 287; Gülensoy KBS kazan-: yenmek, galip gelmek < ET. Ḳazğan-, 2011: 489.

Ḳazılık

(y. a.) Kazılık Tağı/Dağı 64b-10, 65a-8, 65a-8, 65a-9, 65a-13, 65b-1, 65b-1

“Ḳaçar senüñ, Ḳazılık Tağı geyiklerüñ, Ḳaçariken Ḳaçmaz olsun.”

Ḳazılık

(k. a.) Kazılık Koca 67b-12, 90b-1, 95a-7, 99a-7, 100a-6, 100a-9, 100a-11, 100b-2, 100b-3, 100b-6, 100b-7, 100b-8, 100b-9, 100b-9, 102b-5, 103a-5

“Bir zemāndanşoñra Ḳazılık Ḳoca dèrlerdi bir kişî varıdı.”

Ḳazılık

Kazılık at; büyük, kuvvetli ve cins at, Kazılık dağında yetişen cins at 59a-8, 64a-9, 64b-5, 95b-11, 96a-2, 102b-1, 104a-13, 105b-6, 105b-9

“Ḳazağuşda Ḳazılık atuş çok binmişem, Bilmezsem baña tábüt olsun.”

Ḳaziiye

(< Ar.) İş, mesele, dava 65b-11, 72b-11

“Ol kırk nāmerdler bunu tıydılar, bir araya gelüb tanışık étdiler, eyitdiler: «Dirse Hān oğlanuğunu öldi bilürdi. Şimdi kaziyye böyle oldı, bizi heḅ kırar» dediler.”

keçe

Keçe, yapağı veya keçi kılının yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş (bk. kēçe) 60b-6, 60b-10, 61a-7

“Altına kara keçe döşeḅ, öḅine kara koyun yaḅnısı koḅ.”

keçe < DLT keçe: keçe, 2006: 290; DLT kidhiz: keçe, Türkmenlerin çadır örtüleri ve göç zamanı bürgüleri gibi; Gülensoy KBS keçe: yapağı veya keçi kılının dövülerek; ayakla, kolla ezilerek sıkıştırılmasıyla elde edilen kaba kumaş; kiyiz = OT. keçe ‘karpuz ve hıyara benzer şeylerin taşındığı sele, sepet (DLT) < *keç-e, 2011: 491.

kēçe

Keçe, yapağı veya keçi kılının yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş (bk. keçe) 85b-1, 85b-9, 93a-8

“On altı biḅ ip üzengülü, azḅun dānlü, kēçe börklü kāfir Kāzanuḅ öḅine çıka geldi.”

kēçe < DLT keçe: keçe, 2006: 290; DLT kidhiz: keçe, Türkmenlerin çadır örtüleri ve göç zamanı bürgüleri gibi; Gülensoy KBS keçe: yapağı veya keçi kılının dövülerek; ayakla, kolla ezilerek sıkıştırılmasıyla elde edilen kaba kumaş; kiyiz = OT. keçe ‘karpuz ve hıyara benzer şeylerin taşındığı sele, sepet (DLT) < *keç-e, 2011: 491.

keçi

Keçi, geviş getirenlerden eti, sütü, kılı ve derisi için beslenen memeli bir hayvan (bk. kēçi, keçü) 72a-10, 89a-13, 89a-13

“Dede Korkut keçi başlu keher ayḅıra şıçradı, bindi.”

keçi < DLT keçi: keçi, 2006: 290; eçkü: keçi, 2006: 167; Gülensoy KBS keçi: geviş getirenlerden, eti, sütü, derisi ve kılı için yetiştirilen, memeli evcil hayvan = ET. äçkü (EUTS) ~ OT. keçi [~eçkü] (DLT) < *ēç ‘yansıma: keçiyi çağırma ünlemi’ + kü/ki, 2011: 491.

kēçi

Keçi, geviş getirenlerden eti, sütü, kılı ve derisi için beslenen memeli bir hayvan (bk. keçi, keçü) 85b-5

“Koyun dēmez, kēçi dēmez şapanınuḅ ayasına koyar, atar.”

kēçi < DLT keçi: keçi, 2006: 290; eçkü: keçi, 2006: 167; Gülensoy KBS keçi: geviş getirenlerden, eti, sütü, derisi ve kılı için yetiştirilen, memeli

- evcil hayvan = ET. äçkü (EUTS) ~ OT. keçi [~eçkü] (DLT) < *ēç
‘yansıma: keçiyi çağırma ünlemi’ + kü/ki, 2011: 491.
- keçü** Keçi, geviş getirenlerden eti, sütü, kılı ve derisi için beslenen memeli bir hayvan (bk. keçi, kèçi) 71b-12
“Bārī Bayındır Hānuñ tavlasından iki at getirüñ: bir keçü başlu keher ayğırı, bir toklu başlu dorı ayğırı.”
keçü < DLT keçi: keçi, 2006: 290; eçkü: keçi, 2006: 167; Gülensoy KBS keçi: geviş getirenlerden, eti, sütü, derisi ve kılı için yetiştirilen, memeli evcil hayvan = ET. äçkü (EUTS) ~ OT. keçi [~eçkü] (DLT) < *ēç
‘yansıma: keçiyi çağırma ünlemi’ +kü/ki, 2011: 491.
- kefen** (< Ar.) Kefen, ölünün gömülmeden önce sarıldığı beyaz bez 105b-6
*“Yağşı kaftanların çok geymişem,
Bilmezsem baña kefen olsun.”*
- keher** Bir at rengi, doru, koyu kırmızı 71b-12, 72a-10
keher < Kaçalın (keher: (< Mo.) kestane tonlu), 2006: 320.
“Dede Korkut keçi başlu keher ayğıra şıçradı, bindi.”
- kelez** Verimsiz, kıraç toprak 59b-1
“Kelez (?) yêrler çemenlerin kulan bilür.”
- kelime** (< Ar.) Kelime, söz (bk. kelîme) 93b-7, 103b-7
*“Ağız dilden bir kaç kelime haber baña,
...”*
- kelîme** (< Ar. kelime) Kelime, söz (bk. kelime) 100a-4, 106a-8
“Ağ alnuñda beş kelîme du ‘ā kılduğ, kabûl olsun!”
- kelisya** Kilise
k.-ların 83b-5, 103a-13
“Kelisyaların yıķub yêrine mescidler yaḫdılar.”
- kem** (< Fars.) Kötü
k.-ini
“Hāy oğul Kārçar, ol bir ‘aceb cānaverdür . Bir yêrde heḫ dêrüb dururam. Gel gêdelüm, eyüsin al, kemini ḫo» dèdi.”
- kenār** (< Fars.) Yan, nezd
k. şıyirt- kenara sıyılmak, kenara geçmek, yan çizmek” 83a-13

- “Cigerinde olan-lar belirtti, muhannaşlar kenār sıyırtı.”
- kendirük** Kendirik, kendürük, deriden sofra yaygısı
k.-iñüzde 78b-1
“Kendir[üg]iñüzde etmekden ne var?”
kendirük < YTS kendürük, [kendirik]: deriden sofra yaygısı; Eren kendirik: deriden veya çadır bezinden yapılan ve hamur tahtasının altına sarılan yaygı ~ Tkm kendirik, 1999: 230.
- kepenek** Kepenek, çobanların omuzlarına aldıkları dikişsiz, kolsuz, keçeden üstlük, aba 96b-2, 97a-7
“Oğlana kara kepenek geydürmişidi, kapu [eşiği] üstine arķuru bırakmışlardı.”
kepenek < Gülensoy KBS kepenek: çobanların omuzlarına aldıkları dikişsiz, kolsuz, keçeden üstlük < *kap+a-n-(a)k, 2011: 497.
- kere** (< Ar. kerre) Kez, defa, sefer (bk. kerre) 60b-2
“Hānlar hanı Hān Bayındır yılda bir kere toy edüb Oğuz beglerin konuklar idi.”
- kerem** (< Ar.) Kerem, lütuf 105a-13
“Baryik açdı, gördikim «Kerem edüb gelesin, < > lutf edüb bizi Kazanıla barışdurasın» demiş.”
- kerre** (< Ar.) Kez, defa, sefer (bk. kere) 83a-8, 100b-9
“Emen dèrler bir pehlevān vardı, altı kerre vardı, hişārı alub Kazılıķ Kocayı halāş edemedi.”
- kertme** Kertme, küçük kız ve erkek çocuğun beşiklerini birbirine sürterek yapılan nişan
beşik k. 68a-11
“Pay Bīcān eydür: «Kādir Tanrı baña kız vèreceκ olursa, begler siz tanıķ olun, benüm kızum Bay Büre Begün oğlına beşik kertme olsun» dedi.”
- kervān** (< Fars. kārībān) Kervan, uzak yerlere yolcu ve ticaret eşyası taşıyan yük hayvanı katarı 59b-2
“Dünle kervān göçdügin torğay bilür.”
- kes-** 1. Kesici bir araçla birşeyi doğramak, ikiye ayırmak, parçalamak, parçalara ayırmak

k.-er 59a-9

k.-medi 100b-5

k.-ünj 88a-8, 88b-1

“Ağ etinden kesünj, kavurma edünj.”

2. Adam öldürmek

k.-di 70a-1, 70a-1, 83b-3, 83b-3, 91a-4, 99b-4

k.-dügüm 92b-12, 93b-11, 94a-3

k.-dünj 92b-9

k.-elüm 96b-11

k.-er 93b-9

k.-eyim 93b-11

k.-eyinmi 61a-12

k.-medin 92b-5

k.-medünj 94a-2

k.-üb 62a-12, 68b-7, 92b-2, 92b-3, 94a-11

k.-übdür 69b-9

*“Şoluma bağıduğumda dayım Aruzı gördüm,
baş kesüb kan döküpdür, cüldi alıpdur ad kazanubdur.”*

3. Hayvanın başını gövdesinden ayırmak

k.-di 62a-11

“Oğlan bıçağına el urdı, boğanıñ başını kesdi.”

4. Dibinden ayırmak

k.-en 98b-2

“Gölgelüce kaba ağacum kesen Kazan,

...”

5. Son vermek

k.-diler “ümīd kes-: umut kesmek, umudu kalmamak” 75a-6

“Kalın Oğuz begleri Baryekden ümīd kesdiler.”

kes- < DLT kes-: kesmek, 2006: 305; Gülensoy KBS kes-: bıçak, makas gibi araçla bir şeyi ikiye ayırmak = ET., OT. kes- (DLT), 2011: 501.

kesdür-

Kestirmek, başı gövdeden ayırtmak

k.-esin 97a-1

- “Ġāfillüce güzel başuñ kesdüresin,
Ağ bürçeklü anamı ‘Oğul!’ dërken
‘Başum bahtı, evüm tahtı Ķazan Beg!’ dëyi ağladasın.”*
- kesdür- < DLT kestür-: kestirmek, 2006: 306; Gülensoy KBS kestir- (hlk.): pekmez kaynatılırken şıraya pekmez toprağı koymak < kes-tir-, 2011: 504.
- kesil-** Kesilmek, kesme işine konu olmak, br araçla bir şey ikiye ayrılmak
k.-mesün 67b-2, 84a-2, 91b-3, 100a-1, 103b-5
k.-sün 64a-11
k.-übdür 78a-8-9
“Gölgelüce kaba ağacuñ kesilmesün!”
- keşiş** (< Fars. keşîş) Rahip, papaz (bk. keşîş)
k.-lerin 103b-1
“Keşîşlerin öldürüb baş başlatdılar, ‘azîz Tanrı adına huṭbe okutdılar.”
- keşîş** (< Fars.) Rahip, papaz (bk. keşîş) 89b-9
k.-üñ 92a-11
*“Bilan geyen keşîşüñ elin ben öperem,
Ķara gözlü kâfir kızların ben aluram,
Ayruḱ senüñ yüzüñe ben gelmezem.”*
- ķıḱır-** Ķaḱırmak, seslenmek
ķ.-dı 75a-7, 79b-6
ķ.-maduñmı 82a-5
“Sen beni yanuñe ķıḱırmaduñmı?”
- ķıḱır- < DLT kık(ı)r-: yüksek sesle çağırmaq, bağırmaq; haykırmak, 2006: 313; Gülensoy KBS ķıḱır- (hlk.): çağırmaq < kī ‘yansıma’+kır-, 2011: 506.
- ķıl** Ķıl, keçi tüyünden yapılmış olan 65b-12, 65b-13, 66a-5, 94b-6, 96b-9, 97a-6, 97a-7, 97b-10
“Ķıl urḱanı ağ boynına daḱdılar.”
- ķıl < DLT kıl: kıl –insanda ve hayvanda-, 2006: 313; Gülensoy KBS kıl: insan ve hayvanların derisinden çıkan ipliksi uzantı; keçi tüyü = ET., OT.
kıl (DLT) < *kı-1, 2011: 507.

- kıl-** Kılmak, yapmak, etmek, (namaz) kılmak
 k.-an 93b-10
 k.-dı 67a-10, 69a-10, 70a-10, 74a-8, 76b-2, 83b-5, 88b-12, 94a-7, 98a-4
 k.-dılar 83b-6, 90b-10, 99a-13
 k.-duķ 100a-4, 103b-7, 106a-8
 k.-duņ 102b-9
 k.-sun 106a-7, 106a-7
 k.-ub 83a-11
 “*Ādem etin yahni kılan anuņ aŗbazı olur.*”
 kıl- < DLT kıl-: kılmak, yapmak, etmek, eylemek, olmak: 2006: 313;
 Gülensoy KBS kıl-: yapmak, eylemek, etmek, kılmak = ET. (Orh.), OT.
 kıl- (DLT, KB) < Tü. kıl- ~ Moğ. kil- < Altayca: *kıl- ‘yineleme eki’,
 2011: 507.
- kıla** (< Moğ.) Dağ sırtı, dağ sırtındaki otlak 91a-12, 98a-12, 99b-10
 “*Cılasun yeg erenlere kıla, ölke, cübbe, çuķa vèrdi.*”
- ķılbaş** (k. a.) Kılbaş 104a-2, 104a-3, 104a-4, 104a-6, 104a-7, 104a-10, 104b-2,
 104b-5, 104b-10, 105a-2
 K.-ı 105a-1
 “*ķılbaş dèrler ķazanuņ yanında bir kiŗi varıdı.*”
- ķıldur-** Kıldırmaq, yaptırmak, ettirmek
 k.-duğuş 104a-4-5
 “*ķılbaş eydür: «Bilmezmissin? Evüñ yağma kıldu[rdu]ğuş vakt Taŗ Oğuz bile bulunmadı. Anuñiçün gelmezler» dedi.*”
 ķıldur- < Gülensoy KBS kıldır-: kılmak işini yaptırmak < kıl-dır-, 2011,
 508.
- ķılıç, kılıç** Kılıç, keskin ve sivri bir tür savaş aleti (bk. kıluç) 63b-7, 65b-9, 68b-5,
 69a-10, 72a-13, 83a-12, 90b-11, 92b-9, 92b-12, 93b-11, 93b-13, 94a-3,
 94a-8, 94b-3, 98a-5, 98a-6, 98a-9, 99b-1, 100b-5, 103a-1, 105a-10
 k.-dan 83b-2, 91a-8, 99b-7
 k.-ı 59a-3, 59a-9, 69a-13, 83a-5
 k.-ın 66a-8, 72a-12, 96b-5
 k.-ıyla 103a-3

ķ.-lar 90b-13

ķ.-um 61a-12, 105b-10

ķ.-uñ 67b-4, 90a-4, 90a-7, 90a-9, 90a-10, 90a-13, 90b-2, 90b-3, 90b-5, 90b-9, 91b-5, 98b-9, 98b-11, 99a-1, 99a-3, 99a-5, 99a-7, 99a-9, 100a-2

*“Ķara polat uz kılıcum belüme bağlarıdum,
Ala gözlü beglerümi yanıma şalarıdum.”*

ķılıç, ķılıç < DLT kılıç: kılıç, 2006: 314; Gülensoy KBS kılıç: uzun, düz veya eğri, ucu sivri, bir veya her iki yüzü keskin, kın içinde bele takılan, çelikten silâh = ET., OT. øılıç (DLT) < ķıl+(ı)ç, 2011: 508.

ķılıçla-, ķılıçla- Kılıçlamak, kılıçtan geçirmek

ķ.-dı 83b-4, 91a-5, 91a-8, 99b-4, 99b-6

“Şağ yanını ķılıçladı, yere şaldı.”

ķılıçla-, ķılıçla- < DLT kılıçla-: kılıçlamak, kılıç ile çalmak ve vurmak, 2006: 314; Gülensoy KBS kılıçla-: kılıçl çok sayıda adam öldürmek, kılıçtan geçirmek = OT. ķılıçla- (DLT) < ķıl+ıç+la-, 2011: 508.

ķılınç

ķılınç, hareket tarzı, huy, hulk

ķ.-lu 68b-7

“Begler içinde çalımlı, çal ķara kuş erdemlü bir yahşı ķılınç[lu] yigit olmuşıdı.”

ķılınç < DLT kılınç: iş, amel; ahlak, minez, huy; fena, huy; kadın naz ve kırışması, 2006: 315.

ķılıç

ķılıç, keskin ve sivri bir tür savaş aleti (bk. ķılıç, ķılıç)

ķ.-uñı 87a-12

“Ķara polat ķılucuñı baña vèrgil.”

ķılıç < DLT kılıç: kılıç, 2006: 314; Gülensoy KBS kılıç: uzun, düz veya eğri, ucu sivri, bir veya her iki yüzü keskin, kın içinde bele takılan, çelikten silâh = ET., OT. øılıç (DLT) < ķıl+(ı)ç, 2011: 508.

ķımız

ķımız, ekşitilmiş kısrak sütünden yapılan meşhur Türk içkisi 61b-5, 64b-1

“Depe gibi et yığgil,

Göl gibi ķımız şağdur.”

ķımız < DLT ķımız: ķımız, 2006: 315; Ğülensoy KBS ķımız: kısrak sütünün mayalanması ile yapılan, az alkollü, ekşi, eski bir türk içkisi = ET., OT. ķımız (DLT) < *ķım ‘ekşilik bildiren sözcük’ + (ı)z < *ķımır, 2011: 509.

ķın

ķın, bıçak ve kılıç gibi kesici aletlerin kabı
ķ.-dan 83a-12, 94b-3

“Uruzuŋ < > kırķ yigidi atdan ėndi, ala ķalkān ķevüirdiler, ķından ķılıç ştıyırđılar.”

ķın < DLT ķın: bıçak ve kılıç ķını; kılıf, 2006: 316; Ğülensoy KBS ķın: bıçak, kılıç gibi kesici aletlerin kabı = ET., OT. ķın (DLT) < *ķın, 2011: 509.

ķına

(Ar. ĥinnā) Kına, kına ağacının kurutulmuş yapraklarından elde edilen, saç ve elleri boyamakta kullanılan toz (bk. ķınā) 74a-11
ķ.-lu 84a-11

“Kızı gelini ķaş ķaş Ğülmez oldu, kızıl ķına ağ eline yakmaz oldu.”

ķınā

(< Ar. ĥinnā) Kına, kına ağacının kurutulmuş yapraklarından elde edilen, saç ve elleri boyamakta kullanılan toz (bk. ķına)
ķ.-lı 91b-13

“Kara gözlü, ĥüb şüretlü, örme saçlı, elleri bileğinden ķınālı tırnaķları nigārlı, boğazları birer ķarış kāfir kızları altun ayaklu sürāĥiler al şerābila Oğuz beglerine şunarlardı.”

ķır-

1. Kırmak, parçalara ayırmak

ķ.-an 98b-2

*“Bıçak alub ķanadlarum ķıran Kāzan,
...”*

2. Helāk etmek, telef etmek, öldürmek

ķ.-ar 65b-1, 85b-7

ķ.-dı 69a-10

“Baş ķalduran kāfirleri ķırdı Ğazā ķıldı.”

ķır- < DLT ķır-: kazımak, bir şeyi kökünden çıkarmak; kırmak, 2006: 317; Ğülensoy KBS ķır-: kırmak, katletmek, öldürmek = ET., OT. ķır- (DLT) ~ ķır-la- ‘yerde çukurlar açmak, kazmak < ķır-, 2011: 510.

- kırdur-** Kırdırmak, kestirmek, boğazlatmak
 kı.-dı 64a-3, 104b-12
 kı.-ğil 61b-4
 kı.-mişdi 60b-4
“Atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdurdi.”
 kırdur- < Gülensoy KBS kırdır-: kırmak işini yaptırmak, 2011: 512.
- kırıl-** 1. Kırılmak, bir veya birçok parçaya ayrılmak
 kı.-madın 77a-5
 kı.-masun 67b-3, 91b-3, 100a-1
“Kıradlarıñ uçları kırılmasun!”
 2. Helâk olmak, telef olmak, ölmek
 kı.-duğın 96b-10
 kı.-miş 96a-12
“Leş içinde gezerken gördikim oğlunıñ kırk yigidi kırılmış, oğlunıñ bedevî atı oklanmış, şöyle yatur.”
 kırıl- < Gülensoy KBS kırıl-: kırmak işine konu olmak < kır-(ı)l-, 2011: 512.
- kırk** Kırk, bir sayı 60b-9, 62b-7, 62b-7, 62b-10, 62b-12, 63a-5, 63b-5, 63b-5, 64a-1, 64a-4, 64b-8, 64b-10, 65b-4, 65b-8, 65b-10, 66a-4, 66a-6, 66a-6, 66a-9, 66a-11, 66a-11, 66a-12, 66b-1, 67a-1, 67a-2, 67a-3, 67a-4, 67a-5, 67a-6, 67a-6, 67a-6, 67a-7, 67b-13, 73b-13, 74a-1, 74a-4, 76a-2, 76a-3, 76a-6, 76b-9, 76b-12, 76b-13, 79b-3, 81a-5, 83b-5, 83b-8, 83b-9, 83b-10, 83b-10, 83b-11, 84b-9, 84b-11, 88a-2, 88a-3, 88a-4, 88a-6, 88a-6, 88a-8, 88b-7, 89a-4, 89b-7, 89b-7, 91a-11, 93a-1, 93b-7, 94a-2, 94a-10, 94b-3, 94b-5, 96a-2, 98a-9, 105b-1
 kı. bir 88a-8, 88b-1
 kı.-uñuza 94a-10
“Kırk ince kıızı yanına aldı.”
 kırk < DLT kırk: sayıda kırk, 2006: 318; Gülensoy KBS kırk: otuzdokuzdan sonra gelen sayının adı; 40; XL = ET., OT. kırk (DLT), 2011: 513.
- kırmızı** (< Ar. kırmızı'den) Kırmızı, al, kızıl renk 70a-13, 73b-10

- “*Adaklusı bir kırmızı kaftan gönderdi.*”
- kırnak** Cariye, halayık, hizmetçi 82b-6
 “*Ƙulum ƙalayıgum
 sana ƙırnak olsun, gelincügüm,
 ...*”
 ƙırnak < DLT ƙırnak: cariye, 2006: 320; Gülensoy KBS ƙırnak: cariye; çalımlı, süslü kimse; güzel, titiz; cilveli = OT. ƙırnak, hız, ƙırƙın, ƙız ‘cariye’ (DLT) < *ƙız, 2011: 515.
- ƙısır** Kısır, üreme imkânı olmayan, döl vermeyen (insan ve hayvan) 80b-7
 “*«And içeyim ƙısır ƙıırağa bindügüm yok,
 Binübeni ƙaravata varduğum yok.
 ...*”
 ƙısır < DLT ƙısır: kısır, doğurmayan insan veya dört ayaklı hayvan; kısırak, 2006: 322; Gülensoy KBS ƙısır: üreme imkânı olmayan, döl vermeyen (insan veya hayvan) ile ürün vermeyen toprak = OT. ƙısır (DLT) < kıs-ır, 2011: 516.
- Ƙısırca** (k. a.) 70b-4, 70b-6, 80b-3, 80b-4, 80b-5, 80b-6, 80b-11
 “*Meger Ƙısırca Yenge dërlerdi bir hâtün var idi.*”
- ƙısırak** Kısırak, dişi at 73a-2
 ƙ.-a 72b-6, 80b-7, 81a-3
 ƙ.-ın 103a-7, 103a-10
 ƙ.-midur 103a-7
 “*Ƙaza(gucum ƙıırağın yükli ƙodum,
 ayğırmıdur, ƙısırakmıdur, anı bilsem.*”
 ƙısırak < DLT kısırak: kısırak, 2006: 322; Gülensoy KBS kısırak: dişi at = OT. ƙısırak (DLT) < *kısır ‘gelt’ (Räsänen) ‘barren’ + Ak, 2011: 517.
- ƙıssa** (< Ar.) Kıssa, ders çıkarılması gereken anlatı, olay
 ƙ.-ları 72b-11-12
 ƙ.-sını 70a-3, 90a-1
 ƙ.-yı 69b-6, 102b-4
 “*Ƙıssayı ne dirâz edelüm? Yigirmi dört şancağ begi ƙâfir elinde zebün oldı.*”

- kış** Kış, sonbaharla ilkbahar arasındaki soğuk mevsim
 k.-da 64b-10
“Gèrü katlanımayub kalkub oğlancuğın isteyü kırk ince kızıla kışda yazda qarı buzı erimeyen Kazılık Tağına geldiler.”
 kış < DLT kış: kış, 2006: 323; Gülensoy KBS kış: dört mevsimden en soğuk olanı = ET., OT. kış (EUTS; DLT), 2011: 518.
- kıvan-** Sevinmek, öğünmek, güvenmek
 k.-ayım 63b-7
 k.-sam 68a-6
“Kazan eydür: «Maşşüduñ bumıdur?» Eydür: «Belı maşşüdum budur. Benüm dahı oğlum olsa Hân Bayındıruñ qarşusın alsa dursa kullık eylese bendañı baqsam, kıvansam, güvensen.»”
 kıvan- < Gülensoy KBS kıvan-: övünülecek bir olaydan dolayı sevinmek, iftihar etmek, memnun olmak < OT. kıw ~ quw (DLT) + an-, 2011: 519.
- kıy-** 1. Acımadan vermek, esirgememek, feda etmek
 k.-mayınca 59a-4
“Er mālına kıymayınca adı çıkmaz.”
 2. Acımayarak büyük bir kötülük etmek, zulmetmek
 k.-amadılar 105b-8
 k.-an 98b-3
 k.-dı 66a-7
 k.-mağıl 66a-7
 “...
*Ol kırk nāmerdüñ elinden babanı kurtarğıl.
 Babañ saña kıydı ise sen babañkıymağıl»
 dedi.”*
 kıy- < DLT kıy-: sözden dönmek; kıymak, eğrilemesine doğramak, 2006: 324; Gülensoy KBS kıy-: çok ince ve küçük parçalar durumunda doğramak; (mec.) acımadan vermek = OT. kıy- ‘yanlamasına doğramak; kesmek, öldürmek’ (DLT) < * kıd- ‘kenar yapmak’, 2011: 521.
- kıyāmet** (< Ar. kıyāmet)

1. Kıyamet, tek tanrılı dinlerin inanışına göre dünyanın sonu ve bütün ölümlerin dirilerek mahşerde toplanacağı zaman 58b-4, 58b-10
“Çıkan cān kıyāmet olmayınca gèrū gelmez.”
2. *mec.* Kıyamet gibi büyük bir olaydan bahsederken kullanılan söz
 kı.-i 99b-1
 kı.-ün 83b-1, 90b-12
“Güpür güpür tavullar çalındı, borular ötdi, Kıyāmetün bir günü kopdı.”
- Kıyan** 1. (k. a.) Kıyan Selcük 74b-3, 75b-1, 75b-7, 90a-6, 91a-5, 98b-10, 101a-10, 102a-11
“Kıyan Selcük oğlu Delü Dunder yerinden duru geldi.”
2. (k. a.) Kıyan Güci 85a-5
“Kıyan Güci, Demür Güci iki kardaşını yanına aldı, ağıluñ kapusını berkitdi.”
- kıyı** Kıyı, kenar
 kı.-sın 85b-10
“«Yoluñ kıyısın alub oturdı, ağladı şıkladı, eydür: Kāzan Beg ölümisin dirimisin? Bu işlerden haberün yokmı?» dedi.”
- kıyı < DLT kıldığı: kıyı, yan, kenar, 2006: 312; Gülensoy KBS kıyı: kara ile suyun birleştiği yer; kenar, uç =ET. (Uyg.) oıdığ (İKPÖ) ~ OT. kıdığ (DLT) < oığ- ‘sınırla ulaşmak’ + -°ğ ‘sıfat-fiil anlamı kazandıran ek’, 2011: 521.
- kız** Kız, dişi, kız evlat, kız çocuk 59a-4, 60a-6, 65b-4, 67a-3, 68a-9, 68a-10, 68a-10, 68a-13, 70b-13, 70b-13, 70b-13, 71a-4, 71a-6, 71a-7, 71b-1, 71b-3, 71b-3, 71b-4, 71b-6, 76a-5, 76a-8, 76a-12, 76b-1, 77b-4, 77b-7, 77b-9, 77b-10, 77b-10, 78a-4, 78a-7, 78b-11, 80b-3, 80b-5, 80b-10, 81a-1, 81a-2, 81a-3, 81a-6, 81a-9, 81a-12, 81b-1, 81b-8, 81b-8, 81b-9, 81b-9, 81b-10, 81b-10, 81b-11, 81b-11, 81b-11, 82a-8, 82a-11, 83b-8, 83b-9, 83b-10, 97b-7, 98a-9, 105a-8
 kı. kardaş 73a-4, 74b-8, 77b-2, 78a-12, 83b-9, 97a-3
 kı. kardaş 72b-3, 72b-4, 72b-12, 74a-12, 75b-3, 75b-10, 77b-1, 78b-6, 78b-7
 kı. kartaş 72a-7

ķ.-a 81a-9

ķ.-ı 60b-5, 60b-5, 60b-8, 60b-13, 61a-9, 61a-11, 61a-13, 63b-4, 64a-4, 67a-9, 70b-2, 70b-6, 70b-13, 71a-7, 71a-8, 71a-9, 71a-12, 71b-4, 71b-9, 71b-11, 72b-7, 72b-12, 74a-3, 74a-10, 75a-6, 75b-4, 75b-13, 76a-1, 76a-7, 76a-11, 81b-2, 81b-3, 81b-5, 81b-8, 82a-3, 83b-7, 88b-7, 94b-13, 95a-2, 96a-6, 96a-9, 97a-10, 98b-4

ķ.-ıla 64b-10, 89a-9, 89b-7

ķ.-ımı 104b-1

ķ.-ımı 71b-1, 84b-8, 84b-13, 89b-13

ķ.-ınıñ 81b-3

ķ.-lar 70b-7, 70b-7, 70b-8, 78a-13, 78b-1, 78b-1, 78b-3, 78b-3, 80a-9, 80a-10, 80a-11

ķ.-ları 84a-11, 92a-1

ķ.-ların 92a-12

ķ.-larınuñ 90b-8

ķ.-lıyı 61a-6

ķ.-mıdur 103a-9

ķ.-suzı 61a-6

ķ.-um 68a-11, 83a-1

ķ.-uñ 71a-6, 71a-6, 71a-9, 71b-6, 74b-5, 77b-11, 78a-10, 79a-5, 81a-2, 83b-6, 88a-3, 88a-8, 88b-1, 90a-12, 103b-2

“Bayrek buñaldı, kızuñ memesine yapışdı. Kız kocındı.”

ķız < DLT kız: kız, kız çocuk; cariye; pahaklı nesne, 2006: 325; DLT xız: kız, 2006: 213; Gülensoy KBS kız: dişi çocuk = GT., OT. ķız (DLT) < *ķīz < *ķīr, 2011: 522.

ķızıl

ķızıl, kırmızı 60b-4, 60b-5, 60b-12, 61a-5, 61a-6, 62b-2, 66b-6, 67a-1, 73b-12, 74a-11, 81b-4, 82a-13, 84a-11, 89b-11, 96a-1, 97b-1

“Bir yere ağ otaķ, bir yere kıızıl otaķ, bir yere kara otaķ ķurdurmuşdı.”

ķızıl < DLT kıızıl: kıızıl, kıızıl renk, kırmızı, 2006: 326; Gülensoy KBS kıızıl: parlak kırmızı renk = OT. ķızıl (DLT) < kıız-ıl, 2011: 524.

- ki** (< Fars.) Ki, bağlama ve cümle başı edatı 60a-6, 60b-11, 69a-3, 70b-9, 70b-13, 72a-12, 73b-8, 76a-10, 77a-10, 80b-3, 82b-10, 92b-4, 93b-1, 103b-3, 104a-1, 105a-2
“On altı yıldur ki ölüsü dirisi haberin kimse bilmezdi.”
- kiçi, kiçi** Küçük 75a-6, 75b-13, 77b-1
k.-si 68b-12
“Kiçi düğünini etdi, ulu düğünine va ‘de kodı.”
kiçi, kiçi < DLT kiçik: küçük; küçüklük, 2006: 328; DLT kiçük küçük, 2006: 328; Gülensoy KBS küçük (kiçi): boyutları benzerlerinininkinden daha ufak olan; eni, boyu az; daha az yaşlı; niceliği az olan; niteliği aşağı olan = ET. kiçig (EUTS) ~ OT. kiçik ~ kiçük (DLT) < *kiçi ‘yansıma’+g, 2011: 587.
- kilit** Kilit, anahtar
k.-in 90b-7, 101a-11
*“Ëlden çıkub Aygır Gözler şuyından at yüzdüren,
Elli [yedi] kal ‘enüñ kilidin alan,
Ağ Melik kızına nikâh eden,
Şofi Sandal Melike kan kuşduran,
Otuz yedi kal ‘e beginüñ kızlarınınuñ çalıp
Bir bir boynın öpen
Eylik Koca oğlu Alp E[v]ren
Çapar geldi,
«Çal kılıcuñ ağam Kazan, yêtdüm!» dedi.”*
kilit < DLT kirit: anahtar, kilit, 2006: 332; Gülensoy KBS kilit: anahtar, düğme gibi takılıp çıkarılabilen bir parça yardımıyla çalışan kapatma âleti = OT. kirit (DLT): 2011, 525.
- kim** Kim, “hangi kişi?” anlamında cümlede özne, tümleç, nesne, yüklem görevinde kullanılan bir soru sözü 69b-9, 71b-9, 79a-8, 88a-8, 88a-9, 103a-6
k.-den 59b-3
k.-dür 69b-3, 79a-1
k.-e 67a-3, 84a-11, 91b-1, 99b-12, 106a-4

- k.-i 84b-4
k.-in 80a-6, 80a-6, 80a-11, 80a-11
k.-ler 90a-2, 98b-6
k.-sin 101a-9, 101b-12
k.-ünj 70b-1, 70b-11, 71b-1, 77a-3, 77b-7, 77b-8, 77b-8, 77b-9, 77b-9
k.-ündür 70a-13, 70b-6, 77a-2
*“Ağayıl da ağca koyunu
sorar olsamşölen kimünj?”*
kim < DLT kim: kim, 2006: 329; Gülensoy KBS kim: soru zamiri = ET.
kim ‘kim, kimler’ (EUTS) ~ OT. kim (DLT), 2011: 525.
- kim** (< Fars. ki + m) Ki, edat 60b-13, 61b-6, 62b-9, 68a-9, 69b-7, 69b-9, 71b-1, 71b-9, 71b-11, 72b-10, 74a-6, 87b-4, 98b-5, 104b-2
“Gördiler kim güle güle gelür”
kim < YTS kim: ki, 2009: 152; Çağbayır ÖTS kim, eT. bağlaç, 2007: 2673; Kaçalin kim [< Fa. Ki; -kim soru zamirinin etkisiyle-+m], 2006: 321.
- kimi** Birtakımı, bazısı, kimisi 93a-6, 93a-6, 96b-5, 96b-5, 96b-5
k.-ini 67a-8
k.-inüj 67a-7
“Kimi atına biner, kimi kılıcuñ dañınur, kimi geyimin geyer.”
kimi < Gülensoy KBS kimi(si): bazısı, birtakımı < kim+(i)(+si), 2011: 526.
- kimesne** Kimse 58b-4, 103b-12
“Taş Oğuz beglerinden kimesne yoğdı.”
kimesne, [kimerse, kimsene]: kimse, 2009: 152.
- kimse** Kimse, herhangi bir kişi, kim olduğu bilinmeyen, şahıs 58b-10, 71a-4, 77a-10, 80b-1, 93b-3, 102b-7, 102b-8
k.-m 68a-4
k.-nüj 66a-1
k.-ye 75b-4, 102b-8
*“Yüce yerlerden yücesin,
Yüce Tanrı, kimse bilmez necesin.”*

kimse < Gülensoy KBS kimse: her hangi bir kişi, kim olduğu bilinmeyen kişi, şahıs = ET. kim erse, 2011: 526.

kiriş

Kiriş, ok atılan yayın iki ucu arasındaki esnek bağ
k.-üm 79b-3

“Boğa vèrüb alduğum

Burma kirişüm,

Buñlı yèrde kodum geldüm

Ƙırƙ yoldaşum, iki argışum,
dèdi.

kiriş < DLT kiriş: kiriş, yay kirişi; yay, 2006: 332; Gülensoy KBS kiriş: bazı telli müzik araçlarında kullanılan, hayvan abğırşağından yapılan tel; ok atılan yayın iki ucu arasındaki esnek bağ; (mim.) dört köşe kalın keresteden, demirden ve betonarmeden yapılmış yatay destek parçası = ET. kiriş ‘ ok kirişi’ (EUTS) ~ OT. kiriş (DLT) < ET. ker- ‘germek’+(i)ş [> kir-(i)ş], 2011: 526.

kişi

Kişi (kız, erkek, kadın), insan, adam, kimse 61b-13, 61b-13, 76a-11, 77a-8, 77b-9, 77b-10, 100a-10, 104a-3, 105a-12

k.-leri 60b-12

k.-nüñ 58b-10, 60b-8

k.-nüñdür 77a-3

k.-yile 102a-2

“Ƙılbaş dèrler Ƙazanuñ yanında bir kişi varıdı.”

kişi < DLT kişi: kişi, adam, insan, kimse; halk; karı, kadın, 2006: 335; Gülensoy KBS kişi: insan, kimse, şahıs = ET., OT. kişi (DLT), 2011: 528.

kişne-

At, bağırır gibi yüksek ses çıkarmak

k.-di 76b-4

k.-yeyinmi 96a-3

k.-yüb 96a-3

“Boz ayğır dahtı Baryegi gördi, tanıdı. İki ayağınuñ üstine durdı, kişnedi.”

- kişne- < DLT kişne-: kişnemek, 2006: 336; Gülensoy KBS kişne-: (at için) bağırmaq = ET. (KT., Uyg.), OT. kişne- < GT. *kişne-, 2011: 529.
- kişnet-** Kişneme işini yaptırmak, kişnetmek
k.-diler 104a-13
“«*Qaytabanda develerüm bozlatdılar, qazağuşda qazılıq atum kişnetdiler, ağca tümen koyunum meşritdiler. Qaza beşzer kızımı gelinimi çağrışdurdılar. Benüm qara başuma neler geldi. Tayım Aruz baña gelsün yėtişsün!*’ dër» dëdi.”
- kitāp** (< Ar. kitāb) Kitap, yazılmış ya da basılmış yaprakların bir araya gelmesiyle oluşan yapıt, Dede Korkut Kitabı
k.-ı 106a-9
“*Bu kitābı yazanı du ‘āyula ağanlara Haq sübhānehü ve te ‘ālā merhamet etsün!*”
- qo-** **1.** Serbest bırakmak, izin vermek, müsaade etmek, salıvermek
q. 88b-6, 88b-7
q.-madı 64a-1
q.-ñ 80a-5, 80a-9, 89a-5
q.-sañ 80a-3
2. Vermek, almamak, bırakmak
q. 73a-11, 73a-13, 73b-1
q.-mağum 66b-13, 67a-1, 67a-2, 67a-3-4, 67a-4, 67a-6
“«*Dëndi begendüğüni al, begenmedüğüni qo*» dëdi.”
3. Bırakıp gitmek
q.-dum 79b-3, 103a-7, 103a-7, 103a-8, 103a-8
q.-duñ 103a-10, 103a-10, 103a-11, 103a-11
“*Qaytabanum devesin yükli qodum, nermidür māyemidür, anı bilsem.*”
4. Bir yere bırakmak, koymak, yerleştirmek
q.-dı 66a-11, 74b-11, 85b-3, 85b-8, 87b-5, 101a-3
q.-duğı 94b-9
q.-ñ 60b-6, 88a-8, 88b-2
“*Qazan oğlını qoduğı yerde bulmadı.*”

5. Koymak, vermek, takmak, tutmak, etmek, eylemek, yapmak anlamlarında kullanılan yardımcı fiil

k. “alı ko-: ayırıp saklamak, almak” 73b-2

ķ.-dı “va‘de ķo-: zaman vermek, ara vermek” 75a-7, 75b-13

ķ.-dı “ad ķo-: ad vermek, ad takmak” 70a-4

ķ.-mazlardı “ad ķo-: ad vermek, ad takmak” 62a-13, 68b-7

ķ.-mış-sız “ad ķo-: ad vermek, ad takmak” 79b-13

ķ.-sun “ad ķo-: ad vermek, ad takmak” 62a-12

ķ.-ruz “ġarīm ķo-: dūřman etmek” 89b-10

“*Ulu dūġünine va‘de ķodi.*”

6. Bir kimseyi bir ġöreve ya da işe yerleştirmek

ķ.-ram 84b-4

ķ.-rsun 84b-4

“«*Amma şası dinlü ġürcistān aġzında oturursın. Orduġ üstine kimi ķorsun?*» *dēdi.*”

7. Ortaya koymak, feda etmek

“*Baryik eydür: «Va-llāhi, ben Ķazanuġ uġurına başı ķomiřam. Ben Hān Ķazandan dönmezem.*”

ķo- < DLT koy-: koymak; koyuvermek, bırakmak; dökmek; çalkamak, 2006: 352; DLT kodh-: koymak, bırakmak; terk edilmek; koyuvermek, 2006: 338; DLT kot-: bırakmak, 2006: 349; Gülensoy KBS ko-: < koy- [*< *ķođ-*], 2011: 529; Gülensoy KBS koy-: bir şeyi bir yere bırakmak = ET. (KT., Uyg.), OT. (DLT) ķoy- < ķođ-, kot- < *ķo-đ-, 2011: 548.

ķoġ-

Kopmak, zuhur etmek, çıkmak, meydana çıkmak, neşet etmek (ķop-)

ķ.-mışıdı 58b-2

“*Hāzret-i Resūl zemānına yakın Bayat boyundan Ķorķut adlu bir er ķoġmıřıdı.*”

ķoġ- < DLT kop-: kopmak, gelmek; kalkmak; başlamak, çıkmak; baş kaldırmak, 2006: 345; Gülensoy KBS kop-: herhangi bir yerinden ikiye ayrılmak; yerinden ayrılmak; gövdeden ayrılmak = ET. (KT., Uyg.), OT. ķop-, 2011: 540.

ķoca

Yaşlı, ihtiyar, erkek 67a-5, 97b-12, 99a-11

ķ.-sı 63b-3
ķ. (Aruz ķ.) 99a-9, 104b-10, 104b-11
ķ.(At Ağızlı Aruz ķ.) 84b-2, 90b-3
ķ. (Eylik ķ.) 84b-11, 90b-9, 101a-11
ķ. (Ėaflet ķ.) 79a-5, 90a-10, 99a-2
ķ. (ķazılık ķ.) 67b-12, 90b-1, 99a-7, 100a-6, 100a-9, 100a-12, 100b-2,
100b-3, 100b-8, 100b-9, 102b-5
ķ.-lar 66b-10, 67a-5
ķ.-ları 98b-13, 100a-12
ķ.-nuŋ 62b-13
ķ.-sa 97b-12
ķ.-yı (ķazılık ķ.) 100b-6, 100b-7, 100b-9, 103a-5
*“Neyerde bir gŷzel gŷrdi ise çekŷb aldı, ağ ŷakallu kocanun ağna sŷgdi,
ağ bŷrçeklŷ karınun ŷaçın yoldı.”*
ķoca < Gŷlensoy KBS koca: yaŷlı < koca- ‘yaŷlanmak’, 2011: 529.

ķocaluķ

Kocalık, ihtiyarlık
ķ.-um 96b-1
*“ķara tağum yŷksegi oğul!
ķanlı ŷuyım taŷķunı oğul!
ķocaluđum vaktında aldurduğum oğul!
deyŷb bozladı.”*
ķocaluķ < YTS ķocalık: yaŷlılık, ihtiyarlık, 2009: 153.

ķocın-

Çekinmek, kaçınmak, gerilemek
ķ.-dı 71a-6
“Bayrek buŷaldı, kızuŋ memesine yapıŷdı. ķız ķocındı.”
ķocın- < YTS ķocunmak: çekinmek, korkmak, 2009: 154.

ķoç, ķoç

1. Erkek koyun, koç 60b-4, 61b-4, 64a-3, 72b-7, 73a-2, 73a-7, 95a-1,
103a-11, 104b-12
ķ.-ları 73a-9
ķ.-larımız 78b-12
ķ.-mıdur 103a-8
“Biŷ dahı ķoç istedi, ķoyun gŷrmedŷk.”

2. Sağlıklı, gülbüz genç erkek, yiğit 91a-12

“Cılasun koç yigitlere kıla ölke vèrdi, cübbe cuğa vèrdi.”

koç, koç < DLT koç: koç, 2006: 337; DLT koçnğar: koç, 2006: 337; Gülensoy KBS koç: damızlık erkek koyun = ET., OT. koç (~ koçungar) (EUTS; DLT), 2011: 530.

koğu

Koku, nesnelere yayılan ve burunla algılanabilen duygu
k.-ların 59b-2

“Yèdi dere koğuların dilkü bilür.”

koğu < DLT kok-: fena kokmak; kokusu yükselmek; -su- senmek, - hastalık- sâkinleşmek, 2006: 339; Gülenasoy koku: nesnelere yayılan küçücük zerrelere burun zarı üzerindeki özel sinirlerde uyandırdığı duygu < kok-u, 2011: 533.

kol

1. Kol, insan vücudunda omuz başından parmak ucuna kadar olan bölüm ya da el 64b-5, 95b-11

k. şal- “el ile işaret yapmak, el sallamak” 67a-6, 80b-11

k.-c/ça kopupuz 59b-5, 66b-1, 66b-2

k.-ı 78b-6, 99a-9

k.-ına 66a-9, 78b-6

“Boyi boyına yakışdı, kolı kolına yakışdı, beli beline yakışdı.”

2. Tutup çekmeye yarayan bölüm

k.-ları 89a-13

k.-lı 85a-6

k.-lu 85b-2

“Üç keçi tüyünden şapanuñ kolları varıdı, bir keçi tüyünden şapanımuñ çatlağucu varıdı.”

kol < DLT kol: kol, 2006: 340; Gülensoy KBS kol: insan vücudunda omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölüm = ET. (Uyg.) kool; OT. kol (DLT) < *köl, 2011: 533-534.

koltuk

1. Koltuk, omuz başının altında kolun gövde ile birleştiği yer
k.-uğa 102a-12

“Altmış dutam süñüsini koltuğuna aldı.”

2. *mec.* Himaye

ķ.-uņa 72a-6

“Geņ etegūņe țar ķoltuģuņa ŝıģınmaģa gelmiŝem,

... ”

ķoltuķ < koltık: koltuk, 2006: 314; Gūlensoy KBS koltuk: omuz baŝının altında gōvde ile birleŝtiģi yer; kol dayanacak yerleri olan geniŝ ve rahat sandalye = OT. ķoltık (DLT) < *ķōl+tık, 2011: 535.

ķon-

Konaklamak, bir yeri yurt edinmek, kısa bir sūre için bir yere yerleŝmek

ķ.-ar 86a-10

ķ.-dı 104a-8

ķ.-dılar 100a-13, 102a-9

ķ.-mişıdı 66a-11, 96b-2

ķ.-miŝıduķ 69a-4

ķ.-lardı 68b-10

“Kāfir daģı Ķapulı Ķara Derbende ķonmiŝıdı.”

ķon- < DLT kon-: bir yere konmak, 2006: 342; Gūlensoy KBS kon-: bir yere inmek; konuk olmak = ET. (KT., Uyg.), OT. ķon- < *ko- ‘koymak’ + -n- ‘dōnūŝlūlūk eki’, 2011: 537.

ķondur-

1. Kuşun yere inmesini sağlamak

ķ.-mazlardı 65a-1

“Ķarģayı kuzģunı ķovardı, ķondurmazlardı.”

2. Misafir etmek, gelen misafiri oturtup ağırlamak

ķ.-dı 60b-12, 60b-12, 68b-9

ķ.-dılar 61a-9, 60b-10

ķ.-uņ 60b-5, 60b-6, 61a-7

“Ēltūbeni ķara otaģa ķondurdılar, ķara ķoyun yaģnıısından ōņūme geturdiler.”

ķondur- < DLT kondur-: kondurmak, ūzerine koymak, 2006: 343; Gūlensoy KBS kondur-: konmak iŝini yaptırarak; iliŝtirmek = OT. kondur- (DLT) < ko-n-dur-, 2011: 538.

ķonmak

Kuş, kelebek vb. bir yere inmek, konmak 64b-13

“Ķarģa kuzģun ķan gōrūb oęlanuņ ūstine ķonmak isterdi.”

ķoņŝı

Koņŝu (bk. ķoņŝu) 60a-7

1. Konutları yakın olan kimselerin birbirlerine göre aldıkları ad 60a-7

“«Gördikim oğrı köpek yige țana evini birbirine katmış, ƙoņşularına çağırur ki: Ƙız Zelhē, Zübeyde, Ürüveyde, Ayna Melik, Ƙutlu Melik, ölmege yitmege ęetmemişdüm. Yatacağ yērüm ęene bu Һarāb olası-dur. Nolaydı benüm evüme bir laҺza baęayduņuz. ‘Ƙoņşı Һaęęı Tanrı Һaęęı’ dēyü söylerler» dēr.

2. Sınır ortaklığı bulunan, aynı yerlerde yer alan 86a-10

“Ƙulanıla şığın geyige ƙoņşı yurdum,

Alaca atlu kāfirden şapa yurdum,

Seni kāfir nereden darımış, güzel yurdum.”

ƙoņşı < DLT ƙoņşı: komşu, 2006: 344; DLT ƙoņşı: komşu, 2006: 348; Gülensoy KBS komşu: konutları yakın olan kimselerin birbirine göre aldıkları ad = ET. ƙoņşı (EUTS) ~ OT. ƙoņşı ~ ƙoņna (DLT) < kon- ‘yerleşmek, konmak’ +-uş- ‘işteşlik eki’ + -u, 2011: 536.

ƙoņşu

Komşu, konutları yakın olan kimselerin birbirlerine göre aldıkları ad (bk. ƙoņşı)

ƙ.-larına 60a-5

“«Gördikim oğrı köpek yige țana evini birbirine katmış, ƙoņşularına çağırur ki: Ƙız Zelhē, Zübeyde, Ürüveyde, Ayna Melik, Ƙutlu Melik, ölmege yitmege ęetmemişdüm. Yatacağ yērüm ęene bu Һarāb olası-dur. Nolaydı benüm evüme bir laҺza baęayduņuz. ‘Ƙoņşı Һaęęı Tanrı Һaęęı’ dēyü söylerler» dēr.

ƙoņşu < DLT ƙoņşı: komşu, 2006: 344; DLT ƙoņşı: komşu, 2006: 348; Gülensoy KBS komşu: konutları yakın olan kimselerin birbirine göre aldıkları ad = ET. ƙoņşı (EUTS) ~ OT. ƙoņşı ~ ƙoņna (DLT) < kon- ‘yerleşmek, konmak’ +-uş- ‘işteşlik eki’ + -u, 2011: 536.

ƙonuk

Konuk, misafir 59b-9, 60a-9

ƙ.-da 60a-10

ƙ.-ı 59a-9

“Ƙonuęı gelmeyen ƙara evler yıķılsa yēę.”

konuğ < DLT konuk: konuk, misafir; ruh, 2006: 344; Glensoy KBS
konuk: misafir, mihman = ET. konuğ (EUTS) ~OT. konuğ(+la-) (DLT) <
ko-n-(u)k, 2011: 539.

konuğla-

Konuklamak, misafir edip ağırlamak

đ.-dı 68b-9, 70a-3

đ.-r 60b-3

đ.-yayım 64a-3, 95a-2

“Bay Bre Beg hemn şalın Oğuz beglerini şağırdı, konuğladı.”

konuğla- DLT konukla-: konuk etmek; ev sahibinin rızası olmadan evde
gecelemek, 2006: 344.

koņur

Yanık al, yağızımsı al 79b-11, 84a-7, 84b-5, 86a-6, 86a-7, 86b-1, 87a-12,
91b-9, 92b-13, 93a-8, 94b-12, 96b-4, 96b-10, 97b-6, 98a-3, 98b-1

“Koņur atıņ eyesi,

Hn Uruzuņ babası,

Hnum Kağan!”

koņur < DLT koņur: kestane rengi, 2006: 344; Glensoy KBS konur:
esmer, açık kestane renginde olan < OT. koņur (DLT), 2011: 539.

kop-

Meydana çıkmak, zuhur etmek, neşet etmek, birdenbire başlamak,
birdenbire ortaya çıkmak, çıkmak (bk. koç-))

đ.-dı 62b-11, 62b-11, 63a-9, 63a-9, 90b-12, 102a-2

đ.-masın 102a4

đ.-sa 59a-5, 59a-6

đ.-ub 58b-4

“Senņ ođluņ kr koğdı, erçel koğdı.”

kop- < DLT kop-: kopmak, gelmek; kalkmak; başlamak, çıkmak; baş
kaldırmak, 2006: 345; Gülensoy KBS kop-: herhangi bir yerinden ikiye
ayrılmak; yerinden ayrılmak; gövdeden ayrılmak = ET. (KT., Uyg.), OT.
kop-, 2011: 540.

kopar-

Koparmak, söküp çıkmak

đ.-dı 87b-8

đ.-ı 87b-7

“«*Ƙarnuŋ aıkmadı, Ƙuvvetüŋ gétmedin bu ağacı Ƙoparı gör! Yoħsa seni bunda Ƙurtlar yér*» éyüb zór édüb ağacı köküyle Ƙopardı, arkasına urdı.”

Ƙopar- < DLT kopur-: yerinden kaldırmak, kurcalamak, 2006: 345; Gülensoy KBS kopar-: kopmasını sağlamak, kopmasına yol açmak = ET., OT. kop-(u)r- ‘koparmak, kaldırmak’ (DLT), 2011: 540.

Ƙopuz

Ut biçiminde eski bir Türk sazı 59b-5, 75a-10, 80b-3, 83b-12

Ƙ.-ı 77a-6

Ƙ.-ını 66b-3

Ƙ.-um 66b-1, 77a-5

Ƙ.-uŋı 77a-4, 80b-6

“*Bayregi dahı getirüb Ƙopuz çaldururlar idi.*”

Ƙopuz < DLT kubuz: ut, kopuz, kubuz, 2006: 372; Gülensoy KBS kopuz: ozanların çaldığı telli Türk sazı = OT. Ƙubuz (DLT) < *kop- ‘(sesle ilgili olarak) patlamak, yankı vermek’ + -°z, 2011: 541.

Ƙorħu

Korku, bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında duyulan yoğun kaygı (bk. Ƙorħu) 85b-4

“*Kāfirlerüŋ içine Ƙorħu düşdi.*”

Ƙorħu < DLT kork-: korkmak, 2006: 346; Gülensoy KBS korku: bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında uyanan kaygı duygusu = OT. Ƙorħı ~ Ƙorħu (DLT) < kork-u, 2011: 542.

Ƙorħ-

Korkmak, kaygı duymak, endişe etmek

Ƙ.-aram 96b-13

gözi Ƙ.-dı “gözü kork-: daha önce geçirdiği kötü bir denemeden sonra birinden veya bir şeyden zarar gelebileceği kanısına varmak 85b-6

Ƙ.-ma 65a-2, 65b-2, 96a-6

“*Üç Ƙatla yarasını şıgadı: «Ƙorħma, bu yaradan, oğlan, saňa ölüm yoħdur» dedi.*”

Ƙorħ- < DLT kork-: korkmak, 2006: 346; Gülensoy KBS kork-: korku duymak, ürkmek, dehşete kapılmak = ET. (KT., Uyg.), OT. (DLT) Ƙorħ- < *Ƙor-(ı)-k-, 2011: 542.

- korqu** Korku, bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında duyulan yoğun kaygı (bk. korqu)
k.-sından 83a-3
“Yalancı oğlu Yaltacığ bunu eşitdi, Baryegün korkusundan kaçdı, özünü Tana Şazına urdı.”
korqu < DLT kork-: korkmak, 2006: 346; Gülensoy KBS korku: bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında uyanan kaygı duygusu = OT.
korqu ~ korqu (DLT) < kork-u, 2011: 542.
- Korqu** (k. a.) Korkut, Korkut Ata, Dede Korkut, Dedem Korkut
K. 58b-2, 72b-1
K. (Dede Korqu) 58b-7, 59b-7, 62a-13, 62a-13, 71b-10, 71b-10, 71b-13, 72a-5, 72a-10, 72a-12, 72b-1, 72b-4-5, 72b-8, 72b-9, 72b-13, 73a-5, 73a-7, 73a-10
K. (Dedem Korqu) 59a-8, 62a-12, 67a-11, 70a-4, 72a-2, 72a-9, 83b-12, 91a-13, 99b-11, 103b-3, 106a-2
K. (Korqu Ata) 58b-3, 58b-5
K. (Dede) 73a-10
K.-a (Dede K.) 72a-12
K.-dan (Dede K.) 101b-7
K.uş (Dede K.) 72a-10, 72a-11
“Hâzret-i Resûl zemânına yakın Bayat boyından Korqu adlu bir er koşmuşdı.”
- kor** Yün ya da bezin yakılmasından elde edilen kül
k.-umsı 85b-9
“Od yakdı, kège bırakdı korumsı etdi yarasına başdı.”
kor < Gülensoy KBS kor: iyice yanarak ateş durumuna gelmiş kömür veya odun parçası < *kōz (T. Tekin) ~ OT. (DLT) kōz [-r > -z değişimi], 2011: 541.
- koş-** 1. Birlikte iş görmesi için bir şeyi başka birinin yanına katmak, arkadaş olarak vermek
k.-dı 101b-3
k.-ub 101a-8

“Yigirmi dört şancağ beğini Bayındır Hân Yëgenege yoldaş koşdı.”

2. Nazmetmek, sayıp dökmek

ķ.-arsın 81b-6

“Banı Çiçek eydür: «Mere deli ozan, men ‘ayıblumıyam, baña ‘ayb koşarsın?’» dedi.”

koş- < DLT koş-: koymak, katmak; türkü düzmek, 2006: 348; Gülensoy KBS koş-: adım atışlarını artırarak ileri doğru hızla gitmek = ET. (KT., Uyg.) kooş-; OT. (DLT) < kōş- ‘birleştirmek, yanyana getirmek’, 2011: 545.

koşa

Çift, eş, ikiz 61a-4, 76b-6, 101a-12

“İki koşa kardaşa beñzer

Senüñ kulacuğun,

...”

koşa < DLT koşa: çift, 2006: 348; DLT koş: çift, çifte; her hangi bir şeyin çifti, eşi, 2006: 348; Gülensoy KBS koş: çift, çifte = ET. koş (EUTS) ~ OT. koş ~ koşa (DLT), 2011: 544.

kov

Arkadan çekiştirme, kötüleme, gıybet, dedikodu 60a-4, 62b-10, 63a-6

“Elin yüzün yumadın obanuñ ol ucından bu ucına, bu ucından ol ucına kov kovlayu, diñ diñleyü şabāhdan öyleye degince gezdi.”

kov < Gülensoy KBS kov (hlk.): yerip çekiştirme, gıybet < ET. kovı ‘kof, boş’ (EUTS, DLT), 2011: 546.

kov-

1. Kovmak, defetmek

ķ.-dı 80a-10

“Zürna-zānları kovdı, naķarazānları urdı, başların yardı.”

2. Takip etmek, izlemek, kovalamak

ķ.-a 70a-12, 72a-9, 77a-1

ķ.-a ķ.-a 70a-12, 72a-11

ķ.-ar 63b-10

ķ.-araķ 63b-8

ķ.-ub 63b-11

“Kova kova bir yere geldi, gördi gök çayıruñ üzerinde bir kırmızı otak dikilmiş.”

3. Bir yerden sürüp çıkarmak, kovalamak

ķ.-ardı 65a-1

ķ.-sun 63b-6

“ĶarĶayı ĶuzĶunu Ķovardı Ķondurmazlardı.”

ķov- < DLT kow-: koĶmak, kovalamak; sűrmek, 2006: 350; Gűlensoy
KBS kov-: sert veya kűçük dűřűrűcű sűzlerle gitmesini saĶlamak,
savmak; bir yerden sűrűp çıkarmak; iřine son vermek = OT. Ķow- (DLT),
2011: 546.

ķovla- Dedikodu etmek, gıybet etmek

ķ.-yu 60a-4

*“Elin yűzin yumadın obanuĶ ol ucından bu ucına, bu ucından ol ucına
ķov ķovlayu, diĶ diĶleyű řabāĶdan űyleye degince gezdi.”*

ķovla- < Gűlensoy KBS kovla-: dedikodu yapmak, çekiřtirmek < kov-ı
'içi boř ve űrűműř olan' +la- 'boř řey sűylemek, 2011: 547.

ķovma Kovalama 71b-12

“...NāĶāĶ Ķama ķovma ola, birisini binem, birisini yedem.»

ķoy- 1. Bir şeyi belli bir yere bırakmak, bir yere yerleştirmek

ķ.-ar 85b-6

ķ.-asınca “ad koy-: adlandırılmak” 70a-2

ķ.-ayın 94b-12

ķ.-dı 73a-12

ķ.-maz “ķulaĶına ķoy- “anlamak, dinlemek” 60a-12

ķ.-uvēr 73b-2

“Ķoyun dēmez, kēi dēmez řapanınuĶ ayasına ķoyar, atar.”

2. Serbest bırakmak, salıvermek

ķ.-u vēr- 62a-1, 62a-2, 66b-2, 87b-6, 103a-6

*“Kāfirler bu Ķāli gűrdi , «Bolayki ĶavĶa bařılaydı» dēyű dutsaĶ olan
ĶazılıĶ [Ķocayı] ķoyu vērdirer.”*

3. Bırakmak, terketmek

ķ.-ubanı 78a-13

“AĶ otaĶı ķoyubanı Ķara otaĶa giren Ķızlar,

AĶ şonları ıķarub Ķaraları geyen Ķızlar,

Benir gibi uyunanda yoğurtdan ne var?

4. Eğmek, indirmek, yere değdirmek

ķ.-ub 69b-10

“Yüz yere koyub yöriyüb evvel ol yigidün elini öpdiler.”

5. Sokmak, içine yerleştirmek, vermek

ķ.-ayınmı 95b-13

“Ağır şīven senün orduna koyayınmı?”

6. Etmek, eylemek anlamında yardımcı fiil

ķ.-asız 90a-1

“... ”

Oğuzun dōlin almak istersen, Şōkli Melik kara gözlü kızını Kazana vēr̄sün, andan oğlı toğsın, siz anı Kazana karīm koyasız» dēdi.”

ķoy- < DLT koy-: koymak; koyuvermek, bırakmak; dōkmek; çalkamak, 2006: 352; DLT kodh-: koymak, bırakmak; terk edilmek; koyuvermek, 2006: 338; DLT kot-: bırakmak, 2006: 349; Gülensoy KBS ko-: < koy- [**ķođ-*], 2011: 529; Gülensoy KBS koy-: bir şeyi bir yere bırakmak = ET. (KT., Uyg.), OT. (DLT) ķoy- < ķođ-, kot- < *ķo-đ-, 2011: 548.

ķoyma

Çekik, yarı kapalı (bk. ķuyma)

ķ. göz “çekik, yarı kapalı göz” 61b-1

“Kara ķoyma gözleri kan yaş tōldi.”

ķoyma < YTS ķıyma göz: çekik, koyu ela göz, 2009: 151.

ķoyun

Koyun, göğüsle giysi arası

ķ.-ı 103a-2

“Kara kanı şorladı, ķoyını tōldi.”

ķoyun < DLT koyun: koyun, kucak, 2006: 353; DLT koy: elbisenin koynu; kucak, 2006: 352; Gülensoy KBS koyun: göğüsle giysi arası; (yatmakta iken) kollar arası, kucak = ET. ķoyın (EUTS) ~ ķoyun ‘kol altı’ (EUTS) < kodu ~ kozı ~ koyı ‘aşağı, aşağıya’ (EDPT) + -n ‘instrumental’ > TT. koyun, 2011: 549-550.

ķoyun

Geniş getirenlerden, eti, sütü, yapağısı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan, koyun 60b-6, 60b-10, 61a-7, 61a-9, 62b-2, 66b-5, 67a-2, 72b-7, 73a-2, 85b-5, 86b-6, 87a-11, 93b-13, 96a-3, 97b-1

ķ.-a 85a-4

ķ.-dan 60b-3, 61b-4, 64a-3, 83a-2, 95a-1, 104b-12

ķ.-lar 86b-4

ķ.-larından 73a-7

ķ.-ı 77b-8, 85a-2, 85a-3, 89a-1

ķ.-ımı 103a-8

ķ.-mıdur 103a-8

ķ.-mısın 72b-10

ķ.-um 104a-13

ķ.-uñ 82a-13, 103a-11

ķ.-uñdan 87a-10

“Ağayılđa ağca koyun esen olsa

ķuzı vērür.”

ķoyun < DLT kon: koyun, 2006: 342; DLT koy: koyun, 2006: 351;

Gülensoy KBS koyun: koyun = ET. koy² ~ koyn ~ ķoyım ~ hoyın

(EUTS); koony (Taryat D 9) < *ķōñ+(I)n ‘küçültme eki’ (H. Eren; M.

Räsänen; T. Tekin), 2011: 549.

kök

Bitkileri toprağa bağlayan kısım, bölüm

k.-üyle 87b-8

“«Ķarnuñ açıkmadın, kuvvetüñ gėtmedin bu ağacı ķoparı gör! Yoħsa seni bunda ķurtlar yèr» dèyüb zör édüb ağacı köküyle ķopardı, arķasına urdı.”

kök < DLT kök: kök, asıl, 2006: 356; Gülensoy KBS kök: dip, temel,

esas = ET., OT. kök (DLT), 2011: 551.

köpek

Pek çok cinsi olup, çok iyi koku alan, bekçilik ve avcılık gibi işler için

beslenen memeli bir hayvan türü, köpek 60a-5, 72b-6, 73a-3, 86b-10,

86b-11, 86b-11

k.-cügi 64b-13

k.-e 86b-11

k.-ile 73a-7

k.-ini 86b-8

k.-lere 86b-6

- k.-leri 73a-9
k.-ün 86b-12
“*Kağan köpege kaqıyub urdı. Köpek siñleyü geldügi yola gètdi.*”
köpek < DLT küvük: erkek kedi, 2006: 402; DLT küwük: erkek kedi, 2006: 403; Gülensoy KBS köpek: it < OT. küwük ‘erkek’ [küwük muş ‘erkek kedi’ (DLT), küwük > *küwek > *kübek > köbek > köpek], 2011: 554.
- köpük** Hayvanların, bazı kez de insanların ağızında görülen salyamsı kabarcıklar
62a-7
“*Bağanuñ iki talısı üstine köpük turdı.*”
köpük < DLT köpük(ğ): köpük, 2006: 362; Gülensoy KBS köpük: çalkanan, kaynatılan, mayalanan, yukarıdan dökülen sıvıların üzerinde oluşan hava kabarcıkları yığını = ET. köbik ~ köbük ~ köpük (EUTS) ~ OT. köpük(g) (DLT) < kö-p-(ü)k [< *kö-p-(I)r-(i)k], 2011: 555.
- kör** Sönme, bitiş, son
k.-idür 59a-6
“*Devletsüz oğul qopsa ocağınuñ köridür.*”
- köşek** Deve yavrusu 82a-13, 89b-12
k.-çe 92b-7
köşecügi 89a-1
“*Kızıl deveñ qarımışdı,
köşek vérdi gene.*”
köşek < Gülensoy KBS köşek: deve yavrusu < kö:şek, 2011: 560.
- kuç-** Kucaklamak, sarılmak (bk. kuç-)
k.-a k.-a 99b-7
“*Elin çözdiler kuca kuca görüşdiler.*”
kuç- < DLT koç-: kucaklamak, 2006: 337.
- kucaqla-** Kucaklamak, kollarla sarılıp göğüs üzerine bastırmak
k.-dı 76b-9
“*Baryek anuñ gögsini kucaqladı, iki gözlerinden öpdı.*”

kucaqla- < DLT kuçakla-: kucaklamak, 2006: 373; Gülensoy KBS
kucakla-: kollarla sarılıp göğüs üzerine bastırmak = OT. kuçakla- (DLT)
< *kūç-(a)k+la-, 2011: 563.

kuçuş-

Kucaklamak

ķ.-ub 67a-8

“Babayıla oğul biribirin kuçuşub ağlaşdılar.”

kuçuş- < DLT koçuş-: kucaklaşmak, 2006: 337.

kuç-

Kuçmak, kucaklamak, sarılmak (bk. kuç-)

ķ.-dı 103a-12

ķ.-ub 88b-11

“Babası dağı oğlını bağırina başub gözlerin öpüb kuçdı.”

kuç- < DLT koç-: kucaklamak, 2006: 337.

ķul

1. Kul, köle, karavaş 81b-3, 83a-2, 91a-11, 92a-3

ķ.-lar 99b-10

ķ.-lık 68a-6

ķ.-um 82b-6

ķ.-unum 92b-1

“Kazan Beg ķullar karavaşlar azād etdi.”

2. Tanrı’ya göre insan 58b-9

“Evvelinden yazılmasa ķul başına kada gelmez.”

ķul < DLT kul: kul, köle, 2006: 375; Gülensoy KBS kul: yabancı
ülkelerden tutsak olarak getirilen ve alınıp satılabilen köle veya karavaş =
ET., OT. ķul (DLT) < kul, 2011: 564.

ķulağuz

Kılavuz, rehber 69a-8

“Bāzīrgān bunlara ķulağuz oldı.”

ķulağuz < DLT kulavuz: kılavuz, 2006: 376; DLT kulabuz: kılavuz,
2006: 375; Gülensoy KBS kılavuz (kulağuz): yol gösteren kimse, rehber
= ET., OT. ķulabuz ~ ķulavuz (DLT), 2011: 507.

ķulak

Kulak, başın her iki yanında bulunan işitme organı

ķ.-ı 90b-1, 99a-6

ķ.-ına 60a-12, 65b-11

ķ.-ların 99a-8

- .-sız 72b-6, 73a-3, 73a-7
 .-um 95b-1
 ulacuęuŷ 76b-6
“Böyle deýicek oęlanuŷ ulaęına ses tokundu.”
 ulak < DLT kulak: kulak, 2006: 375; DLT kulxak: kulak, 2006: 376;
 DLT kulkak: kulak, 2006: 376; Gülensoy KBS kulak: baŷın her iki
 yanında bulunan iŷitme organı = ET., OT. ulak ~ ulhak ~ ulak
 (Uyg., DLT) ~ kulęak (Uyg., ağ.) ~ kulağ (ağ.) ~ulak (Br.) < * kul-
 ‘iŷitmek’ + -ęak/-ak, 2011: 565.
- ulan** Yaban eŷeęi 59b-1
 .-ıla 86a-10
“Kelez yerler emenlerin ulan bilür.”
 ulan < DLT kolan: kolan, bağırdak; yaban eŷeęi, 2006: 341; Gülensoy
 KBS kolan (hlk.): yaban eŷeęi = OT. kolan (DLT), 2011: 534.
- ulmaŷ** (k. a.) Sarı K. 84b-12
“Eylik [ocaa] oğlı ŷarı ulmaŷ azan Begüŷ evi üstinde ŷehid oldu.”
- ulun** Yeni doęmuŷ at yavrusu, tay 82a-12, 97b-1, 97b-12
 .-ı 68b-4, 69a-12, 76b-3, 89a-1
 .-cuğı 96a-2
 .-cuğum 96a-3
*“azağuda azılık at bundan gedi,
 uluncuğı bile gedi kiŷneyüb
 uluncuğum aldurmuŷam, kiŷneyeyinmi?”*
 ulun < DLT kulun: tay, 2006: 376; Gülensoy KBS kulun: at ve eŷek
 yavrusu = ET., OT. ulun (DLT) < * kol ‘yaban eŷeęi’ + (u)n, 2011: 566.
- umaŷ** (< Ar. umāŷ) Yün, ipek, pamuk vb. den dokunmuŷ her türlü dokuma,
 kumaŷ
 .-uŷ 83b-6, 103b-1
*“uŷuŷ alaanını, umaŷuŷ eyüsini, ızuŷ gökegini Bayındır Hāna
 penik ıardılar.”*
- un** Kan tekrarının ikinci kelimesi
 .-a (ana .) 74b-11

“Bir kaç gündən sonra, meger, Bayrek buña bir gömlek bağışladı idi, geymez imiş, şaklar imiş, vardı kana kana bulaşdı, getürdi Bayındır Hānuş öñine kodi.”

ķur

ķ. ķurma ķuřak “süslü, işlemeli, özenli yapılmış ķuřak” 99a-6

“ķur ķurma ķuřaklı,

ķulağı altun küpelü

ķalın Oğuz ümīdi

ķazılık ķoca oğlu Yēgenek

ķapar yētdi,

«ķal ķalıcıñ hānum ķazan, yētdüm!» dēdi.”

ķur < DLT kur: ķuřak, kemer, 2006: 379; Gülensoy KBS kur (hık.):

ķuřak = ET. ķur ~ OT. ur (DLT) kur, 2011: 59.

ķur-

Kurmak, dikmek, inşa etmek

ķ.-dı 104b-6

ķ.-mışıdı 60b-1, 84a-9, 91b-11, 100a-7

“Ağ ban evin ağ otağın ķara yērünj üzerine ķurmuşıdı.”

ķur- < DLT kur-: kurmak, germek, toplamak; himaye etmek, 2006: 379;

Gülensoy KBS kur-: bir şeyin oluşmasına yardım eden parçaları

birleştirerek bütün durumuna getirmek < ET., OT. ķur- (DLT), 2011:

570.

ķura

Anlamı pekiştirmek için yapılan tekrar, ķara ķ. 85b-12

“«Begler, ķara ķura düş gördüm...”

ķur’ān

(< Ar.) Hz. Muhammed’e inen kutsal kitap, Kur’an

ķ.-dan 84a-4

“Āhır vaķtda imāndan ķur’āndan ayırmasun!”

ķurban

(< Ar. ķurbān) Dinin buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için

kesilen hayvan, kurban

ķ. ol- “bir kimse veya bir şey için kendini feda etmek” 64b-7, 65a-7, 65a-

11, 77b-10, 78a-7, 79a-9, 82b-2, 82b-7, 82b-7, 92a-9, 92a-13, 93a-11,

93b-8, 93b-13, 94a-1, 94a-10, 97a-12, 97b-6

“Cānuña ķurban olayın, gelincüğüm.”

ķ.-lar ét- “kurban kesmek” 83a-2

“Atdan, deveden, koyundan, şığırdan kurbanlar edüb neçe kul, qaravaş azād eylediler.”

qurbān

(< Ar. qurbān) Dinin buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan, kurban

q. ol- “bir kimse veya bir şey için kendini feda etmek” 75b-5

q.-lar eyle- “kurban kesmek” 67a-10

“Hak te ‘ālāya şükür kıldı, qurbānlar eyledi.”

qurdur-

Kurdurmak, diktirmek, inşa etmek (bk. qurtur-)

q.-miş 72a-1

q.-mıdı 60b-4

“Ol Delü Qarçar dağı ağban < > evin ağ otağın kara yeriñ üstine kurdurmuş idi.”

qurdur- < DLT kurtur-: kurdurmak, toplatmak, 2006: 384; Gülensoy KBS kurdur-: kurmak işini yaptırmak = OT. qurtur- (DLT) < kur-dur-, 2011: 572.

qurı-

(bk. quru-)

1. Islaklığını, nemini yitirerek kuru olma durumu

q.-yub “dili damağı kurumak: çok susamak” 95a-11

“Dili damağı qurıyub dört yanına baqdurduñmi?”

2. Akarsu, göl vb. nin suyu kalmamak

q.-masun 91b-3

“Akar şularuñ qurı-masun!”

3. Yumuşaklığını yitirmek, sertleşmek

q.-dı 84b-1

“Yata yata yanımız ağırdı, tura tura belümüz qurıdı.”

qurı- < DLT kurı-: kurumak, 2006: 381; DLT kuru-: kurumak, 2006: 384; DLT kuzı-: kurumak; yemeğe iştihası gelmek, 2006: 391; Gülensoy KBS kuru-: ıslaklığını, nemini yitirerek kuru duruma gelmek < kurumak, ıslaklığını, nemini yitirmek *kūr* ‘kuru’ + u < qūrı-, 2011: 576.

qurıl-

Kurulmak, hazırlanmak

q.-urdu 102a-2

q.-mıdı 84a-10

“Hān Kazan yerinden turmuşıdı, toksan başlu ban evlerin kurmuşıdı, toksan yerde ala ipek hālī döşenmişıdı, seksen yerde badyalar kurulmuşıdı, altun ayağ sürāhīler dizilmişıdı.”

kurıl- < DLT kurul-: kurulmak; büzülmek, 2006: 385.

kurlu

Kurulu 61a-3

*“Kurulu yaya beñzer çatma kaşlum,
...”*

kurlu < YTS kurlu: kurulu, kurulmuş, düzenlenmiş, 2009: 160.

kurma

Kur k. kuşak “süslü, işlemeli, özenli yapılmış kuşak” 99a-6

“Kur kurma kuşaklu,

Kulağı altun küpelü

Kalın Oğuz ümīdi

Kazılık Koca oğlu Yēgenek

Çapar yētdi,

«Çal kılıcuñ hānum Kazan, yētdüm!» dēdi.”

kurma < YTS kur kurma kuşak: süslü, özenle yapılmış kuşak, 2009: 160.

kurt

Köpekgillerden postu gri, sarı renkli, yırtıcı, etçil, memeli bir hayvan, kurt 63b-12, 72b-10, 72b-10 86b-7

k.-a 86b-6

k.-am 72b-10

k.-dan 86b-8

k.-ına 102a-1

k.-lar 87b-7

“Çoban eydür gendüzine: «Karnuñ açıkmadın, kuvvetüñ gētmedin bu ağacı koparı gör! Yoħsa seni bunda kurtlar yer» eyüb zōr edüb ağacı köküyle kopardı, arkasına urdı.”

kurt < DLT kurt: solucan soyundan olan hayvanlar; yırtıcı hayvanlardan olan kurt, 2006: 383; Gülensoy KBS kurt: köpekgillerden, etçil, yırtıcı, memeli hayvan = OT. kurt (DLT) < kurt, 2011: 575.

kurtar-

1. Bir canlıyı bir felaketten, tehlikeden veya zor bir durumdan uzaklaştırmak, kurtarmak, kurtulmasını sağlamak

k. 61b-5

ķ.-dı 67a-8, 72b-11, 99b-8

ķ.-ğil 66a-7

ķ.-ib 91a-10

ķ.-saņa 101a-1

ķ.-suņ 73b-7

“*Ol kırķ nāmerdūņ elinden babanı ķurtarğil.*”

2. Yeniden ele geçirmek, geri kazanmak

ķ.-dı 69a-11

“*Bāzirgānlaruņ mālını ķurtardı gērü dōndi.*”

3. Bir Şeye zarar gelmesini engellemek, bunun için mücadele etmek

ķ.-ayım 87a-12

ķ.-ayın 87b-6

“*oban eydür: «Ağama azan koņur atuņı baņa vėrgil. ara polat ķilucuņı baņa vėrgil. Varayın kāfirden evūņi ķurtarayım» dėdi.*”

ķurtar- < DLT kutgar-: kurtarmak, 2006: 389; DLT kutrar-: kurtarmak, 2006: 389; Gülensoy KBS kurtar-: bir canlıyı bir felāketten, tehlikeden veya zor durumdan uzaklaştırmak = ET. (Uyg.) ķutgar-, ķutar- (İKPÖ) ~ OT. ķutgar-, ķurar- (DLT) ~ ET. hutgar- (EUTS) < *ķurtgar- [< *ķut ‘selāmet’ + gar- ‘bir Şeyi diğerine birleştirmek (J. Hamilton, İKPÖ), 2011: 575.

ķurtul-

Kurtulmak, tehlikeli veya kōt bir durumu atalattmak (bk. ķurtul-)

ķ.-duņ 72b-11

“*«Yā pes ķāziyye nėce oldı ķurtılduņ ol Delü araruņ elinden?» dėdiler.*”

ķurtul- < DLT kurtul-: kurtumak; doğurmak, 2006: 383; DLT kutul-: kurtulmak; doğurmak, 2006: 389; DLT kut bulmak: baht bulmak, 2006: 389; Gülensoy KBS kurtul-: tehlikeli ve kōt bir durumu atlatmak = ET. (KT., Uyg.) ķurtul-, kutrul- (EUTS) ~ hutrul- (EUTS) ~ OT. ķutul- (DLT), 2011: 576.

ķurtul-

Kurtulmak, tehlikeli veya kōt bir durumu atalattmak (bk. ķurtul-)

ķ. 73b-6

ķ.-dı 73b-7

“*Delü cān kayusıyla buzlu şuya boğazına dağ batdı. Bürelerüñ elindn gücile kurtuldı.*”

kurtul- < DLT kurtul-: kurtumak; doğurmak, 2006: 383; DLT kutul-: kurtulmak; doğurmak, 2006: 389; DLT kut bulmak: baht bulmak, 2006: 389; Gülensoy KBS kurtul-: tehlikeli ve kötü bir durumu atlatmak = ET. (KT., Uyg.) kurtul-, kutrul- (EUTS) ~ hutrul- (EUTS) ~ OT. kütul- (DLT), 2011: 576.

ķurķur-

Kurdurmak, kurma işini yaptırmak, diktirmek (bk. ķurdur-)

ķ.-mışıdı 61a-6

“*Bir yere ağ otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ ķurķurtmışıdı.*”

ķurķur- < DLT kurtur-: kurdurmak, toplatmak, 2006: 384; Gülensoy KBS kurdur-: kurmak işini yaptırmak = OT. ķurķur- (DLT) < kur-dur-, 2011: 572.

ķuru

Kuru, suyu ya da nemi olmayan, yaş karşıtı 64a-12, 64a-12

“*ķuru ķuru çaylara şucu şaldım.*”

ķuru < DLT kur: kuru, 2006: 379; DLT kuruğ: kuru; asılsız, 2006: 384; DLT kuruk: kuru, 2006: 385; Gülensoy KBS kuru: suyu, nemi olmayan = ET. ķurķağ, ķuruğ (EUTS) ~ OT. ķūrīg ~ ķūruğ ~ ķūruk ~ ķūr (DLT) < ķūrīg [< kūr ‘kuru’ + uğ], 2011: 576.

ķuru-

(bk. ķurı-)

1. Islaklığını, nemini yitirerek kuru duruma gelmek

ķ.-mışça 95b-2

ķ.-sın 87a-8

“*«Ağzuñ ķurusın çoban,
Dilüñ çürisün çoban»
dedi.*”

2. Akarsu, göl vb nin suyu kalamamak

ķ.-masun 67b-3

ķ.-sa 97b-11

“*ķanın aķan görklü şuyun ķurumasun!*”

3. Bazı nesnelere yumuşaklığını yitirmek, sertleşmek

ķ.-sın 72a-13

ķ.-sun 79a-8

“Dede Ķorķut eyitdi: «Ķalarsaņ eliņ ķurusın» dēdi . Ħaķ te‘ālā-nuņ buyruġıyıla Delü Ķarķaruņ kılıĉ dutan eli yoķaruda aşılu ķaldı.”

ķuru- < DLT kuru-: kurumak, 2006: 381; DLT kuru-: kurumak, 2006: 384; DLT kuzı-: kurumak; yemeġe iştahası gelmek, 2006: 391; Ğülensoy KBS kuru-: ıslaklıġını, nemini yitirerek kuru duruma gelmek < kurumak, ıslaklıġını, nemini yitirmek *kūr* ‘kuru’ + u < ķūrı-, 2011: 576.

ķusdur-

Kusturmak, kusmasına yol aĉmak

ķan ķ.-an “ĉok eziyet ĉektiran” 90a-8, 90a-10, 90b-8, 98b-12, 99a-2

“Bayındır Ħānuņ yaġısın başan,

Altmış biņ kāfire ķan ķusduran,

Ğaflet Ķoca oġlı şer şemse‘d-dīn yēdi,

«Ķal kılıcuņ aġam Ķazan, yētdüm!» dēdi.”

ķusdur- < DLT kustur-: kusturmak; -boya- soldurmak, 2006: 386; Ğülensoy KBS kustur-: kusmasına yol aĉmak = OT. ķustur- (DLT) < kus-tur-, 2011: 579.

ķuř

Kanatlı, uĉucu hayvanların ortak adı, ķuř 63a-7, 63b-1, 68b-6, 90b-1, 93a-2, 99a-6

ķ. yūrekli “korkak, yūreksiz” 94b-10

ķ.-lu 62b-4

ķ.-um 85b-12

ķ.-uņ 79b-10, 83b-6, 84a-6, 91b-8, 101a-5, 103b-1

“Yumrıġumda dalbıyan řāhīn ķuřum ōldi.”

ķuř < DLT ķuř: ķuř, 2006: 386; Ğülensoy KBS ķuř: yumurtleyen omurgalılarından, ak ciġerli, sıcak kanlı, vūcudu tūylerle ōrtūlü, gagalı, iki kanatlı uĉucu hayvanların genel adı = ET., OT. ķuř (DLT) < ķuř, 2011: 579.

ķuřaķ

Bele sarılan uzun ve enli kumaş, ķuřaķ

ķ.-lu 99a-6

“Ķur ķurma ķuřaķlı,

Ķulaġı altun kūpelü

Kalın Oğuz ümīdi

Kazılık Koca oğlu Yegenek

Çapar yètdi,

«Çal kılıcuñ hānum Kazan, yètdüm!» dedi.»

kuşak < DLT kurşag: tura; yünden dokunur, bel kuşağına benzer bir nesne olup çadıra sarılır, 2006: 383; Gülensoy KBS kuşak: bele sarılan uzun ve enli kumaş = ET., OT. kurşag (DLT) < kur ‘kuşak’+şa- ‘kuşanmak’+-k, 2011: 579.

kuşan-

Kuşanmak, beline kılıç bağlamak

ķ.-dı 66a-8

ķ.-ur 65b-9, 93b-13

“Oğlan anasının sözünü kabül edüb kalkubanı Boğaç Beg yerinden örü durdı, kara bolat uz kılıcın beline kuşandı, ağ tozluca katı yayın eline aldı, altın cıdasını kolına aldı.”

kuşan- < DLT kurşa-: kuşanmak, kuşağı bağlamak, 2006: 383; DLT kurşan-: kuşanmak, kuşak kuşanmak, 2006: 383; Gülensoy KBS kuşan-: beline kuşak, kılıç, kemer gibi şeyler bağlamak; giyinmek = OT. kuşan-, kurşa- (DLT) < kur ‘kuşak, kemer’ + şa- ‘beline kuşanmak; etrafını çevirmek, kuşatmak’ + -n-, 2011: 580.

kuşla-

Kuş avlamak, kuş yakalamak

kuş ķ.-dı 63a-7, 93a-2

ķ.-r 65b-9

ķ.-yalım 84b-1

“Yöriyelüm, begler, avlayalum, kuşlayalum.”

kuşla- < DLT kuşla-: kuş avlamak, 2006: 387.

kuşluk

Günün sabahla öğle arasındaki bölümü, kuşluk vakti 60a-3

“Kuşluk uyhudan oyanur, kalķar.”

kuşluk < DLT kuşluk: kuşluk vakti, 2006: 388; Gülensoy KBS kuşluk: günün sabahla öğle arasındaki bölümü = OT. kuşluk (DLT) < kuş+luk, 2011: 581.

kutlu

Uğurlu, kutlu

ķ. ol- ‘uğurlu olsun, bolluk ve iyilik getirsin’ anlamında kullanılan bir kutlama sözü 80a-1

“... ”

Düğünüñüz ķutlu olsun»

dédi.”

ķutlu < DLT kutluğ: kutlu, 2006: 388; Gülensoy KBS kutlu: uğur getirdiğine inanılan, uğurlu, mübarek = ET., OT. ķutluę (DLT) < kut+lu(g), 2011: 582.

ķutlu

(k. a.) Kutlu Melik 60a-4

“«Gördikim oğrı köpek yige țana evini birbirine ķatmıř, ķoñşularına çağırur ki: Kız Zelhē, Zübeyde, Ürüveyde, Ayna Melik, ķutlu Melik, ölmege yitmege getmemişdüm. Yatacak yerüm gene bu harāb olası-dur. Nolaydı benim evüme bir lahza bakayduñuz. ‘Ķoñşı haķķı Tanrı haķķı’ dēyü söylerler» dēr.

ķuvvet

(< Ar.) Kuvvet, güç

ķ.-i 97b-5

ķ.-üñ 87b-7

“Ķoban eydür gendüzine: «Ķarnuñ açıkmadın, ķuvvetüñgetmedin bu ağacı ķoparı gör! Yoħsa seni bunda ķurtlar yer» ēyüb zōr ēdüb ağacı köküyle ķopardı, arkasına urdı.”

ķuyma

Ķekik, yarı kapalı (bk. ķoyma)

ķ. göz “ķekik, yarı kapalı göz” 64a-6, 65a-5, 78b-7, 78b-8, 86a-13, 95a-4

“Ķara ķuyma gözleri kan yaş dökdi.”

ķuyma < YTS kıyma göz: ķekik, koyu ela göz, 2009: 151.

ķuyruk

Hayvanların çoğunda, gövdenin sonunda bulunan, omurganın uzantısı olan uzun ve esnek organ, kuyruk 86b-6

ķ.-ı 86b-6

ķ.-sız 72b-6, 73a-3, 73a-7

“Biñ dahı ķuyruksız ķulaķsız köpek istedi.”

ķuyruk < DLT kudruk: kuyruk; göt, kıç, 2006: 373; DLT kudhruk: kuyruk, 2006: 374; Gülensoy KBS kuyruk: hayvanların çoğunda, gövdenin art yanında buluna, omurganın uzantısı olan uzun ve esnek

organ = ET. udruk/ (EUTS) ~ OT. udruk (DLT) < *kuδ(u)r+uk, 2011: 583.

uyul-

1. Koyulmak, akın etmek, zerine saldırmak, hcum etmek, Őiddetle girmek

.-d 69a-4, 74a-4

.-u gel- 85a-7

.-ub 68b-11

“Dn buuında kfirler uyuldu. Bunlar afil. Nyibini Őehd tdiler, otuz touz yigidiyile Baryek tutsaq tdi.”

2. Dklmek, akmak

.-ubdur 77b-6

“Yregne aynar yalar uyulubdur?”

oyul- < YTS akmak, dklmek; konmak, konulmak; zerine saldırmak, Őiddetle girmek, dalmak, 2009: 158;

uzun

Tyleri siyah renkte olup mavi renkte parlayan kargagillerden bir kuş tr, kuzun 64b-11-12, 64b-13, 65a-1, 74a-7, 86a-8

“Kargay uzun ovardı, ondurmazlard.”

uzun < DLT kuzun: kuzun, 2006: 391; Glensoy KBS kuzun: kara karga = ET. (Uyg.), OT. (DLT) uzun < kuz+un, 2011: 585

uz

Kuzu, koyun yavrusu (bk. uzu) 82a-13, 87b-2, 97b-2

.-y 87b-3

“Aaylda oyunun armŐdı,

uz vrdi ene.”

uz < DLT kuz: kuzu, 2006: 391; Glensoy KBS kuzu: koyun yavrusu = ET., OT. oz (DLT), 2011: 586.

uzu

Kuzu, koyun yavrusu (bk. uz)

.-ca 89a-1, 96a-3

.-caum 96a-4

“oyun olan yrde,

uzuca olmazm olur?”

uzu < DLT kuz: kuzu, 2006: 391; Glensoy KBS kuzu: koyun yavrusu = ET., OT. oz (DLT), 2011: 586.

- kül** Kül, yanan şeylerden arta kalan toz 58b-13
k. eyle- “toz haline getirmek” 98b-8
“Kül depecük olmaz, güyegü oğul olmaz.”
kül < DLT kül: kül, 2006: 395; Gülensoy KBS kül: yanan şeylerden arta kalan toz madde = ET., OT. kül (DLT) < *kü- ‘ saklamak, korumak’ (EUTS) + -l, 2011: 589.
- külâh** (< Fars.) Külâh, erkeklerin giydiği genellikle keçeden, ucu sivri veya yüksek başlık 99a-8
*“Altmış ögeç derisinden kürk eylese topuğların örtmeyen,
Altı ögeç derisinden külâh eylese kulakların örtmeyen,
Kolu budı hezanca,
Kazan Begün tayısı Aruz Koca
Çapar yètdi,
«Çal kılıcuñ hānum Kazan, yètdüm!» dedi.”*
- külük** Hızlı 61b-8, 65b-8, 89b-4, 104a-2
“At ayağı külük, ozan dili çevük olur.”
külük < Kaçalın külüg: (<Mo.) güçlü ve çabuk at, 2006: 322.
- külüng** (< Fars. kulunk) Külünk, külük, kazma 95b-8
“Külüng alub yıkdurayın.”
- küpe** Küpe, kulak memelerine takılan süs eşyası
k.-li 90b-1
k.-lü 99a-6
*“Kulağı altun küpelü,
Kalın Oğuz ümîdi,
Kazılık Koca oğlu Yegenek
Çapar yètdi,
«Çal kılıcuñ hānum Kazan, yètdüm!» dedi.”*
küpe < DLT küpe: küpe, 2006: 399; Gülensoy KBS küpe: kadınların kulak memesine taktıkları süs takısı = ET., OT. küpe (DLT), 2011: 591.
- kür** Aksî, dik başlı 62b-11, 63a-9, 94b-11
“Yarımasun yarçımasun senün oğluñ kür kıpdi, erçel kıpdi.”

kür < DLT kür: yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı, 2006: 399;
Kaçalın (kür < Erm. kur “nankör, hayırsız”), 2006: 322.

kürk

Kürk, hayvan postundan yapılmış giysi 90b-2, 99a-8

“Altmış ögeç derisinden kürk eylese topukların örtmeyen,

At Ağızlu Aruz Koca yétidi,

«Çal kılıcuñ begüm Kazan, yétüm!» dedi.”

kürk < DLT kürk: kürk, 2006: 400; Gülensoy KBS kürk: bazı hayvanların giyecek yapmak için işlenmiş postu = OT., Eski Kıpç. kürk < ? körk ~ kürk ‘güzellik’, 2011: 592.

küvlek

Bal, yağ, yoğurt vb. şeyler koymaya yarayan tahta kova, küvlek 59b-12

*“Elin yüzün yumadın tokuz bazlambañ ile bir küvlek yoğurd gözler
doynca dıka basa yer.”*

küvlek < Gülensoy külek: bal, yağ, yoğurt gibi şeyler koymaya yarar tahta kova < ET., OT. küli- ‘gömmek’ (DLT) + -k, 2011: 589; Kaçalın (küvlek < Erm. kovlak “ağaç kova”), 2006: 322.

3.13. L

- lāf** (< Fars.) Laf, söz 100b-13
“*Budağ eydür: «Bunda lāf urub ne gürlersin?...»*”
- lahza** (< Ar.) Zamanın bölünemeyecek kadar kısa bir parçası, an, lahza 60a-7
“*Nolaydı benim evüme bir lahza bakayduñuz.*”
- la‘net** (< Ar.) Lanet, Tanrı'nın sevgi ve ilgisinden yoksun olma, beddua
l. kıl- 102b-9
“*Şeytāna la‘net kılduñ,*
Bir suçdan ötüri dergāhdan sürdüñ.”
- leş** (< Fars. lāşe) Leş, kokmuş hayvan ölüsü 96a-11, 96a-12
l.-inden 85b-8
“*Leş arasında oğlancuğını bulmadı, altunlıca kamaçısını buldı.*”
- leşker** (< Fars.) Asker, ordu 64b-4, 70a-11, 84b-5, 95b-10, 101a-7
l.-e 103a-5, 103a-6
l.-idür 93a-12
l.-i-mi 86a-5
l.-üñdür 86a-4
“*Deñiz gibi kararıb gelen kāfirüñ leşkeridür.*”
- luḫf** (< Ar. lūḫf) Önem verilen, sayılan birinden gelen iyilik, yardım, ihsan, inayet, atıfet, lütuf
l. ét- “yüksek veya saygın bir kimse alçakgönüllülük göstermek” 105a-13
“*Baryik açdı, gördikim «Kerem édüb gelesin, < > luḫf édüb bizi Qazanıla barışdurasın» demiş.*”

3.14. M

- ma'būd** (< Ar.) Kendisine ibadet olunan, tapınılan, Allah
m.-ı 102b-6
“Yaradan Allāha şıgındı, bī-zevāl ma'būdı ögdi, görelüm hānum néce ögdi:...”
- mağmun** (< Ar. meymūn) Maymun, çirkin ve gülünç 81a-1
“Aña eyitdiler: «Kız, dura! Sen oyna!» dediler. «Hāy, şu delü mağmun başa da şāyed ancılayın olmaz sözler söyleye» dedi.”
- maḥal** (< Ar. maḥall) Esna, bir işin yapıldığı an, sıra
m.-da 69a-9, 82b-8, 89a-12, 90a-2, 96b-4, 98b-6
“Bu maḥalda begler ve hānlar Baryigi babasına getürdiler.”
- mahmūdī** (< Ar.) Bir tür ipekli kumaş 98b-13
*“Al mahmūdī şalvārlu,
Atı bahrī hotazlı
Kara Göne oğlu Kara Budak
Çapar yètdi...”*
- mahmūz** (< Ar.) Mahmuz, binek hayvanlarını dürtüp hızlandırmaya yarayan demir veya çelik parça 86a-6
m. ét- “mahmuzlamak” 86a-8
“Ben bu gün çoñur ata [mahmūz] kañarın, üç günlük yolu bir günde alur.”
- mahmūzla-** (< Ar. mahmūz) Hızlanması için hayvanı mahmuzla dürtmek, topuklamak, mahmuzlamak
m.-dı 64b-12, 94b-12
“Kazan eydür: «Begler, Tañrı başa bir kür oğul vèrüb durur. Varayın anasınıñ yanından alayın, çıkarub altı pāre édüb altı yoluñ ayırdında koyayın!» deyüb çoñur atını mahmūzladı.”
- maḫşūd** (< Ar. maḫşūd) Maksut, istenilen şey, istek, arzu, maksat
m.-ına 74a-12
m.-larına 83b-11
m.-um 68a-5, 80b-3

- m.-uŋ 68a-4, 80b-2
“Baryek ol gece yigitleri ile murādlarına maqşūdlarına yētdi.”
- māl** (< Ar.) **1.** Bir kimsenin, bir tüzel kişinin mülkiyeti altında bulunan, taşınır veya taşınmaz varlıkların bütünü, mal 72b-13, 73a-1, 73a-1
m.-ı 58b-11, 59a-6
m.-imuzı 69a-5
m.-in 69a-3
m.-ina 59a-4
m.-ından 59a-6
m.-ımı 84b-13, 103b-12
2. Alınıp satılabilen her türlü ticaret eşyası, emtia
m.-dan 69a-12
m.-imuz 69b-13
m.-ımı 69a-11
“Bāzīrgānlaruŋ mālını kırtardı gerü döndi.”
- maŋla-** Menlemek (horoz ötmek), bağırarak
m.-rsın 98a-13
*“Borlı Hātūn eydür:
«Karşum ala beniüm ne maŋlarsın?»*
maŋla- < DLT maŋgra-: bağırarak, 2006: 407; DLT münğre-: böğürmek, 2006: 417.
- Mardīn** (y. a.) Mardīn 90a-7, 98b-12
*“Hamīd bilen Mardīn Qal’esin yıkan,
Qap-çaq Melike kan kuşduran,
Qara Göne oğlu Qara Budak yētdi,
«Çal kılıcuŋ begüm Qazan, yētdüm!» dedi.”*
- maşlaḫat** (< Ar.) İş, uygun iş, uygun 70b-12
m.-dur 84b-13
m. gör- “uygun görmek” 71b-8, 71b-9
“Anı maşlaḫat gördiler kim: «Dede Qorqut varsun» dediler.”
- maşraba** (< Ar.) Metal, toprak, plastik vb. nden yapılmış, ağzı açık, kulplu, bardağa benzeyen küçük kap, maşrapa, su tası 81b-3

- “Hān kıızı maşraba alub şovukda şuya varmış,
Ellerinden on barmağını şovuk almış.”*
- maṭbah** (< Ar.) Mutfak 86a-12
*“Oğlum Uruz oğ atanda puta kalmış,
Kara maṭbah yerinde ocağ kalmış.”*
- mavlat-** Mavlatmak, kediyi miyavlatmak, miyav miyav dedirtmek 93a-4
*“«Ne oturursın? İtüni ulutmayan çetüğüñ mavlatmayan alplar başı
Kazan oğluyıla serh^oş yaturlar» dedi.”*
mavlat- < YTS mavlat-: miyavlatmak, 2009, 165.
- māye** (< Fars.) Dişi deve72b-5, 73a-2
m.-midür 103a-7
m.-sini 103a-10
“Biñ dahı buğra ner istedi, māye görmedük.”
- meded** (< Ar.) Medet, yardım, imdat 67b-2, 67b-6, 69a-1, 69a-6, 73b-1, 73b-4,
98a-3, 102b-12
“«Meded Dedecüğüñ» dēyüb feryād edicek Dedem kapuyı açdı.”
- Medīne** (< Ar., y. a.) Medine
M.-nüñ 89a-7
*“Mekkeyile Medīnenüñ kapusı ağaç,
Hasanıla Hüseyñüñ beşigi ağaç,
Beni saña aşmak isterler, götürme ağaç,
Götürecek olursañ yigitlüğüñ seni dutsun, ağaç!”*
- meger** (< Fars.) Meğer, bilinmeyen ve farkında olunmayan bir durum için
kullanılan söz, oysa, oysaki 60b-8, 61b-10, 61b-12, 62a-1, 64b-12, 66a-1,
70b-2, 71b-4, 74b-10, 75a-9, 76a-7, 77b-1, 77b-5, 79b-4, 80b-3, 90a-1,
93a-3, 98a-8, 100b-9, 101b-4, 102a-7
“Bu otağ meger Pay Bīcāñ kıızı Banı Çiçek otağıymış.”
- Mekke** (< Ar., y. a.) Mekke
M.-yile 89a-7
*“Mekkeyile Medīnenüñ kapusı ağaç,
Hasanıla Hüseyñüñ beşigi ağaç,
Beni saña aşmak isterler, götürme ağaç,*

- Götürecek olursan yigitlügüm seni dutsun, ağaç!*
- melhem** (< Ar. merhem) Merhem, çare, ilaç 65a-3, 65b-4
 “«*Tag çiçegi anan südi senün yaraña melhemdür*» dedi.”
- melik** (< Ar.) Melik, hükümdar, hakan 74a-3, 99b-6
 M. (Ağ M.) 90b-7
 M. (Şökli M.) 85a-1, 85a-3, 87b-13, 89b-5, 89b-13
 M.-den (Şökli M.) 88a-5
 M.-e (Boğacık M.) 91a-7, 99b-5
 M.-e (Kap-çak/Kapçak M.) 90a-8, 98b-12
 M.-e (Kara Tekür M.) 91a-5, 99b-4
 M.-e (Sofî Şandal M.) 90b-8
 M.-e (Şökli M.) 84b-6, 85a-11, 91a-4, 99b-3
 M.-i (Kara Aşlan M.) 83b-3
 M.-i (Kara Tekür M.) 83b-2
 M.-i (Şökli M.) 83b-2
 m.-ün 83b-7
 “*Kara Aşlan Meliki Kara Budak yıkub başın kesdi.*”
- Melik** (k. a.) Melik
 M. (Ayna M.) 60a-6
 M. (Kutlu M.) 60a-6
 “«*Gördikim oğrı köpek yige tana evini birbirine katmış, koşularına çağırur ki: Kız Zelhe, Zübeyde, Ürüveyde, Ayna Melik, Kutlu Melik, ölmege yitmege getmemişdüm. Yatacak yerüm gene bu harāb olası-dur. Nolaydı benüm evüme bir lahza bakayduñuz. ‘Koşu hakkı Tanrı hakkı’ deyü söylerler*» der.
- mel‘ün** (< Ar.) Lanetlenmiş kimse, melun 85b-1, 88a-7, 102a-10
 “*Gönderüñi ne ögersin, mel‘un kâfir? Degenümce gelmez baña.*”
- meme** Yavrularını emzirmek için, memelilerin göğsünde türlü biçim ve sayıda bulunan, meme başı denilen çıkıntıları olan organ, bicik, emcek, emcik, meme
 m.-sine 71a-6

- m.-sini 65b-5
“Oğlanuñ anası dahı memesini bir şıkdı, südi gelmedi.
 meme < YTS memek: meme, 2009: 165, Eyuboğlu lat. mamma (göğüs, meme)dan meme, 2004: 479; Çağbayır ÖTS meme: me-me çocuk dili, 2007; 3129.
- men** Ben (krş. ben) 81b-6
“Banı Çiçek eydür: «Mere deli ozan, men ‘ayıblumıyam, baña ‘ayb koşarsın?» dedi.”
 men < DLT men: ben, 2006: 409.
- menāl** (< Ar.) Nail olunan, sahip olunan, ele geçirilen şey
 m.-ını 84b-13
“Tekür eydür: «Begler, Kazana ‘aceb iş oldı. Mālını, menālını, evini, oğlını, kızını, örme saçlı karıcık anasını biz almışuz.»”
- menüm** Benim 60b-11
“Dirse Hân eydür: «Bayındır Hân menüm ne egsikligüm gördi ki benden alçaq kişileri ağ otağa, kızıl otağa kondurdı, beni kara otağa kondurdı dedi.”
 menüm < DLT menin: benim, 2006: 410.
- meñri-** Meğremek, meğermek, melemek, hayvan bağırmaq 96a-4
“Kuzucağum aldurmışam meñriyeyinmi?”
 meñri- < DLT manğra-: bağırmaq, 2006: 407; DLT münğre-: böğürmek, 2006: 417.
- meñriş-** Meğreşmek, meleşmek, hayvanlar bağrışmak
 m.-üb 96a-3
*“Kuzucağı meñrişüb bile geçdi,
 Kuzucağum aldurmışam meñriyeyinmi?”*
 meñriş- < DLT manğraş-: bağrışmak, 2006: 408; DLT münğreş-: böğrüşmek, gürültü etmek, 2006: 417.
- meñrit-** Meletmek, hayvanı bağirtmek
 m.-diler 104a-13
“«Kaytabanda develerüm bozlatdılar, kazağuçda kazılık atum kişnetdiler, ağca tümen koyunum meñritdiler. Kaza beñzer kızımı

gelinimi çağrıışdurdular. Beniüm kara başuma neler geldi. Tayım Aruz baña gelsün yėtişsün!’ dër» dëdi.”

meñrit- < DLT manğrat-: bağırtmak, 2006: 408; DLT münğret-: böğürtmek; büngüldetmek, 2006: 417.

merdān

(< Fars.) Erenler, yiğitler, mertler

Şir-i M. hazret-i Alī (k. a.) “Erenlerin Aslanı hazret-i Ali” 106a-7

“Şir-i Merdān hazret-i ‘Alīnün elinden

Şerāben tahūr içmek Hudā erzānī kılsun!”

mere

(< Rum. bre) Bre, "ey, hey" anlamında kullanılan bir seslenme sözü 68b-1, 69b-1, 69b-3, 69b-11, 69b-13, 70a-1, 70b-3, 70b-5, 71a-4, 72a-8, 73b-6, 74b-11, 75a-1, 75a-7, 76b-10, 76b-11, 76b-12, 77a-2, 77a-4, 77a-7, 77a-9, 77a-12, 77b-4, 77b-7, 78a-4, 78a-7, 78b-8, 79a-8, 79a-9, 79a-10, 79a-13, 80a-2, 80a-9, 80a-13, 80b-1, 80b-2, 80b-4, 80b-5, 81a-2, 81b-1, 81b-5, 81b-8, 85a-8, 85a-10, 86b-6, 87a-2, 87b-9, 88a-7, 89a-5, 89b-3, 89b-5, 89b-9, 89b-11, 96b-5, 96b-6, 103a-9, 104a-3, 104b-2, 104b-5, 105a-2, 105a-4

“Kırk yigidüm saña emānet vërirem, mere kâfir!”

merhamet

(< Ar.) Şefkat gösterme, acıma; birini esirgeme

m. èt- 106a-10

“Hağ sübhānehü ve te ‘ālā merhamet ètsün!”

merze

(< Fars. herze) Saçma söz, herze merze 85a-12, 105b-12

“Aruz eydür: «Herze merze söyleme, kanuña şuşama! Gel and iç!» dëdi.”

mescid

(< Ar.) Mescit, genellikle minaresiz küçük cami

m.-ler 83b-6, 103a-13

“Kelisyaların yıkub yërine mescidler yağdılar.”

mest

(< Fars.) Sarhoş, mest 65b-12

“«Gelün Dirse Hānı dutalum, ağ ellerin ardına bağlayalum, kıl sicim boynına dağalum, alubanı kâfir ellerine gëdelim» dëyüb Dirse Hānı mest bulub dutub bağadılar, kıl urganı boynına dağdılar.”

meşe

(< Fars. bīşe) Orman 93a-7

“Toz yarıldı, gün[-]gibi ısladı, deniz gibi yaykandı, meşe gibi kararadı.”

meydān	(< Ar.) Geniş, açık, düz yer, alan, meydan 62a-1, 83b-1, 90b-12, 99b-1 m.-a 71a-3, 76b-5, 100b-3, 102a-11 m.-da 62a-1, 62a-6, 82a-5, 93b-6 m.-ında 62b-5 m.-nuñ 62a-3 <i>“Ağ meydānuñ ortasında baqđı durdı.”</i>
mı	Soru sözü 72b-10 m.-sın <i>“«Dede kırt mısın, koyunmısın?»”</i> mı < DLT mı (mi): yalnız fiillerin üçüncü şahıs sorgu edatı, 2006: 412; DLT mu (mü): soru edatı, isim ve fiil sonuna gelir, 2006: 413.
miqđār	(< Ar.) Miktar, parça, kısım m. (bir miqđār “biraz, bir süre”) 62a-6 m.-ı 100b-5 <i>“Kāfirüñ eñsesine bir kılıç urdı. Zerre miqđārı kesmedi.”</i>
minnet	(< Ar.) Yapılan bir iyiliğe karşı kendini borçlu sayma, gönül borcu m.-ile 69b-4 m.-süz 69b-5 <i>“Yigit çaldı, barmağın ışırdı. «Bunda minnetile almağdan ise anda minnetsüz almağ yēgdür» dedi.”</i>
mirzā	(< Fars.) İrānlılara mahsus bir asalet ünvanı, beyzade 68b-13 <i>“Bağdı gördi, Oğuzuñ ucında bir ala sayvan dikilmiş, içinde bir mirzā hūb cüvān kırk yoldaşıyla sağ şol oturmuşlardı.”</i>
miskīn	(< Ar.) Miskin, aciz, zavallı 79b-10, 84a-6, 91b-8, 101a-5 <i>“Beze miskīn ümādi, Tülü kıuşuñ yavrısı, Türkistānuñ direği, Amit şuyunuñ arşlanı!”</i>
muḥālif	(< Ar.) Bir tutuma, bir görüşe, bir davranışa karşı olan, aykırı olan, zıt olan 94a-5 <i>“Ol zemānda oğullar ataya muḥālif [iş] étmezdi, oğullar ata sözün iki eylemezdi.”</i>

- Muḥammed** (< Ar., k. a.) Hazret-i Muhammed (s.a.v) 103b-7, 106a-9
M.-e 83a-11, 90b-10, 94a-7, 98a-4, 99a-13
M.-i 89a-11
M.-ün 100a-5
“Adı görklü Muḥammed ḥürmetine günāhını Ḥudā bağışlasun!”
- muḥannaş** (< Ar. muḥanneş) Korkak, alçak, kalleş
m.-lar 59a-9, 83a-13
*“Çalıp keser uz kılıcı
Muḥannaşlar çalınca çalmasa yæg.”*
- muḥkem** (< Ar.) Sağlam, berk, kuvvetli 100b-2
“Kıatı muḥkem yay çekerti.”
- muḥtāc** (< Ar.) İhtiyacı olan, kendisine bir şey lazım olan
m. et- “birini, gereksinim duyduğu bir şeyi başkasından sağlamak zorunda bırakmak”
m. eyle- “birini, gereksinim duyduğu bir şeyi başkasından sağlamak zorunda bırakmak” 91b-4
“Kādir seni nāmerde muḥtāc etmesün!”
- muḥābil** (< Ar.) Karşı karşıya gelen, bir şeyin karşısında bulunan
m. ol- “karşı karşıya gelmek” 102a-11
*“Mel’un tekür hemān bunı eşitdi, alāt-ı ḥarbıla kal’eden taşra çıkdı.
Bunlara muḥābil oldı, meydāna girüb er diledi.”*
- murād** (< Ar.) Murat, istek, dilek
m.-ıma 83a-7
m.-ına 74a-12, 76b-6
m.-larına 83b-11
m.-uḡa 83a-6
m.-uḡı 80b-10
“Baryek ol gece yigitleri ile murādlarına maḫşūdlarına yētdi.”
- muraşşa‘** (< Ar.) Kıymetli taşlarla bezenmiş 93a-1
“Üç yüz muraşşa‘ tonlu yiğidini boyına aldı.”
- muşāhib** (< Ar.) Arkadaş
m.-üm 75a-1

- “Kara Göne oğlu Kara Budak: « Muşāhibüm Baryek!» dēyüb ağlar.”*
- Muşhaf** (< Ar.) Kur’an, Mushaf 105a-5, 105b-4
“Aruz: «Bu oturan begler heb Kazana ‘āṣī olup and içmişlerdür.»
Muşhaf getürdiler: «Sen dahı iç» dēdiler.”
- Muşafa** (< Ar., k. a.) Hazret-i Muhammed Mustafa 106a-10
“Günāhuñuzı adı görklü Muḥammed Muşafā
Yüzi şuyına bağışlasun!”
- muştucu** (< Fars. müjde’den) Müjdeli haber veren, müjdecı 72b-12
“Bayrege ve anasına ve kız karındaşlarına mußtucu vardı.”
 mußtucu < YTS mußtucu, [muşducı, mußtucu]: müjdecı, 2009: 166;
 Eyuboğlu mußtu: fars. müjde (sevindirici söz, sevinçli bildiri)den mücde-
 müşde / müştü-muştu, 2004: 487; Çağbayır ÖTS mußtu, [Far. müjde],
 2007: 3320.
- muştula-** (< Fars. müjde’den) Müjdelemek
 m.-yu 82a-9, 82a-10
“Her biri bir bege mußtulayu gētdi.”
 mußtula- < YTS mußtulamak, [muşdulamak]: müjdelemek, 2009: 166;
 Eyuboğlu mußtu: fars. müjde (sevindirici söz, sevinçli bildiri)den mücde-
 müşde / müştü-muştu, 2004: 487; Çağbayır ÖTS mußtu, [Far. müjde],
 2007: 3320.
- muştuluk, mußtulık** (< Fars. müjde’den+lık) Müjde, müjdelik, müjde bahşişi 82b-1,
 82b-9
“Kazan Beg eyitdi: «Bay Büre Beg, mußtulık! Oğluñ geldi» dēdi.”
 mußtulık, mußtulık < YTS mußtulık, [muşdulıg, mußdulık, mußtulık]:
 müjde; müjdelik, müjde bahşişi, 2009: 166; Eyuboğlu mußtu: fars. müjde
 (sevindirici söz, sevinçli bildiri)den mücde-müşde / müştü-muştu, 2004:
 487; Çağbayır ÖTS mußtu, [Far. müjde], 2007: 3320.
- muṭī‘** (< Ar.) İtaat eden, boyun eğen
 m. ol- “itaat etmek” 105a-9
“...Gelüb bize muṭī‘ olursa ḥ’oş, olmazsa ben şakalın dutayım, siz kılıç
üşürün, pāreleñ» dēdi.”
- mübārek** (< Ar.) **1.** Bereketli, feyizli

- m. ol- 99b-9
“Ġaza mübārek oldu. Oġuz begleri toyum oldu.”
- 2.** Hayırlı, uğurlu, mutlu, kutlu
- m. ol- 70a-10
“El götürüb kalın Oġuz begleri < > du‘ā kıldı. «Bu ad bu yigide mübārek olsun» deyüb Şen[l]igile heḫ Oġuz begleri ava bindiler.”
- müddet** (< Ar.) Zaman, vakit
m.-denŐonra 68a-12
“Nēce müddetdenşonra bir ērkek oġlı oldu.”
- mühlet** (< Ar.) Bir işin yapılması iēin verilen zaman, süre
m. vēr- “zaman vermek” 96a-7
“Yēdi güne [degin] ben Őazana mühlet vērgil.”
- müstecāb** (< Ar.) Kabul, kabul olunmuŐ (dileġi)
m. ol- “kabul olmak” 68a-8
“Du‘āları müstecāb olurdu.”
- müsülmān** (< Ar. Müslim, Müslimān, Müslimīn, Müslimūn) Müslüman, İslam dininden olan kimse, Muhammedī, Müslim, Müselman, mümin 61a-10, 61b-6
m.-lar 70a-5
“Aġır Őancaḫ götürende müsülmānlar arḫası olsun!”
- müşkil** (< Ar.) Müşkül, mesele, sorun, engel, zorluk, güçlük
m.-in 58b-6
“Ķorkut Ata Oġuz kavminuḫ müşkilin ḫall ēderdi.”

3.15. N

- nāgāh** (< Fars. nā-gāh) Ansızın, birdenbire 71b-12, 85a-6, 98a-6
“*Nāgāh altı yüz kāfir kıyulu geldi.*”
- naḳāra** (< Ar. naḳāre, naḳḳāre) Davul, kös
n.-lar 83a-12
“*Naḳāralar çalındı, borular ötdi.*”
- naḳarazān** (< Ar.+Fars. naḳḳāre-zen) Davulcu
n.-ları 80a-10
“*Žūrna-zānları ḳovdı, naḳarazānları urdı, başların yardı.*”
- nal** (< Ar. na‘l) Nal
n.-1
“*Şehbāz atlar yügürdi, nalı düşdi.*”
- namāz** (< Fars.) Namaz
n. kı1- 83a-11, 83b-6, 90b-10, 94a-7, 98a-4, 99a-13
“*Arı şudan ābdest alub namāz kıldılar, [adı] görklü Muḥammede şalāvat vërdiler.*”
- nāmerd** (< Fars. nā-merd) Namert, mert olmayan, alçak (kimse) 59a-8, 64a-1, 64b-8, 66a-4, 66a-11, 66a-12
n.-e 67a-1, 67a-2, 67a-3, 67a-4, 67a-5, 67a-6, 67b-6, 91b-4, 100a-2, 106a-8
n.-ler 63a-4, 65b-10
n.-lerüñ 66a-10
n.-üñ 63a-5, 63b-5, 63b-9, 66a-6
“*Ḳādir seni nāmerde muḥtāc étmesün!*”
- nāmūs** (< Ar.) Irz, namus
n.-ını 88b-4, 88b-9
“*...Senüñ etüñden yëyeyinmi, yoḥsa şaşu dinlü kāfirüñ döşegine gireyinmi, ağaḳ Ḳazan Begüñ nāmūsını şındurayınmu oğul?» dëdi.*”
- naşīb** (< Ar.) Birinin payına düşen şey, nasip
n.-inden 58b-11
“*Naşībinden artuğın, ḥānum, yëye bilmez.*”

- naşīhat** (< Ar.) Nasihat, öğüt 58b-8
“Bir gün Dede Korkut cūşa gelüb Oğuz begleri içinde şoy şoylamış anlara naşīhat yüzinden söylemiş, görelim emdi hānum, ne demiş:”
- nāyib** (< Ar. nā’ib) Naip, vekil, birinin yerine geçen 74a-8, 95b-5
n.-ini 74a-5
n.-üm 73b-13
“Nāyibini şehīd ētdiler, otuz toköz yigidiyile Baryek tutsak gētdi.”
- nazar** (< Ar.) 1. Teveccüh, iltifat
“Ol kırk yigit hased ēdüb eyitdiler: «Bu oğlan zuhūr ēdeli Dirse Hānuñ nazarı bize egsük oldı Gelün oğlanı babasına yavuzlayalum. Ola kim babası bu oğlanı öldüre, gene bizüm hürmetimüz ‘izzetimüz artuğ ola» dediler.”
2. Ön, huzur
“Kalkdı Bayındır Hānuñ nazarına vardı, yüz yère kodı.”
- ne** Ne?
59a-7, 59a-8, 59b-1, 59b-4, 60a-11, 60b-11, 61a-2, 61b-3, 62a-7, 62a-13, 64a-6, 65a-5, 65a-9, 66a-2, 66b-3, 66b-12, 69a-7, 69b-2, 70a-4, 70b-8, 70b-12, 71a-11, 71a-12, 72a-8, 72b-4, 72b-5, 73a-1, 73b-12, 74a-2, 74b-12, 75b-6, 77b-4, 77b-4, 77b-4, 77b-6, 78a-13, 78b-1, 78b-2, 78b-8, 79a-2, 79a-2, 79b-7, 80a-2, 80b-4, 80b-7, 81a-11, 81a-13, 82b-1, 83b-13, 85a-13, 85a-13, 85b-1, 85b-2, 86a-9, 86b-3, 86b-13, 87a-2, 87a-9, 88a-10, 88b-12, 88b-12, 88b-13, 88b-13, 89b-5, 92a-7, 92b-1, 92b-7, 92b-9, 92b-9, 93a-4, 93b-4, 93b-8, 93b-12, 94a-12, 95a-13, 96b-6, 96b-8, 97b-4, 97b-9, 98a-13, 98a-13, 100b-13, 101a-1, 101a-3, 101b-5, 102a-1, 102b-4, 103a-7, 103b-3, 104b-5, 104b-13, 105a-4, 105a-5, 105b-5, 105b-9
n. “her ne iş” 58b-6
n. ... n. 61b-1
n.-çün 76a-8, 104a-4
n.-dērsin 88b-3
n.-dēye 81a-11
n.-dür 60b-10, 61a-10, 77a-8, 77a-9, 80b-2, 85a-1, 92a-9, 93a-10, 93a-10, 104a-1, 105a-12

n.-kadar 72b-13

n.-kim 58b-6

n.-ler 61a-4, 61a-5, 62b-11, 62b-11, 66a-3, 66a-3, 76a-4, 81a-10, 104b-1, 106a-3

n.-ne 63a-11

n.-sin 77a-3

n.-sine 77b-11, 78a-10

n.-ye 62a-9, 68a-2, 68a-2, 70b-12, 73b-11, 75a-1, 93a-13, 104b-13, 105b-3

n.-yèrde 62b-12

n.-yèrlere 87a-2

n.-yidikim 104b-3

ne < DLT ne: ne; nasıl; -soru anlamıyla- ne, 2006: 418; Gülensoy KBS ne: (zm.) hangi şey; (sıf.) hangi; (sıf. ve zf.) soru yoluyla itiraz anlatır; (zf.) şaşma veya çokluk bildirir = OT. ne (DLT) ‘soru zamiri’, Uyg. : ne, ne için, neçe, neçük, negü, neglük ‘peki niçin, ama neden, hangi sebeple’ neke ‘niye, niçin’, 2011: 605.

nesi

Akrabası, yakını

n.-sin 70b-11

“«İç Oğuzda kimün nesi-sin?»

neyle-

Ne yapmak

n.-r 98a-8

n.-rse 80a-9

n.-rsin “ne yaparsın, ne gezersin, ne işin var, ne ararsın” 72a-5, 87b-6, 87b-9

n.-sün 59a-6

n.-yelüm 71b-7

n.-yeyim 96a-8

“Bulursam buldum, bulmazsam Tanrı vèrdi, Tanrı aldı, neyleyeyim.”

neyle- < YTS neylemek: ne yapmak, 2009: 169.

nèce

(bk. nèçe)

1. Ne kadar 60a-8

“Dördüncüsü nece söylersen bayagıdır.”

2. Nasıl 63a-4, 63a-12, 68a-2, 71b-7, 72b-10, 73b-11, 75a-11, 76a-9, 76b-5, 76b-10, 79b-2, 87b-13, 102b-6
n.-sin 102b-7

“Bay Büre Beg eydür: «Hān Kāzan, nece ağlamayayın? Oğulda ortacum yok, kardaşda kaderim yok...”

3. Ne zaman 86a-2

“...Nece bu düşü gördüm, ayrık uyıyamadum» dedi, «‘aqlımı dèremedüm. Benüm bu düşümü yorgül» dedi kardaşına.”

nece < DLT nece (neçe): ne kadar, nice, kaç, 2006: 419; Gülensoy KBS nice: kaç, ne kadar; oldukça çok; nasıl; uzun süreden beri = OT. nece ~neçe (DLT); Uyg. nāçā, nāçük (< *nāçā ök), < ne+çe (eşitlik eki), 2011: 607.

nēçe

(bk. nece)

1. Çok, pek çok, hayli 58b-3, 68a-12, 83a-3

“Nēçe müddetdenşonra bir erkek oğlu oldu.”

2. Ne kadar 59b-8

“Birisini neçe söylersen bayagıdır.”

neçe < DLT nece (neçe): ne kadar, nice, kaç, 2006: 419; Gülensoy KBS nice: kaç, ne kadar; oldukça çok; nasıl; uzun süreden beri = OT. nece ~neçe (DLT); Uyg. nāçā, nāçük (< *nāçā ök), < ne+çe (eşitlik eki), 2011: 607.

negāhından

(< Fars. nā-gāh) Ansızın, birdenbire (bk. nāgāh) 70a-11

“Negāhından Oğuz üzerine bir süri geyik geldi.”

nekes

(< Fars. nā+kes) cimri, elisıkı, nekes

n.-in 59b-5

“Er cömerdin er nekesin ozan bilür.”

Nemrūd

(< Ar., k. a.) Nemrut, Babil’in kurucusu denilen hükümdar 102b-9

“Nemrūd göge ok atdı,

Karını yarık balığı karşı dutan Cebbārsın.”

ner

(< Fars.) Erkek 72b-5, 73a-2, 103a-10

n.-midür 103a-7

- “Biñ dāhi buğa ner istedi, māye görmedük.”*
- nère** Hangi yer?
n.-den “hangi yerden? anlamına gelen yer zarfı veya nasıl, ne gibi bir ilişki ile” 65a-10, 86a-11, 96b-8
n.-ye “hangi yere?” 73b-9, 77a-2, 80a-5, 100a-11
“Nereden bildüñ benüm tıtsağ olduğum?”
nère < YTS nire, [nere]: nereye, 2009: 170.
- nesil** (< Ar. nesl) Nesil, soy 58b-5
“Ėmdi bu dedügi ‘Osmān neslidür, işte sürilüb gède yörür.”
- nesne** Belli bir ağırlığı ve hacmi, rengi, maddesi olan her türlü cansız varlık, şey, bir şey, obje 81a-2
n.-ñ 87b-2
n.-yi 69b-2
“Kazan eydür: «Çoban, karnum aç, hêç nesneñ yokmı yeyem?» dedi.”
nesne < Gülensoy KBS nesne: belli bir ağırlığı ve hacmi, rengi, maddesi olan her türlü cansız varlık, şey, obje < ne erse ne, 2011: 606.
- nevbet** (< Ar.) Sıra 100b-5
“Nevbet kâfire gelicek ol altmış batman gürzi çeküb eline aldı, Kazılık Kocayı depere dutub çaldı.”
- nezir** (< Ar. nezr) Adak 64a-13
“Kara tonlu dervişlere nezir vërdüm.”
- nigāh** (< Fars.) Bakma, bakış
n.-ı 86b-4
“Āyişeyle Fāṭımanuñ nigāhı şu, Ağ koyunlar çevresinde yatduğı şu...”
- nigār** (< Fars.) Süs
n.-lı 91b-13
“Kara gözlü, hūb şūretlü, örme saçlu, elleri bileginden kınalı, tırnakları nigārli, boğazları birer qarış kâfir kızları altun ayaklu sürāhiler al şerābila Oğuz beglerine şunarlardı.”
- niqāb** (< Ar.) Peçe, yüz örtüsü

n.-lu 70b-8, 70b-9

“Kızlar eydür: «Va-llāhi hānum, bu yigit yahşı yigit. Yüzi niķāblu»
dédiler.”

nikāh

(< Ar.) Nikāh, bir erkekle bir kadının evlilik birliği kurmasını sağlayan
işlem 90b-7

“Ağ Melik kızına nikāh éden,
Şofi Şandal Melike kan kuşduran,
Otuz yédi kal‘e beginüñ kızlarınuñ çalıp
Bir bir boynın öpen
Eylik Koca oğlı Alp E[v]ren
Çapar geldi,
«Çal kılıcuñ ağam Kazan, yétdüm!» dédi.”

ni‘met

(< Ar.) Nimet, yiyecek, içecek, özellikle ekmek
n.-in 105b-5

n.-lü 79b-5, 101a-5

“Şofrasında bol ni‘metlü,
Kalmış yigit arķası,
Beze miskīn ümīdi,
Tülü kuşuñ yavrusu,
Amit şuyunuñ arşlanı!”

nişān

(< Fars.) **1.** İşaret, iz belirti 82a-2

n.-ını 82a-3

“...Sevişdüğüm Bamsı Baryik sen degil-sin,
Altun yüzük senüñ degildir,
Yüzükde çok nişān vardur,
Yüzügi isterseñ nişānını söyle»
dédi.”

2. Vurulmak istenen hedef 79b-5

“Meger güyegü begüñ yüzüğini nişān édüb aña atarlardı.”

3. Evlenmek üzere birbirine söz verme, nişanlanma

n.-ımız 71a-9

- “Barmağından çıkarub yüzüğünü bağısladı kızuñ barmağına geçürdi.
«Ortamuzda, hân kıızı, nişānımız olsun» dedi.”
- nişānlu** (< Fars. nişān) Evlenmek için söz verip yüzük takmış olan kimse, adaklı, nişanlı, yavuklu
n.-m67a-3
n.-mı 97a-10
n.-ñ 66b-9
n.-sı-na 75a-2
“Yad kıızı nişānlum destur vërsün,
Baña dutan gerdege ayruk girsün.”
- nizā‘** (< Ar.) Çekişme, kavga 73b-4
“Dedem eydür: «Şoñra bizümle gene nizā‘ edersin. Hele dañı gör!»
dedi.”
- nol-** Ne olmak
n.-a “ne olur, ne çıkar” 68b-3, 71a-3, 71a-10, 104a-9
n.-aydı “ne olurdu, keşke” 60a-1, 60a-7
n.-dı 95b-5, 95b-6, 98b-4
n.-duñ 76a-9
“Yalınuz oğula,
yā Rab, noldı?”
- nöker** (< Moğ.) Hizmetkâr 83a-13, 91a-1, 95b-5, 99b-2
n.-den 83a-13, 91a-1, 99b-1
n.-ler 63a-12
n.-leri 66a-4
“Şancaqlar götürüldi. Çarhacılar şavaşdı. Beg nökerden, nöker begden
ayrı düşdi.”
nöker < Gülensoy KBS nöker (hlk.): bir erkekle evli iki kadın, ortak <
Moğ. nökor ‘Kamerad’, An. Ağl.: nöger ‘erkek arkadaş’, 2011: 607.
- Nūh** (< Ar., k. a.) Nuh Peygamber 60a-12
“Ol Nūh Peyğāmbereñ eşegi aşıldur.”

3.16. O

- o** O, işaret zamiri (krş. ol) 103a-10
“Orada o dahı şoyladı, eydür:
...”
o < DLT ol: o; dır, dir,dur, dür, 2006: 431; Gülensoy KBS o: (zm.) tekil
3. kişi zamiri, O (>U), [S+]O(> u,a)L, 2011: 609
- oba** Oba bir oymağın oturduğu yer, oba
o.-larına 67a-9
o.-nuñ 60a-3
“Elin yüzün yumadın obanuñ ol ucından bu ucına, bu ucından ol ucına
kov kovlayu, diñ diñleyü şabāhdan öyleye degince gezdi.”
oba < DLT oba: oba, 2006: 421; Gülensoy KBS oba: göçebelerin konak
yeri; bu konak yerinde konaklayan göçebe halk veya aile = OT. oba (DLT
< *ōpa ‘köy’ (T. Tekin), 2011: 609.
- obrıl-** Çökmek, çukurlaşmak
o.-dı 66a-3
“Şarḫ kayalar oynamadın yér obrıldı.”
obrıl- < DLT ogrul-: kemik yarılıp ayrılmak, 2006: 425
- ocak** 1. Ocak, ev, aile
o.-ını 96b-12
o.-ınıñ 59a-6
o.-uñ 59b-10, 60a-2, 60a-8, 60a-13
“Anuñ gibirinüñ bebekleri bitmesün, ocağuna ancılayın ‘avrat gelmesün.”
2. Ateş yakmaya yarayan pişirme, ısınma, ısıtmaya yarayan yer 86a-13
“...
Kara maḫbaḫ yerinde ocak kalmış.»
ocak < DLT oçak: ocak, 2006: 422; Gülensoy KBS ocak: ateş yakmaya
yarayan, pişirme, ısıtma, ısınma gibi amaçlarla kullanılan yer = ET. oçak
~ oçık ~ ocuk (EUTS); Uyg. otçuk, oçuk; OT. oçak (DLT) < ōcak <
ōçak [< ōç+ak], [ōçuk < *ōtçuk [ōt ‘ateş’] (T. Tekin), [<
*hōtçuk/+çaḫ]], 2011: 610.

- od** Ateş 83a-4, 85b-9, 93a-10, 98a-1
o.-lar 88a-3
“Baryek ardına düşdi, ol şaza od urdı.”
od < DLT ot: ateş, duman, 2006: 444; Gülensoy KBS od: ateş = ET.
(Uyg.) oot ~ ôt; OT. öd (DLT: odğuç ‘ateşin alevi’) < *höt, 2011: 611.
- oda** Oda, otağ, çadır, yer, mesken
o.-m 67a-4
o.-muza 71b-7, 105a-9
o.-ņ 66b-8
o.-sında 105a-11
*“Altun başlu ban evler
senüņ gèderse
Benümde içinde odam vardur,
Komağum yok kırk nāmerde.”*
oda < DLT otağ: otağ, 2006: 444; Gülensoy KBS oda: evin veya herhangi bir yapının oturmak , yatmak, çalışmak gibi işlere ayrılmış bölmesi < ET. ötağ, 2011: 611.
- oğlan** Oğlan, erkek çocuk 61b-9, 62a-2, 62a-4, 62a-5, 62a-6, 62a-7, 62a-8, 62a-9, 62a-10, 62a-12, 62b-5, 62b-7, 62b-8, 63b-9, 63b-11, 64a-11, 64b-12, 65a-1, 65a-2, 65b-2, 66a-7, 68b-7, 69a-6, 69a-9-10, 69b-6, 94a-11, 94b-2, 96b-6
o.-a 62a-5, 62a-12, 62b-1, 62b-2, 62b-2, 62b-3, 62b-4, 62b-4, 63b-5, 65a-2, 65a-4, 67a-11, 70a-1, 92b-13, 96b-2, 96b-7
o.-cuğı 62a-1, 62a-3, 65a-4, 92a-3, 100b-10
o.-cuğın 64b-10, 98a-8
o.-cuğına 66a-2
o.-cuğını 63b-4, 64a-5, 65b-9, 95a-3, 96a-12, 99b-8
o.-cuğınuņ 63b-13
o.-cuğum 64a-12, 66b-11, 94b-9
o.-cuğumu 95a-10
o.-cuğumuņ 64a-2, 95a-1
o.-cuğunu 65b-10

o.-dan 100b-11

o.-dur 63b-7, 94b-10

o.-ı 61b-8, 62a-4, 62a-7, 62a-13, 62b-8, 62b-9, 63a-3, 65b-7, 92b-11

o.-ıla 98a-9

o.-lara 62a-2

o.-ları 104a-10

o.-uñ 61b-9, 62a-3, 62a-11, 63b-12, 64b-13, 64b-13, 65a-3, 65a-11, 65b-5, 65b-7, 65b-8, 94b-5, 100b-11

“Allāhu te‘ālā bir ağzı du‘ālınıñ alkışıyla bir oğul vèrdi. Oğlanı tayalara vèrdiler, besletdiler.”

oğlan < DLT oğlan: oğlan, oğul; çocuk, çocuklar, 2011: 423; Gülensoy KBS oğlan: erkek çocuk; yetişkin erkek = ET. (Uyg.) oğan ‘geç adam; oğlan, çocuk’ (EUTS) ~ OT. oğlan ‘oğlan, oğul, çocuk(lar) ~ oğla ‘genç, yiğit’ (DLT) < oğul+(a)n // oğla ‘genç adam+n, 2011: 613-614.

oğrı

Oğrı, hırsız 60a-5

“«Gördikim oğrı köpek yige tana evini birbirine katmış, konyularına çağırur ki: Kız Zelhe, Zübeyde, Ürüveyde, Ayna Melik, Kutlu Melik, ölmege yitmege getmemişdüm. Yatacağ yerüm gene bu harāb olası-dur. Nolaydı benüm evüme bir lahza bakayduñuz. ‘Konyı haqqı Tanrı haqqı’ deyyü söylerler» der.

oğrı < DLT oğrı: hırsız; hırsızlık, 2006: 425; Gülensoy KBS oğru (/uğru yanlıştır): hırsız; hırsızlık = OT. oğı (DLT), Çağ. oğrı, CC. oğrı, oğur ‘hırsız’ (KLS), < oğru, 2011: 614.

oğul

Erkek evlat, çocuk 58b-13, 59a-1, 59a-4, 59a-5, 59a-6, 59a-10, 59b-3, 61a-10, 61b-8, 63a-4, 63a-11, 64b-1, 64b-1, 64b-2, 64b-3, 64b-3, 64b-6, 64b-6, 65a-6, 65a-7, 65a-9, 65a-10, 65a-11, 66a-3, 66a-6, 67a-8, 68a-7, 68b-2, 69b-11, 70a-4, 71a-12, 71a-13, 71b-3, 71b-4, 71b-5, 71b-7, 73a-11, 74a-8, 74a-8, 82b-13, 83a-1, 87b-1, 88a-10, 88a-11, 88a-11, 88a-11, 88a-12, 88a-12, 88a-13, 88a-13, 88b-3, 88b-4, 88b-6, 88b-11, 88b-11, 89a-2, 92b-1, 92b-6, 92b-8, 93a-12, 93b-2, 93b-4, 93b-8, 93b-8, 93b-13, 94a-1, 94a-1, 94a-1, 94b-11, 95a-9, 95a-13, 95a-13, 95a-13, 95a-13, 95b-1, 95b-1, 95b-3, 95b-3, 95b-6, 95b-8, 95b-9, 95b-9, 95b-12, 96a-1, 96a-1,

96a-4, 96a-4, 96a-9, 96a-13, 96b-1, 96b-1, 97a-1, 97a-4, 97b-3, 97b-4,
97b-4, 97b-4, 97b-5, 97b-5, 97b-5, 97b-9, 97b-13, 101b-12

o.-a 95b-5, 95b-6

o.-cuğıyla 93a-2

o.-da 68a-3, 93b-13

o.-danmı 92b-8

o.-ı 59a-5, 59a-6, 60a-13, 60b-1, 60b-5, 60b-5, 60b-8, 60b-13, 61a-9,
63a-2, 63a-10, 66b-3, 66b-12, 67b-7, 67b-10, 67b-11, 67b-12, 68a-13,
68b-4, 68b-6, 68b-8, 69b-2, 69b-3, 69b-3, 69b-9, 70b-3, 70b-5, 70b-12,
71a-10, 71a-12, 74b-3, 74b-9, 75a-1, 75a-6, 75a-13, 75b-1, 75b-1, 75b-7,
75b-8, 75b-13, 76a-4, 76a-6, 76a-11, 77a-3, 77a-10, 77a-11, 77a-12,
79a-4, 79a-5, 79a-5, 79a-9, 79a-9, 79a-9, 79a-12, 80a-13, 82b-9, 83a-3,
83a-4, 84a-6, 84a-12, 84b-11, 84b-11, 88a-2, 88a-7, 88b-1, 89b-10, 89b-
12, 89b-13, 90a-6, 90a-8, 90a-10, 90b-1, 90b-9, 91a-3, 91a-5, 91a-6, 91a-
12, 91b-7, 91b-8, 92a-2, 92a-6, 92a-6, 93a-9, 93a-13, 94a-5, 94b-4, 96a-
6, 96a-13, 96b-3, 97b-2, 97b-12, 98b-5, 98b-10, 98b-13, 99a-2, 99a-7,
99b-7, 99b-11, 100a-6, 100a-7, 100b-1, 100b-13, 101a-10, 101a-11,
101a-13, 102a-9, 102a-11, 102b-5

o.-ıla 64a-8, 84a-3

o.-ın 58b-13

o.-ına 68a-11, 89b-9

o.-ını 67a-9, 67a-10, 84b-13, 85a-10, 88b-11, 94b-9, 103a-12

o.-ınıñ 70a-3, 82b-13, 88a-9, 92a-13, 96a-11, 96a-12

o.-içün 96a-7

o.-la 95a-7

o.-lar 94a-4, 94a-5

o.-ları 97b-7

o.-luyı 61a-6

o.-suzı 61a-6

o.-um 64a-10, 68a-5, 68b-2, 69b-13, 82b-10, 84b-4, 86a-12, 89b-7, 98b-2

o.-umdur 69b-12

o.-umuñ 63b-6

o.-uñ 62b-5, 62b-11, 63a-4, 63a-6, 63a-9, 63a-13, 63b-10, 64b-8, 69b-13,
70a-8, 82b-1, 82b-9, 96a-6

o.-una 62b-6, 88a-10

o.-uña 63b-1, 70a-6, 70a-7

o.-unı 89a-4, 91a-10

o.-uñı 63a-4, 63a-12, 63b-1, 87a-4, 87a-7, 97a-6

o.-uñmıdur 69b-12

o.-unuñ 94b-4

o.-uyıla 93a-4

“Hān kıızı karşıu gelüb Dirse Hān ile oğlını bir arada gördi.”

oğul < DLT ogul: oğul, çocuk, 2006: 425; Gülensoy KBS oğul: erkek
evlât = ET. oğul (EUTS) ~ OT. oğul (DLT) ~ CC. Oğul, ovul (KLS), <
oğ- [~yoğ-] ‘yoğunlaşmak’ + -ı ‘fiilden ad yapan ek’, 2011: 615.

Oğuz

Oğuz, Oğuz kavmi, Oğuz boyu, Oğuz ülkesi 58b-6, 58b-7, 60b-3, 60b-7,
61b-4, 61b-4, 61b-9, 62a-11, 63b-4, 64a-3, 66a-1, 67b-9, 67b-9, 68a-1,
68a-6, 68a-9, 68a-13, 69a-3, 69a-3, 70a-2, 70a-9, 70a-10, 70a-11, 71b-1,
71b-7, 71b-8, 73b-8, 74b-4, 74b-13, 75a-5, 75a-13, 75b-7, 78b-13, 79b-6,
83a-9, 83a-10, 84a-8, 84a-11, 84b-5, 90a-1, 90a-2, 90a-12, 90b-9, 91a-2,
91a-3, 91a-9, 91a-9, 91b-9, 91b-12, 92a-1, 95a-1, 97a-12, 98b-5, 99a-4,
99a-6, 99a-11, 99a-12, 99b-2, 99b-3, 99b-9, 100a-8, 100a-8, 100b-12,
101b-2, 101b-11, 103b-8, 103b-9, 103b-9, 103b-10, 103b-10, 103b-12,
103b-13, 104a-3, 104a-5, 104a-7, 104a-8, 104b-10, 104b-12, 105a-1,
105a-3, 105b-1

O.-a 68b-12, 68b-12, 76b-1, 77a-1, 90b-4, 103b-8

O.-da 70b-11, 79a-1

O.-dan 70b-11, 99b-8

O.-uñ 58b-1, 62b-12, 68b-13, 69a-1, 89b-12, 98b-12

“Korkut Ata Oğuz kavminuñ müşkilin hall ederdi.”

Oğuz < DLT oguzla-: Oğuz saymak, Oğuzlar’dan saymak, Oğuz’lara
nispet etmek, 2006: 428.

Oğuz-nāme, Oğuznāme (Oğuz + nāme < Fars.) Oğuzname, Oğuz destanı 103b-3

O.-i 58b-1

O.-yi 67a-12, 83b-12, 91a-13, 99b-11

“*Dedem Korkut boy boyladı, şoy şoyladı, bu Oğuznāmeyi söyledi:*

«*Anlar daḥı bu dūnyāya geldi gētdi,*

Ecel aldı yēr gizledi,

Fānī dūnyā kime kaldı?

Gelimli gēdimli dūnyā,

Şoḥ ucı ölümlü dūnyā!»”

oḥşa-

Okşamak, sevmek

o.-dı 99a-10

o.-ğıl 63a-13

o.-rsın 70a-8

“*Senüḥ oḥluḥ adı, ‘Bamsam’ dēyü oḥşarsın,*

Bunuḥ adı < > Boz Ayḡırlı Bamsı Baryek olsun!”

oḥşa- < DLT oxşa-: okşamak, şakalaşmak, oynaşmak; benzemek; -atuyumak, 2006: 428; Gülensoy KBS okşa-: sevgi ve şefkat belirtisi olarak elini bir şeyin üzerinde yavaş yavaş gezdirmek veya ona hafifçe vurmak; benzemek, andırmak = ET. okşamak ~ okşama ‘benzemek’ (EUTS) ~ ot. oḥşa- (DLT), CC.: okşa-, oşka-, ovşa- < *oḡuş ‘oymak, hısım, akraba’ + a- ‘akrabadan saymak’, MA: oḥşa- ‘benzemek’, oḥşaş ‘benzer’, 2011: 618.

oḡ

Yayla atılan, ucunda sivri bir demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk, ok 63b-7, 71a-1, 71a-3, 73b-9, 79a-6, 79a-6, 79b-4, 79b-5, 82a-6, 83b-10, 83b-10, 85b-3, 86a-12, 92b-12, 92b-5, 102b-9

O. Üç O. “Oḡuz kolu”104b-2

O. Boz O. “Oḡuz kolu” 104b-2

o.-a 94b-1

o.-cuḡazın 79b-13

o.-ı 73b-9, 101a-12

o.-ın 73b-9

o.-lar 90b-13

o.-laruḡı 85b-2

o.-um 102a-2

- o.umı 71a-4
o.-uñ 82a-6
“*Oğlumun at segirdişin, kılıç çalışın oğ atışın göreyim.*”
oğ < DLT ok: ok, 2006: 429; Gülensoy KBS ok: yayla atılan, ucunda sivri demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk < ET. oğ (EUTS, DLT), 2011: 617.
- oğçı** Okçu, nişancı
o.-sı 93b-9
“*Ol kâfirün için atub biri yazmaz oğçısı olur.*”
oğçı < okçu: ok yapan veya satan kimse; okçuluk sporunu yapan kimse = OT. oğçı (DLT) < oğ+çı, 2011: 617.
- oğı-** Okımak, çağırarak, davet etmek (bk. oğu-)
o.-dılar 71b-8
o.-dum 104b-13, 105b-3
“*Aruz Taş Oğuz beglerine ağırlık etdi, toyladı. Eydür: «Begler, ben sizi neye okıdum bilürmisiz?» Eyitdiler «Neye okuduñuz, ne buyurursız?» dediler.*”
oğı- < DLT okı-: okumak; çağırarak, 2006: 430; oku-: yazıya geçirilmiş bir metne bakarak seslere çevirmek; öğrenim görmek; (hlk.) düğün, mevlit gibi yerlere çağırarak = ET., OT. oğı- ‘okumak; çağırarak, davet etmek’ (EUTS), CC. oku-, < oğ ‘ok’ + ı- ‘belirtmek, davet etmek, çağırarak, okumak’, 2011: 619.
- oğla-** Oklamak, ok ile vurmak
o.-dılar 94b-2
o.-yub 63b-2
“*Uruzun bedevî atını oğladılar.*”
oğla- < YTS oklamak, [oğlamak]: ok ile vurmak, 2009: 173.
- oğlan-** Oklanmak, ok ile vurulmak
o.-miş 96a-12
“*Leş içinde gezerken gördikim oğlunun bedevî atı oğlanmış, şöyle yatur.*”
oğlan- YTS oklanmak: ok ile vurulmak, 2009: 173.
- oğu-** Okumak, çağırarak, davet etmek (bk. oğı-)

o.-dı 68b-1

o.-duñuz 104b-13

o.-yalum 71b-7

“Eydür: «Oğul, kalın Oğuz beglerin okuyalum, odamuza getürelüm. Nêce maşlahat görürlerse anja göre iş edelüm» deyüb kalın Oğuz beglerin heþ okıdılar.”

oqu- < DLT okı-: okumak; çağırmaq, 2006: 430; oku-: yazıya geçirilmiş bir metne bakarak seslere çevirmek; öğrenim görmək; (hlk.) düğün, mevlit gibi yerlere çağırmaq = ET., OT. oqı- ‘okumak; çağırmaq, davet etmek’ (EUTS), CC. oku-, < oq ‘ok’ + ı- ‘belirtmek, davet etmek, çağırmaq, okumak’, 2011: 619.

oqut-

Okutmak, söyletmek

o.-dılar 103b-1

“Keşişlerin öldürüb bañ bañlatdılar, ‘aziz Tanrı adına huþbe oqutdılar.”

oqut- < DLT okıt-: okutmak, 2006: 430; Gülensoy KBS okut-: okumasını, öğrenim görmesini sağlamak, (hlk.) surat asmak; birinin başkasına kötü niyet beslediğini haber vermek = ET. oqıt- (EUTS) < *oq+ı-t- ‘ettirgen eki’, 2011: 620.

ol

1. O, zamir 58b-6, 59b-9, 59b-10, 60a-12, 71b-2, 71b-2, 73a-11, 75a-2, 75a-2, 83b-13, 84a-6, 88a-9, 89a-12

2. O, sıfat 60a-3, 60a-4, 61b-10, 62a-2, 62a-8, 62a-12, 62b-7, 63a-3, 63a-4, 63a-5, 63b-5, 63b-9, 64a-1, 64b-8, 64b-12, 65b-10, 66a-4, 66a-6, 66a-10, 66a-11, 66a-12, 66b-1, 67b-1, 67b-6, 68a-7, 68b-7, 69a-10, 69b-9, 69b-10, 70b-13, 71b-5, 71b-11, 72a-1, 72b-8, 72b-11, , 73a-12, 74a-3, 75a-9, 76a-7, 76a-11, 77b-1, 83a-4, 83b-11, 85a-3, 91a-2, 93b-9, 94a-4, 94a-5, 94a-8, 94a-9, 97a-10, 98a-4, 98b-13, 100b-1, 100b-1, 100b-3, 100b-5, 100b-10, 100b-11, 101b-4, 101b-10, 101b-10, 101b-11, 101b-11, 102a-3, 102a-6, 102a-12, 102a-13, 102b-13, 105a-12

o. arada “orada” 64b-12, 88a-2

o.-dur “odur” 71b-5, 75a-3, 88a-9, 88b-2, 92b-4

o.-dahı “o da” 102b-4

o.-vaqt “o zaman” 104b-2

a.-a “ona” 65a-13, 69b-3, 69b-4, 77a-11, 79b-5, 81a-1, 101b-13
a.-a göre “ona göre” 71b-8
a.-da “orada” 65a-1, 69b-4, 73b-9, 85b-5
a.-dan “ondan” 60a-12, 70b-4, 86b-8, 89b-10, 89b-13,
a.-dan “ondan ötürü, ondan” 82b-10, 96a-9
a.-dan “sonra, ondan sonra” 67a-9, 70a-3, 71a-10, 79b-4, 102b-2, 103a-4,
103a-13, 105a-3
a.-danşonra “ondan sonra”73a-8, 73b-13, 80a-6, 80b-13, 104b-2
a.-nı “onu” 59b-9, 60b-7, 63b-11, 70b-13, 71a-2, 71b-9, 89b-10, 89b-13,
100b-4, 100b-7, 103a-7, 103a-7, 103a-8, 103a-9
a.-ña “ona” 58b-6
a.-ncılayın “onun gibi, o kadar, öyle” 59b-10, 60a-2, 81a-11
a.-nlar “onlar” 63a-6, 66a-5, 66a-10, 67a-12, 80b-10, 88b-7, 93b-1
a.-nlara “onlara”58b-8, 93b-1
a.-nları “onları” 83b-5
a.-nlarıñ “onların” 80b-9, 93b-9, 104a-6
a.-nuñ “onun” 59b-10, 60a-1, 76b-8, 90a-9, 90a-13, 90b-2, 90b-4, 90b-6,
93b-10, 98b-9, 98b-11, 99a-1, 99a-3, 99a-5, 99a-7, 99a-10, 99a-10, 99a-
11, 99a-11
a.-nuñdur “onundur” 65b-2
a.-nuñgibi “onun gibi” 60a-13
a.-nuñiçün “onun için” 64b-9, 102a-6, 104a-5
a.-nuñkim “kimin” 60b-5
*“Ol Nūh peygāberüñ eşegi aşlıdur. Andan dahı Allāh şaklasun,
ocağuna anuñgibi ‘avrat gelmesün.”*
ol < DLT ol: o; dır, dir,dur, dür, 2006: 431; Gülensoy KBS o: (zm.) tekil
3. kişi zamiri [O (U) [S+]O(> u,a)L], 2011: 609
ol-
1. Meydana gelmek, varlık kazanmak, vuku bulmak
o.-a kim “belki, ihtimal ki, olabilir ki” 61b-6, 62b-9
o.-amı “acaba” 85b-7
o.-an 69b-6, 72b-11
o.-anca “bütün, hep, ne var ne yok”81a-8

o.-dı 65b-11, 67a-7, 71a-10, 72b-4, 83b-1, 84b-13, 90b-12, 90b-12, 99b-1, 99b-1

o.-dıkım 105a-4

o.-dılar 62b-10

o.-duğundan 66a-1

o.-ı yörür 88a-13

o.-ınca 58b-4

o.-maduñ 102b-8

o.-maya ki “belki de, olabilir ki, olmasın sakın” 70b-9

o.-mayınca 58b-10

o.-maz 58b-13, 59a-1, 59a-1, 59a-1, 59a-2, 59a-2, 59a-3,

o.-maz “münasebetsiz, yakışksız 81a-1

o.-miş 76a-4

o.-mişidi 68b-7

o.-sa 61a-10, 62a-13, 89b-2

o.- sun 62b-1, 62b-2, 62b-3, 62b-3, 62b-4, 68a-11

o.-ur 89a-1, 89a-1, 89a-2, 89a-3

o.-urdu 93a-7

“Vardı bu kırk yigit iki bölük oldılar.”

2. Gerçekleşmek, yapılmak

o.-a 70b-9, 71b-5, 72b-5, 72b-6, 72b-7, 73a-5, 80b-8, 82b-3, 94b-10, 105a-10

o.-maz 90b-10, 99a-12, 101b-2

“Yalanısa bu sözlerüñ gerçek ola, gelincügüm.”

3. İsimlerden sonra gelerek onlara oluş, kılış, yapılaş, ediliş gibi anlamlar katıp bir işin ya da durumun gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini bildirir

o. 79a-9, 97b-2

o.-a 62b-9, 63a-3, 63a-11, 68a-4, 71b-12

o.-an 85b-8, 90b-4

o.-ası 59b-13

o.-asıdur 60a-7

o.-ayın 82b-3

o.-dı 62b-8, 65a-3, 65a-9, 65a-10, 65b-8, 65b-9, 65b-9, 68a-12, 69a-8, 72b-1, 72b-10, 72b-11, 73a-8, 74a-1, 74a-13, 75a-6, 80a-8, 80b-1, 80b-2, 81a-10, 83b-11, 84b-12, 85b-5, 87a-10, 89b-3, 91a-4, 91a-9, 91a-9, 91a-11, 93b-3, 99b-3, 99b-8, 99b-9, 99b-9, 99b-10, 100a-9, 102a-8, 102a-11, 102b-1, 102b-5, 103b-10, 104a-8, 104b-7, 104b-10, 106a-1

o.-dılar 69b-1, 72b-13, 73b-11, 104b-11

o.-duğ 104b-4, 105a-4, 105a-6

o.-duş 93b-4, 102a-6, 105a-6

o.-duşuz 73b-11

o.-ğıl 94a-4, 97a-3, 98a-12

o.-ma 63b-10

o.-masun 70b-6

o.-mayalum 73b-11

o.-mayayın 76a-10

o.-mazam 105b-4

o.-mazsa 105a-9

o.-miş 65a-4, 74a-8

o.-miş 76a-6, 76a-8, 76a-12, 97a-3, 97a-5, 98b-5, 104b-8

o.-mişıdı 58b-3

o.-miş[sın] 81b-2

o.-sa 97a-13, 97a-13, 97b-1, 97b-1, 97b-2, 97b-2

o.- sun 59a-13, 62b-6, 64b-7, 65a-7, 65a-11, 67b-5, 67b-5, 70a-5, 70a-9, 70a-10, 71a-9, 75b-5, 77a-13, 77a-13, 77b-10, 78a-7, 79a-7, 79a-7, 79a-8, 80a-1, 82b-4, 82b-4, 82b-5, 82b-5, 82b-6, 82b-6, 82b-7, 84a-2, 84a-3, 89b-6, 89b-7, 89b-7, 89b-7, 91b-5, 91b-6, 92a-10, 92a-13, 93a-11, 93b-8, 94a-1, 94a-10, 97a-12, 97b-6, 100a-3, 100a-4, 100a-4, 103b-6, 103b-6, 103b-7, 105b-6, 105b-7, 105b-7, 106a-6, 106a-8

o.-ub 67b-1, 67b-6, 80b-9, 83a-11, 87a-8, 102b-4, 103b-8, 106a-6

o.-ubdur 77b-5

o.-uñ 68a-11

o.-up 62a-9, 105b-3

o.-ur 62a-8, 81b-5, 89b-5, 92b-13, 93b-12, 97a-4, 104a-2

o.-urdu 68a-8, 85a-3, 104b-2

o.-ursa 105a-9

o.-ursuz 73b-12

“Bayregün yavuklusına haber oldu.”

4. (yardımcı fiil) Sıfat-fiil eki almış kelimelerle birlikte başlama, bitirme vb. bildiren fiilleri oluşturur

o. 71a-7

o.-dı 62b-7, 64a-2, 69a-7, 74a-11, 74a-12, 85b-6

o.-dum 76b-11

o.-miş 65a-5, 74a-6

o.-sa 70a-6, 70a-7

o.-sam 75b-1, 75b-1, 75b-2, 75b-2, 75b-3, 75b-3, 77b-7, 77b-8, 77b-8, 77b-8, 77b-9

o.-sañ 75b-7, 75b-8, 75b-8, 75b-9, 75b-10, 76a-1, 77b-11, 77b-12, 77b-13, 78a-1, 78a-2, 78a-3, 92a-10, 95b-3

o.-sun 65a-8, 65a-8, 65a-9

o.-ur 63b-10

o.-ursa 68a-11, 82b-11, 87b-12

o.-ursam 76a-12, 76b-1, 87b-4

o.-ursañ 71a-2, 72b-8, 73a-4, 73a-4, 76a-13, 89a-8

“Ağ bürçeklü anamı

şorar olsam sağmı argıç?”

5. Bir görev, makam, san ve nitelik kazanmak

o.-acağ 79a-4

o.-sun 59b-6

o.-ub 101a-9

“«Evvel Demür Kapu Derbendinde sultān olub qarğı sünü uçında er böğürden, garīme yētdükde ‘Kimsin ?’ dēyü şormayan Kıyan Selcük oğlu Delü Dundar senünile bile varsun...”

6. Bir durumdan başka bir duruma geçmek, dönüşmek

o.-ub 64b-5, 71a-5, 95b-12, 98a-2

o.-uban 98a-1, 98a-1

*“Kāfiri kāmıř gibi od olub yakayım,
Uruşmadın, dögüşmedin ‘ālemleri doldurayım.”*

7. Herhangi bir durumda bulunmak, kalmak

o. “şağ ol-” 89a-2

o.-aydı “diri ol-” 74b-7

o.-dı “buñlu/ı ol-” 97b-9, 103a-2, 104a-11, 104a-12, 105a-1

o.-duğı 101a-8

o.-duğıdur 91b-7

o.-duğum 96b-9

o.-sa 93a-6

o.- sun 89a-2

“Nereden bildüñ benüm tıtsağ olduğum?”

8. Bulunmak

o.-an 59b-8

o.-an 71a-12, 71a-12, 88b-13, 89a-1, 89a-1, 90a-3, 98b-7, 103a-5, 103b-11

o.-anı 60b-5, 60b-5

o.-anlar 83a-13

o.-inca 59a-11

o.-masa 59a-7, 59a-12, 59b-9, 69b-13

o.-mayanı 60b-13, 61a-9

o.-mayavuz 104b-3

o.-mayub 103b-10

o.-maz 94b-4

o.-mazmı 89a-1, 89a-1, 89a-2

o.-sa 58b-6, 60a-9, 74b-7

o.-sun 79a-2

o.-uñ 79a-2

o.-ur 93b-9, 93b-10, 93b-10

o.-urduğ 104a-1

“Devesi olan yërde,

Köşecügi olmazmı olur?”

9. Yaklaşmak, gelip çatmak

o.-anda 86b-6, 86b-9, 86b-13

o.-dı 61b-12, 74a-5

o.-madın 86a-6, 86a-7

“Öyle olmadın ben yurdumuñ üstine varurın.”

10. Doğmak

o.-dı 68a-13, 103a-10, 103a-10, 103a-11, 103a-11

o.-duğun 59b-3

o.-maz 97b-12

o.-sa 68a-5

*“Ağ]ayıl]da koyununñ yükli koduñ,
koç oldı.”*

11. Bir şeyi elde etmek, edinmek, o şeye sahip olmak

o.-sa 58b-11

o.- sun 70b-1, 80a-5, 103b-4

o.-ur 94b-10

o.-ursa 70b-1

“Gene eyitdi: «Kimüñ olursa olsun ben şikārum alayım» dedi.”

ol- < DLT bol-: olmak, 2006: 102; Gülensoy KBS ol-: varlık kazanmak, meydana gelmek, vuku bulmak = ET., OT. bol- (DLT) < *bol-, 2011: 620.

olmak

Olmak, meydana gelmek, vuku bulmak

o.-a 60b-7

“Oğuz begleri bir bir gelüb yığnağ olmağa başladı.”

on

On, üç otuz on, on beş, on beş, on belen, on altı, on biñ, on iki, on iki biñ, on altı biñ 72a-11, 76b-12, 81b-4, 86a-1, 88a-12

o.-ın 76b-12

“Ellerinden on barmağını şovuk almış.”

on < DLT on: sayıda on, 2006: 438; Gülensoy KBS on: 10; dokuzdan bir artık = ET. (Uyg.) oon; ~ OT. òn (EUTS, DLT) < òn, 2011: 624.

on-

Onmak, feyz ve bereket bulmak, düzelmek

- o.-maz 58b-9
 “«Allāh Allāh demeyince işler oñmaz.
 ...”
- oñ- < DLT oñgul-: iyileşmek, düzelmek, iyi olmak, 2006: 439, Gülensoy
 KBS on-: (iş) düzeltmek < ET., OT. oñ- (KT., Uyg. oñ-ul-, oñ-ar-; DLT
 oñ-ul-, oñ-ay ‘kolay’), 2011: 625.
- on altı** On altı 74b-5, 74b-7, 75b-6, 76a-10, 77a-10, 82b-1, 100b-8, 100b-10,
 ap101a-1
 “On altı yıl geçdi, Bayregün ölüsü dirisi bilinmedi.”
- on altı biñ** On altı bin 93a-5, 93a-8
 “On altı biñ kara dinlü kâfir ata bindi, Kazanuñ üstine yörüdi.”
- on beş/bêş** On beş 61b-9, 68b-6, 69a-3
 “Bay Büre Begün oğlu on beş yaşına girdi.”
- on biñ** On bin 85a-2
 “Kâfir eydür: «Kapulu Kara Dervend ağzında Kazanuñ on biñ koyunu
 var. Şolkoyu[nı] dahı alsak, Kazana büyük hayf olurdu» dedi.”
- on iki** On iki 89b-1
 o. i.-ce 65b-5
 “Her atanda on iki batman taş atardı.”
- on iki biñ** On iki bin 91a-8
 “On iki biñ kâfir kılıçdan geçdi.”
- ora** Ora, o yer
 o.-da 95a-4, 103a-10
 o.-ya 65a-4
 “İttifāk oğlanuñ anası çapup oraya geldi.”
 ora < Gülensoy KBS ora: o yer < o (<ol) + ra ‘yön eki’ [<+garu], 2011:
 628.
- ordu** Ordu, askerın toplu olarak bulunduğu yer, karargâh, makar (bk. ordu)
 62a-1
 o.-sınıuñ 84b-7
 “Meger, sultānum, Dirse Hānuñ oğlanuğı, üç dahı ordı uşağı,
 meydānda aşuk oynarlardı.”

ordu < DLT ordu: hakanın oturduğu şehir, 2006: 440; DLT ordu: sıçan, köstebek gibi yerde yaşayan hayvanların yuvası, 2006: 441; Gülensoy KBS ordu: bir devletin silâhlı kuvvetlerinin tümü = ET., ordu ~ortu ‘saray,orda, karargâh (EUTS) ~ orta = orda ~ ortu (EUTS) ~ otra (EUTS) ~ OT. (DLT) *ordu; ordulan- ‘şehir edinmek’ < or ‘kale; ana meydan’, 2011: 630.

ordu

Ordu, ordu, askerin toplu olarak bulunduğu yer, karargâh, makar (bk. ordı)

o.-m 85b-13, 87a-1

o.-mdan 86b-7, 86b-10

o.-muş 86b-5

o.-ı 84b-3

o.-na 95b-13

o.-sına 61b-10, 64a-2, 75a-5, 77a-6, 77a-13

o.-sını 89b-2, 91a-10

o.-ya 65b-7

“

ordu < DLT ordu: hakanın oturduğu şehir, 2006: 440; DLT ordu: sıçan, köstebek gibi yerde yaşayan hayvanların yuvası, 2006: 441; Gülensoy KBS ordu: bir devletin silâhlı kuvvetlerinin tümü = ET., ordu ~ortu ‘saray,orda, karargâh (EUTS) ~ orta = orda ~ ortu (EUTS) ~ otra (EUTS) ~ OT. (DLT) *ordu; ordulan- ‘şehir edinmek’ < or ‘kale; ana meydan’, 2011: 630.

orman

Orman, ağaçlarla örtülü geniş alanı

o.-a 79b-12

“*Ağ ormana girmiş-siz,*

...”

orman < Gülensoy KBS orman: ağaçlarla örtülü geniş alan < or ‘çukur, hendek; tepe, dağ (Brockelmann, OGM) + man, 2011: 630.

orta

1. Orta, bir şeyin kenarlarından merkeze doğru yaklaşık olarak aynı uzaklıkta olan yer

o.-sına 62a-1, 63b-13

o.-sında 62a-3

“Oġanuñ iki Ƨalısunuñ ortasına urub yıķdı.”

2. Ara

o.-muzda 71a-9

“«Ortamuzda, ħān kıızı nişānımız olsun» dedi.”

orta < DLT ortu: orta, 2006: 442; DLT otra: orta; ortada, arada, 2006: 445; DLT otru: karşı; ön; ara, orta, ortasında, 2006: 445; DLT utru: önce; karşı, 2006: 702; Gülensoy KBS orta: iki uçtan eşit uzaklıkta olan yer; yer ve zaman bildiren zarf; vasat = ET. urtu (EUTS); Uyg. orta, ortu, ortun ~ OT. ortu ~ otra, otru, utru (DLT) < or ‘merkez; *yer. *taht’ + t + a ‘yön eki’, 2011: 631.

ortaç, ortaç Mirasçı, veliaht 95a-13

o.-um 68a-3

“Oġulda ortacum yoķ, ħardaşda ħaderim yoķ. Allā beni ħarayıbdur, begler.”

ortaç, ortaç <YTS ortaç: mirasçı, veliaht, 2009: 175; Eyuboġlu ortaç: bir nesneyi üleşmede işe katılanlardan biri, kalıttan üleş alan, ar. miras’a katılan < or’dan or-ta / orta - or-ta-ç / ortaç, 2004: 514.

ortalık Ortalık, içinde bulunulan yer, çevre

o.-a 91b-12

“Aġzı böyük ħumreler ortalığa şalınmışıdı.”

ortalık < Gülensoy KBS ortalık: bulunulan yer, çevre < or-t+a-lık, 2011: 632.

‘Osmān (< Ar., k. a.) Osman Gazi 58b-5

“Ēmdi bu dedüġi ‘Osmān neslidür, işte sürilüb ġede yörür.”

ot Ot, bir tür bitki

o.-ı 89b-2, 89b-11, 97b-11

o.-ın 95b-1

o.-lar 59a-10

o.-larına 65b-1

o.-larının 65b-1

o.-ların 65a-8

“Üç yıladak taşuñ düşdügi yerüñ otı bitmez idi.”

ot < DLT ot: ot, hayvan yemlerinin hepsi, 2006: 443; Gülensoy KBS ot: ot, küçük bitkiler = ET. (Uyg.) ot, oot ‘ot: yeşillik; ilaç’ ~ OT. ot (DLT) ~ CC. Ot ‘oy, yabanî ot’ (KLS), < ot, oot, 2011: 634.

otağ

Otağ, çadır (bk. otağ) 61a-5, 61a-5, 61a-6

o.-a 60b-5, 60b-5, 60b-5, 60b-10, 60b-12, 60b-12, 60b-12, 61a-6, 61a-6, 61a-6, 61a-8, 78a-13, 80a-11-12

o.-ı 77b-9, 78a-3, 78a-13

o.-ıdur 70b-7

o.-ın 60b-1, 72a-1, 104b-6, 106a-2

o.-ına 83b-8, 105b-7

o.-ıyımış 70b-2

o.-umuza 84b-2-3

o.-uñ 70a-13, 70b-1, 82a-4

“Bir yere ağ otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurturmuşıdı.”

otağ < DLT otağ: otağ, 2006: 444; Gülensoy KBS otağ ~ otak ~ otah (hlk.): konak, apartman = OT. otağ (DLT; Çağ.) < *ōtağ ~ Moğ. otağ ~ otuğ, 2011: 635.

otak

Otak, çadır (bk. otağ) 60b-4, 60b-4, 60b-4, 70a-13, 70a-13, 70b-2, 70b-6, 70b-6, 83b-10, 99b-9

o.-dan 70b-3

o.-lar 92a-2

o.-ların 91b-10, 104b-11

“Bir yere ağ otak, bir yere kızıl otak, bir yere kara otak kurdurmuşıdı.”

otak < DLT otağ: otağ, 2006: 444; Gülensoy KBS otağ ~ otak ~ otah (hlk.): konak, apartman = OT. otağ (DLT; Çağ.) < *ōtağ ~ Moğ. otağ ~ otuğ, 2011: 635.

otla-

Otlamak, hayvan dolaşarak yerdeki ot, çim vb. yemek

o.-r 76b-3

“Bağdı, gördigendinüñ deñiz kulumı boz ayğır bunda otlar.”

otla- < DLT otla-: otlamak, 2006: 445; Gülensoy KBS otla-: (hayvan) dolaşarak yerdeki ot, çimen, yaprak vb. yemek < ot+la-, 2011: 636.

otlak	Otlak, mera, çayır o.-ların 59b-1 “ <i>«Gëtdükde yëriñ otlakların geyik bilir. ...»</i> otlak < Gülensoy KBS otlak: hayvan otlatılan yer < ot+la-k, 2011: 636.
otur-	1. Oturmak, vücudun üst kısmı dik olacak şekilde kaba etin üstünde durarak bir yere yerleşmek ya da bu biçimde yerleştiği yerde kalmak o. 80b-2, 81a-6 o.-an 79b-13, 79b-13, 80a-1, 105b-3 o.-anda 86a-12 o.-dı 62a-5, 69b-8, 69b-9, 80a-12, 80b-12, 85b-10, 89a-4, 91a-11, 100a-10, 104a-11, 105b-2 o.-mışıdı 67b-11, 67b-12, 92a-4, 92a-4 o.-mışlardı 69a-1 o.-ub 100b-12 o.-ur 69b-10 o.-urdu 75a-10-11, 104a-10 o.-urken 105b-2 o.-urlar 78a-12 “ <i>Şol yanında Kazılık Koca oğlu Yëgenek oturmuşıdı.</i> ” 2. Hiçbir iş yapmadan boş vakit geçirmek, boş durmak o.-dılarıdı 74a-1 o.-urdu 72a-2, 74a-4, 87b-13 o.-urken 105a-11 o.-urlardı 68b-9 o.- ursın 74a-2, 93a-4 “ <i>Baryek kırk yigidile yëyüb içüb otururdı.</i> ” 3. Bir yerde sürekli olarak kalmak, ikamet etmek o.-duğı 80a-11 o.- ursın 84b-3 “ <i>«Ammā şası dinlü Gürcistān ağzında oturursın. Orduñ üstine kimi kırsun?» dedi.</i> ”

otur- < DLT oldur-: oturmak, 2006: 437; DLT oltur-: oturmak, 2006: 438; Gülensoy KBS otur-: vücudun belden yukarısı dik duracak biçimde ağırlığı kaba etlere vererek bir yere yerleşmek = ET. oltar- ~ (KT., Uyg.) ~ olur- ~ olğur- (EUTS) ~ OT. oltur-, oldur- (DLT), Uyg. olğuert- ‘oturmak’, CC. olur- = oltur-; olturğuç ‘oturak’, İKPÖ olur- = olğur-, < ol(ğ)ur-, 2011: 636.

otuz toköz

Otuz dokuz 74a-5

“Nāyibini şehīd ētdiler, otuz toköz yigidiyile Baryek tutsak gētdi.”

otuz yēdi

Otuz yedi 90b-8

“Otuz yēdi kal ‘e beginiñ kızlarınuñ çalıp

Bir bir boynın öpen

Eylik Koca oğlu Alp E[v]ren

Çapar geldi,

...”

oyan-

Oyanmak, uyanmak

o.-dı 85b-12

o.-ur 60a-3

“Kuşlık uyhudan oyanur, kalkar.”

oyan- < DLT udhun-: uyanmak, 2006: 686; Gülensoy KBS uyan-: uyku durumundan çıkmak; gerçekleri anlar, kavrar duruma gelmek; (mec.) bilgisizlikten kurtulmak; (bitkiler) canlanıp sürmeye başlamak; belirlemek, ortaya çıkmak, depreşmek = ET. odun- (EUTS), OT. uđı(/u)n- ‘uyanmak’ (DLT) < ođı(/u) [o, ođ] veya ū, ūđ, ūđı(/u) ‘uyku’, [T. Tekin o ‘uyku’], < o, od: *ū ‘uyku’, 2011: 975.

oyna-

1. Müziğin gerektirdiği uyumlu hareketleri yapmak, oynamak

o. 80b-4, 81a-1, 81a-10, 81a-13

o.-mağıl 81a-6

o.-mazsañ 81a-10

o.-rsañ 81a-10

o.-sun 81a-6-7

o.-ya 80b-3

o.-yayım 81b-1

o.-yayın 80b-6

“Oyuna girdi, eyitdi: «Çal, mere delü ozan! Ere varan kız benem, oynayayım» dedi.”

2. Vakit geçirme, eğlenme amacıyla bir şeylerle uğraşmak

o.-rlardı 62a-2

“Meger, sultānum, Dirse Hānuñ oğlancuğı, üç dağı ordı uşağı, meydānda aşuk oynarlardı.”

3. Kımıldamak, hareket etmek

o.-dı “yüreğı oyna-: birdenbire korkup heyecanlanmak” 86b-1, 95a-4, 96a-5, 101a-2

o.-madın 66a-3

o.-r 95b-2

“Şarb kayalar oynamadın yer obrıldı.”

4. Neşelenmek, eğlenmek

o.-rdun 76a-9

“Geldüğümce seni şen görürdüm, güler oynardun.”

oyna- < DLT oyna-: oynamak, 2006: 447; Gülensoy KBS oyna-: vakit geçirmek, eğlenme = ET. (KT., Uyg.) oyna- ~ OT. ÷yna- < *öyun+a-, 2011: 642.

oynaş

Oynaş, kadının kocasından başka seviştiğı erkek

o.-lu 81a-5

“Senün adun kırk oynaşlu Boğazca Fāţmacık degilmidür?”

oynaş < DLT oynaş: oynaş; başka biriyle sevişen kadın, 2006: 447; Gülensoy KBS oynaş: aralarında toplumca hoş karşılanmayan ilişkiler bulunan kadın veya erkekten her biri = OT. oynaş (DLT) < öyun+a-ş, 2011: 642.

oynat-

1. Bir araç, gereç kullanmak

o.-ana 95b-5

o.-anlar 95b-4

o.-ayın 93b-7

“Altun cıda oynadana,
yā Rab noldı?”

2. Hareket ettirmek, gitmesini sağlamak

o.-an 86b-4

o.-dı 67a-7, 94a-12

o.-ub 96b-4

“*Bu mahalda koşur atın oynadub Kağan Beg yètdi.*”

oynat- < DLT oynat-: oynatmak, 2006: 447; Gülensoy KBS oynat-: oynamasını sağlamak ; kımıldamasına yol açmak ; heyecanlandırmak, korkutmak (mecaz olarak); sahneye koymak ; aklını yitirmek = OT. oynat- (DLT) < öyun+a-t-, 2011: 643.

oyun

Oyun, müzik eşliğinde yapılan hareketlerin tümü 80b-11

o.-a 81b-1

“*Oyuna girdi, eyitdi: «Çal, mere delü ozan! Ere varan kız benem, oynayayım» dedi.*”

oyun < DLT oyun: oyun; yarış, 2006: 447; Gülensoy KBS oyun: vakit geçirmeye yarayan , belli kuralları olan eğlence ; kumar; şaşkınlık uyandırıcı hüner ; tiyatro veya sinemada sanatçının rolünü yorumlama biçimi; müzik eşliğünde yapılan hareketlerin bütünü ; piyes, temsil; düzen, hile = OT. oyun (DLT) < öyun < *öy- ‘oynamak’ (EUTS), 2011: 644.

ozan

Ozan, saz şairi, âşık 59b-5, 59b-5, 59b-6, 59b-7, 61b-8, 65b-8, 77a-1, 77a-2, 77a-2, 77a-3, 77a-3, 77a-4, 77a-5, 77b-10, 77b-10, 77b-11, 78a-4, 78a-7, 78a-7, 78a-8, 78a-9, 78a-10, 78a-10, 78a-11, 78a-11, 78b-8, 78b-8, 78b-9, 78b-10, 78b-11, 78b-11, 78b-11, 78b-11, 79b-7, 80a-2, 80a-4, 80a-8, 80b-2, 80b-4, 80b-5, 80b-5, 81a-3, 81a-8, 81b-1, 81b-6, 89b-4, 104a-2

o.-lar 103b-4

“*Çalma ozan, eytme ozan!*

“*Karalica ben kızuñ nesine yarar, ozan?*”

ozan < Gülensoy KBS ozan: halk şâiri; şiir yazar kimse, şair < ? ET. oz- ‘kurtulmak, uzaklaşmak’ (EUTS; DLT) + an, 2011: 645.

3.17. Ö

- ög-** Birinin veya bir şeyin iyiliklerini, üstünlüklerini söyleyerek değerini yüceltmek, methetmek, sena etmek, yermek karşıtı, övmek
ö.-di 76b-4, 76b-5, 79b-2, 79b-2, 102b-6, 102b-6
ö.-dügüm 67b-1, 67b-6, 83b-13
ö.-ersin 85a-13, 85b-1, 85b-1, 85b-2
“Baryek burada boz aygırı ögdi, görelüm hānum nece ögdi.”
ög- < DLT ög-: öğmek; sena etmek, 2006: 451; Gülensoy KBS öv- (öğ-): methetmek, sena etmek < ET., OT. ög- (DLT), 2011: 676.
- ögeç, ögeç** Ögeç, öveç; iki, üç yaşlarında erkek koyun ve keçi 90b-2 99a-8, 99a-8
ö.-ün 86b-6
*“Altmış ögeç derisinden kürk etseler topuklarını örtmeyen,
At Ağızlı Aruz Koca yètdi,
«Çal kılıcuñ begüm Kazan yètdüm!» dedi.”*
ögeç, ögeç < DLT ök: orta yaşı bulup büyümüş hayvan, 2006: 453; Gülensoy KBS ögeç (hlk.): bir yaşından dört yaşına kadar erkek koyun, koç < ot. ök ‘orta yaşı bulup büyümüş hayvan’ (DLT) +(e)+ç (küçültme eki, 2011: 651.
- ögren-** Bir konuyla ya da işle ilgili bilgi edinmek veya beceri kazanmak, öğrenmek
ö.-dün 105b-12
ö.-em 92b-9-10
ö.-gil 93b-11, 94a-4
“Kılıç çalub baş kesdügüm görgil ögrengil.”
ögren- < DLT öğren-: öğrenmek, 2006: 451; Gülensoy KBS öğren-: bilgi edinmek; bellemek; yetenek, beceri kazanmak = ET. öğren- ‘alışmak’ (EUTS) ~OT. öğren- (DLT), ET. ögret- (EUTS), CC. övren-, üren- ‘öğrenmek’, övret-, üret- ‘öğretmek’ (KLS), < *ögür ‘sürü’ + A-n-(t-), 2011: 653.
- öğüt** Bir kimseye yapması veya yapmaması gereken şeyler için söylenen söz, nasihat, öğüt 59a-4, 88a-3, 101b-7

“Kız anadan görmeyince öğüt almaz.”

öğüt < DLT öğüt: öğüt, vaaz, 2006: 453; DLT ötlük: öğüt, 2006: 468; DLT övüt: öğüt, nasihat, 2006: 470; Gülensoy KBS öğüt: nasihat = ET. öğüt (EUTS) ~ OT. öğüt (DLT) [~övüt, ötlük] < *ö- ‘düşünmek’+g-(ü)t ya da ET. *öt ‘öğüt’, 2011: 655.

ökçe

Ayakkabı altının topuğa rastlayan yüksek bölümü, topuk, ökçe
ö.-m 61a-11

“Kaba ökçem altına şalayınmı?

Kara polat uz kılıcum elüme alayınmı?”

ökçe < Gülensoy KBS ökçe: ayakkabı altının topuğa rastlayan yüksek bölümü < *ük- ‘yığmak, kümelemek; yükseltmek’ (EUTS) + -e+çe, 2011: 656.

öl-

Yaşamaz olmak, hayatı sona ermek, can vermek, ölmek

ö.-di 65b-9, 65b-10, 85b-12, 92b-4, 100b-11, 101a-6

ö.-dügimi 97a-9

ö.-dügün 63a-2

ö.-em 68a-4, 92b-5

ö.-en 58b-10

ö.-eydi 60a-1

ö.-eyin 82b-2

ö.-mez 58b-10

ö.-mişmidün 87a-2

ö.-se 93b-2

ö.-üb 59a-4

“Avlar kuşlar oldu Dirse Hānuñ haberi yok, oğlancuğunu öldi bilür.”

öl- < DLT öl-: ölmek, 2006: 456; Gülensoy KBS öl-: yaşamaz olmak, hayatı sona ermek, can vermek = ET., OT. öl- (DLT), < ? höl-, 2011: 659.

öldür-

Bir canlının hayatına son vermek, öldürmek

ö.-di 103a-6

ö.-düm 87a-10

ö.-e gör- 62b-9, 63b-2

ö.-elüm 60a-13, 77a-12, 96b-3-4, 96b-12

ö.-eyim 63a-3, 63a-12

ö.-i gör- 63b-11

ö.-medin63b-11

ö.-medüñ 94a-2

ö.-mezseñ63b-2

ö.-meyelüm 85a-11

ö.-mişler 74b-12, 76a-11

ö.-mişem 66b-11-12

ö.-señ93b-2

ö.-señe 63a-11

ö.-sün 63b-6

ö.-üb 103b-1

ö.-übdür 62b-5

ö.-ümezsın 63b-2

ö.-üñ 66b-2

ö.-ür 63b-10

ö.-ürem 72b-8, 79a-11

ö.-ürin 73a-4, 76b-12, 76b-13

ö.-ürüz 93b-1

“Üç yüz kâfir öldürdüm gazâ etdüm.”

öldür- < DLT öldür-: öldürmek, 2006: 456; Gülensoy KBS öldür-: bir canlının hayatına son vermek = ET. (ö)l(ü)r- (Eleges, 8), = OT. öldür- (DLT), CC. öldür-, öltür- (KLS, 151), < öl-dür-, 2011: 660.

ölke

Memleket, ülke 91a-12, 98a-12, 99b-10

“Cılasun koç yiğitlere kıla ölke vèrdi, cübbe çuğa vèrdi.”

ölke < Gülensoy KBS ülke (ölke (hlk.): bir devletin egemenliği altında bulunan toprakların tümü; devlet; herhangi bir özelliği yönünden düşünülen bölge ~ Çağ. ölke; Dtü. ölki, < Moğ. (Kow.) ölke (Räsänen), ö(>ü)lk(>a, ö), 2011: 990.

ölmek

Yaşamaz olmak, hayatı sona ermek, can vermek, ölmek 97a-4

ö.-e 60a-6

- “Oğul için ata ölmek ‘ayb olur.”*
- öli** Ölmüş insan, diri karşıtı, ölü (bk. ölü)74b-9
ö.-si 75a-8
*“Böyle deýicek yarımasun yarçımasun Yalancı oğlu Yaltacuk eyitdi:
«Sulţānum, ben varayın haberin getüreyin, eger öli eger diri» dedi vü
gétidi.”*
öli < DLT ölüğ: ölü, 2006: 457; Gülensoy KBS ölü: hayatı sona ermiş
olan, artık yaşamayan = ET. ölüğ ‘ceset, ölü (EUTS) ~ OT. ölüğ (DLT),
CC. ölü ‘ölü’ (KLS) < öl-ü(g), 2011: 661.
- ölü** Ölmüş insan, diri karşıtı, ölü (bk. ölü)
ö.-misin 85b-10
ö.-si 74b-5, 74b-8, 77a-10, 77a-11
“On altı yıl geçdi, Bayregün ölüsü dirisi bilinmedi.”
ölü < DLT ölüğ: ölü, 2006: 457; Gülensoy KBS ölü: hayatı sona ermiş
olan, artık yaşamayan = ET. ölüğ ‘ceset, ölü (EUTS) ~ OT. ölüğ (DLT),
CC. ölü ‘ölü’ (KLS) < öl-ü(g), 2011: 661.
- ölüm** Bir insan, bir hayvan veya bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona
ermesi, ahiret yolculuğu, ebedî uyku, emrihak, irtihal, memmat, mevt,
vefat, ölüm 65a-2, 65b-3, 65b-3, 67a-13, 76a-4, 106a-5, 106a-5
ö.-li 84a-1
ö.-lü 67a-13, 91b-2, 99b-13, 106a-4
“Ölüm vakti geldüğünde arı ĩmāndan ayırmasun!”
ölüm < DLT ölüm: ölüm, 2006: 458; Gülensoy KBS ölüm: mevt, vefat =
OT. ölüm (DLT), CC. ölüm (KLS), < öl-(ü)m, 2011: 661.
- ‘ömür** (< Ar. ömr) Ömür, yaşama, yaşayış, hayat
ö.-ñ 87a-4
*“Cigerün pāresi ‘ömrün hāşılı Uruz oğluñı esır étmiş,
Tavla tavla atlaruñ kāfir binmiş,
Katar katar develerün kāfir yétmiş,
Bol hazīneñ kāfir almış,
Düne gün buradan geçdi.”*
- öñ** 1. Bir şeyin esas tutulan yüzü, arka karşıtı, ön

ö.-ince 95a-11

ö.-ine 60b-6, 60b-10, 61a-7, 63b-8, 74b-11, 86b-2, 88a-8, 88b-2, 88b-7, 95a-7, 103a-4

ö.-inde 70b-1, 82a-4, 94b-5

ö.-inden 63b-11

ö.-lerince 83b-4

ö.-lerine 65b-13

ö.-ümde 63b-6, 92b-9

ö.-üme 61a-9

ö.-ünce 87a-6

ö.-ünde 63b-8

ö.-ünçe 63b-10

“Kara kavurma etsünler,

Kırk beg kızı öjine getürsünler.”

2. Karşı, bir şeyin esas tutulan yüzünün baktığı yer

ö.-ine 93a-8

“On altı biş ip üzengülü, azgun dīnlü, keçe börklü kâfir Kazanuş öjine çıka geldi.”

öj < DLT öng: ön, önce; öndün, 2006: 459; Gülensoy KBS ön: bir şeyin esas tutulan yüzü = ET., OT. öng (EUTS; DLT), CC. ön, öng (KLS), < *öj, 2011: 662.

öp-

Sevgi, saygı, bağlılık, teşekkür belirtmek amacıyla dudaklarını bir şeye veya birine değdirmek, öpmek

ö.-di 67a-11, 71a-8, 76b-9, 87b-11

ö.-diler 69b-11

ö.-erem 92a-12

ö.-erler 69b-12

ö.-en 90b-8

ö.-üb 103a-12

ö.-üp 82a-6, 100b-10

“Oglını bağına başub gözlerin öpdi.”

- öp- < DLT öp-: öpmek, 2006: 460; Gülensoy KBS öp-: sevgi, saygı, bağlılık, teşekkür belirtmek amacıyla dudaklarını bir şeye değdirmek = ET., OT. öp- (KT., DLT), CC. öp- (KLS), < *öp- ‘yansıma’, 2011: 665.
- ör-** Yükselmek, yukarı çıkmak
 ö.-i тұr- “ayağa kalkmak, ayakta durmak” 63a-7
 ö.-ü dur- “ayağa kalkmak, ayakta durmak” 59b-11, 61a-1, 61a-1, 63b-4, 64a-3, 64a-9, 66a-6, 66a-8, 68a-8, 85a-5, 80b-9, 95a-2, 95a-7, 100b-4, 101b-9
 ö.-ü тұr- “ayağa kalkmak, ayakta durmak” 61b-3, 63a-7, 63a-13
“Yumurlanub yerinden örü durdı.”
 ör- < DLT ör-: belirlemek; çıkmak, kopmak; yükselmek –bulut-, 2006: 462; DLT örülen-: belirlemek; çıkmak; yükselmek, 2006: 464.
- örülü** Örülmüş olan, örülü 84a-11
“Тоқуз қара göz[lü] һүб шүретлү, шаңи ардина örülü, gögsi kızıl düгmelü, elleri bileginden қınалу кәfir kızları Оғуз beglerine шағрақ шунуб іçerlerdi.”
 örülü < Gülensoy KBS örülü: örülmüş olan < ör-ül-ü, 2011: 673.
- örleş-** Ses çıkararak akmak, çağlamak
 ö.-üben 58b-11
“Örleşüben şular taşsa деңиз толmaz.”
 örleş- < DLT ür-: üfleme; ürmek, havlamak, 2006: 714; Gülensoy KBS ör- (hık.): türkü söylemek; köpek havlamak < yır+la- ‘şarkı, gazel söylemek’ (DLT) < y+ır+la- veya < OT. ür- ‘havlamak’ (DLT), 2011: 666.
- örme** Örülerek yapılan, örülü, örgülü, örme 84b-13, 87a-5, 89b-8, 91b-13
*“Örme saçлу қарıcıқ анаң
 Deve boynında aşılı gördüm.”*
 örme < DLT örme saç: örme saç, 2006: 462-463; Gülensoy KBS örme: örme işi; örülerek yapılmış = OT. örme saç (DLT) < ör-me ‘filden ad yapan ek’, 2011: 670
- ört-** Kapatmak, korumak veya gizlemek için bir şeyin üstünü kaplamak, örtmek

ö.-meseydi 78b-9

ö.-meyen 90b-3, 99a-8, 99a-9

*“Yüzünü kara saç örtmeseydi,
ağam Baryek dēyeydüm, ozan, saña.*

ört- < DLT ört-: örtmek, 2006: 464; Gülensoy KBS ört-: korumak, görünmez duruma getirmek veya gizlemek için üstüne bir şey koymak; kapamak; kaplamak = ET., OT. ört- (EUTS; DLT) < ET., OT. *ör-t- (EUTS) ~ ET. ürt-, ürtül- (EUTS) < *ör- ~ -ür- ‘kapanmak, örtülmek, örülmek’, 2011: 671.

öt-

1. Üflemeli çalgıların sesi çıkmak, ötmek

ö.-di 83a-13, 90b-12

“Nakāralar çalındı, borular ötdi.”

2. Bir müzik aletini çalmak, sesinin çıkmasını sağlamak, ötmek

ö.-gil 78a-11

“...Çalma ozan, eytme ozan!

Karalıca ben kızuñ nesine yarar, ozan?

*İleyünđe düğün var, düğüne varıb ötgil, ozan»
dedi.”*

öt- < DLT öt-: ötmek, 2006: 467; Gülensoy KBS öt-: (kuş ve böcekler için) değişik tonda ses çıkarmak = ET., OT. öt- (DLT) < *ö: ‘yansıma’+ t-, 2011: 674.

öte

Bir şeyden daha uzak olan yer veya şey, mavera, öte, ötesi 78a-11

*“...İleyünđe düğün var, düğüne varıb ötgil, ozan»
dedi. Baryek bundan öte geçdi.”*

öte < Gülensoy KBS öte: konuşanın temel olarak aldığı bir şeyden daha uzak olan yer veya şey < ET., OT. öt- ‘bir şeye geçmek’ (DLT) +e- ‘filden ad yapan ek’, 2011: 675.

öteki

Diğer, öbür, öteki 101b-8

“Öteki kara tağuş bir yanında

Alnı başı [balkır] bir er gördüm...”

öteki < Gülensoy KBS öteki: öbür < öt-e+ki, 2011, 675.

ötürü

Bir şeyden dolayı, bir şey yüzünden, dolayı, naşi, ötürü 102b-9

- “Şeytāna la ‘net kılduñ,
Bir şuçdan ötürü dergāhdan sürdüñ.”
- ötürü < Gülensoy KBS ötürü: bir şeyden dolayı, bir şey yüzünden; -den dolayı = ET. ötgürü ~ ötkürü ~ ötür ~ ötrü (EUTS) < öt- ‘geçmek’ +ür- ‘geçmek’ + -ü ‘ fiilden edat yapan ek’ (= geçirerek), 2011: 676.
- öyle** Öğle, gün ortası, öğlen, öğle vakti 86a-6
ö.-den sonra 60a-5
ö.-ye deince 60a-4
“Öyle olmadın ben yurdumuñ üstine varurın.”
öyle < DLT öyle: öğle vakti, 2006: 470; DLT özle: öğle vakti, 2006: 472; Gülensoy KBS öğle: gün ortası = OT. öyle ~ özle (DLT), <*öd ‘zaman, vakit’+le, [<*öd+le], 2011, 652.
- öyün** Bir vakitte yenilen yemek, öğün
ö.-i 97a-8
“‘Arpa étmegi acı şoğan öyüni’ dēgil.”
öyün < öğün: (yemek için) kez < ET., OT. öd [< *öd ‘zaman, vakit’] + (ü)n ‘vasıta hâli ekinden ayrı bir yapım eki’, krş. ökün ‘yemek’, [*ödüñ > ödün > öyün > öğün], 2011: 654.
- öz** Kendi, zat, öz 61a-12, 65a-6, 65a-6, 65a-10
ö.-üm “kendim” 89a-10
ö.-üni “kendisini” 83a-4, 98a-7
“Kara kanı şorlayub akdı. Şarḫ yērlere Kāzan özüni şaldı.”
öz < DLT öz: öz, kendi, nefis; can, ruh, gönül, 2006: 470; Gülensoy KBS öz: bir kimsenin benliği, kendi manevî varlığı, kendi = ET., OT. öz (EUTS; DLT) ~ öd ~ ET. özen ‘tam orta, en içerde bulunan; tek, öz (EUTS), CC. öz (KLS, 154: özden ‘hür’), < *ö- ‘yükselmek’ + -z, [< *ö:z (T. Tekin)], 2011: 679.

3.18. P

- pādišāh** (< Fars. pād-šāh) Padişah, hükümdar
p.-um 74b-6
p.-uñ 74b-6
“Delü Karçar bir [gün] Bayındır Pādişahuñ dīvānına vardı.”
- pamuk** Ebegümeçigillerden, koza biçimindeki meyvesi üç, dört, beş dilimli olan, sıcak bölgelerde yetişen tarım bitkisinin işlenmiş hali, pamuk 59a-2
“Eski pamuk bez olmaz, karı düşmen dost olmaz.”
pamuk < DLT pamuk: pamuk, 2006: 473; Gülensoy KBS pambık, pambuh (hık.), pamuk: pamuk bitkisi ve bitkinin yumuşak telleri = OT.
pamuk (DLT) < *bāmuk (T. Tekin), 2011: 685.
- paralan-** (< Fars. pāre ‘parça’+la-) Parça parça olmak
p.-miş 74a-7
p.-ub 64b-5, 95b-11
*“Paralanub kazılık atumdan énmeyince,
Yéñümle alça kanum silmeyince,
Köl bud olub yer üstine düşmeyince,
Yaluñuz [oğul] yolından dönmeyem.”*
- Paraşar** (k. a.) Parasar
P.-uñ Bay-burt hişārı 76a-1
*“Paraşaruñ Bay-burt hişārından,
uçā görgil...”*
- pāre** (< Fars.) Parça 79a-12, 88b-8, 88b-8, 94b-12
p.-si 75a-7, 87a-4
“Anlar bir pāre yēdügi vaqt sen iki pāre yēgil.”
- pārele-** (< Fars.+ le-) Parçalamak
p.-di 79b-5
p.-ñ 105a-10
“...Gelüb bize muṭī‘ olursa h̄oş, olmazsa ben şakalın dutayım, siz kılıç üşürüñ, pāreleñ» dedi.”
- parla-** 1. Güçlü bir ışık çıkarmak, ışık saçmak, parlamak

p.-yub 93a-13

“Yılduz gibi parlayub gelen kāfirün cıdasıdur.”

2. Uçmak, fırlamak, fırlayıp uçmak

p.-yub 90a-11, 99a-4

“Bay-burt hişārından

Parlayub uçan,

Ap-alaca gerdegine karşı gelen,

Yedi kızun ümidi,

Kalın Oğuz imrenesi,

Kažanuñ inağı, Boz Ayğırlu Baryek yètdi...”

parla- < Gülensoy KBS parla-: güçlü bir ışık çıkarmak, ışık saçmak <

*par ‘yansıma’ + la-, 2011: 686.

Pasin

(y. a.) Pasin

P.-ün 68b-10, 69a-4, 74b-12

“Pasinün Kažara Derbend ağzına konmuşıduğ.”

paşa

Paşa, bey

“Kalın Oğuz paşası,

Kan Abkažun karīmī...”

paşa < Gülensoy KBS paşa: Osmanlı İmparatorluğu döneminde yüksek

sivil memurlara ve albaydan üstün bulunan askerlere verilen unvan;

general < *baş+ağa, 2011: 689.

pay

(< Sanskr. pāj) Birden fazla kişi arasında bölüşülmüş bir bütünden, bu kişilerin her birine düşen bölüm, hisse, pay 70b-4, 70b-5

“Kışırca yenge derlerdi bir hātün varıdı. Geldi: «Yigit bize de pay vèr» dedi.”

pay < Eyuboğlu pay: sanskr. pāj (ülüş)dan / pay (ülüş, bölüşme), 2004:

551; Çağbayır ÖTS pay [sansk. paj], 2007; Karaağaç TVS pay: Birden

fazla kişi arasında bölüşülmüş bir bütünden, bu kişilerin her birine düşen

bölüm, hisse, 2008: 680.

Pay

(k. a.) Pay Bīcān 68a-10, 68a-13, 70b-2, 70b-6, 70b-13, 71a-7, 71b-4,

74a-2, 75b-12, 76a-1

“Bu otağ meger Pay Bīcān kızu Banı Çiçek otağıymış.”

- pāyende** (< Fars.) Sürekli, daimî 59a-13
 “...
*Devletinüz pāyende olsun,
 Hānum hey!”*
- pehlevān** (< Fars.) Pehlivan, güreşçi, yiğit 71a-5, 100b-8
 p.-ı 90a-6
 “*Karvaşdılar, iki pehlevān olub birbirine şarmaşdılar.*”
- pençik** (< Fars. pencik) Hisse, beşte bir oranında alınan hisse 83b-7, 103b-2
 “*Kuşuñ alakanını, kumaşuñ eyüsini, kızuñ gökçegini Bayındır Hāna pençik çıkardılar.*”
- per** (< Fars.) Kanat, dilim
 p.-li 68b-5, 69a-13, 91a-7
 p.-lü 102b-2
 “*Bir dahı altı perli gürzi ve ağ tozlu yayı begendi.*”
- pes** (< Fars.) **1.** O halde, öyleyse 71b-7, 72b-10
 “*Bayrek eydür: «Yā pes neyleyelüm?»*”
2. Sonra 100b-2, 100b-3, 102b-5
 “*Pes hemān ol tekür kal ‘eden taşra çıkdı.*”
- peygamber** (< Fars. peygāMBER) İnsanlara Tanrı'nın buyruklarını bildiren, onları Tanrı yoluna, dine çağırان kimse, yalvaç, yalavaç, elçi, peygamber 72b-2
 p.-ün 60a-12, 72a-6, 90b-4
 “*Taırınuñ buyruğıyla, Peygamberün kavlıyla
 Aydan arı, [günden] görklü kız kartaşuñı
 Bamsı Baryige dilemege gelmişem!*”
- polat** (< Fars. pūlād) Polat, çelik 59a-3, 61a-12, 67b-4, 87a-12, 98a-9, 98a-12, 103a-3, 105b-10
 “*Kara polat uz kılıcı çalmayınca karīm dönmez.*”
- pusarıķ** Duman, sis 85b-13
 “*Kara pusarıķ ordum üstine dökülür gördüm.*”
 pusarıķ < DLT pusar-: pusarmak, sislenmek, 2006: 475.
- pusı** Pusu, birine saldırmak için saklanarak beklenen yer 66a-10
 “*Anlar görünür yere varacaķ kırķ yigidin pusıya ķodi.*”

pusı < DLT pusuğ: pusu, 2006: 475; DLT püsüg: pusu, 2006: 476;
Gülensoy KBS pusu: birine saldırmak için saklanarak beklenen yer = OT.
pusuğ ~ püsüg (DLT) < pus [< *bus-]-u-ğ, 2011: 705.

pusu

Pusu, pusuya yatma 94a-4

“..., «hem pusu olğıl» dedi.”

pusu < DLT pusuğ: pusu, 2006: 475; DLT püsüg: pusu, 2006: 476;
Gülensoy KBS pusu: birine saldırmak için saklanarak beklenen yer = OT.
pusuğ ~ püsüg (DLT) < pus [< *bus-]-u-ğ, 2011: 705.

puta

(< Fars. pūte) Nişan, ok nişanı 86a-12

p. at- 72a-2

“Yoldaşları ile puta atub otururdu.”

püki

(< Erm. buk'tan) Tipi 102a-3

“Yel esdi yağmur yağdı, püki kopdı,

Yedi katla vardum,

Ol kal'eyi alımadum.”

3.19. R

- Rab** (< Ar. Rabb) Tanrı, Allah, Rab 70a-13, 95b-5, 95b-5, 95b-6
“*Bedevī atlu bir oğula,*
yā Rab, noldı?”
- Rabbānī** (< Ar.) Allah ile ilgili, Allah’tan gelen (bk. İlhām-ı Rabbānī)
R. 58b-3
“*İlhām-ı Rabbānī le nêçe sözler söylerdi.*”
- rahim** (< Ar.) Dölyatağı
“*Ana rahmine düşüb toğunca toğmasa yêg.*”
- rahmet** (< Ar.) Merhamet, esirgeme, acıma, koruma
“*Ķādir Tanrı Baryege rahmet kılsun!*”
- rāst-la-** (< Fars. + la eki) Hedefi bulmak, rast gelmek
r.-yub 103a-4
“*Yêgenek kara polat uz kılıcıyla kâfirün boynın rāst-layub şöyle çaldıkim başı toğ gibi öjine düşdi.*”
- rek‘at** (< Ar.) Namazda bir kıyam, bir rükû ve iki secdeden oluşan bölüm, rekât
83a-11, 94a-7, 98a-4
“*Arı [şudan] ābdest alub iki rek‘at namāz kıldı, adı görklü Muhammede şalavāt getürdi.*”
- Resūl** (< Ar.) Resûl, Hazret-i Muhammed (s.a.v.) 58b-1
“*Hāzret-i Resūl zemānına yakın Bayat boyından Ķorkut adlu bir er koğmuşıdı.*”
- revān** (< Fars.) Akan, giden, su gibi akıp giden
r. ol- “akıp gitmek” 80b-9
“*Gözlerinün yaşı revan olub akar.*”
- rızķ** (< Ar.) Azık, yiyecek içecek şey
r.-umuzı 69a-5
r.-ın 102b-8
“*Ķarındaşum tıtsak êdüb mālımız rızķımız yağmaladılar gêtdiler.*”
- Rūm** (y. a.) Rum, Rum ülkesi

“«Mere bāizrgānlar, Allāhu te‘ālā baña bir ođul vėrdi. Varuñ Rūm eline, yađşı armađanlar teberrükler getirüñ» dėdi, «benüm ođlum böyüyince» dėdi.”

Rüstem

(< Fars., k. a.) Rüstem 101a-13

“«Üç gün yağı görmese kan ağlayan Tođsun oğlı [Rüstem] senüñile bile varsun» dėdi.”

3.20. S, Ş

- sā‘at** (< Ar.) Saat, altmış dakikalık zaman dilimi 98a-5
“Bir sā‘at içinde kāfire üç gez at şaldı.”
- şabāḥ** (< Ar.) Sabah, günün başlangıcı, günün ilk saatleri 60b-8, 63b-4, 74a-5, 78a-13, 79b-7, 79b-12, 82a-3, 101a-3
ş.-dan 60a-4
“Alar şabāḥ [Dirse] Ḥān yerinden kalkubanı kırk yigidin boyına aldı.”
- şabāḥ-danca** (< Ar. + danca) Sabahtan, sabahleyin, sabah olur olmaz 59b-11
“İkincisi şolduran şopdur. Şabāḥ-danca yenden örü durur.”
- şabḥa şağ** Sapasağlam 72b-4
“Ḥaḥ te‘ālā-nuḥ emriyile Ḳarçarun eli şabḥa şağ oldu.”
şabḥa şağ < DLT sağ: sağlık, esenlik, 2006: 480; Gülensoy KBS sağ: sağlam, esen; yaşamakta olan; diri = OT. sağ (DLT), 2011: 711.
- şabr** (< Ar.) Sabır, dayanma, katlanma 89b-4
“Ḳazan eydür: «Mere çoban, şabr ét, anamı kāfirden isteyeyim, at ayağı altında kalmasun» dedi.”
- şaç, şaç** Şaç, baş derisini kaplayan kıllar 78b-9, 86a-4
ş.-ı 84a-11
ş.-ın 62b-13, 74a-10
ş.-ların 88b-11
ş.-lu 84b-13, 87a-5, 89b-8, 91b-13
ş.-lum 61a-3
ş.-um 81b-12, 86a-1
ş.-uḥ 81b-9
“Ḳarḡu gibi ḳara şaçum uzanur gördüm.”
şaç, şaç < DLT saç: saç –baştaki-, 2006: 477; Gülensoy KBS saç: baş derisini kaplayan kıllar = ET. (KT., Uyg.), OT. saç (DLT), Çağ. saç, EAT saç, < saç, 2011: 709.
- şaç-** Saçmak, dağıtmak, dökmek
ş.-dı 91a-5
“Ġāfillüce başını kesdi, alaca kanını yer yüzine şaçdı.”

saç- < DLT saç-: saçmak, 2006: 478; Gülensoy KBS saç-: bir şeyi ortalığa dağıtmak = ET., OT. saç- (EUTS; DLT), 2011: 710.

şadağa

(< Ar.) Sadaka, yardım amacıyla karşılıksız verilen şey (bk. şadağa) ş.-lar 67a-10

“Açlar toyurdi, şadağalar vèrdi.”

şadağa

(< Ar. şadağa) Sadaka, yardım amacıyla karşılıksız verilen şey (bk. şadağa)

ş.-sı 69a-6, 78b-4

“Baryek: Ağaņuzun başı gözi şadağası, eski kaftanı varısa vèrünj geyeyin, düğüne varayın.”

şag

Sağ, vücutta kalbin bulunduğu tarafın karşısında olan, sol karşıtı, yön 67b-11, 68b-13, 69b-8, 69b-10, 79b-13, 80a-7, 91a-5, 91a-6, 92a-4, 94a-12, 99b-4

ş.-a 80a-6, 94a-13

ş.-da 79b-13

ş.-dan 80a-7, 91a-2, 99b-2

ş.-ı 94a-13

ş.-ılan 64a-5

ş.-ın 94b-4

ş.-ına 92a-5, 95a-3

ş.-ından 61b-13

ş.-uma 92b-1

ş.-uņa 92a-8

“Beg Uruz kâfirünj şag yanına ay depdi.”

şag < Gülensoy KBS şag: sol karşıtı < sâg [ET., OT.’de ong], 2011: 711.

şag

1. Sağ, canlı, yaşamakta olan 86a-7, 89a-2, 89a-2

ş.-dur 64b-7, 75b-7, 75b-8, 75b-8, 75b-9, 75b-10

ş.-mı 75b-1, 75b-1, 75b-2, 75b-2, 75b-3, 75b-3

ş.-mısın 75b-6

“Ağ bürçeklü anaņı

şorar olsaņ şagdur, Bamsı.”

2. Sağlam, sıhhatte, esen

- şabba ş. “sapasağlam” 72b-4
“Hağ te ‘ālā-nuñ emriyile Qarçaruñ eli şabba şağ oldı.”
- şağ < DLT sağ: sağık, esenlik, 2006: 480; Gülensoy KBS sağ: sağılam, esen; yaşamakta olan; diri = OT. sağ (DLT), 2011: 711.
- şağ-** Sağımak, memeyi parmaklar arasında sıkarak sütünü akıtmak
 ş.-dum 64b-1
 ş.-dur 61b-5
“Göl gibi kıımız şağıdur.”
- şağ- < DLT sağ-: sağımak, 2006: 480; Gülensoy KBS sağ-: memeyi parmaklar arasında sıkarak sütünü akıtmak = ET. (KT., Uyg.), OT. sağ- (EUTS; DLT) < sağ-, 2011: 711.
- şağıalt-** Sağıaltmak, hastalığı iyileştirmek
 ş.-a gör- 72b-2
“Delü Qarçar eydür: «Amān Dede Qorqut amān, Taırınunı birligine yoğıdur gümān! Dede, benüm elümi şağıalda gör, Taırı buyruğıyıla, peyğamber qavlıyıla kız qarındaşımu Bayrege vereyim!» dedi.”
- şağıalt- < Gülensoy KBS sağıal-: iyileşmek, düzelmek < sağı+al-, 2011: 711.
- şağınç** Sağınç, emel, istek, arzu, maksat, tasavvur, düşünce, ümit, endişe
 ş.-ın 67b-1
“Şağılığın şağıncın devletün Hağı artursın!”
- şağınç < DLT sakınç: sakınacak şey; sıkıntı, sakınma, kayğı, 2006: 484.
- şağılık** Sağılık, sıhhat, esenlik
 ş.-ın 67b-1
“Şağılığın şağıncın devletün Hağı artursın!”
- şağılık < Gülensoy KBS sağılık: vücudun hasta olmaması durumu, vücut esenliğı, esenlik, sıhhat < sağı+lık, 2011: 714.
- şağırak** Sağırak, içki kadehi, içki bardağı, tas, sürahi, maşrapa 84a-12, 88a-1, 88b-2-3
 ş.-ını 88b-9
“Eydür: «Begler, Qazana bilürmisiz nece hayf etmek gerekdir? Qazanunı ‘avratı Boyı Uzun Borlı Hātünü getürüb şağırak sürdürmek gerek» dedi.”

- şagrak < DLT sagrak: sürahi; kâse; kap, 2006: 482.
- şahih** (< Ar.) Gerçek, doğru, sağın, hakiki104b-8
“Ben ‘varayım şahih haber bileyim’ deyü geldüm.”
- saht** (< Fars.) Kederli, sıkıntılı
 ş. ol- “sıkıntıya düşmek, canı sıkılmak, kederlenmek” 69b-1, 73b-11, 73b-11, 73b-11, 73b-12, 76a-8, 76a-9, 76a-9, 104b-10
 ş.-mı 72b-9
 ş.-sın 76a-8
“Bayrek saht olmuş, kız eydür: «Nêçün saht-sın, hānum yigit? Geldüğümce seni şen görürdüm, güler oynardı. Şimdi noldu?» dedi.”
- şakal** Sakal, yetişkin erkeklerde yanak ve alt çenede çıkan kılların tümü
 ş.-ı 63b-3
 ş.-ın 105a-9, 105b-8
 ş.-lu 62b-13, 66b-10, 66b-10, 67a-5, 67b-5, 71a-11, 71a-13, 71b-5, 75b-2, 75b-9, 84a-2, 91b-5, 97b-8, 98b-12, 100a-3, 101b-7, 103b-5
“Aruz kağıdı, karvayub Baryegün şakalın dutdı.”
 şakal < DLT sakal: sakal, 2006: 483; Gülensoy KBS sakal: yetişkin erkeklerde yanak ve çenede çıkan kılların tümü = OT. saçal (DLT) < *sakā-l, 2011: 717.
- şakın, şakın** (ünl.) Sakın, asla 88b-6, 88b-10
*“Şakın üzerüme gelmeyesin,
 ‘Oğul!’ deyüb benüm için ağlamayasın.”*
- şakla-** 1. Saklamak, muhafaza etmek, korumak, güzelce bakıp bekletmek, beslemek
 ş. 77a-5
 ş.-r imiş 74b-10
 ş.-rıdum 93b-5, 93b-6, 93b-7
 ş.-yayım 77a-6
*“Kalkubanı yerümden bedevī atum şaklarıdum,
 bu gün için.”*
 2. Bir yerde bir şeyi gizlemek, gizlice tutmak veya bulundurmak
 ş.-mışdı 73a-10

“Korkut Dede h̃od büreleri bir ev içinde şaklamışdı.”

3. Gizlemek, söylememek

ş.-ladılar 65b-8

ş.-rlardı 100b-11

“Babasını öldi bilürdi, babasının dutsak idüğini oğlandan şaklarlardı.”

4. Korumak, esirgemek

ş.-sun 59a-7, 60a-12

“Andan dahı Allāh şaklasun, ocağuna anuğibi ‘avrat gelmesün.”

şakla- < DLT saklan-: saklanmak, çekinmek, 2006: 484; Gülensoy KBS

sakla-: elinde bulundurmak, tutmak = ET. sakla-(n)- (EUTS) ~ OT.

sakla- ‘korumak, saklamak’ (DLT) < ET. sak ‘özenli, dikkatli’ [< *sa-

‘saymak’+k ‘dikkat, dikkatli’]+la- ‘dikkat etmek’, 2011: 720.

şaklamak

Saklamak, besleyip bakmak

ş.-ıla 58b-13

“Yad oğlın şaklamağıla oğul olmaz,

Böyüyende şalur gèder seni, gördüm demez.”

şal-

1. Yollamak, göndermek

ş.-dı 91a-7, 104b-10

ş.-ayınmı 61a-12

ş.-dum 64a-12

“Kuru kuru çaylara

şuci şaldum.”

2. Sürmek (at)

ş.-dı 98a-5, 98a-6, 102b-13

ş.-dılar 83a-12, 92b-11, 94a-8, 99a-13

“Yapa yalnız ol kâfire at şaldı, kılıç urdı.”

3. Sürmek (kişi yola düşmek, gitmek)

ş.-dı 98a-7

“Şarb yèrlere Kâzan özünü şaldı.”

4. Atmak

ş.-ardı 100b-2

“Altmış batman gürz şalardı.”

5. Sallamak

ş.-dı “kol şal-: el sallamak, işaret etmek” 67a-6,

ş.-uban “kl şal-: el sallamak, işaret etmek” 80b-11

“*Dağı kırk yigidine kol şaldı. Kırk yigit bedevî atların oynatdı , Boğaç Hānuş üstine yığnağ oldı.*”

6. (yanına) Almak

ş.-arıdum 105b-11

ş.-dum 101b-6

ş.-maduñ 102a-5

“*Ala gözlü beglerümi yanına şalarıdum.*”

7. Düşürmek

ş.-dı 83b-4, 91a-4, 91a-6, 91a-8, 99b-4, 99b-5

“*Şağ taraftan Kara Tekür Melike Dundar yètdi, kılıçladı, yère şaldı.*”

8. Bırakmak, terk etmek

ş.-ur 58b-13

“*Yad oğlın şaklamağıla oğul olmaz,*

Böyüyende şalur gèder seni, gördüm demez.”

9. Bir isteği uyandırmak, karşı tarafa sevk etmek

ş.-an 86b-6

“*Āvāzı kaba köpeklere gavğa şalan,*

... ”

şal- < DLT sal-: atmak; bir şeyle işaret etmek; göndermek, götürmek, toplamak; toplu hale getirmek, 2006: 485; Gülensoy KBS sal-: bırakmak, koyuvermek = ET. (KT., Uyg.), OT. sal- (DLT) < *sā-l-, 2011: 722.

şalavāt

(< Ar.) Salavat, Hz. Muhammed'e saygı bildirmek için okunan dua 83a-12, 90b-11, 94a-7, 98a-4, 99a-13

“*Arı şudan ābdest alub namāz kıldılar, [adı] görklü Muḥammede şalavāt vèrdiler.*”

şalın-

Salınmak, bırakılmak

ş.-mışıdı 91b-12

“*Ağzı böyük humreler ortalığa şalınmışıdı.*”

- şalın- < DLT salın-: sarkmak, 2006: 485; Gülensoy KBS salın-: sallanmak = ET. salın- ‘sallanmak, dikmek’ (EUTS) ~ OT. salın- (DLT), CC.: salın- (KTS) < sal-(ı)n- ‘dönüşlülük eki’, 2011: 724.
- şalındur-** Salındırmak, iple aşağıya sarkıtmak veya indirmek
 ş.-acağ 76a-12
 ş.-dı 76b-2
 “*Kız bir urğan get’ürdi, Baryigi hişārdan aşığa şalındurdi.*”
- şalkum** Serin, soğuk
 ş. ş. “serin serin, soğuk soğuk” 63b-3
 “*Şalkum [şalkum] tañ yelleri esdüginde,
 Şakalı uzun Tat kocası bañladuğda,
 Akıla kara seçilen çağda
 Kalın Oğuz kıızı gelini bezenen çağda,
 alar şabāh Dirse Hān yerinden örü durdi.*”
 şalkum < Gülensoy KBS salkın (hlk.): serinlik, güneşsiz, açık ve iyi havalı yer < Moğ. salkın ‘wind’, CC.: salkun ‘esinti, rüzgâr’, 2011, 725.
- Şalur, Şalur** (k. a.) Şalur Kazan, Ulaş oğlu Şalur Kazan 68a-1, 75a-13, 84a-5, 91b-10, 92a-2
 “*Her birinüñ elinden Ulaş oğlu Şalur Kazan içmişidi.*”
- şam** (< Ar. sām) Sam rüzgârı
 ş. yeli 95b-1
 “*Şam yelleri esmedi, Kazan, kulağum çıñlar,
 ...*”
- şan-** Sanmak, bir şeyin öyle olduğuna inanmak, zannetmek
 ş.-aşınkim 94a-13
 ş.-dı 63b-8
 ş.-dıkim 94b-8
 ş.-dum 96a-6
 ş.-urdum 101a-6
 “*Hānum, benüm babamı ben öldi şanurdum, bilmezdim.*”

şan- DLT sağın-: sanmak, zannetmek; sözle yardım etmek, 2006: 481; Gülensoy KBS san-: zannetmek, gibi gelmek = OT. san-; sağın- (DLT) < *sa-n-, 2011: 729.

şaşa

(bk. sen)

şaşa < DLT sanğa: sana, 2006: 488; Gülensoy KBS sana: sen ikinci teklik kişi zamirinin yönelme durumu < ET. *şaşa < *sen+ge ~ OT. sanga (DLT), 2011: 729.

şancaş

1. Sancak, bayrak 70a-5

ş.-ın 83b-3

ş.-ını 91a-7

ş.-lar 91a-1

“*Kāfirün şancaşın tuğun Baryegile Yegenek kılıçladı yere şaldı.*”

2. Boy, sancak 101a-8, 101b-3, 102b-5

“*Bayındır Hān buyurdı: «Yigirmi dört şancaş begi gelsün» deyü.*”

şancaş < DLT sanç-: sançmak, dürtmek, sokmak; yenmek, 2006: 487; Gülensoy KBS sancak: bayrak, liva; çoğunlukla askerî birliklere verilen yazı işlemeli, kenarları saçaklı ve göderli bayrak < ET. sanç- ‘batırmak, saplamak, dürtmek, sokmak; yenmek’ (EUTS) ~ OT. sanç- (DLT) +-kak, Çağ. sançak, 2011: 729.

şanç-, sanç-

Sançmak, sancımak, saplamak

ş.-asum 101b-10

ş.-ub 94a-6

ş.-ubanı 99b-5

“*Uruz Beg davlibaz urub süñüsini yere şancub durdı.*”

şanç-, sanç- < DLT sanç-: sançmak, dürtmek, sokmak; yenmek, 2006: 487; Gülensoy KBS sanç- (hık.): saplamak, batırmak = ET., OT. sanç- (EUTS; DLT) < *sānç- [< *sañ-ş- (Räsänen)], 2011: 730.

Şandal

(k. a.) Şofi Şandal Melik 90b-7

“*Şofi Şandal Melike kan kusduan*

Otuz yedi kal'e beginün kızlarının çalıp

Bir bir boynın öpen

Eylik Koca oğlu Alp E[v]ren

- Çapar geldi,*
«Çal kılıcuñ ağam Kazan, yêtdüm!» dèdi.»
- şapa** Sapa, gidilen yol üzerinde olmayan, sapılarak varılan 79b-7, 86a-10, 101a-3
“Alan şabāh şapa yêrde dikilende ağ ban evli,
Aflāsıla yapılanda gök şayvanlu,
Tavla tavla çekilende şehbāz atlu,
Çağıruban dād vèrende yol çavuşlu,
 ...”
- şapa < Gülensoy KBS sapa: gidilen yol üzerinde olmayan, sapılarak varılan < sap-a, 2011: 732.
- şapan** Bir tür taş ya da herhangi bir cismi atma aracı, şapan 85b-4
 ş.-ı 89a-13
 ş.-ını 85a-6, 89b-3
 ş.-ınıñ 85b-3, 85b-5, 89b-1
 ş.-umca 85b-2
 ş.-uñ 89a-13
“Karacıq Çoban şapanınıñ ayasına taş qodı, atdı.”
- şapan < Gülensoy KBS şapan: iki ucu ip, ortası örme veya meşin olan bir taş atma aygıtı < sap- ‘*atmak, *fırlatmak’ + -an, 2011: 733.
- şar-** Sarmak, bağlamak
 ş.-a qo- 87b-5
“Fikr êtdi, eydür: «Şimdi çopanıla kâfire varacaq olursam eydeler kim: ‘Eger çopan bile varmasa Kazan kâfiri alımazdı’ dèyeler» dèyüb gayret çeküb çobanı bir qaba ağaca şara qodı.”
- şar- < Gülensoy KBS sar-: çevresini çevirmek, çepeçevre dolanmak; çevrelemek; kaplamak; yumak yapmak; örtmek; kucaklamak; kâğıt ya da bitki yaprağı ile örmek; hoşuna gitmek; sarılıp tırmanmak, bir şeyi başka bir şeyin içine koyup onunla kaplamak; (mec.) sözle saldırmak; saldırmak {OT. sarmak ‘1. bir şeyi süzmek ve ayırmak; olgun hâle gelmek; 2. kızmak, çıkışmak, sertelmek, sert söz söylemek = ET., OT. sar- (EUTS; DLT) < *sa-r-, 2011: 734.

- saray** (< Fars. serāy) Saray, hükümdarların oturduğu büyük yapı s.-dan 61b-13
“Boğayı saraydan çıkardılar.”
- şarḫ** Sarp, dik, çıkması ve geçilmesi güç (yer), yalman (bk. şarp) 66a-3, 98a-7
“Şarḫ yèrlere Kāzan özüni şaldı.”
şarḫ < Gülensoy KBS sarp: dik, çıkılması ve geçilmesi güç, yalman; (mec.) güç, güçlük = ET. (Uyg.) sarp (EUTS), KB. sarp, Eski Kıpç. sarp ‘güç’, < *sar- ‘sertelemek, kızmak’+ -p, 2011: 739.
- Şarı** (k. a.) Eylik Koca oğlu Sarı Kulmaş 84b-11
Eylik [Koca] oğlu Şarı Kulmaş Kāzan Begün evi üstinde şehid oldı.”
şarı < DLT sarığ: sarı, sarı renk, 2006: 491; Gülensoy KBS sarı: altının rengi = ET., OT. sarığ (EUTS; DLT) < sārığ [< *sar+i-g̃], [sarı- ‘beyaz ya da sarı olmak’ fakat DLT: sarı ‘taraf, yön’], Çağ. sari, sarığ, 2011: 735.
- şarıḫ** Sarık, sarılarak meydana getirilen başlık 74a-8, 76a-3
“Kaba şarıḫ başından götürüb yere çaldı.”
şarıḫ < Gülensoy KBS sarık: kavuk, fes gibi bazı başlıkların üzerine sarılan tülbent, abanî veya şala verilen ad < sar-ık, 2011: 736.
- şarımsak** Sarımsak, kokulu bir tür bitki 95b-1
“...
*Şarımsak otın yemedüm, içüm göyner,
Şaru yılan şokmadın ağca tenüm kalkub şişer,
Kurumuşça gögsümde südüüm oynar,
Yalunuz oğul görünmez, bağrum yanar,
Oğul haberin, a Kāzan, dègil baña,
Demez olsañ yana göyne karğaram Kāzan saña!»*
dèdi.”
şarımsak < DLT samursak: sarımsak, sarmısak, 2006: 486; DLT sarmusak: sarmısak, sarımsak, 2006: 494; Gülensoy KBS sarımsak: toprak altındaki soğan biçimli sürgünlerinde kokulu yağ bulunan bir kültür bitkisi = OT. sarmusak, samursak (DLT) < sar-ım+sa-k [göçüşme ile : sarımsak/sam-ur-sak], 2011: 737.

- şarmaş-** 1. Sarmaşmak, sıkıca sarılmak
ş.-dılar 71a-6
“*Karvaşdılar, iki pehlevān olub birbirine şarmaşdılar.*”
2. Sarmaşmak, dolanmak
ş.-anda 61a-3
“*Topuğında şarmaşanda kara saçlum,
Kurlu yaya beşzer çatma kaşlum,
Koşa bādām şığmayan tar ağızlum,
Güz almasına beşzer al yañaqlum,*
- Görürmisin neler oldı neler oldı”*
şarmaş- < DLT sarmaş-: sarmakta yardım etmek, 2006: 494; Gülensoy
KBS sarmaş-: birbirine sarılmak, kucaklaşmak = OT. sarmaş- (DLT) [<
sar-(1)m+a-ş- ‘işteşlik eki’] < sar-(1)m+a-ş-, 2011: 739.
- şarp** Sarp, dik, çıkması ve geçilmesi güç (yer), yalman (bk. şarḫ)
“*«Şarp yörürken kazılık atı
Nāmer[d] yigit bine bilmez,
Binince binmese yæg.
...”*
- şarp < Gülensoy KBS sarp: dik, çıkılması ve geçilmesi güç, yalman;
(mec.) güç, güçlük = ET. (Uyg.) sarp (EUTS), KB. sarp, Eski Kıpç. sarp
‘güç’, < *sar- ‘sertelmek, kızmak’+ -p, 2011: 739.
- şarşıl-** Sarsılmak, beklenmedik bir olaydan çok etkilenmek
ş.-dı 64a-5, 86b-1, 95a-4, 96a-5, 101a-2
ş.-ubdur 77b-6
“*Kara bağı şarsıldı, dom yüregi oynadı, kara kuyma gözleri kan yaş
doldı.*”
- şarşıl- < DLT sarsıt-: sert ve kaba muamele yaptırmak, 2006: 495;
Gülensoy KBS sarsıl-: sarsmak işine konu olmak; güçdüz duruma
gelmek = ET. (KT., Uyg.), OT. sarsıt- < sars-(1)l- ‘dönşlülük eki’, 2011:
739.
- saru** 1. Sarı, yeşil ile turuncu arasında bir renk (bk. sarı) 64a-11, 95b-2
“*Şaru yılan şokmaduğ ağca tenüm*

kaḵub ŧiŧer.”

2. (k. a.) Soğan Saru (bk. Şoğan) 101b-1

“« [Yëriñ] bir ucından bir ucına yëtem’ dëyen Şoğan Şaru seniñile bile varsun. Ejderhālar ağızından ādem alan [Delü] Evren seniñile bile varsun. Yumruğıyula er yıķan [...]seniñile bile varsun.»”

şaru < DLT sarığ: sarı, sarı renk, 2006: 491; Gülensoy KBS sarı: altının rengi = ET., OT. sarığ (EUTS; DLT) < sārığ [< *sar+ī-ğ], [sarı- ‘beyaz ya da sarı olmak’ fakat DLT: sarı ‘taraf, yön’], Çağ. sari, sariğ, 2011: 735.

şarvan

(< Fars. sār-bān) Sarvan, deve süren, deveci ş.-ları 80b-8

*“Eviñüz ardında şarvanlar seni gözler,
‘Kañkı dereye gëtdi ola?’ dëyi iziñ izler,
‘Kañkı yañadan gele?’ dëyi yola baķar,
Gözleriniñ yaşı revān olub aķar.”*

şası, şası

Sası, fena, murdar

ş. dinlü 76b-10, 84b-3, 88b-3, 88b-8, 88b-8

“«Amma şası dinlü Gürcistān ağızında oturursın. Orduñ üstine kimi ķorsun?» dëdi.”

şası, şası < DLT sasığ: kokmuş (‘barığ’ ile birlikte kullanılır), 2006: 496; Gülensoy sası: küf ve çürük kokan; kokuşmuş = ET. sasığ ‘çürümüş, kokmuş, fena’ (EUTS) ~ sarsığ ~ OT. sasığ (DLT) < *sāsı- ‘kokmak, çürümek, fenalaşmak’ (EUTS) [sāsı-+-ğ ile yapılmış ad olup Batı Türkçesinde /-ğ/ düşmüştür.], Çağ. sasi, 2011: 740.

şav-

Savmak, gidermek, defetmek, bertaraf etmek, bastırmak, uzaklaştırmak ş.-sun 59b-6

“Azub gelen ķadañuzı Tañrı şavsun.”

şav- < Gülensoy KBS sav-: istenmeyen birini başından uzaklaştırmak = OT. saw- (DLT: saw-ra- ‘savulmak, azalmak, seyrekleşmek’; saw-rı-, sew-re- ‘azalmak, seyrekleşmek’; saw-ul- ‘bulunduğu halden ayrılmak; savulmak; gitmek; < sa-v-, 2011: 741-742.

- şavaş** Savaş, mücadele, muharebe, kavga, harp, mukatele 67a-7, 90b-12, 94b-4, 99b-1
“Kazan oğlu Uruzun üzerinde çok şavaş étdiler.”
şavaş < Gülensoy KBS savaş: harp; uğraşma, kavga, mücâdele = OT. sawaş (DLT) < *saβaş [< *saβ+(a)ş], 2011: 742.
- şavaş-** Savaşmak, mücadele etmek, cenk etmek, dövüşmek
ş.-ayım 93b-11
ş.-dı 91a-1, 98a-5, 99b-1
ş.-dılar 94a-9
ş.-duğum 94a-3
ş.-madın 66b-5, 66b-6, 66b-7, 66b-9, 66b-11, 89b-8
ş.-urkeñ 96b-13
“Şavaşmadın urışmadın alı vèreyin, döngil gèrü.”
şavaş- < DLT sawaş-: savaşmak, çarpışmak, 2006: 499; Gülensoy KBS savaş-: harbetmek = OT. sawaş- (DLT), [< saβ+aş-], 2011: 742.
- şavaşdur-** Savaştırmak, dövüştürmek, mücadele ettirmek
ş.-urlar 61b-12
“Bir yazın, bir güzün bu boğayıla buğrayı şavaşdururlar idi.”
- savğat** Hediye, armağan, ihsan
s.-ı 75a-12
*“Beg babamuñ, kaçın anamuñ savğatı argış,
Ünüim anla sözüim dinle argış,
Kalın Oğuz içinde Ulaş oğlu Salur Kazanı
şorar olsam şağmı argış?”*
savğat < YTS savğat, [savkat]: hediye, armağan, bahşiş, ihsan, 2009: 194; Kaçalın (şavğat < Mo. *savğa+t), 2006: 326.
- şavul-** Savulmak, bulunduğu yerden uzaklaşmak, yolundan çekilmek, karşılarından çekilmek, yana kaçmak
ş.-dı 62a-10
“Āhır oğlan fikr eyledi, eydür: «Bir tama direk ururlar, ol tama tayağ olur durur, şöyleki tayağı gèderseler tam yıkılır. Ben bununı alnına neye

şayak olup dururın?» dëyüb oğlan boğanuğ alnından elin gëderdi, yolundan şavuldi.”

şavul- < DLT sawıl-: savulmak, -güneş- inmek, 2006: 499; DLT sawul-: bulunduğu halden ayrılmak, bir yana eğilmek, batmak; savulmak, gitmek, 2006: 500; Gülensoy KBS savul-: savrul- (savrıl- (hlk): dağılmak, saçılmak; savurmak işi yapılmak = OT. sawrul- (DLT) < savur-(u)l-, 2011: 743.

sayılmak Sayılmak, sayısı söylenilmek

s.-ıla 90b-9, 99a-12

“Şayılmagıla Oğuz begleri dükense olmaz, heğ geliüb yëtdiler.”

şayla- Saylamak, seçmek

ş.-dı 93a-1

“Kırk ala gözlü yigidin şayladı, Uruz boyına aldı.”

şayla- < Gülensoy KBS sayla- (hlk.): seçmek, ayırmak < sa-y-la-, 2011: 745.

şaylan Sarp, yalçın

ş. ş. kayalar 95a-9

*“Şaylan [şaylan] kayalardan,
Kazan, oğlancuğumu uçurduğmu?”*

şaylan < DLT say: kara, taşlık yer, 2006: 500; Gülensoy KBS saylan (hlk.): yar, uçurum = OT. say (DLT) +la-n, 2011: 745.

şaymak Sayma, sayısını bulma

ş.-ıla 101b-2

“Şaymagıla Oğuz begleri dükense olmaz.”

şayvan (< Fars. sāye-bān) Sayvan, gölgelik, şemsiye 60b-1, 67b-8, 68b-13, 91b-11, 100a-8

ş.-ın 69b-8

ş.-lu 79b-8, 101a-4

“Ala şayvan gök yüzüne esenmişidi.”

şaz Genellikle su kıyılarında, bataklık yerlerde yetişen ince, açık sarı renkli kamışların olduğu yer, saz, sazlık

ş.-a 83a-4

Ṭana Ṣ.-ına 83a-4

*“Yalancı oğlu Yaltacığ buni eşitdi, Baryegünj qorqusından kaçdı özünü
Ṭana Şazına urdı. Baryek ardına düşdi, ol şaza od urdı.”*

şaz < Gülensoy KBS saz: ince kemiş, hasır otu; sazdan yapılmış;
sarımtırak beyaz, solgun < *sāz < Ön Tü. *sār [> Trkm. sād, Osm., Kırg.
vb. sāj ‘beyaz, sarımsız beyaz], 2011: 746.

sebeb

(< Ar.) Sebep, neden 77a-8, 92a-9, 92b-4, 92b-6

s.-ini 92a-13

“Ağladuğuma sebeb oldur ki:

Atam öldi ben qaldum,

Yerin yurdın ben dutdum.”

seç-, seç-

Seçmek, benzerleri arasından hoşça gideni almak, ayırmak

s.-di 73a-6, 73a-6, 73a-7

*“Bay Büre Beg tavla tavla atlarına vardı, biñ ayğır seçdi. Qatar qatar
develerine vardı, biñ deve seçdi.”*

seç-, seç- < Gülensoy KBS seç-: benzerleri arasından hoşça gideni almak
veya yararlanmak için ayırmak = ET. seç- (EUTS) < *se- ‘istemek, arzu
etmek’+ç-, 2011: 747.

seçil-

1. Seçilmek, benzerleri arasından hoşça giden alınmak, ayrılmak

s.-ecekleyin 73b-3

“Bunun eyüsi yatlusı seçecekleyin degül.”

2. Bir işe ya da göreve iyi ve uygun olanı almak

s.-üb 85a-4

“Altı yüz kâfir seçilüb koyuna gétدی.”

3. Anlamak, farketmek

s.-en 63b-3

“Aqıla kara seçilen çağda,

Qalın Oğuz kıızı gelini bezenen çağda,

alar şabāh Dirse Hān yerinden örü durdı.”

segirdiş

Segirtme, koşturma, çaptırma

s.-in 63b-6

“Oğlumun at segirdişin, kılıç çalışın oq atışın göreyim.”

- segirt-** Seğırtmek, koşturmak
s.-eyin 93b-6
s.-irken 96b-13
“*Segirdirken atıñ sürçdüresin,
Şavaşurken gendüñi dutdurasın,
Ĝāfillüce güzel başuñ kesdüresin,
Ağbürçeklü anamı ‘Oğul!’ derken
‘Başum bahtı, evüm tahtı Kağan Beg’ dëyü ağladasın.*”
segirt- < DLT segirt-: seğırtmek, koşturmak, 2006: 503; DLT sekirt-:
seğırtmek, koşturmak, 2006: 503; DLT segre-: seğırtmek, 2006: 503;
DLT sekre-: seğırtmek, 2006: 503; DLT sekri-: seğırtmek, 2006: 503;
Gülensoy KBS seğırt-: çabuk adımlarla veya sıçrayarak yakın bir yere
doğru yürümek = OT. segirt- ~ sekirt- ~ sekre- ~ sekri- ‘seğırtmek,
koşturmak’ (DLT; seriş-) < sēkrē / sēkrit- < *sēk-rē-, 2011: 747.
- segri-** (göz) Seğırmek, seğırimek, kımıldamak, kaslar oynamak
s.-r 64a-11
“*Çıksun benim gözlerüm, a Dirse Hān,
yaman segrir.*”
segri- < DLT sewre-: seyremek, 2006: 509; DLT sawra-: savulmak;
azalmak, seyrekleşmek; savsamak, gevşemek; savmak, sağalmak, 2006:
499-500; DLT sawrı-: azalmak, seyrekleşmek, 2006: 500; Gülensoy KBS
seğır-: hafif kımıldamak ve daha çok vücudun bir yerinde deri ile birlikte
derinin hemen altındaki kaslar hafifçe oynamak; seyremek = OT. sewre,
sawra-, sawrı-, ‘seyremek’ (DLT) < sew-re- [> sewri- > seyri- > seyir- >
seğır- (göçüşme ile)], 2011: 747.
- seksen** Seksen, bu sayı kadar 84a-10
“*Hān Kağan yerinden turmışıdı, toksan başlu ban evlerin kurmışıdı,
toksan yerde ala ipek hālī döşenmişıdı, seksen yerde badyalar
kurılmışıdı, altun ayağ sürāhīler dizilmişıdı.*”
seksen < DLT sekiz on: sayıda seksen, 2006: 503; DLT seksün: sayıda
seksen, 2006: 504; Gülensoy KBS seksen: yetmiş dokuzdan sonra gelen

sayının adı = ET. säkizon (EUTS) ~ OT. seksün ~ sekiz on (DLT) < sekiz+on [> sekson > *seksön > seksen], 2011: 750.

Selcük (k. a.) Kıyan Selcük 74b-3, 75b-1, 75b-7, 90a-6, 91a-5, 98b-10, 101a-10, 102a-11

“*Kıyan Selcük oğlu Delü Dundar yerinden duru geldi.*”

selām (< Ar.) Selam, esenleme

s. vër- 69a-2, 72a-2, 85a-11, 101b-11, 104a-10, 105a-12, 105b-2

“*Kılbaş gelüb Aruza bağır başdı, selām vèrdi.*”

selāmla- (< Ar. selām) Selamlamak, selam vermek, esenlemek

s.-r 104a-10

s.-rlardı 105a-3

“*Qazan Beg eydür: Mere Kılbaş, bu Taş Oğuz begleri her dāyim gelürler, beni selāmlarlar idi.*”

selāmlamağ (< Ar. selām) Selamlamak, selam vermek, esenlemek

s.-a 104a-2

“*Cemī' begler ittifā[k] Qazan Begi selāmlamağa gelmediler, 'adāvet bağladılar.*”

semüz Eti, yağı çok olan, tavlı, şişman

s.-indende 73b-8

s.-ini 73b-2, 86b-6

“*Dede eydür: «Delü Qarçar, gavğayı қо! Bir alay büre getürdüm. Şonra şöyle böyle deme. Qarva dut, semüzini alı қо, arığını koyuvèr» dedi.*”

semüz < DLT semiz: semiz, 2006: 504; DLT semüz: semiz, 2006: 505; Gülensoy KBS semiz: şişman; eti, yağı çok olan = ET. sāmiz (EUTS) ~ semiz, semüz (DLT) < *sāmır (T. Tekin), 2006: 751.

sen Sen, II. teklik şahıs 63a-7, 63a-13, 63b-11, 66a-7, 69a-11, 71b-3, 73a-5, 79a-9, 80b-4, 80b-9, 81a-1, 81b-11, 82a-2, 82a-4, 82b-13, 87b-1, 87b-10, 88b-8, 89a-2, 92b-5, 92b-9, 93b-10, 96b-10, 97b-2, 97b-6, 102a-5, 102a-5, 102b-7, 102b-7, 102b-8, 104a-7, 105a-5, 105b-12

s.-a “saņa” 61a-12, 61a-13, 63a-11, 64b-7, 65a-2, 65a-7, 65a-9, 65a-10, 65a-11, 65b-3, 66a-7, 67b-7, 67b-7, 68a-7, 68a-10, 69a-5, 70a-4, 71a-1, 74a-3, 75b-5, 76b-7, 76b-12, 77a-4, 77b-10, 78a-7, 78b-8, 78b-9, 79a-10,

80a-13, 82b-4, 82b-4, 82b-5, 82b-5, 82b-6, 82b-6, 82b-7, 85a-11, 86b-5, 86b-7, 86b-10, 87b-10, 89a-6, 89a-7, 89b-6, 89b-6, 89b-7, 89b-7, 89b-9, 89b-10, 92a-10, 92a-13, 92b-6, 93a-11, 93b-8, 95b-4, 95b-7, 97a-5, 98a-13, 98b-4, 104b-8

s.-dağı 105b-4

s.-den 61b-1, 92b-9, 93b-3, 97b-13, 98a-3, 102b-13

s.-denmidür 61a-10

s.-i 58b-13, 63a-10, 63b-10, 63b-10, 67b-6, 70b-9, 71a-13, 73a-4, 76a-9, 76a-12, 76b-1, 78b-10, 79a-10, 80b-4, 80b-8, 81a-4, 82a-6, 85a-11, 86a-11, 87b-6, 87b-7, 87b-12, 88b-8, 89a-8, 91b-4, 92b-3, 97b-7, 100a-2, 104b-7, 105b-3, 106a-8

s.-misin 88a-4

s.-sin 81b-2

s.-ünj 62b-5, 62b-11, 63a-2, 63a-4, 63a-4, 63a-6, 63a-9, 63a-11, 63a-12, 63a-13, 63b-10, 65a-3, 65a-7, 65a-8, 65a-8, 65b-4, 66a-4, 66b-4, 66b-13, 67a-1, 67a-2, 67a-3, 67a-4, 67a-5, 69b-12, 69b-13, 70a-6, 70a-7, 70a-8, 71b-4, 76a-10, 76b-5, 76b-5, 76b-6, 76b-6, 76b-7, 77a-9, 77b-5, 77b-6, 78a-8, 78a-9, 78a-9, 78a-10, 80b-10, 81a-5, 81a-9, 82a-2, 82a-4, 82a-5, 82a-6, 86a-3, 86a-4, 88b-3, 89b-10, 92a-12, 95b-13, 97a-5, 97a-12, 97b-8, 97b-9, 97b-13, 98b-3, 102b-10, 104b-9, 105a-6

s.ünçün 75b-9, 75b-10

s.-ünde 66b-6, 66b-7, 66b-8, 66b-9, 66b-10

s.-üniçün 93b-6, 93b-7, 94a-1, 97b-6, 97b-6, 97b-6, 97b-7, 97b-7, 97b-8

s.-ünile 80b-10, 81a-7, 82a-5, 96a-9, 101a-10, 101a-12, 101a-12, 101a-13, 101b-1, 101b-1, 101b-2

s.-ünle 71a-1, 71a-5

“Seni çağırdalar, Bayındır Hāmuḡ yanında saḡa katı ‘azab ola.”

sen < DLT sen: sen, 2006: 505; Gülensoy KBS sen: tekil ikinci kişiyi gösteren zamir = ET., OT. sen (DLT), 2011: 752.

sep-

Sepmek, serpmek, saçmak

s.-diler 85b-3

“At deḡdiler, oḡ sepdiler.”

- sep- < Gülensoy KBS serp-: bir şeyi dağıtacak bir biçimde dökmek, saçmak = ET., OT. sep- (EUTS; DLT) [/-r-/ türemedir.], 2011: 756.
- ser-ḥad(d)** (ser < Fars. + ḥadd < Ar.) Serhat, hudut, sınır
s.-ina 92b-9, 92b-13
“*Kāfir ser-ḥad(d)ına Gökçe Tağa çıkayın.*”
- ser-ḥ̣oş** (< Fars. ser-ḥôş) Sarhoş, mest, esrik, içkili 93a-4-5
s.-dur 64b-9
“*«Beg ser-ḥ̣oşdur, anuñiçün cevāb vèrmez» dèdiler.*”
- server** (< Fars.) Baş, ulu
s.-i 98a-4
“*«Kazan koñur atından èndi, akub gèden arı [şudan] ābdest aldı, iki rek’at namāz kıldı, dīn serveri Muḥammede şalavāt vèrdi.*”
- ses** Ses, seda, ün 65a-11
“*Böyle dèyicek oğlanuñ kulağına ses toқundı.*”
ses < Gülensoy KBS ses: kulağın duyabildiği titreşim < *sē+s ‘yansıma’, 2011: 757.
- sev-** **1.** Sevmek, sevgi ve bağlılık duymak
s.-en 69a-8, 83a-8, 94a-11
s.-mez 58b-12
“*«Beni seven yigitlerüm ne durursız? Kāfirün bir ucına depelüm» dèdi.*”
2. Sevgiyle bağlanmak, gönül vermek
s.-dügüm 64a-8, 74b-2, 75a-4, 75b-4, 76a-6, 81b-10, 95a-6
s.-dügün 75b-12
s.-er idi 76a-7
“*Meger kāfir begi-nün kızı varıdı Baryegi sever idi.*”
sev- < DLT sew-: sevmek, 2006: 508; Gülensoy KBS sev-: sevgi ile bağlılık duymak = ET. säv- (EUTS) ~ säb-; seβ-, s’β-, Sβ-, SYβ- (İKPÖ) ~ Uyg. sävit-, sävit-ir ~ OT. sew- (DLT), sävit-ir (KB), < *sē ‘seçmek’+v-, 2011: 758.
- sevgü** Sevgi, insanı bir şeye ya da kimseye yakın ilgi veya bağlılık göstermeye yönelten duygu
s.-si 64a-7

*“Hān babamuñ güyegüsi,
Kaṭın anamuñ sevgüsi,
Atam anam vërdügi,
Göz açuban gördüğü,
Göñül vërüb sevdüğü,
A Dirse Hānum!”*

sevgü < Gülensoy KBS sevgi: insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu < sev-gi, 2011: 758.

sevgüli

Sevgili, sevgi ve bağlılık duyulan kimse

s.-si 95a-6

*“Hān babamuñ güyegüsi,
Kaṭun anamuñ sevgülisi,
Atam anam vërdügi,
Göz açub gördüğü,
Göñül vërüb sevdüğü!”*

sevgüli < DLT sewük: sevgili, sevilen, 2006: 509; Gülensoy KBS sevgili: sevgi ile bağlılık duyulan = ET. sävgülüg (EUTS) < säv-gü+lüg ~ OT. sewük (DLT) < sev-gi+li [< sev-gü+lüg], 2011: 758-759.

sevin-

Sevinmek, sevinç duymak

s.-di 69b-7

s.-diler 68b-1, 72b-12

s.-dün 92a-8

s.-eyim 63b-7

s.-sün 63b-9

“Pay Bīcān Hāna dahı Hudā bir kız vërdi. Kaṭın Oğuz begleri bunu eşitdiler, sevindiler.”

sevin- < DLT sewin-: sevinmek, 2006: 508; DLT sewün-: sevinmek, 2006: 509; Gülensoy KBS sevin-: sevinç duymak = ET. sävin- ~ säbin- (EUTS) ~ OT. sewin- (DLT) < sev-(i)n-, 2011: 759.

sevindür-

Sevindirmek, sevinmesine yol açmak, sevinmesini sağlamak

s.-dün 78b-10

s.-sün 78b-3

“«Mere ozan, kara kuyma gözlerün çöngelmeseydi,
ağam Baryek dèyeydüm, ozan, saña.
Yüzünü kara saç örtmeseydi,
ağam Baryek dèyeydüm, ozan, saña.
Apul apul yöriyüşün,
Arşlan gibi duruşun,
Kaşrulubanı bakışun,
Ağam Baryege beşzedürem, ozan, saña.
Sevindürdün, yerindürme, ozan, beni»
dedi.”

seviş-

Sevişmek, birbirini sevmek

s.-dügüm 82a-1, 82a-1

s.-dügün 82a-7

“‘Sevişdügüm Bamsı Baryek!’ dèyü ağladuğum çok.”

seviş- < DLT sewiş-: sevişmek, 2006: 509; Gülensoy KBS seviş-: birbirini sevmek; aşk yapmak = OT. sewiş- (DLT) < sev-(i)ş- ‘işteşlil eki’, 2011: 759.

seyrān

(< Ar.) Gezme, gezinme

s.-da 65a-6

“‘Tanrı vèren öz cānuş seyrān imiş,
inde ahlı!’”

şı-

Sımak, namus, bozmak, (namus) lekelemek

ş.-mayasın 88b-9

“...
Ağam Kaşan nāmūsunu şımayasın şakın!»
dedi.”

şı- < DLT sı-: kırmak; bozmak; yenmek, galebe etmek, 2006: 510;

Gülensoy KBS sı- (hlk.): kırmak = ET. sı- ‘kırmak, sıdırmak’ (EUTS) ~

OT. sı- (DLT), 2011: 761.

şıçra-

Şıçramak, ayaklarla, birdenbire ve kuvvetle yeri teperek hızla yukarıya veya ileriye atılmak

ş.-dı 72a-11, 76b-9, 82a-10

“Hemān Banı Çiçek şıçradı bir ata bindi.”

şıçra- < DLT saçra-: sıçramak, 2006: 479; Gülensoy KBS sıçra-: ayaklarla, birdenbire yeri teperek kısa süre havada kalma = ET. (KT., Uyg.) saçıra-(t)- ~ OT. saçra- (DLT) < *saç-ra-, 2011: 763.

şıfra

(< Ar. sufre) Sofra, masa, sini vb. şeylerin, yemek yemek üzere hazırlanmış durumu (bk. sofra) 59a-4

“Oğul atadan görmeyince şıfra yaymaz.”

şığ-

Sığmak, bir yere bütünüyle girebilmek veya içinden geçebilmek
ş.-mayan 61a-4

“Topuğında şarmaşanda kara saçlum,

Şurlu yaya beşzer çatma kaşlum,

Şoşa bādām şığmayan tar ağızlum,

Güz almasına beşzer al yañaqlum,

Görürmisin neler oldı neler oldı?

şığ- < DLT sıg-: sığmak; tesir etmek, dokunmak, koymak, 2006: 511; Gülensoy KBS sıg-: bir kaba, bir yere bütünüyle girebilmek veya içinden geçebilmek = ET. sıg- ‘hoşa itmek, uymak, sığmak’ (EUTS) ~ OT. sıg- (DLT) < *sīğ-, 2011: 764.

şığa-

1. Sıvazlamak

ş.-dı 65a-2, 65b-3

“Boz Atlu Hızır İlyās başa geldi. Üç katla yaramı şığadı, ‘Şaña bu yaradan ölüm yokdur’ dedi.”

2. Sıvamak

ş.-dı 81b-6

“Elini çıkardı, ağı bileğini şığadı. Baryegünj vèrdügi altun yüzük barmağından gözükdi.”

şığa- < DLT sıka-: el ile sığamak, 2006: 514; DLT suwal-¹: -çamur vb.- sıvanmak, 2006: 544; DLT sıtga-²: sığamak, 2006: 519; Gülensoy KBS sıva-¹: sıva ile kaplamak, sıva vurmak = ET. suva- (EUTS) ~ OT. suwa- (DLT) < *suw [< sūβ] ‘su’+a-, 2011: 774; Gülensoy KBS sığa-² (hık): sıvamak, kıvırmak = OT. sıtga-: ‘sığamak’ (DLT) < sī[t]-ğa-, 2011: 764.

şığın

Sığın, yabancı geyik 84b-1, 86a-10, 93a-2

- “Av avladı, kuş kuşladı, şığın geyik aldı.”
şığın < DLT sıgun: yaban sığırı; dağ keçisi tekesi, 2006: 513; Gülensoy
KBS şığın: alageyik = ET. sıgun ‘erkek geyik’ (EUTS) ~ OT. sīgun
(DLT) < *sīgun < *sīg-(u)n, 2011: 764.
- şığın-** Sığınmak, (Allah) yardımına ihtiyaç duymak
ş.-dı 102b-6
ş.-dum 102b-12
“Yaradan Allāha şığındı, bī-zevāl ma‘būdı öğdi, görelüm hānum nece
öğdi:...”
şığın- < DLT sıgın-: sığınmak, 2006: 512; Gülensoy KBS sığın- ‘iltica
etmek’ = OT. sıgın- (DLT) < ET. sīg-(ı)n → sığ, 2011: 765.
- şığınmak** Sığınmak, birine güvendiği için yanına gitmek, bir konuda yardım
istemek
ş.-a 72a-6
“Geñ etegüñe tar koltuğuna şığınmağa gelmişem,
...”
- şığır** Geviş getirenlerden, boynuzlu büyükbaş evcil hayvanların genel adı, sığır
ş.-dan 83a-2
“Atdan, deveden, koyundan, şığırdan kurbanlar edüb neçe kul, qaravaş
azād eylediler.”
şığır < DLT sığır: sığır, 2006: 512; Gülensoy KBS sığır: geviş
getirenlerden, boynuzlu büyük baş evcil hayvan = OT. sığır (DLT) < sīg-
(ı)r, 2011: 765.
- şıq-** Sıkmak, bir şeyin sıvı kısmını basınçla çıkarıp akıtmak
ş.-dı 65b-5, 65b-5, 65b-6
“Oğlanuñ anası dağı memesini bir şıqdı, südi gelmedi.”
şıq- < DLT sık-: sıkmak, 2006: 514; Gülensoy KBS sık-: çevresine
sarılarak veya bir şey sararak basınç altına almak = ET., OT. sık- < sī-ğ-,
2011: 766.
- şıqla-** Sıklamak, sızlamak, ağlamak, gözyaşı dökmek
ş.-dı 85b-10
ş.-yanda 89a-9

“Yoluñ kıyısın alub oturdı, ağladı, şıkladı, eydür: «Kazan Beg ölümisin dirimisin? Bu işlerden haberün yokmı?» dedi.”

şıkla- < DLT sıgta-: ağlamak, 2006: 513; DLT sıxta-: ağlamak, 2006: 514.

şın- Zayıf düşmek, âciz kalmak, yenilmek, mağlup olmak
ş.-ub 100b-8

“Yigitleri anı görüb şınub kaçdılar.”

şın- < DLT sın-: kırılmak, bozulmak, incimek, 2006: 515; Gülensoy KBS
sın- (hık.): kırılmak = ET. (Uyg.) sın-; sıyuğ ‘kırıntı, enkaz (İKPÖ) ~ OT.
sın- (DLT) < *sī-n-, 2011: 768.

şına- Sınamak, denemek, yoklamak, imtihan etmek
ş.-ayı gel-

“Hemān senünñ dōstluğunñ düşmenlüğünñ şınayı geldüm,
...”

şına- < DLT sına-: denemek, sınamak, 2006: 516; Gülensoy KBS sına-:
tecrübe etmek, denemek, imtihan etmek = ET. sına- (EUTS) ~ OT. sına-
(DLT) < sī ‘bozmak, kırmak; yenmek’+ -n ‘gözlem, deneme’+ a-, 2011:
768.

şındur- 1. Kırmak
ş.-madı 94a-4

“Uruz babasınunñ sözün şındurmadı.”

2. Bozmak, lekelemek (namus)

ş.-ayınmı 88b-4

“...Senünñ etünñden yeyeyinmi, yoğsa şaşı dīnlü kāfirünñ dōşeğine
gireyinmi, ağağ Kazan Begünñ nāmūsını şındurayınmı oğul?» dedi.”

şındur- < Gülensoy KBS şındır- (hık.): kırmak, akıtmak; indirmek; şişkin
şeyin havasını boşaltmak, söndürmek < sın-dır-, 2011: 768-767.

sır(r) (< Ar.) Gizli tutulani kimseye söylenmeyen şey
s.-ıdur 59a-5

“Oğul atanınñ sırrıdur, iki gözünñ biridür.”

şıra Sıra, nöbetleşe yapılan 73b-13

“Bayrek eydür: «Yoldaşlar, ne [saht olursız?] Bu gün ben geydümse yarın nāyibüm geysün. Kırk güne degin şıra var, di geyün, andanşoñra bir dervişe vèrüh» dedi.”

şıra < Gülensoy KBS sıra: dizi; düzen [krş. OT. sırmak ‘eşek palanındaki teyelti’ (DLT) < sır-] < ? *sır-a (Z. Korkmaz), 2011: 770.

şirt

1. Sirt, omurgalı veya omurgasız hayvanlarda boyundan kuyruk sokumuna kadar uzanan üst bölüm

ş.-ı 86b-7

“Şirtı yoluk boz kırt,
Ordumdan haber vèrgil baña,
...”

2. Sirt, insanlarda boyundan bele kadar uzanan üst bölüm, göğüs karşıtı

ş.-ına 102b-3

“Gendi gürzi ile şirtına bir gürz urdı.”

şirt < DLT sirt: kıl, kalın kıl, 2006: 518; Gülensoy KBS sirt: omurgalı ve omurgasız hayvanlarda boyundan kuyruk sokumuna kadar uzanan üst bölüm; kesici aletlerin kesmeyen kenarı; dağların veya tepelerin üst bölümü; bir şeyin üstü = OT. sirt (DLT) < *sīr-t, 2011: 772.

şıyır-

Sıyırmak, çekerek çıkarmak

ş.-dılar 94b-3

ş.-ıb 83a-12

“Uruzun < > kırk yigidi atdan èndi, ala kalkan çevürdiler, kından kılıç şıyırıldılar.

şıyır- < DLT sıdır-: sıyırmak, 2006: 511; Gülensoy KBS sıyır-: hızla sürtünerek bir şeyin yüzünden bir parça soymak, koparmak veya üzerini hafifçe yırtmak; sürtünerek bir şeyi yerinden almak, kaldırmak veya düşürmek; bir şeyin üstündeki örtüyü çekerek almak veya açmak; çekerek çıkarmak veya içinde hiçbir şey bırakmamak = OT. *sīdır- (DLT) [< *sıdır-] < *sī-đ-ır-a-, 2011: 776.

şıyirt-

Sıyılmak, kaçmak

ş.-dı “kenār ş.-: kenara kaçmak, kenara geçmek” 83a-13

“Cigerinde olan-lar belirtdi, muhannaşlar kenār şıyirtı.”

- şız-** İnce aralıklardan veya gözeneklerden az miktarda ve belli olmadan yavaş yavaş akmak, çıkmak, sızmak
ş.-ınca 59a-10
ş-masa 59a-10
“*Ādem içmez acı şular*
Şızınca şızmasa yég.”
şız- < DLT şız-: sızmak, erimek; -güneş- belirlemek, ucu görünmek; arıklamak, zayıflamak, 2006: 520; Gülensoy KBS şız-: ince aralıklardan ve gözeneklerden az miktarda ve belli olmadan yavaş yavaş akmak, çıkmak; gizli tutulan haber, sır gibi şeyler duyulmak, yayılmak; düşman mevzileri arasına gizlice girmek ve ilerlemek; sıvışmak; uyuyakalmak; erimek = ET., OT. şız-, sız- (EUTS; DLT) < *sız- < *sır-, 2011: 776.
- şızı** Şızı, hafif ve ince ağrı
ş.-lar 59b-4
“*Ne yerde şızılar varsa çeken bilür.*”
şızı < DLT şızla-: sızlamak, ağrımak, 2006: 520; Gülensoy KBS şızı: hafif ince ağrı; ruhî acı = OT. şızla- (DLT), 2011: 777.
- şızla-** Sızlamak, hafifçe ağrımak
ş.-r 64a-11
“*Kesilsün oğlan emen sūd tamarum,*
yaman şızlar.”
şızla- < DLT şızla-: sızlamak, ağrımak, 2006: 520; Gülensoy KBS şızla-: şızı ortaya çıkmak, şızısı olmak = ET. şızla- ~ şızla- (EUTS) ~ OT. şızla- (DLT) < *şızı+la-, 2011: 778.
- şızlat-** Sızlatmak, ağlatmak, sızlamasına neden olmak
ş.-mağıl 97a-4
“*Ağca yüzlü anamı şızlatmağıl.*”
şızlat- < DLT şızlat-: sızlatmak, soğuktan ağrı veya şızı duymak, 2006: 520.
- sicim** (< Moğ.) Keten, kenevir vb. bitkilerin liflerinden yapılan ince ip, kınnap, sicim 65b-12, 96b-9, 97a-6
“*Kıl sicim ağ boynuma dakılduğın?*”

- sicim < Gülensoy KBS sicim: keten, kenevir gibi bitkilerin liflerinden yapılan ince ip < Moğ. sicim, Kalm. sicm, 2011: 778.
- sil-** Silmek, bez sürerek temizlemek
s.-meyince 64b-5, 95b-11
*“Yêñümle alça kanum silmeyince,
K̄ol bud olub yêr üstine düşmeyince,
Yaluñuz [oğul] yolundan dönmeyem.”*
- sil- < DLT siliğ: temiz, ince, yakışıklı, tatlı dilli, 2006: 522; Gülensoy KBS sil-: arındırmak, temizlemek; ağzına kadar doldurmak = ET. sili- (EUTS) ~ OT. sîl- (DLT), 2011: 780.
- siñir** Sinir, kas kirişi ve zarı
s.-lü 63b-12
“Dirse H̄ân kurt siñirlü katı yayı eline aldı.”
- siñir < DLT siñir: sinir, 2006: 524; Gülensoy KBS sinir: duyu ve hareket uyarılarını beyinden organlara, organlardan beyine ileten beyazımsı teller ve bu tellerin oluşturduğu demet = ET. siñir (EUTS) ~ OT. singir (DLT) , Eski Kıpç. siñir < *siñ- ‘içe sinmek; sindirmek; emdirmek; *çekmek; hazmetmek; işlemek, girmek; saklanmak’+-ir, 2011: 784.
- siñirle-** Hareket edemez hâle koymak için vurup ayak sinirini kesmek
s.-di 70b-1-2
s.-rdi 63b-8
“Otağuş öñinde geyigi siñirledi.”
- siñirle- < DLT siñirle-: sinir sarmak, 2006: 524.
- siñle-** İniltili ses çıkarmak
s.-yü 86b-12
“Köpek siñleyü geldügi yola gét-di.”
- siz** Siz, II. çokluk şahıs 68a-1, 73b-11, 77a-8, 79a-2, 89b-13, 92b-11, 105a-5, 105a-10
s.-e 59a-13, 70b-5, 77a-13, 97b-3
s.-i 78b-3, 104b-13
s.-üñ 79b-4

- “*Begler, siz yehüz içühüz, şöbetihüz tağıtmanuz!*”
 siz < DLT siz: siz, 2006: 525; Gülensoy KBS siz: çokluk 2. kişi zamiri =
 ET., OT. siz (DLT) < si-z, 2011: 789.
- Şofi** (k. a.) Sofi Sandal Melik (bk. Şandal) 90b-7
 “*Şofi Şandal Melike kan kuşduran,
 Otuz yedi kal‘e beginüh kızlarınuñ çalıp
 Bir bir boynın öpen
 Eylik Koca oğlu Alp E[v]ren
 Çapar geldi,
 «Çal kılıcuñ ağam Kazan, yëtdüm!» dedi.*”
- şofra** (< Ar. sufre) Sofra, yemeklerin kurulduğu yer (bk. şıfra)
 ş.-sında 101a-5
 “*Şofrasında bol ni‘metlü,
 Kalmış yigit arkası,
 Beze miskîn ümîdi,
 Tülü kuşuñ yavrısı,
 Türkistānuñ diregi,
 Amıt şuyınuñ arşlanı!*”
- şoğan** 1. Soğan, yumrusu ve yaprakları yenilebilen kokulu bir bitki 97a-8
 ‘*Arpa êtmegi, acı şoğan öyüni’ degil.*”
 2. (k. a.) Şoğan Şaru (bk. Şaru) 101b-1
 “*« [Yerüh] bir ucından bir ucına yetem’ deyen Şoğan Şaru senühile bile
 varsun. Ejderhālar ağzından ādem alan [Delü] Evren senühile bile
 varsun. Yumruğıyla er yıkan [...] senühile bile varsun.»*”
 şoğan < DLT sogan: soğan, 2006: 526; DLT sogun: soğan, 2006: 527;
 Gülensoy KBS soğan: yumrusu ve yeşil yaprakları kullanılan ıtırılı bir
 bitki = ET., OT. soğan ~ soğun (DLT) < soğa(/u)n, 2011: 790.
- şoğul-** Soğulmak, suyuçekilmek, kaynağı kaybolmak veya kurumak
 ş.-masun 100a-1
 ş.-mışdı 82a-12
 “*Kanlı kanlu şularuñ şoğulmuşdı,
 Yaşardı gene.*”

- şoğul- < DLT sogul-: -su- toprağa sızıp kaybolmak, soğulmak, -su, süt- çekilmek, azalmak, 2006: 526; Gülensoy KBS soğul- (hık.): süt kesilmek = OT. soğul- (DLT) < soğ-(u)l-, 2011: 792.
- şoğult-** Soğuldamak, kanını kurutmak
ş.-ayın 95b-9
*“Kanın akan yügrük şudan bir oğul ağıtdunsa
değil baña,
Tamarların şoğuldayın.”*
- şoğult- < YTS şoğultmak, soğultmak: suyun çekilmesine, nurun sönmesine neden olmak, 2009: 201.
- şoğbet** (< Ar.) Konuşarak hoşça vakit geçirme, yemeli içmeli toplantı ya da meclis 63a-8, 100b-12
ş.-imüz 81a-8
ş.-iñe 60b-9, 67b-10, 67b-9, 91b-12, 100a-9
ş.-iñüz 92b-11
“Al şerābuñ itisinden alub içdi, anasıyla şoğbet etti.”
- şok-** Sokmak, zehirli hayvan iğnesini batırmak veya ısırarak, zehirlemek
ş.-madın 95b-2
ş.-maduk 64a-11
*“Sarı yılan şokmaduk ağca tenüm
kalkub şişer.”*
- şok- DLT sok-: sokmak, delmek, döğerek incelemek, toplamak, 2006: 528; Gülensoy KBS sok-: içine veya arasına girmesini sağlamak; bir yere girmesini sağlamak = ET. (Uyg.) soğ-; (Br.) suğ- (İKPO); ‘dövmek, ezmek, ufaltmak, basmak, sokmak (EUTS) ~ OT. soğ- ~ suğ- (DLT) < so(/u)k-, 2011: 793.
- şol** Sol, yön, bu yönde olan taraf 67b-11, 69a-1, 79b-13, 80a-7, 91a-6, 92a-4, 99b-4
ş.-a 80a-7, 94a-13
ş.-da 79b-13
ş.-dan 80a-7, 91a-3, 99b-2
ş.-ı 94a-13

- ş.-ın 94b-4
ş.-ına 64a-5, 92a-5, 95a-3
ş.-ından 61b-13
ş.-uma 92b-2
ş.-uğa 92a-8
“Şol yanında Kazılık Koca oğlu Yegenek oturmuşıdı.”
şol < DLT sol: sol, 2006: 529; Gülensoy KBS sol: kalbin bulunduğu tarafta olan; bu taraftaki yön = OT. söl (DLT) < söl, 2011: 795.
- şoldur-** Soldurmak, solmasına sebep olmak
ş.-an 59b-7-8, 59b-11
“İkincisi şolduran şopdur.”
şoldur- < Gülensoy KBS soldur-: solmasına sebep olmak < söl-l-dur-, 2011: 796.
- şom** Saf, katışıksız102a-2
“Şom altunlu bëlügümde kayın talı benüm okum.”
şom < DLT son: som, içi dolu madenden olan şey, 2006: 529; Gülensoy KBS som: içi dolu olan ve dışı kaplama olmayan; katışıksız = OT. son (DLT) ~ som ‘şekil, biçim, kıyafet, suret, tasvir, resim (Radloff) < som, 2011: 797.
- şon** Son, bir şeyin en arkadan gelen bölümü, bitimi, nihayet 67a-13, 84a-1, 91b-2, 99b-13, 106a-4
ş.-ı 103b-6
ş.-umı 92b-6
*“Gelimplü gëdimlü dünyā,
Şon ucı ölümlü dünyā!”*
şon < DLT sonğuk: son; bir şeyin sonu, 2006: 530; DLT sonğ: bir adamın çoluğu çocuğu; her şeyin ve her işin sonu; sonra, 2006: 529; Gülensoy KBS son: ilk karşıtı = ET. song (EUTS) ~ OT. songuk (DLT), < son(g), 2011: 798.
- şonra** Sonra, daha ileri bir zamanda, müteakiben, önce karşıtı 60a-5, 66b-2, 73b-2, 73b-3, 74b-10, 80b-13, 81a-12, 92b-13, 103b-4
“Şonra şöyle böyle deme.”

şonra < Gülensoy KBS sonra: daha ileri bir zamanda; daha uzak ve ileri bir yerde < son(g)+ra, 2006: 799; Gülensoy KBS şonra, şonura (hlk.): konuşulan zamanın arkasından gelen zamanda < son(g)+ra+dan, 2011: 799.

şop

(< Ar. şulb) Soy

ş.-dur 59b-8, 59b-11

“İkincisi şolduran şopdur.”

şor-

Sormak, birine soru yönelterek herhangi bir konuda bilgi istemek, sual etmek

ş.-ar ol- 75a-13, 75b-1, 75b-2, 75b-2, 75b-3, 75b-3, 75b-7, 75b-8, 75b-8, 75b-9, 75b-10, 77b-7, 77b-7, 77b-8, 77b-8, 77b-9, 77b-11, 77b-12, 77b-13, 78a-1, 78a-2, 78a-3

ş.-arlarsa 88a-4

ş.-dı 70b-10, 86b-6, 86b-9, 88a-5

ş.-dıkım 103a-6

ş.-duğum 81b-13

ş.-duğmı 81b-10

ş.-mayan 101a-10

ş.-sa 97a-5

“Şordıkım: «Yigitler, kâfiri kim öldürdi? deyü.”

şor- < DLT sor-: -sorgu- sormak, aramak, 2006: 530; Gülensoy KBS sor-: sual etmek = OT. sor- (DLT) < sör(a)-, 2011: 800.

şormak

Sormak, birine soru yönelterek herhangi bir konuda bilgi istemek, sual etmek 70b-5

“«Şormak ‘ayb olmasun, bu otağ kimüñdür?»”

şovuk

1. Soğuk, ısısı düşük olan, sıcak karşısı 77b-12, 82b-4

“Şovuk [şovuk] şuların

şorar olsañ ağam Baryegün içididür,

Ağam Baryek gèdeli içerüm yok.”

2. Üşütecek derecede ısısı düşük olan 73b-6, 81b-4

ş.-da 81b-3

“Hân kıızı maşraba alub şovukda şuya varmış,

Ellerinden on barmağını şovuk almış.”

şovuk < DLT soguk: soğuk, 2006: 526; Gülensoy KBS soğuk: ısısı düşük olan, sıcak karşıtı = ET. soğığ soğık (EUTS) ~ OT. soğuk (DLT) < soğı(u)-k, 2011: 791.

şoy

Soy, bir atadan gelen kimselerin topluluğu, sülale
ş.-ıdur 59b-9

“Ol ‘Āyişe Fāṭima şoyıdur.”

şoy < Gülensoy KBS soy: ırk < sōy, 2011: 801.

şoy

Manzum söz, destan manzumesi, makamla söylenen manzume 58b-7,
59b-1, 67a-12, 83b-12, 91a-13, 95b-4, 95b-7, 106a-2

“Dedem Korkut şoy şoy-ladı, boy boy-ladı, kopuz çaldı, şāzılık eyledi.”

şoy < YTS şoy: söz, haber, 2009: 203; Eyuboğlu soy: kaynak, köken, kuşak, döl, bir nesnenin özü (derinin içinde kalan bölümü), yücelik, ululuk (soylu, soyluluk), yüzmek (derisini çıkarmak), kabuğunu soyup almak, çalmak, vurgun (soygun), şiir düzenlemek (soy soylamak), araştırmak, bildiri, soruşturmak, incelemek, 2004: 606.

şoy-

Soymak, birinin giysilerini çıkarmak
ş.-ıb 73a-12

“Delü Karçarı şoyıb yalıncağ eyledi, eve koydı.”

şoy- < DLT soy-: soymak; deri yüzmek, 2006: 531; Gülensoy KBS soy-: bir şeyin üzerinden kabuk, deri, zar gibi şeyleri çıkarmak; birinin giysilerini çıkarmak = OT. soy- ‘soymak; deri yüzmek’ (DLT) < soy-, 2011: 802.

şoyla-

Söylemek, destan manzumesi söylemek, makamla manzum söylemek
ş.-dı 65a-12, 67a-12, 75b-6, 75b-6, 77b-4, 77b-4, 80b-6, 80b-7, 83b-12,
88b-5, 91a-13, 92b-1, 95b-7, 96b-8, 96b-8, 97a-13, 97b-10, 95a-5, 103a-
6, 103a-7, 103a-10, 103b-3, 106a-2

ş.-mı 58b-7-8, 59a-8, 59b-1, 61b-2, 62a-13, 62a-13, 64a-6, 64a-6, 65a-7,
66a-2, 66a-2, 66b-3, 66b-3, 66b-12, 66b-12, 78b-7, 78b-8, 79b-7, 79b-7,
92b-7, 93b-4, 93b-4, 93b-8, 93b-8, 93b-12, 95a-13, 95b-4, 97b-4, 98a-11,
101a-3, 101a-3, 101b-13, 102a-1, 102a-4, 104b-5, 105b-5, 105b-5, 105b-
9, 105b-9

ş.-r 61a-2, 65a-5, 88a-10, 88a-10, 89a-6, 92a-7, 92a-7, 101b-5

“Dirse Hān oğlu idüğini bilmedi. Karşu gelüb soylamış, görelüm hānum, ne soylamış.”

şoyla- < Eyuboğlu soy: kaynak, köken, kuşak, döl, bir nesnenin özü (derinin içinde kalan bölümü), yücelik, ululuk (soylu, soyluluk), yüzmek (derisini çıkarmak), kabuğunu soyup almak, çalmak, vurgun (soygun), şiir düzenlemek (soy soylamak), araştırmak, bildiri, soruşturmak, incelemek, 2004: 606.

şoylama

Destan manzumesi, manzum parça, deyiş, makamla söylenen manzume 63b-3

“Şoylama:

Şalkum [şalkum] tañ yelleri esdüginde,

Şakalı uzun Tat kocası bañladuğda,

Akıla kara seçilen çağda

Kalın Oğuz kıızı gelini bezenen çağda,

alar şabāh Dirse Hān yerinden örü durdı.”

sög-

Sövmek, küfretmek

s.-di 62b-13, 80a-11

“Ve’l-hāşıl, kimin döğdi, kimin söğdi.”

sög- < DLT söğ-: söğmek, sövmek, 2006: 532; Gülensoy KBS söğ- → söv-: OT. sök- [Atalay: söğ-] (DLT) < sök-:, 2011: 804; Gülensoy KBS söv-: küfretmek = OT. söğ-, sök- (DLT) < *sö:g(/k)-, 2011: 808.

sögübdür-

Sövdürmek, küfrettirmek

s.-ürdüñ 76b-10-11

“Benüm ağzımı söğübdürürdüñ, döymedüm.”

söyken-

Dayanmak, yaslanmak

s.-üb 92a-3

“Oğlancuğı, Uruz karşusunda yay söykenüb durmuş idi.”

söyken- < YTS söykenmek, [söykegilenmek, söykelenmek, söykünmek]: dayanmak, yaslanmak, 2009.

söyle-

1. Düşündüğünü ya da bildiğini sözle anlatmak, söylemek, konuşmak

s. 82a-3

s.-di 58b-5, 89b-5, 92b-1, 92b-10, 103b-3, 106a-3

s.-me 85a-12, 105b-12

s.-mez 80b-1

s.-miş 58b-8, 61b-3, 92b-7, 97b-4, 104b-5

s.-r 61a-2, 61a-11, 65a-5, 80b-12, 101b-4

s.-rdi 58b-3

s.-rler 60a-7

s.-rseñ 59b-8, 60a-8, 60a-12

s.-sün 103b-4

s.-ye 81a-2

s.-yesin 79a-10

“Birisi neçe söylerseñ bayağıdur.”

2. Türkü, şarkı, manzume vb. okumak

s.-di 67a-12, 83b-13, 99b-11, 91a-13- 91b-1

“Dedem Korkut gelüb şādılık eyledi, bu Oğuz-nāmeyi Kazan oğlu Uruz üzerine söyledi.”

söyle- < DLT söwle-: söylemek, 2006: 534; DLT sözle-: söylemek, konuşmak, 2006: 536; Gülensoy KBS söyle-: düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak = ET. sözlä- (EUTS) ~ OT. söwle-, sözle- (DLT) < sö-z+le- [< *sö-δ+(üg)+le-], 2011: 809.

söyleş-

Söyleşmek, konuşmak, haberleşmek

s.-diler 67a-9, 96b-12

s.-eyim 89a-6

“Ahvālların bir biriyile söyleşdiler.”

söyleş- < DLT sözleş-: söyleşmek, konuşmak, 2006: 536.

söyündür-

Söndürmek

s.-elüm 96b-12

“İkisini bir yerden öldürelüm,

Ocağını söyündürelüm’ deyü söyleşdiler.”

söyündür- < YTS söyündürmek: söndürmek, 2009: 204.

söz

Bir düşüncüyü eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırtı, laf, kelim, kavil 59a-11, 79a-10, 80b-1, 100b-13

s. aç- “bir konu üzerine konuşmaya başlamak” 71b-9

s.-i 87a-13

s.-imüz 63a-13

s.-in 94a-4, 94a-5

s.-ini 63b-8, 66a-7

s.-iyile 61b-7

s.-ler 58b-3, 58b-5, 81a-1-2

s.-leri 76a-2, 88a-2-3, 96a-5

s.-üm 69a-2, 75a-13, 79b-12, 80b-10, 81a-7, 84a-13, 87a-1, 92a-8, 93b-9

s.-ümüz 63a-5

s.-ümüzle 63a-5

“*Senüñ oğluñ bizüm sözümüz ile gelmez.*”

söz < DLT söz: söz, 2006: 535; Gülensoy KBS söz: bir düşüncüyü eksiksiz olarak anlatan düşünce dizisi, lâkırdı, kelâm = ET. söz (EUTS) ~ söz (DLT) < *sö-z, 2011: 810.

şu

Sıvı durumda bulunan renksiz, kokusuz, tatsız madde, su, ab 77b-2, 86b-2, 86b-2, 86b-3, 86b-4, 86b-4, 86b-4, 86b-5, 86b-5

ş.-dan 64b-2-3, 83a-11, 90b-10, 94a-7, 95b-9, 98a-3, 99a-12, 101a-10

ş.-lar 58b-12, 59a-10, 70a-6, 82b-4, 97a-13, 97b-11

ş.-lardan 63a-1

ş.-ları 78a-5

ş.-ların 77b-12

ş.-ların 65a-7, 82a-12, 91b-3

ş.-ya 73b-6, 73b-6, 81b-3

ş.-yıla 86b-2

ş.-yım 96a-13

ş.-yımdan 72a-4

ş.-yın “yüz suyu; bir kimsenin onuru, haysiyeti” 81a-9

ş.-yına “yüzü suyına; ‘Hz. Muhammed’in saygınlığı, değeri hatrına’ anlamına gelen söz” 100a-5, 106a-9

ş.-yından 90b-6

ş.-yının 79b-11, 84a-7, 101a-6

ş.-yuñ 67b-3, 72a-6, 100a-1

“Bağdı, gördikim kiçi kız karındaşı bıyardan şu alur.”

şu < DLT suf: su, 2006: 538; DLT suw: su, 2006: 543; Gülensoy KBS su: su = ET. su ~ suw ~ suğ ~ suğ (EUTS) ~ (Uyg.) suβ (İKPÖ) ~ OT. sūf ~ suw (DLT) < *suβ [> suw > suv > suğ > su], 2011: 811.

şuci

Sucu, suyla ilgilenen kimse, su yolu işçisi 64a-12

“Kuru kuru çaylara

şuci şaldum.”

şuci < Gülensoy KBS sucu: su satan veya evlere su taşıyan kimse = ET. (Uyg.) suβçı ‘kılavuz’ (İKPÖ); suçı ‘içki sunucu’ (TMEN) < suw+çı, 2011: 812.

şuç, suç

Suç 65b-2

ş.-dan 102b-9

ş.-ımuuz

ş.-ından 83a-5-6

ş.-um 87a-11

ş.-umuz 104b-3, 105a-4

“Şeytāna la ‘net kılduñ,

Bir suçdan ötüri dergāhdan sürdüñ.”

şuç, suç < DLT suç: suç, cürüm; bir şeyin sapmasını bildirir, 2006: 537; Gülensoy KBS suç: törelere, ahlâk kurallarına aykırı davranış; yasalara aykırı davranış, cürüm = ET. suy (EUTS), = OT. suç (DLT) < *sū-ç, 2011: 813.

şulb

(< Ar.) Döl, nesil, zürriyet (bk. şulp)

ş-dur 59b-9

“Evvelki olan év yapan şulbdur.”

şulp

(< Ar.) Döl, nesil, zürriyet (bk. şulb)

ş.-dur 59b-7

“Avratlar dört dürlüdüñ,

Birisi év yapan şulpdur,

Birisi şolduran şopdur,

Birisi şolduran tobdur,

	<i>Birisi neçe söylersen bayagıdur.”</i>
sulṭān	(< Ar.) Padişah, hükümdar 101a-9 s.-um 60b-8, 61b-12, 62a-1, 69b-2, 69b-12, 70a-1, 74b-7, 74b-9, 74b-12, 80a-3 <i>“Bayındır Hān eydür: «Mere bu ne gömlekdür?» dedi. Eydür: «Sulṭānum Baryegüñ gömlegidür. Pasinüñ Qara Derbendinde öldürmişler» dedi.”</i>
şun-	1. Sunmak, takdim etmek, uzatmak, vermek ş.-arları 92a-1 ş.-dı 105a-12 ş.-ub 84a-12 <i>“Qara gözlü, hūb şūretlü, örme saçlu, elleri bileginden kınalı, tırnakları niğārli, boğazları birer qarış kāfir kızları altun ayaklu sürāhiler al şerābila Oğuz beglerine şunarlardı.”</i> 2. Yollamak, göndermek, fırlatmak ş.-duğum “cida şun-” 92b-12 <i>“Oğ atduğum cida şduğum yerleri göstereyin, kılıç çalub baş kesdügüm yerleri göstereyim.”</i> şun- < DLT sun-: sunmak, 2006: 541; Gülensoy KBS sun-: bir şeyi vermek < OT. sū- ‘itaat etmek; bükülmek üzere sümek göndermek’ (DLT) +-n-, 2011: 815.
sur	Sarı, kamış sarısı, parıldayan 93b-6 <i>“Ala evren sur cıdamı şaqlaridum bu gün için, ...”</i>
şūret	(< Ar.) Biçim, görünüş, kılık ş.-lü 84a-11, 91b-13 <i>“Tokuz kara göz[lü] hūb şūretlü, saçı ardına örülü, gögsi kızıl dügmeli, elleri bileginden kınalu kāfir kızları Oğuz beglerine şagrağ şunub içerlerdi.”</i>
şusa-	İstemek kanına ş.-ma “ölmek istemek”105b-12

“Aruz eydür: «Herze merze söyleme, kanuña şuşama! Gel and iç!» dedi.”

şusa- < DLT suwsa-: susamak, 2006: 546; Gülensoy KBS susa-: su içme ihtiyacı duymak = ET. suvsa- (EUTS) ~ OT. suwsa-, suwsı- (DLT) < suw+sa- [veya: usuk- < us-], 2011: 816.

sübhānehü (< Ar.) Kusur ve noksandan münezzehe olan Cenâb-ı Hak 106a-10

“Hak sübhānehü ve te‘ālā merhamet etsün!”

süd

Süt, anne sütü 64a-11, 65b-5

s.-i 65a-3, 65b-4, 65b-5, 65b-6

s.-ile 65b-6

s.-imi 88a-13

s.-in 65a-12, 88b-5, 89b-8

s.-üm 95b-2

s.-ünü 97b-3

“Oğlanuñ anası dağı memesini bir şıkdı, südi gelmedi.”

süd < DLT süt: süt, 2006: 553; Gülensoy KBS süt: kadınların ve memeli dişi hayvanların yavrularını beslemek için memelerinden gelen , besin değeri yüksek sıvı = ET., OT. süt (EUTS; DLT) < sū+t ‘çokluk eki’, 2011: 829.

süngü

Kargı, süngü, mızrak.101a-9

s.-mi 101b-10

s.-sin 102a-13

s.-sini 94a-6, 102a-12

“Uruz Beg davlıbaz urub süngüsini yere şancub durdı.”

süngü < DLT süngü: süngü, mızrak, kargı, 2006: 549; Gülensoy KBS süngü: tüfek namlusunun ucuna takılan küçük kılıç biçiminde delici silah = ET. söngi ~ söngü (EUTS) ~ OT. süngü (DLT) < süñü+g, 2011: 821.

süñük

Kemik

s.-cegüñ 65a-5

“On ikice süñücegüñ üzen olmuş, yağşur? ağı!”

sünük < DLT sünğük(g): kemik, 2006: 549; Gülensoy KBS sümük (sünük) (hlk.): kemik = ET., OT. sünğük(g) (DLT) < *sünğ-ük, 2011: 820.

sür-

1. Sürmek, dokundurmak, değdirmek, bir maddeyi bir şeyin yüzeyinde gezdirmek 82b-12

s.-ün 82b-11

“Bay Büre Beg eydür: «Oğlum Baryek idüğini andan bileyim ki barmağını kanatsun, destimālına bulaşdurub gözüme sürüñ. Açılacaq olursa Baryegüñdür» dedi.”

2. Sürmek, üzerine yürümek, yürümek, ilerlemek

s.-üb 69a-1, 97a-2

s.-di 62a-4, 62a-5, 79a-4,

“Boğa dahı oğlanuñ üstine sürdi geldi, istedikim oğlanı helak éde.”

3. Kovmak, uzaklaştırmak

s.-dün 102b-9

*“Şeytāna la ‘net kılduñ,
Bir suçdan ötüri dergāhdan sürdüñ.”*

4. Sürtmek, sürterek kesmek

s.-er 97a-7

*“‘Kıl kepenek boyıncuğın sürer’ değil,
‘Ağır bukağı topucağın döger’ değil,
‘Arpa étmegi, acı şoğan öyüni’ değil.”*

5. (kadeh) Sunmak

s.-meyesin 88b-9

*“«...,
Zırā şaşı dīnlü kāfirüñ döşegine varmaya-sın,
Şağrağını sürmeyesin,
Ağam Kazan nāmūsını şımayasın şakın!
dedi.»”*

6. Önüne katıp götürmek

s.-sün 85a-4

“Şökli Melik hemân emr êtdi: «Altı yüz kâfir varsun» dèdi. «Ol koyunu sürsün» dèdi.”

sür- DLT sür-: sürmek, koğmak, sürgün etmek; devam etmek, 2006: 551; Gülensoy KBS sür-: yönetip yürütmek; önüne katıp götürmek; uzatmak; dokundurmak, değdirmek = ET. sür- ‘gütmek; olatmak; sürmek, sevk etmek’ ~ OT. sür- (DLT) < *sū-r-, 2011: 823.

sürāhī

(< Ar. surāhī) İçecek koymaya yarar kap

s.-ler 84a-10, 92a-1

“Hān Kazan yerinden tırımıdı, toksan başlu ban evlerin kırımıdı, toksan yerde ala ipek hālī döşenmişidi, seksen yerde badyalar kurulmuşidi, altun ayağ sürāhīler dizilmişidi.”

sürçdür-

Kaydırmak, ayağını kaydırmak

s.-esin 96b-13

“Segirdirken atıñ sürçdüresin,

Şavaşurken gendüñi dutdurasın,

Gāfillüce güzel başıñ kesdüresin,

Ağbürçeklü anamı ‘Oğul!’ derken

‘Başum bahtı, evüm tahtı Kazan Beg’ dèyü ağladasın.”

sürçdür- < DLT sürçit-: sürçtürmek, 2006: 551; DLT surçit-: sürçtürmek, 2006: 541; Gülensoy KBS sürçtür-: sürçme işini yaptırmak = OT. surçit-, sürçit- (DLT) < sū-r-ç-tür-, 2011: 824.

sürdür-

Sürdürmek, sundurmak, uzattırmak

s.-eyim 88b-3

“Çekün döşegüme getirün, sağrağ sürdüreyim’ dèdi.”

sürdür- < DLT sürtür-: sürdürmek, sürttürmek, 2006: 552; Gülensoy KBS sürdür-: sürme işini yaptırmak = OT. sürtür- (DLT) < sū-r-dür-, 2011: 824.

sürdürmek

Sürdürmek, sundurmak, uzattırmak 88a-1

“Eydür: «Begler, Kazana bilürmisiz nece hayf etmek gerekdür? Kazanıñ ‘avratı Boyı Uzun Borlu Hātünü getirüb sağrağ sürdürmek gerek» dèdi.”

sürü

Sürü, sürüsüyle, çok

bir s. “pek çok” 70a-12

“*Negāhundan Oğuz üzerine bir süri geyik geldi.*”

süri < DLT sürüğ: sürü, 2006: 552; Gülensoy KBS sürü: evcil hayvanlar topluluğu = ET., OT. sürüg (EUTS; DLT) < sū-r-ü(g), 2011: 826.

süri- Sürümek, sürüklemek

s.-diler 94b-6-7

“*Ḳıl urğanı ağ boynına daḳdılar. Yüzi üstine süridiler.*”

süri- < Gülensoy KBS sürü-: sürüklemek = sürü- (DLT: sürülgen, sürül-, sürün-, sürüş-) < sū-r-ü-, 2011: 826.

süril- Sürülmek, devam etmek, sürülüp gitmek, sürüp gitmek

s.-üb 58b-5

“*Êmdi bu dedügi ‘Osmān neslidür, işte sürilüb gēde yörür.*”

süril- < DLT sürül-: sürülmek; ezilmek, 2006: 552; Gülensoy KBS sürül-: sürülmek işine konu olmak < sū-r-(ü)l-, 2011: 827.

Sürmelü (y. a.) Ağca Kala Sürmelü

S.-ye 99b-9

“*Ağca Ḳala Sürmelüye geldi, otaḳ dikdi.*”

süvār (< Fars.) Ata binmiş, binici 83a-11, 100b-4

Ḳazılık Ḳoca anı gördi, hemān yerinden örü durdı, ḳazaḡuç atına süvār oldı, ḳara dinlü kāfire yel gibi yētdi.”

3.21. Ş

- şād** (< Fars.) Sevinçli, neşeli, şad 72b-13
“*Sevindiler, şād hurrem oldılar.*”
- şādılık** (şādī < Fars.+lık) Memnunluk, sevinçlilik (krş. şāzılık)
ş. eyle- “mutluluk vermek” 99b-11
“*Dedem Korkut gelüb şādılık eyledi, bu Oğuz-nāmeyi Kazan oğlu Uruz üzerine söyledi: ...*”
- şāh** (< Fars.) Şāh, sultan 74b-1
“*Vāy şāhum yigidüm!*”
- şāhīn, şāhin** (< Fars. şāhīn) Şahin, doğan, yırtıcı bir kuş türü 85b-12, 94b-1
ş.-üm 89a-9
“*Yumriğumda dalbıyan şāhīn kuşum öldi.*”
- şakı-** Şimşek ve yıldırım çakmak, parlamak, şakımak
ş.-r 85b-13
ş.-yayım 98a-1
“*Gök yüzünden ağ ban evüm üstine yıldırım şakır gördüm.*”
şakı- < YTS şakımak: şimşek ve yıldırım gibi çakmak, parlamak; şakrak
ezgiler terennüm etmek, 2009: 209; Eyuboğlu şakı-: şak (yansıma ses)tan
şak-ı-mak, 2004: 621.
- şalvār** (< Fars. şelvār) Genellikle ağı çok bol olan, bele bir uçkurla bağlanan,
geniş bir pantolon türü, şalvar
ş.-lu 98b-13
“*Al mahmūdī şalvārlu,*
Atı bahrī hotazlı
Kara Göne oğlu Kara Budak
Çapar yètdi...”
- şaş-** Şaşmak, şaşırmak, kaybetmek
ş.-miş 67a-5
“*...Benümde içinde*
‘aklı şaşmış, bilgisi yitmiş bir koca babam vardur,
kömağum yok kırk nāmerde»”

- şaş- < DLT saşur-: arasını ayırmak, 2006: 496; Gülensoy KBS şaş-: umulmayan, beklenmeyen veya olağanüstü bir olay, bir olgun karşısında şaşkın bir duruma gelmek, hayret etmek < OT. saş-ur- ‘arasını ayırmak’ (DLT: saş ‘ürkek’) < sâş- , 2011: 840.
- şāyed** (< Fars.) Eğer, olaki, olabilir ki, olur ki 81a-1
“Aña eyitdiler: «Kız, dura! Sen oyna!» dēdiler. «Hāy, şu delü mağmun başa da şāyed ancılayın olmaz sözler söyleye» dēdi.”
- şāzılık** (< Fars. şādī) Memnunluk, sevinçlilik (krş. şādılık)
 ş. ét- “mutluluk vermek, neşe saçmak” 106a-2
 ş. eyle- “mutluluk vermek, neşe saçmak” 83b-12
“Dedem Korkut şoy şoy-ladı, boy boy-ladı, kopuz çaldı, şāzılık eyledi.”
- şebçirāğ** (< Fars.) Gece parlayan yakut
 ş.-a 76b-5
*“İki şebçirāğa beşzer
 Senüñ gözcügezün...”*
- şefi‘** (< Ar.) Şefaata eden, bir suçun bağışlanması için aracılık eden
 ş. getir- “peygamberi suçunun bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için aracı saymak”
“...dēyüb dergāh-ı Haḳka yüzün dutub adı görklü Muḳammedi, ‘aleyhi selām, şefi‘ getürdi.”
- şehbāz** (< Fars. şeh-bāz, šāh-bāz)
 1. Çevik ve becerikli 69a-7, 71b-2, 72a-8, 75a-12, 79b-8, 82a-12, 82b-5, 84b-8, 90b-13, 101a-4
“Tavla tavla şehbāz atlarına kāfir bindi, қатар қатар develerini kāfir yētdi.”
 2. Yiğit, kahraman, mert (kimse) 74b-2
*“Vāy šāhum yigidüm!
 Şehbāz yigidüm!”*
- şehīd** (< Ar.) Şehit
 ş. ol- “kutsal bir ölkü veya inanç uğrunda ölmek, savaşta ölmek” 74a-7, 84b-12, 85b-5, 85b-8, 87a-10, 91a-9, 99b-8
“Altı yüz kāfir daḳı benüm üzerime geldi. İki қardaşum şehīd oldı.”

- ş. ét- “bir ülkü veya inanç uğrunda savaşını öldürmek” 74a-5, 94b-5
“Gözi öjinde kırk yigidin şehīd ētdiler.”
- şehir** (< Fars. şehir) Nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı, kent, site, şehir
 ş.-lerden 78a-6
*“Ağır adlu şehirlerden berü geldüñ,
 Baryek adlu bir yigide bulışmaduñmı?”*
- şeker** (< Fars.) Şeker, tatlı bir tür yiyecek
 ş.-ler 92b-10
“Eydür: «Begler, Uruz şekerler yēdi, hūb söyledi...”
- Şemse’ d-dīn** (k. a.) Şer Şemse’ d-dīn 79a-5, 90a-10, 99a-2
*“Ġaflet Koca oğlı Şer Şemse’ d-dīn
 Çapar yētdi,
 «Çal kılıcuñ hānum Kazan, yētdüm!» dēdi.”*
- şen** Yaşamaktan mutlu olduğunu davranışlarıyla belli eden, sevinçli, neşeli
 76a-9
 ş.-mi 72b-9
“Geldüğümce seni şen görürdüm, güler oynarduñ.”
 şen < Gülensoy KBS şen: sevinçli, neşeli < *şē ‘yansıma’+ -n, 2011: 841.
- şenlik** Sevinç, neşe
 ş.-ile 70a-10
“El götürüb kalın Oğuz begleri < > du’ā kıldı. «Bu ad bu yigide mübārek olsun» dēyüb şen[l]igile heḫ Oğuz begleri ava bindiler.”
 şenlik < YTS şenlik, [şinlik]: bayındır ve yerleşir olma hali; sevinç, neşe, 2009: 210.
- şerr, şer** (< Ar. şer, şerr) **1.** Fena, fenalık, kötülük
 ş.-inden 59a-7
*“Devletsüzler şerrinden Allāh şaklasun kamumızı,
 Hānum hey, begüm hey!...”*
2. (k. a.) Şer Şemse’ d-dīn 79a-5, 90a-10, 99a-2
“Ġaflet Koca oğlı Şer Şemse’ d-dīn

- Çapar yètdi,*
«Çal kılıcuñ hānum Kāzan, yètdüm!» dèdi.”
- şerāb** (< Ar. şerāb, şarāb) İçilecek şey, şarap 69a-6, 84a-12
ş.-en 106a-7
ş.-ıla 92a-1
ş.-uñ 63a-8, 66a-11, 100a-10
“Al şerābuñ itişinden alub içdi, anasıyla şöhet ètdi.”
- şeş-** Çözmek
ş.-diler 66b-2
ş.-üñ 66b-1
“Benüm elümi şeşüñ, kolça kopuzum elüme vèrüñ.”
şeş- < DLT şeş-: çözmek, 2006: 557; DLT şeş-: çözmek, 2006: 507.
- şevk** (< Ar.) Şiddetli arzu, şevk
ş.-i 94a-9
“Bu cenge bağa bağa Uruzuñ cenge şevki geldi, eydür:...”
- şeytān** (< Ar.) Hz. Âdem'e secde etmediği için cennetten kovulan, insanları Allah'ın emirlerine karşı kışkırtan, kötülüğe yönelten cin, iblis, şeytan
ş.-a 102b-8
“Şeytāna la ‘net kılduñ,
Bir şuçdan ötüri dergāhdan sürdüñ.”
- şikār** (< Fars.) Av
ş.-umı 70b-1
“Gène eyitdi: «Kimüñ olursa olsun ben şikārumı alayım» dèdi.”
- şimdi** Şimdi, şu anda, içinde bulunduğumuz zamanda 61a-13, 65b-11, 76a-9, 86b-5, 86b-7, 87b-3, 88a-13, 101a-7, 104a-1, 104a-4, 104b-3, 105a-3
ş.-den gèrü “bundan sonra, bundan böyle, artık” 83a-6
ş.-ye degin “şu ana kadar 103b-13
“Kāfirler şimdi ters tanışdılar.”
şimdi < DLT uş: şimdi, işte; gibi, 2006: 700; Gülensoy KBS şimdi: şu anda, içinde bulunduğumuz zamanda < OT. uş ‘şimdi, işte’ (DLT) +imdi (DLT) , 2011: 845.
- şir** (< Fars.) Arslan

- Ş.-i Merdān ḥazret-i Alī (k. a.) “Erenlerin Aslanı ḥazret-i Ali” 106a-7
“Şīr-i Merdān ḥazret-i ‘Alīnūñ elinden
Şerāben ṭahūr içmek Ḥudā erzānī kılsun!”
- şiş-** Vücudun bir yeri içine yabancı bir maddenin girmesiyle veya başka bir etkiyle gerilmek, kabarmak, şişmek
ş.-er 64a-12, 95b-2
“Şaru yılan şokmaduğ ağca tenüm
kalkub şişer.”
şiş- < DLT sışıl-: kabına sığmayacak kadar su ile şişmek, 2006: 519;
Gülensoy KBS şiş-: içi hava veya gazlarla dolarak gerilmek; bir şey emerek hacmi büyümek, genişlemek; kabarmak = ET. sış- ~ şiş- (EUTS)
~ sış- (DLT) < s(/ş)ī-ş-, 2011: 846.
- şişlik** Şiş olmaya elverişli, şişek (bk. şişlük)62b-2
“Ağayıldan tümen koyun vèrgil bu oğlaña,
şişlik olsun erdemlidir.”
şişlik < Gülensoy KBS şişlik (hlk.): davar satıcısının alıcıya verdiği koyun; düğünde güreşen pehlivanlardan yenene verilen armağan < şiş+lik, 2011: 847.
- şişlük** Şiş olmaya elverişli, şişek (bk. şişlik)
ş.-üm 67a-2
ş.-üñ 66b-6
“Ağayılđa tümen koyun
gèderse senüñ gèder.
Benümde içinde şişlögüm var,
komağum yoğ kırğ nāmerde.”
şişlik < Gülensoy KBS şişlik (hlk.): davar satıcısının alıcıya verdiği koyun; düğünde güreşen pehlivanlardan yenene verilen armağan < şiş+lik, 2011: 847.
- şivan** (< Fars. şīven) Matem, yas; inleme, sızlama (bk. şīven)74a-11, 75a-5, 76a-5, 82b-13
“Yalancı oğlı Yaltacuğ benüm ölüm ḥaberin iletmiş. Dünluğı altun ban evine şivan girmiş.”

- şiven** (< Fars.) Matem, yas; inleme, sızlama (bk. şivan) 95b-13, 96a-9
*“Çemberime alca kanum dürteyinmi?
Ağır şiven senün orduña koyayınmi?”*
- şol** Şu 66a-12, 80a-3, 85a-2
“Baryek eydür: «Sulţānum, beni kosañ şol bişen yemegün yanına varsam, karnum açdur toyursam» dedi.”
şol < Gülensoy KBS şol: işaret zamiri < uşol < uş+ol, 2011: 848.
- şorla-** Şorul şorul, şarıl şarıl akmak, çok ve bol akmak
ş.-dı 103a-1
ş.-yub 98a-7
“Kara kanı şorlayub akdı.”
şorla- < YTS şorlamak, [şoruldamak]: şorul şorul, şarıl şarıl akmak, çok ve bol akmak, 2009: 211.
- Şökli** (k. a.) Şökli Melik 83b-2, 84b-6, 85a-1, 85a-3, 85a-11, 87b-13, 88a-5, 89b-5, 89b-13, 91a-3, 99b-3
“Kazan Beg Şökli Meliki yıkdı, başın kesdi.”
- şölen** (< Moğ.) Şölen ya da büyük ziyafet için hazırlanan koyun 77b-9
ş.-idür 78a-2
ş.-im 78a-3
“Ağayıl da ağca koyun şorar olsañ ağam Baryegün şölenidür, Ağam Baryek gèdeli şölenim yok.”
- şöyle** Şöyle, öyle, şunun gibi, şuna benzer, şu biçimde 73b-2, 80a-8, 96a-12, 103a-4
ş.-dür 60b-13
ş.-ki 62a-8
“Leş içinde gezerken gördikim oğlunuñ kırk yigidi kırılmış, oğlunuñ bedevî atı oklanmış, şöyle yatur.”
şöyle < Gülensoy KBS şöyle: şunun gibi, şuna benzer; şu olda < *uş+öyle, 2011: 848.
- şu** Bu kelimesine göre yerde, zamanda veya söz zincirinde biraz uzak olanı niteleyen söz, şu 63a-2, 81a-1

ş.-na 93b-1

“Eyitdiki: «Yağı şuna dërler ki biz anlara yêtsevüz öldürürüz, anlar bize yetse öldürür» dedi.”

şu < Gülensoy KBS şu: bu sözcüğüne göre yerde, zamanda veya söz zincirinde uzak olanı belirten gösterme edatı [şu < şol < uşol < *uş ol ‘işte o’], 2011: 848.

şükür

(< Ar. şukr) Tanrı'ya duyulan minneti dile getirme

ş.-ler eyle- 83a-2

ş. kı1- 67a-10, 76b-2, 83b-5

“Hak te‘âlāya şükür kıldı, kurbānlar eyledi.”

3.22. T, Ț

tābūt	(< Ar.) Tabut, ölü taşınan sandık 105b-6 <i>“Kazağuşda kazılık atın çok binmişem, Bilmezsem başa tābūt olsun.”</i>
tāc, tac	(< Ar. tāc) Soyluluk, iktidar, güç veya hükümdarlık sembolü olarak başa giyilen, değerli taşlarla süslü başlık 102b-8 başum t.-ı “birine değer verdiğini göstermek için söylenen söz” 98a-9 t.-ımı 92b-6 t.-um 68a-3 <i>“Tācımı tahtımı saña vèrmeyeler dèyü Şoşumı aşub ağların.”</i>
tağ	1. Yer kabuğunun çıkıntılı, yüksek, eğimli yamaçlarıyla çevresine hâkim ve oldukça geniş bir alana yayılan bölümü, dağ 58b-10, 65a-3, 65b-4, 65b-4, 65b-6 t.-a 63a-7 t.-dan 64b-2, 78a-4, 95b-8 t.-ı 77b-7, 77b-11 t.-lar 82b-3-4, 89b-11, 93a-1, 95a-7, 97b-11, 97a-13, 100a-13, 101b-7 t.-lardan 70a-6 t.-ların 67b-2, 84a-2, 91b-2, 99b-13, 103b-5 t.-um 78a-8, 95a-13, 96a-13, 97b-4, 98b-1 t.-uğ 72a-5, 82a-11, 95a-10, 101b-9 <i>“Çok dere, depe, tağlar geçdi.”</i> 2. (y. a.) Ț.-a Ala Ț. 70a-11, 84b-5, 104b-6 Ț.-a Gökçe Ț. 92b-13 Ț.-ı Kazılık Ț. 65a-8, 65a-9 Ț.-ına Kazılık Ț. 64b-11 Ț.-ının Kazılık Ț. 65a-13, 65b-1, 65b-1 <i>“Kāfir ser-şaddına Gökçe Țađa çıkayın.”</i>

tağ < DLT tag: dağ, 2006: 560; DLT tağ: dağ, 2006: 560; Gülensoy KBS dağ: dağ = ET., OT. tağ < tāğ, 2011: 259.

tağıl-

Dağılmak, toplu durumdayken ayrılıp birbirinden uzaklaşmak
t.-urlardı 105a-3

*“Ben eyitdüm ki: Mere Kılbaş, kaçan kim Kazan evin yağma étdürürdi,
Taş Oğuz begleri bile yağma éderdi, begler gelüb Kazanı selām-larlardı,
andan tağılurlardı.”*

tağıl- < DLT tağıl-: -bıçak gibi keskin şeyler- körleşmek, 2006: 561;
Gülensoy KBS dağıl-: dağılmak = OT. tağıl- (DLT) < *tāğıl- ‘dağılmak’
+I-, 2011: 260.

tağıt-

1. Bir şeyin veya bir yerin düzenini bozmak

t.-mañuz 92b-11

“Begler, siz yēñüz içünüz, şöhetinüz tağıtmañuz!”

2. Yenilgiye uğratmak

t.-dı 94a-13

“Şağı şola, şoli şağa katub kāfiri hūb tağıtdı.”

tağıt- < DLT dağıt-: dağıtmaq < *tāğıt-t-, 2011: 260.

tağla-

Dağlamak, acısı yüreğine işlemek

t.-rsın 88b-13

“Bağrımıla yüregüm ne tağlarsın?”

tağla- < DLT tağla-: dağlamak, 2006: 561; Gülensoy KBS dağla-: kızgın demirle damga vurmak = OT. tağla- (DLT) [< *Fars. dāğ ‘damga’+la-], 2011: 260.

tahsîn

(< Ar.) Güzel bulup takdir etme, beğenip alkışlama 62a-11

“Oğuz begleri gelüb oğlanuñ üzerine yığıldılar ve tahsînler étdiler.”

tahsînle-

(< Ar. tahsîn) Beğenmek, takdir etmek, övmek

t.-yen 98b-13

“Oğuzun aq şakallu kocaları görende

Ol yigidi tahsînleyen,

Al mahmūdī şalvārlu,

Atı bahrī hotazlı

Qara Göne oğlu Qara Budaq

- Çapar yètdi,*
«Çal kılıcuñ begüm Kazan, yètdüm!» dèdi.”
- taht** (< Fars.) **1.** Taht, hükümdarların oturduğu büyük koltuk
t.-a 91a-10
t.-ımı 92b-6
t.-um 68a-3
“*Altun tahta Kazan Beg geçdi, oturdi.*”
2. Hükümdarlık makamı
62b-4, 62b-7, 67a-11
t.-a 62b-7
“*Beglik vèrgil bu oğlana,*
taht vèrgil erdemlidir.”
3. Güç ve hükümdarlık simgesi
t.-ı 61a-3, 64a-7, 95a-5, 97a-1
“*Başum bahtı, evüm tahtı Kazan Beg!*” dèyü ağladasın.”
- taht** (< Ar.) Çok temiz, temizleyici 106a-7
“*Şerāben tahtūr içmek Hudā erzānī kılsun!*”
- taht** (< Ar.) 58b-11
“*Bir kişünün kara tağ yumrusınca mālī olsa*
Yıgar durur taht ēder,
Naşibinden artuğın, hānum, yēye bilmez.”
- tal** Dal, ağacın gövdesinden ayrılan kollarından her biri (bk. dal)
t.-ı 102a-2
“*Şom altunlı bēlūgümde kayın talı benüm oğum.*”
tal < DLT tal: dal, yaş dal, 2006: 563; Gülensoy KBS dal: dal = ET. tal
‘dal, söğüt’ (EUTS) ~ OT. tal (DLT) < *tal, 2011: 261; Gülensoy KBS
tal (hlk.): söğüt, ardıç = ET., OT. tal (DLT) < tāl, 2011: 853.
- talı** Kürekkemiği, iki küreğin birleştiği yer
t.-sı 62a-7
t.-sınun 63b-13
“*Oğlanun iki talısı-nun ortasına urub yıkdı.*”

- talı < DLT talu: seçme, 2006: 566; Çağbayır ÖTS talı, [tāl-ı / tāl-ū], 2007: 4564; Kaçalın (talı < Mo. dalu), 2006, 327.
- ṭāli‘** (< Ar.) Talih, kısmet, kader, baht
ṭ.-ine 83b-10
ṭ.-lü 83b-10
“*Kırk yere otağ dikdi, ṭāli‘lü ṭāli‘ine birer oğ atdı.*”
- ṭam-** Damlamak, damla damla akmak
ṭ.-an 90b-5
“*Acığı tutanda bıyıklarından kan ṭaman, Bıyığı kanlu [Bügdüz] Emen Çapar [yétدی], «Çal kılıcuñ ḥānum Kazan, yétdüüm!» dèdi.*”
- ṭam- < DLT tam-: damlamak, 2006: 566; Gülensoy KBS dam-: damlamak = ET. tam- ~ OT. (DLT): tamgır-tamgırar- < tamgıra-r < tam-, 2011: 264.
- ṭam** Ev üzerine örtülü yer, dam 62a-9
ṭ-a 62a-8, 62a-8
“*Āhır oğlan fikr eyledi, eydür: «Bir ṭama direk ururlar, ol ṭama ṭayağ olur durur, şöyleki ṭayağı gèderseler ṭam yıkılır. Ben bunun alnına neye ṭayağ olup dururın?» dèyüb oğlan boğanuñ alnından elin gèderdi, yolundan şavuldi.*”
- ṭam < DLT tam: duvar, dam, kale, 2006: 566; Gülensoy KBS tam: ahır; yapıların üst bölümü, dam; toprak tabanlı, tek katlı ev, köy evi; büyük boş, ışksız oda; baca = ET., OT. tam (EUTS; DLT) < tām, 2011: 855; Gülensoy KBS dam: yapıları dış etkenlerden korumak amacıyla üzerlerine yapılan çoğu kiremit kaplı bölüm = ET. (KT) tām (> OT. tam DLT) < tām, 2011: 264.
- tamam** (< Ar. temām) Tamamen, bütünüyle, tümüyle (bk. tamam) 65b-8
“*Ḥānum, oğlanuñ kırk günde yarası tamam eyü oldı.*”
- ṭamar** Damar, canlı varlıklarda kanın veyabesleyici sıvıların dolaştığı kanal
ṭ.-ları 86b-1
ṭ.-ların 95b-9

.-ım 64a-11

“an amarları aynadı, ara bağrı arsıldı, [dom] yreği oynadı.”

amar < DLT tamar: damar, 2006: 567; DLT tamır: damar, sinir, 2006: 568; DLT tamur: damar, 2006: 569; Glensoy KBS damar: canlı varlıklarda kanın veya besleyici sıvının ulağtığı kanal = OT. tamar, tamır, tamur (DLT) < tamar, 2011: 264.

ağ

Tan, gneğ doğmadan nceki alacakaranlık, fecir

. yeli “sabaha doğru ıkan hafif rzgâr 63b-3

“alkum [alkum] ağ yelleri esdğinde,

akalı uzun Tat ocası bağladuğda,

Aıla ara seilen ağda

alın Oğuz kızı gelini bezenen ağda,

Alar abâğ Dirse Hân yerinden r durdu.”

ağ < DLT tanđ: tan; sabah vakti, 2006: 570; Glensoy KBS tan: gneğ doğmadan nceki alacakaranlık = ET., OT. ağ/tanđ (EUTS; DLT; KB) < tãđ, 2011: 855.

ana

1. Dana 60a-5, 89a-12

“opanuğ altı yağar ana dersinden apanı varıdı.”

2. (y. a.) Tana Őazı 83a-4

“Yalancı oğı Yaltacığ bunu eğitdi, Baryegñ orkusundan açdı zni Tana Şazına urdu.”

ana < Glensoy KBS dana: dana, sığır yavrusu < ET. *tãna ‘bir yağında sığır yavrusu’; eski Kıp. tana, 2011: 265.

anı-

1. Daha nce grlen, bilinen bir kimse veya Şeyle arđılađıldıđında bunun kim veya ne olduğunu hatırlamak, tanımak (bk. tanu-)

.-dı 75a-3, 76b-4, 77b-2, 81b-7, 82a-8

.-dılar 78b-13

.-madı 98a-10

.-mayan 98b-4

.-mazuz 75a-2

“Bağdı, grdikim ii kız arındağı bıñardan Şu alur. Baryek grdğinde kız ardağını anıdı.”

2. Bir kimse veya şeyle ilgili bilgisi olmak

.-ram 81a-4

“Hāy ben seni hūb tanıram,

Evüñüz ardı derecük,

İtiñüz adı Baraçuk degilmidür?”

tanı- < DLT tanu-: danışmak; işaret etmek; söylemek; emretmek; tavsiye etmek, 2006: 572; tanış- < DLT tanuş-: danışmak; işaretleşmek, 2006: 572; Gülensoy KBS tanı-: daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaştığında, bunun kim veya ne olduğunu hatırlamak = ET., OT. tanu- (EUTS; DLT) < *ta-n-ı-, 2011: 856.

anı

Tanı, şahit 68a-11

“Pay Bīcān eydür: «Kādir Tanrı baña kız verecek olursa, begler siz tanı olun, benim kızum Bay Büre Begüñ oğlına beşük kertme yavuklusı olsun» dedi.”

anı < DLT tanuk: tanık, şahit, 2006: 572; Gülensoy KBS tanı: şahit = ET., OT. tanu (DLT) < ta-nı-k, 2011: 856.

anış-

Danışmak, müşavere etmek, konuşmak

.-dılar 88b-1

.-mayınca 58b-6

“Her ne iş olsa aña tanışmayınca işlemezler idi.”

anış- < DLT tanuş-: danışmak; işaretleşmek, 2006: 572; < DLT tanu-: danışmak; işaret etmek; söylemek; emretmek; tavsiye etmek, 2006: 572; Gülensoy KBS danış- = ET. tanuş- ‘istişare etmek, karşılıklı konuşmak, söyleşmek’ < tan-u-ş-, 2011: 266.

anışık

Danışık, ülfet, görüşme

“Ol kırk nāmerdler bunı tıydılar, bir araya gelüb tanışık étdiler, eyitdiler: «Dirse Han oğlancuğını öldi bilürdi. Şimdi kaziyye böyle oldı, bizi heþ kırar» dediler.”

anışık < YTS tanışık, [danışık]: istişare, danışma; danışılan konu, 2009: 214.

anla

Sabahleyin, sabah vakti, sabah olur olmaz 97b-5

“Alar anla durduğum senüñiçün,

Ƙoŋur atım yorultmuşam senüñiçün, ...”

taŋla < YTS taŋla, [daŋla]: sabahleyin, sabah vakti, sabah olur olmaz, 2009: 214.

Taŋrı

Tanrı, Allah 58b-9, 58b-12, 59b-6, 60a-7, 60b-7, 60b-13, 61a-9, 61a-10, 61b-6, 65a-6, 67b-1, 67b-6, 68a-10, 70a-6, 72b-2, 73b-7, 76b-11, 91b-4, 94b-11, 96a-8, 96a-8, 97b-3, 97b-13, 100a-5, 102b-7, 102b-11, 102b-11, 102b-12, 102b-12, 102b-12, 103b-1, 106a-6

T.-dan 64b-1

T.-nuŋ 66b-1, 72a-6, 72b-2, 89a-5, 96b-7

T.-ya 83b-5

“Ƙādir Taŋrı vermeyince er bayımaz.”

Taŋrı < DLT tenğri: Tanrı, 2006: 600; Gülensoy KBS Tanrı: Allah = ET., OT. Tenri/Teŋri ‘Tanrı; gök, sema’ (EUTS; DLT) < teng+ri(~ir), 2011: 857.

tanu-

Tanımak, daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaşıldığında bunun kim veya ne olduğunu hatırlamak, tanımak
t.-r 78b-13

“Baryek eydür: «Gördüñmi? Bu kızlar beni tanıdılar. Bu kaftanıla kalın Oğuz begleri daŋı tanur» dedi.”

tanu- < DLT tanu-: danışmak; işaret etmek; söylemek; emretmek; tavsiye etmek, 2006: 572; taŋıŋ- < DLT taŋıŋ-: danışmak; işaretlemek, 2006: 572; Gülensoy KBS tanı-: daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaşıldığında, bunun kim veya ne olduğunu hatırlamak = ET., OT. tanu- (EUTS; DLT) < *ta-n-ı-, 2011: 856.

taŋ

1. Dar, geniş olmayan 61a-4, 72a-6, 89b-3, 88a-12, 100b-6, 102b-1

“Ƙoŋa bādām ŋığmayan taŋ ağızlum,

Güz almasına beŋzer al yaŋaqlum,

Görürmisin neler oldı neler oldı?”

taŋ < DLT tar: dar, 2006: 576; Gülensoy KBS dar: içine alacağı şeye oranla ölçüleri yetersiz olan = ET., OT. tar (DLT) < tār, 2011: 266.

taŋ

(< Fars.) Karanlık

1. gel- “dünya başına 1ar gel-; bir durumdan dolayı sıkıntılı ve huzursuz olmak” 100b-6
2. ol- “âlem/dünya başına 1ar ol-; bir durumdan dolayı sıkıntılı ve huzursuz olmak” 89b-3, 102b-1
- “Eyle olsa 1aracı1 Çopan kâfir ordusunu gördükde ihtiyârı 1almayub şapanını çatlatdı. Kâfirün eşitdikde âlem başına 1ar oldu.”*
- 1araf** (< Ar.) Taraf, yan, yön
- 1.-da 85b-11, 90a-1, 91a-5, 91a-6, 99b-4
- 1.-dan 99b-4
- 1.-ına 104a-7
- “Şağ 1arafda 1ara Tekür Melike 1ıyan Selcük oğlı Deli 1undar 1arşu geldi.”*
- 1aş** Taş 85a-6, 85b-3, 89b-1
- 1.-a 61b-11
- 1.-ı 85b-5, 98b-8
- 1.-ıyla 85b-4
- 1.-uñ 89b-1
- “1aracı1 Çopanun 1aşı dükendi.”*
- taş < DLT taş: taş, kaya, 2006: 582; Gülensoy KBS taş: rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde = ET., OT. taş (EUTS; DLT) < tās/taş, 2011: 865.
- 1aş** (b. a.) Dış Oğuz
1. Oğuz 61b-4, 67b-9, 91a-2, 99b-2, 100a-8, 103b-8, 103b-9, 103b-10, 103b-12, 103b-12, 104a-3, 104a-5, 104a-7, 104a-8, 104b-10, 104b-12, 105a-1, 105a-2, 105b-2
- “İç Oğuz 1aş Oğuz begleri Bayındır Hānun şohbetine dērilmişidi.”*
- taş < DLT taş: dış; taşra, gurbet; geniş açıklık, yazı, yabancı yer, 2006: 582; Gülensoy KBS taş: dış = ET., OT. taş ‘dış’ (EUTS; DLT) < *taş, 2011: 865.
- 1aş-** Taşmak, aşırı çoğalmak, yükselmek
- 1.-ar 97a-13
- 1.-sa 58b-12

- “Örleşüben şular taşsa deniz tolmaz.”
- taş- < DLT taş-: taşmak, 2006: 582; Gülensoy KBS taş-: sıvı maddeler, içinde buldukları kaba sığmayacak kadar çoğalm ve kabarma yüzünden kenarları aşmak = ET. taş- ~ taşık- ‘taşmak, dışarı çıkmak’ ~ OT. taş- (DLT) < taş-, 2011: 865-866.
- taşkın** Taşkın, taşmış bir durumda olan 78a-5, 78a-5
t.-ı 9613
“Kanlu şuyım taşkını oğul!”
taşkın < Gülensoy KBS taşkın: taşmış bir durumda olan < taş-kın, 2011: 867.
- taşra** Dışarı 100b-3, 102a-10
“Pes hemān ol tekür kal‘eden taşra çıktı.”
taşra < DLT taşra: dışarı, 2006: 582; Gülensoy KBS taşra: bir ülkenin başşehri veya en önemli şehirleri dışındaki yerlerin hepsi, dışarlık <tāş+ır+a, 2011: 867; Gülensoy KBS dışarı: dışarı < dışaru < tışaru < tışgaru < taşgaru < taş (DLT) + ğaru ‘yön eki’, 2011: 281.
- Tat** Yabancı, ecnebi, özel olarak acem 63b-3
“Şalkum [şalkum] tañ yelleri esdüğinde,
Şakalı uzun Tat kocası banladukda,
Akıla kara seçilen çağda
Kalın Oğuz kıızı gelini bezenen çağda,
alar şabāh Dirse Hān yerinden örü durdı.”
Tat < DLT tat: tat, yabancı; müslüman olmıyan; Uygur; Farslı, acem; Farsça konuşan, 2006: 584.
- Tatar** Tatar, Türk, Oğuz 96b-3
“«Karı düşmen Tatar oğlı ele girmişken cezâyile öldürelüm» dërlerdi.”
Tatar < Gülensoy KBS Tatar: bir Türk boyunun adı < Moğ. tatar, 2011: 868.
- tañı** (Fars. dādū) Dadı 70b-5
t.-lar 70b-9
“Baryek eydür: «Mere tañı, ben avcı degülüm, beg oğlı begem, heḫ size» dedi.”

- tatlu** Tatlı, insanı çeken, hoşça giden
 t.-sını (can t.) 61a-12
*“Öz gevden den başuñı keseyinmi?
 Cān tatlusını saña bildüreyinmi?”*
 tatlu < DLT tatıǵlıǵ: tatlı, 2006: 584; DLT tatlıǵ: tatlı, 2006: 586;
 Gülensoy KBS tatlı: şeker tadında olan; acı olmayan, içilebilen
 yenilebilen; (mec.) insanı çeken; göze, kulaǵa hoş gelen, rahatlatan,
 dinlendiren, sevindiren = ET. tatıǵlıǵ ~ tataǵlıǵ (EUTS; İKPÖ) ~ OT.
 tatıǵlıǵ ~ tatlıǵ (DLT) < *tāt+ıǵ+(~aǵ) ‘tat’+lı(ǵ), 2011: 869.
- Ṭatyan** (y. a.) Başu Açuk Tatyan
 Ṭ.-dan 93a-3
*“Meger Başu-Açuk Ṭatyan dan Aḥ-Sakadan kāfirün cāsūsı geldi, eydür:
 «Ne oturursın? İtüñi ulutmayan çetüǵün mavlatmayan alplar başı Qazan
 oǵluyula serḥ'oş yaturlar» dedi.”*
- ṭavla** (Ar. ṭavīle) Tavla, at ahır
 t. t. “birden çok ahır dolusu, bir sürü” 73a-6, 77b-7, 77b-13, 79b-8, 84b-
 8, 85a-8, 87a-4, 89a-8, 101a-4
 t.-sı 68b-8
 t.-sından 71b-11
*“Avlarken babasınıñ ṭavlası üzerine geldi. Emir-āḥūr başı qarşu gelüb
 atdan endürüb kondurdı, konuqladı.”*
- ṭavul** (Ar. ṭabl) Davul, büyük ve enlice bir kasnağın iki yanına deri geçirilerek
 yapılan, tokmak ve deǵnekle çalınan çalgı
 t.-lar 90b-11
“Güpür güpür ṭavullar çalındı.”
- ṭaya** Dadı, sütnine
 t.-lar 70b-3, 82a-9
 t.-lara 61b-8
“Oǵlanı ṭayalara vërdiler, besletdiler.”
 ṭaya < Gülensoy KBS taya:dadı < Tü. tāy+ana, 2011: 872; Kaçalın (tāya
 < Fa. Dāya < Pehl. dāyag: abla, yenge), 2006: 328.
- ṭayak** Dayak, destek, payanda 62a-8, 62a-9

- .-1 62a-8
“hır oğlan fikir eyledi, eydr: «Bir ama direk ururlar, ol ama ayak olur durur, yleki ayağı gderseler am yklur. Ben bunun alnına neye ayak olup dururn? Dyb oğlan boğanuğ alnından elin gderdi, yolundan avuldu.”
- ayak < DLT tayak: dayak, dayanga, 2006: 589; Glensoy KBS dayak: destek = ET., OT. tayak (EUTS; DLT) < *tay+a-k, 2011: 269.
- ayan-** Bir eye kendini dayamak, yaslanmak
- .-ub 67b-11
“Bayındır Hanuğ karusunda Kara Gne oğlı Kara Budak yayın ayanub durmuıdı.”
- ayan- < DLT tayan-: dayanmak, 2006: 590; Glensoy KBS dayan-: bir yere yaslanmak, kendini dayamak = ET., OT. tayan- < *tay+a-n-, 2011: 269.
- ayı** Dayı, birinci dereceden akraba, annenin kardei 102a-4
- .-m 104a-11, 104b-1
.-n 104b-7
.-sı 92a-4, 99a-9, 102a-7, 104a-8, 104b-4
“Heme Kazanuğ baına bunlar gelsn, ayısı Aruzı ana ursun.”
- ayı < DLT tagay: dayı, 2006: 561; Glensoy KBS dayı: dayı, annenin erkek kardei = OT. tagay (DLT) < ty ‘anne tarafından akraba’, 2011: 269.
- az** Kel, ıplak, zerinde ot bitmemi 94a-13
“anaınkim az yrlere olu dıdı, kara kazuğ iine hn girdi.”
- az < DLT taz: kel, daz; boynuzsuz; bitkisiz, orak, 2006: 591; Glensoy KBS daz: kel, orak < OT. taz (DLT), 2011: 270.
- tz** (< Fars.) Tazı, genellikle tavan avında kullanılan, uzun bacaklı, ekik karınlı, ok evik bir tr kpek (bk. tazı) 86a-9
“Grdikim uarda kzgun kalmı, tz oluub yur[d]ında kalmı.”
- tazu** (< Fars. tz) Tazı, genellikle tavan avında kullanılan, uzun bacaklı, ekik karınlı, ok evik bir tr kpek (bk. tz)
- .-um 89a-10

- “Yıltar ile dutanda tazum yazuq,
 Beglige uşanmadum, özüm yazıq,
 ...”
- te‘ālā** (< Ar. te‘ālā) “Yüksek olsun” manasına gelen bir söz olup Allah adıyla birlikte kullanılır 60b-13, 61a-9, 61b-7, 68a-7, 68a-9, 68a-10, 68b-1, 70a-7, 70a-9, 72b-11, 91b-6, 106a-10
 t.-nuş 72a-13, 72b-3
 t.-ya 67a-10
 “*Hak te‘ālāya şükür kıldı, kurbānlar eyledi.*”
- teberrük** (< Ar. teberruk) Uğur sayılan eşyalar
 t.-ler 68b-2
 “*Bay Büre Beg bāzırgānlarını yanına okudu buyrıq etti: «Mere bāzırgānlar, Allāhu te‘ālā başa bir oğul vėrdi. Varuş Rūm eline, yaşşı armağanlar teberrükler getürüş» dėdi, «benüm oğlum böyüyince» dėdi.*”
- teḫ-** Tepmek, tekmelemek (bk. tep-)
 t.-üb 98b-12
 “*Hamīd-ilen Mardīn Kal‘esin teḫüb alan,
 Demür yaylı Qapçaq Melike kan kusduran,
 Oğuzuş aq şakallu kocaları görende
 Ol yigidi taḫsīnleyen,
 Al mahmūdī şalvārlu,
 Atı baḫrī ḫotazlı
 Qara Göne oğlu Qara Budaq
 Çapar yėtdi,
 «Çal kılıcuş begüm Qazan, yėtdüm!» dėdi.*”
- teḫ- < DLT tep-: döğmek, vurmak, tepmek, 2006: 601; Gülensoy KBS
 tep-: hayvan ayağıyla vurmak; üzerine basarak sıkıştırarak; güçlkle çokça yürümek; (mec.) değerini anlamamak; (mec.) yeniden ortaya çıkmak, tazelenmek = ET. tep- ‘vurmak, tepmek, çifte atmak’ (EUTS) ~ OT. tep- (DLT) < tēp-, 2011: 880.
- tekbīr** (< Ar.) Müslümanlıkta Tanrı'nın büyüklüğünü, yüceliğini anmak için söylenen ve "Allahuekber" sözü ile başlayan dua 83a-12, 90b-11

- “Tekbîr getirüb kâfire at şaldılar.”*
- tekebbürlük** (< Ar. tekebbür) Kibirlik 58b-12
- “Tekebbürlük eyleyenî Tanrı sevmez.”*
- tekür** (< Erm. t‘agwor’dan) **1.** Tekür, tekfur, melik, kâfir beyi 83a-10, 84b-13, 99b-6, 100b-3, 102a-10, 102a-13, 102b-3
- t.-e 88a-6
- t.-i 100b-1
- 2.** Tekür (k. a.)
- T. Arşun oğlu Direk T. 100b-1
- T.-e Arşun oğlu Direk T. 102a-9
- T. Kara T. Melik 83b-2, 91a-5, 99b-4
- “Kâfir tekür karmalayub süñüsin elinden aldı.”*
- temām** (< Ar.) (bk. tamam)
- 1.** Tam, toplamda 100b-8
- “Kazılık Koca temām on altı yıl hişārda dutsak kaldı.”*
- 2.** Bütün, tüm, tümüyle 58b-2
- “Oğuzun içinde temām vilāyeti zār olmuşıdı.”*
- temāşā** (< Fars.) **1.** Hoşlanarak bakma seyretme, seyir
- t. êt- “seyretmek” 79b-6
- t.-ya dur- “seyretmeye başlamak” 79a-6
- “Baryek bunlaruñ oğ atdukların temāşāya durdı.”*
- 2.** Gösteri, temsil, seyredilecek şey
- t.-ya 61b-12, 62a-6
- “Bir yazın bir güzin bu boğayıla buğrayı şavaşdururlar idi. Bayındır Hān kalın Oğuz begleri ile temāşāya bakarlardı.”*
- ten** Ten, cilt, insan vücudunun dış yüzü (bk. teñ)
- t.-üm 64a-11, 95b-2
- “Şaru yılan şokmaduğ ağca tenüm
kalkub şişer,
Yaluñuz oğlancuğum görünmez,
Bağrum yanar.”*

- ten < DLT ten: vücut, 2006: 598; Gülensoy KBS ten: vücut = OT. ten (DLT), 2011: 879.
- teñ** T. tuş “akran, denk” (bk. tuş)
t.-ine 77a-12
“...*Yalancı oğlu Yaltacığa varmasun, teñine tuşına varsun» dediler.*”
- teñ < DLT teñğ tuş: denk, eş, küfüv, 2006: 598; Gülensoy KBS ten (hlk) → denk [< OT. teng], 2011: 879.
- tep-** Tepmek, tekmelemek (bk. teḫ-)
t.-üp 90a-5, 98b-10
“*Demür Kapu Dervendin
Tepüp yıkan,
Altmış dutam ala gönderiniñ ucındaer böğürden
Kıyan Selcük oğlu Delü Dundar
Çapar yétidi,
«Çal kılıcuñ ağam Kazan, yétüim!» dedi.*”
- tep- < DLT tep-: döğmek, vurmak, tepmek, 2006: 601; Gülensoy KBS tep-: hayvan ayağıyla vurmak; üzerine basarak sıkıştırmak; güçlkle çokça yürümek; (mec.) değerini anlamamak; (mec.) yeniden ortaya çıkmak, tazelenmek = ET. tep- ‘vurmak, tepmek, çifte atmak’ (EUTS) ~ OT. tep- (DLT) < tēp-, 2011: 880.
- tepe** Tepe, yükseltisi birkaç yüz metreyi geçmeyen yeryüzü şekli 64a-13
“*Tepe gibi et yığdum,
Göl gibi kıımız şağdum.*”
- tepe < DLT tüpü: tepe, insanın başının üst tarafı, 2006: 673; Gülensoy KBS tepe: bir şeyin en üstündeki bölümü = ET. töbü ~ töpü ~ töpö (EUTS); Uyg. töpü, töpi ~ OT. töpü (Atalay; tüpü) < *tö- [krş. to-]+p+e[<ü], 2011: 880.
- terkeş** (< Fars.) Sadak, ok kaburu, ok çantası, ok mahfazası
t.-inde 59a-5
“*Devletlü oğlu kopsa terkeşinde tiridür.*”
- ters** Ters, gerekli olan duruma karşıt, zıt 88b-1
“*Kāfirler şimdi ters tanışdılar.*”

- ters < DLT ters: güç olan her nesne, 2006: 607; Gülensoy KBS ters: gerekli olan duruma karşıt olarak, düz'ün karşıtı = ET. ters 'yanlış' (EUTS) ~ OT. ters (DLT) < tērs, 2011: 886.
- tırnağ** Tırnak, parmak uçlarının dış bölümünü örtenboynuzsu tabaka (bk. dırnağ) 75a-3, 81b-5, 81b-9, 95b-12
 t.-ları 91b-13
“Tırnağ urub al yañağuş yırtduymı kız?”
- tırnağ < DLT tırnğak: tırnak, 2006: 618; Gülensoy KBS tırnak: insanda ve birçok omurgalı hayvanda parmak uçlarının dış bölümünü örten boynuzsu tabaka = ET. tırnğak ~ tınğrak ~ tırnak (EUTS) ~ OT. tırnğak (DLT; KB) < tırnga-/tırna- 'tırmalamak'+-k, 2011: 895.
- tik-** Bir şeyi dik olarak durdurmak, dikmek, sabitlemek
 t.-e tut- “dikkatlice bakmak, gözünü dikmek” 98a-11
“Tike dutub yüzüme bak-ğil yigit!
Elündeki kara polat kılıçuş başa vèrgil yigit!”
- tik- DLT tik-: bir şeyi delmek, dürtmek, sokmak; -ağaç- dikmek; bir şeyi dikey hale getirmek; -dikiş- dikmek, 2006: 620; Gülensoy KBS dik-: dikmek = ET., OT. tik- (KT., Uyg., DLT) < *tı:- 'delmek, saplamak', 2011: 282.
- tikil-** Dikilmek, yapı kurulmak, inşa edilmek
 t.-ende 79b-8
“Alan şabāh sapa yèrdetikilende ağban evli,
Atlasıla yapılanda gök sayvanlu,
 ...”
- tikil- < DLT tikil-: dikilmek; -ağaç- dikilmek, bir şeyi dikine koymak, 2006: 620; Gülensoy KBS dikil-: dikilmek < dik- [< ET. tik-]+(i)l-, 2011: 283.
- tir** (< Fars. tīr) Ok
 t.-idür 59a-5
“Devletlü oğlı kıpsa terkeşinde tiridür.”
- toğ** Top, çeşitli oyunlarda kullanılan yuvarlak nesne 103a-4
 t.-dur 59b-8

*“Yegenek kara polat uz kılıcıyla kâfirün boynın rāst-layub şöyle
çaldıkım başı toḅ gibi öñine düşdi.”*

toḅ < DLT top: top (topık kelimesinin kısaltılması), 2006: 640; DLT
topık: topuk; top, çevgenle vurulan top, topaç, 2006: 640; Gülensoy KBS
top: genellikle kauçuktan veya üzeri meşin, içi şişirilmiş lâstikten
yapılmış toparlak oyun aracı = ET. top (EUTS) ~ OT. top ~ topık (DLT)
< *to- ‘şişmek, kabarmak’ + -p, 2011: 911.

toğ-

1. Doğmak, dünyaya gelmek

ṭ-ar 89b-10, 97b-1, 97b-1, 97b-1, 97b-2

ṭ.-maduṅ 102b-7

ṭ.-masa 59a-11

ṭ.-maz 89b-12

ṭ.-sın 89b-13

ṭ.-unca 59a-11

“Kazan Begün anası,

karıyıbdur, oğlu toğmaz.”

2. Güneş, ay, yıldız ufuktan yükselerek görünmek

ṭ-an 86b-6

ṭ.-dı 74a-6

“Ērtesi şabāḥ oldı, Gün toğdı.”

toğ- < DLT tog-: doğmak; meydana çıkmak, belirlemek; yükselmek,
havalanmak, göğe ağmak, 2006: 631; DLT toğ-: doğmak; meydana
çıkmak, belirlemek; yükselmek, havalanmak, göğe ağmak, 2006: 631;
Gülensoy KBS doğ-: doğmak = ET., OT. toğ- ~ tuğ- (EUTS) < to(u)g-,
2011: 291.

toğra-

Doğramak, keserek parçalamak

ṭ.-dı 103a-1

“Geyimini geçimini toğradı.”

toğra- < DLT togra-: doğramak, 2006: 631; Gülensoy KBS doğra-:
doğramak = ET. Uyg., OT. toğra- < tog-ra-, 2011: 292.

toğrı

Doğru, gerçek, yalan olmayan 97a-5

“Karıcığ olmuş anam saña karşı gelse beni şorsa

Doğru haber vèrgil.”

toğrı < Gülensoy KBS doğru: doğru = ET., OT. toğru ~ toğrı (EUTS) ~ toğuru < *toğ-ur-u, 2011: 292.

Doğsun

(k. a.) Doğsun oğlı Rüstem 101a-13

“«Üç gün yağı görmese kan ağlayan Doğsun oğlı [Rüstem] senünile bile varsun» dedi.”

toğlu

Bir yaşında erkek koyun 71b-12, 72a-9, 72a-10

“Kova kaçaDedem Korđudun altındağı toğlu başılu dorı ayđır yoruldu.”

toğlu DLT toklı: toklu, altı aylık kuzu, 2006: 634; Gülensoy KBS toklu: bir yıllık kuzu = OT. toklı ~ toğluğ ‘boynuzsuz hayvan’ (DLT) < *tokı- ‘dövmek, vurmak, çarpmak’ + -l- ‘edilgenlik eki’ + u(đ), 2011: 905.

toğsan

Doksan, bir sayı 84a-9, 84a-9

đ. tümen 91b-11

“Hān Kazan yerinden turmışıdı, toğsan başılu ban evlerin kurmışıdı, toğsan yerde ala ipek hālī döşenmişıdı, seksen yerde badyalar kurılmışıdı, altun ayağ sürāhīler dizilmışıdı.”

toğsan < DLT toksun: sayıda doksan, 2006: 635; DLT tokuz on: sayıda doksan, 2006: 636; Gülensoy KBS doksan: doksan =ET., OT. toksun (DLT) / tokson < *tokuz on [> tokson > doksan], 2011: 293.

toğun-

Dokunmak, değmek

đ.-dı “ses toğun-: ses gelmek” 65a-11

“Böyle deýicek ođlanun kulađına ses tođundi.”

toğun- < DLT tokın-: -insan- döğölmek; çarpmak; döğölerek sertleştirmek; dokunmak, 2006: 634; Gülensoy KBS dokun-: dokunmak = OT. tokın- (DLT) < tokī-n-, 2011: 293-294.

toğuz

Dokuz, bir rakam (otuz toğuz) 59b-12, 84a-10, 88a-12, 99a-11

“Elin yüzün yumadın toğuz bazlambañ ile bir küvlek yoğurd gözler doynca dıka basa yer.”

toğuz < DLT tokuz; sayıda dokuz, 2006: 636; Gülensoy KBS dokuz: dokuz = ET., OT. tokuz (DLT), tokkuz ~ eski Kıpç. tokuz ~ tokkuz < tok[k]uz, 2011: 294.

toğuz[lama]

Dokuzlama, dokuz katlı 103b-2

“Kuşuñ alakanını, kumaşuñ arısını, kızuñ güzelini, toköz[lama] çargab çuğa Bayındır Hāna pençik çıkardılar, bākisin gāzilere bahş etdiler.”

tol-

Dolmak

ṭ.-dı 61b-1, 83b-1, 86a-13, 96a-6, 103a-2

ṭ.-maz 58b-12

ṭ.-sun 59a-12

“Üç otuz yaşuñuz ṭolsun,

...”

tol- < DLT tol-: girmek, 2006: 636; Gülensoy KBS dol-: dolmak = ET.

tol- ‘dolmak’ (KT., Uyg.) ‘girmek’ (DLT) < *tō- ‘doldurmak, tıkmak’+
l-, 2011: 294.

ṭoldur-

1. Doldurmak, dolmasını sağlamak, dolu duruma getirmek

ṭ.-an 59b-8

ṭ.-um 60a-2

2. Yaşını, yılını bitirmek

ṭ.-sa 59a-12

“Gerçeklerüñ üç otuz yaşını ṭoldursa yæg.”

ṭoldur- < DLT toltur-: doldurmak, 2006: 637; Gülensoy KBS doldur-:
doldurmak = totur- (KT., Uyg., DLT) < tōl-tur-, 2011: 296.

ṭolu

Dolu, bir yerde sayıca çok 90b-12, 99b-1

“Aceb şavaş oldı, meydān ṭolu baş oldı.”

ṭolu < DLT tolu: dolu, boş olmayan, 2006: 637; Gülensoy KBS dolu:
dolu, boş olmayan = ET. tolı / OT. tolu (DLT) < tōl-u, 2011: 297.

ṭolu

Dolu, bir yağış türü 94b-1

“Şanaşıñkim taz yerlere ṭolu düşdi, kara kazuñ içine şāhīn girdi.”

ṭolu < DLT tolı: gökten yağan dolu, 2006: 637; Gülensoy KBS dolu:
dolu, buz parçaları hâlinde yağmur = Uyg., OT. (DLT) tōlı, 2011: 296.

ṭoluş-

Doluşmak, bir yerde toplanmak

ṭ.-ub 86a-9

“Gördikim uçarda kuzğun kalmış, tāzī ṭoluşub yur[d]ında kalmış.”

ṭon

Don, elbise, giysi 59a-1, 62b-4

ṭ.-ları 78b-1

1. t.-lu 64a-13, 65a-1, 93a-1
 2. t.-um 105b-10
*“Çigni kuşlu cübbe ton vër bu oğlana,
 geyür olsun hünerlidir.”*
 ton < DLT ton: elbise, 2006: 638; Gülensoy KBS don: iç çamaşırı; elbise,
 üst baş < ET. ton ‘giysi, elbise; kürk’; Uyg. tön < *tön, 2011: 298.
- tonat-** Donatmak, birinin giyimini sağlamak
 t.-ğil 61b-5
*“Yalıncağ görseñ tonatğil,
 Borçluyı borcından kırtar,
 Depe gibi et yığğil,
 Göl gibi kıımız şağdur.”*
 tonat- < DLT tonat-: giydirmek, donatmak, 2006: 639; Gülensoy KBS
 donat-: birinin giyimini sağlamak’ = OT. tonat-, tonıδ- (DLT) < yon
 ‘elbise’+a-t-, 2011: 299.
- toñuz** 1. Domuz, çift parmaklılardan eti, yağı, derisi ve kılı için beslenen evcil
 hayvan 76b-11, 97a-6
“Kara toñuz etini yahñı yèdürdüñ, döymedüm.”
 2. Hain, aksi, ters, inatçı, hınzır kimse 79a-8, 79a-9,
“«Mere toñuz oğlı toñuz, güyegülere sen kıurban ol» dèrdi.”
 toñuz < DLT tonğuz: domuz, 2006: 640; Gülensoy KBS domuz: domuz
 = ET., OT. toñuz (DLT) < *toñ`ur (Räsänen), 2011: 298.
- top** Top (bk. toḅ)
 t.-dur 60a-3
“Üçüncisi toldurum topdur.”
 top < DLT top: top (topık kelimesinin kısaltılması), 2006: 640; DLT
 topık: topuk; top, çevgenle vurulan top, topaç, 2006: 640; Gülensoy KBS
 top: genellikle kauçuktan veya üzeri meşin, içi şişirilmiş lâstikten
 yapılmış toparlak oyun aracı = ET. top (EUTS) ~ OT. top ~ topık (DLT)
 < *to- ‘şişmek, kabarmak’+ -p, 2011: 911.
- topuk** Topuk, ayağın yuvarlakça olan alt bölümü
 t.-ında 61a-3

.-ların 99a-8

.-larını 90b-3

topucağın 97a-7

“Altmış ögeç derisinden kürk etseler topuğlarını örtmeyen,

At Ağızlı Aruz Koca yètdi,

«Çal kılıcuñ begüm Kazan, yètdüm!» dedi.”

topuğ < DLT topık: topuk; top, çevğenle vurulan top, topaç, 2006: 640;

Gülensoy KBS topuk: ayağın toparlakça olan alt bölümü; ökçe = ET.

tobıķ (EUTS) ~ (Br. tubıķ)~ OT. topık (DLT), Eski Kıpç. tobuk, Çağ.

topuk, < to-p+(ı)k, 2011: 916.

orğay

Tarlaserçesi, çayırkuşu 59b-3, 79a-12

“Dünle kervân göçdüğün torğay bilür.”

orğay < Gülensoy KBS toygar: tarla kuşu; TT’nde erkek adı veya soy

adı → turgay [< *torığ ‘doru’+a(+y) [/y/ sonradan türetilmiştir.] = OT.

torığa, 2011: 922.

orum, torum Deve yavrusu, genç deve 97b-1, 97b-12

.-cuğum 96a-2

.-ları 96a-1

“Kıytabanda kızıl deve esen olsa

Torum doğar.”

orum, torum < DLT torum: deve yavrusu, 2006: 642; Gülensoy KBS

torum: deve yavrusu = ET., OT. torum (DLT) < tōrum, 2011: 919.

oy

Şenlik, şölen, ziyafet 60b-2, 60b-3, 61b-6, 61b-7

*“Hānlar hānı Hān Bayındır yılda bir kere oy edüb Oğuz beglerin
konuklar idi.”*

oy < Gülensoy KBS toy: ziyafet, ölen = ET. toy ‘bayram, toy’ (EUTS),

OT. toy (DLT) < *to- ‘doymak’ + -đ- < *to-đ- [~ to-đ ‘pekiştirme
morfemi’], 2011: 21.

oy-

Doymak, isteği kalmayınca kadar yemek, açlığı kalmamak

.-ub 59b-13

*“Elin bögrine urur, eydür: «Bu harāb olası ere varaldan karnım oyub
yüzüm gülmedi, ayağum başmak, burnum yaşmak görmedi.”*

- toy- < DLT todh-: doymak, 2006: 630; DLT toy-: doymak, 2006: 642; Gülensoy KBS doy-: doymak < toy- < toğ- < toğ- (KT., Uyg., DLT) < *tō-đ-, 2011: 300.
- toy-la-** Ziyafet vermek, yedirip içirmek, ağırlamak
 t.-dı 104b-12
“Aruz Taş Oğuz beglerine ağırlık etti, toyladı.”
 toyla- < YTS toylamak, [doylamak]: ziyafet vermek, yedirip içirmek, ağırlamak, 2009: 223.
- toy-um** Ganimet almış olarak, ganimet
 t. ol- 91a-9, 99b-9, 106a-1
“Ġazā mübārek oldı. Oğuz begleri toyum oldı.”
 toyum < YTS toyum, [doyum]: ganimet almış olarak, ganimet, 2009: 223.
- toy-ur-** Doyurmak, açlığını gidermek
 t.-dı 67a-10, 80a-6
 t.-dum 64a-13
 t.-ğil 61b-5
 t.-sam 80a-4
 t.-uñ 78b-2
“Açlar toyurdu, şadakalar vèrdi.”
 toyur- < DLT todhur-: doyurmak, 2006: 631; DLT todhgur-: doyurmak, bıktırmak, 2006: 630; Gülensoy KBS doyur-: doyurmak < ET. toğur- ~ toğgur- ~ totğur- (EUTS) ~ OT. toğur- / toğgur- (DLT), 2011: 300.
- toz** Toz, çok küçük ve hafif parçacıklara bölünmüş toprak 93a-7
 t.-ı 93a-6
 t.-ıdur 93a-6, 93a-6
“Toz yarıldı, gün[-]gibi ısladı, deniz gibi yaykandı, meşe gibi karardı.”
 toz < DLT toz: toz, 2006: 643; DLT tör: toz, 2006: 646; DLT tür: toz, 2006: 673; Gülensoy KBS toz: çok küçük ve hafif parçacıklara bölünmüş toprak = ET., OT. toz (EUTS; DLT) (Uyg. tooz) ~ OT. toz, tör (DLT); toğ ‘toz’ [< *tow], Eski Kıpç. toz, doz, Çağ. tos, < tōz [< *towuz < *towur] veya [toβuz < *toβur] veya < *tör, 2011: 932.

- toz** Yayın kabzası üzerine kaplanan kayın ağacı kabuğu ve kirişi
t.-lu 68b-4, 69a-13, 79b-2
t.-luca 66a-8-9
“Bir dahı altı perli gürzi ve ağ tozlu yayı begendi.”
toz < DLT toz: yaylara sarılan sırim, 2006: 643.
- tübā** (< Ar.) Cennette bulunduğu inanılan, kökü yukarıda, dalları aşağıda büyük bir ağaç, tuba 61a-3
*“Kalkubanı yöriyende Tübā boylum,
...”*
- tuç** Koyu kırmızı renkte olan bakır, çinko ve kalay alaşımı, tunç 94a-9
“Ol gün burması altun tuç borılar çalındı.”
tuç < DLT tuç: tunç, 2006: 649; Gülensoy KBS tuç: bronz = OT. tuç (DLT) < *tū- ‘kapamak’ [n ‘türemedir’] + ç, 2011: 932.
- tuğ** Eskiden sancak tepesine ve başa takılan at kuyruğu, tuğ 99b-6
t.-in 99b-5
t.-ıyla 91a-7
t.-un 83b-3
“Kāfirün şancağın tuğun Baryegile Yegenek kılıçladı yere şaldı.”
tuğ < DLT tuğ: hakan yanında çalınan kös ve davul, nöbet davulu; tuğ; bayrak, sancak, 2006: 649; Gülensoy KBS tuğ: sorguç = ET. tuğ ‘bayrak, sancak’ (EUTS) ~ (Uyg.) tuuğ ~ OT. tuğ (DLT) < *tū- ‘tıkamak, kapamak’ + -ğ, 2011: 929.
- tuğılğa** (< Moğ. doğulğa) Çelik başlık, miğfer
t.-nı 85a-13
“Başuñdağı tuğılğanı ne ögersin, itüm kāfir?”
tuğılğa < YTS tuğılğa, [tuğılğa, tuğulğa, tuğulğa, tuğulka, tuğulka, tulğa, tұлğa, tuvulğa, tuvulğa, tuvulka]: çelik başlık, miğfer, 2009: 224; Eyuboğlu tulga: Moğ. dugulga (demir başlık, miğfer), 2004: 670; Kaçalın tuğılğa (< Mo. doğulğa) tulga, 2007:328.
- Tundar** (k. a.) Tundar, Kıyan Selcük oğlu Deli Tundar 91a-2, 91a-5
T-ıla 99b-2

“*Taş Oğuz begleri Tundarıla sağdan depdi, cılasın beg yigitler şoldan depdi.*”

tur-

1. Durmak, ayakta durarak beklemek

t.-a 84a-13, 84a-13

“*Yata yata yanımız ağrıdı, tura tura belümüz kırıldı.*”

2. Kalkmak, ayağa kalkmak

t. 60a-9, 81a-9

öri t.-dı “ayağa kalmak, ayakta durmak” 63a-7

t.-duğunda 102a-5

örü t.-ğil “ayağa kalmak, ayakta durmak” 61b-3, 63a-13

t.-mıştı 61a-5, 84a-9

t.-sun 60b-6, 61a-8, 104b-4

“*Altına kara keçe döşey, öjine kara koyun yahnisı koñ. Yerse yēsün, yemezse tursun gētsün.*”

3. (bir şey) Bir yerde olmak, bulunmak, meydana gelmek, ortaya çıkmak

t.-dı 62a-7

“*Boğanuñ iki talısı üstine köpük turdı.*”

tur- < DLT tur-: durmak; çıkmak, yükselmek; ayakta durmak, kalkmak, kalkımak; zayıflamak, 2006: 654; Gülensoy KBS dur-: hareketsiz kalmak, yürümez olmak = ET.,Uyg., OT. tur- ~ turuğ-, 2011: 307.

tuş

Durmak, süreklilik bildiren yardımcı fiil (krş. dur-)

t.-sun 104b-4

“*Hemīşe Kazanuñ başına buñlar gelsün, tayısı Aruzı aña tursun.*”

tuş

Teñ t. “denk, akran” (bk. teñ)

t.-ına 77a-12

“*...Yalancı oğlı Yaltacuğa varmasun, teñine tuşına varsun» dediler.*”

tuş < DLT tuş: denk, öğür, benzer, 2006: 659; Gülensoy KBS tuş (hlk.): eş, yoldaş, yaşı; tutsak, kul; hedef = OT. tuş (DLT) < tuş, 2011: 935.

tuş

Tesadüf, rastlama, karşılama

t. ol- “rast gelmek, karşılaşmak” 93b-3

“*...Hüb yerde tuş oldı baña, yaman yerde duşak oldı baña, oğul» dedi.*”

tuş < DLT karşı, bir şeyin karşı, 2006: 659.

tut-

1. Bir şey musallat olmak, baş göstermek

t.-anda 90b-5

“Acığı tutanda bıyıklarından kan tıman,

Bıyığı Kanlı [Bügdüz] Emen

Çapar [yèdi],

«Çal kılıcuñ hānum Kazan yètdüm!» dedi.”

2. Tutmak, yakalamak

t.-uñ 88a-8

“Mel’ün eyitdi: «Mere varuñ, Kazanuñ oğlu Uruzı tutuñ, çengele aşuñ...”

tut- < DLT tut-: tutmak, yakalamak, 2006: 661; Gülensoy KBS tut-: elde bulundurmak, ele almak; ele geçirmek; avlamak; anlamak, farkına varmak, alıkoymak; tevkif etmek; kaplamak vb. = ET., OT. tut- (EUTS; DLT) < tut- [~ tuta-], 2011: 935.

tutşak

Tutsak, esir 67a-8, 69a-5, 74a-5, 96b-9, 97a-6

“Nèreden bildüñ benüm tutşak olduğum?”

tutşak < Gülensoy KBS tutsak: esir [= ET. tutsuk- ‘hapsetmek’ (EUTS)] < tut-sa-ğ, 2011: 937.

tuy-

Duymak, işitmek

t.-dılar 65b-10

t.-madı 66a-1

“Dirse Hāna bu hāl olduğından kimsenüñ haberi yok. Oğuz beglerinden birisi tuymadı.”

tuy- < DLT tuy-: duymak, 2006: 664; Gülensoy KBS duy-: duymak < tuy- (KT., Uyg., DLT), 2011: 309.

tü

Tüy

t.-lü kuş “tüylü kuş, bir kuş türü” 79b-10, 84a-6, 91b-8, 101a-5

“Tülü kuşuñ yavrusı,

Türkistānuñ direği,

Amit şuyınuñ arşlanı!”

tü < DLT tü: tüy, kıl, saç; renk, at tonu, 2006: 666; Gülensoy KBS tü (hık.): tüy = ET. tü ~ tük ~ tüy ~ tüü; OT. tü (EUTS; DLT), 2011: 941.

- tüken-** Tükenmek, bitmek, sonu gelmek (sayıca)
t.-se 99a-12
“Şayılmagıla Oğuz begleri tükense olmaz, heḃ gelüb yètdi[ler].”
tüken- < DLT tüke-: tükenmek, bitmek; yetmek, kifâyet etmek, 2006: 668; Gülensoy KBS tüken-: bitmek, sona ermek = ET. (Taryat, D 2)
tüke-n-; tükä- ‘bitmek, tükenmek’ (EUTS) ~ OT. tüke- (DLT) < tüke-n-, 2011: 942.
- tümen** Tümen, on bin, pek çok
t. koyun 62b-1, 66b-5, 67a-2, 104a-13
t. toḃsan t. genç Oğuz 91b-11
*“Ağayıldan tümen koyun vèrgil bu oğlana,
Şişlik olsun erdemlidir.”*
tümen < DLT tümen: tümen tümen, pek çok, 2006: 670; Gülensoy KBS
tümen: (eski) büyük küme, yığın; tugayla kolordu arasında yer alan askerî birlik; on bin erden oluşan asker kuvveti; on bin = ET. tümen ‘on bin (EUTS) ~ OT. tümen (DLT) < tüm+e- ‘*toplamak’+n, 2011: 945.
- tüp** Merkez, orta, dip
t.-e dep- “merkeze at sürmek” 99b-3
“Kazan Beg [İç] Oğuz begleri ile tüpe depdi, < > Şökli Melike havâle oldi.”
tüp < DLT түp: asıl, kök, dip, temel, her hangi bir şeyin aslı, kökü, insanın aslı, 2006: 672; DLT түb: dip, asıl, kök, 2006: 667; Gülensoy KBS түp (hık.): alt, dip = OT. түp (DLT) < түp, 2011: 947; Gülensoy KBS dip: asıl, kök, dip, temel = OT. түp (DLT) < түp, 2011: 287.
- Türkistân** (< Fars., y. a.) Türkistan
T.-uḃ 79b-10, 101a-6
*“Tülü kuşuḃ yavrısı,
Türkistânuḃ diregi,
Amit şuyınuḃ arşlanı!”*
- tüy** Tüy, hayvan derisi üzerinde bulunan ince kıl
t.-inden 89a-13, 89a-13

“Üç keçi tüyinden şapanun kolları vardı, bir keçi tüyünden şapanun çatlağı vardı.”

tüy < DLT tü: tüy, kıl, saç; renk, at tonu, 2006: 666; Gülensoy KBS tüy: insan ve hayvanların üzerinde bulunan ince kıl = ET. tü ~ tük ~ tüy ~ tüü (EUTS) ~ OT. tük ‘tüy, kıl,saç’ (DLT) < tũ[k/y], 2011: 951.

3.23. U

uc, uç, uç

1. Son, nihayet netice, son nokta

u.-ı 67a-13, 84a-1, 91b-2, 99b-13, 106a-4, 106a-5

u.-ında 68b-13

“Gelimplü gëdimlü dünyā,

Şoñ ucı ölümlü dünyā!”

2. Genellikle uzun bir nesnenin incelerek biten son ve sivri noktası

u.-ında 98b-10, 101a-9

“Altmış dutam ala gönderinüñ ucında er böğürden

Ƙıyan Selcük oğlı Delü Dundar

Çapar yëtdi,

«Çal kılıcuñ ağam Ƙazan, yëtdüm!» dedi.”

3. Kenar

u.-ıyla “göz u.: göz kenarıyla, fark ettirmeden” 101b-11

u.-ları 67b-3, 100a-1

“Ƙanadlaruñ uçları Ƙırılmasun!”

4. Uzun bir şeyin baş veya son noktası

u.-ına 60a-4, 60a-4, 94a-12, 101b-1

u.-ından 60a-3, 60a-4, 101a-13

*“Elin yüzün yumadın obanuñ ol ucından bu ucına, bu ucından ol ucına
ƙov ƙovlayu, diñ diñleyü şabāhdan öyleye degince gezdi.”*

uc, uç, uç < DLT uç: bir nesnenin tükenmesi, bitmesi; uç; kenar, 2006: 681; Gülensoy KBS uç: genellikle uzun bir nesnenin incelerek biten son ve sivri noktası; uzun bir şeyin baş veya son noktası; bir şeyin kenarı; bir şeyin başı, tepesi, 2011: 954.

uç

Sebep, vesile

u.-uñdan “yüzünden, senden dolayı” 81a-9

“«Ʀur ƙız senüñ ucuñdan bize neler oldı!

Döstlar düşmenler heñ bize güldi.

Varıb oynarsañ oyna,

Oynamazsañ cehennemde ƙayna!»

uç < YTS uç: sebep, vesile, 2009: 228.

uç-

Uçmak, yüksekten havalanarak yere inmek

u.-a gör- 76a-1

u.-an 90a-11, 99a-4

u.-arda “uçan kuşlar arasında” 74a-7, 86a-8

“*Bay-burt hişārından*

Parlayub uçan,

Ap-alaca gerdegine karşı gelen,

Yedi kızuñ ümīdi,

Kalın Oğuz imrencesi,

Kažanuñ inağı, Boz Ayğırlu Baryek yētdi,

«*Çal kılıcuñ ağam Kažan, yētdüm!*» *dēdi.*”

uç- < DLT uç-: uçmak, 2006: 681; Gülensoy KBS uç-: (kuş, kanatlı böcek vb. için) hareketli kanatları yardımıyla havada düşmeden durmak, havada yol almak; (uçak vb. için) özel mekanizma ile yerden yükselmek, havada yol almak; gaz veya buhar durumuna geçmek; solarak yok olmak; (şaka) aşırılmak; rüzgâr veya başka bir itici güçle yerinden ayrılıp uzağa gitmek; yüksek yerden düşmek yuvarlanmak; (mec.) çok sevinmek; yok olmak, ortadan kaybolmak; belirlemek; patlayıcı madde ile parçalanmak; uçar gibi dalgalanmak; çok hızlı gitmek = ET., OT. uç- (EUTS; DLT) < uç-, 2011: 954.

uçmağ

(< Soğd.) Cennet (bk. uçmağ) 84a-2

“*Ağ şakallu baban yēri uçmağ olsun!*”

uçmağ < DLT uçmak: uçmak, cennet, 2006: 682; Gülensoy KBS uçmak: cennet = ET. uçmak, uşmah (EUTS) ~ OT. uçmak (DLT), < ? Soğd. uştmağ (TS. II, 1509) / wştmg, 2011: 956.

uçmağ, uçmağ (< Soğd.) Cennet (bk. uçmağ) 67b-5, 91b-5, 103b-6, 106a-6

“*Ağ şakallu baban yēri uçmağ olsun!*”

uçmağ, uçmağ < DLT uçmak: uçmak, cennet, 2006: 682; Gülensoy KBS uçmak: cennet = ET. uçmak, uşmah (EUTS) ~ OT. uçmak (DLT), < ? Soğd. uştmağ (TS. II, 1509) / wştmg, 2011: 956; Kaçalın (uçmağ < Soğd. uştmağ: cennet), 2006: 328.

- uçur-** Uçurmak, düşürmek
u.-duşmı 95a-10
u.-duşsa 64b-2, 95b-8
u.-ub 63b-1
*“Karşu yatan kara tağdan bir oğul uçuduşsa
dêgil baña!”*
uçur- < DLT uçur-: uçurmak; düşürmek, 2006: 682; Gülensoy KBS uçur-
: uçmak işini yaptırmak = OT. uçur- (DLT) < uç-(u)r-, 2011: 957.
- ud** Hayâ, edep, ar, hicap, utanma, utanç
u.-lu [udlı, utlu]“utangaç, mahcup” 59b-9, 60a-9
*“Eve bir udlu konuk gelse er âdem evde olmasa ol anı yêdirür içirür,
‘azîzler göndürür.”*
ud < DLT ufut: hayâ, utanma, ut, 2006: 686; DLT uvut: ut, hayâ, ar,
2006: 703; DLT uwut: utanma, hayâ, ut, ar, 2006: 704; Gülensoy KBS
ut: utanma duygusu = ET. ut ‘utanma: utun’ (EUTS) ~ OT. ut ‘utanma, ar
(DLT) < üt, 2011: 973.
- ufan-** Parçalanmak, ufalanmak
u.-duğın 79a-13
u.-masun 67b-4, 100a-3
“Dürtüşürken ala gönderüñ ufanmasun!”
ufan- < DLT uw-: ufalamak, 2006: 703; DLT uv-: ufalamak, 2006: 703;
DLT öw-: ufalamak, 2006: 470; DLT uwul-: ufalanmak, ezilmek, 2006:
704; Gülensoy KBS ufal-: küçülmek < uw(v/f)-(a)k+l-a-, 2011: 958.
- uğra-** Uğramak, tesadüf emek, rastlamak
u.-ğil 63b-1
*“Kalkubanı sen yerüñden örü turgil, yigitlerüñ oğşagil, boyuña algil,
oğluña uğrağil, yanuña algil.”*
uğra- < DLT ogra-: uğramak, 2006: 423; Gülensoy KBS uğra-: yola
devam etmek üzere, bir yerde kısa bir süre kalmak; bir yerin yakınından,
yanından, içinden geçmek; fırlayarak çıkmak, dışarı çıkmak = ET. ogra-
‘rastlamak, karşılaşmak, birleşmek; planlamak, niyetlenmek, arzulamak’

- ~ OT. ogra- (DLT) < oğ(u)r ‘bir işte imkân ve fırsat; vakit, zaman’ (DLT)+a-, 2011: 959.
- uğrat-** Uğratmak, rastlatmak
u.-duymı 95a-10
“*Yohsa kara dīnlü kāfire uğratduymı?*”
uğrat- < DLT ograt-: göndermek, uğraştırmak, 2006: 424.
- uğur** Uğur, yol
u.-ına 83a-8, 105b-13
“*Hemān Qazan Beg bir kerre haykırdı: «Baryek uğurına, beni seven begler yigitler binsün!» dedi.*”
uğur < YTS uğur: ön, yön; yol, 2009: 230; Gülensoy KBS uğur: bazı olaylarda görülen ve insana iyilik getirdiğine inanılan belirli veya bazı nesnelere var olduğuna inanılan iyilik kaynağı; bu nitelikte olduğuna inanılan şey; meymenet, kadem = ET. uğur ‘fırsat’ (EUTS) ~ OT. oğur ‘uğur, bereket, evle; kut (DLT ogur bol- ‘yol uğurlu hayırlı olmak’; ogurlan- ‘uğurlanmak, uğurlu olmak’ < oğ-(u)r, 2011: 962.
- ul-** Çürümek
u.-miş 98b-3, 98b-4, 98b-4
“*At üstinde eglenmeyüb yortan Qazan, Senüñ bilüñ ulmuş, Üzengüye dirmeyen dizüñ ulmuş,...*”
ul- < DLT ul-: erpimek, eriyecek ve dağılacak hale gelmek, eskiyerek yıpranıp yırtılmak, 2006: 688; Gülensoy KBS ul- (hık.): çürümek, ezilmek; incelik kırılmak, eskiyip üzülme, parçalanmak = OT. ul- (DLT) < ül-, 2011: 963.
- Ulaş** (k. a.) Ulaş
U. oğlu Salur Qazan, U., U. Oğlu Qazan 75a-13, 84a-6, 84a-12, 91b-8, 92a-1
“*Her birinüñ elinden Ulaş oğlu Salur Qazan içmişidi.*”
- ulfacı** (< Ar. ‘ulūfe) ulufeci, yeniçerilikte bir sınıf süvari askeri
u.-yıla 102a-6
“*Beş akçalık ulfacıyla yoldaş oldun,*

- ... ”
- ulu** 1. Büyük 61b-6, 61b-7, 75a-6, 75b-13
u.-sını 68b-12
Dirse Hân dişi ehlinün söziyle ulu toy etdi. ”
2. Yüce, saygıdeğer 75b-9, 80b-12, 102b-11
“Ulu begler ağ çıkardı kara geydi senünçün, Bamsı.”
3. Yaşça büyük 78b-6
“Ulu kız karındaşı bunı Baryege beñzetdi.”
- ulu < DLT ulug: ulu, büyük, yüce; büyüklük, ululuk, 2006: 691; DLT uluğ: ulu, büyük, yüce; büyüklük, ululuk, 2006: 691; Gülensoy KBS ulu: erdemleri bakımından çok büyük, yüce; (somut şeyler için) çok büyük; saygı duyulan büyük = ET., OT. uluğ (EUTS; DLT) < *ül ‘temel, asıl, kök’+lug ‘sıfat yapım eki’, 2011: 965.
- ululuk** Ululuk, yücelik, azamet
u.-a 102b-10
*“Ululuğa haddün yok,
Senün boyunı kaddün yok,
Yā cismile ceddün yok.”*
- ululuk < DLT uluğluk ‘büyüklük, ululuk, irilik, yaşça kocalık’, 2006: 691.
- ulıt-** Ulutmak, inletmek, bağirtmak (bk. ulut-)
u.-mayan 102b-11
“Urduğın ulıtmayan ulu Tanrı, ...”
- ulıt- < DLT ulıt-: ulutmak, 2006: 691.
- ulut-** Ulutmak, inletmek, bağirtmak (bk. ulıt-)
u.-mayan 93a-4
“«Ne oturursın? İtüni ulutmayan çetüğüñ mavlatmayan alplar başı Kağan oğluyıla serh’oş yaturlar» dedi.”
- ulut- < DLT ulıt-: ulutmak, 2006: 691.
- um-** Ummak, temenni etmek, bir şeyin olmasını beklemek
u.-ar “umulan, istenilen” 60a-1

u.-arımdan 60a-1

“«Bu *ħarāb* olası ere varaldan *ħarnım* *ħoyub* *yüzüm* *gölmedi*, *ayağum* *başmak*, *burnum* *yaşmak* *görmedi*. *Nolaydı* *bu er öleydi*, *birine daħı* *varaydum*, *umarımdan* *yaħşı* *umar* *olaydı*» *dér.*”

um- < DLT um-: ummak, 2006: 693; Gülensoy KBS um-: bir şeyin olmasını sağlamak = ET., OT. um- (EUTS) < *ūm-, 2011: 966.

umud

Umut, ummaktan doğan güven duygusu, ümit

u. ol- 97a-3, 98a-12

u.-ı 74b-1

“*ħarıcık* *olmuş* *anama* *umud* *olğıl*,
ħara *gözlü* *kız* *ħardaşımı* *ağlatmağıl*,
Ağca *yüzlü* *anamı* *sızlatmağıl.*”

umud < Gülensoy KBS umut → um-[+(u)t], 2011: 967.

un

Un, öğütülerek toz durumuna getirilmiş tahıl60a-10

u. ét- “un kadar ufaltmak, un ufak etmek, parçalamak” 61b-11

“«*Un* *yoğ* *bu* *yıkılacak* *evde*, *elek* *yoğ*, *deve* *degirmenden* *gelmedi*» *dér.*”

un < DLT un: un, 2006: 693; Gülensoy KBS un: öğütülerek toz durumuna getirilmiş tahıl ve başka besin maddeleri = OT. un (DLT) < *ū- [< uw-] ‘ufalamak’+ -n, 2011: 968.

ur-

1. Vurmak, çarpmak

u.-sa 61b-11

u.-dı 80a-10, 86b-11, 102b-4

u.-ub 63b-13

u.-ub “laf ur- “laf sokmak, laf çarpmak, laf söylemek” 100b-13

u.-ur 59b-12, 60a-11

u.-dıkim 62a-4-5

u.-duğın 102b-11

“*Ol* *boğa* *ħatı* *ħaşa* *boynuzın* *ursa* *un* *éderdi.*”

2. Batıcı veya kesici cisimleri saplamak, sokmak, batırmak

u.-alum 77a-12

u.-dı 69a-10, 98a-5, 100b-5, 103a-1

u.-dılar 90b-11, 94a-8, 99b-1

u.-ub 81b-9, 92b-9

“Bu maħalda erenlerüñ arşlanı Boz Oğlan yètdi, ol kâfirlere kılıç urdı.”

3. Sürmek, çalmak, değdirmek

u.-dı “el ur-” 62a-10

u.-dı “od ur-: ateşe vermek, ateşle tutuşturmak” 83a-4

u.-dılar 65b-7

“Tağ çiçeği ile südi, karışdurub oğlanuñ yarasına urdılar, bağladılar.”

4. Vurmak, uçurmak, kesmek

u.-dı 67a-8

“Kiminüñ boynın urdı, kimini tutsağ ètdi.”

5. Baskın yapmak, yağma etmek

u.-dı 69a-4

“Avnuk Qal ‘esinüñ beş yüz kâfiri üstümüz[e kuyuldı], urdı.”

6. Takmak, giydirmek

u.-duñ 102b-8

u.-sañ 59a-1

“Kara eşek başına uyan ursañ katır olmaz.”

7. Çalmak, elindeki bir şeyi çarparak ses çıkarmak

u.-ub 94a-6

“Uruz Beg davlıbaz urub süñüsini yère şancub durdı.”

8. Takmak, geçirmek, asmak, koymak, yerleştirmek

u.-dı 87b-8

u.-sunlar 88b-6

u.-uñ 88b-1

“Qo beni, kaçın anam, çengele ursunlar,

Sakın üzerüme gelmeyesin,

‘Oğul!’ Dèyüb benüm için ağlamayasın.”

9. Çakmak

u.-urlar 62a-8

*“«Bir tama direk ururlar, ol tama tayağ olur durur, şöyleki tayağı gèderseler tam yıkılır. Ben bunuñ alnına neye tayağ olup dururın ?»
dèyüb oğlan boğanuñ alnından elin gèderdi, yolından şavuldı.”*

10. Olduğundan başka bir biçimde görünmek

u.-dı 79a-4

“Bir deve çulını buldı, delüb boynına geçürdi, gendüyi delüligе urdı.”

11. Atılmak, kendini bir yere doğru atmak, bırakmak

83a-4

*“Yalancı oğlu Yaltacuk bunu eşitdi, Baryegün çorkusından kaçdı özünü
Tana Şazına urdı.”*

12. İsabet etmek, vurmak

u.-dı 79b-5

u.-ur 63b-10

“Baryek bir oğ atdı, urdı yüzügi pareledi.”

ur- < DLT ur-: urmak, vurmak, döğmek; koymak, yapmak; takmak, 2006: 694; DLT üri-: takmak, urmak, 2006: 714; Gülensoy KBS vur- (ur-): elini veya elinde tuttuğu bir şeyi yere hızla indirmek; ses çıkarmak için bir şeyi bir yere hızla indirmek; etkisi bir yere kadar uzanmak, sokulmak, girmek, duyulmak, yansımak, aksetmek; hızla değmek, çarpmak; çarpma işlemini yapmak; kurşunla vurmak = ET., OT. ur- (EUTS; DLT) < ür- (< *hür-), 2011: 1018.

urğan

Urgan, türlü dokuma maddelerinden yapılan ince halat 76b-1, 97b-10

u.-ı 65b-13, 66a-5, 94b-6,

u.-ıla 76a-12

“Kıl urganı ağ boynına dağdılar.”

urğan < DLT urk: ip, urgan, 2006: 696; DLT uruk: ip, urgan, 2006: 698; Gülensoy KBS urgan: keten, kenevir, pamuk, jüt gibi türlü dokuma maddelerinden yapılan ince halat = OT. urk, uruk (DLT) ~ örgen ‘keçi kılından yapılmış ip’ (DLT) , Eski Kıpç. urgan, < *ur- ‘yapmak, örmek’+(u)k+(a)n, 2011: 970.

urış-

Vuruşmak, çarpışmak (bk. uruş-)

u.-madın 66b-5, 66b-8

*“Şavaşmadın, urışmadın alı vèreyin,
döngil gèrü.”*

- urış- < DLT uruş-: vuruşmak, 2006: 699; Gülensoy KBS uruş- (hlk.): savaşmak < ET., OT. ur-(u)ş-, 2011: 971; Gülensoy KBS vuruş-: birbirini vurmak; savaşmak, çarpışmak < vur-(u)ş-, 2011: 1019.
- uruş-** Vuruşmak, çarpışmak (bk. urış-)
u.-anı 99b-6
u.-madın 98a-2
“Uruşmadın, döğüşmedin ‘âlemleri doldurayım.”
- uruş- < DLT uruş-: vuruşmak, 2006: 699; Gülensoy KBS uruş- (hlk.): savaşmak < ET., OT. ur-(u)ş-, 2011: 971; Gülensoy KBS vuruş-: birbirini vurmak; savaşmak, çarpışmak < vur-(u)ş-, 2011: 1019.
- Uruz** (k. a.) Uruz, Uruz Han, Han Uruz, Uruz Beg, Beg Uruz, Kazan Beg oğlu Uruz 67b-11, 79a-5, 84b-4, 84b-11, 85a-10, 86a-12, 87a-4, 87a-7, 88a-2, 88b-4, 88b-12, 89a-4, 89a-6, 91a-12, 91b-7, 92a-3, 92a-7, 92b-7, 92b-10, 93a-1, 93a-9, 93b-2, 93b-4, 93b-4, 93b-12, 94a-4, 94a-6, 94a-12, 96b-5, 98a-8, 99b-11
U.-a 92a-6, 98b-2
U.-ı 88a-7, 88b-1, 92a-6, 92a-9
U.-uñ 79b-11, 84a-7, 91b-10, 94a-9, 94b-1, 94b-2, 94b-3, 94b-4
“Karşusına bakdı, oğlu Uruzı gördi.”
- uşan-** Usanmak, bıkmak, doymak, bir şeyi yapmaktan sıkılmak
u.-madum 89a-10
“Beglige uşanmadum, özüm yazık, ...”
- uşan- < Gülensoy KBS usan-: bıkmak, bezmek < *us+a-n-, 2011: 971.
- uşak** Çocuk 94a-11
u.-ı 62a-1
“Meger sultānum, Dirse Hānuñ oğlanuğı, üç dañı ordı uşağı, meydānda aşuķ oynarlardı.”
- uşak < DLT uşak: küçük, ufak, 2006: 700; Gülensoy KBS uşak: çocuk; herhangi bir bölgenin halkından olan erkek; erkek hizmetçi = ET. uşak = uvşak ‘ufak, küçük’ (EUTS) ~ OT. uşak (DLT) < uw-şa- ‘ufalamak’ [>uşa-]+k, 2011: 972.
- uyan** Dizgin, gem, yular 59a-1

“*Kara eşek başına uyan ursan katır olmaz.*”

uyan < DLT yügün: gem, 2006: 821; Gülensoy KBS uyan: atın, dizgin, gem, yular, başlık gibi takımları = OT. yügün (DLT) < OT. yüg- ‘toplamak’ (DLT), [<*düg-]+(ü)n, [yügün > (göçüşme ile) üygün > (uyum değişmesi ile) uygun > (/g/ düşmesi ile) *uyun > uyan], 2011: 975.

uyhu

Uyku, her türlü etkinliğin büyük ölçüde azaldığı ve bilincin uyarılara karşı zayıfladığı dinlenme durumu (bk. uyku)

u.-da 101b-5

u.-dan 60a-3

“*Kuşluk uyhudan oyanur, kalkar.*”

uyhu < DLT u: uyku, 2006: 681; DLT udh: uyku, 2006: 683; DLT udhu: uyku, 2006: 685; Gülensoy KBS uyku: dış uyarılara karşı bilincin bütünüyle veya bir bölümünün yittiği, tepki gücünün zayıfladığı ve her türlü etkinliğin büyük ölçüde azaldığı direnme durumu; (mec.) çevrede olup bitenin farkında olmama, gaflet, aymazlık; doğada görülen sükûnet durumu = ET. o, u, udık (EUTS), [Uyg. u, uu, udi-/uudi- ‘uyumak’] ~ OT. o, ođ, ođı ‘uyku’ (DLT: Atalay u- ile) < *ū [~ūd, ūđı // o, ođ, ođı] veya < ū(/o)-, ū(/o)đı- ‘uyumak’+-(/k)u, [> uyu-ku > uy-ku], 2011: 978.

uyı-

Uyumak, uyku durumunda olmak (bk. uyu-)

u.-yamadum 86a-2

“*... Nece bu düşü görđüm, ayrıık uuyıyamadum» dedi.*”

uyı- < DLT udhı-: uyumak, 2006: 684; DLT udhu-: uyumak, 2006: 685; Gülensoy KBS uyu-: uyku durumunda olmak; ilâç etkisiyle ağrı duymayacak kadar derin uykuya dalmak; (mec.) işlem görmemek; çevresindeki olayları fark etmemek, görmemek = ET. odu- (EUTS); Uyg. undı- ~ OT. ū(/o), ū(/o)đı(/u)- (DLT) < ūđı(/u)-, 2011: 979.

uyku

Uyku, her türlü etkinliğin büyük ölçüde azaldığı ve bilincin uyarılara karşı zayıfladığı dinlenme durumu (bk. uyhu)

u. al- 65a-5

“*«Kara kıyım gözlerüñ uyku almış,
açğıl ahi!*”

...”

uyku < DLT u: uyku, 2006: 681; DLT udh: uyku, 2006: 683; DLT udhu: uyku, 2006: 685; Gülensoy KBS uyku: dış uyarılara karşı bilincin bütünüyle veya bir bölümünün yittiği, tepki gücünün zayıfladığı ve her türlü etkinliğin büyük ölçüde azaldığı direnme durumu; (mec.) çevrede olup bitenin farkında olmama, gaflet, aymazlık; doğada görülen sükûnet durumu = ET. o, u, uđık (EUTS), [Uyg. u, uu, uđı-/uudı- ‘uyumak’] ~ OT. o, ođ, ođı ‘uyku’ (DLT: Atalay u- ile) < *ū [~ūđ, ūđı // o, ođ, ođı] veya < ū(/o)-, ū(/o)đı- ‘uyumak’+-(/k)u, [> uyu-ku > uy-ku], 2011: 978.

uyun- İçine maya karıştırılan yoğurt, süt ve pekmez gibi katı şeyler katılaşmak u.-anda 78b-1

“Benir gibi uyunanda yoğurtdan ne var?”

uyun- < DLT udhın-: sönmek, 2006: 684; DLT udhun-: uyanmak, 2006: 686; DLT udhış-: uyumakta yarış etmek; uyuşmak, katılaşmak, pıhtılaşmak, 2006: 684; DLT udhuş-: uyumakta yarış etmek; uyuşmak, katılaşmak, pıhtılaşmak, 2006: 686; DLT udhit- uyutmak; katılaşmak, peynir yapmak; söndürmek, 2006: 684; Gülensoy KBS uyun: yoğurt < uyu- ‘*yoğurdun mayalanması’+ -n, 2011: 980.

uz İyi, işlevini iyi yapan, usta işi 59a-3, 59a-9, 61a-12, 66a-8, 67b-4, 98a-9, 100a-2, 101b-9, 103a-3, 105b-10

u. at- “isabetli atmak” 63b-12

*“Kara polat uz kılıcum belüme bağlarıdum,
Ala gözlü beglerümi yanıma şalarıdum.”*

uz < DLT uz: usta, mahir, 2006: 705; Gülensoy KBS uz: iyi, güzel; işe yatkın, becerikli; uygun, elverişli, muvafık = ET. uz ‘usta, mâhir, iyi, sanatkâr’ (EUTS) ~ OT. uz (DLT), Çağ. uz, < *ū- ‘yeterlik göstermek’ + {-z}, 2011: 982.

uzan- Uzamak, boyu büyümek
u.-ur 86a-1

“Kargu gibi kara saçum uzanur gördüm.”

uzan < YTS uzanmak: uzun sürmek, uzamak, 2009: 234.

uzat- Başlı, kolları veya bacakları bir yere yöneltmek

el u.-dı “kötü bir amaçla davranmak, harekete geçmek”63a-9

“Anasına kaçd eyledi, el uzatdı.”

uzat- < DLT uzat-: uzatmak; geciktirmek, 2006: 706; DLT uzut-: uzatmak, 2006: 706; Gülensoy KBS uzat-: uzamasına sebep olan, uzamasını sağlamak; başı, kolları ve bacakları bir yere yönelmek; bir şeyi vermek için birine yönelmek; germek; konuşmayı sürdürmek; vermek, göndermek; süreyi artırmak = OT. uzat-, uzut- (DLT) < uz-a-t-, 2011: 983.

uzun

1. Uzun, iki ucu arasında fazla uzaklık olan, kısa karşıtı 62b-1, 63b-3, 66b-4, 66b-13, 75a-12, 95a-8

“Boynı uzun geyikleri alub yıkdıñ,

Atlaruñya yükledüñ gèrü döndüñ.”

2. Başlangıcı ile bitimi arasında fazla zaman aralığı olan, çok süren 106a-5

“... ”

Bu kara yer bizi dahı yeyecekdür, āhır ‘āķibet uzun yaşuñ uci ölüm.»”

2. U. (k. a.) Boyı U. Borlı Hātün, U. Boylı Borlı Hātün, U. Boylu Borlı Hātün 81a-12, 84b-10, 85a-9, 87a-3, 87a-6, 88a-1, 88a-9, 88b-11, 99b-5

“Uzun Boylu Borlı Hātünü

Kāfir öñünce ağlayu ağlayu yayak gèder gördüm.”

uzun < DLT uzun: uzun, 2006: 706; Gülensoy KBS uzun: iki ucu arasında fazla uzaklık olan; başlangıcı ile bitimi arasında fazla zaman aralığı olan, çok süren; ayrıntılı, derinlemesine = ET. uzun, usun ‘uzun, daimî’ (EUTS) < *ū-z ‘uzun’+(u)n veya < *üz-/oz- ‘başkasından ileriye geçmek’+(u)n, 2011: 983.

3.24. Ü

- üç, üç** Üç, rakam, ikiden bir artık (bk. Üç Ok, üç yüz) 61b-13, 61b-13, 62a-1, 62a-2, 65a-2, 65b-3, 71a-8, 72b-3, 78b-2, 78b-2, 82a-6, 85a-6, 86a-6, 87a-11, 89a-13, 89b-1, 90a-6, 97a-9, 97a-9, 98a-6, 101a-13, 103b-9
ü.-in 93b-9
ü.-inde 71a-2
ü.-üncide 65b-6
ü.-üncisi 60a-2
ü.-üni 73a-5
“Üç kişi sağından, üç kişi şolından demür zencîr ile boğayı dutmuşlardı, meydan ortasına koyu vërdiler.”
üç, üç < DLT üç: sayıda üç, 2006: 707; Gülensoy KBS üç: üç, ikiden sonra gelen sayı = ET., OT. üç (EUTS; DLT) < üç, 2011: 985.
- Üç Ok** Üç Ok, Oğuzların Üç Ok kolu, İç Oğuz 104b-2
“Aruz: «Mere Kılbaş, olvağt kim Üç [Ok] Boz Ok yığnağ olurdı, Kazan andanşoñra evin yağmaladurdı. Şuçumuz neyidikim şimdi bile olmayavuz yağmada?» dedi.”
- üç otuz** Üç otuz, yirmi 59a-12
“Gerçeklerüñ üç otuz yaşını taldursa yëğ.”
- üç otuz on** Otuz 59a-12
“Üç otuz on yaşınuz talsun,
...”
- üç yüz, üçyüz, üç yüz** Sayı, üç yüz 84b-4, 87a-10, 92b-13, 99b-8, 104b-6
ü. y.-ini 85b-4
“Kāfirüñ üç yüzini şapan taşıyıla yere birağdı.”
- üçün** İçin, -den dolayı, -den ötürü 68a-3
“Tahtum tacum üçün ağlaram.”
üçün < DLT uçun: sebep bildiren bir edat; için, 2006: 682; Gülensoy KBS için: amacıyla, maksadıyla = ET. uçun ~ üçün < *uç+(u)n veya < *uç ‘sebeb’+u+n ‘vasıta durumu eki’, 2011: 424; Gülensoy KBS uçun:

- sebeup bildiren edat = OT. uçun (DLT), 2011: 957; Gülensoy KBS için: için = OT. uçun (DLT), 2011: 986.
- üleş-** Paylaşmak, bölüşmek
 ü.-ürlerdi 69a-9
“Kāfirler daħı bir yere düşün vèrüb aqça esbāb üleşürlerdi.”
 üleş- < DLT üleş-: paylaşmak, üleşmek, 2006: 711; Gülensoy KBS üleş-: bölüşmek, paylaşmak = ET. ülä-ş- ‘parçalamak, bölmek, taksim etmek, paylaşmak’ (EUTS) ~ OT. üleş- (DLT) < ül-e-ş- ‘işteşlik eki’, 2011: 989.
- ümîd** (< Fars.) Ümit, umut, umma
 ü.-i 79b-10, 84a-6, 90a-12, 91b-8, 99a-6, 101a-5
 ü. kes- 75a-6
 ü. üz- 74b-5
“Kālın Oğuz begleri Baryekden ümîd kesdiler.”
- ün** Ses, yüksek ses, nida, avaz, seda
 ü.-üm 69a-2, 75a-13, 79b-12, 84a-13, 87a-1, 92a-8
“Ünüim aḡla sözüim diḡle.”
 ün < DLT ün: ses; ün, san, 2006: 712; Gülensoy KBS ün: ses; iyi bir nitelikte bilinip tanınmış olma durumu = ET., OT. ün ‘ses; ün, şan’ (DLT) < ün [< *ū(ī)- ‘yansıma’+ -n], 2011: 991.
- ür-** Havlamak, ürmek
 ü.-en 86b-9
*“Kāraḡu aḡşam olanda vaḡ vaḡ üren,
 Acı ayran dökülende çap çap içen,
 Gece hırsuz gelende ġavgā eden,
 Ordumdan, bilürseḡ, ḡaber vèr baḡa...”*
 ür- < DLT ür-: üfleme; ürmek, havlamak, 2006: 714; Gülensoy KBS ür-: şişirmek; köpek havlamak = ET. ür- ‘üfürüp şişirmek’ (EUTS) ~ OT. ür- (DLT) < *ür- < *(h)ür- (Räsäen, T. Tekin), 2011: 992.
- ürk-** Ürmek, korku duymak
 ü.-di 96b-5
“Kāfirler Kāzanuḡ geldüḡini görüb ürkdi.”

ürk- < DLT ürk-: ürmek, 2006: 714; Gülensoy KBS ürk-: bir şeyden korkup birden sıçramak; şaşkınlık ve korku duymak; (ağaç) meyve vermek = ET. (KT., Uyg.), OT. (DLT) ürk- ‘korkmak, ürmek’ < *hürk- [*pürk-] (Räsänen), Çağ. hürk-, 2011: 994.

Ürüveyde

(< Ar. Rüveyde, k. a.) Ürüveyde 60a-6

“*Kız Zelhe, Zübeyde, Ürüveyde, Ayna Melik, Kutlu Melik, ölmege yitmege gétmemişdüm.*”

üst

üzer, üzeri

ü.-inde 84b-12, 98b-3

ü.-ine 62a-3, 62a-7, 62a-10, 62b-12, 63b-13, 64a-9, 64b-6, 64b-13, 66a-4, 67a-7, 68a-1, 71a-7, 71a-10, 72a-1, 76b-4, 76b-9, 80a-5, 82a-4, 82b-13, 84a-13, 84b-4, 84b-7, 85b-13, 86a-7, 86b-12, 93a-5, 94b-2, 94b-6, 96b-2, 98a-1, 98a-11, 98b-2, 100a-10

ü.-lerine 79a-2

ü.-ümüzde 61b-2

ü.-ümüze 69a-4, 104a-12, 104b-8

ü.-üne 61b-4, 62a-5

“*Eylik [Koca] oğlu Şarı Kulmaş Kazan Begün evi üstinde şehid oldı.*”

üst < Eyuboğlu üst: üz ‘üst’ / üs ‘üst’ + -t < üs-t / üst, 2004: 701.

üş-

Üşüşmek, bir yerde toplanmak

ü.-di 73a-13

ü.-diler 94b-5

ü.-miş 73b-5, 87a-2

“*Oğlanuñ üzerine kâfir üşdiler.*”

üş- < DLT üş-: üsmek, üşüşmek, toplanmak; delgiç ile delmek, 2006: 717; Gülensoy KBS üş- (hlk.): çokça gelip toplanmak, üşüşmek; eşmek, kazmak = OT. üş- (DLT) < üş- ‘kalabalık olmak, birlikte olmak’, 2011: 999.

üşür-

Üşüştürmek, musallat etmek

ü.-üñ 105a-10

“*...Gelüb bize muñt olursa h̄oş, olmazsa ben şakalın dutayım, siz kılıç üşürüñ, päreleñ» dedi.*”

üşür- < DLT üşgür-: üşürmek; kışkırtmak; ıslık çalmak, 2006: 717; DLT üşkür-: üşürmek; kışkırtmak; ıslık çalmak, 2006: 718; Gülensoy KBS üşür-: üşmek işini yaptırmak, saldırtmak < üş-(ü)r-, 2011: 1001.

üz-

1. Kesmek, üzmek

ü.-diler 74b-5

“Ümîd üzdiler.”

2. Kırmak

ü.-en 65a-5

*“On ikice sünjücegün üzen olmuş,
yağsur (?) ahı!”*

3. Yüzmek (deri)

ü.-üb 86b-6

*“Kanlu kıyruğı üzüb çap çap yudan,
...”*

üz- < DLT üz-: -ip vb. şeyleri- kesmek, 2006: 720.

üzengü

Eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, altı düz demir halka, üzengi (bk. üzeñü)

ü.-lü 93a-8

ü.-ye 98b-3

*“On altı biñ ip üzengülü, azgun dīnlü, keçe bōrklü kâfir Kazanuy öñine
çıkça geldi.”*

üzengü < Gülensoy KBS üzengi: eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, altı düz demir halka = ET. (Uyg.) üzeñgü ~ OT. üzengü (KB) < *iz+e+n+gü ‘ayağının tabanı’ [+lük+i+n+te (Maytrisimith)] (Ş. Tekin), 2011: 1005-1006.

üzeñü

Eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, altı düz demir halka, üzengi (bk. üzengü)

ü.-ye 63b-12

“Üzeñüye kalķub katı çekdi, uz atdı.”

üzeñü < Gülensoy KBS üzengi: eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, altı düz demir halka

= ET. (Uyg.) üzeᅇgü ~ OT. üzengü (KB) < *iz+e+n+gü ‘ayaᅇının tabanı’
[+lük+i+n+te (Maytrisimith)] (Ş. Tekin), 2011: 1005-1006.

üzer

Üzer, üzeri

ü.-ime 80a-13, 87a-10

ü.-inde 70a-13, 94b-4

ü.-ine 60b-1, 62a-11, 67b-8, 68a-12, 68b-8, 70a-11, 70b-1, 77a-7, 80a-2,
82b-8, 83b-5, 91b-10, 94b-5, 99b-7, 99b-11, 100a-7

ü.-üme 88b-6

üzer < DLT üze: üstünde, üzerinde, üzere, üzerine, üzerindeki, 2006:
720; Gülensoy KBS üzer: üzeri sözcüğünün yalın hali olup kullanımdan
düşmüştür < üz (< *ö:z)[+e+r], 2011: 1007.

3.25. V

- va'de** (< Ar.) Vade, bir işin yapılması için tanınan süre, mühlet, mehil 58b-9, 75a-6, 75b-13
“Ecel va'de ermeyince kimse ölmez.”
- vaf** Vaf vaf! köpek havlama sesi, hav hav!
v. v. 86b-9
“Karañu ahşam olanda vaf vaf üren,
Acı ayran dökülende çap çap içen,
Gece hırsuz gelende gavgâ eden,
Ordumdan, bilürsen, haber vër başa...”
- vâkı'a** (< Ar.) Rüya, düş 85b-11
v.-sından 85b-11
“Bu tarafda Kazan Beg gece yaturken kaygulu vâkı'a gördi.
- vaqt** (< Ar.) Vakit, zaman 72b-8, 88b-8, 97a-10, 101b-10, 104a-5
v.-da 84a-3
v.-dan 100b-10
v.-ı 106a-5
v.-ında 96b-1
“Anlar bir pâre yëdügi vaqt sen iki pâre yëgil.”
- va-llâhi** (< Ar. v'Allahi) “Allah için, Allah hakkı için” manasına gelen büyük yemin 69b-5, 70b-8, 105b-4, 105b-13
“Baryik eydür: «Va-llâhi, ben Kazanuy uğurına başı komışam. Ben Hân Kazandan dönmezem» dedi.”
- var** Var, mevcut, yok karşıtı
v. 67a-1, 67a-2, 67a-3, 66b-13, 73b-13, 78a-11, 78b-1, 78b-2, 85a-2
v.-dur 67a-4, 67a-6, 69b-3, 71b-6, 77b-1, 79a-13, 82a-2
v.-ıdı 61b-10, 65a-1, 70b-4, 76a-7, 76a-11, 76a-11, 77a-10, 77b-1, 80b-13, 89a-13, 89b-1, 100a-10, 100b-1, 100b-2, 104a-3
v.-iken 63a-7
v.-ımış 70b-13, 78b-5

v.-ısa 65a-6, 65a-10, 66b-4, 66b-6, 66b-7, 66b-8, 66b-9, 66b-11, 78b-4
v.-mıdur 70a-2

v. ol- “yaşamak 79a-7, 79a-7, 79a-8

v.-sa 59b-4

“Meger evleri yanında bir büyük ağaç varıdı.”

var < DLT bar: var, mevcut, 2006: 66; Gülensoy KBS var: mevcut, evrende ve düşüncede yer alan, yok karşıtı = ET. bar (~par) (EUTS) ~ OT. bar (DLT) < bar < *bār < barır ‘varır, ulaşır’ veya < *bā- ‘bağlamak’+r ‘geniş zaman eki’, 2011: 1010.

var-

1. Varmak, gitmek, ulaşmak, erişmek

v. 81a-5, 100a-1

v.-a 63a-1, 63a-10

v.-a gör- “gitmek” 80b-9

v.-acak 76a-13, 76b-1, 87b-3

v.-alum 66a-12

v.-anı 71b-6

v.-ası 93b-10

v.-ayım 69a-1, 104b-8

v.-ayın 64b-4, 64b-5, 74b-9, 78b-4, 87a-12, 93b-10, 94b-11, 95b-10, 95b-11, 104a-6

v.-dı 61a-2, 62a-13, 62b-10, 63a-8, 64a-4, 69a-2, 72b-12, 73a-6, 74b-6, 74b-11, 75a-5, 75b-11, 78a-12, 80a-10, 80a-13, 80b-12, 81a-9, 82a-10, 88a-10, 89a-4, 93a-9, 95b-4, 95b-6, 100b-9, 101a-3, 104a-8

v.-dılar 71b-13, 75a-2, 75a-9, 78b-3, 78b-5, 79b-1, 83a-10

v.-duğum 80b-7, 81a-4

v.-dum 102a-3

v.-duş 64a-9, 92b-9, 95a-8

v.-ğıl 97a-3, 97a-5

v.-ıb 78a-11, 81a-10

v.-ıbanı 74a-2

v.-ıcağ 61a-8, 66a-10

v.-ma 64a-1

v.-madın 71b-2
v.-masa 87b-4
v.-masun 78b-2
v.-maya-sın 88b-9
v.-mazsam 97a-8, 97a-9, 97a-9
v.-miş 81b-4
v.-sam 80a-3, 97b-9
v.-sun 71b-10, 71b-10, 80a-5, 80a-9, 80a-9, 85a-3, 101a-10, 101a-12,
101a-12, 101a-13, 101b-1, 101b-2, 101b-2
v.-ub 101a-1, 103a-12
v.-ubanı 84b-6, 99a-1
v.-uñ 63a-3, 68b-2, 70b-4, 75a-7, 79a-13, 88a-7
v.-ur 71b-9
v.-urın 86a-7
v.-ursa 80a-5
v.-ursın 81b-11

“Dirse Hân evine vardı, hâtünını yanına getürdi.”

2. Kadın evlenmek

v.-acak 80b-5
v.-aldan “evlendiğimden beri” 59b-13
v.-an 80b-3, 80b-10, 81a-3, 81a-6, 81b-1
v.-aydum 60a-1
v.-dımı 75b-5
v.-masun 77a-12
v.-sun 77a-12
v.-ur 75b-13
v.-ursın 81b-11

“Kışırca Yenge durdı, eydür: «Mere ozan, delü ozan, ere varacak kız benem» dedi.”

3. Bir durumdan dolayı bir sonuca ulaşmak

v.-dı 81a-11,
v.-duñ 81a-11

“Zarūrī Banı Çiçek: «‘Aceb baña da nedeye?’» dēyü fikre vardı.”

var- < DLT bar-: varmak, gitmek, 2006: 66; Gülensoy KBS var-: erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaşmak, vasıl olmak; belli bir duruma veya düzeye gelmek; hoş olmayan bir sona ermek; bir şeyi iyice anlamak veya duymak; acımadan, çekinmeden yapmak; (kadın) evlenmek; bir durumdan başka bir duruma geçmek = ET. (KT., Uyg.) ~ OT. (DLT) bar- < bar-, 2011: 1010-1011.

varmak

1. Varmak, gitmek, erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaşmak
v.-a 70b-1

“Edeblendi bu otağuş üzerine varmağa.”

2. (kadın) Evlenmek

v. 81b-5

“... ”

‘Ayıbluca hān kıızı, ere varmak ‘ayb olur.’”

vāy

Vay! kötü bir durumla karşılaşıldığında söylenen söz, eyvah 74a-12, 74b-1, 74b-1, 75a-3

“«Vāy gözüm açub gördüğüm,

Gönül vērüb Sevdüğüm Baryik Hānum!»

dēyüb ağlardı.”

vāy < DLT va: “vay” anlamına söz söyleyen veya emreden kimsenin emrini inkâr yerine bir söz; Gülensoy KBS vay: şaşma anlatan ünlem; ağrı, acı gibi duyguları anlatır < *vā ‘yansımaya’, 2011: 1012.

vazı‘

(< Ar. vaz’ dan) Hal, durum, tavır 92a-6

“Karşısına bakdı oğlu Uruzi gördi. Elin eline çaldı, ağladı. Kazan oğlu Uruza bu vazı‘ h̄oş gelmedi, kahr geldi.”

ve

(< Ar.) Ve, dahi, ile 58b-1, 58b-5, 60b-5, 61a-6, 61b-10, 62a-11, 68b-5, 69a-13, 71a-2, 71b-4, 72b-12, 72b-12, 75a-3, 79a-4, 82b-8, 85a-10, 88b-10, 106a-10

“Bayrege ve anasına ve kız karındaşlarına muştucu vardı.”

vefāt

(< Ar.) Ölüm, ölme (insan için)

v.-ı 103b-8

“Hikāyet-i

Taş Oğuz İç Oğuz ‘*āsī olub Baryek vefātı*’

ve’l-ḥāşıl

(< Ar.) Sözü’n kısıası, kısacası 72b-12, 80a-11

Ve’l-ḥāşıl, kimin döğdi, kimin söğdi.”

vér-

1. Üzerinde, elinde veya yakınında olan bir şeyi birisine eriştirmek, iletmek

v. 62b-4

v.-di 77a-6

v.-diler 61b-8, 66b-3

v.-dügi 81b-7

v.-eyim 80a-2

v.-eyin 78b-5

v.-gil 72b-4, 77a-4, 81b-11, 87a-12, 87a-12, 98a-11, 98a-12

v.-üñ 66b-1

v.-üñ 78b-4

v.-ürdük 69b-2

“Kara polat kılucuñı baña vérgil.”

2. İade etmek, göndermek

v.-gil 89b-8

v.-mezin 89b-9

“Ağ südin emdügüm örme saçlu karıcığ anamı vérgil baña...”

3. Bırakmak veya bağışlamak, hediye etmek

v. 70b-5

v.-di 67a-10, 91a-12, 91a-13, 99b-11

v.-diñüz 79a-2

v.-düm 64a-13

v.-eyin 98a-12-13

v.-gil 62b-1, 62b-2, 62b-3, 62b-4, 62b-4

v.-meyenler 92b-6

v.-mez 61a-10

v.-üñ 73b-13

v.-ürdüm 74b-8

v.-ür-siz 82b-1-2

“Cılasun koç yigitlere kıla ölke vèrdi, cübbe çuka vèrdi.”

4. Düşünce veya bilgi anlatan şeyleri başkalarına iletmek, bildirmek

v. 65a-6, 86b-10, 89b-9

v.-di 74a-2, 84b-6-7

v.-diler 88a-6

v.-e 86b-11

v.-ecek 86b-5-6

v.-gil 86b-5, 86b-7, 95b-6, 97a-5

v.-medi 64b-7, 69b-6

v.-mez 64b-9, 95b-7

v.-miş 76a-11

v.-ün 103a-9

“Böyle dèyicek Dirse Hân hâtünına cevâb vèrmedi.”

5. Zarf fiil eki almış fiillere gelerek tezlik bildiren yardımcı fiil

(alı) v. 71b-1

(atı) v.-di 79a-2

(dèyü) v.-di 72b-12

(yöriyü) v.-di 76b-13, 79a-3, 87a-13, 89a-3, 104b-10

(yöriyü) v.-diler 94b-8

(koyu) v.-diler 62a-1, 103a-6

(alı) v.-eyin 66b-5, 66b-6, 66b-7, 66b-8, 66b-10, 66b-11, 71b-1

(koyu) v.-eyin 87b-6

(koyu) v.-icek 62a-2

(duta) v.-sün 70a-5

(koyu) v.-ün 66b-2

“Şavaşmadın alı vèreyin,

döngil gèrü.”

6. Sahip olmasını sağlamak

v.-di 61b-8, 62b-7, 62b-7, 67a-11, 67a-11, 68a-13, 68b-2, 96a-8, 96b-7,
100a-11

v.-e 61b-6

v.-ecek 68a-10, 87b-12

v.-en 65a-6, 90a-3, 98b-7

v.-meyince 58b-9

v.-mez 97b-13

v.-miş 70a-4-5

v.-se 97b-13

v.-sün 68a-7, 68a-9, 68a-10, 70a-6, 70a-7, 70a-7, 97b-3

v.üb 94b-11

v.-ür 80b-10

*“Senden yègrek Taḡrı bize
oḡul vèrmez.”*

7. Kızı, kadını biriyle evlendirmek

v.-di 74a-3, 83b-8, 83b-9, 83b-9

v.-ecek 74a-3

v.-dügi 64a-7, 95a-6

v.-eyin 72b-3

v.-i yörürler 77a-11

v.-miş 71a-13

v.-mişem 70b-9

v.-sün 89b-13

v.-ürdüm 74b-8

v.-ürem 73a-4, 89b-10

*“Bu kırk yigidiñ bir kaçına Qazan Beg kız vèrdi, bir kaçına Bayındır
Hān kız vèrdi, Baryek daḡı yèdi kız qardaşını yèdi yigide vèrdi.”*

8. Doğurmak

v.-di 82a-13, 82a-13, 82b-1

v.-mez 89b-12

v.-mez 97b-12, 97b-12

v.-ür -2

*“Kızıl deveñ qarımışdı,
köşek vèrdi gène.”*

9. Tespit etmek, tayin etmek, belirlemek

v.-düm 62b-6, 70a-9

v.-sün 62b-6, 70a-9

“ ...

Adını ben vèrdüm,

Yaşını Hıa te ‘ālā vèrsün! »

dèdi. ”

10. Teslim etmek, almasına izin vermek

v.-medüm 87a-11

“...*Ƙoyunuñdan bir Ƙoyun vèrmedüm kâfire » dèdi. ”*

11. Ödemek

v.-üb 77a-5

“*Baryik eydür: «Mere ozan, Ƙopuzuñı baña vèrgil . Atumı saña vèreyin ,
şaƙla. Geleyüm, behāsını vèrüb alayım » dèdi. ”*

12. (takas yoluyla) Satmak, vermek, bırakmak

v.-eyin 77a-5

v.-üb 79b-2, 79b-2

“*Boğa vèrüb alduğum*

Burma kirişüm,

... ”

13. İsimlerden sonra gelen yardımcı fiil

v.-di “selām vèr-” 69a-2, 72a-2, 104a-10, 105a-12, 105b-2

v.-di “öğüt vèr-” 88a-4,

v.-di “şalavāt vèr-” 98a-4

v.-di “yol vèr-” 76b-11

v.-diler “şalavāt vèr-” 90b-11

v.-düm “selām vèr-” 101b-11

v.-ende “dād vèr-” 79b-9, 101a-5

v.-eyim “yom vèr-” 99b-13

v.-eyin “yom vèr-” 67b-2, 84a-1, 91b-2, 103b-5, 106a-5

v.-gil “mühlet vèr-” 96a-7

v.-gil “selām vèr-” 85a-11

v.-sün “destur vèr-” 97a-11

v.-üb “gönjül vèr-” 64a-8, 74b-2, 75a-4, 75b-4, 75b-12, 76a-6, 95a-6

v.-üb “düşün vèr-” 69a-9

v.-üñ “amān vèr-” 89a-5, 96b-6

v.-ürin “kariş vèr-” 86b-5, 86b-7

v.-ürem “emānet vèr-” 76b-12

v.-ürem “kariş vèr-” 86b-10

“*Taş [Oğuz] begleri otururken èndi, selām vèrdi.*”

vèr- < DLT bér-: vermek, gelmek, 2006: 83; Gülensoy KBS ver-: (üzerinde veya yakınında olan bir şeyi birisine eriştirmek, iletmek; bırakmak veya bağışlamak; ondan bilmek, affetmek; (düşünce veya bilgi anlatan şeyler için) başkalarına iletmek, bildirmek; döndürmek, çevirmek, yöneltmek; herhangi bir duruma yol açmak; (eğlenceli toplantı) düzenlemek, konuk çağırıp ağırlamak; (sanatçı) topluluk önünde sanatını göstermek, icra etmek; satmak; biriyle evlendirmek; ödemek; yaymak; ürün üretmek; herhangi bir şey ortaya çıkarmak, oluşturmak; hepsini herhangi bir duruma sokmak; (bir şey üzerinde) etki yapmak, biçimini değiştirmek; tesbit etmek; kazandırmak; ayırmak, harcamak; dayamak =ET. (KT) ber-, bir-; (Uyg., Br.) bér- ~ OT. bér- (EUTS; DLT); bīr- (DLT, KB) < *bé:(ī)r-, 2011: 1013.

vilāyet (< Ar. velāyet) Velilik, ermişlik, keramet 72b-1

v.-i 58b-3

“*ƘorƘut, zīrā vilāyet issiyidi, dilegi ƙabūl oldi.*”

vidā‘laş- (< Ar. vedā) Vedalaşmak, esenleşmek, ayrılırken birbirine esenlik dilemek

v.-ub 71a-10-11

“*Andan vidā‘laşub dönüb Bayrek evlerine geldi.*”

vur- Hızla çarpmak, değmek

suya v. “suya vurmak, hızla suya girmek atlamak” 73b-6

Dede eydür: «Mere delü, şuya vur, ƙurtul!» dèdi.”

vur- < DLT ur-: urmak, vurmak, döğmek; koymak, yapmak; takmak, 2006: 694; DLT üri-: takmak, urmak, 2006: 714; Gülensoy KBS vur-(ur): elini veya elinde tuttuğu bir şeyi yere hızla indirmek; ses çıkarmak için bir şeyi bir yere hızla indirmek; etkisi bir yere kadar uzanmak,

sokulmak, girmek, duyulmak, yansımak, aksetmek; hızla değmek, çarpmak; çarpma işlemini yapmak; kurşunla vurmak = ET., OT. ur- (EUTS; DLT) < ūr- (< *hūr-), 2011: 1018.

vü

(< Fars.) ve 74b-10, 103b-12

“Evinde olan esbabını vü mālını yağma éderlerdi.”

3.26. Y

- ya** Yay, ok atılan yay
y.-cuğın 79b-13
“*Cān yacuğın egmiş-siz,*
Oğcuğazın atmış-sız,
...”
ya < DLT ya: ok; yay, 2006: 723; Gülensoy KBS yay: ok atmaya yarayan, iki ucu arasına giriş gerilmiş, eğri ağaç veya metal çubuk; çeşitli amaçlarla veya çeşitli biçimlerde yapılan esnek makine bölümleri; keman, viyolonsel gibi çalgılarda, titreşim yoluyla ses çıkarmaya yarayan parça; (mat.) bir eğriden alınan parça; zemberek; hallacın pamuk veya yünü atmak için tokmak yardımıyla kullandığı araç = ET. , OT. yā (EUTS; DLT) < *yā [yay’daki /y/ fonemi ikincil olup, /ā/ ünlüsünün etkisiyle türemiştir.], 2011: 1093.
- yā** (< Fars. edat) Ya, peki, öyleyse, veya, yahut
y. (y. ... y.) 61a1, 61a-2, 74b-7
y. “peki, ya, öyleyse” 70b-12, 71a-13, 71b-7, 72b-10
y. “veya, yahut” 102b-10
“«*Yā ne maşlahat, neye geldün*» dedi.”
- yā** (< Ar.) Yā! ey! bir seslenme sözü 80b-2
y. Rab 95b-6, 95b-5, 95b-5, 70a-13
“*Altun cıda oynadana,*
yā Rab noldı?”
- yab** Yavaş yavaş, usul usul, sessizce
y. y. 70b-7
“*Bayrek yab yab edebile gèrü çekildi.*”
yab < Gülensoy KBS yapça (hlk.): yavaş, yavaşça < OT. yaw(/f)aş+ça, 2011: 1064.
- yab-** Yapmak, inşa etmek (bk. yap-)
y.-dılar 83b-6
“*Kelisyaların yıqub yèrine mescidler yabdılar.*”

yab- < DLT yap-: örtmek, kapamak; kurmak, yapmak, 2006: 744; Gülensoy KBS yap-: ortayakoyamak, gerçekleştirmek, oluşturmak, meydana getirmek; uygulamak, ifa etmek; üretmek = ET. yap- ‘yaratmak, kurmak’; yapın- ‘hazırlamak’ (EUTS) < ya-p-, 2011: 1062.

yaban

(< Fars. yābān) Ova, ıssız kır

y.-da “yazıda y.”63b-9

y.-dan “yazıdan y.”60a-9

“Ol nāmerdüñ bir kaçı Dirse Hāna eydür: «Görürmisin, oğlan yazıda yabanda geyigi kovar. Senüñ öñüñe getirür. Ğāfil olma, geyigi atar gibi olur dahı seni urur öldürür. Oğluñ seni öldürmedin sen anı öldürü görgil» dediler.”

yad

Yabancı, ecnebi 58b-13, 97a-10, 100a-12

“Yad yağı yarağıyla yola girdi.”

yad < DLT yat: yabancı, 2006: 758; DLT baz: yat, yabancı, garip; Gülensoy KBS yad: yabancı = ET., OT. yad, yat ‘yabancı’ (EUTS) < yāt, 2011: 1023.

yağ

Yağ, bitki ya da havvanlardan elde edilen madde 79b-9

y.-lar 77b-7

“Yüregüñe kaynar yağlar kuyulubdur.”

yağ < DLT yag: yağ, 2006: 725; DLT yağ: yağ, 2006: 725; Gülensoy KBS yağ: kıvamları değişen bitkisel ya da hayvansal madde = ET. yağ (EUTS); yağ, yag (Br.) ‘yağ’ (ETG); yakrı (ETG) ‘iç yağı’ ~ OT. yağ (DLT) < yā-ğ, 2011: 1024-1025.

yağ-

Yağmur, kar, dolu gökten düşmek, yağmak

y.-anda 85a-7, 86b-6

y.-dı 102a-3

y.-miş 81b-2

y.-sa 59a-2

“Yapa yapa karlar yağsa yaza kalmaz.”

yağ- < DLT yag-: yağmak, 2006: 726; Gülensoy KBS yağ-: (yağmur, kar, dolu için) gökten düşmek; (toz, mermi vb. için) yüksekte çokça

düşmek = ET., OT. yağ- (DLT) < yağ- ‘yağmak; kurban sunmak’, 2011: 1025.

yağı

Düşman, yağı 66a-3, 66a-4, 93a-6, 93a-13, 93a-13, 93b-1, 94b-8, 100a-12, 101a-13, 104a-12, 104b-8

y.-dur 93a-7

y.-sın 90a-9, 99a-2

y.-ya 94a-1

“Oğlı eydür: «Yağı dèyü neye dèrler, baba?» dèdi. Eyitdiki: «Yağı şuja dèrlerki biz anlara yètsevüz öldürürüz, anlar bize yètse öldürür» dèdi.”

yağı < DLT yağı: düşman, 2006: 726; Gülensoy KBS yağı: düşman, 2006, 726; Gülensoy KBS yağı (hlk.): düşman, hasım = ET. yağı (EUTS); yağı, yāği (Br.) (ETG); yağıd- ‘düşmanlaşmak’ ~ OT. yağı (DLT) < ya- ‘yaklaşmak’+ -ğ/[k] ‘yakın’+1, [< Ana Tü. *dağı > ET. yağı], 2011: 1027.

yağşur-

Yağşurmak, toplamak

y. 65a-6

*“On ikice sünücegün üzen olmuş,
yağşur ahı!”*

yağma

1. Bir yere baskın yaparak malları zorla alma ve insanları tutsak etme

y. ét- 87a-1

*“Alaca atlu qaraca gavur ordum yağma étmiş,
...”*

2. “Kendi isteğiyle” malını insanlara yağmalatma, aldirtma

y.-da 104b-3

y. ét- 103b-12, 105a-3

y. étdür- 103b-12, 105a-2

y. kıldur- 101a-4

*“Ben eyitdüm ki: «Mere Kılbaş, kaçankim Kazan evin yağma étdürürdi,
Taş Oğuz begleri bile yağma éderdi, begler gelüb Kazanı selām-lardı,
andan tağıhurlardı.”*

yağma < Kaçalın yağma: (< yağ-ma), 2007: 329; Karaağaç TVS yağma: birçok kişinin zor kullanarak ele geçirdikleri malı alıp kaçması, çapul, talan, 2008: 897.

yağmala-

1. Birçok kimse, zor kullanıp baskın yaparak bir malı alıp kaçmak
y.-dılar 68b-11, 69a-5
y.-miş 87a-3

“Bāzīrgānlar gāfil iken beş yüz kāfir kuyulub çapdılar, yağmaladılar.”

2. Savaş sonunda zafer kazanmış asker insanları tutsak olarak almak ve malı ele geçirmek

y.-dı 84b-9

y.-dılar 103a-13

“Andan hişāra yōriyüş ētdiler, yağmaladılar.”

3. “Kendi isteğiyle” malını insanlara yağmalatmak, aldirtmak
y.-dı 103b-10-11

“Taş Oğuz begleri hāzır olmayub hemān İç Oğuz begleri yağmaladı.”

yağma < Kaçalın yağma: (< yağ-ma), 2007: 329; Karaağaç TVS yağma: birçok kişinin zor kullanarak ele geçirdikleri malı alıp kaçması, çapul, talan, 2008: 897.

yağmalan-

“Kendi isteğiyle” malı yağma edilmek, alınmak

y.-duğıdur 84a-5

y.-dukda 103b-13

“Şimdiye degin Kaznuş evi yağmalandukda heş bile olurduk.”

yağma < Kaçalın yağma: (< yağ-ma), 2007: 329; Karaağaç TVS yağma: birçok kişinin zor kullanarak ele geçirdikleri malı alıp kaçması, çapul, talan, 2008: 897.

yağmalat-

“Kendi isteğiyle” malını insanlara yağmalatmak, aldirtmak

y.-dı 106a-1

y.-ır ol- 103b-10

y.-urdu 103b-9, 104b-3

“Kazan üç yılda bir İç Oğuz Taş Oğuz beglerin cem‘ ēderdi, evin yağmaladurdi.”

yağma < Kaçalın yağma: (< yağ-ma), 2007: 329; Karaağaç TVS yağma: birçok kişinin zor kullanarak ele geçirdikleri malı alıp kaçması, çapul, talan, 2008: 897.

yağmur

Yağmur 85a-7, 86a-4, 86b-6, 102a-3
y.-da 87a-1

*“Yel esdi, yağmur yağdı, püki kopdı,
Yedi katla vardum,
Ol kal‘eyi alımadum.”*

yağmur < DLT yagmur: yağmur, 2006: 729; DLT yamgur: yağmur, 2006: 739; Gülensoy KBS yağmur: atmosferdeki su buğusunun yoğunlaşmasıyla oluşan ve yer yüzüne düşen yağışın sıvı durumda olanı = ET., OT. yağmur, yamgur (EUTS; DLT) < yağ-mur, 2011: 1031.

yahni

(< Fars. yahni) Yahni, et yemeği 76b-11, 93b-10
y.-nuñ 80a-6
y.-sı 60b-6
y.-sından 60b-10, 61a-7, 61a-9

“Altına kara keçe döşey, öjine kara koyun yahnisı koñ.”

yahşi

(< Az. Tü.) Yahşi, iyi, güzel, çok güzel 60a-1, 68b-2, 68b-5, 68b-6, 69a-1, 69b-6, 70b-8, 75a-2, 79a-12, 105b-6

*“Yahşi kaftanların çok geymişem,
Bilmezsem başa kefen olsun.”*

yahşi < DLT yaxşı: iyi; güzel, her şeyin güzeli, 2006: 730; Gülensoy KBS yahşi: iyi, güzel, çok güzel; yer adı: Yahşihan = ET. yakşı ‘iyi, âla’ (EUTS) ~ OT. yakşı, yahşi (DLT) < *yak- ‘hoşa gitmek’+(1)ş-1, 2011: 1033.

yak-

1. Kına, yakı vb. ni koymak, sürmek
y.-maz 74a-11

“Kızı gelini kaş kaş gülmez oldı, kızıl kına ağ eline yakmaz oldı.”

2. Yanmasını sağlamak veya yanmasına yol açmak, tutuşturmak
y.-dı 85b-9

“Od yakdı, kêche birağdı korumsı etdi yarasına birağdı.”

3. Ateşle yok etmek

y.-ayım 98a-2

“Kāfiri kāmıř gibi od olub yakayım,

Uruşmadın dögüşmedin ‘ālemleri doldurayım.”

yak- < DLT yak-: yaklaşmak, dokunmak; yakmak, 2006: 731; Gülensoy KBS yak-: yanmasını sağlamak veya tutuşmasına yol açmak, tutuşturmak; ateşle yok etmek; ışık vermesini sağlamak; ısı etkisiyle bozmak; keskin, sert ve ısıtıcı bir duyum vermek; yanıyormuş gibi etki yapmak; (mec.) güçlü sevgi uyandırmak; kurutmak, zarar vermek; çok sıcak olmak; karartmak; çok üşütme; acıtmak; (mec.) silâhla vurmak; (mec.) yıkma, zarara yol açmak, büyük bir zarara uğratmak, mahvetmek; koymak, sürmek; (türkü, ağıt, vb. için) düzenlemek, bestelemek = ET. yak- ‘hoşa gitmek, yakışmak; yaklaşmak; yakmak, sürmek’ (EUTS) ~ OT. yak- (DLT) < *yā- ‘alevlendirmek, ışık saçmak, parlatmak, aydınlatmak’+k-, 2011: 1033.

yaka

Giysilerin boyna gelen, boynu çeviren bölümü, yaka

y.-ların 74a-6

y.-ııla 61a-11

y.-sını 75a-3

“Ve çeküb yakasını yırtdı, ağ yüzine tırnağ çaldı.”

yaka < DLT yaka: yaka, elbise yakası, 2006: 731; Gülensoy KBS yaka: giysilerin boyna gelen, boynu çeviren bölümü; giyeceklerin boyna gelen bölümüne eklenen ve türlü biçimlerde olan parçası; kıyı, kenar, taraf; eğik yerey; yapıların saçaklarında, suyun içeriye sızmasını önlemek için kiremitlerin altıyla oluk arasına konulan metal levha; semt = ET. yaka ‘taraf, yan, civar’; yaka ‘yaka; şef, reis, iktidar’ (ETG) ~ OT. yaka (DLT) < *ya-k- ‘yaklaşmak’+a-, 2011: 1034.

yakın

Az bir ara ile ayrılmış olan (zaman veya yer), uzak karşıtı, yakın 58b-2, 68b-12, 77a-6, 98a-10, 102a-7

y.-ından 85a-10

“Oğuza geldi, zırākī Oğuza yakın yerde idi.”

yakın < DLT yakın: yakın, 2006: 731; Gülensoy KBS yakın: (zamanda ve yerde) az bir ara ile ayrılmış olan; küçük, önemsiz değişikliklerle

birbirinden ayıran; aralarında sıkı ilgi bulunan; benzeyen, andıran; erişmesi, olması zaman bakımından yaklaşmış olan; uzak olmayan yer; aralarında sıkı ilişki olan arkadaş, dost veya akraba; uzak olmayarak = ET., OT. yağın, yakın (EUTS; DLT) < yağ- ‘yaklaşmak’ (DLT)+-n veya < yak- ‘yaklaşmak, dokunmak’+-(ı)n, 2011: 1036.

yakış-

Yakışmak, güzel durmak, iyi gitmek, yaraşmak, uygun gelmek
y.-dı 78b-6, 78b-6, 78b-6

“Boyu boyına yakışdı, kolı kolına yakışdı, beli beline yakışdı.”

yakış- < DLT yakış-: yaklaşmak, dokunmak, yakına gelmek; yakı yakmakta yardım etmek, 2006: 731; Gülensoy KBS yakış-: güzel olmak, iyi gitmek, yaraşmak, uygun gelmek; uygun olmak, iyi karşılanmak, münasip olmak = OT. yakış- (DLT) < yak- ‘*hoşa gitmek; yaklaşmak’+-(ı)ş-, 2011: 1037.

yalabı-

Parlamak, parıldamak
y.-yıb 93a-10

“Od gibi yalabıyıp gelen nedür?”

yalabı- < Gülensoy KBS yalabı- (hlk.): parıldamak, parlamak, ışıldamak; şimşek çakmak < yā-l-a-bı-, 2011: 1039.

yalak

Hayvanların su içtikleri taş veya ağaçtan oyma kap, yalak
y.-dan 85a-12

*“İtümile bir yalaktan yuyundum içen azgun kâfir,
Altundağ alaca atıñ ne ögersin?”*

yalak < Gülensoy KBS yalak: hayvanların su içtikleri taş veya ağaçtan oyma kap; çeşme, musluk vb.’nin altına akan suyun çevreye sıçramasını veya akıp gitmesini önlemek için konulan delikli taş tekne < yā-l+a-k, 2011: 1040.

yalan

Yalan, doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz, kıtır 59a-11, 74b-13

y. dünyā “geçici, ölümlü hayat, yalancı dünya” 99b-12, 100b-6, 102b-1
y.-ısa 82b-3

“Yalanısa bu sözlerüñ gerçek ola, gelincügüm.”

yalan < DLT yalgan: yalan, 2006: 734; Gülensoy KBS yalan: aldatmak amacıyla bilerek ve gerçeğe aykırı olarak söylenen söz, kıtır; gerçek

olmayan, asılsız, uydurma = ET. (Uyg.) yalğan (EUTS; ETG) ~ OT. yalğan (DLT) < *ya- ‘yanlış bir şey yapmak’+l-ğan veya *yal-ıg+a-n (Ş. Tekin), 2011: 1041.

Yalancı (k. a.) Yalancı oğlu Yaltacuk/Yaltacık 74b-9, 75a-6, 75b-13, 76a-4, 76a-6, 76a-11, 77a-3, 77a-11, 77a-12, 79a-9, 79a-12, 83a-3, 83a-4
“*Yalancı oğlu Yaltacuk kızını alur oldu.*”

yalancı < Gülensoy KBS yalancı: yalan söylemeyi huy edinmiş olan (kimse); gerçek olmayan, gerçeğe benzetilmiş → yalan+cı, 2011: 1042.

yalıncağ 1. Çıplak, uryan, cascavlak 73a-12
“*Delü Karçarı şoyıb yalıncağ eyledi, eve koydı.*”

2. Giyimi eksik, giyimi perişan, giysisi olmayan

61b-5, 64a-13

“*Aç görsem toyurdum,*

Yalıncağ görsem donatdum.”

yalıncağ < DLT yalındağ: çıplak, 2006: 735; DLT yalıng: çıplak; kından çıkmış veya kınından çıkarılmış, 2006: 735; Gülensoy KBS yalıncağ: çıplak = OT. yalındağ (DLT) < yalın+cak, 2011: 1046.

yalıñuz Yanında başkaları bulunmayan, tek başına, yalnız (bk. yalıñuz, yapa) 74a-13, 95b-5
yapa y. 98a-4

“*Yapa yalıñuz ol kâfire at şaldı, kılıç urdı.*”

yalıñuz < DLT yalıñus: yalnız, kimsesiz, 2006: 736; Gülensoy KBS yalnız: yanında başkaları bulunmayan; yanında başkaları olmayarak; sadece, salt; ama, şu kadar ki, ancak, fakat; toplumsal ilişkilerden yoksun veya yoksun bırakılan kişi = ET. yalangus, yalanguz, yalguz, yalangguz, yalnguz (EUTS); (Uyg.) yalıñus (yalañus) (İKPÖ); yalıñuz, yalañuz (ETG) ~ OT. yalñus (DLT), MA yalguz, yalguzen, < yalıñ / yalañ ‘yalın, çıplak’+°s/+°z (?), 2011: 1046-1047.

yalman Kılıcın, kamanın, bıçağın, mızrağın, süngünün ağzı ve ucu y.-ı 90b-13

“*Kılıçlar çalındı, yalmanı düşdi.*”

yalman < Gülensoy KBS yalman (hlk.): eğik, eğinik, mail; sarp, dik; (hlk.) kesici ve batıcı araçların kesen ve batan bölümü < OT. *yā-l+man, 2011: 1046.

Yaltacık (k. a.) Yalancı oğlu Yaltacık (bk. Yaltacuk) 77a-3, 83a-3, 83a-5
“*Yalancı oğlu Yaltacık gördüğü yanar, çıktı Baryegün ayacağına düştü, kılıcı altından geçti.*”

Yaltacuk (k. a.) Yalancı oğlu Yaltacuk (bk. Yaltacık) 74b-9, 75a-6, 76a-4, 76a-6, 76a-11, 77a-11, 79a-9, 79a-12
Y.-a 75b-13, 77a-12
“*Yalancı oğlu Yaltacuk yayı ufandığını gördü.*”

yaluuz Yalnız, tek başına, yanında kimse olmayan (bk. yalıuz) 64a-12, 64b-1, 64b-6, 64b-6, 95b-3, 95b-6, 95b-12, 98b-2
“*Yaluuz oğul yollarından dönmeyeyin.*”

yaluuz < DLT yalnūs: yalnız, kimsesiz, 2006: 736; Gülensoy KBS yalnız: yanında başkaları bulunmayan; yanında başkaları olmayarak; sadece, salt; ama, şu kadar ki, ancak, fakat; toplumsal ilişkilerden yoksun veya yoksun bırakılan kişi = ET. yalangus, yalanguz, yalguz, yalanguz, yalnguz (EUTS); (Uyg.) yalūs (yalaūs) (İKPÖ); yāliūuz, yalaūuz (ETG) ~ OT. yalnus (DLT), MA yalguz, yalguzen, < yalıu/ yalaū ‘yalın, çıplak’+°s/+°z (?), 2011: 1046-1047.

yaman 1. Kötülük, musibet 59a-13
“*Üç otuz on yaşuuz tolsun,
Arasında Hakk size yaman göstermesün,
...*”

2. Şiddetli, fena, çok 64a-11, 64a-11
“*Kesilsün oğan emen süd tamarum,
yaman şızlar.*”

3. Kötü, fena 93b-3
“*Kazan eydür: «Oğul, biñ kâfir öldürseñ kimse senden kan da vîlemez.
Ammâ azgun dîü kâfirdür. Hüb yerde tuş oldu baña, yaman yerde duşak
olduñ baña oğul» dedi.*”

yaman < DLT yaman: kötü, her şeyin kötüsü, 2006: 738; Gülensoy KBS yaman: (güç, etki ve beceri için) alışılmışın üzerinde olan; kötü, korkulan = ET. yaman ‘kötü, fena, korkunç’ (TT. VII, 41, 6; EUTS) ~ OT. yaman (DLT) yawa ‘heder, boşu boşuna, lüzumsuz’ (KB: yawarlık ‘boşluk, beyhudelik, lüzumsuzluk’; yawlak ‘kötü’; yawuz ‘kötü’) < *yaw(/v/f)+man, 2011: 1050-1051.

yan

1. Bir şeyin ön, arka, üst ve alt dışında kalan bölümü, profil
y.-ında 77b-1, 101b-9

“Meger evleri yanında bir büyük ağaç varıdı.”

2. Sağ ve solun ortak adı, yön, taraf, cihet

y.-ına 94a-12

y.-ınca 84b-5

y.-ında 67b-11, 67b-12, 69b-9, 69b-10, 92a-4, 92a-4

y.-ını 91a-6

“Şağ yanını kılıçladı, yere şaldı.”

3. Taraf, her bir kenar

y.ına 95a-12

y.-uğa 81b-8

“Dili damağı kıryub dört yaina bakdurdunmı?”

4. Birlikte, beraberinde

y.-ıma 105b-10

y.-uma 101b-6

y.-ına 63b-5, 64a-4, 85a-5

y.-uğa 63b-1, 66a-6, 102a-5

“Oglancuğunu yanına aldı, kırk yigidin boyına aldı, ava çıktı.”

5. Bulunduğu yer, yakını

y.-ına 61a-2, 63a-8, 64b-4, 68b-1, 69b-6, 75a-7, 76a-3, 80a-3, 80a-9, 80a-10, 80b-9, 88a-10, 95b-10, 104b-7

y.-ında 63a-11, 104a-3

y.-ından 94b-11

y.-larına 78a-12

y.-uğa 82a-5

“Dirse Hân evine vardı, hâtûnını yanına getürdi.”

6. İnsan vücudunun profilden görülen kısmı

y.-imuz 84a-13

“Yata yata yanımız ağrıdı, tura tura belümüz kırıldı.”

yan < DLT yan: yan, 2006: 740; DLT yanğak: yan, taraf, 2006: 741; Gülensoy KBS yan: (bir şeyin) ön, arka, alt ve üst dışında kalan bölümü; yön, sağ ve solun ortak adı, taraf; yer; üst; birlikte, beraberinde olma; bedenin bir bölümü; üstte, altta, arkada veya önde olmayan; (mec.) istekleri katışıt olan iki kişiden veya topluluktan biri; tali = ET. yan ‘taraf, kalça, yan’ (EUTS; ETG) ~ OT. yân (DLT) < yân, 2011: 1052.

yan-

1. Yanmak, tutuşmak, ateş durumuna geçmek

y.-ar, 83a-5,

y.-a dur- 67b-5-6

“Baryek ardına düşdi, ol şaza od urdı. Yalancı oğlu Yaltacığ gördiki yanar, çıkdı Baryegüñ ayağına düşdi, kılıcı altından geçdi.”

2. Üzölmek

bağır y.-ar “üzüntü çekmek, çok acı duymak” 64a-12, 95a-9, 95b-3

bağır y.-dı “üzüntü çekmek, çok acı duymak” 77b-5, 77b-6

“Bebecügüm görünmez, bağrum yanar.”

3. Yakınmak, şikâyette bulunmak, dert yanmak

y.- göyne “yana yakına”95b-3, 95b-7

“Demez olsañ yana göyne kargaram Kağan saña!”

yan- < DLT yan-: dönmek, döndürmek; korkutmak, tehdit etmek; kusmak; yanmak, 2006: 740; DLT yal-: yalınlamak, alevlenmek; -yara-iltihaplanmak; güneş yüzü yalıyarak çalıp karartmak, 2006: 733; Gülensoy KBS yan-: birleşiminde karbon bulunan maddeler, ısı ve ışık yayarak kül durumuna geçip yok olmak; ateş durumuna geçmek, tutuşmak; ısı, ışık veren veya başka amaçlar sağlayan şeyler, alev yaklaştırılarak veya özel düzenlerine dokunularak etkinliğin geçmek; bütünü veya bir bölümü ateş veya sıcaklığın etkisi ile bozulmak, kömür durumuna gelmek; ısı etkisi ile vücudun bir yanı yara olmak, kızarmak veya rengi koyulaşmak; (vücut veya nesnelere için) ısı artmak;

- parlamak, parıldamak; birtakım etmenlerin etkisiyle işe yaramaz duruma gelmek; (mec.) çok üzölmek; (mec.) çok sevmek, büyük bir aşk ile sevmek; (mec.) hükümsüz kalmak, değerini yitirmek; (mec.) zarara, kötölüğe uğramak; (mec.) çocuk oyunlarında oyun dışı kalmak = ET., OT. yan- (EUTS; DLT) < yā- ‘yanmak, parlamak’+n-, 2011: 1052-1053.
- yaña** Taraf, tarafa, taraftan 84b-6
y.-da 82b-7, 87b-13, 98b-5
y.-dan 68b-9, 80b-9
“*‘Kankı yañadan gele?’ dëyi yola bakar,
Gözlerinüñ yaşı revān olub añar.*”
yaña < DLT yanğa: her hangi bir ırmağın, bir yanı, geçesi, 2006: 741.
- yañaq** Yüzün göz, kulak ve burun arasındaki bölümü, yanak
y.-ın 74a-10, 75b-11
y.-ını 74b-1, 88b-11
y.-lum 61a-4
y.-um 81b-13, 95b-13
y.-uñ 81b-9
“*Alma gibi al yañağını yırttı.*”
yañaq < DLT yanğak: ağzın iki yanında dişlerin oturduğu kemik; kapı sögesi; her şeyin yanı, 2006: 741; Gülensoy KBS yanak: yüzün göz, kulak ve burun arasındaki bölümü = ET. yanggak, yingak (EUTS;); (Uyg.) yınak (İKPO) ~ OT. yangak (DLT), Çağ. yañağ, yanak < yān[/ng]+(ğ)ak, 2011: 1053.
- yandur-** Yandırmak, ışık veren konuma geçirtmek
y.-an 67b-5
“*Hak yanduran çırağın yana dursun!*”
yandur- < Gülensoy KBS yandır-: yanmasına sebep olmak, yakmak < yā-n-dır- [ET. yandur-, yantur- ‘çevirmek, döndürmek’ < yan- ‘dönmek’+d(/t)ur-] 2011: 1055.
- yañıl-** Yanılmak, şaşırarak, beklenmedik bir durumla karşılaşmak
y.-dı 99b-6
“*Tekür alındı, Melik dutıldı, tuğ yııldı, uruşanı yañıldı.*”

yañıl- < DLT yanğıl-: yanılmak, 2006: 742; Gülensoy KBS yanıl-: tanımayarak, niteliğini iyi anlamayarak aldanmak; sonucunu düşünmeden veya bilmeden uygunsuz bir davranışta bulunmak = ET. yanğıl- ‘yanılmak’ (EUTS); yañıl- (ETG) ~ OT. yanğıl- (DLT) < *yang ‘örf, gelenek, uzul, nizam’ (EUTS)+(ı)l-. [< *ya- ‘yanlış bir şey yapmak’+ng+ıl- (Ş. Tekin), 2011: 1057-1058.

yap-

Yapmak, oluşturmak, inşa etmek, gerçekleştirmek (bk. yañ-)

y.-an 59b-7, 59b-9

y.-dılar 103a-13

“Hişāri alub kelisyaların yıqub yérine mescidler yapıdılar.”

yap- < DLT yap-: örtmek, kapamak; kurmak, yapmak, 2006: 744; Gülensoy KBS yap-: ortayakoymak, gerçekleştirmek, oluşturmak, meydana getirmek; uygulamak, ifa etmek; üretmek = ET. yap- ‘yaratmak, kurmak’; yapın- ‘hazırlamak’ (EUTS) < ya-p-, 2011: 1062.

yapa

Lapa

y. y. “lapa lapa” 59a-2

“Yapa yapa karlar yağsa yaza kalmaz.”

yapa yapa < YTS yapa yapa: lapa lapa, 2009: 246.

yapa

Pekiştirme, kuvvetlendirme sağlayan ilk hece tekrarı (bk.

y. yalnız 98a-4

“Yapa yalnız ol kâfire at şaldı, kılıç urdı.”

yapağı

Yapağı, kırılmış koyun yünü

y.-lı gökçe çemen “yapağı gibi sık ve gür çimen” 59a-2

“Yapağul gökçe çemen güze kalmaz.”

yapağı < DLT yap: yapağı, 2006: 744; DLT yabaku: yün ve yapağı yoluntusu, 2006: 723; Gülensoy KBS yapağı, yapak: ilkbaharda kırılan koyun tüyü = OT. yap, yabaku (DLT) < yap- ‘örtmek, kapamak’+-(a)ğ[ı]/+(a)k, 2011: 1063.

yapıl-

Oluşturulmak, üretilmek

y.-anda 79b-8, 101a-4

“Aflāsıla yapılanda gök şayvanlu,

... ”

yapıl- < Gülensoy KBS yapıl-: yapmak işine konu olmak; (mec.) gerçekleştirilmek, ortaya çıkarılmak < yap-(ı)l-, 2011: 1064.

yapış-

Yapışmak, yakalamak, sıkıca tutmak

y.-dı 71a-6, 102b-13

y.-duk 88a-6

y.-ub 88a-4, 103b-11

“*Kağan Begün ‘âdeti buyudiki hâtûnınınuñ eline yapışub evinden çıkardı.*”

yapış- < DLT yapış-: yapışmak, 2006: 745; DLT yapuş-: yapışmak, 2006: 746; Gülensoy KBS yapış-: (yapışıcı olan veya yapışkan bir maddeye bulanmış olan bir şey) ayrılmayacak bir biçimde bir yere tutunup kalamak; iyice yaklaşmak; aralık bırakmayacak bir biçimde üzerine dokunmak; bir iş yapmak amacıyla hevesle bir şeyi eline almak; sıkıca yakalamak, tutmak, sarılmak; (mec.) birini rahatsız etmek, peşini bırakmamak, musallat olmak = OT. yapç-ur- (KB) < *yap-ıç-ur-; yapuş-, yapış- ~ yapşur-, yapçur-, yaβçur- (DLT) < *yap-(ı)ç-(>ş)-, 2011: 1065-1066.

yapuk

Beşikte içine yatılacak yer

y.-ı 90a-3, 98b-7

“*Kara boğa derisinden beşiginün yapuğı olan,*

Bıyığını eşsesinde yedi yerde dügen

Kağan Begün Kartası Kara [Göne]

Çapar yèdi,

«*Çal kılıcuñ ağam Kağan, yèdim*» dedi.”

yapuk < Gülensoy KBS yapık: (hık.) belleme; (tar.) yeniçerilerin giydikleri üstlük) = ET. yapığ ‘yapışkan’ (ETG) < yap- ‘örtmek, kapamak’+-(I)k, 2011: 1064.

yār

(< Fars.) Dost, tanıdık, ahbap

y.-ı 74b-3

“*Baryegün yāri yoldaşı heb ağ çıkarıb kara geydiler.*”

yar-

Yarmak, derin yara açmak

y.-dı 80a-11

“*Zūrna-zānları qovdı, naqarazānları urdı, başların yardı.*”

yar- <DLT yar-: yarmak, bir şeyi keserek zorla yarmak, parçalamak, yere sınır çizmek, 2006: 747; DLT yara-: yarmak, 2006: 747; Gülensoy KBS yar-: uzunlamasına bölüp ayırmak; (mec.) ortasından, içinden geçmek; buğday, arpa gibi tahıl tanelerini değirmende kırmak; derin yara açmak; yarık açmak = ET. yar- ‘kırmak, yarmak, parçalamak, ayırmak (EUTS) ~ OT. yar- ~ yara- (DLT: yarsık- ‘birbirinden ayrı düşmek’ < yār- / yāra-, 2011: 1068-1069.

yara

Yara, keskin bir şeyle veya bir vuruşla vücutta oluşan derin hasar

y. yê- “yaralanmak” 85b-9

y.-dan 65a-2, 65b-3, 65b-3

y.-mı 65b-3

y.-ña 65a-3, 65b-4

y.-sı 65b-8

y.-sına 65b-7, 85b-9

y.-sını 65a-2

“*Hānum, oğlanuñ kırk günde yarası tamam eyü oldı.*”

yara < DLT yarağ: yarık, gedik, 2006: 747; Gülensoy KBS yara: keskin bir şeyle, bir vuruşla vücutta oluşan derin kesik veya zedelenme; bir şeyin iç veya dış yüzünde herhangi bir etki ile oluşan ve tehlikeli olabilen oyuk, gedik, yarık; (mec.) dert, üzüntü, acı = OT. yarağ (DLT), 2011: 1069.

yara-

1. Bir şey yararlı olmak, yarar sağlamak, iyi gelmek

y.-r 78a-10

“*Çalma ozan, eytme ozan!*

“*Karalica ben kızuñ nesine yarar, ozan?*”

2. Bir iş için uygun olmak, kullanılır olmak, o işte faydalı olmak

y.-r 100a-12, 100a-12

“*Qazılık Koca iş görmüş, işe yarar ādem idi. Yarar qocaları cem‘ eyledi.*”

yara- < DLT yara-: yaramak; uygun gelmek; yaraşmak, 2006: 747; Gülensoy KBS yara-: (bir şey) yararlı olmak, yarar sağlamak; bir iş için

- uygun olmak, kullanılabilir olmak = ET. yara- ‘yaramak, yakışmak’ (EUTS)
~ OT. yara- (DLT) < yār-a- [OT.: yarağ ‘fırsat, imkân, tav], 2011: 1069.
- yaradan** Yaraticı, Allah 97a-4, 98a-2, 98a-7, 102b-6, 103a-9
“*Görelüm yaradan neyler emdi.*”
yaradan < DLT yaratgan: yaradan, 2006: 748; Gülensoy KBS yaradan: Tanrı = ET. yarat- ‘yaratmak, yoktan var etmek, hazırlamak, tercüme etmek (ETG), = OT. yaratğan (DLT) < yār-a ‘uygun olmak, gerektiği gibi olmak’+t-[-d-](g)an, 2011: 1069-1070.
- yarağ** Hazırlık, levazım, teçizat 75a-8
y.-ın 68b-3, 73b-8
y.-ıyla 100a-12
y.-ların 101b-3
“*Bāzırgānlar yarağ görüb gitdiler.*”
yarağ < DLT yarağ: fırsat, imkân, tav, 2006: 747; Gülensoy KBS yarağ: silâh; (kaba) erkeklik organı = ET. (KT., Uyg.) yarağ; Uyg.) yarak ‘silâh, teçizat; hazırlık, takat, güç, imkân’ ~ OT. yarağ (DLT) < yara-k, 2011: 1070.
- yaralan-** Silah, bıçak vb. araçla yara alınmak, yaralanmak
y.-dum 87a-11
“*«Üç yerde yaralandum. Şuçum bumı yoluñda?» dedi.*”
yaralan- < Gülensoy KBS yaralan-: yaralamak işi yapılmak; (mec.) gücenmek, incimek, kırılmak → yara[+la-n-], 2011: 1070.
- yaramaz** Faydasız, boş, uygunsuz, zararlı, fena, kötü 63a-2
“*Arğurı yatan Ala Tağdan haber aşı, hānlar hānı Bayındır Hāna haber vara: ‘Dirse Hānuñ oğlı şu aşıl yaramazlı bid‘āt işler işlemiş’ deyeler.*”
yaramaz < Gülensoy KBS yaramaz: uygun ve yararlı olmayan, bir işe yaramayan; (çocuk için) söz dinlemeyen, uslu durmayan, yasaklanan şeyleri yapmakta ayak direyen, haşarı; çapkın → yara-[maz], 2011: 1071.
- yaramazlık** Kötü, uygunsuz davranış 63a-10
“*Ala Tağ-dan haber aşı, hānlar hānı Bayındır Hāna haber vara: ‘Dirse Hānuñ oğlı böyle bid‘āt yaramazlık etmiş’ deyeler.*”

yaramazlık < Gülensoy KBS yaramazlık: yaramaz olma durumu veya yaramazca davranış: (hlk.) kötü, uygunsuz durum veya haber; çapkınlık → yaramaz[+lık], 2011: 1071.

yarçı-, yarçı- Mesut olmak, yüzü gülmek, bahtiyar olmak, iyi olmak (bk. yarı-)
yarımasun y.-masun (beddua “felâh bulmasın, yüzü gülmesin, yetip onmasın”) 62b-11, 68b-10, 73a-1, 74a-1, 74b-9, 77a-11, 85b-7

“*Yarımasun yarçimasun senüñ oğluñ küir kopdı, erçel kopdı.*”

yarçı-, yarçı- < Gülensoy KBS yarçı- (hlk.): fayda görmek, iyi olmak, yüzü gülmek, mesut olmak < yā-ru- ‘parlamak, ışımak’+ç-ı-, 2011: 1073.

yâren (< Fars. yārān) Dostlar

y.-ler 71b-10

“*Dede Korkut eydür: «Yârenler, çünkim beni ‘Varsun’ dërsüz, bilürsüz kim ol[-] Delü Kârçar kız dileyeni öldürür. Bârî Bayındır Hânun tavlasından iki at getirüñ: bir keçü başlu keher ayğırı, bir toklı başlu dorı ayğırı. Nâgâh kaçma kovma ola, birisini binem, birisini yëdem.»*”

yarı- Mesut olmak, yüzü gülmek, bahtiyar olmak, iyi olmak (bk. yarçı-)

y.-masun yarçimasun (beddua“felâh bulmasın, yüzü gülmesin, yetip onmasın”) 62b-11, 68b-10, 72b-13, 74a-1, 74b-8-9, 77a-10, 85b-7

“*Yarımasun yarçimasun Avnuk Kâl‘esinüñ kâfiri bunları cäsüsladı.*”

yarı- < DLT yaru-: ışımak, 2006: 753; Gülensoy KBS yarı- (hlk.): ışıklanmak = ET., OT. yaru- ‘parlamak, keyiflenmek, sevinmek’ (DLT) < yā-ru-, 2011: 1074.

yarık Yarılarak oluşmuş veya yarılarak açılmış olan derince çizgi 102b-9

“*Karnı yarık balığı karşı dutan Cebbârsın.*”

yarık < DLT yarık: oylukların çenetlere bitiştiği yer, 2006: 749; DLT yarağ: yarık, gedik, 2006: 747; DLT yaruk: yerde, duvarda, dağda ve sırçada ve benzer şeylerde yarık, 2006: 754; Gülensoy KBS yarık: yarılarak açılmış veya yarılarak oluşmuş; yarılarak açılmış yer, geniş çatlak, gedik; ince bir çizgi durumunda açılmış yara = OT. yarık, yarağ, yaruk ‘yarık’ (DLT) < yār-(I)k, 2011: 1075.

yarıl- Yarılmak, açılmak, iki yana dağılmak

y.-dı 93a-7

“Toz yarıldı, gün[-]gibi ısladı, deniz gibi yaykandı, meşe gibi kararadı.”

yarıl- < DLT yarıl-: yarılmak, yirilmek, açılmak, 2006: 749; Gülensoy KBS yarıl-: yarmak işi yapılmak; üzerinde yarık açılmak = ET. yarıl- (ETG) < yar-(ı)l-, 2011: 1075.

yarın

1. Bugünden sonra gelecek ilk gün

bugün y. “çok yakında, neredeyse” 64b-8

y.-ki gün 92b-4

“Yarınki gün bendahı ölem, sen kalasın.”

2. Gelecek, ilerideki zaman 73b-13

“Bugün ben geydümse yarın nāyibüm geysün.”

yarın < DLT yarın: yarın, 2006: 750; Gülensoy KBS yarın: bu günden sonra gelecek olan gün; gelecek, ileriki zaman; bu günden sonra gelecek olan ilk günde = ET. yarın ‘şafak, gün ağarması’ (EUTS); yarın ‘yarın’ (ETG) ~ OT. yarın ‘sabah’ (DLT) < *ya-r ‘ışıldama, parlama’+-ın, 2011: 1076.

yarışdur-

Yarıştırmak, üstün gelmek için yarışa tutturmak

y.-alum 71a-1

“Gel senünle ava çıkalum, oğ atalım, at yarışduralum ve hem göreş dutalum.”

yarışdur- < DLT yarış-: yarışmak, yarış etmek, at yarışı yapmak; yarı yarıya üleşmek, 2006: 750; Gülensoy KBS yarıştır-: yarışmasını sağlamak → yarış-[tır-], 2011: 1077.

yas

Ölüm veya bir felaketten doğan acı ve bu acıyı belirten davranışlar, matem

y. dut- “çok üzölmek, yasa bürönmek, duyulan acı ve üzüntüyü bazı davranışlarlabelli etmek” 74b-4

y.-um dut- 97a-12

“Kalın Oğuz begleri Bayrek için ‘azım yas dutdılar.”

yas < DLT yas: ölüm, helâk, 2006: 754; Gülensoy KBS yas: ölüm veya bir felâketten doğan acı ve bu acıyı belirten davranışlar, matem = ET., OT. yās < yā-s, 2011: 1078.

yaş

Yaş, gözyaşı 61b-1, 64a-6, 78b-7, 86a-13, 95a-4, 96a-6, 97b-8

y.-ı 77b-3, 80b-9, 88b-10, 95a-12

y.-ın 74a-9

y.-um 82a-1

y.-uñ 81b-9

“Kara kıyma gözleri kan yaş tıldı.”

yaş < DLT yaş: yaş, taze nesne, zerzevat, sebze, yeşillik; yaş -gözden gelen-; yaş -insanın yaşadığı-, 2006: 756; Gülensoy KBS yaş: nemli, ıslak; kendi suyunu, canlılığını yitirmemiş, kurumamış, kurutulmamış, taze; ağladığında gözlerden akan berrak sıvı, göz yaşı = ET., OT. yaş (DLT) < ya-ş ‘göz yaşı, ıslaklık, canlılık, parlaklık’ (Ş. Tekin), 2011: 1083.

yaş

Doğuştan veya kuruluştan beri geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman, ömür

y.-ına 61b-9, 68b-6, 100b-10

y.-ını 59a-12, 62b-6, 70a-9

y.-ıñuz 59a-12

y.-uñ 106a-5

“Ol vaqtdan berü on altı yaşına girmişidi

yaş < DLT yaş: yaş, taze nesne, zerzevat, sebze, yeşillik; yaş -gözden gelen-; yaş -insanın yaşadığı-, 2006: 756; Gülensoy KBS yaş: = doğuştan beri geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman; hayatın çeşitli evrelerinden her biri, çağ ET., OT. yaş (DLT) < yāş [< *yāl < *nāl] (Räsänen), 2011: 1082.

yaşar

Yaşında 89a-12

“Çopanıñ altı yaşar tana derisinden şapanı varıdı.”

yaşar < Gülensoy KBS yaşar (hlk.): bir yaşını geçmiş (at, sığır) = ET. yaşar ‘o kadar yaşlı, ... yaşında’ (ETG), 2011: 1084.

yaşar-

Yaşarmak, kendi suyunu, canlılığını yirmemek, kurumamak

y.-dı 82a-12

“Kanlu kanlu şularuñ şogulmuşdı, yaşardı gene.”

yaşar- < DLT yaşanğur-: -göz- yaşarmak, yaşlı olmak, 2006: 756; DLT yaşık-: -göz- yaşlanmak, kamaşmak, 2006: 757; Gülensoy KBS yaşar-: (göz) yaşlanmak [ET.: yaşar- ‘yeşermek’ (ETG)] = OT. yaşık- (DLT; yaşangur-) < ya-ş+(a)r-, 2011: 1084.

yaşmak

Yaşmak, gözleri açıkta bırakan ince yüz örtüsü 59b-13
y.-ları 80b-13

“Elin bögrine urur, eydür: «Bu ħarāb olası ere varaldan ħarnım toyub yüzüm gülmedi, ayağum başmak, burnım yaşmak görmedi. Nolaydı bu er öleydi, birine dahı varaydum, umarımdan yahşı umar olaydı.”

yaşmak < Gülensoy KBS yaşmak (hık.): başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü < ET., OT. yaş- ‘örtmek, kapatmak, gizlemek’ (DLT) + -mak, 2011: 1086.

yaşmaklan-

Yaşmaklanmak, örtünmek
y.-dı 70b-10

“Banı Çiçek yaşmaklandı, ħaber şordı.”

yaşmaklan < Gülensoy KBS yaşmaklan-: yaşmakla örtünmek → yaşmak[+la-n-], 2011: 1086.

yat-

1. Bir yere veya bir şeyin üzerine hareketsiz bir şekilde boylu boyunca uzanmak

y.-ur 65a-4, 96a-12

“Leş içinde gezerken gördikim oğlunun kırk yigidi kırılmış, oğlunun bedevī atı oğanmış, şöyle yatur.”

2. Uyumak

y.-ur 97a-7

y.-duğı 86b-5

y.-urken 85a-4, 85b-11

y.-urlar 93a-5

“Gece yaturken Ķaracık Çoban ħara ħaygulu düş gördi.”

3. Uzanmak, bir şey boyunca sıralanmak, uzayıp gitmek

y.-an 63a-1, 64b-2, 63a-9, 70a-5, 72a-5, 77b-7, 77b-11, 78a-4, 78a-8, 82b-3, 89b-11, 95b-7, 95a-13, 97b-4, 97b-11, 101b-7, 101b-7, 101b-8

“Ķarşu yatan ħara tağlar

karıyubdur, otı bitmez.”

4. Boş yere beklemek

y.-a y.-a 84a-13

“Yata yata yanımız ağrıdı, tura tura belümüz kurıdı.”

5. Geceyi geçirmek için bir yerde kalmak

y.-acak 60a-6

“Yatacak yerüm gene bu harāb olası-dur.”

yat- < DLT yat-: yatmak, 2006: 759; Gülensoy KBS yat-: bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak; uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek; yatay veya yataya yakın bir duruma gelmek, eğilmek; hastalık sebebiyle yatakta kalmak; geceyi geçirmek üzere bir yerde kalmak; boş yere beklemek; işlemez, çalışmaz durumda kalmak; boş yere beklemek; bir özellik kazanmak için bir şeyin içinde beklemek; hapsedilmek; (ölü) gömülmüş olmak; düz bir duruma gelmek, düzleşmek; (mec.) bulunmak, var olmak; olumsuz veya başarısız bir sonuç alamak; (hık.) işsiz kalmak, çalışmamak; cinsel ilişkide bulunmak; bir düşünceyi veya bir öneriyi benimsemek, razı olmak = ET., OT. yat- (DLT) < yā- ‘yaymak’+t-, 2011: 1086-1087.

yatlu

Kötü, âdi, fena

y.-lusı 73b-3

“«Hāy Dedecügüm! Bunun eyüsi, yatlusı seçilecekleyin degül.Dede Allāh ‘ışkına kapuyı aç, çıkayın! dēr.”

yatlu < YTS yatlu, yatlu, [yadlu, yatlı]: kötü, uğursuz, âdi, fena, 2009: 250.

yavru

Yeni doğmuş hayvan, yavru (bk. yavru)

y.-sı 79b-10

“Tülü kuşuñ yavrısı,

Türkistānuñ diregi,

Amit şuyınuñ arşlanı,

Qaracuğıñ kaplanı,

Qoñur atıñ eyesi,

Hān Uruzuñabası,

Hānum Kazan!”

yavru < Gülensoy KBS yavru: yeni doğmuş hayvan veya insan; çocuk, evlât; (mec.) bir şeyin küçüğü < yavru- ‘zayıflamak, güçten düşmek fiilinin türevi’, 2011: 1091.

yavru

1. Yeni doğmuş hayvan (bk. yavru)

y.-sı 84a-6, 91b-8, 101a-6

“Tülü kuşuñ yavrusı,

Türkistānuñ diregi,

Amit şuyınuñ arşlanı!”

2. Çocuk, evlat

y.-m 64a-10, 95a-8-9

“iki varduñ, bir geldüñ,

yavrum kani?”

yavru < Gülensoy KBS yavru: yeni doğmuş hayvan veya insan; çocuk, evlât; (mec.) bir şeyin küçüğü < yavru- ‘zayıflamak, güçten düşmek fiilinin türevi’, 2011: 1091.

yavuklu

Nişanlı, adaklı, namzet

y.-m 76a-11

y.-sı 68a-11

y.-sına 74a-13

“Hem bir k̄ara gözlü yavuklum varıdı.”

yavuklu < Gülensoy KBS yavuk (hlk.): sevi; nişan; yakın < ET., OT. yağı-+-k ‘yakın, hısım’, 2011: 1092; Gülensoy KBS yavuklu: sözlü, nişanlı; sevgili → yavuk[+lu], 2011: 1092

yavuzla-

Yavuzlamak, kötölemek

y.-yalum 62b-9

“Gelüñ oğlanı babasına yavuzlayalum.”

yavuzla- < DLT yawuzla-: kötü bulmak, 2006: 762.

yay

Ok atmaya yarayan, iki ucu arasına kiriş gerilmiş, eğri ağaç veya metal çubuk 68b-4, 79b-4, 92a-3, 92b-5, 100b-2

y.-a 61a-3

y.-ı 63b-12, 69a-13, 79a-13

y.-in 66a-9, 67b-11

y.-ını 79a-11, 79b-1, 79b-1

y.-lı 98b-12

y.-um 79b-2, 102a-2

y.-umı 79a-10

y.-uñ 79a-13

“*Ḳatı muhkem yay çekerdi.*”

yay < DLT ya: ok; yay, 2006: 723; Gülensoy KBS yay: ok atmaya yarayan, iki ucu arasına giriş gerilmiş, eğri ağaç veya metal çubuk; çeşitli amaçlarla veya çeşitli biçimlerde yapılan esnek makine bölümleri; keman, viyolonsel gibi çalgılarda, titreşim yoluyla ses çıkarmaya yarayan parça; (mat.) bir eğriden alınan parça; zemberek; hallacın pamuk veya yünü atmak için tokmak yardımıyla kullandığı araç = ET. , OT. yā (EUTS; DLT) < *yā [yay’daki /y/ fonemi ikincil olup, /ā/ ünlüsünün etkisiyle türemiştir.], 2011: 1093.

yay-

Yaymak, sermek

y.-maz 59a-5

“*Oğul atadan görmeyince şıfra yaymaz.*”

yay- < DLT yadh-: döşemek, yaymak, sermek, 2006: 724; DLT yat-: yaymak, sermek, 2006: 759; Gülensoy KBS yay-: germek, yaymak, dağıtmak, sermek; açmak = ET. yağ- ‘yaymak, açmak, yapışmak’ (EUTS) [Mani metinleri yany- (ETG)] ~ OT. yağ- (DLT) < *yā-đ-, 2011: 1093-1094.

yayağ

Yaya, yayan, binitsiz 65b-13, 87a-6

“*Bunlar atla, Dirse Ḥān yayağ öñlerine bırağdılar.*”

yayağ < DLT yadağ: yayan, yaya, 2006: 724; DLT yadhağ: yaya, yayan, 2006: 724; Gülensoy KBS yaya (yayağ, yayan): yürüyerek giden (kimse); yürüyerek, yayan = ET. yadağ (EUTS) ~ OT. yadağ, yadağ (DLT) < yağa-ğ [> yayag < yaya], 2011: 1094.

yayan

Yürüyerek giden, yaya 66a-5, 95a-11

y.-uñ 94b-4

“*Kāfirler öñince yayan yöritdüñmi?*”

yayak < DLT yadağ: yayan, yaya, 2006: 724; DLT yadhağ: yaya, yayan, 2006: 724; Gülensoy KBS yaya (yayak, yayan): yürüyerek giden (kimse); yürüyerek, yayan = ET. yadağ (EUTS) ~ OT. yadağ, yadağ (DLT) < yaða-ğ [> yayag < yaya], 2011: 1094.

Yayhân

(y. a.) Yayhân

Y. keşiş oğlu 89b-9

“Yayhân keşiş oğluna vèrürem.”

yayıl-

Yayılmak, dağılmak

y.-ub 65b-4

“Böyle deyicek kırk kız yayılıb tağ çiçegi devşürdiler.”

yayıl- < DLT yayıl-: ırgalanmak, yayılmak, salınmak, 2006: 763; DLT yadhıl-: yayılmak, dağılmak, ayrılmak, 2006: 724; Gülensoy KBS yayıl-: yaymak işine konu olmak veya yaymak işi yapılmak; (hastalık) pek çok kimseye geçmek veya bulaşmak; genelleşmek; genişlemek, büyümek; serilmek, döşenmek; (mec.) ayrıntıya girmek, açılmak; (sürü için) otlamak; rahat bir biçimde sere serpe oturmak = OT. yadıl-, yadın-, yayıl- ‘yayılmak’ (DLT) < yay-(ı)l- [< yā-đ-(ı)l-], 2011: 1096.

yayқан-

Çalkanmak, dalgalanmak

y.-dı 93a-7

“Toz yarıldı, gün[-]gibi ısladı, deniz gibi yayқandı, meşe gibi қарardı.”

yayқан- < DLT yaykal-: çalkanmak; her şeye gönlü meyil göstermek, 2006: 764.

ayyla

Dağlık, yüksek bölgelerde, yazın havası iyi ve serin olan, hayvan otlatma ve dinlenme yeri, ayyla

y.-sıdur 77b-11

“«Karşu yatan қара тағı

şorar olsaң aғam Baryegün yaylasıdur,

Aғam Baryek gèdeli yaylarum yoқ.

...”

ayyla < DLT yaylağ: ayyla, yalak, yazlanan, yer, 2006: 764; Gülensoy KBS ayyla: deniz yüzeyinden yüksek yeryüzü parçası; yaylanacak yer =

ET., OT. yaylağ (ETG; DLT) < yā-y-(<z)+la- ‘yazı geçirmek’+(g), 2011: 1098.

yayla-

Yaylamak, yaylada yaz mevsimini geçirmek

y.-maz 97b-11

y.-r 97a-13

y.-rum 77b-12

“«*Ƙara tağlar esen olsa*

el yaylar.

...”

yayla- < DLT yayla-: yaylamak, 2006: 764; Gülensoy KBS yayla-: yazın yaylada oturmak = ET., OT. yayla- ‘yaylamak, yaz mevsimini geçirmek’ (ETG; DLT) < yay [< *yaz]+la-, 2011: 1098.

yaylağ

Yaylak, yazı geçirmeğe mahsus yüksek yer, yayla (bk. yaylağ) 82b-4

“*Ƙarşu yatan Ƙara tağlar*

Yaylağ olsun saña, gelincüğim,

...”

yaylağ < DLT yaylağ: yayla, yalak, yazlanan, yer, 2006: 764; Gülensoy KBS yayla: deniz yüzeyinden yüksek yeryüzü parçası; yaylanacak yer = ET., OT. yaylağ (ETG; DLT) < yā-y-(<z)+la- ‘yazı geçirmek’+(g), 2011: 1098; Gülensoy KBS yaylak: hayvanların yayılıp otlanmasına uygun yer, otlak < yā-y-(ı)l-(a)k, 2011: 1098.

yaylağ

Yaylak, yazı geçirmeğe mahsus yüksek yer, yayla (bk. yaylağ) 77b-7

“*Mere kız, karşu yatan Ƙara tağı*

şorar olsam yaylağ kimün?”

yaylağ < DLT yaylağ: yayla, yalak, yazlanan, yer, 2006: 764; Gülensoy KBS yayla: deniz yüzeyinden yüksek yeryüzü parçası; yaylanacak yer = ET., OT. yaylağ (ETG; DLT) < yā-y-(<z)+la- ‘yazı geçirmek’+(g), 2011: 1098; Gülensoy KBS yaylak: hayvanların yayılıp otlanmasına uygun yer, otlak < yā-y-(ı)l-(a)k, 2011: 1098.

yaz

Yaz, ilkbahar ile sonbahar arasındaki sıcak mevsim 61b-12

y.-a 59a-2

y.-da 64b-10

y.-ın 61b-11

“*Meger, sultān[um] gēne yaz oldu.*”

yaz < DLT yay: ilkbahar; yaz, 2006: 763; Gülensoy KBS yaz: yılın, haziranın 21’inde başlayıp Eylülün 23’üne kadar süren, ilkbaharla sonbahar arasındaki sıcak mevsimi; ilkbahar = ET. yaz ‘yaz, ilkbahar’ (EUTS); yaz ‘ilkbahar’ (ETG) ~ OT. yaz (DLT) < *yāz [< yār < Ön. Tü. *ńaf], 2011: 1099.

yaz-

1. Söz ve düşünceyi harflerle anlatmak, yazıya dökmek, yazmak

y.-anı 106a-10

y.-dılar 105a-11

“*Kāğız yazdılar, Baryige gönderdiler.*”

2. İnsanın başına gelecekleri belirlemek, geleceğini belirlemek

y.-miş 72a-3

“*‘Aleykümü s-selām ey ‘ameli azmış, fi’li dönmiş, Kādir Allāh ağ alnına kada yazmış!’*”

3. Hedefe isabet ettirmekte yanılmak

y.-maz 93b-9

“*Ol kāfirünçin atub biri yazmaz oğçısı olur.*”

yaz- < DLT yaz-: şaşmak, yanılmak; çözmek; yazmak, 2006: 765; Gülensoy KBS yaz-: sözlü, düşünceyi özel işaret veya harflerle anlatmak, yazıya dökmek; yazı ile anlatmak, yazıya dökmek; yazar olarak görev yapmak; yazı ile bildirmek, haber vermek; bir bilim ve edebiyat eseri oluşturmak; (sayaç vb.) sayılarla niceliği belirlemek; kaydetmek, bir göreve almak; (hık.) yaymak, sermek; (mec. doğüstü güçler) insanın geleceğini belirlemek; (hık.) gelinin yüzünü süslemek = ET. yaz- ‘hata etmek, günah işlemek, yanılmak, karşı gelmek’; yazmak (EUTS) ~ OT. yaz- (DLT) < yaz- [Hamilton (İKPO): yāz- ‘boş gezmek, yoldan çıkmak, azmak’], 2011: 1100.

yazı

Ova, sahra, ıssız kır

y.-da 63b-9

y.-dan 60a-9

“*Ol nāmerdüñ bir kaçı Dirse Hāna eydür: «Görürmisin, oğlan yazıda yabanda geyigi kıvar.»*”

yazı < DLT yazı: kır, ova, yazı, boş ve açık yer, boşluk, açıklık, alan, 2006: 765; Gülensoy KBS yazı: düz yer, ova, kır = ET. yazı (EUTS; ETG; DLT) < yaz- [< *yağ- ‘sermek’+₋₁, 2011: 1102.

yazık

Acınma, üzüntü anlatan bir söz, yazık (bk. yazuk) 89a-9, 89a-9, 89a-9, 89a-10, 89a-10, 89a-10

“...,”

Beglige uşanmadum, özüm yazık,

Yigitlige doymadum, cānum yazık!»

yazık < DLT yazuk: günah, suç, 2006: 767; Gülensoy KBS yazık: herkesi üzebilecek şey, günah; (ünl.) acınma, üzüntü anlatır; (ünl.) kınama anlatır = ET. yazug, yazuk ‘günah, suç, hata, kusur’ (EUTS) ~ yāsoğ (Uyg. Br.) (ETG) ~ OT. yazuk (DLT) < yā- ‘yanlış bir şey yapmak’/[ā-]+-z- ‘sapmak; şaşmak, yanılmak’+-(u)k ‘filden ad yapan ek’, 2011: 1103.

yazıl-

İnsanın başına gelecekler belirlenmek, gelecek belirlenmek, yazılmak y.-masa 58b-9

“*Evvelinden yazılmasa kul başına kada gelmez.*”

yazıl- < Gülensoy KBS yazıl-: yazmak işi yapılmak; kendini bir yere yazdırmak → yaz-[(1)l-], 2011: 1103.

yazuk

Acınma, üzüntü anlatan bir söz, yazık (bk. yazık) 66b-12

“...,”

Oğlancuğum öldürmişem,

Yigit, baña yazuk degil,

döngil gèrü»

dèdi.”

yazuk < DLT yazuk: günah, suç, 2006: 767; Gülensoy KBS yazık: herkesi üzebilecek şey, günah; (ünl.) acınma, üzüntü anlatır; (ünl.) kınama anlatır = ET. yazug, yazuk ‘günah, suç, hata, kusur’ (EUTS) ~ yāsoğ (Uyg. Br.) (ETG) ~ OT. yazuk (DLT) < yā- ‘yanlış bir şey yapmak’/[ā-]+-z- ‘sapmak; şaşmak, yanılmak’+-(u)k ‘filden ad yapan ek’, 2011: 1103.

yè-

1. Yemek, ağızda çiğneyerek yutmak

y.-di 87b-3, 88a-8, 92b-10

y.-dügi 88b-8

y.-gil 88b-8

y.-medi 88a-9

y.-medüm 95b-1

y.-meyen 59a-9

y.-mezse 60b-6, 61a-8, 88b-2

y.-mişem 105b-5

y.-r 59b-12, 87b-7

y.-rse 60b-6, 61a-8

y.-sün 60a-10, 60b-6, 61a-8

y.-ye bil- 58b-11

y.-yelüm 60a-10

y.-yem 87b-2

y.-yeyinmi 88b-3

“Kazan çopanıla kuzıyı yèdi.”

2. Yemek yemek

y.-di içdi “yemek içmek; karnını doyurmak, beslenmek” 93a-3

y.-diler içdiler 71b-9

y.-ñüz içñüz 92b-11

y.-yelüm içelüm 84b-2

y.-yüb içüb 68b-9, 74a-1, 74a-4, 87b-13, 105a-11

“Baryek kırk yigidile yèyüb içüb otururdi.”

3. Hakkı olmayan bir şeyi almak

y.-medüñ 102b-8

“Kimse rızkın yèmedin,

... ”

4. Yok etmek, zamanla içine karıştırmak

y.-yecekdür 106a-4

““ ...

Bu kara yèr bizi dahı yèyecekdür, āhır ‘āķibet uzun yaşuñ uci ölüm.»”

5. Kötü bir duruma uğramak, darbe almak

yara y.-mişidi “yara ye-; yara almak, yaralanmak” 85b-9

“*Gendi dağı bir iki yêrde yara yemişidi.*”

yê- < DLT yê-: yemek, yeyip telef etmek, 2006: 767; Gülensoy KBS ye-: ağızda çiğneyerek yutmak; aşındırmak, kemirmek, oymak, delmek; ısırarak; batmak, çizmek; kaşındırmak, dalamak; hakkı olmayan ve kendisine verilmemiş bulunan bir şeyi kabul etmek; (hoşa gitmeyen kötü bir duruma) uğramak; harcamak, tüketmek, bitirmek; yasal yollardan cezalandırmak; (mec.) gücünü kırmak, perişan etmek, mahvetmek; birine alacağını verememek, ödememek; biri için başkasına para harcatmak; harcanmak, kullanılmak, sarf edilmek; sürekli üzme, tedirgin etmek = ET. yi-, yâ- (EUTS) ~ OT. yi-, ye- (DLT) < yê:- / yi:- (/yī-), 2011: 1105.

yêdi

Yedi, sekizden önce altıdan sonra gelen rakam (bk. yêdi yüz, yêdi biñ, otuz yêdi, elli yêdi) 59b-2, 74a-12, 75b-3, 75b-10, 75b-11, 83b-1, 83b-9, 83b-9, 90a-3, 90a-12, 91a-11, 91a-11, 92b-11, 96a-7, 98b-8, 99b-9, 99b-9, 102a-2, 102a-3

“*Yêdi kız karındaşı ağ çıkardı, kara geydi.*”

yêdi < DLT yêti: sayıda yedi, 2006: 776; DLT yetti: sayıda yedi, 2006: 778; Gülensoy KBS yedi: altıdan sonra gelen sayının adı ve bu sayıyı gösteren rakam, 7, VII; altıdan bir artık ET. yiti (P.P.; Suv.; EUTS); (KT) yeti, yiti; (Uyg.) yetti (İKPÖ), yte ~ OT. yêti, yetti (DLT), Eski Kıpç. yeti, yetti, yedi, CC. yetti, < *yêtti [< *yêt-ti], 2011: 1106.

yêdi biñ

Yedi bin, bir sayı (bk. biñ) 84b-7

“*Yêdi biñalaca atlu karaca kâfir yılğadı, gece içinde Kazan Begün ordısınunüstine geldi.*”

yêdi yüz

Yedi yüz, bir sayı (bk. yüz) 74a-3

“*Hemân yêdi yüz kâfirile ilg eyledi.*”

yêdir-

Yedirmek, beslenmesini sağlamak (bk. yêdür-)

y.-ür içirür “yedirmek içirmek; besletmek, karnını doyurtmak” 59b-9

“*Eve bir udlu konuk gelse er âdem evde olmasa ol anı yêdirür içirür, ‘azızler göndürür.*”

yedir- < Gülensoy KBS yedir-: yemesini sağlamak; ağızına yiyecek vermek, beslemek, karnını doyurmak; bir şeyi azar azar başka bir şeyin içine karıştırarak belli olmayacak duruma getirmek; bir fazlalığı herhangi bir biçimde kullanmak; (nefis, namus, şan, kibir gibi kavramlarla olumsuz olarak) yakıştırmak, yaraştırmak; bir kimseye rüşvet vermek < yedir- < yetür- < yé:-tür-, 2011: 1107.

yédür-

1. Yedirmek, yemesini sağlamak, besletmek (bk. yedir-)

y.-dün 76b-11

“Kara toņz etini yahni yédürdün, döymedüm.”

2. Kaptırmak, kapıp yemesine yol açmak

y.-dünmi 95a-10

y.-dünse 64b-3

*“Aslanıla kaplana bir oğul yédürdünse
dégil baņa!”*

yédür- < Gülensoy KBS yedir-: yemesini sağlamak; ağızına yiyecek vermek, beslemek, karnını doyurmak; bir şeyi azar azar başka bir şeyin içine karıştırarak belli olmayacak duruma getirmek; bir fazlalığı herhangi bir biçimde kullanmak; (nefis, namus, şan, kibir gibi kavramlarla olumsuz olarak) yakıştırmak, yaraştırmak; bir kimseye rüşvet vermek < yedir- < yetür- < yé:-tür-, 2011: 1107.

yég

Yig, iyi, daha iyi, üstün 59a-9, 59a-9, 59a-9, 59a-10, 59a-10, 59a-11, 59a-11, 59a-12, 59a-12, 63a-3, 76b-7, 83b-13, 91b-1, 97b-2, 99b-10, 99b-12, 102a-1, 102a-3, 106a-3

y.-dür 69b-5

“Konuğı gelmeyen kara evler yıkılsa yég.”

yég < DLT yég: yeğ, üst, üstün, daha iyi, iyi, hayırlı, 2006: 768; Gülensoy KBS yeğ: daha iyi, daha üstün, daha uygun = ET. yeğ, yig, yüg ‘iyi, daha iyi; tercihen, yeğ görüp; çiğ, ham, olmamış’ (EUTS); yeg ‘en iyi, çok daha iyi’ (İKPÖ) ~ OT. yég (DLT) < *yé(/i, ii)g, 2011: 1108.

Yégenek

(k. a.) Yegenek, Kazılık Koca oğlu Yegenek 67b-12, 79a-5, 79a-7, 83b-4, 90b-1, 99a-7, 100a-6, 100b-12, 100b-12, 101a-2, 101a-3, 101b-4, 101b-12, 102a-4, 102b-5, 103a-2, 103a-3, 103a-4, 103a-9

- Y.-e 101b-3
Y.-üm 102a-4
Y.-ün 103b-4
“Sol yanında Kazılık Koca oğlu Yegenek oturmuşıdı.”
- yègrek** Daha iyi, üstün 97b-3, 97b-13
*“Senden yègrek Tanrı bize
oğul vèrmez.”*
yègrek < Gülensoy KBS yeğrek (hlk.): daha iyi, daha üstün, daha uygun tutulan’ < yég+rek, 2011, 1110.
- yèl** Yel, rüzgar 100b-4, 102a-1, 102a-2, 102b-13
y.-leri 63b-3, 95b-1
*“Yèl esdi, yağmur yağdı, püki kopdı,
Yèdi katla vardum,
Ol kal‘eyi alımadum.”*
yèl < DLT yèl: yel, rüzgâr, esinti, 2006: 769; Gülensoy KBS yel: havanın yer değıştirmesinden oluşan esinti, rüzgâr; (hlk.) romatizma ağrısı; (hlk.) bağırsaklardaki gaz = ET. yil (EUTS); (Uyg.) yiil; (Uyg., Br.) yèl ~ OT. yé:l (DLT); yīl (Uyg., OT.) < yēl < yi:(ī)l, 2011: 1111.
- yèl-** Koşmak, şıtap etmek, acele yürümek, esmek
y.-düginde 102a-1
*“«Yèldüginde yèl yètmezdi,
Yèg Bayırın kurdına beşzerdi yigitlerüm.
...”*
yèl- < DLT yèl-: koşmak, 2006: 769; Gülensoy KBS yel- (hlk.): eceleyle, telâşla koşmak = ET. (KT., Uyg.), OT. yèl- (DLT); yāl- ‘atla koşmak’; yälmä ‘süvari’ (ETG) < *yēl-, 2011: 1111.
- yèle** Yele, hayvanlarda boyun üzerindeki saç (bk. yèli)
y.-cügün 76b-6
y.-si 64a-9
*“[Yèlesi] kara kazılık ata
buşun bindün,
Gögsi güzel kaba dağlar üstine*

ava çıkdıñ.”

yèle < DLT yal: at yelesi, 2006: 732; DLT yalığ: at yelesi; ibik, eğer, kaşı, 2006: 735; DLT yıl: at yelesi, 2006: 783; Gülensoy KBS yeles: at, aslan gibi bazı hayvanların ensesinde veya boynunda bulunan uzun kıllar; (balıklarda) sırt yüzgeci = OT. yal, yalığ, yıl (DLT) < *yāl(+a) [> yeles ‘ünlü incelmesi ile], 2011: 1111-1112.

yéli

Yeles, hayvanlarda boyun üzerindeki saç (bk. yèle)

y.-si 95a-7

“Yélisi kara kazılık atıñ budın bindüñ,

Gögsi güzel kaba tağlar öñine ava bindüñ,

Boynı uzun geyikleri alub yıkdıñ,

Atlaruña yükledüñ, gèrü döndüñ.”

yéli < DLT yal: at yelesi, 2006: 732; DLT yalığ: at yelesi; ibik, eğer, kaşı, 2006: 735; DLT yıl: at yelesi, 2006: 783; Gülensoy KBS yeles: at, aslan gibi bazı hayvanların ensesinde veya boynunda bulunan uzun kıllar; (balıklarda) sırt yüzgeci = OT. yal, yalığ, yıl (DLT) < *yāl(+a) [> yeles ‘ünlü incelmesi ile], 2011: 1111-1112.

yèlim

Yelim, tutkal, yapışkan nesne, çiriş 102b-13

“Dağı kara dinlü kâfire at şaldı, yèl gibi yètdi, yèlim gibi yapışdı.”

yèlim < DLT yelim: tutkal, kendisiyle tüy ve tüye benzer şeyler yapıştırılan tutkal, 2006: 769; DLT yèlim tutkal, kendisiyle tüy ve tüye benzer şeyler yapıştırılan tutkal, ökse, 2006: 769; Gülensoy KBS yelim (hlk.): tutkal = ET. yelim ‘tutkal, çiriş’ (EUTS) ~ OT. yelim, yèlim, yelim (DLT) < *[y]e(/é/i)- ‘yapıştırmak, tutkallamak’+(i)m, 2011: 1113.

yèlken

Rüzgâr gücünden yararlanmak için geminin direğine uygun bir biçimde takılarak onu hareket ettiren kumaş veya şeritlerin tümü, yelken101b-8

“Ağaçdan gemi yondum,

Ağ gönlegüm çıkarub yèlken ètdüm,

...”

yèlken < Gülensoy KBS yelken: yelken takmış, yelkeni olan göl veya denizaracı, yelken < yé:l+(e)k ‘kuş kanadının büyük tüyü, telek’+(e)n

[>/-e-/ düşmesi ile yélken: deniz aracına takılan bezler de telek gibidir.],
2011: 1114.

yème

Yemek işi

y. içme “türlü yiyecek ve içeceklerle beslenme” 91a-11, 99b-10, 100a-9
y.-de içmede 75a-10

“Yème içme oldu.”

yemek

Yemek yeme işi, beslenme

y. içmek “türlü yiyecek ve içeceklerle beslenme” 104b-7
y.-çe 94a-11

“Bu cenge bağa bağa Uruzuñ cenge sevki geldi, eydür:

«Berü gelün kırk yoldaşum,

Kırkuñuza kurban olsun benim başum!

Görürmisiz, ağam Kazan baş kesüb kan dökdüğünü? Oğlan uşak aş
yemekçe gelmez başa» dedi.”

yemek < Gülensoy KBS yemek: yemek yeme, karın doyurma işi; günün
belli saatlerinde yenen besin; yemek için pişirilip hazırlanmış yiyecek,
aş; çağrılıları veya konukları yemekle ağırlama < yé:m(e)k / yé:-mek,
2011: 1117.

yemek

Yemek için pişirilip hazırlanmış yiyecek, aş, taam 78b-3, 87b-11

y.-inüñ 80a-5

y.-ün 80a-3

“Kızlar vardılar, yemek getürdiler.”

yemek < Gülensoy KBS yemek: yemek yeme, karın doyurma işi; günün
belli saatlerinde yenen besin; yemek için pişirilip hazırlanmış yiyecek,
aş; çağrılıları veya konukları yemekle ağırlama < yé:m(e)k / yé:-mek,
2011: 1117.

yemiş

Yemiş, meyve

y.-i 85a-10

“Boyl Uzun Borlı Hâtünü ve

Göñli yemişü Uruz oğlunu biz esir etmişüz.”

yemiş < DLT yemiş: meyva, 2006: 772; DLT yemiş: meyva, 2006: 772;
Gülensoy KBS yemiş: bitkilerde, döllenme sonunda çiçeği meyve

yapraklarından oluşan ve tohumu taşıyan organ, meyve = ET. yemiş (EUTS) ~ OT. yemiş (DLT), Eski Kıpç. yemiş, < *yé:-m ‘yem’+(i)ş, 2011: 1118.

yêṅ

Elbise kolunun el üzerine gelen kısmı

y.-iṅe 81a-13

y.-ümile 95b-11

y.-ümle 64b-5

“Yêṅümile alca ḳanum silmeyince

Ḳol bud olub yêr yüzine düşmeyince

Yaluṅuz oḅul yollarından dönmeysin.”

yêṅ < DLT yêṅḡ: yen, elbise yeni, 2006: 773; Gülensoy KBS yen: giysi kolu = OT. yeng (DLT) < *yé:ṅ [< *ya-ṅ (krş. yaka < *ya-k+a)], MA yêṅ, 2011: 1119.

yêṅ-

Yenmek, galebe etmek, üstün gelmek

y.-di 62a-7, 62a-7

y.-ecek 71a-2

y.-ersin 71a-2

y.-medümme 82a-6

“Ne oḅlan boḅayı yêṅdi, ne boḅa oḅlanı yêṅdi.”

yêṅ- < DLT yêṅḡ-: yenmek, alt etmek, 2006: 773; Gülensoy KBS yen-: savaş veya yarışmada üstünlük sağlamak, üstün gelmek; (mec.) tutmak, bastırmak = OT. yeng- (DLT) < *yeng-, 2011: 1119.

yêne

Yine, yeniden, tekrar, gene 72a-11

“Ḳova ḳova on beleṅ yêaşurdi, yêne Dedem Ḳrḳuduṅ ardından yêtdi.”

yêne < DLT yana: gene, yene, yine, tekrar, ikinci defa olarak; geri dönme bildiren edat, 2006: 740; DLT yeme: hep, bütün, tamamiyle; yine, dahi, 2006: 771; Gülensoy KBS yine: gene, tekrar = ET. yana, yänä, yinä (EUTS); (Uyg.) yenä (İKPÖ); yana, yanya (Yazıtlar), yänä, yiṅä: (Br.) yṅä: (Br.), yṅä: (Br.) (ETG) ~ OT. yana, yeme (DLT), CC. yana, yenä < yan- ‘dönmek, döndürmek, geri gelmek’+a ‘zarf-fiil eki’, 2011: 1146.

yêṅge, Yenge (k. a.) Ḳısırca Yenge, Ḳısırca yenge 70b-4, 70b-6, 80b-4, 80b-4, 80b-5, 80b-6, 80b-11

“*Kısırca yenge dèrlerdi bir hātūn varıdı.*”

yenge, Yenge < DLT yenğge: yenge, büyük kardaşın karısı, 2006, 773; Gülensoy KBS yenge: bir kimsenin kardeşinin, dayısının veya amcasının karısı; bir erkeğin kendi karısından söz ederken kullandığı ad; (kadınlar için) bir seslenme ünlemi; (hlk.) düğünlerde geline kılavuzluk eden kadın = ET. yängä, yänggä (EUTS); (Uyg.) yeñe ~ OT. yengge (DLT) < *yé:ng ‘yan’+ge [< ya-ñ+ge], 2011, 1120.

yèñil

Yeni yetmeler, gençler

yigit y. “gençler, delikanlılar 106a-1

“*Yigit yèñil kalaba toyum oldı.*”

yèr

1. Bir şeyin bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, alan, mahal, mekân 104a-11, 105b-2

y.-de 60b-2, 67b-9, 68b-12, 73a-11, 79b-3, 79b-8, 84a-9, 84a-10, 85a-6, 88b-13, 89a-1, 89a-1, 91b-11, 93b-3, 93b-3, 94b-9, 100a-8, 101a-3, 102b-8

y.-den 88a-6

y.-e 60b-4, 60b-4, 60b-4, 61a-5, 61a-5, 61a-5, 66a-10, 66a-11, 69a-9, 70a-12, 73a-12, 83b-10

y.-i 67b-5, 67b-5, 84a-2, 84a-2, 86a-12, 91b-5, 91b-5, 100a-3, 100a-3, 103b-6, 103b-6, 106a-6, 106a-6

y.-inden 59b-11, 60b-1, 60b-8, 61a-1, 61a-5, 63a-6, 63b-4, 64a-3, 66a-8, 67b-8, 68a-8, 78a-13, 80b-10, 84a-9, 91b-10, 95a-2, 98b-1, 100a-7, 100b-4, 102a-11, 102b-5, 104b-6

y.-ine 80b-12

y.-lerden 102b-6

y.-lere 64b-11, 98a-7

y.-üm 60a-6

y.-ümden 61a-11, 71b-2, 82a-3, 92a-10, 93b-5, 101b-9

y.-üñ 59b-1

y.-üñden 61b-3, 63a-13, 64a-8, 66a-6, 95a-7, 102a-5

y.-üñüzden 61a-1

y.-üñe 81a-6

“Aruz y r g sterdi. Ge b oturdu.”

2. Gezinilen, ayakla basılan taban, zemin 66a-3,
y.-e 69a-7, 69b-10, 71a-7, 74a-8, 74a-8, 76a-3, 83b-4, 85b-4, 91a-4, 91a-
6, 91a-8, 94a-6, 94a-6, 97b-7, 99b-4, 99b-5, 99b-6, 101a-3
y.- n 89b-2

“Kalkdı Bayındır H nu  nazarına vardı, y z y re  odi.”

3. Toprak 67a-12, 83b-13, 91b-1, 99b-12, 106a-3, 106a-4
y.-de 96a-7
y.- n 60b-1, 67b-8, 72a-1, 91b-10, 100a-7
y.  sti 64b-6

“Ecel aldı y r gizledi.”

4. Arazi, düzlük 72a-11
y.-de 79a-12
y.-ler 59b-1
y.-lere 94a-13

“«Daz y rde tor ay atma a ya şı» dedi.”

5. Yerküre, dünya
y. yüzi 61a-13, 61b-3, 91a-5, 95b-12, 96b-12
y.- n 101a-13

“Alca kanu  y r yüzine d keyinmi?”

6. Bir Şeyin belli bir nokta ya da bölgesi
y.-de 59b-4, 85b-9, 87a-11, 90a-3, 98b-8

“Gendi da ı bir iki y rde yara yemişidi.”

7. Bir olayın geçtiği ya da geçeceği bölüm, alan, mahal
y.-e 96a-11
y.-leri 92b-12, 92b-12

“Ceng  td i y re geldi.”

8. Bulunulan, yaşanılan, oturulan bölge
y.-in 92b-4
y.- mde 68a-4

*“Atam öldi ben  aldum,
Yerin yurdın ben duttum.”*

9. Bir şeyin karşılığı olarak

y.-ine 76b-12, 76b-13, 83b-6, 103a-13

y.-inde 86a-12

y.-ün 97b-13

“ ...

Birin egsük bulsam yérine on öldürürin,

Onun egsük bulsam yérine yüz öldürürin,

dédi.”

yér < DLT yér: yer, yer yüzü, toprak, 2006: 774; DLT ér: yer, 2006: 187;

Gülensoy KBS yer: bir şeyin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekân; gezinilen, ayakla basılan taban;

yer küre, Dünya; bulunulan, yaşanılan, oturlan şehir, kasaba, mahalle;

durumi konum, vaziyet; ülke, bölge; görev, makam; önem; herhangi bir

şeye, bir işe ayrılmış bölüm veya alan; iz; üzerine yapı kurulmaya veya

ekime elverişli toprak parçası, arazi, arsa; toprak; bir olayın geçtiği veya

geçeceği bölüm, alan, mahal; otel, motel vb. de kalınacak oda; sinema ve

tiyatroda veya taşıtlarda oturulacak koltuk, sandalye; (mec.) durum = ET.

yär (EUTS) ~ OT. yér, ér (DLT), MA. yér, < *yér, 2011: 1124.

yèrlü

Sarsılmaz, yıkılmaz, sabit 67b-2, 84a-1, 91b-2, 99b-13, 103b-5

“Yèrlü kara tağlaruñ yıkılmasun!”

yèrindür-

Yirindirmek, kederlendirmek, üzme

y.-me 78b-11

“ ...

Sevindürdüñ, yèrindürme ozan, beni»

dédi.”

yèriñdür- < YTS yerindürmek, [yerindirmek]: tasalandırmak, üzme,

yoksun bırakmak, 2009: 255; Eyuboğlu yerindir-: üzme, gücendirmek,

darılmak < yer-i-n-dir-mek, 2004: 751.

yesir

(< Ar. esîr) Esir, tutsak 89b-7, 89b-7

“Kırk yigidile oğlum

saña yesir olsun.

yeşil

Yeşil, sarı ile mavinin karışımında oluşan renk 65a-1

“Oğlan anda yıķıldıķda boz atlu yeşil tonlu Hızır İlyās oğlana bi-zni-llāh yētişdiler.”

yeşil < DLT yaşıl: yeşil, 2006: 757; Gülensoy KBS yeşil: sarı ile mavinin karışmasından ortaya çıkan, bitki yapraklarının çoğunda görünen renk; bu renkte olan; (sebzeler için) kurumamış, taze; (meyveler için) olmamış, ham = ET. yaşıl (EUTS; ETG) ~ OT. yaşıl (DLT) < yāş+(ı)l, 2011: 1128.

yēt-

1. Yetişmek, erişmek, ulaşmak

y.-di 66a-10, 66a-12, 69a-10, 72a-11, 90a-2, 90a-4, 90a-7, 90a-8, 90a-10, 90a-13, 90b-1, 90b-3, 90b-5, 96b-4, 98b-7, 98b-9, 98b-11, 99a-1, 99a-3, 99a-5, 99a-7, 99a-9, 99a-10, 99a-11, 99a-11, 99a-12, 99b-4, 100b-4, 102a-12, 102b-13, 103a-3

y.-diler 90a-2, 90b-10, 99a-12

y.-dükde 100b-2, 101a-9

y.-düm 90a-4, 90a-7, 90a-9, 90a-11, 90a-13, 90b-2, 90b-4, 90b-6, 90b-9, 98b-9, 98b-11, 99a-1, 99a-3, 99a-5, 99a-7, 99a-10, 101b-7, 101b-10

y.-em 101b-1

y.-mediler 77a-1

y.-mezdi 102a-1

y.-se 93b-1

y.-sevüz 93b-1

y.-üb 89a-12, 102b-2

“Bu maħalda Oğuz begleri gelüb yētdiler.”

2. Kavuşmak, ulaşmak

y.-di 83b-11

y.-mezem 83a-7

“Baryek ol gēce yigitleri ile murādlarına maķşūdlarına yētdi.”

3. Bir yere kadar çıkmak, yükselmek, ulaşmak

y.-miş 81b-3

“Delim ağca karlar yağmış, dize yētmış.”

yēt- < DLT yēt-: yetişmek, erişmek, 2006: 776; DLT yet-: yetişmek, erişmek, 2006: 776; DLT çēt-: erişmek, 2006: 143; Gülensoy KBS yet-:

bir ihtiyacı karşılayacak, giderecek nitelikte olmak; yeterli sebep olmak; (kötü bir davranış, durum, tutum için) yeterli olmak, kâfi gelmek; (hlk.) (yaş için) erişmek, ulaşmak; (hlk.) olgunlaşmak, meyve vermek = ET. (Uyg.) yet- ‘götürmek, getirmek’ (İKPÖ) ~ OT. yét-, yet-, çet- (DLT) < yét-, 2011: 1129.

yét-

Götürmek, bir hayvanı yedeğe alıp çekmek

y.-di 71b-13, 84b-9

y.-em 71b-13

y.-miş 87a-4

y.-mişüz 85a-9

“Vardılar Bayındır Hāndan iste[d]ügi atları getürdiler. Dede Korkut birin bindi, birin yét-di.”

yét- < DLT yét-: yetmek, yedeğinde götürmek, 2006: 776.

yétiş-

1. Yetişmek, erişmek, ulaşmak

y.-di 98b-6

y.-sün 104a-12, 104b-1

“Bu maḥalda geliüb bir bir yétiş-di, görelüm ḥānum, kimler yéti-di:
...”

2. Vaktinde varmak, vaktinde bulunmak

y.-diler 65a-2

“Oğlan anda yıkılduḡda boz atlu yeşil tonlu Hızır İlyās oğlana bi-zni-llāh yétiş-diler.”

3. Ortaya çıkmak

y.-üb 98a-6

“Nāgāh kaḡā yétiş-üb ceng içinde gözinüḡ kaḡaḡına doḡundı.”

yétiş- < DLT yet(i)ş-: yetişmek, erişmek, 2006: 777; DLT yét(i)ş-: yetişmek, erişmek, 2006: 777; Gülensoy KBS yetiş-: ulaşmak, ermek, vasil olmak; (vaktinde) tamam olmak, bitmek, hazırlanmak, hazır olmak; vaktinde varmak, vaktinde bulunmak; bir işe başlamış olanlara veya gidenlere sonradan katılmak; değmek, uzanıp dokunabilmek; vakit bulmak, yapabilmek; yetmek, yeter bulmak, kâfi gelmek; bir zamanda yaşamış olmak, bir zamanı veya kimseyi görmüş olmak; üremek,

büyüme, olmak; eğitim görmüş olmak, öğrenmek, gelişmek; iş görebilecek yaşa gelmek, büyüme; yardım etmek, yardımına koşmak < yét-(i)ş- ‘fiilden fiil yapan ek’, 2011: 1131.

yétür-

Yetürmek, yerine getirmek, ulaştırmak, eriştirmek

y.-en 102b-11

y.-ün 69a-7, 72a-8,

“*Böyle deyce Delü Karçar eydür: «Mere ne dedüğüm yétürün, geyümümle benim şehbâz atum getürün!» dedi.*”

yétür- < Gülensoy KBS yetir- (hlk.): bitirmek, tamamlamak; besleyip büyütmek, yetiştirmek; yetiştirmek, idare etmek < yét-(i)r-, 2011: 1131.

yéynü

Hafif, ağır olmayan

y.-sin 59b-3

“*Er ağırın er yéynüsin at bilür.*”

yéynü < DLT yeniğ: yeğni, hafif, 2006: 774; DLT yénik: yeğni, hafif, 2006: 774; Gülensoy KBS yeğni (hlk.): ağır olmayan; ciddi olmayan = ET. yingil, yinik ‘hafif, yüngül; kolay, değersiz’ (EUTS); (KT., Uyg.) yeñil ~ OT. yénik, yenig (DLT) < *yü/(e/i)ng ‘tüy; *hafif’+(i/ü)l ‘yenilmiş, alt edilmiş’, CC. yünül, yeñil, yeñül, MA. yüngül, 2011: 1109.

yığ-

1. Yığmak, bir tepe oluşturacak biçimde üst üste koymak

y.-ar 58b-11

y.-arsız 77a-8

y.-dı 85a-6, 85b-9

y.-dum 64b-1

y.-ğıl 61b-5

y.-mişlar 77a-7

“*Tepe gibi et yığdum,*

Göl gibi kıımız şağdum.”

2. Toplamak, bir araya getirmek

y.-amadı 94b-2

“*Oğlan at cılbırın yığamadı.*”

yığ- < DLT yığ-: yığmak, toplamak; bir şeye engel olmak, alıkoymak, 2006: 779; Gülensoy KBS yığ-: bir tepe oluşturacak biçimde, üst üste

koymak; biriktirmek; toplamak = ET. (KT.,Uyg.) yığ-; (Uyg.) üg-
'yığmak, toplamak' ~ OT. yığ-, yüg- (DLT) < yığ-, 2011: 1134.

yıgıl-

Yıgılmak, toplanmak

y.-dılar 62a-11, 82b-8

"Bu yanada eşiden begler Baryegün üzerine yığıldılar."

yıgıl- < DLT yıgıl-: toplanmak; çekinmek, kaçınmak, 2006: 780;
Gülensoy KBS yıgıl-: yığmak işine konu olmak veya yığılmak işi
yapılmak; çok sayıda birikmek, toplanmak; düşmek, yıkılmak, kendini
tutamayıp çökmek = ET. yığl- 'toplanmak, yığılmak' (EUTS) ~ yığın- ~
OT. yıgıl- 'toplanmak; çekinmek, kaçınmak; erişmek; olgunlaşmak'
(DLT) → yığ-[(i)l-], 2011: 1134.

yığışdur-

Yığıştırmak, toplamak, derleyip toplamak

y.-sın 100a-4, 106a-8

"Yığışdursın dürişdürsün,

Günāhuşuzı adı görklü Muhammed Muştafā

Yüzi şuyına bağışlasun!"

yığışdur- < YTS yığışdırmak: yığıştırmak, toplamak, derleyip toplamak,
2009: 255.

yıgnağ

Toplantı, insan topluluğu

y. ét "çağırarak, davet için toplamak" 61b-4

y. ol- "toplanmak, bir araya gelerek toplantıya katılmak" 60b-7,67a-
7, 104b-2, 104b-11

"Oğuz begleri bir bir gelüb yıgnağ olmağa başladı."

yıgnağ < Gülensoy KBS yıgnağ: bir şeyin biriktiği yer, mecma; bir şeyin
bir yerde çokça birikmesi; bir hücreli bitkilerin bir araya gelerek
oluşturdukları küme < yığ-(ı)n(a)k, 2011: 1135.

yık-

1. Kurulu bir şeyi parçalayarak dağıtmak, bozmak, yıkmak

y.-an 90a-5, 90a-8, 98b-1, 98b-10

y.-mişuz 85a-8

y.-ub 83b-6, 103a-13

"Hişārı alub kelisyelerin yıkub yerine mescidler yaptılar."

2. İnsan ya da hayvan yere sermek, devirmek, düşürmek, yere yıkmak

y.-alum 84b-1

y.-an 90a-6, 101b-2

y.-ar 85b-6

y.-dı 63b-13, 83b-2, 85b-4, 99b-3

y.-duñ 95a-8

y.-madummi 82a-4

y.-ub 83b-2, 83b-3

“Bögürdübeni atdan yıkdı, başın kesdi.”

3. mec. Bozmak, mahvetmek, kötölemek

y.-an 81a-9

“«Buyı buyı! Boğmalar çıkar delü ozan,

Gelüb datlucağ şöhetimüz bozan,

Olanca ‘aybumuzı başımuza kaçan,

Éller içinde yüzimüz şuyın döküb ‘ırzımız yıkan!»

déyüb vardı.”

yık- < DLT yık-: yıkmak, yıkılmak, 2006: 782; Gülensoy KBS yık-: kurulu bir şeyi parçalayarak dağıtmak; bozmak, tahrip etmek; (insan, hayvan ve ağaç için) devirmek; bir yana eğmek; (mec.) yıkımına yol açmak, mahvına sebep olmak; (mec.) birine yüklemek; (yük için) indirmek = ET. yığ-, yık- ‘yıkmak, atmak’ (EUTS) ~ OT. yık- (DLT) < yık-, 2011: 1136.

yıkdur-

Yıktırmak, kurulu bir şeyi parçalayarak dağıtırmak

y.-ayın 95b-8

“Külüng alub yıkdurayın.”

yıkdur- < DLT yıktur-: yıktırmak, 2006: 782; Gülensoy KBS yıktır-: yıkmak işini yaptırmak → yık-[tır-], 2011: 1137.

yıkıl-

1. Yıkılmak, yere serilmek, devrilmek, düşmek

y.-dı 62a-10, 94b-2, 99b-6

y.-duğda 65a-1

y.-mışdı 64b-13

“At yıkıldı.”

2. Herhangi bir sebeple çökmek, parçalanmak, yıkılmak

- y.-acağ 60a-10
- y.-masun 67b-2, 84a-2, 91b-3, 99b-13, 103b-5
- y.-mişdi 82a-11
- y.-sa 59a-9
- y.-ubdur 78a-8
- y.-ur 62a-9
- “Konusu gelmeyen kara evler yıkılsa yég.”*
- yıkıl- < DLT yıkıl-: yıkılmak, 2006: 782; Gülensoy KBS yıkıl-: yıkmak işi yapılmak veya yıkmak işine konu olmak; herhangi bir sebeple çökmek, göçmek; devrilmek, yığılmak; (mec.) (istenmeyen biri için) çekilip gitmek, defolmak; (mec.) yok olmak; (mec.) yüklenmek = OT.
- yıkıl- (DLT) < yık-(i)l-, 2011: 1137.
- yıl** Yıl, sene 74b-5, 100b-8
- y.-adağ 89b-1
- y.-da 60b-2, 103b-9
- y.-dan 74b-7
- y.-dur 69a-3, 76a-10, 77a-10, 101a-1
- y.-lar 61b-9, 68b-5
- y.-lardan 69b-7
- y.-uğ 75b-6, 82b-1
- “Bunlar gelince çok yıllar çok aylar geçdi.”*
- yıl < DLT yıl: yıl, sene, 2006: 782; Gülensoy KBS yıl: sene; 365 gün; 5 saat ve 49 dakikalık zaman ETT, OT. yıl (EUTS; DLT) < *yıl, 2011: 1137.
- yılan** Ayaksız, ince ve uzun olan bir tür sürüngen, yılan 64a-11: 95b-2
- “Şaru yılan şokmaduk ağca tenüm kalkub şişer.”*
- yılan < DLT yılan: yılan, 2006, 783; Gülensoy KBS yılan: sürüngenlerden, ayaksız, ince ve uzun olanların genel adı < ? *yıl- ‘kaymak, sürünmek’+ân ‘fiilden ad yapan ek’, 2011: 1138.
- yıldırım** Gök gürültüsü ve şimşekle görülen, hava ile yer arasındaki elektrik boşalması, saika, yıldırım 85b-13, 98a-1

“Gök yüzünden ağ ban evüm üstine yıldırım şakır gördüm.”

yıldırım < Gülensoy KBS yıldırım: gök gürültüsü ve şimşekle görülen, hava ile yer arasındaki elektrik boşalması; ad tamlamalarında belirten olduğunda belirtilenin çok hızlı yapıldığını anlatır = ET. yıldıra- ‘parlamak’ (EUTS) ~ OT. yaldru-, yuldru-, yoldru- ‘parlamak’ (DLT), CC. giltrin, MA. yaldırım, AH. yuldurum, Terc. yuld(u)r(u)m, yıldırım, Har. (NF, HS) yıldırım, < *ya(u)-l+t(/d)ru(/ı)+-m, 2011: 1139.

yıldız

Baht, talih (bk. yılduz)

y.-ı 94b-4

“Yayanuñ yıldızı olmaz.”

yıldız < DLT yulduz: yıldız, yıldızların genel adı, 2006: 810; Gülensoy KBS yıldız: (güneş ve ay dışında) gök yüzünde görülen ışıklı gök cisimlerinden her biri; sinema ve müzikhol sanatçısı, star; bir toplulukta, bir meslekte, üstün başarı gösteren kimse; kuzey; (mec.) baht, şans, talih; yıldız biçiminde olan = ET. yıldız, yiltız (EUTS); Uyg. Br. yültuz (Mak. I) ~ OT. yulduz (DLT), GT. yultuz < *yultur [= Çuv. şiltir < *yultur = Blg. yalduz, yaldız < yulduz < yultuz < *yultur, Çağ. yildiz, Terc. yalduz < yulduz, < *ya(u)-l+d(/t)ı(u)z < *yultur, 2011: 1139.

yılduz

Yıldız, ışıklı bir tür gök cismi (bk. yıldız) 93a-12

“Yılduz gibi parlayub gelen kâfirün cıdasıdur.”

yılduz < DLT yulduz: yıldız, yıldızların genel adı, 2006: 810; Gülensoy KBS yıldız: (güneş ve ay dışında) gök yüzünde görülen ışıklı gök cisimlerinden her biri; sinema ve müzikhol sanatçısı, star; bir toplulukta, bir meslekte, üstün başarı gösteren kimse; kuzey; (mec.) baht, şans, talih; yıldız biçiminde olan = ET. yıldız, yiltız (EUTS); Uyg. Br. yültuz (Mak. I) ~ OT. yulduz (DLT), GT. yultuz < *yultur [= Çuv. şiltir < *yultur = Blg. yalduz, yaldız < yulduz < yultuz < *yultur, Çağ. yildiz, Terc. yalduz < yulduz, < *ya(u)-l+d(/t)ı(u)z < *yultur, 2011: 1139.

yılğa-

Atı koşturmak

y.-dı 84b-7

“Yedi biñalaca atlu qaraca kâfir yılğdı, gece içinde Kazan Begün ordısınun üstine geldi.”

- yılga- < YTS yılğamak: atı koşturmak, 2009: 256.
- yıltar** Av köpeklerinin boynuna takılan ip ve saire 99a-10
*“Yıltar ile dutanda tazum yazık,
 ...”*
- yıltar < DLT yular: at yuları, 2006: 810; Gülensoy KBS yıltar, yultar (hlk): yular ipi → yular, 2011: 1142; Gülensoy KBS yular: bir yere bağlamak veya çekerek götürmek için hayvanın başlığına veya tasmaına takılan ip = OT. yular (DLT), Eski Kıpç. yular < ET. *yul- ‘yolmak, almak’ (EUTS)+-a- ‘*çekip almak’+r, 2011: 1173.
- yırğan-** Sallanmak
 y.-ubanı 79b-13
*“Yırğanubanı geçmiş-siz,
 Cān yacuğn egmiş-siz,
 ...”*
- yırğan- < DLT ırğa-: sallamak, ırğalamak, 2006: 218; DLT ırğan-: ırğalanmak, 2006: 218; Gülensoy KBS ırğa-: çabuk olmak, davranmak; sallanmak, 2011: 417; Gülensoy KBS ırgan-: sallanmak < ET., OT. ırğa- ‘sallanmak’ (DLT), 2011: 418.
- yırt-** **1.** Kumaş parçalamak, yırtmak
 y.-dı 75a-3
“Ve çeküb yaqasını yırtdı, ağ yüzine tırnağ çaldı.”
- 2.** Vücudu kanatacak kadar derin çizmek
 y.-ar 75b-11
 y.-ayınmı 95b-13
 y.-dı 74a-10, 74b-1, 88b-11
 y.-duğum 81b-13
 y.-duğmı 81b-10
“Acı dırnağ ağ yüzine çaldı, al yañağın yırtdı.”
- yırt- < DLT yırt-: yırtmak, 2006: 787; Gülensoy KBS yırt-: kâğıt, kumaş gibi bükülüp katlanan şeyleri iki ucundan kesici araç kullanmadan çekip ayırmak; vücudu kanatacak kadar derin çizmek; yok etmek, bastırmak; (mec.) zorlamak; (mec.) herhangi bir işten , bir olayın içinden kolaylıkla

sıyrılmak = ET. yırt- ‘yırtmak, prçalamak’ (EUTS) ~ OT. yırt- (DLT) < *yır-(/*yir-) ‘yirmek’+t- [< *y(> c, j)ı ‘yansıma’+r-t], 2011: 1143.

yige

Güçlü, kuvvetli 60a-5

“«Gördikim oğrı köpek yige țana evini birbirine katmış, ƙoşularına çağırur ki: Kız Zelhē, Zübeyde, Ürüveyde, Ayna Melik, Ƙutlu Melik, ölmege yitmege gētmemişdüm. Yatacaƙ yērüm gēne bu ƙarāb olası-dur. Nolaydı benüm evüme bir laħza bakayduñuz. ‘Ƙoşı ģaƙƙı Tağrı ģaƙƙı’ dēyü söylerler» dēr.

yige < YTS yike: güçlü, kuvvetli, 2009: 257.

yigirmi

(bk. yigirmi dört)

y.-si 62b-10, 63a-5

“Böylē dēyicek, ģānum, ol ƙırƙ nāmerdüñ yiirmisi daħı ƙıƙa geldi.”

yigirmi < DLT yigirme: sayıda yirmi, 2006: 789; DLT yigirmi: sayıda yirmi, 2006: 789; Gülensoy KBS yirmi: ondokuzdan sonra gelen sayının adı ve bu sayıyı gösteren işaret, 20, XX; iki kere on; ondokuzdan bir artık olan sayı = ET. yigirmi (EUTS); yigrmi, ygrmi (Br.), ygermi (?) (ETG); yegirmi (Taryat, D 8, 8 2) ~ OT. yigirme, yigirmi (DLT), Eski Kıpç. yegirmi, < ? *ikki ‘iki’+*irmi ‘*on’ [> *ikkirmi > *ikirmi > igirmi > [y+] igirmi > *girmi > yirmi > irimi > irmi], 2011: 1147.

yigirmi dört

Yirmi dört 99a-10, 101a-8, 101b-3, 102b-4

“Yigirmi dört şancaƙ begi kāfir elinde zebūn oldu.”

yigit

Yiğit, genç, delikanlı 59a-8, 62b-7, 62b-10, 66b-5, 66b-11, 66b-12, 67a-6, 68b-7, 69a-2, 69a-2, 69a-2, 69a-6, 69a-11, 69b-1, 69b-4, 69b-5, 69b-6, 69b-9, 70b-4, 70b-6, 70b-8, 70b-8, 70b-8, 70b-11, 71a-4, 71a-5, 71a-7, 73b-9, 74b-7, 76a-6, 76a-8, 77a-2, 79b-9, 84a-8, 91b-8, 98a-11, 98a-11, 98a-12, 98a-12, 98a-13, 99b-8, 101a-5, 106a-1

y.-dür 70b-8

y.-e 70a-4, 70a-10, 78a-5, 78a-6, 78a-6, 83b-9

y.-i 62b-7, 64b-8, 66a-13, 66b-2, 69a-1, 91a-9, 94b-3, 96a-11, 98b-13

y.-ile 67a-7, 74a-1, 74a-4, 84b-4, 84b-11, 89b-7

y.-in 60b-9, 62b-12, 63b-5, 66a-9, 66a-11, 93a-1, 94b-5, 105b-1

y.-ine 67a-6

y.-ini 93a-1
y.-inüñ 76a-2, 82-3b-5
y.-iyile 74a-5
y.-ler 83a-8, 83b-10, 93b-2, 97b-12, 99b-2, 103a-6, 103a-9
y.-lere 91a-12
y.-leri 60b-9, 83b-11, 91a-2, 100b-7, 102a-5, 102a-5, 105a-11
y.-lerüm 61a-1, 69a-8, 92a-10, 94a-11, 96b-10, 102a-1
y.-lerüñ 63a-13
y.-üm 66b-1, 74b-2, 74b-2, 76b-12, 93b-7
y.-üñ 66a-6, 69a-12, 69b-10, 83b-8, 94a-2
“Ala gözlü beg yigitleri yanuğa sen şalmadıñ.
Adı belli yigitleri sen yöritmedüñ.”

yigit < DLT yigit: yiğit, genç, her şeyin genci, 2006: 789; Gülensoy KBS
yiğit: güçlü ve yürekli, kahraman, alp; delikanlı, genç erkek; (mec.) gözü
pek, düşüncelerini açıkça söylemekten çekinmeyen (kimse) = ET., OT.
yigit (EUTS; DLT) < yig (~ yég, yi:g) ‘iyi, daha iyi, üst, üstün,
hayırlı’+(i)t, 2011: 1145.

yigitlik

Yiğitlik, gençlik (bk. yigitlük)

y.-e 89a-10

“...
Yigitlige doymadum, cānum yazıķ!»

yigitlik < DLT yigitlik: yiğitlik, gençlik, 2006: 789; Gülensoy KBS
yiğitlik: yiğit olma durumu, yiğitçe davranış, yüreklilik, cesaret = OT.
yigitlik (DLT) → yigit[+lik], 2011: 1146.

yigitlük

Yiğitlik, gençlik (bk. yigitlik)

y.-üm 89a-8

“Götürecek olursañ yigitlügüm seni dutsun, ağaç!

yigitlük < DLT yigitlik: yiğitlik, gençlik, 2006: 789; Gülensoy KBS
yiğitlik: yiğit olma durumu, yiğitçe davranış, yüreklilik, cesaret = OT.
yigitlik (DLT) → yigit[+lik], 2011: 1146.

yit-

Kaybolmak, yok olmak, ortadan kalkmak, yitmek

y.-miş 67a-5

y.-mişmidün 87a-2

“Ölmişmidün yitmişmidün?”

yit- < DLT yit-: kaybolmak, yitmek, 2006: 794; Gülensoy KBS yit-: yok olmak, ortadan kalkmak, kaybolmak; görünmez olmak; sahip bir şey elden çıkmak = ET., OT. yit- (EUTS; DLT) < *yi(/ü)t-, 2011: 1148.

yitmek

Kaybolma, yitme

y.-e 60a-6

“«Gördükim oğrı köpek yige tana evini birbirine katmış, çoşşularına çağırur ki: Kız Zelhe, Zübeyde, Ürüveyde, Ayna Melik, Kutlu Melik, ölmege yitmege getmemişdüm. Yatacak yerüm gene bu harāb olası-dur. Nolaydı benüm evüme bir lahza bakayduñuz. ‘Çoşşı haqqı Tanrı haqqı’ dëyü söylerler» dër.

yoğ

Bulunmayan, mevcut olmayan, var karşıtı (bk. yoğ)

y. ol- “kaybolmak” 77b-5

y.-dı 103b-12

y.-iken 66a-3

y.-udı 60b-8, 74b-13

“Ëlde yağ yoğiken senün babañuñ üstine yağı geldi.”

yoğ < DLT yok: yok, 2006: 497; Gülensoy KBS yok: bulunmayan, mevcut olmayan nesne, kimse vb., var karşıtı; yasaklanmış olan şey, yasak; olmayan bulunmayan şey; ‘hayır’ anlamında kullanılır; birbirine karşıt iki cümleden, ikincisinin başına getirilir; birinin söylediği sözlerden kuşkulandığında veya sözler hafifsensiğinde kullanılır; savunulan bir düşünceyi doğrulayan sözün başına getirilir = ET. (KT., Uyg.) yooğ ‘yok, kötü, fena’ (EUTS, 301: yoğ çığay ‘yoksul, fakir, sefil’) ~ OT. yok (DLT) < *yō-k, 2011: 1153.

yoğurd

Yoğurt, maya katılarak koyulaştırmış beyaz, kıvamlı bir süt ürünü (bk. yoğurt) 59b-12

“Elin yüzün yumadın tokuz bazlambañ ile bir küvlek yoğurd gözler doynca dıka basa yer.”

yoğurd < DLT yogurt: yoğurt, 2006: 797; Gülensoy KBS yoğurt: maya katılarak koyulaştırılmış beyaz, kıvamlı süt ürünü = ET. yoğurt, yorgurd

(EUTS), yoğrut, yorgüt ~ OT. yoğurt (DLT), Eski Kıpç. yuğurt, yağurt < *yu-ğ- ‘yoğunlaştırmak’+-(u)r- ‘kalınlaştırmak’+-(u)t- [Türkçe süt ürünlerine gelen ek: Krş. suğut ‘kesilmiş süttten yapılan peynir’ < *suğ-(u)t; kurut < kur-(u)t; Kzk. ırkıt < ırk-(ı)t], 2011: 1152.

yoğurt

Yoğurt, maya katılarak koyulaştırmış beyaz, kıvamlı bir süt ürünü (bk. yoğurd)

y.-dan 78b-1

“Benir gibi uyunanda yoğurtdan ne var?”

yoğurt < DLT yogurt: yoğurt, 2006: 797; Gülensoy KBS yoğurt: maya katılarak koyulaştırılmış beyaz, kıvamlı süt ürünü = ET. yoğurt, yorgurd (EUTS), yoğrut, yorgüt ~ OT. yoğurt (DLT), Eski Kıpç. yuğurt, yağurt < *yu-ğ- ‘yoğunlaştırmak’+-(u)r- ‘kalınlaştırmak’ + -(u)t- [Türkçe süt ürünlerine gelen ek: Krş. suğut ‘kesilmiş süttten yapılan peynir’ < *suğ-(u)t; kurut < kur-(u)t; Kzk. ırkıt < ırk-(ı)t], 2011: 1152.

yohsa

1. Yoksa, aksi takdirde 73a-4, 81a-6, 86b-5, 86b-10, 87b-7,

“... ‘Eger bunları getirecek olursan kız kardeşimi vèürem. Getirmeyecek olursan gözüme gözükme, yohsa seni öldürürin’ dedi.»

2. Sayılan itimallerin dışında bir ihtimali bildirmek için kullanılan bir söz 65a-9, 88b-3, 92b-8, 95b-12

“Ne bileyin oğul,

sanja aşlandanmı oldu yohsa kaplandanmı oldu?”

3. Endişe, merak, umut gibi duyguları güçlü biçimde anlatmak için kullanılan bir söz

95a-10, 95a-10

“Kazan, oğlancuğumu uçurduymı?

Yohsa tağuş aşlanına yédürdüymü?”

yohsa < Gülensoy KBS yoksa: bir düşüncenin, bir davranışın, bir tutumun ters olma ihtimalini anlatmak için kullanılır; sayılan itimallerin dışında bir ihtimali belirtmek için kullanılır < yo-k i-se [< *er-se], 2011: 1154.

yok

(bk. yoğ)

1. Bulunmayan, mevcut olmayan, var karşıtı 60a-10, 60a-10, 60b-5

y.-dur 81a-2

y.-mı 87b-2

“«Un yok bu yıkılacak evde, elek yok, deve degirmenden gelmedi» der.”

2. Yükleme durumunda olumsuzluk anlamı katan görevli bir sözcük 65b-9, 66a-1, 67a1, 67a-1, 67a-3, 67a-4, 67a-5, 67a-6, 68a-3, 68a-3, 71a-4, 71a-4, 72a-4, 72a-4, 77a-9, 77b-12, 77b-13, 78a-1, 78a-2, 78a-3, 78a-4, 78b-12, 78b-12, 78b-12, 80b-7, 80b-8, 80b-10, 81a-4, 81a-4 81a-7, 84b-12, 92b-7, 92b-8, 94b-8, 102b-10, 102b-10, 102b-10

y.-dur 65a-2, 65a-13, 65b-1, 65b-1, 65b-3, 65b-3-4, 66b-1, 72b-2, 89a-5, 96b-7

“Benümde içinde yükledüm var,

koşağum yok kırk nâmerde.”

3. Olumsuz soru cümlesi kuran görevli bir sözcük

y.-mı 78a-8, 78a-9, 78a-9, 78a-10, 85b-11

“Yüregümde kara bağrum delinibdür,

ozan, senün haberün yokmı?””

yok < DLT yok: yok, 2006: 497; Gülensoy KBS yok: bulunmayan, mevcut olmayan nesne, kimse vb., var karşıtı; yasaklanmış olan şey, yasak; olmayan bulunmayan şey; ‘hayır’ anlamında kullanılır; birbirine karşıt iki cümleden, ikincisinin başına getirilir; birinin söylediği sözlerden kuşkulandığında veya sözler hafifsensininde kullanılır; savunulan bir düşünceyi doğrulayan sözün başına getirilir = ET. (KT., Uyg.) yooğ ‘yok, kötü, fena’ (EUTS, 301: yok çığay ‘yoksul, fakir, sefil’) ~ OT. yok (DLT) < *yō-k, 2011: 1153.

yokaru

Yukarı, aşağı karşıtı, bir şeyin üst tarafı

y.-da 72a-13

“Hağ te‘ālā-nuñ buyruğıyla Delü Qarçaruñ kılıç dutan eli yokaruda kaldı.”

yokaru < DLT yokar: yukarı, 2006: 798; DLT yokaru: yukarı, 2006: 798; DLT yukaru: yukarı, 2006: 809; Gülensoy KBS yokar, yokarı, yokaru, yokor (hık.): yukarı, üst kat = OT. yokar, yokaru (DLT) < yok+garu ‘yukarı’, 2011: 1153.

yoksa

(bk. yoħsa)

1. Yoksa, aksi takdirde 79a-10, 86b-7

“... ”

*Ordumdan ħaber vèrgil baħa,
Yoksa ħarış vèrürin Şimdi saħa! »
dèdi.”*

2. Endişe, merak, umut gibi duyguları güçlü biçimde anlatmak için kullanılan bir söz 75b-4

“Evdemi argış, yoksa kimseye vardımı argış?”

yoksa < Gölensoy KBS yoksa: bir düşünce, bir davranışın, bir tutumun ters olma ihtimalini anlatmak için kullanılır; sayılan ihtimallerin dışında bir ihtimali belirtmek için kullanılır < yo-k i-se [< *er-se], 2011: 1154.

yol

1. Bir yerden bir yere gitmek için aÇılan uzaklık 78b-2

y. al- “ilerlemek, mesafe katetmek” 59a-3

y. yarağın gör- “yol hazırlığın yapımak” 68b-3

y.-ı 86a-6

“Üç gündür yol gelürem,

Ķarnum açdur, ųoyuruħ beni.”

2. İnsanların ya da hayvanların geçmesi için oluşmuş yürümeye uygun yer 79b-9, 101a-5

y.-a 80b-9, 86b-2, 86b-2, 86b-12, 96a-10

y.-a gir- “yola çıkmak, yola düşmek, yola koyulmak” 68b-3, 68b-5, 69b-5, 76b-13, 86a-8, 87b-12, 94b-13, 100a-13, 101b-4

y.-da 77a-8, 77a-9, 86b-6, 86b-8

y.-ından 62a-10, 64b-6

y.-lar 59b-2

y.-larından 95b-12

y.-uħ 75b-11, 77a-7, 85b-10, 94b-12

y. vèr- “müsaade etmek” 76b-11

*“Bağdı, gördi bir ħaç çopanlar yoluħ üzerine daş yığmışlar dururlar,
ağlarlar.”*

3. Uğur, gaye, maksat

y.-ına 72b-4

y.-uñda 87a-11

“Eydür: «Dede, kız qarındaşımın yolına ben ne istersem vèrgil» dèdi.”

yol < DLT yol: yol, sefer, ani yola çıkma, 2006: 798; Gülensoy KBS yol: karada, havada, suda bir yerden bir yere gitmek için aşılın uzaklık, tarık; karada insan veya hayvanların geçmesi için açılan veya kendi kendine oluşmuş, yürümeye uygun yer; genellikle yerleşim alanlarını bağlamak için düzeltilerek açılmış ulaşım şeridi; içinden veya üstünden bir sıvının geçtiği, aktığı yer; yolculuk; gidiş çabukluğu, hız; (mec.) bir amaca ulaşmak için başvurulması gereken çare, yöntem; davranış, tutum, gidiş veya davranış biçimi; uyulan ilke, sistem, usul, tarz; (mec.) gaye, uğur, maksat; uzun çizgi; (hlk.) kez, defa = ET., OT. ‘yol, seyahat, gezi’ (EUTS; DLT) < *yöl, 2011: 1155.

yol-

Yolmak, çekmek, koparmak

y.-dı 62b-13, 74a-10, 88b-11

y.-duğum 81b-12

y.-duğmı 81b-9

“Kargu gibi kara saçın yoldı.”

yol- < DLT yol-: yolmak, yolmak için kaynar su bırakmak; kurtarmak, bırakmak, salıvermek; istinsah etmek, 2006: 798; Gülensoy KBS yol-: çekerek yerinden çıkarmak, çekip koparmak; (mec.) dolandırarak, hile ile birinin parasını almak = ET. yol- ‘yolmak, almak’ (EUTS); (KT) yolu- ‘akın edip yağmalamak’ ~OT. yol- (DLT) < *yul- [< *ül-], 2011: 1156.

yoldaş

Arkadaş, dost 71b-4, 76b-8, 89a-9, 101b-3, 102a-6, 102a-8

y.-ı 74b-4

y.-ını 76b-9

y.-ıyla 68b-13

y.-lar 72a-1, 73b-11, 73b-12

y.-larımı 83a-7

y.-ların 79b-1

y.-larına 73b-10, 101b-4, 102a-7

y.-larum 101b-5

y.-um 76a-3, 79b-3, 94a-10

“Baryek yayını gördüğünde yoldaşların anıdı, ağladı.”

yoldaş < Gülensoy KBS yoldaş: yol arkadaşı; arkadaş, dost; (mec.) ortak bir görüşü benimseyenlerden her biri → yol[+daş] < *yöl+da eş, 2011: 1157.

yoluğ

Yoluk, tüyü dökülmüş 86b-7

“... ”

Şırtı yoluğ boz kırt,

Ordumdan haber vèrgil baça,

“... ”

yoluğ < Gülensoy KBS yoluk: tüyleri yolunmuş olan → yol-[< *yul-] [(u)k] ‘fiilden sıfat yapan ek’, 2011: 1158.

yom

Uğur

y. vèr- “uğur vermek, güzel dilekte bulunmak, dua etmek” 67b-2, 84a-1, 91b-2, 99b-13, 103b-5, 106a-5

“Yom vèreyin hānum:

Yèrlü kara tağlaruñ yıkılmasun!”

yom < Gülensoy KBS yom (hlk.): uğur, iyi talih, iyi haber’ < *yo-m, 2011: 1158-1159.

yon-

Yontmak

y.-ayım 81b-4, 81b-5

y.-dum 101b-8

“Akümiş getürüñ

tırnağ yonayım”

yon- < DLT yonu-: yontmak, 2006: 801; Gülensoy KBS yon-: yontmak = ET. yon- ‘yaralamak, ziyana sokmak’ (EUTS) ~ OT. yonu- (DLT) < yō-n-, 2011: 1159.

yor-

Bir anlam vermek, yorumlamak

y.-a bil- 86a-4

y.-gıl 86a-3

y.-sun 86a-4-5

“«Néce bu düşü gördüm ayrık uyıyamadum» dedi, «‘aqlımı dèremedüm. Benüm bu düşümi yorgül» dedi kardaşına.”

yor- < DLT tabir etmek, yormak, 2006: 802; DLT yörük: tabir –rüya vb.- ; sözün gidişi, anlaşılışı, 2006: 806; DLT yorık: uz dili, 2006: 803; DLT yoruk: gidiş, huy, 2006: 804; Gülensoy KBS yor-: tabir etmek, çözmek, düğümünü açmak; fal tutmak = ET. yör- ‘açıklamak, aydınlatmak’ (EUTS); yora- ‘düş yormak’ (EUTS) ~ OT. yor-, yör- (DLT), KB. yor-, yör-, yörüg < *yō-r-, 2011: 1161.

yorgun

Yorgun, çalışmaktan dolayı beden etkinliği yavaşlamış olan, bitap 96a-9
“*Hân kıızı eydür: «Kazan, oğul avda idüğini andan bileyinki yorgun atunla, gedilmiş cıdanıla ardına düşesin» dedi.*”

yorgun < Gülensoy KBS yorgun: çalışma veya değişik sebeplerle beden ve zihin etkinliği zayıflayan, yorulmuş olan < yor-+gun ‘filden sıfat yapan ek’, 2011: 1163.

yorilt-

Yorultmak, yormak

y.-mişam 97b-6

“*Koşur atum yoriltmişam senüñiçün,*
...”

yort-

Yortmak, at koşturmak

y.-an 98b-3

y.-dı 96a-11

y.-dılar 83a-9

y.-ub 66a-10

“*Bedevî atını binüb kırk yigidin boyına aldı, babasının ardınca yortub gètdi.*”

yort- < DLT yort-: dört nal koşturmak; bir işe başlamak üzere yürüme, 2006: 803; Gülensoy KBS yort- (hlk.) koşmak, sürekli yol yürüme; işsiz güçsüz gezmek = OT. yort- (DLT) < *yor-t-, 2011: 1163.

yorul-

Yorulmak, yorgun duruma gelmek, gücü tükenmek

y.-dı 72a-10

“*Korkudun altındağı toklu başlu dori aygır yoruldu.*”

- yorul- < Gülensoy KBS yorul-: yorgun duruma gelmek → yor-[(u)l-], 2011: 1164.
- yön** Cihet, taraf, suret, yön
y.-in 60a-11
“Elin götüne urur, «Ne gelürse benim götüme gelsün» dëyüb yönin añarü götüni erine dönderür.”
- yön < Gülensoy KBS yön: belli bir noktaya göre olan yer, taraf; bir şeyin belli bir noktaya baktığı yan, veçhe; bir yere gitmek için izlenen yol, istikamat, cihet; (mec.) tutulacak, izlenecek yol < *yö/(ü)- ‘bir yere yönme’+n, 2011: 1166.
- yör** -yorur, -yor, şimdiki zaman eki
y.-ür 58b-5, 88a-13, 94b-13, 95a-2
y.-ürler 77a-11
“Êmdi bu dëdügi ‘Osmân neslidür, işte sürilüb gëde yörür.”
- yör < Gülensoy KBS -yor: şimdiki zaman eki < yoru-r [> -yorur > -*yörü- > -yor], 2011: 1162.
- yöri-** Yürümek, adım atarak ilerlemek, gitmek (bk. yöri-)
y. 81a-5
y.-diler 102a-8
y.-yelüm 84b-1
y.-yende 61a-3
y.-yü vër- 76b-13, 79a-3, 87a-13, 89a-3, 94b-8, 104b-10
y.-yüb 68b-4, 69b-10
“Gëce gündüz yöriyüb İstambola geldiler.”
- yöri- < DLT yor-: yürümek, 2006: 802; DLT yörü-: yürümek, gitmek, varmak; ismi varıp yayılmak; yürüyüp yorulmak, 2006: 802; Gülensoy KBS yürü-: adı atarak ilerlemek; karada ve suda, herhangi bir yere doğru sürekli olarak yer değiştirmek; (çocuk) ayakları üzerinde gezecek duruma gelmek; yayan gezmek, yayan gitmek; yol almak; bir yere gelmek, bir yere ulaşmak, kaplamak; üzerine doğru gitmek, saldırmak, hücum etmek; (mec.) gereği gibi yapılmak veya ilerlemek; (faiz için) hesap edilmek, işlemek; geçmek, ilerlemek, değişmek; (argo) ölmek; (bir işte) ileri

gitmek = ET., OT. yorı-, yür- (EUTS; DLT); yor-, yorı-, yorri-, yuorri- (Br.) ‘yürümek’ (ETG); KB. yür < *yöri- < *yō-(ı)-, 2011: 1194-1195.

yörit-

1. Yürütmek, yayan götürmek

y.-diler 66a-5

y.-dünmi 95a-11

y.-medüñ 102a-6

*“Anlar atlu, baban yayan yöritdiler,
Alubanı kâfir éline gétidiler.”*

2. Sürdürmek, devam ettirmek

y.-meyen 59a-10

“Ata adın yöritmeyen horyad oğul

Ata belinden gelmese yè,

Ana rahmine düşüb toğunca toğmasa yèg.”

yörit- < DLT yorit-: yürütmek; -ilâç- içini sürdürmek, 2006: 803; Gülensoy KBS yürüt-: yürümek işini yaptırmak, yürümesini sağlamak; gerektiği gibi yapmak, uygulamak; kabul edilmesi veya tartışılması için bildirmek, açıklamak, öne sürmek; (mec.) işinden veya bulunduğu yerden çıkmak; (argo) habersiz almak, çalmak < yürü-t-, 2011: 1195.

yöriyiş

Yürüyüş, birliklerin bir yerden bir yere gitmesi (bk. yöriyiş, yürüyiş)

y.-êt “yürüyerek gitmek” 83b-4

“Begler cem‘ olub Hân Kazan öñlerince hişāra yöriyiş étdiler.”

yöriyiş < Gülensoy KBS yürüyüş: yürümek işi veya biçimi; spor amacıyla yapılan yürüme; bir olayı protesto etmek, bir konuya dikkati çekmek amacıyla topluca yürüme; (ask.) birliklerin bir yerden başka bir yere gitmesi → yürü-[(y)-üş], 2011: 1196.

yöriyüş

(bk. yöriyiş, yürüyiş)

1. Yürüyüş, yürüme şekli

y.-üñ 78b-9

“«Mere ozan, kara kıyma gözlerüñ çöngelmeseydi,

ağam Baryek déyeydüm, ozan, saña.

Yüzüñi kara saç örtmeseydi,

ağam Baryek déyeydüm, ozan, saña.

*Apul apul yöriyüşün,
Arşlan gibi duruşun,
Kaşrulubanı bakışun,
Ağam Baryege beñzedürem, ozan, seni.
Sevindürdün, yerindürme, ozan, beni»
dedi.”*

2. Birliklerin bir yerden bir yere gitmesi 103a-13

“Andan hişāra yöriyüş étdiler, yağmaladılar.”

yöriyüş < Gülensoy KBS yürüyüş: yürümek işi veya biçimi; spor amacıyla yapılan yürüme; bir olayı protesto etmek, bir konuya dikkati çekmek amacıyla topluca yürüme; (ask.) birliklerin bir yerden başka bir yere gitmesi → yürü-[(y)-üş], 2011: 1196.

yörü-

(bk. yöri-)

1. İlerlemek, atı yürütmek

y.-di 64b-12

y.-rken 59a-8

“Bedevî atın mahmûzladı ol tarafta yöriüdi.”

2. Birlikler bir yerden bir yere doğru hareket etmek

y.-di 93a-5

“On altı biñ kara dinlü kâfir ata bindi, Kazanuş üstine yöriüdi.”

yörü- < DLT yor-: yürümek, 2006: 802; DLT yorı-: yürümek, gitmek, varmak; ismi varıp yayılmak; yürüyüp yorulmak, 2006: 802; Gülensoy KBS yürü-: adı atarak ilerlemek; karada ve suda, herhangi bir yere doğru sürekli olarak yer değiştirmek; (çocuk) ayakları üzerinde gezecek duruma gelmek; yayan gezmek, yayan gitmek; yol almak; bir yere gelmek, bir yere ulaşmak, kaplamak; üzerine doğru gitmek, saldırmak, hücum etmek; (mec.) gereği gibi yapılmak veya ilerlemek; (faiz için) hesap edilmek, işlemek; geçmek, ilerlemek, değişmek; (argo) ölmek; (bir işte) ileri gitmek = ET., OT. yorı-, yür- (EUTS; DLT); yor-, yorı-, yorri-, yoorri- (Br.) ‘yürümek’ (ETG); KB. yür < *yöri- < *yö-(ı)-, 2011: 1194-1195.

yörüyüş

Yürüyüş, birliklerin bir yerden bir yere gitmesi (bk. yöriyüş, yöriyüş)

y.- ét “birlikler bir yerden bir yere doğru hareket etmek, ilerlemek” 62b-12

“*Ƙırƙ yigidin boyına aldı, ƙalın Oğuzuñ üstine yörüyiş étdi.*”

yörüyiş < Gülensoy KBS yürüyüş: yürümek işi veya biçimi; spor amacıyla yapılan yürüme; bir olayı protesto etmek, bir konuya dikkati çekmek amacıyla topluca yürüme; (ask.) birliklerin bir yerden başka bir yere gitmesi → yürü-[(y)-üş], 2011: 1196.

yu-

Yıkamak

y.-madın 59b-11, 60a-3

“*Elin yüzün yumadın obanuñ ol ucından bu ucına, bu ucından ol ucına ƙov ƙovlayu, diñ diñleyü şabāhdan öyleye degince gezdi.*”

yu- < DLT yu-: yıkamak, 2006: 806; Gülensoy KBS yu- (hlk.): yıkamak = ET. (KT., Uyg.), OT. (DLT) yu-, yuv, yuy- (DLT) < *yū-, 2011: 1169.

yumrı

Yuvarlak, yumru

y.-sinca 58b-10-11

“*Bir kişünñ ƙara tağ yumrısınca mālǐ olsa*

Yıgar durur taleb eder,

Naşibinden artuğın, hānum, yeye bilmez.”

yumrı < Gülensoy KBS yumru: yuvarlak, şişkin şey, kabartı; şişkin, kabarık, yuvarlak biçimli = ET. (Uyg.) yumburu (İKPÖ) [/b/ türeme ünsüzdür] < *yum-(u)r- ‘yumrulaştırmak’+u, 2011: 1175.

yumruk

Yumruk, parmakların kapanmasıyla elin aldığı biçim (bk. yumruk)

y.-umda 85b-12, 89a-9

“*Yumrıgumda dalbıyan şāhın ƙuşum öldi.*”

yumruk < DLT yudhruk: yumruk, 2006: 807; Gülensoy KBS yumruk: parmakların kapanmasıyla elin aldığı biçim; elin bu biçimiyle yapılan vuruş, yumrukla yapılan vuruş; (mec.) baskı = ET. yıdruk (EUTS) ~ OT. yudruk (DLT), AH. yuruk < yıdruk < *yid(u)r-uk, 2011: 1175.

yumruk

Parmakların kapalı konuma gelerek elle yapılan vuruş (bk. yumruk)

y.-ıyıla 62a-4, 101b-2

“*Oğlan yumruğıyıla boğanuñ alınına eyle urdukim boğa götünñ üstüne oturdi.*”

yumruk < DLT yudhruk: yumruk, 2006: 807; Gülensoy KBS yumruk: parmakların kapanmasıyla elin aldığı biçim; elin bu biçimiyle yapılan vuruş, yumrukla yapılan vuruş; (mec.) baskı = ET. yıdruk (EUTS) ~ OT. yudruk (DLT), AH. yuruk < yıdruk < *yid(u)r-uk, 2011: 1175.

yumurlan-

Toplanmak, toparlanmak

y.-ub 64a-3, 95a-2

“Yumurlanub yerinden örü durdı.”

yumurlan- < DLT yumurlan-: toplanmak, 2006: 813; Gülensoy KBS yumurlan- (hlk.): toplanmak = OT. yumurla- (DLT) < yumur+la-n-, 2011: 1177.

yurt

Oturulan yer, mesken, memleket

y.-ıla 86a-9

y.-ına 86a-8

y.-ın[d]a 86a-9, 92b-4

y.-um 86a-10, 86a-10, 86a-11, 86a-11, 86a-11

y.-umda 68a-4

y.-umuñ 86a-6

“Seni kāfir nereden darımış, güzel yurdum?”

yurt < DLT yurt: yurt; eski izerler, ören, 2006: 816; Gülensoy KBS yurt: bir halkın üzerinde yaşadığı, kültürünü oluşturduğu toprak parçası; insanın doğup büyüdüğü, yaşadığı yer, memleket; (mec.) kimi nitelik veya değerleri taşıyanların çok bulunduğu yer, vatan; (mec.) bir şeyin ilk veya çok yetiştirildiği yer, vatan; bir grup insanın oturduğu, yetiştirildiği veya bakıldığı kurum; kalacak, barınacak yer; sahip olunan arazi, emlak; (hlk.) yörüklerin yazın veya kışın oturduğu yer = ET., yurt ~ OT. yurt < Tü. yürt [= Moğ. nutug], 2011: 1181.

yut-

Yutmak, ağızda bulunan bir şeyi yutağa geçirmek

y.-an 86b-6

“Kanlu kıyruğı üzüb çap çap yudan,

...”

yut- < DLT yut-: yutmak, 2006: 818; Gülensoy KBS yut-: ağızda bulunan bir şeyi yutağa geçirmek; (mec.) haksız olarak kendine mal

etmek, zorbalıkla elinden almak; dayanıp sesini çıkarmamak, katlanmak; tam ve doğru söylememek; inanmak, aldanmak, kanmak; türlü anlamlara gelen sözü anlayamamak; söylemekistediği bir sözü kendini tutarak söyleyememek; (oyunda bir şey) kazanmak; iyice, eksiksiz olarak öğrenmek; (mec.) (ışık, ses) gücünü, parlaklığını azaltmak = ET. (KT., Uyg.), OT. yut-, CC. yovut- < *yüt- < *üt-, 2011: 1182-1183.

yuvalan-

Yuvarlanmak

y.-dı 86b-11

“Geldi, Kazan Begün atı ayağına yuvalandı.”

yuyundu

Yıkılan şeyden dökülen su

y.-m 85a-12

*“İtümile bir yalağdan yuyundum içen azğün kâfir,
Altındağı alaca atı ne ögersin?”*

yuyundu < Gülensoy KBS yuyuntu (hlk.): bulaşık suyu < yu- (/yuy-)untu, 2011: 1186.

yüce

1. Ulu, yüce, yüksek 67b-1, 67b-6, 102b-6, 102b-7, 102b-11

y.-sin 102b-7

gönlü y. “gönlü zengin: para ve malını esirgemedi veren kimse” 58b-12

“Ol ögdüğüm yüce Tanrı dōst olub meded ersün!”

2. Ebat olarak büyük olan 75a-10

“Bayrek bir yüce çardağda otururdu.”

3. Yüksek, alçak karşıtı 64b-11

“Alçağdan yüce yerlere çapub çıkdılar.”

yüce < Gülensoy KBS yüce: yüksek, büyük, ulu = OT. uça ‘arka, kış, sırt (DLT), CC., Çağ. uça, Hou. yuca ‘arka, sırt; her şeyin en yüksek kısmı’, İM yuca ‘yüce, yüksek’ < *ūça < [y+] OT. uça ‘sırt, arka, her şeyin en yüksek kısmı’ [/y+/ ikincildir], 2011: 1187.

yücel-

Yükselmek

y.-di 82a-11

“«Argab argab kara tağun yıkılmışdı

yüceldi gene.

...”

- yücel- < Gülensoy KBS yücel-: yükselmek, yüce bir duruma gelmek → yüce[+I-], 2011, 1187.
- yügrük** Güçlü, hızlı, coşkun 64b-2, 95b-8
*“Kanın akan yügrük şudan bir oğul akıtdunsa
degil baña!”*
- yügrük < DLT yügrük(g): koşucu, geçici, yügrük, 2006: 821; Gülensoy KBS yügrük (hlk.): iyi yürüyen, iyi koşan; çalışkan; çevik, güçlü = ET. yügrük, yügürük ‘süratle koşan’ (EUTS) ~ OT. yügrük (DLT) < yüg(ü)r- ‘koşmak’+-(ü)k ‘fiilden sıfat yapan ek’, 2011: 1187.
- yügür-** Koşmak
y.-di 90b-13
“Şehbâz atlar yügürdi, nalı düşdi.”
- yügür- < DLT yüg(ü)r-: -at- koşmak, yügrükçe koşmak; geçmek; segirtmek; beze eriş yapmak, 2006: 821.
- yügürt-** Koşturmak
y.-en 86b-6
*“Çakmaqluca çobanları dün yügürden,
Şırtı yoluk boz kurt,
Ordumdan haber vèrgil baña,
...”*
- yügürt- < DLT yügürt-: koşturmak, 2006: 822.
- yük** Hayvanın taşıdığı şeylerin hepsi
y.-ler 59b-4
“Ağır yükler zahmetin katır bilür.”
- yük < DLT yük: yük, bohça, 2006: 822; Gülensoy KBS yük: araba, hayvan vb. nin taşıdığı şeylerin hepsi; araba, hayvan vb.nin taşıyabildiği miktar; (mec.) birinin üzerine almak zorunda kaldığı ağır görev; bir cismin yüzeyinde biriken elektrik miktarı, şarj; yüklük; (hlk.) doğacak bebek, cenin; (mec.) tedirginlik veren şey, engel = ET., OT. yük ‘yük, bohça’ (EUTS; DLT) < *yü-k, 2011: 1188.
- yükle-** Yükleme, bir yere taşınması için belli ağırlıkta eşya ve araç gereç koymak

y.-dün 95a-8

y.-rüm 78a-12

*“Boynu uzun geyikleri alub yıkdun
Atlaruğa yükledün gerü döndün.”*

yükle- < DLT yüdh-: yüklemek, yüklenmek, 2006: 820; DLT yükle-: yüklemek, 2006: 822; Gülensoy KBS yükle-: bir yere, taşınması için belli ağırlıkta eşya veya gereç koymak; (mec.) bir yükümlülük altına sokmak, sorumlu tutmak; (mec.) bir suçu birinin üstüne atmak; bir cisme elektrik gücü vermek = ET. yüd-, yüt- ‘yüklemek’ (EUTS; DLT); ET. yükle- (EUTS) ~T. yükle- (DLT) < yü-k(~d, d̄/δ)- ‘taşımak’+le-, 2011: 1188.

yüket

Yük taşıyan hayvan, yük hayvanı 62b-2-3, 77b-8, 82b-5

y.-i 78a-11

y.-üm 67a-1

y.-ün 66b-7

*“Kaytabanda kızıl deve
gèderse seşün gèder.*

*Benümde içinde yükledüm var,
komağum yok kırk nāmerde.*

yüket < YTS yüket: yük hayvanı, 2009: 266.

yüklü

Hamile, yüklü 103a-7, 103a-7, 103a-8, 103a-8, 103a-10, 103a-10, 103a-11, 103a-11

*“Ala gözlü helālum yüklü kodum,
Ermidür kızmıdur, anı bilsem.”*

yüklü < Gülensoy KBS yüklü: yükü olan; yapılacak işi çok olan; çok çalışmayı gerektiren, çetin, güç, uygun; çok fazla, pek çok; bir şeyden üzerinde çok bulunan; (hlk.) gebe, hâmile; (argo) çok sarhoş; (argo) paralı, varlıklı < yü-k ‘cenin, doğacak bebek’+lü, 2011: 1189.

yüksek

Yukarıda, üst tarafta olan yer, yüksek

y.-i 95a-13, 96a-13, 97b-4

“Karşu yatan kara tağum yüksek oğul!”

yüksek < DLT yüksek: yüksek, 2006: 823; Gülensoy KBS yüksek: altı ile üstü arasındaki uzaklık çok olan; belirli bir yere göre daha yukarıda

bulunan; güçlü, etkili, şiddetli; (mec.) derece veya makamı bakımından üstün; normal değerinin üstünde olan, çok; (mec.) erdemli, faziletli; (mec.) toplum içinde para, ün vb. bakımından üstünlüğü olan; büyük para ile = ET., OT. yüksek, yügsek (EUTS; DLT), KT. (Orh.) yüg(g)ärü ‘yukarıya’ < yüg+gerü, OT. yökse, yükse (KB), Çağ. yöksek, ökse < yüg+se- ‘yüksek olmak , yükselmek’+k [< *yügçek < *ügçek], 2011: 1189.

yürek

1. Yürek, kalp

y.-i oyna- “kalp çarpmak, çarpıntı gelmek” 64a-5, 86b-1, 95a-4, 96a-5, 101a-2

“Kara bağı şarşıldı, dom yüregi oynadı, kara kuyma gözleri kan yağ doldı.”

2. İç, insanın içi

y.-iyile 88a-3

y.-üm 77b-5, 77b-6, 88b-13

y.-ümde 78a-9

y.-üğe 77b-5

“Yüregüne kaynar yağlar kuyulubdur?”

3. Cesaret

y.-li “kuş y.-li: korkak, yüreksiz 94b-10

“Begler eydür: «Oğlandır, kuş yürekli olur. Kaçub anasına gëdüb < >durur» dediler.”

yürek < DLT yürek(g): yürek, 2006: 825; Gülensoy KBS yürek: kalp; (mec.) herhangi bir şeyden çekinmeme, korkmama, yüreklilik, korkusuzluk, cesaret; (mec.) acıma duygusu; gönül; hiçbir gizli, art düşüncenin karışmamış olduğu duygu anlamında; (hlk.) mide, karın, iç = ET., OT. yürek(g) (EUTS; DLT), Eski Kıpç. yürek, Çağ. yürek < *yür ‘iç, öz, benlik’+(e)k, 2011: 1193.

yüz

1. Başta, alın, göz, burun, alın, yanak ve çenenin bulunduğu ön bölüm, sima, çehre, surat

y.-i 70b-8, 70b-9

y.-i karası “utancı, arsızlığı, rezilliği” 80a-8

y.-ime 95b-12

y.-imüz şuyı “ar, hicap, namus, şeref, haysiyet” 81a-8-9

y.-in 59b-11, 60a-3, 72b-5, 89a-11, 90b-4

y.-ine 64a-4, 65a-12, 67b-13, 74a-10, 75a-3, 79a-12, 92a-13, 95a-3

y.-iñüz 77a-12-13

y.-i şuyı “güzellik, letafet” 100a-5, 106a-9

y. i üsti “yüzüstü, yüzü yere gelecek şekilde” 94b-6

y.-lü 66b-9, 67a-3, 97a-3, 97b-9

y.-üm 59b-13

y.-üme 98a-11, 101b-12

y.-üñi 78b-9

“*Kapak kaldırdı, Dirse Hānuñ yüzine bakdı.*”

2. Yüzey, bir şeyin görünen tarafı

gök y.-ine “atmosferin gözle görünen bölümü 67b-8, 91b-11, 100a-8

gök y.-inden 85b-13

gök y.-üne 60b-2

yer yüzine 61a-13, 61b-3, 91a-5, 95b-12, 96b-12

“*Ala Sayvan gök yüzine esenmişidi.*”

3. Nedeniyle, sebebiyle

y.-inden 58b-8

“*Bir gün Dede Korkut cūşa gelüb Oğuz begleri içinde şoy şoylamış
anlara naşihat yüzinden söylemiş, görelim emdi hānum, ne demiş:*

...”

4. Ön, huzur

y.-üñe 92a-12

“*Ayruğ senüñ yüzüñe ben gelmezem.*”

yüz < DLT yüz: yüz, çehre, veçhe, 2006: 826; Gülensoy KBS yüz: çehre, surat; başta, alın, göz, burun, ağız, yanak ve çenenin bulunduğu ön bölüm, sima; yüzey, satıh; (kesici araçlarda) keskin kenar; bir şeyin ön tarafta bulunan bölümü, cepha; bir kumaşın dikiş sırasında dışa getirilen gösterişli bölüm; yastığa geçirilen kılıf, yorganın üst bölümüne dikilen kumaş; bir şeyin görünen bölümünde kullanılan kumaş; (mec.) utanma;

birinin görüle gelen veya umulan hoşgörülüğüne güvenilerek gösterilen cüret; (çıkma durumunda) nedeniyle, sebebiyle; yan, taraf; bir yapının dışı bakan düşey yüzeylerinin tümü = ET., OT. yūz, (Uyg.) yüz (EUTS; DLT) < *yūz [< *yü- / *ū- ‘yayılmak’+ -z ‘fiilden ad yapan ek’ (J. Hamilton, İKPÖ)] < *yür, 2011: 1197.

yüzdür-

Yüzmesini sağlamak, yüzdürerek geçirtmek, yüzdürmek
y.-en 90b-7, 101a-11

*“Èlden çıkub Aygır Gözler şuyından at yüzdüren,
Elli [yèdi] kal ‘enüñ kilidin alan,
Ağ Melik kızına nikāh eden,
Şofi Sandal Melike kan kuşduran,
Otuz yèdi kal ‘e beginüñ kızlarınınuñ çalıp
Bir bir boynın öpen
Eylik Koca oğlu Alp E[v]ren
Çapar geldi,
«Çal kılıcuñ ağam Kazan, yètdüm!» dedi.”*

yüzdür- < DLT yüztür-: 2006: 828; Gülensoy KBS yüzdür-: yüzmesini sağlamak veya yüzmek işini yaptırmak; (batmış veya oturmuş tekneyi) suyun yüzüne çıkarıp yüzer duruma getirmek; derisini çıkarttırmak; derisini soydurmak = OT. yüztür- (DLT) < yüz-[dür-], 2011: 1198.

yüzük

Parmağa geçirilen genellikle metal halka, yüzük 81a-13, 81b-7, 81b-11, 82a-2

y.-de 82a-2

y.-i 79b-5, 81b-7, 82a-2, 82a-7

y.-ini 71a-8, 79b-5

“Altun yüzügi barmağuna dakmadummi?”

yüzük < DLT yüzük: yüzük –parmağa takılan-, 2006: 828; Gülensoy KBS yüzük: parmağa geçirilen genellikle metal halka; yüzük oyunu = OT. yüzük (DLT), Eski Kıpç. yüzük < yüz ‘uzuv’+(ük), 2011: 1200.

3.27. Z, Z̄, Ž, Z̄

- zahım** (< Fars. zahım) Yara 103a-1
“*Altı barmağ deriñi zahım erişdürdi.*”
- zāhir** (< Ar.) Görünen, açık, belli, meydanda
z. ol- “ortaya çıkmak” 58b-3
“*Oğuzun içinde tamam vilayeti zāhir olmuşıdı.*”
- zahmet** (< Ar.) Sıkıntı, eziyet, rahatsızlık 59b-4
“*Ağır yükler zahmetin katır bilür.*”
- zālim** (< Ar.) Zulmeden, haksızlık eden 105b-9
“*Baryık burada şoylamış, görelüm ne şoylamış:*
«Zālim Aruz, baña bu işi edeceğün bileydüm,
Ğazağuşda kazılık atum bineridüm...»”
- zar** (< Fars. zār, zārī) Sesle ağlayan, inleyen
z. z. 73b-1
“*Aç büreler üşdi Delüye, bar bar bağırur zar zar ağırur; «Meded Dede»*
deyüb çağırur.”
- zārılık** (< Fars. zārī) Ağlayıp sızlama, sesle ağlayış
z. kııl- “sesle ağlamak, sızlamak” 74a-9, 88b-12
“*Al yañağını yırtdı, kara saçların yoldı. «Oğul! Oğul! deyübeni ağladı*
zārılık kıldı.”
- zarūrī** (< Ar.) Zaruri, mecburi, zorunlu olarak, ister istemez olacak olan 81a-11
“*Zarūrī Banı Çiçek: «‘Aceb baña da nedeye?’» deyü fikre vardı.*”
- zebün** (< Fars.) Zayıf, güçsüz, aciz, perişan
z. ét- “perişan etmek, alt etmek, zayıf duruma getirmek, güçsüzleştirmek”
94b-5
z. ol- “perişan olmak, mağlup olmak, güçsüzleşmek, zayıf duruma
düşmek” 102b-4, 102b-5
“*Yigirmi dört şancağ begi kāfir elinde zebün oldı.*”
- Zelhe** (< Ar. Zeliha, k. a.) Zeliha 60a-6
“*Kız Zelhe, Zübeyde, Ürüveyde, Ayna Melik, Ğutlu Melik, ölmege*
yitmege getmemişdüm.”

zemān	(< Ar.) 1. Zaman, vakit, çağ, devir 58b-4 z.-ına 58b-2 z.-da 58b-3, 62a-12, 68a-7, 94a-4 z.-ında 73b-8 “ <i>Ol zemānda bir oğlan baş kesüb kan dökmese ad kımazlardı.</i> ” 2. Mehil, süre 68a-12, 98a-5 z.-da 68b-7 z.-danşonra 100a-9 “ <i>Bunuñ üzerine bir zemān geçdi. Bay Büre Begüñ hātünü hāmile oldı.</i> ”
zencir	(< Fars.) Zincir 61b-13 “ <i>Üç kişi şağından, üç kişi şolından demür zencir ile boğayı dutmuşlardı, meydan ortasına koyu vördiler.</i> ”
zerre	(< Ar.) Pek ufak parça, molekül, zerre 100b-5 “ <i>Kāfirüñ eñsesine bir kılıç urdı. Zerre miqdārı kesmedi.</i> ”
zevāl	(< Ar.) Yok olma, yok edilme “ <i>Kıtırca Yenge eydür: «Buyı buyı! Zevāl gelecek delü < > beni görmüş gibi söyler, zevāl başuñ!» dēyüb vardı yerine oturdı.</i> ”
zīrā	(< Fars.) Zira, çünkü, şundan dolayı ki 72b-1, 75a-2, 88b-8 “ <i>Qorqut, zīrā vilāyet issiyidi, dilegi kabül oldı.</i> ”
zīrākī	(< Fars. zīrā) Zira, çünkü, şundan dolayı ki 68b-12 “ <i>Oğuz geldi, zīrākī Oğuz yakın yerde idi.</i> ”
zindān	(< Fars.) Karanlık, yer altı hapisanesi, zindan 105b-7 “ <i>Ala bārigāh otağına çok girmişem, Bilmezsem baña zindān olsun.</i> ”
zōr	(< Fars.) Sıkıntı, rahatsızlık, güçlük, zorluk z. ét- “güçlkle yapmak” 87b-8 “ <i>«Karnuñ açıkmadın, kuvvetüñ gétmedin bu ağacı koparı gör. Yoñsa seni bunda kırtlar yer» dēyüb zōr édüb ağacı koparı gör!</i> ”
zuhūr	(< Ar.) Görünme, meydana çıkma, başgösterme, türeme z. ét- 62b-8 “ <i>Ol kırk yigit hased édüb eyitdiler: «Bu oğlan zuhūr edeli Dirse Hānuñ nazarı bize egsük oldı Gelüñ oğlanı babasına yavuzlayalum. Ola kim</i>

*babası bu oğlanı öldüre, gene bizüm hürmetimiz 'izzetimüz artuğ ola»
dédiler.”*

zürna-zân (< Fars. b. i. surnā-zen) Zurnacı
z.-ları 80a-10

“Zürna-zânları kovdı, naqarazânları urdı, başların yardı.”

Zübeyde (< Ar., k. a.) Zübeyde 60a-6

*“«Gördikim oğrı köpek yige tana evini birbirine katmış, çoşularına
çağırur ki: Kız Zelhê, Zübeyde, Ürüveyde, Ayna Melik, Kutlu Melik,
ölmege yitmege gétmemişdüm. Yatacağ yêrüm gêne bu harâb olası-dur.
Nolaydı benüm evüme bir lahza bakayduñuz. 'Çoşu haqqı Tanrı haqqı'
dêyü söylerler» dêr.*

SONUÇ

Oğuzların IX.-XV. yüzyıllardaki yaşam mücadelelerinin anlatıldığı Dede Korkut Kitabı bugün bile okunduğunda içinde kendimize, kültürümüze, gelenek ve göreneklerimize dair pek çok bilgiyi bulabileceğimiz güncelliğinden fazla bir şey kaybetmemiş büyük bir eserdir. Hikâyelerde anlatılanlar o kadar tanıdık ki eserin yüzyıllarca öncesine ait olması şaşılacak bir durumdur. Biz de böylesi büyük bir yapıttan hareketle Türk dünyası, kültürü, edebiyatı ve tarihi için büyük bir önem taşıyan Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshası'nın Tarihî ve Etimolojik Sözlüğü'nü hazırlamaya çalıştık. Üç bölüm halinde hazırladığımız çalışmamızda öncelikle Dede Korkut Kitabı hakkında geniş bir bilgi verdik. Ardından dilbilim, sözlükbilim, sözlük ve etimoloji kavramlarını genel hatlarıyla değerlendirmeye çalıştık. Bu iki bölümü oluşturmaktaki amacımız, çalışmamızın omurgasını oluşturan sözlük kısmına geçmeden önce sözlüğünü hazırladığımız çalışmayı tanıtmak ve bir sözlük hazırlanırken yapılması gerekenleri genel hatlarıyla belirtmekti.

Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan nüshasında altı hikâye yer almakta olup, bu nüsha Doğu ve Güneydoğu Anadolu ağız özellikleri karışmış Eski Anadolu Türkçesi dil hususiyetlerini taşımaktadır. Toplamda 2131 madde başı bularak oluşturduğumuz çalışmamızda, Vatikan nüshasında geçen bütün sözcüklerin anlamlarına ve bu anlamlara uygun örneklere yer verdik. Böylelikle Türklerin yüzyıllar öncesinde sahip olduğu anlam ve çağrışım zenginliği ile söz varlığını ortaya koymaya çalıştık. Bu madde başlarından 1578'inin isim, 553'ünün ise fiil olduğunu tespit ettik. Ayrıca 518 tane yabancı kelimeye rastladık. Bunlardan 328'inin Arapça, 169'unun Farsça, 4'ünün Yunanca, 1'inin Sanskritçe, 1'inin Soğdça ve 13'ünün Moğolca olduğunu kaydettik. Bunların dışında farklı iki dilin birleşiminden oluşan birleşik kelimelerin de eserde kullanıldığını ve bunlardan 4'ünün Arapça+Farsça, 18'inin Arapça+Türkçe, 19'unun Farsça+Türkçe ve 1'inin Moğolca+Türkçe şeklinde yer aldığını gördük. Türkçe ile yabancı kökenli kelimelerin çeşitli ekler getirilmek suretiyle birleştirildiğini böylelikle Türkçeleştirme yoluna gidildiğini fark ettik.

Türkçede sözcüklerin başında / r /, / ğ /, / l /, / m /, / n /, / r /, / v /, / z / sesleri yansımaların dışında bulunmayan sesler olup nüshada da bu seslerle kurulan kelime sayısı oldukça azdır. Hatta en az madde başı toplamda 6 kelimeyle / l / sesiyle, en çok madde başı ise 298 kelimeyle / k / sesiyle yapılmıştır. Yine Türkçede bulunmayan / f /, / h /, / j /seslerinden / j / sesiyle başlayan hiçbir kelimeye rastlanmazken metinde yer alan Arapça ve Farsça kelimelerden ötürü / f / sesiyle kurulu 10 kelimeye, / h / sesiyle kurulu 74 kelimeye rastladık. / h / sesiyle kurulan sözcüklerden hān, hātūn, hōtaz kelimelerinin ilk şekillerinin / k / li olduğunu fakat zamanla k < h değişimiyle / h /sesine dönüştüklerini etimolojik tahlillerde belirttik. Yine hırsuz ve haykır- kelimelerininse h sesinin sonradan türemesi yoluyla bu şekli aldıklarını eskiden *aykır- ve ırsız biçimlerinde olduklarını tespit ettik.

Vatikan nüshasında yer alan kelimeler anlam boyutuyla da oldukça zengin olup tek bir kelimenin yirmi farklı anlamda dahi kullanıldığını gördük. Özellikle fiillerde bu anlam çeşitliliğine rastladık. Bu bakımından Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan nüshasında geçen çap-, ez-, görüş- gibi fiillerin ana kaynaklarımızdan biri olan Divanü Lûgat-it-Türk'te geçtikleri anlamlardan farklı bir anlamda eserde kullanıldıklarına şahit olduk. Ayrıca cennet, cevāb, luḫf, 'aceb, 'ırz, emānet gibi pek çok kelimenin emsal teşkil etmesi açısından kendisinden çokça faydalandığımız Muharrem Ergin'in *Dede Korkut Kitabı-2*'de yer alan indekste madde başı yapılmadığını gördük.

Tüm bunların dışında nüshada dikkatimizi çeken bir diğer hususta kelimelerin ikili hatta üçlü şekillerinin bulunmasıdır. aḫ / aḡ ve degil / dēgil / degül misallerinde olduğu gibi. Bu durum yazıcı, okuyucu hatta anlatıcı kaynaklı olabileceği gibi eserin yüzyıllarca sözlü kültürde yaşayıp 15.-16. yüzyıllarda yazıya geçirilmiş olmasından da kaynaklanabilir. Bu nedenle pek çok aḡız özelliği eserin diline yansımış olabilir.

Nüshada geçen yabancı kelimeler, özel adlar ve etimolojik kaynaklarda madde başı yapılmamış sözcükler dışında hemen hemen tüm sözcüklerin ana kaynaklarımız ve yardımcı kaynaklarımız vasıtasıyla etimolojilerine yer verdik. Sonuç olarak bir yandan Dede Korkut'un dili, dilin işlenmişliği, sözvarlığı ve sözcüklerin en eski biçimlerini

öğrenirken diğeryandan Dede Korkut hikâyelerinde, sözcüklerin arkasına gizlenmiş bir hayata, Oğuzların hayatına her yönüyle tanıklık ettik.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AHANOV, K. (2008). *Dil Bilimin Esasları*. 1. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSAN, D. (1996). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- AKSAN, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 5. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATALAY, B. (2006). *Divanü Lügat-it-Türk (Dizin)*. 5. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BATUR, S. (1998). *Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- BİNYAZAR, A. (1996). *Dede Korkut*. 1. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2007) *Ötüken Türkçe Sözlük (1 [a-den])*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2007) *Ötüken Türkçe Sözlük (2 [den-izz])*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2007) *Ötüken Türkçe Sözlük (3 [j-müt])*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2007) *Ötüken Türkçe Sözlük (4 [müt-tap])*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- DEVELLİOĞLU, F. (2003). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DİLÇİN, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- ERGİN, M. (1988). *Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- ERGİN, M. (2008). *Dede Korkut Kitabı-1 (Giriş-Metin-Faksimile)*. 6. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı-2 (İndeks-Gramer)*. 4. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EYUBOĞLU, İ. Z. (2004). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. 4. Baskı. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- GÖKYAY, O. Ş. (2007). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

- GÜLENSOY, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (A-N)*. 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (O-Z)*. 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAÇALIN, M. S. (2006). *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuznâmesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. 1. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KIRZIOĞLU, M. F. (1952). *Dede-Korkut Oğuznâmeleri I. Kitap*. İstanbul: Burhanettin Erenler Matbaası.
- NİŞANYAN, S. (2003). *Sözlerin Soyağacı*. 2. Baskı. İstanbul: Adam Yayınları.
- ÖZÇELİK, S. (2005). *Dede Korkut (Araştırmalar-Notlar/Dizin/Metin)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- SAKAOĞLU, S. (1998). *Dede Korkut Kitabı (İncelemeler, Derlemeler, Aktarmalar)*. Konya: Sel-ün Yayıncılık.
- TEKİN, A. (2010). *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayıncılık.
- TEZCAN, S. ve H. BOESCHOTEN. (2006). *Dede Korkut Oğuznameleri*. 3. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,
- TEZCAN, S. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. 1. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TIETZE, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (A-E)*. 1. Baskı. İstanbul: Simurg Yayınları.
- TOKLU, M. O. (2003). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Sürelî Yayınlar

- JIRMUNSKIY, V. M. (1975). Salur Kazan'ın Çadırının Yağmalanması Hikâyesi ile İlgili Tarih Kaynakları. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 4. ss. 285-298.
- ÜSTÜNOVA, K. (2008). Dede Korkut Kitabını Oluşturan Destanlardaki Ortak Özellikler. *Turkish Studies*. Volume: 3/1 (Winter 2008), ss. 138-144.
- GÜNAY, U. (1998). Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili. *Millî Folklor*. Volume:5. S:37 (Bahar 1998), ss. 3-12.

- BAŞGÖZ, İ. (1998). Dede Korkut Kitabında Epitetler. *Millî Folklor*. Cilt:5. s:37 (Bahar 1998), ss. 23-3.
- KARADÜZ, A. (2009). Sözlük, Sözcük Anlamı ve Öğrenme Üzerine. *Turkish Studies*. Volume: 4/4 (Summer 2009), ss. 636-649.
- KOCAMAN, A. (1998). Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük. *Kebikeç*. S:6, ss. 111-113.
- KORKMAZ, Z. (1998/I). Dede Korkut Hikâyelerinde Dil-Üslûp Bağlantısı. *Bellekten*, S:41, ss. 101-112.
- ÖLMEZ, M. (1998). Etimoloji Sözlükleri. *Kebikeç*. S:6, ss. 175-182.
- ZÜLFİKAR, H. (1998/I). Dede Korkut Kitabı'nın Dilinde Doğu Anadolu Ağzlarıyla İlgili İzler. *Bellekten*. S:41, ss. 172-176

Diğer (Ansiklopedi, Sözlük, İnternet)

- ALPTEKİN, Coşkun (1991), “Ata (ss. 32-33)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1994), “Dede Korkut (ss. 77-80)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Türkçe Sözlük*. (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2013). *Büyük Türkçe Sözlük*. <http://www.tdk.gov.tr>
- Türk Dil Kurumu. (2013). *Güncel Türkçe Sözlük*. <http://www.tdk.gov.tr>
- Türk Dil Kurumu. (2013). *Tarama Sözlüğü*. <http://www.tdk.gov.tr>
- Türk Dil Kurumu. (2013). *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*. <http://www.tdk.gov.tr>

ÖZGEÇMİŞ

21.07.1986 yılında İstanbul ili Gaziosmanpaşa ilçesinde dünyaya gelen Elif ÖZKAN aslen Sivaslı olup evlendikten sonra Özkan soyadını almıştır. İlkokulu İstanbul Sultangazi’de bulunan İstiklal İlköğretim okulunda tamamladıktan sonra liseye yabancı dil ağırlıklı Plevne Lisesi’nde devam etmiştir. Ardından üniversite sınavlarına hazırlanarak çok istediği Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü kazanmış, 2006 yılında Muğla Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne kayıt yaptırmıştır. 2010 yılında lisans eğitimini başarıyla tamamlayıp aynı yıl Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü Yeni Türk Dili bilim dalında tezli yüksek lisans yapmaya hak kazanmıştır. 2012 yılında ise Batman Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamış olup halen bu kurumdaki görevine devam etmektedir.